

ETİMESGUT
BELEDİYE BAŞKANLIĞI

INTERNATIONAL
TURKISH
CULTURE
AND ART
SYMPOSIUM

29-30 OCTOBER 2020

ETİMESGUT / ANKARA

PROCEEDINGS
BOOK

2.Cilt

**Etimesgut Belediye Başkanlığı
Kültür Yayınları**

Yayın No : 5
Cilt No : 2
ISBN No : 978-9944-0677-4-4 (Tk)
978-9944-0677-6-8 (2.Cilt)

Genel Yayın Yönetmeni : **Mustafa MURAT**

Editörler:

1. **Prof. Dr. Nurettin GÜZ** - *Başkan*
2. **Prof. Dr. Bünyamin AYHAN** - *Bşk. Yrd.*
3. **Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI**
4. **Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN**
5. **Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ**

Dizgi : Ayşe Filiz
Grafik Tasarım : Bünyamin Gündoğdu

Yayınevi : **SUER** suerarastirma.com
0(312) 284 56 50 / 0532 623 97 37

Yeri : Online
Web Adresi : www.etimesut.org/sempozyum
E-Posta : etimesgutsempozyum@gmail.com
Tarihi : 29-30 Ekim 2020

Eser, insan ve şehir...

- Mekânlar içinde yaşayanların kalitesiyle değer kazanırlar. İnsanlar yaşadıkları kentle anılırlar.

**Bu bakışla Sevgi kenti Etimesgut,
mutlu insanlar diyarıdır.**

- Etimesgut, tarihi ve bugünü ile yarınlara
güvenle yürüyen şehirdir.

- Estetik ve esenlik kenti olan Etimesgut,
**başkent kalbi, Ankaramızın
gözbebeğidir,**

- Atamızın emaneti olan Etimesgut,
**bir kültür ve sanat kenti olarak
ön plana çıkmaktadır.**

*Etimesgut Belediye Başkanlığı
Görevimin 23. yılı anısına...*

1 Şubat 2020 tarihinde başlattığımız Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu açılış töreni ve bildiri sunumu 29-30 Ekim 2020 tarihleri arasında düzenlenmiştir.

36 yurt dışından ve 64 yurt içinden 100 üniversitenin katılım sağladığı, 286 bilim insanı tarafından sunulan 190 bildirinin yer aldığı 5 ciltten oluşan bu eser, BİLİM DÜNYASINA ARMAĞAN OLSUN. 29.12.2020

Enver DEMİREL
Etimesgut Belediye Başkanı

Değerli Bilim İnsanları,

Etimesgut'un geçmişten günümüze uzanan tarihinde Anadolu'nun dört bir yanından gelen insanlar yöre ve bölgelerine ait kültür ve sanatlarını beraberlerinde getirmişlerdir. Bu durum kültürel unsurların yaygınlaşması ve paylaşılmasını sağlarken birlik, beraberlik ve kardeşliğin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Etimesgut'u bir kültür ve sanat kenti haline getirmeyi amaçlayan Belediye Başkanı Enver Demirel, 1999 yılında başlattığı "Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali"nin temel amacı birlik, beraberlik ve kardeşliğin güçlendirilmesi ve neşeli, eğlenceli ve huzurlu bir ortamda insanlarımızın kaynaştırılmasıdır. Bu doğrultuda her yıl düzenlenen Festival uluslararası boyut kazanarak günümüze gelmiştir. 350 milyon nüfusa sahip Türk coğrafyasında Türk kültür ve sanatının tüm yönleriyle bilimsel olarak incelenmesi, araştırma ve alan çalışmalarının bu sempozyum ile ortaya konulması, festivalin siyasi görüş, düşünce ve yaklaşımlardan bağımsız olarak devam ettirilmesi ve gelecek nesillerin öz değerlerimizi tanınması ve yaşaması adına önem arz etmektedir.

"Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivalini 2019 yılında 16.'sı düzenlenmiştir. Festivalin bugüne kadar yapılan çalışmaları bilimsel olarak incelenmesi sempozyumun temel amaçlarından biridir. Türk kültür, sanat ve değerlerine sahip çıkılması, bu değerleri yaşayan bir unsur olarak gelecek nesillere aktarılması, Türk Dünyasının birbirini tanımaya katkı sağlanması sempozyumdan beklenen amaçlardır.

Bu sempozyum bir bütün olarak; Türk Kültür ve Sanatı alanındaki çalışmaların bilimsel ortamda tartışılmasına, bildirilerin basılı ve dijital olarak kalıcı hale getirilerek bilim, kültür ve sanat dünyasının yararlanmasına katkı sağlayacaktır. Uluslararası Türk Kültürü ve Sanatı Ülkemizden 64 üniversitenin katılım sağladığı sempozyumunda 12 farklı ülkedeki 36 üniversite yer almaktadır.

29-30 Ekim 2020 tarihleri arasında Etimesgut Belediye Başkanlığı'nın ev sahipliğinde ve Belediye Başkanı Sayın Enver DEMİREL'in himayelerinde düzenlenen bu sempozyuma 15 Üniversitemizin Rektörü Onur Kurulu'nda yer almıştır. Ayrıca sempozyuma AYBÜ Ankara Araştırmaları Merkezi, Türkiye Yazarlar Birliği, ULİSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi katkı sağlamışlardır.

Sempozyumun projesini hazırlayan ve yürüten ULİSAM Yürütme Kurulu Başkanı Sayın Mustafa MURAT'a, sempozyuma katkı sağlayanı bildiri sunan, sempozyumun dğzenlenmesinde emeği geçen tüm arkadaşlarımıza gönülden teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Nurettin GÜZ
Düzenleme Kurulu Başkanı

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sunuş	IV
Sempozyumda Sunulan Bildiriler ve Konu Başlıkları	11
Sempozyum Programı	32
Katılım Sağlayan Kurumlar	54
Sempozyuma Katılan Üniversiteler(Yurt İçi)	55
Sempozyuma Katılan Üniversiteler(Yurt Dışı)	57
Sempozyuma Katılan Devletler	58
Sempozyum Onur Kurulu	59
Sempozyum Düzenleme Kurulu	60
Sempozyum Bilim Kurulu	61
Sempozyum Konu Başlıkları	64
Sempozyum Bildirileri	65

SEMPOZYUM ÖZET BİLGİLERİ

SEMPOZYUMUN:

DÜZENLEYEN KURUM : ETİMESGUT BELEDİYE BAŞKANLIĞI

TARİHİ : 29-30 EKİM 2020

YERİ : KORKUT ATA KONGRE
VE KÜLTÜR MERKEZİ

KONU BAŞLIK SAYISI : 15

KATILAN ÜLKE SAYISI : 13

YURT İÇİ ÜNİVERSİTE SAYISI : 64

YURT DIŞI ÜNİVERSİTE SAYISI : 36

ONUR KURULU REKTÖR SAYISI : 15

DÜZENLEME KURULU SAYISI : 18

BİLİM KURULU SAYISI : 80

BİLDİRİ SAYISI : 186

KATILAN AKADEMİSYEN SAYISI : 286

SEMPOZYUMDA SUNULAN BİLDİRİLER VE KONU BAŞLIKLARI

DİN

- GÖYÜŞOV Nasib ,“Azerbaycan Aşık Edebiyatında Hazret-i Ali (A.S.) Faziletlerinin İrfani Ve Sembolik Kavramları”
- *Mystical And Symbolic Concepts Of Hazret-I Ali's Virtues In Azerbaijan Ashik Literature*
- KERİMOVA Aygün, “Din Eğitiminin Azerbaycan Tarihinde Gelişim Süreci”
- *Development Process of Religious Education in Azerbaijani History*
- NİYAZOV Ahmet, “Kafkasya`da Nakşibendiliğin Gelişimi Ve Kafkasya Nakşi Silsilesinin Tahlili”
- *Development of Naqshbandiism in the Caucasus and Analysis of the Caucasian Naqsh Series*
- PALABIYIK M. Hanefi, “Türk-İslam Kültürünün Kaynağı Olarak Coğrafyacılık/ Klasik Coğrafya Eserleri ve Seyahatnameler”
- *Geography as the Source of Turkish-Islamic Culture, Classical Geography Works and Travel Books*
- SABURGALİEVA Nazgul, “Kazakistan`ın Batı Bölgesindeki Aydınlanma Harekâtı Ve Dinî Şahsiyetler”
- *Enlightenment and religious figures in the western region of Kazakhstan*

GELENEKSEL TÜRK SANATLARI

- AÇIKÖZ Ümmügülsüm, “Geleneksel Türk Sanatlarına Dair Günümüz Algısı: Çini Örneği”
- *Traditional Turkish Arts And Contemporary Perception Of Them: Çini Sample*
- BEĞİÇ H.Nurgül, Rukiye Kaya, “Çankırı Kızılırmak ve Çevresinde Giyim Kuşam Geleneğine Bir Örnek: Çorap Ve Patik Örucülüğü”
- *Çankırı Kızılırmak And Around Clothing An Example Of Tradition: Socks And Boots Knitting*

- BEĞİÇ H. Nurgül, Ayşe Sarıcan “Ankara Çamlıdere ve Kahramankazan Yöresinde Düz Dokuma Örneği: Pala Dokuma”
- ***Example Of Flat Weaving In Ankara Çamlıdere And Kahramankazan: Pala Weaving***
- BERKLİ Yunus, Mariye Pınar “Makrome Sanatının Tarihine ve Gelişimine Bugünden Bir Bakış”
- ***A View From The History And Development Of Makrome Art Today***
- BORA Esra, “Konya Etnografya Müzesi’nde Bulunan Horozlu Halının Tasarım İlkeleri ve Öğeleri Bakımından İncelenmesi”
- ***Investigation Of The Horosed Carpet In The Konya Ethnography Museum In Terms Of Design Principles And Items***
- DEMİRAL Bayram, “Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun Şiirlerinde Kilimler”
- ***Rugs in Bedri Rahmi Eyüboğlu’s Poems***
- ERDAL Cengiz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kaftan Ve Kumaşlarında En Çok Kullanılan Motiflerin Sembolik Anlamları”
- ***Symbolic Meanings of the Most Used Motifs in Caftan and Fabrics in the Ottoman Empire***
- KURT Gülten, “Gerde De Yapılan Havlu Kenarlarının Teknik Ve Kompozisyon Özellikleri”
- ***Technical And Composition Features Of The Towel Borders Made In Gerde***
- REJEPOVA Arazgul, “Türkmen Halı Sanatı”
- ***Turkmen Carpet Crafting***
- OYMAN Naile Rengin, “Anadolu Ve Farklı Geleneksel Kültürlerden Bazı Çözgü Yüzlü Geleneksel Dokumalarda Tespit Edilen Piktografik Kodlar”
- ***Pictographic Codes Established in Some Warp Faced Traditional Weavings from Anatolia and Different Traditional Cultures***

GÜZEL SANATLAR

- ABDYYEVA Gulruh, “Hun Dönemi Giyim Kuşam Kültürü Ve Gök-Türk Döneminde Hun Yansımaları, Günümüz Orta Asya Halklarının Kıyafetlerindeki İzleri”
- *Clothing culture in the Hun Period and Hun reflections in the Gokturk Period: Traces on the clothes of today’s Central Asian folks*
- AĞIRMATLI Hanım Handan, “Şanlıurfa’ Da Kemik Tarakçılık Sanatı”
- *Art Of Bone Combs In Sanliurfa*
- ALADAĞ Hüseyin Hilmi, “Kadim Türk Yönetim Kültürü’nün Modern Dönemde Hükümlanlık Sembolü Olarak Tecessümü: Arma-İ Osmanî”
- *The Enforcement Of The Old Turkish Management Culture As A Symbol Of The Government In The Modern Era: Arma-I Osmanî*
- AŞIK Alpaslan, “Türklerde Kaya Resimi Geleneği; Kırgızistan Örneğinde”
- *Rock Painting Tradition in Turks; in The Example of Kyrgyzstan*
- BAYRAK KAYA Elif, “Hz. Mevlana’nın Hayatından Kesitlerin Ömer Faruk Atabek Minyatürlerine Yansması
- *Reflection of Some Glances of Mevlana’s Life into Miniatures of Ömer Faruk Atabek*
- BERKLİ Yunus, Ayşegül Zencirkıran, “Selçuklu Dönemi Süslemelerinde Kullanılan Kufi Yazının Sanatsal Bütünlüğe Etkisi”
- *The Effect of Kufic Script Used in Seljuk Period Ornaments on Artistic Integrity*
- BERKLİ Yunus, Gülten Gültepe “18. Yüzyıl Babür Dönemi Minyatürlerinde Eklektik Üslup
- *Eclectic Style in 18th Century Mughal Period Miniatures*
- BUÇUKOĞLU Seyit Mehmet, Yusuf Tolga Ünker, “Göktürk Damgalarının Grafik Tasarım Bağlamında Analizi
- *Analysis Of Göktürk Stamps In The Context Of Graphic Design*
- ÇELİK Yunus Emre, “Ahmed Rıf’at Efendi’nin Kitabe Kalıpları Özelinde Yazı Üslubunun Tahlili”
- *Analysis of Ahmed Rıf’at Efendi’s Writing Character Pursuant to Inscription Moulds*

- DEMİREL Umut, “Türk Resim Sanatının Başlangıcı”
- ***Beginning Of Turkish Painting***
- DEMİREL Umut, “Türk Kaya Resimleri ve Hayvan Sembolizmi Arasındaki İlişki”
- ***Relationship between Turkish rock paintings and animal symbolism***
- KILIÇ Erol, Sabriye Hatipoğlu, “İslam Öncesi Anadolu Uygarlıklarının Çağdaş Türk Resmine İzdüşümleri”
- ***Pre-Islamic Anatolian Civilizationsreflections On Contemporary Turkish Painting***
- KIRIK Ali Murat, Ersin Kozan, “CGI Animasyon Teknolojisinin Türk Televizyon Yapımların Görsel Estetik Dönüşümüne Yansıması
- ***Reflection of CGI Animation Technology on the Visual Aesthetic Transformation of Turkish Television Production***
- NEİMETZADE Eflatun, “Reşadetdin’in “Oğuzname” Destanındaki Kahramanların Sosyo-Kültürel Özellikleri Ve Sahneye Aktarılması Problemi”
- ***In Reşadetdin’s “Oğuzname” Epic Socio-Cultural Characteristics of Heroes and the Stage Transferring Problem***
- ÖZCAN Latife, “Kültürel Bellekten Beyazperdeye: Türk Sinemasında Sözel Anlatıların İzleri”
- ***From Cultural Memory to the Silver Screen: The Traces of Oral Narratives in Turkish Cinema***
- ÖZKAN Aylin, “Doku Faktörünün Resim Sanatındaki Yeri”
- ***The Place of the Texture Factor in Painting***
- SAHAFLASL Parisa, “Büyük Selçuklu Dönemi Minyatür Sanatı Özellikleri”
- ***The Features Of Miniature Art In The Great Seljuk Period***
- SÜLEYMANOVA Mehseti, “Ahşap Sanatı”
- ***Wood Art***
- YILMAZ Merve, “Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Kadın Giyim Kuşamı”
- ***According To Tarsus Muslim Court Records Women’s Clothing And Wearing In The 19 Th Century***

HUKUK VE SİYASET

- AZİMLİ Dilaver, “Qutadqu Bilig” Əsərində Türk Hüquqi Dövlətçilik Sisteminin Təsvirinə Dair
- *The Description Of The Turkish Legal State System In “Kutadgu Bilig”*
- BALLI M. Mesut, “Kemal Tahir’in Kurt Kanunu Adlı Romanının Siyaset Sosyolojisi Açısından İncelenmesi”
- *An Investigation Of Kemal Tahir’s Novel Named Kurt Kanunu In Terms Of Political Sociology*
- HALİLOV Cabir, “Gağdas Ülkelerin Mahkeme Sisteminde Jüri Mahkemesinin Yeri ”
- *The Place of The Jury Court In The Court System of The Gağdas Countries*
- YETKİN Fatma Bozkaya, Ömer Yetkin, “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Yönelik Yeni Bir Kurumsal Yapılanmanın Gerekliliği Üzerine”
- *On the Necessity of a New Institutional Structure to Protect the Cultural Heritage in Turkey*

İLETİŞİM

- AKMAN Erdoğan, Zeki Okyay, “Türk ve Kırgız Basınında Cengiz Aytmatov’un Vefatına İlişkin Çıkan Haberlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi”
- *Comparative Analysis Of The News About The Death Of Chinghiz Aitmatov in The Turkish And Kyrgyz Press*
- ALİMOV Beruniy, “Özbekistan’ın Turizm İmajı Sorunu Dünya Medyasında”
- *The Problem Of Uzbekistan’s Tourism Image In The World Media*
- AYHAN Bünyamin, Amengaliyeva Zhulduz “Post-Sovyet Kazak Basının Sorunları
- *Problems of the Post-Soviet Kazakh Press*
- BAYHAN Gamze, “Tek Kültür İki Dil: Türkçe-Boşnakça “Şakir Bayhan’ın Eserleri İle Kurulan Kültür Köprüsü””
- *One Culture Two Languages: Turkish-Bosnian “ Cultural Bridge Established with the Works of Şakir Bayhan “*

- BİNGÖL Mahmut, Hayrullah Yanık, “Yerel Yönetimlerde Katılımcı Demokrasi Uygulamaları: Belediyelerin Facebook ve Twitter Kullanım Pratikleri Üzerinden Bir Değerlendirme”
- *Participating Democracy Practices in Local Governments: An Evaluation on Facebook And Twitter Use Practices of Municipalities*
- ÇALAPKULU Çiğdem, Esra Doğan, “K Kuşağının Aile İçi İletişim Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi”
- *Evaluation of the Impact of Generation K on Family Communication*
- DOĞAN Bekir Gökhan, “Türk Modernleşme Çabalarında Önemli Bir Kilo-metre Taşı; Âli Paşa ve Kararname-İ Âli”
- *An Important Milestone in Turkish Modernization Efforts; Âli Pasha And Kararname-i Âli*
- DÖNMEZ İbrahim Hakan, Taner Taşmurat, Hasan Yurdakul, “Hekim-Hasta / Hasta Yakını Arasındaki İletişimi Etkileyen Kültürel ve Kişisel Faktörler: Teo-rik Bir Çerçeve”
- *Cultural and Personal Factors Affecting Communication Between Physi-cian-Patient / Patient Relative: A Theoretical Framework*
- DURLU Behlül Burak, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Kültür Sanat: Şadırvan Dergisi Örneği
- *National Culture And Art In The First Years Of The Republic: The Case Of Şadırvan Magazine*
- GÖZÜTOK Türkan, Ali Asker, Banu Demirel “Azerbaycan Türklerinin Aydınlanma Hareketinde Molla Nasreddin Dergisi’nin Önemi”
- *The Importance of Molla Nasreddin Magazine in the Enlightenment Move-ment of Azerbaijan Turks*
- KILIÇ Neslihan, “Rusya Türklerinin/Müslümanlarının Sesi Olarak Gazeteci İsmail Gaspıralı”
- *Journalist Ismail Gaspıralı As The Voice Of The Russian Turks / Muslims*
- LAKHDARİ Ali “Cezayir Yazılı Basınında Türkiye İmajı”
- *Turkey’s Image in Algeria Written Press*
- MATYAKUBOV Alisher, “Özbekistan’da Gazetecilik Eğitimi: Geleneksellik Ve Modernlik”
- *Journalism Education In Uzbekistan: Traditional And Modernity*

- NARİN Bilge, “Twitter’da Hayran Kültürünün İzleri: Gençlerbirliği Ve MKE Ankaragücü Spor Kulüpleri Örneği”
- *Traces Of Fan Culture In Twitter: Example Of Gençlerbirliği And Mke Ankaragücü Sports Clubs*
- OLİMOV Shokhrukhbek, “Abdurrauf Fıtrat’ın Ceditçilik Hareketindeki Yeri”
- *The Role Of Abdurrauf Fitrat In The Ceditism Movement*
- POLAT Sümeyye, “Kent Kimliğinin Sürekliliğinde Gazetelerin Rolü: Gazete Solfasol Örneği”
- *The Role of Newspapers in the Continuity of Urban Identity: The Case of Solfasol Newspaper*
- SARAY Gülsen, “Türk Dilinde Alfabe Değişiklikleri: Türk Medeniyeti ve Kültürünün Aktarımında Süreklilik Sağlanması Açısından Medyanın Güncel Rolü”
- *Alphabet Changes In The Turkish Language: The Current Role Of The Media In Terms Of Continuity In Transferring Turkish Civilization And Culture*
- TİRYAKİ Salih, Şeyma Sarı, “Haberde Toplumsal Cinsiyet: Kadınların Haber İçerisinde Yer Alma Biçimlerine Eleştirel Bir Bakış”
- **Gender in the News: A Critical View of the Ways of Women in the News Content**
- TÜRK Mehmet Sezai, Banu Çoşkun, “Covid 19 Salgını ve Eğitimde Bilgi Açığı İlişkisi Yeni Medya Destekli Türkiye’deki Eğitim Sisteminin Bilgi Açığı Durumuna Yönelik Bir Analiz”
- *“Relationship Between Covid 19 Outbreak and Knowledge Gap in Education” intended for Knowledge Deficit Situation Analysis of New Media Assisted Education System in Turkey “*
- TÜRK Mehmet Sezai, Zahit Ali Kilit, “Uluslararası Basının COVID-19 Haberlerinde Kullandığı Türkiye Görsellerinin Çerçeveleme Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi”
- *A framing analysis of international media news (but not related to Turkey) linked with covid-19 that presented with Turkey photos.*
- UMAROVA Dilnoza, “Özbekistan Haber Sitelerinde Türkiye Temsili”
- *Turkey Representative in Uzbekistan News Sites*
- UYSAL Duygu, Ali Altun, “Yeni Bir Edebî Muhit: Sosyal Medya”
- *A New Literary Place: Social Media*

- YEGEN Ceren, “Karadeniz’deki İlk Milli Derin Deniz Sondajı ve Doğalgaz Rezervi Keşfi Konulu Haberler Üzerine Bir İnceleme”
- *A Study on the News on First National Deep Sea Drilling in the Black Sea and Natural Gas Reserve Discovery*

KENTLEŞME VE MİMARİ

- AHANTAYEVA Amina, “Göçebe Medeniyetin Mirası Olarak Kazak Çadır Evlerinin Tarihi Ve Yapısı”
- *The History And Structure Of Kazakh Tent Houses As A Heritage Of The Migrant Civilization*
- BERKLİ Yunus, Nülüfer Kıncal, “Kilitbahir’deki Osmanlı Dönemi Camilerinin Restorasyon Öncesi ve Restorasyon Sonrası Özelliklerinin İncelenmesi”
- *The Analysis of the Ottoman Mosque’s Features Before and After Restoration in Kilitbahir*
- DERİN Sevil, “İstanbul’da Camiye Dönüştürülen Bizans Yapıları Ve Bunların Osmanlı Dönemi Onarımları Hakkında Bir Ön Rapor”
- *Byzantine Buildings Converted Into A Mosque In Istanbul: A Preliminary Report Regarding Their Ottoman Period Repairs*
- HERGÜL Çağlayan, “Fergana Vadisi’nin Tacikistan Sahasındaki XV-XVIII. Yüzyıl Mimari Eserleri”
- *Architectural Monuments of 15th-18th Centuries in Tajikistan Part of Fergana Valley*
- IŞIK Metin, Erdal Bilici, “Konar-Göçer Türk Geleneğinde Çadır”
- *Tent In The Nomadic Turkish Tradition*
- KORKMAZ Ali, “Unesco Dünya Miras Listesinde Yer Alan Anadolu’nun Elhamrası Divriği Ulu Cami Ve Şifahanesi”
- *Anatolian’s Elhamra, Divriği Mosque And Şifahanesi, Included In Unesco World Heritage List*
- KUTLU Mehmet, “Selçuklu Çağında Anadolu Tıp Kurumlarının Mimari Plan Gelişimi”
- *The Architectural Plan Development of Anatolian Medical Institutions During Seljuk Era*

- ORALBAY Erden, “Eleke Sazy Anıtları”
- *The Monuments Of Eleke Sazy*
- ÖZBEY Veysel, “İrgandı Köprüsü Kültürel Mirası”
- *Irgandı Bridge Cultural Heritage*
- SOKHANPARDAZ Kamran, “Büyük Selçuklu Dönemi Camilerinde Alçı Kitabe ve Tezyinat”
- *Stucco Inscriptions And Ornaments In Great Seljuk Mosques*
- ŞAHİN Cengiz, Ramazan Güler, “Geleneksel Batı Karadeniz Evleri”
- *Traditional Western Black Sea Houses*
- ULJAEVA Shohistahon, “Özbekistan Cumhuriyeti’nde “Akıllı Şehir” Teknolojilerinin Tanıtılmasındaki Sorunlar Ve Çözümleri “
- *Problems Of Introducing Technologies Of “Smart City” In The Republic Of Uzbekistan And Their Solutions*

MÜZİK

- APAYDIN Dinçer, “Vedat Türkali’nin Yeni Türküler’inde Anadolu Halkı Ve Görünüşleri”
- *Anatolian People and Their Appearances in Vedat Türkali’s Yeni Türküler*
- DÖNMEZ Ender Can, Dr. Krzysztof Niegowski “Yabancı Uyruklu Müzik Eğitimi Öğrencilerinin Türk Halk Müziği ve Bağlamaya Yönelik Görüşleri: Polonya Örneği”
- *The Views of Foreign Music Education Students on Turkish Folk Music and Bağlama: The Case of Poland*
- ERDOĞAN Aziz, “Fenomenoloji Temelli Müzik Yaklaşımları ve Geleneksel Müzikler”
- *Phenomenologically Based Music Approaches and Traditional Music*
- KORTABAEVA Gülcamal, Şınaray Bürkütbayeva, “Türk Halklarındaki Müzik Aletlerinin Değeri”
- *The Value of Musical Instruments in Turkish Peoples*
- HÜSEYNOVA Zülfiyye, “Şirvan Aşık Ortamında İcra Geleneklerine Dair”
- *About The Traditions Of Performance İn The Ashug Environment Of Shirvan*

TARİH

- ASGER Efzeleddin, “Yeni Bulunmuş Oğuzname Elyazması: Kitab-i Türkmen ”
- ***Recently Found Oguznama Manuscript***
- AYDINÖZ Aslı, Gökçe Yavuz, “1893/1894 Kolera Salgınının Haydarpaşa-Ankara Demiryolu Çalışanları Üzerindeki Etkisi
- ***The Impact of the 1893/1894 Cholera Outbreak on Haydarpaşa-Ankara Railway Workers***
- DEMİRTAŞ GAZALİ Zeynep, “İsparta Gülü ve Gül Ürünlerinin Gündelik Hayat İçerisinde Dönüşümü: Sözlü Tarih İncelemesi”
- ***Transformation Of Isparta Rose And Rose Products İn Everyday Life: Oral History Review***
- TANSÜ Yunus Emre, Semra Çerkezoğlu, “Selçuklular, Karahanlılar Ve Gaznelilerin Siyasi İlişkileri”
- ***Political Relations of Seljuks, Karakhanids and Ghaznavids***
- TÜREDİ Hümeýra, “Ulus-İnşasında Başkent İmajı: Ankara ve İstanbul Yangınları (1929)”
- ***The Image of the Capital in Nation-Building: Ankara and Istanbul Fires (1929)***

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

- BİLOVA Zekiyye, “Azerbaycan Edebiyatında Kerbelâ Konusu: Abdülkerim Ağa Badkubî’nin Eserleri Esasında”
- ***Karbala Theme In Azerbaijan Literature: Based On The Works Of Abdülkerim Ağa Badkubî***
- AKMAN BATĞI Özlem, “20. Yüzyılda Bir Şiir Mecmuası Denemesi: İnkırız”
- ***A Poetry Magazine Attempt in the 20th Century: İnkırız***
- BABAYEVA Eşqane, “1920 Yılları Türk Romanında Anadolu”
- ***Anatolia in the Turkish novel of the 1920s***
- BAYHAN Gamze, “Kültürel Hafıza/Bellek İnşası Bağlamında Türk Kültüründe Geleneksel Evlilik Eleştirisi: Şinasi’nin “Şair Evlenmesi””

- ***In the Context of Cultural Memory Building Traditional Marriage Criticism in Turkish Culture: “The Poet’s Marriage” of Şinasi***
- BEDİROVA (Şabanova) Lale, “Hâce Muhammed Lutfi’nin Şiir Dili”
- ***The Language Of Hacı Muhammed Lutfi Poetry***
- BİLGİN Mustafa Sıtkı, “Mevlana’da İnsan Felsefesi”
- ***Human Philosophy Of Mevlana In His Works***
- CAHANGİROVA Nermin, “Modern Azerbaycan Öyküsü”
- ***Modern Azerbaijani Story***
- ELİAÇIK Muhittin, “Sular Hakkında Hükema Görüşlerini Açıklayan Bir Belge”
- ***A Document Explaining the Views of Scholars on Waters***
- ERASLAN Ebubekir, “Amerika’da 1919 Yılında Basılan Muhtasar Kamus Adlı Eserdeki İngilizce-Türkçe Sözlük”
- ***English-Turkish Dictionary In The Work Named Muhtasar Kamus Printed In America***
- ERAVCI H. Mustafa “Karaman-nâmede Karamanoğulların Dede Korkutu : Mevlana Arız”
- ***Karaman-namede Karaman Principality’s grandfather: Mevlana Ariz***
- HASAN Neriman, “Dobruca Türklerinin Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmaların Dünü, Bugünü Ve Yarını”
- ***Past, Present and Future in Studies on Dobruja Turks’ Dialects***
- HASANOVA Gülsaba, “Nizami İmgesi Sınırlarımızın Ötesinde”
- ***The Image of Nizami Beyond Our Borders***
- ISKANDAROVNA Khallieva Gulnoz, “Alisher Navoi Dünya Edebiyatında”
- ***Alisher Navoi In World Literature***
- KEKEÇ İsmail, “Türk Kültüründeki Süreklilik Üzerine Bir Örnek: “Karakoyun” Efsanesi Ve “Kara Koyun Su İçmedi, Ağladı” Şiiri”
- ***An Illustration on Continuity in Turkish Culture: “Karakoyun” Legend and “Kara Koyun Su İçmedi, Ağladı” Poetry***
- KOCA Ergün, “Osmanlı Dönemi Sözlüklerinden Kâmûs-ı Türki’deki Yansıma Sözcüklerin Leksiko-Semantik Analizi”

- ***Lexico-Semantic Analysis of Reflection Words in Kâmûs-ı Türkî, One of the Dictionaries of the Ottoman Period***
- LOPAR Elsev Brina, “İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Yazma Eğilimlerinin Ve Okuma Alışkanlıklarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi - Mamuşa Örneği”
- ***Examining Writing Tendencies and Reading Habits of Primary School 4th Grade Students in Terms of Various Variables - Mamuşa Example***
- MUSALI Vüsale, “Çağdaş Azerbaycan Şiirinde Türkçülük”
- ***Turkism In The Modern Azerbaijani Poetry***
- MUSAYEVA Ayten, “Azerbaycan Ve Amerika Edebiyatında Novella Türü: Teşekkülü Ve İnkişaf Özellikleri”
- ***The Genre Novella İn Azerbaijan And American Literature: The Features of Its Formation And Development***
- NURDAN Gülçin Tuğba, “Orhan Kemal’in Murtaza Romanı Işığında 1950’lerin İşçi Kültürü”
- ***The Labor Culture of the 1950s in the Light of Orhan Kemal’s Murtaza Novel***
- OLIM Sultonmurod, “Ali Şir Nevai’nin Türk Dili Ve Edebiyatının Gelişimindeki Yeri Ve Önemi”
- ***The Role And Importance Of Alisher Nevai In The Development Of Turkish Language And Literature***
- RAHİMOVA Ayten, “Güney Azerbaycan’da Konuşulan Lehçeler”
- ***Dialects Spoken İn Southern Azerbaijan***
- ŞEFİZADE Sima, “Azerbaycan Ve Türk Hikâyelerinin Konu Ve İçerik Açısından İncelenmesi Üzerine (1995-2000 Yılları)”
- ***A Comparative Analysis Of The Subject And Content In Azerbaijani And Turkish Stories (during the years 1995-2000)***
- TOPALOĞLU Nur, “Edebiyat Estetiği Bağlamında “Ölü Yiyen Derviş Masalı”-nı Yeniden Okumak”
- ***Re-reading The “Dead Eater Dervish Tale” in the Context of Literary Aesthetics***
- USUBOVA Gülnisa, “Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Görülen Yalancı Eş Değer Fiiller”
- ***False Equivalent Verbs in Oguz Group Turkish Dialects***

- VELİYEV Nizami, “Ortak Türk Alfabesi Kurumu’nun 1927’de Bakü’de Gerçekleştirilmiş I Kongresi (Kongre’nin Steneografisi Üzerinden)”
- ***The I Congress of the unian Turkish Alphabet Institute Held in Baku in 1927 (Via the Steneography of the Congress)***
- YALÇIN Demet, “Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitim Sürecinde Kültürün Aktarılması: Dil Faktörü”
- ***Transfer of Culture in the Education Process of Foreign Students: Language Factor***
- YILMAZ Neslihan, “Türkçedeki Fiillerin Sınıflandırılması ve Anlamlandırılması”
- ***Classification and Interpretation of Verbs in Turkish***
- YOLCU Fırat, “Türk Dil İnkılâbına Muhalif Aydın Bakışı: Cemil Meriç”
- ***The Oppenet of the Turkish Language Revolution: Cemil MERİÇ***
- YUSİFOVA Khatira, “Mirze Mehti Şükuhinin Anadilli “Divan`I”
- ***Mother tongue of Mirze Mehti Şükuhi “Divanı”***

TÜRK DÜNYASI

- ALTINTAŞ Hakan, AKYILMAZ Faik, “Yörük Türkmen Sivil Toplum Kuruluşlarının Dünü, Bugünü Ve Yarını Üzerine Düşünceler”
- ***Thoughts About Yörük Türkmen Civil Society Organizations ‘Yesterday, Today And Tomorrow***
- BÜRKÜTBAYEVA Şınaray, “Bağımsız Kazakistan’da Yaşayan Türk Boylarının Milli Değerleri”
- ***National Values of Turkish Tribes Living in Independent Kazakhstan.***
- ÇETİN Nur, “Türk İşbirliğinin Gelişmesinde Lider Faktörü Ve Nursultan Nazarbayev’in Türk Dünyasına Katkıları”
- ***“Leader” Factor In The Development Of Turkic Cooperation And Nursultan Nazarbayev’s Contributions To The Turkic World***
- Djumaniyazova Feruza, “Swat Vadisindeki Türkler: Uddiyana Şahileri
- ***The turks in Swat valley: Shahi of Uddiyana***

- EGAMBERDİYEV Mirzahan, “Turar Riskulov Ve Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”
- *Turar Riskulov And The Autonomous Soviet Socialist Republic Of Turkistan*
- ELEKBERLİ Faik , “İsmail Bey Gaspıralı’nın “Dilde, Fikirde Ve İşte Birlik” Teorisi Ve Çağdaş Türk-İslam Birliği Düşünceleri”
- *Ismail Bay Gaspıralı’s “Language, Attemt And Idea Union Theory And Modern Islam-Turk Union Thoughts*
- HASANOĞLU Murteza, “21. Yüzyılda Türk Dünyasında İşbirliği: Türk Cumhuriyetlerinin Bütünleşmesinde Türk Konseyi’nin Rolü”
- *Cooperation in the Turkic World in the 21st Century: The Role of the Turkic Council in the Integration of the Turkic Republics*
- IŞIK Hasan, Ayten Rahimova, “20. Yüzyılda İranda Yaşanan Politik Ve Kültürel Gelişmelerin Tespiti Ve Bu Gelişmelerin İran Türklerine Etkisinin Analizi”
- *Determination of The Political And Cultural Developments in Iran in 20. Century And The Analysis of The Effects of These Developments on Iranian Turks*
- KUBATİN Andrey, “Özbekistan İranlıları: Orta Asya’da Yaşayan Horasan Türklerinin Bakıyeleri”
- *Irani of Uzbekistan: Descendants of the Khorasan Turks living in Central Asia*
- ÖLÇEKÇİ Haluk, “Kültürlerarası İletişim Bağlamında Türk Kültür Coğrafyasının Sınırları ve Kültürel Etkileşimleri”
- *The Limits and Cultural Interactions of Turkish Cultural Geography in the Context of Intercultural Communication*
- ÖLÇEKÇİ Tamara, “Rusya Federasyonu’ndaki Türk ve Müslüman Göçmen Çocuklarının Eğitim Sorunları”
- *Training Problems Of Turkish And Muslim Immigrant Children In The Russian Federation*
- PALA BURULKAN Abdibaitova, “Türk Birliği’nin Önündeki Engeller”
- *Fundamental Factors Stopping the Establishment of the Turkish Union*

TÜRK HALK BİLİMİ

- AKYOL Ceyhun, “Turizm Faaliyetlerinin Yerel Halk Tarafından Değerlendirilmesi; Hopa Örneği
- *Evaluation of Tourism Activities by Local People; Hopa Example*
- ALIMBAYEV Ceenbek, “Kırgızlarda Halk Biliminin Gelişimi”
- *Development Of Kırgız Folk Science*
- ERGİN Ümmü Hatice, Cemal Ergin, “Halk Oyunlarının Günümüzdeki Durumunun Muş İli Bağlamında İncelenmesi”
- **Investigation of the Current Situation of Folk Dances in the Context of the Province of Mus**
- HÜSEYNGİZİ EMİRLİ Elnare, “Azerbaycan Efsanelerinde Mucizevi Olay”
- *A Miraculous Event In Azerbaijani Legends*
- 133. KALAFAT Yaşar, “İyeler Yapılanmasında Devlerin Yerleri Ve Roller”
- *The Places And Roles Of The Giants In Building Owners*
- KARTAEVA Tattigul, “Kuyu Duvarlarını Bitki Dalları İle Örtme Sanatındaki Halk Bilgisi”
- *Folk Knowledge In The Art Of Covering Well Walls With Plant Branches*
- RZAYEVA Çinare, “Türk Kökenli Toponimler Nahçıvan Folklor Metinlerinde”
- *Toponyms of Turkic origin in the texts of Nakhchivan folklore*

TÜRK KÜLTÜR VE GELENEKLERİ

- AKPINARLI H. Feriha, Gülten Kurt, “Kahramanmaraş Düğün Geleneğinde Çeyiz Ve Çeyiz Sandıklarının Önemi”
- *The Importance Of Dowry And Dowry Chests In Kahramanaraş Wedding Tradition*
- ALAP Mustafa Sarper, “Türkiye’de Eski Halk Eğlenceleri”
- *Old Public Entertainment In Turkey*
- ATAİŞİYEVA Kemale, “Azerbaycan Aşık Ve Muğam Sanatında Tür Sorunları”
- *Genre Problems in Azerbaijani ashig and Mugham Art*

- BERKLİ Yunus, Yağmur Topal, “Umay- Ana İle Şahmeran’ın Benzer Yönleri ve Koruyucu Etkilerinin Araştırılması”
- *Investigation of Similar Aspects and Protective Effects of Umay-Ana with Şahmeran*
- BERKLİ Yunus, Nergiz Demir Solak, “Taş Meclisi Romanında Don Değiştirme Motifi”
- *Metamorphosis Motif in The Stone Council Novel*
- ÇAKIR Ramazan, “Kıbrıs Masallarında Yer Alan Geleneksel Değerlerin Ward’s Bağlantı Yöntemiyle Sınıflandırılması Ve İncelenmesi”
- *Classification And Analysis Of Traditional Values In Cyprus Fairy Tales By Wards’s Connection Method*
- ÇELİK Seher, “Türk Kültür Hayatında Şerbet”
- *Sherbet in Turkish Cultural Life*
- ÇETİNKAYA Meltem, “Yabancılar İçin Türkçe (B2) Ders Kitabındaki Kültürel Öge Görünümleri”
- *Cultural Item Appearance in Yabancılar İçin Türkçe (B2) Textbook*
- DEMİR Berrin, “Louis De Bernières’in Kanatsız Kuşlar Adlı Eserinde Yabancı Gözüyle Türk Kültürünün Yansıtılması”
- *Reflecting Turkish Culture through the Eyes of a Stranger in Birds Without Wings by Louis de Bernières*
- GÜLTEKİN GULİYEVA İlham, “Türk Coğrafyalarında Yaranan Masallara Biçimsel Yaklaşım Ve Seyyar Konular Üzerine Bir İnceleme”
- *The Morphological Approach and Common Themes of The Tales Belonging To The Turkish Peoples*
- GÜZ Nurettin, Hasan Yurdakul, “Türk Kültür Ve Sanatının Bir Örneği Olarak Tesbihin Dijital İletişim Ortamlarındaki Görünümü”
- *The Appearance Of Perception In Digital Communication Media As An Example Of Turkish Culture And Art*
- HASANOVA Nazmiye, “Türkçede Mesafe Kavramı Ve Deyimlerde İnsan İlişkilerindeki Mesafe”
- *Distance Concept In Turkish And Distance In Human Relations In The Idioms*

- HAZIEVA Güzeliye, “Tatar Geleneklerinde Süleyman Mitonimi”
- *The Süleyman Mythony in The Tatar Traditions*
- IŞIK Gülcan, Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci, Filiz Erdemir Göze “Türkiye’deki Ağalık Düzeninin Kültürel Ürünlerde Eleştirisi”
- *Criticism of Agha Order in Turkey in Cultural Products*
- IŞIK Metin, Lütfiye Yaşar, “Türk Kültüründe Selamlaşma ve El Öpme Geleneği Üzerine Bir Çalışma”
- *A Study on Greeting and Hand Kissing Tradition in Turkish Culture*
- IŞIKLI Sezin Gizem, “Türk Kahvesi Geleneğinin Osmanlı Döneminde Kültür Ve Sanata Yansıma Biçimleri”
- *Reflection Forms Of Culture And Art In The Ottoman Period Of Turkish Coffee Tradition*
- İSMAYILZADƏ Pirağa Əyyub Oğlu, “Novruz Bayramının Türk Xalqlarının Mənəvi Dəyərlər Sistemindəki Yerinə Dair”
- *Novruz Holiday Is The Place Of The Turkic People In The System Of Moral Values*
- KALIŞ Amanjol, “Yırtıcı Kuşlarla Geleneksel Kazak Avı”
- *Traditional Sweater Hunt With Pediatric Birds*
- KHABİZHANOVA Gulnara, Türklerin “Etnik Mekân” ve Etnik Kültür Gelenekleri
- *“Ethnic Space” And Ethnic Cultural Traditions Of The Turks*
- KOCA Ergün, Ayşen Koca, “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Görüntüsel Göstergeler Yoluyla Kültür Aktarımı: “Dede Korkut Hikâyeleri” Örneği”
- *Cultural Transfer Through Visual Indicators in Teaching Turkish as a Foreign Language: The*
- *Example of “Dede Korkut Stories”*
- KURT Necdet, “Âşık Veysel’in Söz Yaratıcılığında Hayata Bakış”
- *Life Perspective in Asik Veysel’s Word Creativity*
- MEMMEDOVA Halide, “Azerbaycan Masallarında Mucizevi Doğum Motifi”
- *Miraculous Birth Motif In Azerbaijani Tales*

- PULATBAYEVNA Kamolova Nargiza, “Horezm Tarımında Büyü”
- ***The Concept Of Magic In The Agriculture Of Khorezm***
- RAHİMBEYLİ Naila, “Aşık Sanatının Etik Ve Estetik Düşüncelerinin Oluşumunda Temel Önem”
- ***The fundamental role and significance of ashug art and the formation of ethical and ethnic thinking.***
- SEVER Mustafa, “Ulus Devlete Alternatif: Çok Kültürlü Toplum”
- ***Alternative to the Nation State: Multicultural Society***
- SEZER Sefa, “Örf, Adet, Gelenek Ve Görenekler ‘Değerlerin Korunmasında Din Ve Geleneğin Önemi’”
- ***Traditions ‘The Importance Of Religion And Tradition İn The Preservation Of Values’***
- SÜLEYMANOVA Leman, “Azerbaycan’da Düzenlenen Yas Törenleri Ve Orada Söylenen Ağıtlar”
- ***Mourning Assembly And Aghies (Miserable Words Expressed In Mourning Assembly) In Azerbaijan***
- TAŞDEMİR Erdem, Aytaç Burak Dereli, “Türk Cumhuriyetleri’nin Uluslararası Turizm Tanıtım Videolarında Kullandıkları Kültürel Unsurlar Üzerine Bir İnceleme”
- ***An Investigation On The Cultural Elements Used By The Turkish Republics In International Tourism Promotional Videos***
- TORUN Fatih, “Dede Korkut Hikâyelerinde Değerler Eğitimi”
- ***Values Education In Dede Korkut Stories***
- TÜRK Mehmet Sezai, “Türk Kültürünün Tükenmişlik Sendromuna Etkisi”
- ***The Effect Of Turkish Culture On Burnout Syndrome***
- VURAL Timur, “Konyalı Âşık Çopur İsmail”
- ***Minstrel Çopur İsmail From Konya***
- YILDIRIM Burak Anıl, “Türk İnanışları ile Milli Kültüründe Renkler: ‘Ak’ Renk”
- ***Colors in Turkish Beliefs and National Culture: “White/Hoary Color”***
- YILDIZ Mehmet Emir, ERCAN Mahmut, “Dijital Çağda Geleneksel Oyunları

Yeniden Düşünmek: Etnospor Kültür Festivali Ve Dünya Göçebe Oyunları Haberleri Üzerine Bir Çözümleme”

- ***Rethinking Traditional Games in the Digital Age: An Analysis on the News of “Ethnosport Culture Festival” and “World Nomad Games”***

ULUSLARARASI ANADOLU GÜNLERİ KÜLTÜR VE SANAT FESTİVALİ/ ETİMESGUT VE ANKARA

- AKPINARLI H. Feriha, H.Hande Aysegül ÖZDEMİR, “Geleneksel El Sanatlarımızın Yerel Kalkınmada Yeri Ve Önemi (Ankara İli Örneği)”
- ***The Role and Importance of Our Traditional Handicrafts in Local Development (Ankara Province Example)***
- BALLI M. Mesut, “Ankara’nın Yerel Türk Kültürü Üzerine Bazı Tespitler”
- ***Some Findings On Ankara’s Local Turkish Culture***
- BARIŞ Özlem, “Etimesgut’un Pandemi Süresince Gazetelerde Yer Alış Şekli: Sabah, Hürriyet Ve Sözcü Gazeteleri Örneği”
- ***The Etimesgut’s Shape Of Take Place İn Newspapers During The Pandemic: Example Sabah, Hürriyet And Sözcü***
- BAİBOLOV Myrzakhan, “Anadolu Kültür Ve Sanat Festivali’nin” Türk Dünyası’nın Kültürel İşbirliğine Katkısı”
- ***The Contribution Of “Anatolian Culture And Art Festival” To The Turkish World’s Cultural Cooperation***
- EMİNOĞLU Dilek, “Anadolu’da Türk Birliğinin Tesisinde Ahiliğin Rolü: Ahi Mesut”
- ***The Role of Ahi-Order in the Establishment of the Turkish Union in Anatolia: Ahi Mesut***
- ERCAN Mahmut, “16. Uluslararası Anadolu Günleri Kültür Ve Sanat Festivalinin Ulusal Basında Sunumu Üzerine Bir İnceleme”
- ***An Investigation on The Presentation of The 16th International Anatolian Days Culture And Art Festival on Internet Media***
- GÜZ Nurettin, Ali Taner, Muhammed Asım Yayla, “Ulusal Ve Yerel Basında Haberin Sunumu: Uluslararası Anadolu Günleri Kültür Ve Sanat Festivalinin Basında Yer Alış Biçimi”

- ***Presentation Of The News İn The National And Local Press: The Media Coverage Of The İnternational Anatolian Days Culture And Arts Festival***
- GÜZ Nurettin, Muhammed Asım Yayla, Ali Taner, “Kültürün Aktarıcısı Olarak Sosyal Medya: Siyasi Partilerin Etimesgut’taki Yerel Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı”
- ***Social Media As The Transmitter Of Culture: The Use Of Social Media By Local Organizations Of Political Parties In Etimesgut***
- GÜZ Nurettin, Hayrullah Yanık, Mahmut Bingöl “Kültür-Sanat Haberlerinin Yerel Gazetelerde Yer Alması: Etimesgut’taki Yerel Gazeteler Üzerine Bir İnceleme”
- ***Culture-Art News in Local Newspapers: A Study on Local Newspapers in Etimesgut***
- GÖKSU Erhan “Uluslararası Anadolu Günleri Kültür Ve Sanat Festivalinin Sosyokültürel Etkileri”
- ***Sociocultural Effects of the International Anatolian Days Culture and Art Festival***
- IŞIK Metin, Esin Demir, “Etimesgut Halkının Kültürel Ve Sanatsal Değerlere Bakışı Bağlamında “Uluslararası Anadolu Günleri Kültür Ve Sanat Festivali”
- ***“International Anatolian Days Culture and Art Festival” in the Context of Etimesgut People’s Perspective on Cultural and Artistic Values***
- IŞIK Metin, Berkay Buluş, Ümmügülsüm Korkmaz, “Toplumsal Belleğin İnşasında İletişim Mekanları: Etimesgut’a Tarihsel Bir Yolculuk”
- ***Communication Places In Building Social Memory: A Historical Journey To Etimesgut***

- KÜZECİ Aybeniz, “Kerkük Türklerinin Kültür Ve Sanatının Yaşatılması: Etimesgut Anadolu Günleri Kültür Ve Sanat Festivali Örneği”
- ***Culture And Art Of The Kerkuk Turks: Etimesgut Anatolian Days Culture And Art Festival Example***
- NALÇINKAYA Öznur, “Yumuşak Güç Unsurlarının Yerel Yönetimlerde Kullanılması: Etimesgut Belediyesi “Uluslararası Anadolu Günleri Kültür Ve Sanat Festivali” Örneği”
- ***Use Of Soft Power Elements In Local Administration: Etimesgut Municipality Example Of The International Anatolian Days Culture And Art Festival***
- ÖLÇEKÇİ Haluk, “Simgesel Anlamlarıyla Ankara’nın Başkent Oluşunun Dönemin Gazeteci ve Aydınlarındaki Yansımaları”
- ***Reflections of Ankara’s Being the Capital City on Journalists and Intellectuals of the Period with Its Symbolic Meanings***
- ÖZMEN Şule Yüksel, “Tarihi, Kültürel Ve Doğal Yönleriyle Ankara’nın Turizm Potansiyeli: Ankara’nın Turizm İletişimi Üzerine Bir Değerlendirme”
- ***Ankara’s Tourism Potential With Historical, Cultural And Natural Aspects: An Evaluation On Tourism Communication Of Ankara***
- ŞAHİNGÖZ Mehmet, Tekin Önal, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Örnek Köyler Projesi Kapsamında Ahi Mes’ud (Etimesgut)’un Ankara Şehir Gelişimi Açısından Önemi”
- ***The Importance of Ahi Mes’ud (Etimesgut) in Ankara City Development within the Scope of Mustafa Kemal Atatürk’s Model Villages Project***

SEMPOZYUM PROGRAMI

1.Gün

29.10.2020

Açılış Saat: **10:00-12:30 (Türkiye Saati)**

1. Salon

Açılış Programı

Sunucu:

Büşra Nur MURAT

- Açılış
 - İstiklal Marşı ve Saygı Duruşu
 - Tanıtım Videosu
 - Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Müzik Dinletisi
-

Konuşmacılar

1. **Prof. Dr. Nurettin GÜZ** / *Düzenleme Kurulu Başkanı*
 2. **Enver DEMİREL** / *Etimesgut Belediye Başkanı*
 3. **Prof. Dr. İbrahim AYDINLI** / *Yıldırım Beyazıt Üni. Rektörü*
 4. **Prof. Dr. Musa YILDIZ** / *Gazi Üniversitesi Rektörü*
 5. **Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN** / *A. Sosyal Bilimler Üni. Rektörü*
 6. **Prof. Dr. Ali HABERAL** / *Başkent Üniversitesi Rektörü*
 7. **Prof. Dr. Yusuf SARINAY** / *TOBB ETÜ Rektörü*
 8. **Prof. Dr. Hasan ERBAY** / *Türk Hava Kurumu Üni. Rektörü*
-

- Plaket Takdimi
- Kapanış
- Bildiri Sunumlarına Geçiş

1.Gün 29.10.2020 1. Oturum Saat.13:00-14:15 (Türkiye Saati) 1. Salon Tema: Din Oturum Başkanı: Prof. Dr. M. Hanefi PALABİYİK		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Nasib GÖYÜŞOV	Prof. Dr. Nasib GÖYÜŞOV	“Azerbaycan Âşık Edebiyatında Hazret-i Ali (A.S.) Faziletlerinin İrfanı ve Sembolik Kavramları”
Doç. Dr. Aygün KERİMOVA	Doç. Dr. Aygün KERİMOVA	“Din Eğitiminin Azerbaycan Tarihinde Gelişim Süreci”
Dr. Ahmet NİYAZOV	Dr. Ahmet NİYAZOV	“Kafkasya’da Nakşibendiliğin Gelişimi ve Kafkasya Nakşi Silsilesinin Tahlili”
Nazgul SABURGALİEVA	Nazgul SABURGALİEVA	“Kazakistan’ın Batı Bölgesindeki Aydınlanma Harekâtı ve Dinî Şahsiyetler”
Prof. Dr. M. Hanefi PALABİYİK	Prof. Dr. M. Hanefi PALABİYİK	“Türk-İslam Kültürünün Kaynağı Olarak Coğrafyacılık/Klasik Coğrafya Eserleri ve Seyahatnameler”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbE1UT09 Meeting ID: 382 914 7981 Passcode: 3bd7qV		
1.Gün 29.10.2020 1. Oturum Saat.13:00-14:15 (Türkiye Saati) 2. Salon Tema: Geleneksel Türk Sanatları Oturum Başkanı: Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Naile Rengin OYMAN	Doç. Dr. Naile Rengin OYMAN	“Anadolu Ve Farklı Geleneksel Kültürlerden Bazı Çözgü Yüzlü Geleneksel Dokumalarda Tespit Edilen Piktografik Kodlar”
Doç. Dr. H. Nurgül BEĞİÇ Ayşe SARICAN	Ayşe SARICAN	“Ankara Çamlıdere Ve Kahramankazan Yöresinde Düz Dokuma Örneği: Pala Dokuma”
Doç. Dr. H. Nurgül BEĞİÇ Öğr. Gör. Rukiye KAYA	Öğr. Gör. Rukiye KAYA	“Çankırı Kızılırmak Ve Çevresinde Giyim Kuşam Gelenegine Bir Örnek: Çorap ve Patık Örücülüğü”
Doç. Dr. Cengiz ERDAL	Doç. Dr. Cengiz ERDAL	“Osmanlı İmparatorluğu’nun Kaftan Ve Kumaşlarında En Çok Kullanılan Motiflerin Sembolik Anlamları”
Arazgul REJEPOVA	Arazgul REJEPOVA	“Türkmen Halı Sanatı”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGZlMGJuUUFQVmhjcXlxdGZrdz09 Meeting ID: 522 133 8423 Passcode: baBfq0		

1.Gün 29.10.2020
1. Oturum Saat.13:00-14:15 (Türkiye Saati)
3. Salon
Tema: Geleneksel Türk Sanatları
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yunus BERKLİ

<i>Araştırmacı/ Araştırmacılar (Researcher/ Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Gülten KURT	Doç. Dr. Gülten KURT	“Gerede De Yapılan Havlu Kenarlarının Teknik ve Kompozisyon Özellikleri”
Prof. Dr. Yunus BERKLİ Mariye PINAR	Mariye PINAR	“Makrome Sanatının Tarihine Ve Gelişimine Bugünden Bir Bakış”
Esra BORA	Esra BORA	“Konya Etnografya Müzesi’nde Bulunan Horozlu Halının Tasarım İlkeleri ve Öğeleri Bakımından İncelenmesi”
Dr. Arş. Gör.Bayram DEMİRAL	Dr. Arş. Gör.Bayram DEMİRAL	“Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun Şiirlerinde Kilimler”
Ümmügülsüm AÇIKÖZ	Ümmügülsüm AÇIKÖZ	“Geleneksel Türk Sanatlarına Dair Günümüz Algısı: Çini Örneği”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1hiQVBjdz09>
Meeting ID: 236 613 4394
Passcode: p6ud5Q

1.Gün 29.10.2020
1. Oturum Saat.13:00-14:15 (Türkiye Saati)
4. Salon
Tema: Güzel Sanatlar
Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üy. Hüseyin Hilmi ALADAĞ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Öğr. Üy. Hüseyin Hilmi ALADAĞ	Dr. Öğr. Üy. Hüseyin Hilmi ALADAĞ	“Kadim Türk Yönetim Kültürü’nün Modern Dönemde Hükümrانlık Sembolü Olarak Tecessümü: Arma-i Osmanî”
Dr. Öğr. Üy.Seyit Mehmet BUÇUKOĞLU Arş. Gör. Yusuf Tolga ÜNKER	Arş. Gör. Yusuf Tolga ÜNKER	“Göktürk Damgalarının Grafik Tasarım Bağlamında Analizi
Prof. Dr. Yunus BERKLİ Arş. Gör. Ayşegül ZENCİRKIRAN	Arş. Gör. Ayşegül ZENCİRKIRAN	“Selçuklu Dönemi Süslemelerinde Kullanılan Kufi Yazının Sanatsal Bütünlüğe Etkisi”
Gulruh ABDYYEVA	Gulruh ABDYYEVA	“Hun Dönemi Giyim Kuşam Kültürü Ve Gök-Türk Döneminde Hun Yansımaları, Günümüz Orta Asya Halklarının Kıyafetlerindeki İzleri”
Merve YILMAZ	Merve YILMAZ	“Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Kadın Giyim Kuşamı”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhaDZDa3ZCT3ZXcDNRZz09>
Meeting ID: 422 761 4669
Passcode: 7yeqRH

1.Gün 29.10.2020
1. Oturum Saat.13:00-14:15 (Türkiye Saati)
5. Salon
Tema: Güzel Sanatlar
Oturum Başkanı: Doç. Dr. İ. Hakan DÖNMEZ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Arş. Gör. Yunus Emre ÇELİK	Arş. Gör. Yunus Emre ÇELİK	“Ahmed Rıf’at Efendi’nin Kitabe Kalıpları Özelinde Yazı Üslubunun Tahlili”
Arş. Gör. Mehseti SÜLEYMANOVA	Arş. Gör. Mehseti SÜLEYMANOVA	“Ahşap Sanatı”
Aylin ÖZKAN	Aylin ÖZKAN	“Doku Faktörünün Resim Sanatındaki Yeri”
Hanım Handan AĞIRMATLI	Hanım Handan AĞIRMATLI	“Şanlıurfa’da Kemik Tarakçılık Sanatı”
Öğr. Gör. Dr. Umut DEMİREL	Öğr. Gör. Dr. Umut DEMİREL	“Türk Resim Sanatının Başlangıcı”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MlVXVWVUMjBsZjJHY3Zra3RFeUFUT09>
Meeting ID: 901 640 3945
Passcode: ji0eks

1.Gün 29.10.2020
2.Oturum Saat.14:30-15:45 (Türkiye Saati)
1.Salon
Tema: Güzel Sanatlar
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Erol KILIÇ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Erol KILIÇ Sabriye HATİPOĞLU	Sabriye HATİPOĞLU	“İslam Öncesi Anadolu Uygarlıklarının Çağdaş Türk Resmine İzdüşümleri”
Doç. Dr. Alpaslan AŞIK	Doç. Dr. Alpaslan AŞIK	“Türklerde Kaya Resmi Geleneği; Kırgızistan Örneğinde”
Dr. Parisa SAHAFLASL	Dr. Parisa SAHAFLASL	“Büyük Selçuklu Dönemi Minyatür Sanatı Özellikleri”
Prof. Dr. Yunus BERKLİ Dr. Öğr. Üy. Gülten GÜLTEPE	Dr. Öğr.Üy. Gülten GÜLTEPE	“18. Yüzyıl Babür Dönemi Minyatürlerinde Eklektik Üslup

Dr. Öğr. Üy. Elif BAYRAK KAYA	Dr. Öğr. Üy. Elif BAYRAK KAYA	“Hz. Mevlana’nın Hayatından Kesitlerin Ömer Faruk Atabek Minyatürlerine Yansıması

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09>
Meeting ID: 382 914 7981
Passcode: 3bd7qV

1.Gün 29.10.2020
2. Oturum Saat.14:30-15:45 (Türkiye Saati)
2. Salon
Tema: Güzel Sanatlar / Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa ERAVCI

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Eflatun NEİMETZADE	Prof. Dr. Eflatun NEİMETZADE	“Reşadetdin’in “Oğuzname” Destanındaki Kahramanların Sosyo-Kültürel Özellikleri ve Sahneye Aktarılması Problemi”
Dr. Latife ÖZCAN	Dr. Latife ÖZCAN	“Kültürel Bellekten Beyazperdeye: Türk Sinemasında Sözel Anlatıların İzleri”
Doç. Dr. Ali Murat KIRIK Öğr. Gör. Ersin KOZAN	Öğr. Gör. Ersin KOZAN	“CGI Animasyon Teknolojisinin Türk Televizyon Yapımların Görsel Estetik Dönüşümüne Yansıması
Öğr. Gör. Dr. Umut DEMİREL	Öğr. Gör. Dr. Umut DEMİREL	“Türk Kaya Resimleri ve Hayvan Sembolizmi Arasındaki İlişki”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGZlMGJuUFQvMmhjcXlxdGZrdz09>
Meeting ID: 522 133 8423
Passcode: baBfq0

1.Gün 29.10.2020
2.Oturum Saat.14:30-15:45 (Türkiye Saati)
3.Salon
Tema: Hukuk ve Siyaset / Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ceren YEGEN

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Dilaver AZİMLİ	Doç. Dr. Dilaver AZİMLİ	“Qutadqu Bilig” Eserinde Türk Hüquqî Dövlətçilik Sisteminin Tasvirine Dair
Uzm.Fatma Bozkaya YETKİN Uzm. Ömer YETKİN	Uzm. Fatma Bozkaya YETKİN	“Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Yönelik Yeni Bir Kurumsal Yapılanmanın Gerekliği Üzerine”
Doç. Dr. Cabir HALİLOV	Doç. Dr. Cabir HALİLOV	“Çağdaş Ülkelerin Mahkeme Sisteminde Jüri Mahkemesinin Yeri ”
M. Mesut BALLI	M. Mesut BALLI	“Kemal Tahir’in Kurt Kanunu Adlı Romanının Siyaset Sosyolojisi Açısından İncelenmesi”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1hiQVBidz09>
Meeting ID: 236 613 4394
Passcode: p6ud5Q

1.Gün 29.10.2020
2. Oturum Saat.14:30-15:45 (Türkiye Saati)
4. Salon
Tema: İletişim
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Sümeyye POLAT	Sümeyye POLAT	“Kent Kimliğinin Sürekliliğinde Gazetelerin Rolü: Gazete Solfasol Örneği”
Arş. Gör. Behlül Burak DUMLU	Arş. Gör. Behlül Burak DUMLU	“Erken Cumhuriyet Döneminde Milli Kültür Sanat: Şadırvan Dergisi Örneği
Dr. Gülsen SARAY	Dr. Gülsen SARAY	“Türk Dilinde Alfabe Değişiklikleri: Türk Medeniyeti ve Kültürünün Aktarımında Süreklilik Sağlanması Açısından Medyanın Güncel Rolü”
Dr. Arş. Gör. Mahmut BİNGÖL	Arş. Gör. Mahmut BİNGÖL	“Yerel Yönetimlerde Katılımcı Demokrasi Uygulamaları: Belediyelerin Facebook ve Twitter Kullanım Pratikleri Üzerinden Bir Değerlendirme”
Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK Doç. Dr. Ali ASKER Banu DEMİREL	Banu DEMİREL	Azerbaycan Türklerinin Aydınlanma Hareketinde Molla Nasrettin Dergisinin Önemi

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhZDZDa3ZCT3ZXcDNRZ09>
Meeting ID: 422 761 4669
Passcode: 7yeqRH

1.Gün 29.10.2020
2. Oturum Saat.14:30-15:45 (Türkiye Saati)
5. Salon
Tema: İletişim
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Bilge NARİN

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK Zahit Ali KİLİT	Zahit Ali KİLİT	"Uluslararası Basının Dijital Medya Platformlarında Yer Alan Covid-19 Haberlerinde Kullanılan Türkiye Görsellerinin Çerçeveleme Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi".
Doç. Dr. İbrahim Hakan DÖNMEZ Taner TAŞMURAT Hasan YURDAKUL	Taner TAŞMURAT	"Hekim-Hasta / Hasta Yakını Arasındaki İletişimi Etkileyen Kültürel ve Kişisel Faktörler: Teorik Bir Çerçeve"
Doç. Dr. Bilge NARİN	Doç. Dr. Bilge NARİN	"Twitter'da Hayran Kültürünün İzleri: Gençlerbirliği ve MKE Ankarağücü Spor Kulüpleri Örneği"

Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK Banu ÇOŞKUN	Banu ÇOŞKUN	“Covid 19 Salgını ve Eğitimde Bilgi Açığı İlişkisi Yeni Medya Destekli Türkiye’deki Eğitim Sisteminin Bilgi Açığı Durumuna Yönelik Bir Analiz”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MlVXVWVUeUJBSzZlJHY3Zra3RFeUFRUT09 Meeting ID: 901 640 3945 Passcode: ji0eks		

1.Gün 29.10.2020
3. Oturum Saat.16:00-17:15 (Türkiye Saati)
1. Salon
Tema: Kentleşme ve Mimari
Oturum Başkanı: Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Kamran SOKHANPARDAZ	Dr. Kamran SOKHANPARDAZ	“Büyük Selçuklu Dönemi Camilerinde Alçı Kitabe ve Tezyinat”
Dr. Mehmet KUTLU	Dr. Mehmet KUTLU	“Selçuklu Çağında Anadolu Tıp Kurumları Mimari Plan Gelişimi”
Prof. Dr. Yunus BERKLİ Nülüfer KINCAL	Nülüfer KINCAL	“Kilitbahir’deki Osmanlı Dönemi Camilerinin Restorasyon Öncesi ve Restorasyon Sonrası Özelliklerinin İncelenmesi”
Dr. Sevil DERİN	Dr. Sevil DERİN	“İstanbul’da Camiye Dönüştürülen Bizans Yapıları ve Bunların Osmanlı Dönemi Onarımları Hakkında Bir Ön Rapor”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09>
Meeting ID: 382 914 7981
Passcode: 3bd7qV

1.Gün 29.10.2020
3. Oturum Saat.16:00-17:15 (Türkiye Saati)
2. Salon
Tema: Kentleşme ve Mimari
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ali KORKMAZ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Ali KORKMAZ	Doç. Dr. Ali KORKMAZ	“Unesco Dünya Miras Listesinde Yer Alan Anadolu’nun Elhamrası Divriği Ulu Cami ve Şifahanesi”
Dr. Öğr. Üy. Çağlayan HERGÜL	Dr. Öğr. Üy. Çağlayan HERGÜL	“Fergana Vadisi’nin Tacikistan Sahasındaki XV-XVIII. Yüzyıl Mimari Eserleri”
Veysel ÖZBEY	Veysel ÖZBEY	“İrgandı Köprüsü Kültürel Mirası”
Erden ORALBAY	Erden ORALBAY	“Eleke Sazy Anıtları”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGZlMGJuUUFQVWmhjcXlxdGZrdz09>
 Meeting ID: 522 133 8423
 Passcode: baBfq0

1.Gün 29.10.2020
3. Oturum Saat.16:00-17:15 (Türkiye Saati)
3. Salon
Tema: Türk Dili ve Edebiyatı
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ergün KOCA

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Ebubekir ERASLAN	Dr. Ebubekir ERASLAN	“Amerika’da 1919 Yılında Basılan Muhtasar Kamus Adlı Eserdeki İngilizce-Türkçe Sözlük”
Prof. Dr. Ergün KOCA	Prof. Dr. Ergün KOCA	“Osmanlı Dönemi Sözlüklerinden Kâmûs-ı Türkî’deki Yansıma Sözcüklerin Leksiko-Semantik Analizi”
Neslihan YILMAZ	Neslihan YILMAZ	“Türkçedeki Fiillerin Sınıflandırılması ve Anlamlandırılması”
Gamze BAYHAN	Gamze BAYHAN	“Kültürel Hafıza/Bellek İnşası Bağlamında Türk Kültüründe Geleneksel Evlilik Eleştirisi: Şinasi’nin “Şair Evlenmesi””

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1hiQVBidz09>
 Meeting ID: 236 613 4394
 Passcode: p6ud5Q

1.Gün 29.10.2020
3. Oturum Saat.16:00-17:15 (Türkiye Saati)
4. Salon
Tema: Türk Dili ve Edebiyatı
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK	Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK	“Sular Hakkında Hükema Görüşlerini Açıklayan Bir Belge”
Dr. İsmail KEKEÇ	Dr. İsmail KEKEÇ	“Türk Kültüründeki Süreklilik Üzerine Bir Örnek: “Karakoyun” Efsanesi Ve “Kara Koyun Su İçmedi, Ağladı” Şiiri”
Dr. Gülçin Tuğba NURDAN	Dr. Gülçin Tuğba NURDAN	“Orhan Kemal’in Murtaza Romanı Işığında 1950’lerin İşçi Kültürü”
Nur TOPALOĞLU	Nur TOPALOĞLU	“Edebiyat Estetiği Bağlamında “Ölü Yiyen Derviş Masalı”nı Yeniden Okumak”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhaDZDa3ZCT3ZxcDNRZz09>
 Meeting ID: 422 761 4669
 Passcode: 7yeqRH

1.Gün 29.10.2020
3. Oturum Saat.16:00-17:15 (Türkiye Saati)
5. Salon
Tema: Türk Kültür ve Gelenekleri
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKÇİ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Metin IŞIK Lütfiye YAŞAR	Lütfiye YAŞAR	“Türk Kültüründe Selamlaşma Ve El Öpme Geleneği Üzerine Bir Çalışma”
Sezin Gizem IŞIKLI	Sezin Gizem IŞIKLI	“Türk Kahvesi Geleneğinin Osmanlı Döneminde Kültür Ve Sanata Yansıma Biçimleri”
Seher ÇELİK	Seher ÇELİK	“Türk Kültür Hayatında Şerbet”
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA	Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA	“Azerbaycan’da Düzenlenen Yas Törenleri Ve Orada Söylenen Ağtlar”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MlVXVkcVbWJBSzZlJHY3Zra3RFeUFRUT09>
 Meeting ID: 901 640 3945
 Passcode: ji0eks

2.Gün 30.10.2020
1. Oturum Saat.09:00-10:15 (Türkiye Saati)
1. Salon
Tema: İletişim
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bünyamin AYHAN

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dilnoza UMAROVA	Dilnoza UMAROVA	“Özbekistan Haber Sitelerinde Türkiye Temsili”
Ali LAKHDARİ	Ali LAKHDARİ	“Cezayir Yazılı Basınında Türkiye İmajı”
Prof. Dr. Bünyamin AYHAN Zhulduz AMANGELDİYEVA	Zhulduz AMANGELDİYEVA	“Post-Sovyet Kazak Basının Sorunları”
Öğr. Gör. Bekir Gökhan DOĞAN	Öğr. Gör. Bekir Gökhan DOĞAN	“Türk Modernleşme Çabalarında Önemli Bir Kilometre Taşı; Ali Paşa ve Kararname-i Âli”
Gamze BAYHAN	Gamze BAYHAN	“Tek Kültür İki Dil: Türkçe-Boşnakça “Şakir Bayhan’ın Eserleri İle Kurulan Kültür Köprüsü”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09>

Meeting ID: 382 914 7981

Passcode: 3bd7qV

2.Gün 30.10.2020
1. Oturum Saat.09:00-10:15 (Türkiye Saati)
2. Salon
Tema: İletişim
Oturum Başkanı: Doç. Dr. F. Bilge NARİN

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Öğr. Üy. Çiğdem ÇALAPKULU Esra DOĞAN	Dr. Öğr. Üy. Çiğdem ÇALAPKULU Esra DOĞAN	“K Kuşağının Aile İçi İletişim Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi”
Dr. Alisher MATYAKUBOV	Dr. Alisher MATYAKUBOV	“Özbekistan’da Gazetecilik Eğitimi: Geleneksellik Ve Modernlik”
Dr. Öğr. Üy. Erdoğan AKMAN Arş. Gör. Zeki OKYAY	Arş. Gör. Zeki OKYAY	“Türk ve Kırgız Basınında Cengiz Aytmatov’un Vefatına İlişkin Çıkan Haberlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi”
Dr. Öğr. Üy. Salih TİRYAKİ Şeyma SARI	Şeyma SARI	“Haberde Toplumsal Cinsiyet: Kadınların Haberde Yer Alma Biçimlerine Eleştirel Bir Bakış”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGZlMGJlUUFQVWmMhjcXlxdGZrdz09>

Meeting ID: 522 133 8423

Passcode: baBfq0

2.Gün 30.10.2020
1. Oturum Saat.09:00-10:15 (Türkiye Saati)
3. Salon
Tema: İletişim
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ceren YEGEN

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Öğr. Üy. Neslihan KILIÇ	Dr. Öğr. Üy. Neslihan KILIÇ	“Rusya Türklerinin/Müslümanlarının Sesi Olarak Gazeteci İsmail Gaspıralı”
Shokhrukhbk OLİMOV	Shokhrukhbk OLİMOV	“Abdurrauf Fitrat’ın Ceditçilik Hareketindeki Yeri”
Doç. Dr. Beruniy ALİMOV	Doç. Dr. Beruniy ALİMOV	“Özbekistan’ın Turizm İmajı Sorunu Dünya Medyasında”
Duygu UYSAL Ali ALTUN	Duygu UYSAL Ali ALTUN	“Yeni Bir Edebî Muhit: Sosyal Medya”

Doç. Dr. Ceren YEGEN	Doç. Dr. Ceren YEGEN	“Karadeniz’deki İlk Milli Derin Deniz Sondajı Ve Doğalgaz Rezervi Keşfi Konulu Haberler Üzerine Bir İnceleme”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1hiQVBidz09 Meeting ID: 236 613 4394 Passcode: p6ud5Q		

2.Gün 30.10.2020 1. Oturum Saat.09:00-10:15 (Türkiye Saati) 4. Salon Tema: Kentleşme ve Mimari Oturum Başkanı: Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ		

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Amina AHANTAYEVA	Doç. Dr. Amina AHANTAYEVA	“Göçebe Medeniyetin Mirası Olarak Kazak Çadır Evlerinin Tarihi ve Yapısı”
Prof. Dr. Metin IŞIK Erdal BİLİCİ	Prof. Dr. Metin IŞIK Erdal BİLİCİ	“Konar-Göçer Türk Geleneginde Çadır”
Dr. Öğr. Üy. Cengiz ŞAHİN Arş. Gör. Ramazan GÜLER	Arş. Gör. Ramazan GÜLER	“Geleneksel Batı Karadeniz Evleri”
Prof. Dr. Shohistahon ULJAEVA	Prof. Dr. Shohistahon ULJAEVA	“Özbekistan Cumhuriyeti’nde “Akıllı Şehir” Teknolojilerinin Tanıtılmasındaki Sorunlar ve Çözümleri

Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhaDZDa3ZCT3ZXcDNRZz09 Meeting ID: 422 761 4669 Passcode: 7yeqRH		

2.Gün 30.10.2020 1. Oturum Saat.09:00-10:15 (Türkiye Saati) 5. Salon Tema: Müzik Oturum Başkanı: Prof. Dr. Vüsale MUSALI		

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Öğr. Üy. Dinçer APAYDIN	Dr. Öğr. Üy. Dinçer APAYDIN	“Vedat Türkali’nin Yeni Türküler’inde Anadolu Halkı Ve Görünüşleri”
Öğr. Gör. Aziz ERDOĞAN	Öğr. Gör. Aziz ERDOĞAN	“Fenomenolojik Temelli Müzik Yaklaşımları ve Geleneksel Müzik”
Doç. Dr. Gülcaml KORTABAEVA Şınaray BÜRKÜTBAYEVA	Şınaray BÜRKÜTBAYEVA	“Türk Halklarındaki Müzik Aletlerinin Değeri”

Zülfıyye HÜSEYNOVA	Zülfıyye HÜSEYNOVA	“Şirvan Âşık Ortamında İcra Geleneklerine Dair”
Dr. Öğr. Üy. Ender Can DÖNMEZ Dr. Krzysztof NIEGOWSKI	Dr. Öğr. Üy. Ender Can DÖNMEZ	“Yabancı Uyruklu Müzik Eğitimi Öğrencilerinin Türk Halk Müziği ve Bağlamaya Yönelik Görüşleri: Polonya Örneği”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MlVXVXVUMjBzZzJHY3Zra3RFeUFUT09 Meeting ID: 901 640 3945 Passcode: ji0eks		

2.Gün 30.10.2020 2. Oturum Saat.10:30-11:45 (Türkiye Saati) 1. Salon Tema: Tarih Oturum Başkanı: Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Efzeleddin ASGER	Doç. Dr. Efzeleddin ASGER	“Yeni Bulunmuş Oğuzname Elyazması”
Dr. Zeynep GAZALİ DEMİRTAŞ	Dr. Zeynep DEMİRTAŞ GAZALİ	“İsparta Güllü ve Gül Ürünlerinin Gündelik Hayat İçerisinde Dönüşümü: Sözlü Tarih İncelemesi”
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ Semra ÇERKEZOĞLU	Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ Semra ÇERKEZOĞLU	“Selçuklular, Karahanlılar ve Gaznelilerin Siyasi İlişkileri”
Aslı AYDINÖZ Gökçe YAVUZ	Aslı AYDINÖZ	“1893/1894 Kolerla Salgınının Haydarpaşa-Ankara Demiryolu Çalışanları Üzerindeki Etkisi
Dr. Hümeıyra TÜREDİ	Dr. Hümeıyra TÜREDİ	“Ulus-İnşasında Başkan İmaja: Ankara Ve İstanbul Yangınları (1929)”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09 Meeting ID: 382 914 7981 Passcode: 3bd7qV		
2.Gün 30.10.2020 2. Oturum Saat.10:30-11:45 (Türkiye Saati) 2. Salon Tema: Türk Dili ve Edebiyatı Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Zekiıyye ABİLOVA	Prof. Dr. Zekiıyye ABİLOVA	“Azerbaycan Edebiyatında Kerbelala Konusu: Abdülkerim Ağa Badkubi’nin Eserleri Esasında”
Dr. Öğr. Üy. Özlem BATĞI AKMAN	Dr. Öğr. Üy. Özlem BATĞI AKMAN	“20. Yüzyılda Bir Şiir Mecmuası Denemesi: İnkıraz”

Doç. Dr. Eşqane BABAYEV	Doç. Dr. Eşqane BABAYEV	“1920 Yılları Türk Romanında Anadolu”
Dr. Nermin CAHANGİROVA	Dr. Nermin CAHANGİROVA	“Modern Azerbaycan Öyküsü”
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Mevlana’da İnsan Felsefesi
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGZlMGJuUFQvMmhjcXlxdGZrdz09 Meeting ID: 522 133 8423 Passcode: baBfq0		

2.Gün 30.10.2020 2. Oturum Saat.10:30-11:45 (Türkiye Saati) 3. Salon Tema: Türk Dili ve Edebiyatı Oturum Başkanı: Prof. Dr. Vüsale MUSALI		

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Vüsale MUSALI	Prof. Dr. Vüsale MUSALI	“Çağdaş Azerbaycan Şiirinde Türkçülük”
Doç. Dr. Neriman HASAN	Doç. Dr. Neriman HASAN	“Dobruca Türklerinin Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmaların Dünü, Bugünü Ve Yarını”
Ayten RAHİMOVA	Ayten RAHİMOVA	“Güney Azerbaycan’da Konuşulan Lehçeler”
Arş. Gör. Gülnisa USUBOVA	Arş. Gör. Gülnisa USUBOVA	“Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Görülen Yalancı Eş Değer Fiiller”

Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1h1QVBidz09 Meeting ID: 236 613 4394 Passcode: p6ud5Q		

2.Gün 30.10.2020 2. Oturum Saat.10:30-11:45 (Türkiye Saati) 4. Salon Tema: Türk Dili ve Edebiyatı Oturum Başkanı: Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI		

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	“Karaman-nâmede Karamanoğulların Dede Korkutu: Mevlana Arız”
Ayten MUSAYEVA	Ayten MUSAYEVA	“Azerbaycan Ve Amerika Edebiyatında Novella Türü: Teşekkülü Ve İnkişaf Özellikleri”
Sima ŞEFİZEDE	Sima ŞEFİZEDE	“Azerbaycan Ve Türk Hikâyelerinin Konu Ve İçerik Açısından İncelenmesi Üzerine (1995-2000 Yılları)”
Gülsaba HASANOVA	Gülsaba HASANOVA	“Nizami İmgesi Sınırlarımızın Ötesinde”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhZDZDa3ZCT3ZxcDNRZz09>
 Meeting ID: 422 761 4669
 Passcode: 7yeqRH

2.Gün 30.10.2020
2. Oturum Saat.10:30-11:45 (Türkiye Saati)
5. Salon
Tema: Türk Dili ve Edebiyatı
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Erol KILIÇ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nizami VELİYEV	Dr. Öğrt. Üyesi Nizami VELİYEV	“Ortak Türk Alfabesi Kurumu’nun 1927’de Bakü’de Gerçekleştirilmiş I Kongresi (Kongre’nin Steneografisi Üzerinden)”
Dr. Sultonmurod OLIM	Dr. Sultonmurod OLIM	“Ali Şir Nevai’nin Türk Dili ve Edebiyatının Gelişimindeki Yeri Ve Önemi”
Doç. Dr. Khallieva Gulnoz ISKANDAROVNA	Doç. Dr. Khallieva Gulnoz ISKANDAROVNA	“AlisherNavoi Dünya Edebiyatında”
Lale BEDİROVA (ŞABANOVA)	Lale BEDİROVA (ŞABANOVA)	“Hace Muhammed Lutfi’nin Şiir Dili”

Join Zoom Meeting <https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MlVXVWVubjBsZzJHY3Zra3RFeUFUT09>
 Meeting ID: 901 640 3945
 Passcode: ji0eks

2.Gün 30.10.2020
3. Oturum Saat.12:00-13:15 (Türkiye Saati)
1. Salon
Tema: Türk Dili ve Edebiyatı
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Filiz ERDEMİR GÖZE

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Elsev Brina LOPAR	Doç. Dr. Elsev Brina LOPAR	“İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Yazma Eğilimlerinin ve Okuma Alışkanlıklarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi - Mamuşa Örneği”
Doç. Dr. Khatira YUSİFOVA	Doç. Dr. Khatira YUSİFOVA	“Mirze Mehti Şükuhinin Anadilli “Divan’ı”
Arş. Gör. Demet YALÇIN	Arş. Gör. Demet YALÇIN	“Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitim Sürecinde Kültürün Aktarılması: Dil Faktörü”
Fırat YOLCU	Fırat YOLCU	“Türk Dil İnkılabına Muhalif Aydın Bakışı: Cemil Meriç”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09>
 Meeting ID: 382 914 7981
 Passcode: 3bd7qV

2.Gün 30.10.2020
3. Oturum Saat.12:00-13:15 (Türkiye Saati)
2. Salon
Tema: Türk Dünyası
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gülcan IŞIK

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ	Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ	“Kültürlerarası İletişim Bağlamında Türk Kültür Coğrafyasının Sınırları Ve Kültürel Etkileşimleri”
Dr. Burulcan ABDİBAİTOVA PALA	Dr. Burulcan ABDİBAİTOVA PALA	“Türk Birliği’nin Kurulmasını Frenleyen Temel Faktörler”
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU	Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU	“21. Yüzyılda Türk Dünyasında İşbirliği: Türk Cumhuriyetlerinin Bütünleşmesinde Türk Konseyi’nin Rolü”
Prof. Dr. Nur ÇETİN	Prof. Dr. Nur ÇETİN	“Türk İşbirliğinin Gelişmesinde Lider Faktörü Ve Nursultan Nazarbayev’in Türk Dünyasına Katkıları”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGZlMGJuUFQvMmhjcXlxdGZrdz09>
 Meeting ID: 522 133 8423
 Passcode: baBfq0

2.Gün 30.10.2020
3. Oturum Saat.12:00-13:15 (Türkiye Saati)
3. Salon
Tema: Türk Dünyası
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ	Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ	“İsmail Bey Gaspıralı’nın “Dilde, Fikirde ve İşte Birlik” Teorisi ve Çağdaş Türk-İslam Birliği Düşünceleri”
Doç. Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA	Doç. Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA	“Swat Vadisindeki Türkler: UddiyanaŞahileri
Şınaray BÜRKÜTBAYEVA	Şınaray BÜRKÜTBAYEVA	“Bağımsız Kazakistan’da Yaşayan Türk Boylarının Milli Değerleri”
Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ Faik AKYILMAZ	Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ Faik AKYILMAZ	“Yörük Türkmen Sivil Toplum Kuruluşlarının Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Düşünceler”

Dr. Yaşar KALAFAT	Dr. Yaşar KALAFAT	“İyeler Yapılanmasında Devlerin Yerleri ve Roller”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1hiQVBidz09 Meeting ID: 236 613 4394 Passcode: p6ud5Q		

2.Gün 30.10.2020 3. Oturum Saat.12:00-13:15 (Türkiye Saati) 4. Salon Tema: Türk Dünyası Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ramazan ÇAKIR		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Mirzahan EGAMBERDİYEV	Doç. Dr. Mirzahan EGAMBERDİYEV	“Tutar Rıskulov ve Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”
Doç. Dr. Hasan IŞIK Ayten RAHİMOVA	Ayten RAHİMOVA	“20. Yüzyılda İranda Yaşanan Politik Ve Kültürel Gelişmelerin Tespiti ve Bu Gelişmelerin İran Türklerine Etkisinin Analizi”
Andrey KUBATİN	Doç. Dr. Feruza DJUMANIYAZOVA	“Özbekistan İranlıları: Orta Asya’da Yaşayan Horasan Türklerinin Bakıyeleri”
Doç. Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ	Doç. Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ	“Rusya Federasyonu’ndaki Türk ve Müslüman Göçmen Çocuklarının Eğitim Sorunları”
Prof. Dr. Tattigul KARTAEVA	Prof. Dr. Tattigul KARTAEVA	“Kuyu Duvarlarını Bitki Dalları ile Örtme Sanatındaki Halk Bilgisi”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhaDZDa3ZCT3ZXcDNRZz09 Meeting ID: 422 761 4669 Passcode: 7yeqRH		
2.Gün 30.10.2020 3. Oturum Saat.12:00-13:15 (Türkiye Saati) 5. Salon Tema: Türk Halk Bilimi Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa SEVER		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Ceyhun AKYOL	Dr. Ceyhun AKYOL	“Turizm Faaliyetlerinin Yerel Halk Tarafından Değerlendirilmesi; Hopa Örneği
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV	Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV	“Kırgız Halk Biliminin Gelişimi”
Ümmü Hatice ERGİN Cemal ERGİN	Ümmü Hatice ERGİN	“Halk Oyunlarının Günümüzdeki Durumunun Muş İli Bağlamında İncelenmesi”

Elnara HÜSEYNGİZİ (AMİRLİ)	Elnara HÜSEYNGİZİ (AMİRLİ)	“Azerbaycan Efsanelerinde Mucizevi Olay”
Dr. Çinare RZAYEVA	Dr. Çinare RZAYEVA	“Türk Kökenli Toponimler Nahçıvan Folklor Metinlerinde”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MLVXVkVuMjBsZzJHY3Zra3RFeUFRUT09 Meeting ID: 901 640 3945 Passcode: ji0eks		

2.Gün 30.10.2020 4. Oturum Saat.13:30-14:45 (Türkiye Saati) 1. Salon Tema: Türk Kültür ve Gelenekleri Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKÇİ		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK	Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK	“Türk Kültürünün Tükenmişlik Sendromuna Etkisi”
Öğr. Gör. Dr. Berrin DEMİR	Öğr. Gör. Dr. Berrin DEMİR	“Louis De Bernières’in Kanatsız Kuşlar Adlı Eserinde Yabancı Gözüyle Türk Kültürünün Yansıtılması”
Dr. İlham GÜLİYEVA GÜLTEKİN	Dr. İlham GÜLİYEVA GÜLTEKİN	“Türk Coğrafyalarında Yaranan Masallara Biçimsel Yaklaşım Ve Seyyar Konular Üzerine Bir İnceleme”
Prof. Dr. Güzeliye HAZIEVA	Prof. Dr. Güzeliye HAZIEVA	“Tatar Geleneklerinde Süleyman Mitonimi”
Prof. Dr. Gülcan IŞIK Doç. Dr. Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKÇİ Doç. Dr. Filiz ERDEMİR GÖZE	Doç. Dr. Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKÇİ	“Türkiye’deki Ağalık Düzeninin Kültürel Ürünlerde Eleştirisi”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09 Meeting ID: 382 914 7981 Passcode: 3bd7qV		
2.Gün 30.10.2020 4. Oturum Saat.13:30-14:45 (Türkiye Saati) 2. Salon Tema: Türk Kültür ve Gelenekleri Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa SEVER		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. H. Feriha AKPINARLI Doç. Dr. Gülten KURT	Doç. Dr. Gülten KURT	“Kahramanmaraş Düğün Geleneginde Çeyiz ve Çeyiz Sandıklarının Önemi”

Prof. Dr. Naila RAHİMBEYLİ	Prof. Dr. Naila RAHİMBEYLİ	“Âşık Sanatının Etik Ve Estetik Düşüncelerinin Oluşumunda Temel Önem”
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Prof. Dr. Mustafa SEVER	“Ulus Devlete Alternatif: Çok Kültürlü Toplum”
Sefa SEZER	Sefa SEZER	“Örf, Adet, Gelenek ve Görenekler ‘Değerlerin Korunmasında Din ve Geleneğin Önemi’”
Halide MEMMEDOVA	Halide MEMMEDOVA	“Azerbaycan Masallarında Mucizevi Doğum Motifi”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGJzMGJuUjFQVnMmhjcXlxdGZrdz09 Meeting ID: 522 133 8423 / Passcode: baBfq0		

2.Gün 30.10.2020 4. Oturum Saat.13:30-14:45 (Türkiye Saati) 3. Salon Tema: Türk Kültür ve Gelenekleri Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gülcan IŞIK		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Dr. Gulnara KHABİZHANOVA	Dr. Gulnara KHABİZHANOVA	Türklerin “Etnik Mekân” ve Etnik Kültür Gelenekleri
Burak Anıl YILDIRIM	Burak Anıl YILDIRIM	“Türk İnanışları İle Milli Kültüründe Renkler: Ak renk ”
Dr. Mustafa Sarper ALAP	Dr. Mustafa Sarper ALAP	“Türkiye’de Eski Halk Eğlenceleri”
Meltem ÇETİNKAYA	Meltem ÇETİNKAYA	“Yabancılar İçin Türkçe (B2) Ders Kitabındaki Kültürel Öge Görünümleri”
Dr. Kemale ATAĞİŞİYEVA	Dr. Kemale ATAĞİŞİYEVA	“Azerbaycan Âşık Ve Muğam Sanatında Tür Sorunları”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1hiQVBidz09 Meeting ID: 236 613 4394 Passcode: p6ud5Q		
2.Gün 30.10.2020 4. Oturum Saat.13:30-14:45 (Türkiye Saati) 4. Salon Tema: Türk Kültür ve Gelenekleri Oturum Başkanı: Prof. Dr. Timur VURAL		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Nurettin GÜZ Hasan YURDAKUL	Hasan YURDAKUL	“Türk Kültür Ve Sanatının Bir Örneği Olarak Tesbihin Dijital İletişim Ortamlarındaki Görünümü”

Dr. Öğr. Üy. Fatih TORUN	Dr. Öğr. Üy. Fatih TORUN	“Dede Korkut Hikâyelerinde Değerler Eğitimi”
Prof. Dr. Yunus BERKLİ Arş. Gör. Nergiz DEMİR SOLAK	Arş. Gör. Nergiz DEMİR SOLAK	“Taş Meclisi Romanında Don Değişirme Motifi”
Prof. Dr. Amanjol KALIŞ	Prof. Dr. Amanjol KALIŞ	“Yırtıcı Kuşlarla Geleneksel Kazak Avı”
Kamolova Nargiza PULATBAYEVNA	Kamolova Nargiza PULATBAYEVNA	“Horezm Tarımında Büyü”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhZDZDa3ZCT3ZxcDNRZz09 Meeting ID: 422 761 4669 Passcode: 7yeqRH		

2.Gün 30.10.2020 4. Oturum Saat.13:30-14:45 (Türkiye Saati) 5. Salon Tema: Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali, Etimesgut ve Ankara Oturum Başkanı: Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ	Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ	Simgesel Anlamlarıyla Ankara'nın Başkent Oluşunun Dönemin Gazeteci Ve Aydınlarındaki Yansımaları
Prof. Dr. Metin IŞIK Arş Gör. Berkay BULUŞ Öğr. Gör. Ümmügülüm KORKMAZ	Öğr. Gör. Ümmügülüm KORKMAZ	“Toplumsal Belleğin İnşasında İletişim Mekânları: Etimesgut’a Tarihî Bir Yolculuk”
Prof. Dr. Nurettin GÜZ Arş. Gör. Muhammed Asım YAYLA Arş. Gör. Ali TANER	Arş. Gör. Muhammed Asım YAYLA	“Kültürün Aktarıcısı Olarak Sosyal Medya: Siyasal Partilerin Etimesgut’taki Yerel Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı”
Özlem BARIŞ	Özlem BARIŞ	“Etimesgut’un Pandemi Süresince Gazetelerde Yer Alış Şekli: Sabah, Hürriyet Ve Sözcü Gazeteleri Örneği”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MLVXVkvuMjBsZzJHY3Zra3RFeUFRUT09 Meeting ID: 901 640 3945 Passcode: ji0eks		
2.Gün 30.10.2020 5. Oturum Saat.15:00-16:15 (Türkiye Saati) 1. Salon Tema: Türk Kültür ve Gelenekleri Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ramazan ÇAKIR		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>

Prof. Dr. Yunus BERKLİ Yağmur TOPAL	Yağmur TOPAL	“Umay- Ana İle Şahmeran’ın Benzer Yönleri Ve Koruyucu Etkilerinin Araştırılması”
Doç. Dr. Ramazan ÇAKIR	Doç. Dr. Ramazan ÇAKIR	“Kıbrıs Masallarında Yer Alan Geleneksel Değerlerin Ward’s Bağlantı Yöntemiyle Sınıflandırılması Ve İncelenmesi”
Doç. Dr. Pirağa Öyyub Oğlu İSMAYILZADƏ	Doç. Dr. Pirağa Öyyub Oğlu İSMAYILZADƏ	“Novruz Bayramının Türk Xalqlarının Mənəvi Dəyərlər Sistemindəki Yerinə Dair”
Necdet KURT	Necdet KURT	“Âşık Veysel’in Söz Yaratıcılığında Hayata Bakış”
Prof. Dr. Ergün KOCA Prof. Dr. Aysen KOCA	Prof. Dr. Ergün KOCA	“Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Görüntüsel Göstergeler Yoluyla Kültür Aktarımı: “Dede Korkut Hikayeleri” Örneği”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09 Meeting ID: 382 914 7981 Passcode: 3bd7qV		

2.Gün 30.10.2020
5. Oturum Saat.15:00-16:15 (Türkiye Saati)
2. Salon
Tema: Türk Kültür ve Gelenekleri
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Timur VURAL

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. Timur VURAL	Prof. Dr. Timur VURAL	“Konyalı Âşık Çopur İsmail”
Prof. Dr. Erdem TAŞDEMİR Öğr. Gör. Aytaç Burak DERELİ	Öğr. Gör. Aytaç Burak DERELİ	“Türk Cumhuriyetleri’nin Uluslararası Turizm Tanıtım Videolarında Kullandıkları Kültürel Ursunlar Üzerine Bir İnceleme”
Dr. Öğr. Üy. Mehmet Emir YILDIZ Mahmut ERCAN	Dr. Öğr. Üy. Mehmet Emir YILDIZ	“Dijital Çağda Geleneksel Oyunları Yeniden Düşünmek: Etnospor Kültür Festivali ve Dünya Göçebe Oyunları Haberleri Üzerine Bir Çözümleme”
Nazmiye HASANOVA	Nazmiye HASANOVA	“Türkçede Mesafe Kavramı ve Deyimlerde İnsan İlişkilerindeki Mesafe”

Join Zoom Meeting
<https://us05web.zoom.us/j/5221338423?pwd=dFppMGJzMGJlUUFQVnMmhjcXlxdGZrdz09>
Meeting ID: 522 133 8423
Passcode: baBfq0

2.Gün 30.10.2020
5. Oturum Saat.15:00-16:15 (Türkiye Saati)
3. Salon

Tema: Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali, Etimesgut Ve Ankara
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>

Myrzakhan BAİBOLOV	Myrzakhan BAİBOLOV	“Anadolu Kültür ve Sanat Festivali’nin” Türk Dünyası’nın Kültürel İşbirliğine Katkısı”
Öğr. Gör. Öznur NALÇINKAYA	Öğr. Gör. Öznur NALÇINKAYA	“Yumuşak Güç Unsurlarının Yerel Yönetimlerde Kullanılması: Etimesgut Belediyesi “Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali” Örneği”
Prof. Dr. Metin IŞIK Esin DEMİR	Esin DEMİR	“Etimesgut Halkının Kültürel ve Sanatsal Değerlere Bakışı Bağlamında “Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali”
Prof. Dr. Nurettin GÜZ Dr. Arş. Gör. Mahmut BİNGÖL	Dr.	“Kültür-Sanat Haberlerinin Yerel Gazetelerde Yer Alması: Etimesgut’taki Yerel Gazeteler Üzerine Bir İnceleme
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/2366134394?pwd=OGtnWklxb2V0Zk5oVzV5b1hiQVBidz09 Meeting ID: 236 613 4394 Passcode: p6ud5Q		

2.Gün 30.10.2020 5. Oturum Saat.15:00-16:15 (Türkiye Saati) 4. Salon Tema: Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali, Etimesgut ve Ankara Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ceren YEGEN		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Mahmut ERCAN	Mahmut ERCAN	“16. Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivalinin Ulusal Basında Sunumu Üzerine Bir İnceleme”
Prof. Dr. Nurettin GÜZ Arş. Gör. Ali TANER Arş. Gör. Muhammed Asım YAYLA	Arş. Gör. Ali TANER	“Ulusal ve Yerel Basında Haberin Sunumu: Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivalinin Basında Yer Alış Biçimi”
Aybeniz KÜZECİ	Aybeniz KÜZECİ	“Kerkük Türklerinin Kültür ve Sanatının Yaşatılması: Etimesgut Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali Örneği”
Dilek EMİNOĞLU	Dilek EMİNOĞLU	“Anadolu’da Türk Birliğinin Tesisinde Ahiliğin Rolü: Ahi Mesut”
Erhan GÖKSU	Erhan GÖKSU	Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali’nin Kültürel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/4227614669?pwd=UjBrWUMvWjlhZDZDa3ZCT3ZXcDNRZz09 Meeting ID: 422 761 4669 Passcode: 7yeqRH		

2.Gün 30.10.2020 5. Oturum Saat.15:00-16:15 (Türkiye Saati) 5. Salon Tema: Uluslararası Anadolu Günleri Kültür ve Sanat Festivali, Etimesgut ve Ankara Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bünyamin AYHAN		
<i>Araştırmacı/Araştırmacılar (Researcher/Researchers)</i>	<i>Konuşmacı/Presenter</i>	<i>Bildiriler/Proceedings</i>
Prof. Dr. H. Feriha AKPINARLI Dr. Öğr. Üy. H. Hande Ayşegül ÖZDEMİR	Dr. Öğr. Üy. Hande Ayşegül ÖZDEMİR	“Geleneksel El Sanatlarımızın Yerel Kalkınmada Yeri ve Önemi (Ankara İli Örneği)”
M. Mesut BALLI	M. Mesut BALLI	“Ankara’nın Yerel Türk Kültürü Üzerine Bazı Tespitler”
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ Dr. Öğr. Üy. Tekin ÖNAL	Dr. Öğr. Üy. Tekin ÖNAL	“Mustafa Kemal Atatürk’ün Örnek Köyler Projesi Kapsamında Ahi Mes’ud (Etimesgut)’un Ankara Şehir Gelişimi Açısından Önemi”
Doç. Dr. Şule Yüksel ÖZMEN	Doç. Dr. Şule Yüksel ÖZMEN	“Tarihi, Kültürel ve Doğal Yönleriyle Ankara’nın Turizm Potansiyeli: Ankara’nın Turizm İletişimi Üzerine Bir Değerlendirme”
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/9016403945?pwd=MlVXVWVtMjBzZjJHY3Zra3RFeUFRUT09 Meeting ID: 901 640 3945 Passcode: ji0eks		
2.Gün 30.10.2020 Kapanış Saat 16:30-17:30 (Türkiye Saati) 1. Salon Tema: Kapanış Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bünyamin AYHAN		
<i>Konuşmacılar/Presenteres</i>	<i>Konu</i>	
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Sempozyum Değerlendirme	
Prof. Dr. Mustafa ERAVCI	Sempozyum Değerlendirme	
Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN	Sempozyum Değerlendirme	
Prof. Dr. Bünyamin AYHAN	Sempozyum Değerlendirme	
Join Zoom Meeting https://us05web.zoom.us/j/3829147981?pwd=QUhTOGZabFRMd1c3VUI5Z2pQbjE1UT09 Meeting ID: 382 914 7981 Passcode: 3bd7qV		

KATILIM SAĞLAYAN KURUMLAR

**AYBÜ Ankara
Araştırmaları Merkezi**

**Türkiye
Yazarlar Birliği**

**ULİSAM
Uluslararası İlişkiler ve
Stratejik Araştırmalar
Merkezi**

**Türk
Tarih Kurumu**

SEMPOZYUMA KATILAN ÜNİVERSİTELER (YURT İÇİ)

1. Afyon Kocatepe Üniversitesi
2. Akdeniz Üniversitesi
3. Alfarabi Kazakistan Millî Üniversitesi
4. Anadolu Üniversitesi
5. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
6. Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
7. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
8. Ankara Üniversitesi
9. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
10. Artvin Çoruh Üniversitesi
11. Atatürk Üniversitesi
12. Atılım Üniversitesi
13. Başkent Üniversitesi
14. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
15. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
16. Çankaya Üniversitesi
17. Çankırı Karatekin Üniversitesi
18. Dicle Üniversitesi
19. Dumlupınar Üniversitesi
20. Erciyes Üniversitesi
21. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
22. Gazi Üniversitesi
23. Gaziantep Üniversitesi
24. Giresun Üniversitesi
25. Hacettepe Üniversitesi
26. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
27. İstanbul Galata Üniversitesi
28. İstanbul Gelişim Üniversitesi
29. İstanbul Ticaret Üniversitesi

30. İstanbul Üniversitesi
31. İzmir Demokrasi Üniversitesi
32. Kafkas Üniversitesi
33. Karabük Üniversitesi
34. Karatay Üniversitesi
35. Kastamonu Üniversitesi
36. Kırıkkale Üniversitesi
37. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
38. Kocaeli Üniversitesi
39. Malatya Turgut Özal Üniversitesi
40. Maltepe Üniversitesi
41. Manisa Celal Bayar Üniversitesi
42. Marmara Üniversitesi
43. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
44. Mersin Üniversitesi
45. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
46. Munzur Üniversitesi
47. Necmettin Erbakan Üniversitesi
48. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
49. Ondokuz Mayıs Üniversitesi
50. Orta Doğu Teknik Üniversitesi
51. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
52. Pamukkale Üniversitesi
53. Sakarya Üniversitesi
54. Selçuk Üniversitesi
55. Siirt Üniversitesi
56. Sinop Üniversitesi
57. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
58. Süleyman Demirel Üniversitesi
59. Türk Hava Kurumu Üniversitesi
60. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
61. Trabzon Üniversitesi
62. Ufuk Üniversitesi
63. Uşak Üniversitesi
64. Yalova Üniversitesi

SEMPOZYUMA KATILAN ÜNİVERSİTELER (YURT DIŞI)

1. Azerbaycan ANAS Folklor Enstitüsü
2. Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi
3. Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi
4. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
5. Azerbaycan Hazar Üniversitesi
6. Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü
7. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
8. Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Yazmalar Enstitüsü
9. Bulgaristan Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi
10. Katar Üniversitesi
11. Kazakistan Al-Farabi Kazak Devlet Milli Üniversitesi
12. Kazakistan Alfarabi Millî Üniversitesi
13. Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
14. Kazakistan Mahambet Ötemisov Batı Kazakistan Üniversitesi
15. Kazakistan Milli Tarım Üniversitesi
16. Kazakistan Sagatovna Alfarabi Millî Üniversitesi.
17. Kazakistan El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi
18. Kıbrıs Girne Amerikan Üniversitesi
19. Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi
20. Kırgızistan Uluslararası Manas Türk Kırgız Üniversitesi
21. Kırgızistan Batken Devlet Üniversitesi
22. Kırgızistan Kırgız Milli Üniversitesi
23. Kırgızistan Uluslararası Türkiye Manas Üniversitesi
24. Kosova Ukshin Hoti Prizren Üniversitesi

25. Özbekistan Bilimler Akademisi
26. Özbekistan Bilimler Akademisi. Sarksinaslik Enstitüsü
27. Özbekistan Cumhuriyeti, Horezm Mamun Akademisi
28. Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi
29. Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi
30. Özbekistan Taşkent Dünya Dilleri Üniversitesi
31. Özbekistan Uluslararası İslam Üniversitesi
32. Özbekiston Jurnalistika va Ommaviy Kommunikatsiya Üniversitesi (Özbek Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi)
33. Polonya Adam Mickiewicz Üniversitesi
34. Romanya Köstence Ovidius Üniversitesi
35. Rusya Kazan Devlet Kültür Enstitüsü
36. Vietnam Duy Tan Üniversitesi

SEMPOZYUMA KATILAN DEVLETLER

Azerbaycan
Bulgaristan
Cezayir
Katar
Kazakistan
Kıbrıs
Kırgızistan

Kosova
Özbekistan
Polonya
Romanya
Rusya
Vietnam

SEMPOZYUM ONUR KURULU

(ÜNİVERSİTE ALFABETİK SIRA)

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Erol PARLAK

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İbrahim AYDINLI

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ali HABERAL

Başkent Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Can ÇOĞUN

Çankaya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Gazi Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yücel OĞURLU

İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Özgür ÇENGEL

İstanbul Galata Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Muhsin KAR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mustafa Verşan KÖK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Murat YÜLEK

OSTİM Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yusuf SARINAY

TOBB ETÜ Rektörü

Prof. Dr. Hasan ERBAY

Türk Hava Kurumu Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Tevfik TEZCANER

Ufuk Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Nurettin GÜZ <i>Düzenleme Kurulu Başkanı</i>	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	<i>Gazi Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Metin IŞIK	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Sezayi YILMAZ	<i>Karabük Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Feriha AKPINARLI	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Bünyamin AYHAN	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Sait OKUMUŞ	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Muharrem ÇETİN	<i>Kastamonu Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Fahri TEMİZYÜREK	<i>Gazi Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Fatma KOÇ	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ceren YEGEN	<i>Mersin Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Hüseyin DEMİREL	<i>Karabük Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Tekin ÖNAL	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Dinmuhammet KELESBAYEV	<i>Kazakistan Ahmet Yesevi Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Haluk ÖLÇEKÇİ	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Dr. Oğuz POYRAZOĞLU	<i>Gazi Üniversitesi</i>
Mustafa MURAT	<i>ULİSAM</i>
Ayşe Filiz DELİBALTA	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Akılbek KILIÇEV

Kırgız Milli Ün./Kırgızistan

Prof. Dr. Ali YAKICI

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Alaattin AKÖZ

Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Ayhan BİBER

Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Bünazarat GAYİPOVA

Kırgızistan Batken Devlet Ün.

Prof. Dr. Bünyamin AYHAN

Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Cavit YAVUZ

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU

Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. Ebru TEMİZ

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Ün.

Prof. Dr. Eflatun NEİMETZADE

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Emine KOCA

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Erdem TAŞDEMİR

Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Fahri TEMİZYÜREK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma GECİKLİ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma KOÇ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Feriha AKPINARLI

Ankara Hacı Bayram Veli Ün.

Prof. Dr. Funda TOPRAK

Ankara Yıldırım Beyazıt Ün.

Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Habicanova Gulnar
BOLATOVNA

*Sagatovna Alfarabi Kazakistan Millî
Üniversitesi*

Prof. Dr. Hasanov Rasim HAMDULLA

Bakü Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Ethem ARIÖĞLU

Katar Üniversitesi

Prof. Dr. Kalbiyev Yaşar ATAĞİŞİ

Azerbaycan Devlet İktisat Ün.

Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Ank. H. Bayram Veli Ün.

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Metin IŞIK

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA

Ankara Yıldırım Beyazıt Ün.

Prof. Dr. Muharrem ÇETİN

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ERDOĞAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Ün.

Prof. Dr. Mustafa ŞEKER

Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Nasip GÖĞÜŞOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Necati DEMİR

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nogaybaeva MENDİGÜL

Sagatovna Alfarabi Kazakistan Millî Ün.

Prof. Dr. Nurettin GÜZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Oljobay KARATAYEV

Kırgız Milli Üniversitesi

Prof. Dr. Öcal OĞUZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

- Prof. Dr. Rahman ADEMİ
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Sema Yıldırım BECERİKLİ
Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Sezai TÜRK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Sezayi YILMAZ
Karabük Üniversitesi
- Prof. Dr. Suat GEZGİN
İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Üçler BULDUK
Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Yusuf DEVRAN
Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Zafer KURTASLAN
Ank. Müzik ve Güzel Sanatlar Ün.
- Prof. Dr. Zeki NARAKÇI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdurrahman TARİKÇİ
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Doç. Dr. Alparslan AŞIK
Kırgızistan Türkiye Manas Ün.
- Doç. Dr. Aybige Demirci ŞENKAL
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Doç. Dr. Banu Mustan DÖNMEZ
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Dr. Beruniy ALİMOV
Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi
/Özbekistan
- Doç. Dr. Dinmuhammet KELESBAYEV
Kazakistan A. Yesevi Ün.
- Doç. Dr. Faik ELEKBEROV
Azerbaycan Bakü Devlet Ün.
- Doç. Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA
Özbekistan Bilimler Akademisi. Sarkis-
naslik Enstitüsü
- Doç. Dr. Hazan KURTASLAN
Akdeniz Üniversitesi
- Doç. Dr. Hüseyin DEMİREL
Karabük Üniversitesi
- Doç. Dr. Kazım ÇOKOĞULLU
An. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Doç. Dr. Khatira YUZİFOVA
Hazar Üniversitesi/Azerbaycan
- Doç. Dr. Mirzahan EGAMBERDİYEV
Kazakistan Al Frabi Ün.
- Doç. Dr. Neriman HASAN
Romanya Ovidius Üniversitesi
- Doç. Dr. Okan Murat ÖZTÜRK
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Doç. Dr. Sıddık ÇALIK
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Doç. Dr. Sultonmurod OLİMOV
Uluslararası İslam Ün./Özbekistan
- Doç. Dr. Vügar ZİFEROĞLU
Bakü Devlet Ün./Azerbaycan
- Dr. Öğr. Üyesi Ender Can DÖNMEZ
Malatya Turgut Özal Ün.
- Yrd. Doç. Dr. Elsev Brina LOPAR
Prizren Ukshin Hoti Üniversitesi
- Dr.Öğr. Üyesi Gamze Yavuz
KONOKMAN
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Dr.Öğr. Üyesi Hasan DELEN
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.,
- Dr. Öğr. Üyesi Özay ÖNAL
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Dr. Öğr. Üyesi Sinan AYYILDIZ
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Dr. Öğr. Üyesi Tayfun İLHAN
Ank. Müzik ve Güzel San. Ün.
- Dr. Alisher MATYAKUBOV
Gazetecilik ve Kitle İletişim Ün.
/Özbekistan
- Dr. Krzysztof Niegowski
Adam Mickiewicz Ün./ Poznon,
Polonya
- Dr. Robert Adamczak
Adam Mickiewicz Ün./ Poznon, Polonya
- Dr. Subhra R. MONDAL
Duy Tan University/Vietnam
- Dr. Suphankar DAS
Duy Tan University/Vietnam
- Dr. Yerlan ALASHBAYEV
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası
Türk-Kazak Üniversitesi

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

Ayşe Filiz DELİBALTA

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

SEMPOZYUM PROJE YÖNETİCİSİ

Mustafa MURAT

ULİSAM Yönetim Kurulu Başkanı

SEMPOZYUM KURUM KORDİNATÖRÜ

Hamit YAVUZ

Etimesgut Belediye Başkanlığı / Başkan Danışmanı

SEMPOZYUM KONU BAŞLIKLARI

*Sempozyum, aşağıdaki konu başlıklarını “Uluslararası Anadolu
Günleri Kültür ve Sanat Festivali” kapsamında incelemeyi
amaçlamaktadır:*

Din

Türk Halk Bilimi

İletişim

Güzel Sanatlar
Görsel Sanatlar
Renk, Sembol ve
Damgalar

Geleneksel Türk
Sanatları

Müzik

Kentleşme ve
Mimari

Hukuk ve Siyaset

Türk Dünyası

Tarih

Türk Dili ve
Edebiyatı

Uluslararası
Anadolu Günleri
Kültür ve Sanat
Festivali

Etimesgut ve
Ankara

Türk Kültür ve
Gelenekleri

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

*(Bildiriler, Sempozyumda belirlenen
konulara göre sınıflandırılmış ve
kendi içinde sıralanmıştır.)*

DOKU FAKTÖRÜNÜN RESİM SANATINDAKİ YERİ

Aylin ÖZKAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Ün.,ayln.ozkan94@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9365-4334

Özet

Araştırmada resim yüzeylerinde doku kullanımı ögesi kuramsal bir çerçevede incelenmiştir. Resim yüzeylerine ve boya kullanımından kaynaklanan dokuya yer verilmiştir. Resim sanatında dokunun tanımı, dokuların algılanması, dokuların oluşumları açıklanmıştır. Soyut Ekspresyonizm akımı ile birlikte renk, çizgi, biçim, kurgu, malzeme vb. açıdan sayısız yenilikler kendini göstermiştir. Bu döneme kadar olan kısımda sanat anlayışlarında biçim, form, bedenlerin güzelliği kullanılırken; yapılan eserlerin dengesi değişmiştir. Taşizm üslubu ile yapılmış eserlerin doku kullanımına yönelik eserler incelenmiş ve malzemeler hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Taşizm (Art Informel) 'in kullanım alanları, tanımı ve önde gelen sanatçılarından olan Jean Fautier, Wols (Alfred Otto Wolfgang Schulze), Jean Dubuffet' in birer eseri incelenmiştir. Resim sanatında hazır doku oluşumları ile ilgili de genel içerikli bir araştırma yapılmış ve hazır doku oluşumlarının kullanılabilirliği ile piyasada hazır olarak satılan dokulardan bahsedilmiştir.

Aylin Özkan'ın eserlerindeki doku çalışmalarına da yer verilmiştir. Doku ve leke etkisi taşıyan yapıtların oluşum süreçlerinden yola çıkarak, resim alt yapılarının sanatta kullanımına dair örneklerin araştırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşizm, Leke, Resim Sanatı, Doku.

THE PLACE OF THE TEXTURE FACTOR IN PAINTING

SUMMARY

In the research, the element of using texture in painting surfaces was examined in a theoretical framework. Painting surfaces and texture resulting from the use of paint are included. Definition of texture, perception of textures, formation of textures in painting art are explained. Color, line, form, fiction, material and so on with the Abstract Expressionism movement. Numerous innovations have shown themselves in terms of aspects. Until this period, while the beauty of form, form, and

bodies were used in the understanding of art; The balance of the works has changed. The works on the use of texture of the works made with tachism style were examined and information was given about the materials. One of the works of Jean Fautier, Wols (Alfred Otto Wolfgang Schulze), Jean Dubuffet, who are one of the leading artists and the areas of usage, definition of tachism (Art Informel), were examined. In the art of painting, a general research has been done on ready-made texture formations and the usability of ready-made texture formations and ready-made textures in the market are mentioned.

Texture studies in Aylin Özkan's works are also included. Based on the formation processes of the works with texture and stain effect, it is aimed to investigate examples of the use of painting sub-structures in art.

Keywords: Tachism, Stain, Pictorial art, Tissue.

GİRİŞ

İnsanoğlu araç- gereç yapmaya başlayarak, kültürel bir varlık olmaya ve çevresel faktörlere uygun yaşam biçimini benimsemeye çalışmışlardır. Eski çağlarda yaşamış olan insanlara baktığımızda yaşamları hakkındaki bilgileri, özellikle mağara duvarlarına çizilen resimlerden elde edildiği görülmüştür.

Mağaralara çizilen resimlerin hangi amaçlarla yapıldığı tam olarak belirlenememiştir fakat bu resimlerin yapılmasıyla av hayvanlarının artacağına inanılması ve kişinin doğada karşı koyamadığı güçlerden korunmak adına yapılmış olabileceği, bu resimlerin oluşturulmasıyla alakalı en yaygın iki görüştür. (Durukan,2014:s.5)

Düz bir yüzey üzerinde çizgi ve renklerle doğadan bir parçayı ya da sanatçının iç dünyasının durumunu anlatma sanatıdır. Resim insanın doğaya ve topluma karşı kendi davranışını aksettiren bir anlatım olanağıdır. Resim tarih boyunca bir üslup gelişimine de sebep olmuştur. Doğu ülkeleri resimde satıhta ve hacimden yoksun bir anlatıma, yan yana figürlerin düzenlenmesine önem verdikleri halde, Batıda Avrupa, figürlerin bir bakış noktasına göre düzenlenmesine ve bilimsel perspektife göre kompozisyonuna önem vermiştir.

Resim sanatı, etrafımızdakileri yüzey üzerinde ve uzayda uygulamalı tasvirinin yapılmasıyla ortaya çıkar. İlk olarak ilkel insanlar

ise kaya üstlerine resim yapmışlardır. Daha sonraki dönemler de ise çiftçiliğin oluşması ile geçim eşyalarının üretiminin başlaması sonucunda insanların güzel sanatlara olan ilgisi değişmiştir. Resim yapmayı başaran insanlar sonuçta yaptığı eşyaları süslemeyi denemeye başlamışlardır. Her usta ressamın öğrencisi onun yardımcısı ve işinin devam ettiricisi olmuştur. Böylece resim eğitiminde ekoller gelişmeye başlamıştır. Güzel sanatların eğitimi ve okulların oluşturulması Rönesans Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Resim eğitiminde yeni yöntemleri ele alırken eski Mısır sanatını göz ardı etmek mümkün değildir. Eski mısırdaki resim eğitimi çevreyi anlamaya dayanırdı. XV-XVI. asır Rönesans Devri resim sanatı tarihinde yeni sayfa açmıştır. (Yüzbaşıyev, 2010, 213-214)

Boya kullanımından kaynaklanan doku etkilerine bakıldığında;

Fırçayla yaratılan doku sanatçının parmak izi ya da imzası gibi eserine özgünlük katabilir. Güçlü zıtlıklar için sert ve köşeli fırçalar, karışık ve yumuşak dokular için ise yuvarlak uçlu fırçalar tercih edilebilir. (Band, 1994: 33)

Doku elde etmek için boya çeşitleri üzerinde sanatçı farklı teknikler kullanabilir. Bu tekniklerinden bahsedecek olursak;

Guaj tekniği; Bu tekniğin boya kullanmanın en basit yolu olduğu söylenebilir. Uygulamanın yapılacağı yüzeyde istenilmeyen ve kapatılması gereken bir bölüm söz konusuysa bu teknik kolayca uygulanır. Guaj tekniğinde renk tonları mat olduğu için ışık yüzeyden yansır ve bu sebeple boyanan alanda görsel derinlikten bahsedilemez. (Stephenson, 1989: 99)

Donuklaştırma tekniği (Scumbling boyama); “Donuklaştırma” tekniğinde amaç; altta kalan boyanın veya boyasız yüzeyin gerçek dokusunun görünmesini sağlamak için boyayı yarı örter bir şekilde sürmektir. Teoride her kalite ve türde boya bu şekilde uygulanabilir. Bu teknik spatula yardımıyla uygulanabilse de genellikle fırça kullanılarak yapılır. İnce boya söz konusuysa, fırça kuruyana kadar sıkılır ve ardından sürülür, itilir ya da rulo yapılır. (Stephenson, 1989: 99).

Kazıma tekniğinde; boya istenilen şekilde uygulanır ve ardından nemliyen, palet bıçağı veya benzer bir gereç keskin ucuyla neredeyse tüm boyayı çıkarmak amacıyla yüzeye sürülür. Geriye sadece leke

şeklinde bir iz kalır. Kazıma işlemi sonucunda yüzeyde ince bir renk tabakası oluşur. Eğer şeffaf bir renk kullanılırsa sonuç bir yıkanma işlemine benzer. Boya yoğun olarak kazınırsa da, sonuç frottie tekniği ya da ince bir donuklaştırma tekniğinin etkisiyle aynı olabilir. (Stephenson, 1989: 100).

Kazıma sonucu oluşturulmuş ince boya katmanı, doğrudan uygulamaya göre daha az kontrol edilebilir. Ancak bu rastlantısal niteliği onu çekici kılar. Kazıma tekniğinde boyanın bıçağa uyum sağlaması amacıyla zeminin nemli olması şarttır. Bu teknikle tuvalde düzeltme yapmak da mümkündür. (Stephenson, 1989: 100).

“*İmpasto*” etkileyici renklerinin yanı sıra kendine özgü formu ve dokusu nedeniyle çok fazla tercih edilen bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Bu teknikte kalın renk dokusu resme büyük bir derinlik hissi kazandırır. İmpasto olarak uygulanan fırça darbelerinin yönü, objenin formunu vurgular ve dokusunun güçlü fiziksel varlığı boyanan yüzeyi daha çarpıcı hale getirir.

Birçok boyayla İmpasto tekniğine benzer etkiler oluşturulsa da, bu teknik için en uygunu yağlı ve akrilik boyalardır. Bu teknik yüzeyde yumuşak çizgiler elde etmek için kullanılabileceği gibi kalın çizgiler elde etmek içinde kullanılabilir. Uygulama sırasında malzeme olarak kremsi boyayla dolu bir fırça ya da bıçak tercih edilir. Ayrıca boya tüpü hafifçe sıkılarak da boya tuvale doğrudan uygulanabilir. (Stephenson, 1989: 101).

2.TAŞIZM

Dönemin şartlarından ve savaşın etkisinden 1950’li yıllarda ABD hükümeti sanatçıları maddi olarak desteklemiştir. Galeriler hızla çoğalmış, çoğalan galeriler sanatçıların eserleriyle dolmuştur. ABD her konuda merkez olmaya başlamışken (ticaret gibi), sanat merkezi ünvanını da Paris’in elinden almıştır. Soğuk savaşın ardından gelişen bu değişimler sonucunda sanatı ve sanatçıyı desteklemek için Federal Sanat Projesini yürürlüğe sokması bilinçli bir sanat politikası izlediğini göstermiştir (Lynton, 1991:227).

Sanatın merkezinin Paris’ten New York’a kaymasının bir başka nedeni de 1920-1930 yıllarındaki büyük ekonomik bunalım sonrasında Amerikan ekonomisinin düzelmesiyle başlayan gelişmelerdir. “Sanat

Ortamının’’ oluşması yeni galeriler, dergiler, okulların açılmasıyla sağlanmıştır (Antmen, 2012:145).

Dışavurumculuğun doğduğu dönemde toplumsal ve siyasal ortamın karışıklığı ve oluşturduğu bunalımlar sanatçıların eserlerine de yansımıştır. Bu ortam emperyalizm ve kapitalizmin yoğun yaşandığı bunalımlı bir ortamdır. Toplumsal dünyada tek başına yaşamını sürdüren sanatçının kafasından hiç çıkmayan savaş, yoksulluk, devrim ve kapitalizmin yıkımları karşısında duyduğu kaygıdan ötürü benimsediği her şey, yaşam biçimi ve sanat anlayışına bile şiddetle karşı çıkıyordu. Mevcut düzene tepkisini renklerin şiddetiyle, kırık kesik çizgilerle ve umutsuz bunalımlı görüntüler şeklinde yansıtıyordu (Batur, 1998:293).

Sonuç olarak soyut dışavurumculuk tarihsel açıdan bakıldığında hem Avrupa hem de Amerika kaynaklarından beslenen ilk sanat hareketi olma özelliği gösterir. Taşizm; kesin biçime dayanmayan “art informel” akımı, özellikle Lekecilik ve “Aksiyon Resmi” ile büyük güç kazandı.

Taşizm (lekecilik) adı, Fransız “tache” (leke) sözcüğünden yapılmış bir terim olan lekecilik, sanatçının düşünmeden ve rahat bir şekilde tuval yüzeyine attığı boyaların meydana getirdiği lekelerin etkisine dayanan anlayıştır. Lekecilik sözcüğü ilk kez 1950’ de Fransız sanat yazarı Michel Seuphor tarafından kullanılmıştır. Seuphor lekecilik terimini “sürrealist otomatizmden doğan ve ekspresyonizmin soyuta yönelmiş olan anlayışı” için kullanmaktadır. (Turani, 2011:86)

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki soyut ressamalar resimlerinde yeni değerler üretmeye, kafadaki ütopyalara uygun bir sanat yapmaya çalışmışlardı. İkinci Savaş’tan sonraki ressamalar ise hep kendi etraflarında dönmeye başladılar; yeni bireysel ifade tarzlarıydı aradıkları. Bunun sonucunda ortaya bir dizi değişik akım ve üslup çıktı. Denetimsiz olarak geliştirilen üslup “Taşizm” adını aldı. Almanya’ da değişik soyut akımları Fransızca “Informel” kavramı altında toplanmıştı. Bu sözcük kısaca ‘‘nesne-dışı’’, yani somut olmayan sanatı ifade ediyordu. Bundan sonra sanatın neyi nasıl yapması gerektiği konusunda, dünyada hiçbir genel geçer kurallar bütünü görülmez (Krausse,2005:108)

Gelişmelerin Türkiye’ye yansımaları 1950-1960’larda özellikle de kübizme karşı soyut ekspresyonistlerin, non-figüratif, informel, taşist

(lekeci) resim eğilimlerinin devam etmesiyle gerçekleşmiştir (Tansuğ, 1999:198).

“Art Informel kapsamında gündeme gelen ressamların ortak özelliği ,sanatta ‘form’ dan(biçemden) yana olmamaları değil , kübizmin soyut-geometrik formelliğini reddetmeleri ,daha lirik ,dürtüsel, dışavurumcu bir soyut anlayışı benimsemeleridir. Bir başka ortak özellikleri ise, tıpkı Amerikan Soyut Dışavurumcuları gibi, İkinci Dünya Savaşı’nın ve sonrasının hüznü atmosferine tepki verirken kendi içlerine dönmeleri ,zaman zaman son derece örtük simgelerle çağımızda insanlığın yitık ruhuna yönelik karamsar tavırlarıdır.” (Antmen, 2012:151,152).

Taşizm öncülerinden olan Jean Dubuffet’in insan bedenleri çalışmalarından yola çıkılarak Fransız yazar Georges Bataille yapılan kötü beden imgelerine yoğunlaşmış ve 1930’lu yıllarda Gerçeküstücülük’le ilişkilendirdiği idealist estetiğin altını oymak için tiksindirici, aşırı ve bedensel olana materyalist şekilde kucak açmış, bu sayede etkileyici biçimsizlik ve adice ayartma kavramlarını geliştirmiştir. (Hopkins,2018:30)

Taşizm ressamı, tuval üstünde kullanılmış olan macun, taş, hamur vb. katı malzemelerin kullanımı ile kazıyarak, yapıştırarak kompozisyon oluşumlarının sağlanmasıdır. Çalışmalarda zeminde kullanılmış olan boyaların akıtarak, sıçratarak, serperek, tüpten doğrudan doğruya sıkarak oluşturulmuş eserlerde bulunmaktadır. Taşizm önceden planlanmış bir kompozisyonun resmedilmesinden, yapılacak olan sanatsal çalışmanın rastlantısallığını öne çıkarmıştır.

3.DOKU KULLANIMI İLE OLUŞUM SAĞLAYAN ESERLER

3.1. Jean Fautier

Fautier, Ekim 1945’te Drouin’ in galerisinde açtığı “‘Otages” (Tutsaklar) sergisi bu yeni sanatsal yönelimin ilk işaretlerinden biriydi. Yapılan eserler doğrultusunda Fautier direniş faaliyetlerinde bulunduğu şüphesiyle 1943 yılında gestapo tarafından kısa bir süreliğine tutuklanmıştı (Hopkins, 2018:25)

Görsel 1. Jean Fautier, La Toute Jeune Fille (Çok Genç Kız), 1942

Tutsaklar sergisinde yapılmış olan eserler; Paris banliyölerinden Chatenay- Malabry'deki bir sanatoryumda saklanırken işgal güçlerinin civardaki ortamda sistematik şekilde işkence yaptığı ve infaz ettiği mahkumların seslerinden ilham alarak ürettiği bir dizi büst ve torso üretmişti.

La Toute Jeune Fille (Çok Genç Kız) adlı eserde malzemelerin birleşiminin sonucu olarak yapıtta insan görüntüleri güçlkle ayırt edilmektedir. İlham alındığı üzere geniş bir alanda işkence çeken insanlardan yola çıkılarak yapılmış olan eser tuval üzerine yapıştırılmış emici parşömen kağıt tabakasına kalın macun katmanları uygulaması sayesinde alan genişliğini bize vermektedir. Renkli macun katmanı eklenerek insan görüntüsü verilmeyi amaçlamış ve son olarak da verniklenerek yapıt bitirilmiştir.

3.2.Wols (Alfred Otto Wolfgang Schulze)

Taşizm etkisi olan çalışmalarda yapısal bağıntının çökmesi Hollandalı modernist Pier Mondrian' ın somut bir örnek teşkil ettiği “ savaşı öncesi dönemde ütopyacı geometrik soyutlama” nın kasten reddedilmesi olarak görülebilir.

Görsel 2. Wols, Wanhattan, 1948-9

Wols'ün bu yapıtında; kazımaları ve sıçratmaları Pollock 'un eserleriyle benzerlik taşıırken, Paul Klee'nin örümcek ağına benzeyen grafiklerini de çağrıştırmaktadır.

Wols; boyalı yüzeyleri farklı faaliyetlerden ibaret bir karışımı ifade eder. Boya şablonla sürülmüş, sıvanmış, damlatılmış veya şablonla doğrudan tuvallerine fırlatılmıştır. Doku etkileri mağara duvarlarını anımsatmaktadır. Kazıyarak yapılmış olan çizgiler ve boya dağılımları çubuk ve parmak kullanımı ile elde edilmiş gibidir. Resimde hakim olan düzenin genel şeklinden anlaşıldığı kadarıyla bu resmin temelinde, ironik biçimde Manhattan Adasının haritası vardır. (Hopkins,2018:26) Yaptığı çalışmalarda resim yüzeylerinde kullanılmış olan doku ve teknikler merak uyandıran jسته dayalı yeni bir soyut dil ortaya koymaktadır. Wols' de Soyut Dışavurumcular gibi çağının trajik doğasını içselleştirmişti. Onun sanatı romantik kendine acıma duygusuyla, ilkel özelemlerle, tam olgunlaşmamış jestlerle doldurulmuştu.

3.3. Jean Dubuffet

Görsel 3. Jean Dubuffet, Le Metafisix (Metafizik), 1950

Taşizm' in en etkileyici sanatçısı olan Jean Dubuffet eserlerinde kabartma macunlar bu kaynaklarla kaynaklı ilişkili imgeleri keşfetti; bunlar Fautrier' nin öncüleri olsalar da Dubuffet' nin Ocak 1946 tarihli önemli sergisi "Mirobelus, Macadam et Cie" açılana kadar sergilenmedi.

Dubuffet alışılmışın dışındaki bu malzemeleri kullanması ile ilgili olarak: "En bayağı ve kolay bulunan, en ise yaramaz oldukları için basta akla gelmeyen sıradan malzemeleri kullanmayı hep çok sevdim, hatta bu bende vazgeçilmez bir kara tutku haline geldi. Sanatımın, 'aşağılanmış değerlere eski saygınlıklarını geri verme ' olduğunu ilan etmeyi seviyorum." demiştir. (RAGON,1987, 40,41)

Sanatçı eserlerin’ de saf kalsiyum karbonat karışımı, sıvı macun, kum, küçük çakıllar, katran, camekân verniği, alçı, kömür tozu, cam kırıkları, parlak mine boyası gibi malzemeler kullanmıştır.

Dubuffet katranlı makadam ya da yağla karıştırılmış çakılla oluşturulan dirençli yüzeyleri oymak ve kazımak gibi yöntemleri de keşfetti. (Hopkins,2018:27)

Michel Topie tarafından karşı- estetik prensipleri Dubuffet 1947 ve 1950 yılları arasında Drouin’ in galerisinde sergilenen bir Art Brut (ham sanat, büyük oranda toplum dışına itilenler ve deliler tarafından üretilir) koleksiyonunu bizzat geliştirirken Tapie’ un art autre kavramını geliştirdi. 1950 tarihli “ Kadın Bedenleri” serisinde vücut bulan karşı- estetik prensipleri çok yanıltıcı bir güzellik kavramıyla bağlantısı yüzünden kadın bedenine Dubuffet, küçümsenmiş değerlerin yeniden topluma kazandırılması girişimin bir parçası olarak resmin sınırlarını gösteren bir harita gibi açılan, ağır biçimde tahrip edilmiş ve görüntüsü bozulmuş beden imgesini kullanıldığı görülür.

3.4. Alberto Burri

Albert Burri’nin çuvala oluşturulmuş olan patchwork yüzeyleri, bir hekim olarak sanatçının metaforik biçimde savaş-dikiş konusunu ele almasını sağlamıştır. Sanatçı savaş sonrası duygusal ve varoluşçu içerikten ayrılarak yeni bir malzeme gerçekliği geliştirmiştir. Resim-heykel-kabartma arasındaki sınırları bulanıklıktan çıkarıp yeniden tanımlamıştır. Sanatçının Sacco çalışmasında kullanmış olduğu çuval yüzeyler birbirlerine yapıştırılarak ve dikilerek verilmiştir. Bazı yerlerde düğümler atılarak oluşturulan bazı yerlerde de yıpranmış küflenmiş çuvalın dokusu üzerinde kendiliğinden oluşan delikler, sanatçının malzeme seçimine ve malzemeyi kullanımına iyi bir örnektir. Deliklerden biri kırmızı boya ile verilerek yara izlenimi oluşturmayı sağlamıştır. (Giderer, 2003, 125).

Birbirlerine dikilerek eklenmiş çuval bezleri, yamalı, yırtık, yıpranmıştır. Bezlerin üzerindeki yazılar, onların buğday çuvalı olduğunu göstermektedir. Ressam bu eski tuvalin bazı yerlerini yağlı boya ile boyamıştır. Betimlemeden kaçınarak, tuvalin fiziksel gerçekliğini vurgulamaktadır. Süssüz, sıradan, eski, yoksulluğa ve toprağa gönderme

yapan bu yaklaşım, sanki resmi, paranın ve burjuvalıların elinden almayı dilemektedir. Onu betimlemekten soyarak orijinine, ilk geldiği yere doğru götürmek istemektedir.

Burri de resimden tümüyle vazgeçmemiştir. Tuval, yağlıboya, bez kullanarak resim içinde bir çözüm bulmaya çalışırken eleştirisini de gerçekleştirmiştir. Betimlemeden kaçınması, geleneksel resme karşı bir tavır içinde olduğunu göstermektedir (Giderer, 2003, 126)

Görsel 4. Albert Burri, *Sacco 5P*, Tuval üzerine çuval bezi, kumaş, akrilik ve kumaş, 149 x 129,5 cm, 1953

4. Günümüz de Kullanılan Hazır Doku Çeşitleri

Doku pastası; malzemesi genellikle rengi beyazdır. Yeni üretimlerde renklileri, simlileri de bulunmaktadır. Yapı olarak kıvamlı bir üründür yumuşatabilmek için doku boyasına su ile karıştırılır. Macun kıvamını alan malzeme deniz sünger, spatula yardımıyla uygulama yapılacak zemine uygulanır. Bu ürüne şekil vermek renklendirmek oldukça kolaydır. Uygulanmış olduğu zemine 3 boyut olmasa da iki boyutun bir üst seviyesinde boyutlandırma kazandırır.

Görsel 5. Doku Pastası Uygulama Aşamaları

Pouring Medium; Hazır bir malzeme olup şeffaftır. Akrilik boyalar ile kullanıldığında iyi sonuçlar verilebileceği gözlemlenmiştir.

Yapılışı akrilik, pouring medium ve su ile homojen bir hal alana kadar karıştırılır. Daha sonra bu sistemle bir çok renk elde edilir; farklı bir kaptan daha öncesinde hazırlanmış olan renkler aynı ölçülerde olacak şekilde birleştirilir. Hazırlanmış olan bu malzeme tuvalin üzerine dökülür ve desenli doku meydana gelmiş olur.

Görsel 6. Pouring Medium Doku Tekniği Uygulama Aşamaları

Legend Doku Ürünü; Granül barındıran (taş parçacıkları) bir boya türüdür. Uygulanılan alana yapışma özelliği taşımaktadır. Fırça ile uygulanabilir. Eskiymiş görünümler, taşlı bir alan oluşturmada kullanılabilir. Sürüldüğü alanda kazıma yöntemi yapılırsa daha etkin bir görünüm sağlar.

Görsel 7. Legend Doku Tekniği Uygulaması

Patina Doku Tekniği' de legend boyasının yapısına benzemekte ama yoğunluğu daha çok toprağı anımsatmaktadır. Genellikle küf etkisi vermekte sıklıkla kullanılan bir üründür. Renk çeşitleri bulunmaktadır. Çoğu yüzeye yapışabilir. Cam gibi parlak olan yüzeylere uygulanırken zemini bir boyayla doyurmak gerekmektedir.

Görsel 8. Patina Doku Tekniği Uygulaması

Resim çatlatma ürünü; Uygulanacak alana seçilen bir akrilik boya ile boyama işlemi uygulanır. Bu işlem esnasında eğer ki boyayı inceltmek istenilirse su yerine boyaya glazing medium (bu ürün boyanın geç kurumasını ve boyanın kıvam yoğunluğunu azaltmayı sağlar) konulur.

Daha sonrasında hazır olan çatlama ürünü alınır. Ambalajdan 2 aşama' lı tüpler çıkar. 1.ci medium olan ilk aşama ürünü daha öncesinde akrilik boya yapılan yerin üzerine sürülür. Bu ürünü ince olarak uygulanırsa küçük ebatlarda çatlamalar oluşur.

Doğal halinde zeminin kuruması beklenir. Ardından 2. aşama olan renkli olan boyayı alarak orta yoğunlukta olan boya uygulanır. Doğal kurumadan sonra çatlama işlemi tamamlanmış olur.

Görsel 9. Resim Çatlama Tekniği Uygulama Aşamaları

4. AYLIN ÖZKAN' IN ÇALIŞMALARINDA DOKU ETKİLERİ

Resimlerinde kapı formundan yola çıkarak bu formu soyutsallaştırmaya yönelmiş ve şans faktörüne yer vererek Özkan kendiliğinden gelişen kompozisyonlarında, taşızım kavramının etkin bir rol oynadığını ifade etmektedir. Resimlerin oluşum sürecinde tesadüfi olarak gelişen leke ve dokuların düzene uyup uymayacağına karar

vererek karakteristik bir grup oluşturarak rastlantısallığıda resme dâhil etmektedir. Kompozisyon anlayışı, resmetme sürecindeki özgür renk kullanımı ve resme kattığı dokular ile yapılan eserler için önemli unsurlardır.

Görsel 10. Aylin Özkan, Mahrem, 2017 ,T.Ü.K.T

Mahrem eserinde; alçı ile oluşturulmuş doku üstüne tutkal yardımı ile milaj kağıdı yapıştırılmıştır, şablon doku yardımı ile resimsel doku etkisi verilmiştir.

Görsel 11. Aylin ÖZKAN, Miras, 2019, T.Ü.K.T

Miras eserine baktığımızda formlar birebir ortaya çıkmaya başlamış, olasılıklar düşmüş ve hayal gücü, duygu birikimi ile kullanılmış bir çalışma oluşturulmuştur.

Çalışma Altamira Mağralarından etkilenecek yapılmış bir çalışmadır. Duvar alçısı ile duvar dokusu etkisi verilmiştir. Duvar alçısını tuvale sabitlemek için kullanılan alçı oranının iki katı daha fazla tutkal ile sabitlendirilmiştir. Metal etkileri için metalik spreyci boya ve akrilik karıştırılmıştır. Akrilik kalem formları netleştirmek için kullanılmıştır. Son aşamada ise miktarı çok az olacak şekilde duvar etkisi olan kısımlara vernik sürülmüştür.

5.Deneyisel Doku Denemeleri

İnşaat malzemeleri olarak nitelendirilen ev dekorasyonu için uygun bulunmuş olan malzemeleri tuval' e doku olarak aktarıldığındaki etkisi incelenmiştir.

5.1. Capatect Magic Fine (Kaya Doku):

Çimento esaslı, hafif, elyaf takviyeli, yüzeyde doğal bir doku oluşturan, son kat iç ve dış yüzey kaplamasıdır. Uygulama alanı ince sıva, düzgün yapılmış kaba sıva, beton, alçıpan, gazbeton veya kendini taşıyabilen silikat ya da akrilik esaslı eski boyaların üzerine yenilemek amacıyla ya da polistren esaslı ve taş yünü levhalar gibi ısı ve ses yalıtım malzemelerinin üzerine fileli sıva uygulamasından sonra son kat kaplama malzemesi olarak güvenle kullanılabilir. Kaya görünümüdür. Çimento bazlı olması ve özel formülü sayesinde mükemmel bir buhar geçirgenliğine sahip olup ısı yalıtım sistemleri için ideal bir dış cephe kaplamasıdır. Dış hava şartlarına dayanıklı ve su iticidir. Rutubet birikimini önler. Yüzey hatalarını giderir. Yapısındaki elyaf lifler sayesinde çatlama ve dökülme yapmaz.

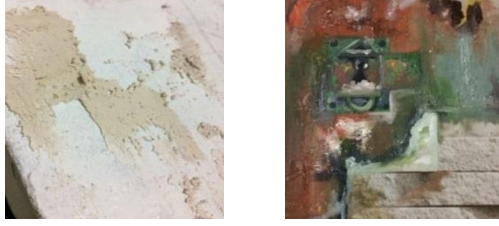
Görsel 12. Capatect Magic Fine (Kaya Doku)' nun uygulanma aşaması

Her Türlü Kendini taşıyabilen yüzeylerin ve ısı malzemelerinin üzerine yenilemek amacıyla fileli sıva uygulamasından sonra uygulanabilir.

Tamamen düzeltilmiş yüzeye düz çelik mala yardımı ile yüzeyde karışık hareketlerle taş deseni verilir. İstenilen boyutta taş görüntüsünü elde edebilmek için mastar ve maket bıçağı yardımı ile derzler belirlenir.

5.2. Örnek Uygulama Çalışması

Capatect Magic Fine (Kaya Doku) tuval üzerine aktarıldığında duvarda olduğu gibi temas halinde direk tutunmamıştır. Bunun nedeni olarak ağırlığının, tuvale fazla gelişidir. Miktar azaldığında yer yer kullanımı sağlandığında, uygulanacak olan zemine öncelikle tutkallanmış daha sonrasında malzeme üzerine uygulanmıştır. Doku türlerinin belirginliği azalmış olsa da güçlü bir doku türü elde edilmiştir

Görsel 13. Aylin Özkan' ın kendi arşivinden

Sonuç

Yapılan araştırmada empresyonizm, soyut dışavurumculuk ve soyut sanat kapsamında doku çalışmalarının daha sıklık ve çeşitlilikle kullandığı gözlemlenmiştir. Geçmişte deneyerek bulunan doku türleri azalmış, günümüzde hazır dokular ile malzeme tüketimini arttırmıştır.

Günümüz resim alanında doku kullanımı seri olarak üretim gösteren doku ürünleriyle sağlanabilir bir hal almıştır. İncelenmiş olan hazır uygulanabilen doku malzemelerinin kullanılabilirliğini deneme olarak yaptığım eser' de görmekteyiz. Diğer yandan deneysel olarak inşaat malzemeleri kategorisinde bulunan; Capatect Magic Fine (Kaya Doku) malzemesinin uygulama olarak kolay; tuval ile buluşma anında zorlaştırıldığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi zemin ve malzemenin ağırlık eksenin de birbiriyle olan uyumsuzluğudur. Çözüm olarak uygulanacak tuvale yapıştırıcı malzeme desteği sağlandığında bu malzemeler zeminde kalabiliyor ama duvarda olduğu gibi istenilen doku' ya ulaşılamamaktadır.

KAYNAKÇA:

1. Antmen, Ahu.(2012).20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık.
2. BAND ,David.(1994). Enrich Your Paintings With Texture, 2.b., Age.kk, New York.
3. HOPKINS David.(2018). Çevirmen: Firdevs Candil Erdoğan, Modern Sanattan Sonra 1945-2017, Hayalperest Yayınevi,İstanbul
4. LYNTON, Norbert; (1991).Çev. Prof. Dr. Cevad Çapan, Prof. Sadi Öziş, Modern Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi
5. RAGON, Michel.(1987). Modern Sanat, Çeviren: Vivet Kanetti, Baskı: Doğan Ofset, Cem Yayınevi,İstanbul.
6. STEPHENSON, Jonathan.(1993). The Meterials And Tecniques Of Painting, 1.b. Thames and Hudson, Spain.
7. TANSUĞ, Sezer.(1999). Resim Sanatının Tarihi, Remzi Kitabevi , Ağustos.
8. TURANİ, Adnan.(2011)Sanat Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, Kasım.
9. YÜZBAŞIEV, M. (2010). Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2.

GÖRSEL:

10. **Görsel 1.** <https://tr.pinterest.com/pin/325877723030011252/?lp=true>
11. **Görsel 2.** <http://artsandculturex.com/wols-retrospective/>
12. **Görsel 3.** <https://www.artsy.net/artwork/jean-dubuffet-metaphysics>
13. **Görsel 4.** <https://art4arte.wordpress.com/tag/alberto-burri/>
14. **Görsel 5.** <https://www.youtube.com/watch?v=Z0MFyYSzMHC>
15. **Görsel6.** https://www.reddit.com/r/PourPainting/comments/7847b3/fourth_pour_ever_with_liquitex_pouring_medium_and/
16. **Görsel 7.** . <https://images.app.goo.gl/LnwfuVpKmYn87DzF8>
17. **Görsel 8.** <https://images.app.goo.gl/YXd1xKzq717QM7u5A>
18. **Görsel 9.** https://www.reddit.com/r/PourPainting/comments/7847b3/fourth_pour_ever_with_liquitex_pouring_medium_and/
19. **Görsel 10.** Aylin Özkan'ın çalışma arşivi
20. **Görsel 11.** Aylin Özkan'ın Çalışma arşivi
21. **Görsel12.** https://www.filliboya.com/upload/CmsBrand/BrandContentFile/15-Capatect_Magic_Fine_Kaya_Doku_28_05.pdf
22. **Görsel 13.** Aylin Özkan Çalışma Arşivinden

BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI ÖZELLİKLERİ

Parisa SAHAFIASL

Doktor, Ondokuz Mayıs Ün., Lisansüstü Eğt.Ens. İslâm T. ve San. ABD,
e-posta: pazhuheshgar63@gmail.com ORCID: 0000-0002-9762-8755

Özet

Büyük Selçuklu dönemine ait minyatürlerden hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Bu sebepten dolayı, bu dönemin minyatür özelliklerini ortaya çıkarması doğrultusunda, Büyük Selçuklu dönemine ait çini ve seramikler incelenmiştir. Büyük Selçuklu minyatür sanatından günümüze ulaşan bir eser mevcut olmamakla birlikte, kaynağını Büyük Selçuklu resim sanatından alan çini ve seramik eserleri, İlhanlı ve sonraki dönemlerin minyatür sanatının temel özelliklerini göstermektedir. Büyük Selçuklu seramik ve çini sanatının örneklerinden hareketle, Büyük Selçuklu dönemi minyatür sanatı özellikleri, minyatürlerin arka fonlarının renk ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, arka fondaki zemin üzerinde doğa unsurların çizilmesi, basit manzaralar ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, insan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan ve hayvanın başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonların kullanılmasından ibaret olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Minyatür, Büyük Selçuklu, Sanat, Resim*

THE FEATURES OF MINIATURE ART IN THE GREAT SELJUK PERIOD

Dr. Parisa SAHAFIASL

Abstract

None of the miniatures belonging to the Great Seljuk period has survived until today. For this reason, tiles and ceramics belonging to the Great Seljuk period were examined in order to reveal the miniature features of this period. Although there is no artefact from the Great Seljuk miniature art that has survived to the present day, tile and ceramic works,

which take their source from the Great Seljuk painting art, show the basic characteristics of the miniature art of the Ilkhanid and later periods. Based on the examples of the Great Seljuk ceramic and tile art, it can be said that the miniature art of the Great Seljuk period consists of these: Covering the backgrounds of miniatures with colour, choosing warm colours, drawing large flowers on the background, drawing simple landscapes and figures, drawing halo around the heads of figures, embellishments on the clothes of human figures, drawing human figures with long hair, round faces, slant eyes and small mouths, depicting human and animal faces in three-quarter views, drawing figures without personality traits, depicting human and animal heads larger than bodies and using symmetrical compositions.

Keywords: Miniature, Great Seljuk, Art, Painting

1. Giriş

Metni açıklayıcı ve destekleyici olarak yapılan minyatür sanatının en büyük özelliği konuyu açıklayıcı biçimde görsel olarak bizlere sunmasıdır. Bağdat'da ilk İslâm minyatür ekolü Selçuklular zamanında kurulmuş, önce Arapçaya çevrilen metinleri açıklamakla başlayan bu sanat, daha sonra hikâye kitaplarında da kendini göstermişti. İslam öncesi Türk sanat geleneklerini yayıdıkları coğrafyadaki yerli sanat gelenekleri ile kaynaştırarak "Selçuklu Üslubu" adı altında yepyeni bir üslubu meydana getirmiş olan Selçuklular İslam coğrafyasının her köşesine bu üslubu yayarak etkisi yüzyıllar sürecektir olan bir sanat geleneğini oluşturmuşlardır. Güner İnal'ın "Türk-İslam Minyatür Sanatı" başlıklı eserinde de ifade ettiği gibi, bu eserlerin bir kısmında nerede, kimin tarafından ve kimin için yapıldığına dair kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca minyatürlerin büyük çoğunluğun yapıldığı merkez de belli değildir. Bu açıdan hepsini "Selçuklu Resim Ekolü" adı altında toplamak doğru olacaktır (Bkz.: İnal, 1976: 16).

Tarihi kaynaklara göre XIII. yüzyılın ortalarında Moğol akınları sonucu "Selçuklu Ekolü" özelliklerini taşıyan minyatürlerinin çoğu, yanıp kül olmuştur. Bu sebepten Büyük Selçuklu dönemine ait çini ve seramikler incelenerek bu dönemin minyatür özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2. Büyük Selçuklu Dönemine Ait Çini ve Seramiklerin Görsel Özellikleri

İslam düşüncesinde insan topraktan yaratıldığı için, doğası ile topraktan yapılmış sanatsal eserler arasında bir aşinalık vardır. Buna göre, müslüman bir sanatçı, seramik eserlere motifler nakş ederken, bu işleme kendi için nakışlı ve güzel bir kıyafet yapacak gibi bakar.

İran'da çini ve seramik yapımı uzun bir tarihe sahiptir. Büyük Selçuklu döneminde çini ve seramik sanatının gelişmesi ve önem kazanması neticesinde, bu dönemin sanatçıları, çini ve seramik eserlerin üzerinde kendi isimlerini kaydetmişlerdir. Farklı tarihi dönemlerdeki gibi, Büyük Selçuklu döneminde de, el sanatları alanında çalışan sanatçılar, kendi dalında çalışırken, diğer benzer dallarda da çalıştıkları bilinmektedir. Örneğin bir minyatür sanatçısı, halı, seramik ve çini dalında da çalışabilirdi. Buradan hareketle, Büyük Selçuklu dönemi minyatür geleneğinin bu dönemin çini seramiklerinde de devam edilmesi düşünülmektedir.

Büyük Selçuklu dönemine ait minyatürlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Kaynağını Büyük Selçuklu resim sanatından alan çini ve seramik eserleri, İlhanlı ve sonraki dönemlerin minyatür sanatının temel özelliklerini göstermektedir. Bu dönemin minyatür özelliklerini ortaya çıkarması doğrultusunda, Büyük Selçuklu dönemine ait 23 adet çini ve seramik incelenmiştir. Bu eserlerdeki erkek ve kadın figürlerinin saç şekilleri, Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının geleneksel saç bezeme üslubunun yinasmasıdır (Bkz.:Tanrıdağı, 2000: 47-53). Uzun saç bırakma ve onu tanelere ayırarak örme adeti, görsel olarak Büyük Selçuklu dönemine ait seramik ve çinilerde ve Anadolu köy ve yaylarda yaşayan Türkmen kadın mezar taşlarında da bulunmaktadır (Bkz.: Berkli, 2006: 174-186).

Varka ve Gülşah minyatürlerindeki Türk tiplerini temsil eden figürler (uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü, küçük ağızlı, dolgun yanaklı), Büyük Selçuklu İmparatorluğu dönemi çini ve seramiklerindeki figürlerle büyük benzerlikler gösterir (Sarı, 2017: 180). Figürlerin çehreleri Türk soylarının yüz şekillerini andıran detaylarla tasvir edilmiştir. Çini ve seramiklerdeki figürlerin yüz yapılarının, Çin ve Türkistan minyatüründen (Maniheizt Minyatürler ve duvar resimleri) gelen bir özellik olması düşünülmektedir. Nitekim Türklerin yüz yapısı da dönemin Minyatürlerindeki figürlerin özellikleri

(kırmızı dolgun yanaklar, çekik gözler, yuvarlak yüzler ve...) ile benzerlik söz konusudur (Bkz.: Binyon, 1383 h.ş.: 104.; Turan, 1969: 110.; Eberhard, 1942: 105.; Nemeth, 2014: 64).

Günümüzde Los Angeles Sanat Müzesi'nde yer alan Kaşan şehrine ait M.45.3.116. nolu kâsede (Resim 1) muhtemelen saraylıların görüşme sahnesi tasvir edilmiştir. Bu kâsede, tasvir edilen resmin özellikleri, kontrast renklerin tercih edilmesi, arka fondaki zemin üzerinde doğa unsurların çizilmesi, basit manzaralar ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz'¹ bandı bulunması, insan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması ve insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesinden ibarettir.

Washington D.C. Freer Sanat Galerisi'nde bulunan Kaşan şehrine ait F1928.2. nolu saksının (Resim 2) üzerinde saray merkezli olayların farklı sahneleri betimlenmiştir. Bu eserin üzerinde tasvir edilen resmin özellikleri şunlardan müteşekkildir: kontrast renklerin tercih edilmesi, arka fondaki zemin üzerinde doğa unsurların çizilmesi, basit manzaralar ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı yer alması, insan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan ve hayvanın başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonların kullanılması.

Günümüzde Metropolitan Sanat Müzesi'nde muhafaza edilen ve Ebu Zeyd el-Kâşâni tarafından imzalanmış Kaşan şehrine ait 64.178.1. nolu kâsede (Resim 3) muhtemelen saraylıların görüşme sahnesi tasvir edilmiştir. Bu eserde görülen özellikler şunlardan oluşmaktadır: resmin arka fonun renk ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, arka fondaki zemin üzerinde doğa unsurların çizilmesi, basit manzaralar ve

¹ Bezemek anlamına gelen tiraz kelimesi kol bandı olarak Orta Asya Türklerinde ve Selçuklularda giyinen elbisenin bir kısmıdır (Bkz.: Bedük ve Harmankaya, 2010: 680).

figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında ‘tiraz’ bandı bulunması, insan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer alan Kaşan şehrine ait 57.61.16. nolu kâsede (Resim 4) etrafında on izleyici kişi oturmuş bir sazıcı kadın nakş edilmiştir.

Bu kâsede, tasvir edilen resmin özellikleri, resmin arka fonun renk ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, basit figürler içermesi, asıl figürün başının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, insan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması ve insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesinden ibarettir.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan Kaşan şehrine ait 57.36.2. nolu kâsede (Resim 5) Behrâm-ı Gûr ve Azade'yi gösteren av sahnesi tasvir edilmiştir. Bu resmin özellikleri, şunlardan müteşekkildir: kontrast renklerin tercih edilmesi, arka fondaki zemin üzerinde doğa unsurların çizilmesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında ‘tiraz’ bandı bulunması, insan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması ve insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde muhafaza edilen ve Ebu Zeyd el-Kâşânî tarafından imzalanmış 64.178.2. nolu kâsede (Resim 6) at üstünde oturan mevki sahibi veya zengin bir kişi ile onun izmetçileri tasvir edilmiştir. Bu eser ile ilgili şu özellikler sıralanabilir: kontrast renklerin tercih edilmesi, arka fondaki zemin üzerinde doğa unsurların çizilmesi,

basit manzaralar ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, asıl figürün kol kısmında ‘tırız’ bandı bulunması, insan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması ve insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi.

Günümüzde Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan 51.53. nolu kâse (Resim 7) at üstünde oturan bir şehzade tasvir edilmiştir. Bu eserde bulunan özellikler şunlardan oluşmaktadır: kontrast renklerin tercih edilmesi, arka fondaki zemin üzerinde doğa unsurların çizilmesi, figürün kıyafetinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürün kol kısmında ‘tırız’ bandı bulunması, figürün uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, figürün yüzünün üç çeyrek açıdan resm edilmesi ve insan başının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde mevcut olan Kaşan şehrine ait 32.52.2. nolu kâse (Resim 8) yere oturmuş iki sazıcı kadın nakş edilmiştir. Bu kâse, tasvir edilen resmin özellikleri, resmin arka fonun renk ve süslemeler ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, figürlerin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, figürlerin yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, figürlerin başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılmasından ibarettir.

Havemeyer Koleksiyon'unda korunan Kaşan şehrine ait H.O., 40.181.1. nolu çinide (Resim 9) etrafında dört hizmetçi bulunan bir sultan tasvir edilmiştir. Bu eser ile ilgili özellikler şunlardan müteşekkildir: resmin arka fonu renk ve doğa unsurları ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında ‘tırız’ bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, asıl

figürün haricinde diğer figürlerin yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan Kaşan şehrine ait 23.162.2. nolu tabakta (Resim 10) karşılıklı oturan iki kadın nakş edilmiştir. Bu serde şu özellikler bulunmaktadır: resmin arka fonu renk ve doğa unsurları ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde muhafaza edilen Kaşan şehrine ait 20.120.89. nolu kâsede (Resim 11) karşılıklı oturan iki kadın ve onların etrafında karşılıklı oturmuş sekiz kadın tasvir edilmiştir. Bu eser ile ilgili şu özellikler sıralanabilir: resmin arka fonu süslemeler ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, figürlerin yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer alan Kaşan şehrine ait 48.113.21. nolu kâsede (Resim 12) karşılıklı oturan dört kadın tasvir edilmiştir. Bu eserde bulunan özellikler, resmin arka fonu süslemeler ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması,

insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılmasından ibarettir.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde korunan Kaşan şehrine ait 41.199.1. nolu kâsede (Resim 13) bir sultan ve onun arkasında on iki kadın resm edilmiştir. Bu eser ile ilgili şu özellikler görülmektedir: resmin arka fonu renk ve doğa unsurları ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tırız' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, asıl figürün haricinde diğer figürlerin yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer alan Kaşan şehrine ait M.45.3.116. nolu tabakta (Resim 14) karşılıklı oturan yedi kadın tasvir edilmiştir. Bu eser ile ilgili özellikler şunlardan müteşekkildir: resmin arka fonu süslemeler ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tırız' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde muhafaza edilen Kaşan şehrine ait 64.60.4. nolu çinide (Resim 15) karşılıklı oturan on kadın tasvir edilmiştir. Bu eser ile ilgili şu özellikler sıralanabilir: resmin arka fonu renk ve unsurları ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, figürlerin yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun

kullanılması.

Yine Metropolitan Sanat Müzesi'nde tutulan Kaşan şehrine ait 66.95.5. nolu çinide (Resim 16) karşılıklı oturan iki kadın nakş edilmiştir. Bu çinide tasvir edilen resmin özellikleri, resmin arka fonu renk ve süslemeler ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılmasından ibarettir.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde mevcut olan Kaşan şehrine ait 1971.235.4. nolu çinide (Resim 17) karşılıklı oturan iki kadın tasvir edilmiştir. Bu eserde görülen özellikler şunlardan oluşmaktadır: resmin arka fonu renk ve doğa unsurları ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Günümüzde Switzerland Croisier Koleksiyon'unda yer alan Kaşan şehrine ait 30.421. nolu kâsede (Resim 18) Kava ve Dehhak'ın hikâyesi betimlenmiştir. Bu eser ile ilgili şu özellikler sıralanabilir: resmin arka fonu doğa unsurları ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

Günümüzde Stuttgart Linden Müzesi'nde tutulan kâsede (Resim 19) tahta oturmuş bir sultan ve onun etrafında toplansn hizmetçiler tasvir edilmiştir. Ayrıca sultanın onunde bir sfenks nakş edilmiştir. Bu eser ile ilgili şu özellikler sıralanabilir: resmin arka fonu renk ve doğa unsurları ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, asıl figürün haricinde diğer figürlerin yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

David Koleksiyon'unda bulunan Kaşan şehrine ait 45/2001. nolu kâsede (Resim 20) karşılıklı oturan iki kadın tasvir edilmiştir. Bu kâsede, tasvir edilen resmin özellikleri, resmin arka fonu renk ve süslemeler ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılmasından ibarettir.

Yine David Koleksiyon'unda korunan Kaşan şehrine ait 34/1999. nolu tabakta (Resim 21) karşılıklı oturan bir erkek ve bir kadın resmedilmiştir. Bu eser ile ilgili şu özellikler sıralanabilir: resmin arka fonu süslem ve doğa nsurları ile kapatılması, kontrast renklerin tercih edilmesi, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin kol kısımlarında 'tiraz' bandı bulunması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve

simetrik kompozisyonunun kullanılması.

David Koleksiyon'unda mevcut olan Kaşan şehrine ait 50/1966. nolu tabakta (Resim 22) Mecnunun okulda Leyla ile karşılaşma sahnesi betimlenmiştir. Bu eserde görülen özellikler şunlardan müteşekkildir: resmin arka fonu renk ve süslemeler ile kapatılması, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, merkezde bulunan figürün haricinde diğer figürlerin yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması ve insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi.

Brooklyn Müzesi'nde yer alan Kaşan şehrine ait 86.227.16. nolu tabakta (Resim 23) karşılıklı oturan beş kadın resm edilmiştir. Bu eserde görülen özellikler şunlardan ibarettir: resmin arka fonu renk ve doğa unsurları ile kapatılması, basit manzara ve figürler içermesi, figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması, insan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması, figürlerin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi, insan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi, insanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması, insan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi ve simetrik kompozisyonunun kullanılması.

SONUÇ

Büyük Selçuklular, ilk olarak İran topraklarında bağımsızlığını ilan etmiş sonraları neredeyse bütün iç Asya ve Anadolu'yu da hâkimiyeti altına almışlardır. Selçuklu Sanatı, XI. yüzyılda Büyük Selçuklu devleti'nin kuruluşuyla başlayıp, İlhanlılar, İncülular, Harezmşahlar ve Timurlular devri boyunca varlığını ve etkisini kuvvetle sürdüren bir ekoldür. Geleneksel İslam sanatların gelişmesi ve doğu ülkelerin kültürlerinde büyük bir ölçüde yer alabilmesi, Büyük Selçuklular döneminin kültür ve sanat politikasının sonucudur. İslamiyet ile birlikte yeni bir çehreye kavuşmuş, geleneksel İslam sanatları içinde özgün bir yere sahip olan minyatür sanatı, Selçuklu döneminde önceki dönemlerin etkisiyle zenginleşmeye devam etmiştir. Minyatür sanatı, Tarih boyunca İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde önem kazanan bir sanat türü

olarak, önemli edebiyat, ilim ve tarih konulu eserleri süsleyip, bu tür eserlere yeni bir kimlik kazandırarak, estetik açıdan değerlerine değer katmıştır. Tarihi kaynaklara göre XIII. yüzyılın ortalarında Moğol akınları sonucu "Selçuklu Ekolü" özelliklerini taşıyan minyatürlerinin çoğu, yanıp kül olması dolayısıyla, Büyük Selçuklu dönemine ait minyatürler bize Selçuklu üslubu, Selçuklu yaşantısı, gelenekleri ve kıyafetlerini tanıtabilmektedir. Bu sebeple Büyük Selçuklu dönemine ait çini ve seramikler incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, şu özellikler (Büyük Selçuklu Minyatür Sanatının Özellikleri) ortaya çıkmıştır:

- Minyatürlerin arka fonlarının renk, süsleme ve doğa unsurları ile kapatılması
- Kontrast renklerin tercih edilmesi
- Basit manzaralar ve figürler içermesi
- Figürlerin başlarının etrafında yuvarlak hale bulunması
- İnsan figürlerinin kıyafetlerinin üzerinde süslemelerin yer alması
- Figürlerin kol kısımlarında ‘tiraz’ bandı bulunması
- İnsan figürlerinin uzun saçlı, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve küçük ağızlı olarak nakş edilmesi
- İnsan yüzlerinin üç çeyrek açıdan resm edilmesi
- İnsanların yüzlerinin karakteristik özelliklere sahip olmaması
- İnsan başlarının bedenden nispeten daha büyük tasvir edilmesi
- Simetrik kompozisyonların kullanılması.

Büyük Selçuklu minyatür sanatından herhangi bir eser mevcut olmamakla birlikte, özellikleri Büyük Selçuklu minatür sanatının özellikleriyle benzeyen bu dönemin çini ve seramikleri, sonraki dönemlerinin minyatür sanatının temel özelliklerinin oluşturması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. BEDÜK, S., Harmankaya, H. B., (2018). "Konya İli Müzelerinde ve Özel Koleksiyonlarda Bulunan Erkek Entari Örnekleri", Selçuk Ün. Türkiyat Araş. Ens. Dergisi, 27, s. 680.
2. BERKLİ, Y. (2006). "Ardahan-Çıldır Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarının Türk Sanatındaki Yeri ve Önemi", Atatürk Ün. Güzel Sanatlar Fak. Dergisi, 9, s. 174-186.
3. BİNYON, L. (1383 h.ş.). Seyr-i Tarih-i Nakkaşi-i İrani, Muhammed İranmeniş (çev.), Emirkebir, Tahran.
4. EBERHARD, W. (1942). Çinin Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

5. İNAL, G. (1976). Türk Minyatür Sanatı; Başlangıcından Osmanlılara Kadar, AKM, Ank.
6. NEMETH, G. (2014). Attila ve Hunlar, Tarık Demirkan (çev.), Kömen Yayınları, Konya.
7. SARI, İ. (2017). Türk Sanat Tarihi, Noktaekitap, Ankara.
8. TANRIDAĞLI, G. (2000). “Uygur Kültüründe Saç Örgüler ve Anlamları”, Atatürk Ün. Türkiyat Araş. Ens. Dergisi, 14, s. 47-53.
9. TURAN, O. (1969). Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi, Ötüken Neşriyat A.Ş., İst.
10. Erişim 9 .7.2020. <https://collections.lacma.org/node/228685>
11. Erişim 10 9 .7. 2020. http://warfare.ga/Turk/Seljuk_Beaker-late12C-2.htm?i=1
12. Erişim 12 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451752>
13. Erişim 9 9 .7. 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451444>
14. Erişim 9 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451377>
15. Erişim 12 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451753>
16. Erişim 9 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451041>
17. Erişim 9 9 .7. 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448672>
18. Erişim 9 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450358>
19. Erişim 12 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447679>
20. Erişim 9 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447178>
21. Erişim 13 9 .7.2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450949>
22. Erişim 13 9 .7. 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450477>
23. Erişim 13 9 .7. 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450479>
24. Erişim 13 9 .7. 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451743>
25. Erişim 9 9 .7. 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451858>
26. Erişim 12 9 .7. 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452298>
27. Erişim 9 9 .7.2020. <http://www.sothebys.com/fr/auctions/ecatalogue/lot.32.html/2011/arts-of-the-islamic-world-evening-sale-l11229>
28. Erişim 13 Temmuz 2020. http://warfare.ga/Turk/Seljuk_Bowl-Turkish_Ruler_Enthroned-Linden_Museum-Stuttgart.htm
29. Erişim 9 Temmuz 2020. <https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/materials/ceramics/art/45-2001>
30. Erişim 9 Temmuz 2020. <https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/materials/ceramics/art/34-1999>
31. Erişim 1 Temmuz 2020. <https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/materials/ceramics/art/50-1966>
32. Erişim 13 Temmuz 2020. <https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/125958>

EKLER

Resim 1: Büyük Selçuklu Dönemine Ait
Kâse, Kaşan, 1187, Los Angeles County
Museum of Art, M.45.3.116.

Kaynak:

<https://collections.lacma.org/node/2286>
85

Resim 2: Büyük Selçuklu Dönemine Ait
Saksı, Kaşan, 1187, Washington, D.C., Freer
Gallery of Art, F1928.2.

Kaynak:

http://warfare.ga/Turk/Seljuk_Beaker-late12C-2.htm?i=1

Resim 3: Büyük Selçuklu Dönemine Ait
Kâse, Kaşan, 1187, Fletcher Fund,
64.178.1.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451752>

Resim 4: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse, İran, Henry G. Leberthon Collection, 57.61.16.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451444>

Resim 5: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse, Kaşan, Rogers Fund, 57.36.2.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451377>

Resim 6: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse, İran, 1187, Fletcher Fund, 64.178.2.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451753>

Resim 7: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse, İran, Harris Brisbane Dick Fund, 51.53.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451041>

Resim 8: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse,
Kaşan, Fletcher Fund, 32.52.2.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448672>

Resim 9: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Çini, Kaşan,
1211–12, H.O. Havemeyer Collection, 40.181.1.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450358>

Resim 10: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Tabak,
Kaşan, Rogers Fund, 23.162.2.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447679>

Resim 11: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse,
Kaşan, the Grinnell Collection, 20.120.89.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/447178>

Resim 12: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse, Kaşan, H.O. Havemeyer Collection, 48.113.21.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450949>

Resim 13: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse, Kaşan, H.O. Havemeyer Collection, 41.199.1.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450477>

Resim 14: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Tabak, Kaşan, H.O. Havemeyer Collection, 41.199.3.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450479>

Resim 15: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Çini, Kaşan, Fletcher Fund, 64.60.4.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451743>

Resim 16: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Çini,
Kaşan, Rogers Fund, 66.95.5.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451858>

Resim 17: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Çini,
Kaşan, 1266-67, Fletcher Fund, 1971.235.4.

Kaynak:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452298>

Resim 18: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse,
Kaşan, Switzerland Croisier Collection, 30.421.

Kaynak:

<http://www.sothebys.com/fr/auctions/ecatalogue/lot.32.html/2011/arts-of-the-islamic-world-evening-sale-l11229>

Resim 19: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse,
İran, Stuttgart Linden Museum, Germany.

Kaynak: http://warfare.ga/Turk/Seljuk_Bowl-Turkish_Ruler_Enthroned-Linden_Museum-Stuttgart.htm

Resim 20: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kâse,
Kaşan, 1204, David Collection, 45/2001.

Kaynak:

<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/materials/ceramics/art/45-2001>

Resim 21: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Tabak,
Kaşan, 1200, David Collection, 34/1999.

Kaynak:

<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/materials/ceramics/art/34-1999>

Resim 22: Büyük Selçuklu Dönemine Ait Tabak,
Kaşan, XII. Yüzyıl, David Collection, 50/1966.

Kaynak:

<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/materials/ceramics/art/50-1966>

Resim 23: Büyük Selçuklu Dönemine Ait
Tabak, Kaşan, XIII. Yüzyıl, Brooklyn Museum,
86.227.16.

Kaynak:

<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/125958>

AHŞAP SANATI

Arş. Gör. Mehseti SÜLEYMANOVA

AMİA, Folklor Enstitüsü ORCID: 0000-0001-8191-0708,

suleymanova.mehseti@mail.ru

Özet

Antik çağda, demir, alüminyum ve kauçuktan hazırlanan eşyaların olmadığı bir dönemde tahtadan eşyalar hazırlanarak kullanılırdı. Ahşap eşyalar sağlığı olumlu yönde etkilediği gibi, aynı zamanda halk sanatının güzel örnekleridir. Modern zamanlarda, maalesef, ahşap ürünlerin yerine daha çok demir, alüminyum ve plastik ürünler kullanılır. Bu nedenle, ahşaptan çeşitli ürünler yapan ustalar da eşyalarla birlikte zamanla unutulmaktadır. Sonuç olarak, etnografya ve sanatımız bu alanda ciddi kayıplarla karşı karşıyadır. Bu tür öğelerin kaybolmasını önlemek mümkün olmamakla birlikte, nesnelerin resimlerini, ayrıca kendilerini ve hazırlanma biçimleri hakkında bilgi toplamak ve yayınlamak bizim önceliğimizdir. Bu eşyaları hazırlamak için küçük dükkanlar yaratmak, genç ustalara bu eşyaları hazırlamak için kurallar öğretmek ve yerli, yabancı turistler aracılığıyla kazanç elde etmek, aynı zamanda bu tür sanat eserlerinin kaybolmasını önler.

Bunları dikkate alarak Azerbaycan'ın kuzey bölgelerini ziyaret ettik ve ahşap sanat örnekleri hakkında bilgi toplamaya başladık. Bu bölgelerde, özellikle Şeki bölgesinde, ahşap sanatının oldukça geniş olduğu belirtilmelidir. Bu nedenle, toplama işine bu bölgeden başlamak daha uygun olur. Ayrıca bazı eşyaları hazırlayan ustalarla tanıştık ve birçoğundan bilgi aldık. Çok sayıda ahşap eşyaların isimlerini öğrendik. Ancak, onlar bu gün maişette kullanılmadığı için günümüzde ne ustaları, ne de resimleri vardır. Onlar hakkında bilgi sadece yaşlı insanların hafızalarında kalmıştır. Bilgi aldığımız tüm maişet eşyalarının hazırlanması hakkında ayrıntılara kadar bilgi edinmeye çalıştık. Topladığımız bilgilerin büyük çoğunluğu evde kullanılan maişet eşyaları hakkında bilgi oluşturur, çok az bir kısmı ise dışarıda kullanılan eşyalar hakkındadır. Bu bilgiler arasında, bu bölgedeki eski müzik aleti tamburun hazırlanması hakkında bilgiler de yer alır.

Anahtar kelimeler: ahşap, tambur, kepçe, dakika, türe, eyer

THE ART OF WOOD

Mehseti Suleymanova

The research assistant of Institute of Folklore of ANAS

suleymanova.mehseti@mail.ru

Summary

In ancient times, in the absence of iron, aluminum and rubber household items, wooden items were used. Wooden items have a positive impact on health, as well as beautiful examples of folk art. In modern times, unfortunately, wooden goods are replaced by more iron, aluminum and plastic goods. That is why masters who make different things from the wood are also diminishing. Ultimately, our ethnography and art are facing serious losses in this area. Although it is not possible to prevent the disappearance of such items, it is still our priority to gather and publish information about the objects, as well as themselves and the way they are prepared. Creating small shops that make up these items, teaching young masters the rules for preparing these items, and opening them to foreigners, as well as domestic tourists, can also bring benefits, as well as preserve these types of art from defiance. Taking all these into account, we visited the northern regions of Azerbaijan and started collecting information about wooden art samples. It should be noted that in these regions, especially in Sheki district, the wooden art was quite broad. Therefore, it is expedient to take the collection work in this region. We also met with the masters who prepared some items and we could write a lot of them. But, unfortunately, we only managed to name a large number of wooden items. Today, these masters are not alive and have no pictures. Information about them is only in the memory of older people. We tried to register the principles of every home appliance with all its details. The vast majority of the information we collect is about household items used in the household and a small part is about the things used in the field. This information includes information on the preparation of the ancient musical instrument tambur in this region.

Key Words: wooden, dambur, bucket, dakga, saddle

Giriş

Yazımızdan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan'da ahşap sanatı eski çağlardan beri var olmuştur. Ancak bu sanatın yaygın olduğu yerler daha

önce yerleşmenin gerçekleştiği alanlardır. Terekeme halkının yaşadığı alanlarda da ahşap sanatının yaygınlaştığını gözlemliyoruz.

Yazıda bahsettiğimiz örneklerden birkaçı dışında hiçbiri günlük hayatımızda kullanılmıyor. Bu yüzden onları hazırlayan ustaların çoğu artık bu işle uğraşmıyor. Bu nedenle onlarla yaptığımız görüşmelerde bir an durarak, bu eseri hatırlattığımız için ilk başta üzgün bir şekilde gülümser, eşyanın hazırlanışıyla ilgili detaylı bilgiler verir ve bazen eski ustaları hatırlarlar. Ne yazık ki bir çok kişi evlerinde eskiden yaptıkları eşyalardan hiçbir şey saklamamışlar. Bunun nedeni, daha önce evleri için yaptıkları eşyaların yıpranması, kırılması ve atılması, ardından talep olmadığı için yenilerini yapma ihtiyacı hissetmemeleriydi. Bunları zamanında yapan zanaatkarların büyük çoğunluğu artık hayatta değil. Bugün onlar ve zanaatları sadece anılarda yaşıyor.

Ahşaptan yapılmış eşyalar

Azerbaycan'da ahşap sanatının tarihi çok eskidir. “Topraklarımızda ormanların varlığı, ahşap sanatının Tunç Çağı'ndan itibaren oluşmasına zemin hazırlamıştır. (Azerbaycan Etnografyası, 2007, Cilt I: 8). Yukarıda bahsedildiği gibi, ahşap ürünler birkaç gruba ayrılabilir; 1) ev eşyaları, 2) çiftçilikte kullanılan eşyalar 3) müzik aletleri. Evde kullanılan ahşap eşyalar arasında beşik, kepece, kaşık, türe, yayık, kalak, duvak, oklava, tuz kabı vb.; çiftçilikte kullanılan eşyalara eyer, yaba vb.; müzik aletleri arasında tambur, zurna, tar vb. yer almaktadır.

Beşik, genellikle ceviz ve meşe dışındaki tüm ağaçlardan yapılır. İki tür beşik vardır: basit beşikler ve marangoz beşikleri. *Basit beşik* yatak şeklinde yapılmıştır. Beşiğin yatak kısmının yukarısında ağaç yer alır, bu ağaç köprü adlanır. Köprü, beşiği taşımak ve örtünün çocuğun yüzünü örtmesi gibi fonksiyonları yerine getirir. Köprü iki beşiğe bağlanır, başlar kavisli, yuvarlak bir şekle sahip sıradan ahşaptan yapılmıştır. Başlar, beşiği sallayacak ve köprüyü tutacak şekilde yerleştirilmiştir.

Beşik yatağının ortasına hafif ve ince bir kutu tahtası yerleştirilir, ancak çivilenmez. Beşiğin yan panolarında kutu levhalarının yerleştirileceği bir yer vardır. Çocuğun boyuna göre tahtaların konumunu değiştirmek mümkündür. Ortadan biraz daha aşağıda olan tahtalar yuvarlaktır. Beşiğin gövdesinin altına dört ayak yerleştirilir. Ayaklar çift olur ve iki baş hafif kemerli bir ağaçla birleştirilir. Bu beşiği rahatça sallamak içindir.

Marangoz beşiği aynı zamanda basit bir beşik olarak yapılmıştır. Ancak aradaki fark, beşikte çivi kullanılmamasıdır. Bu beşik ahşap oymalardan yapılmıştır. Yani ağaçlar çiviye gerek kalmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Diğer bir fark ise beşiğin başlarıdır. Basit bir beşiğin başları sıradan ahşap kemerlerden yapılmıştır. *Marangoz beşiğin* başları kemerli armatürden yapılmıştır. (Süleymanova, 2003/ I: 133-135)

Kepçe ve kaşık yapmak için kullanılan aletler şunlardır: büyük bir balta, orta boy bir balta (büyük bir baltadan biraz daha küçüktür), bir satır, eğriler (şekline göre böyle adlandırılıyor), bir balyoz, bir eğimli bıçak, cam kırığı, sumbata kağıdı.

En iyi kepçe ve kaşıklar çoğunlukla ıslak armut ağacından yapılır. Bu durumda hem sıradan armut ağacı hem de kuşarmut ağacı kullanılabilir. Kayın ve kızılâğaç, tahta kaşık ve kepçe yapımında da faydalıdır. Armut ağacı kırılğan ve işlenmesi kolay olduğu için tercih edilir, ıslak armut ağacı da iyi cilalanır. Tahta kaşık veya kepçe yapmak için önce ağaç kesilir. Bu durumda ağaçların tepelerinin yarılmasına (yani düz kalmasına) dikkat edilmelidir. Ardından ağaç, dikkatlice kesilir. Bu durumda ahşabı çatlaklardan ayırmak gerekir. Parçalara ayrılan yarmalar² ve orta büyüklükte bir balta ile kabarık kısımları alınır. Daha sonra satır ile yuvarlanır ve incelenir. Keser ile içi çıkarılır. Bu durumda yarmadan kaşığın baş tarafına yönelik kısımdan başlayarak, daha sonra elin tutulacağı yere kadar çıkarılma işlemi yapılır. Kaşığın içini çıkarırken dikkatli olunmalı, kaşığın içi çok pürüzlü veya ince olmamalıdır. Ardından iç kenarları eğimli bir bıçakla düzeltilir. İçi eğimli ile düzleştirilir. İç tarafın hem ağız, hem de el tutma tarafına doğru pozisyonu aynı anda iki yönde düzleştirilir. Daha sonra orta kısım düzeltilir. Kaşığın dışı ve sapı bir sürgü ile düzeltilir. Kaşığın dış kısmı ve sapı, sonunda kırık bir cam veya sumbata kağıdı ile düzeltilir.

Aşağıdaki gibi gruplandırılabilen birkaç çeşit tahta kaşık vardır:

Çok büyük bir kepçe. Bu kepçe meclis için yapılmıştır. Tutumu büyüktür.

Bala³ kepçe. Bu kepçe biraz küçük olur. Asmak için sapın uç kısmında (bu kısım kepçenin sapı adlanır) yer yapılır. *Bala* kepçe ile daha çok dovğa (yayla çorbası) karıştırılır, ondan çeşitli sulu yemeklerin pişirilmesinde kullanılır.

² yarma – Şeki`nin Göynük köylerinde kesilmiş oduna yarma denilir.

³ bala – küçük, yavru

Orta boy kaşıklar. Bu tür kaşıklar yemekleri karıştırmak için kullanılır.

Küçük kaşık. Bu kaşık yayık yağı toplamak için kullanılır. Yağa yapışmadığı için tahta kaşık kullanılması tercih edilir.

Geçmişte bölgede küçük kaşıklar yapılırdı. Bu kaşıklara halk arasında *öşere kaşığı* denilirdi. Yaprak şeklindeydi. Bu kaşıklar birçok nakışlarla süslenmekteydi. Anlatıcılara göre 1960'larda ve 1970'lerde her gece evde pirinçten farklı yemek türleri pişirilirdi. Bu yıllarda bölgede çeltik tarımı yaygınlaşmıştı ve pilav da o pirinçten yapılırdı. Bu pirincin hem pilavı, hem de çorbası çok lezzetliydi. Pilavın suyunu ve dovğayı da öşere kaşıkla yerlerdi. Daha sonra çeltik ekimi kaldırıldı ve yerel pirinç yerini market pirincine bıraktı.

Son zamanlarda *kavanozun ağzına uygun tahta kaşıklara büyük talep vardı*. Metal kaşıklar kavanozları çatlattığı için tahta kaşıkla kavanozdaki turşuları çıkarmayı tercih ederlerdi.

Tıyanı boşalttıktan sonra dibini kazımak için başka bir tür tahta kaşık kullanılmıştır. Halk arasında *“tıyan dibi yalamak için kaşık”* olarak adlandırılıyordu. Anlatıcılara göre geçmişte çocuklar dut pekmezi ve reçelin dibini yalarlardı. Komşular pekmez veya reçel yaptıkta, tüm komşu çocukları oraya – tıyanın başına toplanırlardı. Bazen pekmez gece geç saatlerde pişerdi. Yine de çocuklar uyumaz, tıyanın dibini yalayacakları anı hevesle beklerlerdi. Her ailede tıyanın dibini kazımak için kullanılan kaşıklar yoktu, bu yüzden de bu iş için *kıkmık*⁴ kullanılırdı. Kaşığı olmayan çocuklar tıyanın dibini *kıkmıkla* kazıyarak yalarlardı.

Kalak içi silindirik ahşap bir nesnedir. *Kalağın* üç çeşidi var.

Gıda endüstrisinde kullanım için kalak. Bu kalaktan daha çok dükkanlarda kullanılırdı. Armut veya kayın ağacından yapılır. Pudra şekeri, pirinç, şeker vb. ürünleri poşetten çıkarmak için kullanılır. Bu *kalağın* el tutmak için kullanılan kısmı, ele göre kesilmiş, arkadan 10 cm uzunluğunda ele uygun yontulur. Tutma sırasında kaymayı önlemek için sona küçük bir çıkıntı yerleştirilir. Ön kısım yarım silindirik olup 20-25 cm uzunluğundadır. Kalağın radiusu 10 sm, diametresi 20 sm olurdu.

⁴ kıkmık – odun doğranırken ayrılan küçük parçalar.

Salça, turşu, salata vb. pişirirken karıştırmak için kalak. Tıyanın dibini karıştırmak için kullanılan tahta kepçeye *kalak* denilir. *Kalağın* uzun bir sapı vardır ve kürek şeklinde yapılmıştır. Esas olarak salça, acı⁵, povedla⁶ karıştırmak için kullanılır. Tıyanın içindekiler kaynamaya başladığında kenarlara atlar, buna göre de el ayağın yanmasını önlemek için *kalağın* sapı uzun yapılır. *Kalak* uzaktan salçayı, acıyı ve reçelleri karıştırmak için kullanılır. Bu *kalakları* yapmak için herhangi bir ahşap malzeme kullanılabilir ancak armut ve kayın ağaçlarının kullanılması tercih edilir. 1 metre 20 cm uzunluğunda bir ağaç alınır. Ağız kısmı 25 cm uzunluğunda ve 20 cm genişliğinde olmakla yontulur. *Kalağın* tutacağı ele göre ayarlanır.

Kürek için kalak. Bu *kalak* çoğunlukla çeltik tarımında kullanılmaktadır. Çeltik kırımları onunla dövülür. Yapmak için 1 metre 50 cm uzunluğunda tahta alınır. Demir küreğe uygun olarak yonulur. Demir küreği demirciler yapar. Müşteri isteğine göre 15-17 cm genişliğindedir. *Kalak* 3-4 cm kalınlığında ahşaptan yapılır. Ön kısımdan demire takılan bölümün ucunun bir tarafı 10-12 cm yontulur. Ayağın kaymaması için 1-1,5 cm uzunluğunda bir çıkıntı yerleştirilir. O kısımdan 5 cm alınır. *Kalağı* kullanan solaksa, *kalağı* ters çevirip demire takar. Bu durumda bir değişiklik olmaz.

Kalak, ayrıca değirmenlerde de kullanılmış.

Merdana yapmak için 4 cm kalınlığındaki tahtalardan kullanıcının isteği ölçüde kesilir. *Merdana* genellikle yuvarlak şekillidir. Kesilen kısım tabana sabitlenir, yüzey düzgün olmalıdır. Bunu yapmak için merdananın yüzeyi tamamen düzleştirilir. Merdanaya ayrıca *duvah* da denilir.

Oklava, hamuru açmak için kullanılan ahşap bir nesnedir. Oklavanın uzunluğu 70 cm-1 metre olabilir.

Un tutmak için kaplar. Buna bölgelerde un kutusu denilir. Unu kutusu ıhlamur ağacından yapılır. Ağaçlar yontulur. Ihlamur ağacı hoş kokuludur, çatlamaz ve pürüzsüz oluğu için bu ağaç daha çok ahşap eşya

⁵ acı – erik veya kaysıdan yapılan ekşi.

⁶ povedla – reçel

imalatında kullanılır. Bu kutular kavak ağacından da yapılır. Ancak kavak çabuk çürür ve kötü bir koku yayar. Bu yüzden fazla kullanılmaz.

Türe. Geçmişte, tahıl ve pirinç, diğer gıda maddelerini depolamak için kullanılan tabağa *türe* denilir. *Türe* çoğunlukla ıhlamurdan yapılırdı. Ihlamur ağacı, ağaca su indiğinde⁷ kesilip kurutulur. Bu zamanda kesilen ağaç çürümez. 60-70 cm çapındaki ağaçların genellikle *türe* yapımına uygun olduğu düşünülüyordu. Kuruduktan sonra ağacın içi oyulur. Daha yetenekli ustalar *türeye* çeşitli oyma resimleri yaparlardı. Bu durumda ağırlıklı olarak *türede* saklanacak olan bazı ürünlerin resimleri oymalar şeklinde yapılırdı. Hazır *türelerin* yüksekliği yaklaşık 1 metre, 1 metre 20 cm, 1 metre 30 cm olurdu. *Türenin* ağzına da bir kapak yaparlardı. İçine kuru arpa, buğday, çeltik ve mısır konulurdu. *Türenin* avantajı, tahıl ve depolanan gıdanın kalitesini kaybetmemesidir. Bazen ürün dört veya beş yıl saklanabilirdi. Özellikle kıtlık yıllarında *türenin* yeri doldurulamazdı. Bu kab, sadece ürünü kuru tutmakla kalmaz, aynı zamanda böceklerden de korurdu.

Büyük ve yuvarlak şekli nedeniyle Şeki'nin Baş Göynük köyünde çok yemek yiyecek ve midesi şişkin insanlara “*türe*” lakabı verilirdi.

Dakka bir ölçü tabağıdır. *Dakkaya*, çanak da denilir. *Dakka* dört ila altı kilo ağırlığındadır. Bazen beş kiloluk *dakkalar* da olurmuş. *Dakka*, uzun, silindirik, kapaklı, yanlarda tutamaklı olarak yapılır. Bu çömleğin ok gibi görünen uzun bir ağacı vardı. Bu ağaçtan, *dakkanın* ağzını silemek için kullanılırdı. Oklava şeklindeki aynı ağaç bir çıta ile değiştirilebilir. *Dakka*, modern bir kömür kablarna benzer. Yaşlı anlatıcılara göre, *dakka* eskiden tahtatan oyulurdu, ama şimdi demirden yapılır. Daha fazla değirmenciler bu kabı kullanırdı. Bölgedeki tüm insanlar öğütmek için değirmene tahıl getirirdi. Değirmenciye tahıl öğütüldükten sonra şahad verilirdi. Şahad, tahılın öğütülmesi mukabilinde sahibinden alınan ürüne denilirdi. Bunun için önce buğday bir tabak ile tartılır ve sonra şahad için anlaşılırdı. Çoğu zaman, her değirmencinin kendi şahadı olurdu. Yani değirmene gelmeden önce tahıl sahibi şahadın miktarını bilirdi. Değirmencinin şahadı verildikten sonra tahıl sahibi

⁷ ağaca su inen zaman – ilkbahar

öğütülmüş ürünü eve götürürdü. Hem buğday, hem de şahad *dakka* ile ölçülürdü.

Yayık, yumuşak ve kesmesi kolay olduğu için ıhlamurdan yapılır. Ayrıca, ıhlamurun kendine has, güzel bir kokusu vardır. İki tür ıhlamur ağacı vardır: dişi ve erkek. Erkek mi, dişi mi olduğunu görmek için ağacın sertliğine bakarlar. Ağaç sertse erkek, yumuşaksa dişi sayılır. Yayık yapmak için dişi ıhlamur kullanılır. Ayrıca, yayıkın yapılacağı ağacın düğümsüz olması gerekmektedir. Yayıkın yapılacağı ağaç, yapraklar döküldükten ve ağacın büyümesi durduktan sonra genellikle sonbaharda kesilir. Ağaç kesildikten sonra ıslak oymaya başlarlar. Yayıkın hazırlanması sırasında ağacın kabuğu kesilerek 1,2 cm kalınlığında tutulur. Yağ birikip ayran döküldükten sonra yayıkın içi çabuk kurusun ve nem kalsın diye nazik yapılmış. Yayıkın ağacı kalın kesilirse kurumaz. Yayıkın uzunluğu 1.50-1 m veya 70 cm, çapı 35-40 cm kesilir, sonra yonulur. Her iki tarafına da ip takılacak bir yer hazırlanır. Yayık yonulan zaman, ipi tutmak için kenarlara bir çıkıntı yerleştirilir. Bu çıkıntılar 10 cm genişliğindedir. İpi bağlamak için 2-3 cm'lik bir kanca yapılır. Ağacın içi spatula ile 2 cm kalınlığa kadar çıkarılır ve ardından düzeltilir. Yayıkın üst kısmında 10-12 cm çapında bir delik açılır. Ağız kısmı kant⁸ çıkıntı gibi yontulur. Yayıkın içi kazındıktan sonra kurumaya bırakılır. Kuruyan ahşabın kenarları küçülmeye başlar. Ahşabın kenarları sıkıldıktan sonra ıhlamurdan kapaklar yapılır. Yayıkın başları, 2 cm içeriden 0,5 cm derinlikte yuva açar. İki adet 1,5 cm kalınlığında yuvarlak kapak yapılır ve yuvaya yerleştirilir. Oyulmuş ağacın başı açık bırakıldığı için bu kapaklarla sabitlenir. Her bir uca göre 3-5 cm genişliğinde halka yapılır. Bu halkalar yavaşça ezilir, ancak yayıkın başlarından dikkatlice geçirilir. Yayıkın hazırlanması ve tamamlanması dört veya beş gün sürer. Fazla çalışıldığında yayıkın başı çürüyebilir. Bu durumda uç kısımları kesilerek yeniden yapılır. Bu, yayıkın uzun ömürlü olmasını sağlar. Büyük yayıklara *alhut* denilir.

Eski evlerin çatıları “lempe”lerden yapılırdı. *Lempe*, ince ahşaptan yapılmış tavana verilmiş isimdir. *Lempeye* iki kemerli çelik halka takılırdı. Yayık, bu kalkalardan urganla asılır ve sallanırdı. Modern

⁸ kant – köbe

zamanlarda, yayıklar talvarın⁹ tavanından asılır. Veya talvar tavanına çelik kancalar asılır. Yayık başındaki çıkıntılara geçilmek üzere kancalara iki halat asılırdı. Yayık sallandığında, yoğurdun dışarı atılmaması için ağız kısmının üzerine ıslak bir havlu serilirdi. Bu tür yayıklarda yapılan yağın ve ayranın daha lezzetli olduğu söyleniliyor. Ahşap yayıklar bugün hala kullanılmaktadır. Yaşlı insanlar, demir ve lastik yayıkların yağlarının farklı olduğunu ve bu yayıkların bu amaçla kullanılması tavsiye edilmediğini bildirmişlerdir.

Saha çalışması zamanı, eski yayık ustaları hakkında da bilgileri kaydettik. Şeki'nin Baş Göynük köyünde meşhur yayık yapan ustalar arasında Dakar Ooşü'nün¹⁰, Geriv oğlu Albey'in ve Camal öğretmenin isimlerini kaydettik.

Tahta yabalar ıhlamur ağacından yapılmıştır. İhlamurdan yapılan ürünler çatlamaz ve uzun süre dayanır. Çeltik ve harman hasatı için de tahta yabalar kullanılmıştır.

Vel. Harman yerinde atı döndüren veldir. Vel kütükten hazırlanır. Kütük bölünür, atı veya keli bağlamak rahat olsun diye öne doğru dikleştirilir. Velin alt kısmına delik açıp bir taş koyarlar.

Kaltah, bir eşiğin sırtına yerleştirilen ahşap bir nesnedir.

Eyer, ahşaptan yapılmış ve atın sırtına bir kayışla tutturulmuş koltuk şeklinde bir nesnedir. Kaynaklara göre eyer Azerbaycan'da çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. (Azerbaycan Etnografyası, Cilt II, 2007: 296). Atın sırtına çıplak oturmazlar, bu nedenle eyer kullanılır. Eyer yapmak için karaağaç kullanılır. Karaağaç dayanıklı bir ağaç olduğu için çatlamaz. Önce 70-70 cm uzunluğunda, 7 cm kalınlığında ve 20 cm genişliğinde iki tarak kesilir. Başlarının her iki yüzü oval biçiminde yontulur. Yontulan kısımlar dıştan yana yani dışa doğru yonularak yapılır. Daha sonra tarağın dış kısmı hilal şeklinde yonulur. Sonra iki tahtanın her iki ucu da atın sırtını kesmemesi için yuvarlatılır. Eyerin kaşları daire, yuvarlak ve aşağı kısmı demirin üzerine yerleştirilir. Bu yarım daire, iki demirin yerleştirildiği ve üç deliğin açıldığı yukarıdan aşağıya doğru uzanır. Açılan delikten çivi ile tahtaya sabitlenir. Bitmiş eyer kayığa benzer.

⁹ talvar –yaz mutfağı

¹⁰ Dakar Ooşü – dakar, boyu kısa olanlara söylenilen takma isimdir.

Tambur¹¹. Dut ağacı esas olarak tambur imalatında kullanılmaktadır. Bölgede aşılı dut ağacına *calğa* denilir. Calğaların hem meyvesi, hem de gövdesi daha büyüktür. Ustaların odun seçiminde fikirleri farklıdır. S. Mahir'e göre calğa daha çok tambur yapımına uygundur. Muradov Abdülali'ye göre tambur, karaduttan daha güzel yapılır. Ancak sadece meyve veren siyah çekil ağacı olursa. İki tür çekil ağacı vardır: kozalara yaprak vermek için yetiştirilen çekil ve meyve veren çekil. Yaprak için yetiştirilen çekil çiçek açar, ancak meyve vermez. Bu bölgede *erkek çekil* olarak bilinir. Ondan tambur yapıldığında sesi yüksekte çıkamaz. Ancak meyve veren bir karadut çekilinin sesi yüksekte çıkar. Bu işi yaparken profesyoneller ahşap seçimine çok dikkat ederler. Dut ağacı yoksa kestane, kayısı, dişbudak, ıhlamur, armut, katalba¹² veya ceviz de kullanılabilir. Bununla birlikte, bazı tamburcular ıhlamurun yumuşak bir ağaç olduğunu, bu nedenle oymanın daha kolay olduğunu söylerler. Tambur ıhlamurdan yapılmışsa çok hafif ve uzun ömürlü olacaktır. Bu tür tamburların ömrü en az yüz veya iki yüz yıldır. Ihlamur ağacından yapılmış bir tamburun sesi yumuşaktır. Dut ağacından yapılan tambur daha iyi olsa da sert bir ağaç olduğu için çalışması daha zordur. Duttan yapılan tambur saz gibi ses çıkarır. Ustalara göre ceviz ağacı da iyi ses çıkarır. Ceviz ağacının siyah kısmı tambur yapımında kullanılır. Tamburun rengi ile onun yeni mi, eski mi olduğunu söylemek mümkündür. Enstrümanın rengi ne kadar koyu ise o kadar eskidir.

Tüm tamburcuların ve ustaların fikir birliği, dut ağacından yapılan tamburların daha iyi olduğu yönündedir. Müzik aletleri yapmak için yaşlı ağaçlar seçilir. Ustalara göre, ağaç ne kadar yaşlıysa çalışmak o kadar kolay olur. Eski ağaç hem kırılmandır hem de daha az düğüme sahiptir. Ustalar, müzik aleti yaptıkları ahşabın düğümlenmemesini tercih ederler. Düğümün sesi boğduğu ve iyi çıkmasını engellediği söylenilir.

Tambur üzerindeki desenler, ustaların kendi hayal gücünün ürünüdür. Tambur hazır olduğunda, ustalar onun belli kısımlarını sedifle süslerler. Eskiden elbise düğümleri, kadınların kullandıkları yelpaze

¹¹ Geniş bilgi için bakınız: Vagifkızı (Süleymanova) L. Tambur İfaçılığı ve Hayla Yaratıcılığı. Bakı, Elm ve Tehsil, 2020, 264 s.

¹² katalba – iri yaprakları olan ağaçtır. Onun fasulyeye benzer uzun, suyah meyveleri olur.

üzerindeki sedefler vardı, ustalar bunları kesip tamburun ve tarın üzerine koyarlardı.

M. Abdülali'ye göre dut ağacından tambur yapmak için ağaç, ekimden sonra kesilir, ocak ve şubat aylarında kalır. Havaaların ısınmasına kadar yontarak kurutmak gerekir. Ağacı mümkün oldukça kışın yontmak gerekir, sıcaklarda yontulduktuk çatlar.

Tambur ustası da yaptığı aleti çalmakta iyiye yaptığı müzik aletleri de mükemmeldir. Nasıl çalınacağını bildiği için yaptığı aletin sesini ayarlayabilir. Başka bir deyişle, tambur ustaları çok yönlü olmalıdır: iyi el becerilerine sahip olmalı, kesin boyutları bilmeli, aleti yapma kurallarına hakim olmalı ve müzik okuryazar olmalıdır ki perdeleri doğru yerleştirebilsin. Kısacası, müzik aleti yapan bir ustanın hem el becerisine, hem de müzik anlayışına sahip olması gerekir. Üstelik malzeme kaliteli olduğunda güzel tamburlar ortaya çıkar. Ağacın yere yakın kısmının sesi kulağa hoş gelmez. Örneğin, yerden dört veya beş metre yukarıda kalın bir dal varsa iyler¹³ çok olur. Bu, aletin nefes almasını sağlar. M. Abdulali onlara ağacın damarları adını verir.

Daha önce, tamburun telleri geyik ve karaca bağırsaklarından yapılmıştı. Daha sonra tamburun teli kursak bağından¹⁴ yapılmıştır. Şimdi metal tel kullanılır. Turacov Turac Musa oğluna göre tamburun üzerine metal tel takıldığında ses çok yüksek, sentetik bir tel takıldığında ise yumuşak sesler çıkarır.

O. Sedreddin, geçmişte tambur tellerinin ipek iplerden yapıldığını söyler. Bunu yapmak için sarı koza özel bir şekilde pişirilir ve ardından ondan bir ip yapmak için birkaç işlem yapılır. Bitmiş iplikler balmumuna batırılır ve bu da onun gücünü artırır. Anlatıcı, ipek ipliklerden oluşan tellerin sesinin daha tatlı olduğunu vurgular. Daha sonra sentetik iplikten tambur teli yapmaya başladılar. Şimdi telden yapıyorlar.

Tar. M. Abdülali, tambur dışında tar da yaparak satar. Abdülali, ilk kez tar yaptığını şöyle hatırlıyor: Babasından aldığı kırk yaşındaki tarı mecburiyetten satmak zorunda kalır. Bir keresinde atölyeye gittiğinde bir dut ağacını da götürür, dörtgen şeklinde keser. Atölyedeki insanlar, dört

¹³ iy-ağacın yaşını gösteren daireler

¹⁴ kursak bağı - hayvanın kursağından yapılmış bir ip

yıldır tar yapmak için çalıştıklarını ve herhangi bir tecrübesi olmayan kimsenin bunu yapamayacağına söyler, ona gülerler. Ancak bu sözler M. Abdülali'yi kesinlikle fikrinden taşındırmaz. “Bir şeyi yapmaya başladığınızda işin kendisi sahibine giden yolu gösterir” prensibiyle hareket eden M. Abdülali, bir kalem, bir metre alıp tarın resmini kütüye çizer. Evde alet olmadığı için ilk tarını atölyede yapmak zorunda kalır. Ama ihtiyaç onu bu tarı da satmaya zorlar.

Büyük tarlar, en az altmış ila yetmiş yıllık ağaçlardan yapılır. Tarın çanak boyutu yirmi iki santimetre, tamburunki ise on bir ila on iki santimetre idi. Çanağın yüksekliğine gelince, tarın üzerinde daha yüksek ve tamburda daha düşüktür. Boyuta bağlı olarak, bir kütükten birkaç tambur yapılabilir. M.Abdülali'ye göre yaşlı bir ağaçtan bazen on altı veya yirmi tambur yapılabilir. Aynı ağaçtan dört parça tar yonmak mümkündür. Ağacın, çekirdek kısmı kullanılmayacak şekilde bölünmelidir. Bunun nedeni, çekirdek kısmın alete düştüğünde çatlak gibi görünmesi ve çekirdek topun düştüğü yerde zeminde bir delik açılabilmesidir. Ustalar, bir hafta aralıksız çalıştığı zaman tarı yapabileceğini söylüyorlar.

Bölgede malzeme derlerken, tambur ve tarla yanı sıra kaval ve zurnanın nasıl yapıldığına dair bilgiler de aldık. Mehdiyev Afgan Cangı oğlu, zanaatkarların kaval yapmak için çoğunlukla ceviz kökü kullandığını söyledi. Ceviz ağacının kökünden yapılan düdük çatlamaz, uzun ömürlüdür ve net bir sese sahiptir. Kaval kamıştan da yapılır, ancak kamıştan yapılan kaval ceviz ağacının kökünden yapılan bir alet etkisi vermez. O, kaval üflendiğinde, önce aleti suya daldırdı. Bu eylemin sebebini suyun kavalın tüm boşluklarını doldurduğu ve sesin daha açık çıktığı gibi izah eder.

M. Afgan'a göre ustalar, zurnanı kayısı ağacının kökünün elli santimetre yukarı kısmından yapılmasının uygun olduğunu düşünüyor. Kayısıdan yapılan zurnalar hem uzun ömürlüdür hem de güzel seslidir.

Sonuç

Bu eşyalardan bazıları bugün hala yapılmaktadır. Ancak, önceki döneme göre pek yaygın değil. Bu eşyalar eskisi gibi yapılmamakta, ancak zamanın gereksinimlerine göre uyarlanmaktadır. Örneğin,

bahsettiğimiz tambur iki telli bir müzik aletidir, ancak modern tamburların bazen üç telli yapıldığını gözlemlemek mümkündür. Kaynaklarda tamburun üç telli bir müzik aleti olduğundan bahsedilir. “Üç telli bir çalgı aleti olan tambur, bir nevi saza benzer.” (Azerbaycan Etnografyası, Cilt III, 2007: 234)

Bundan başka, modern tamburlar ses amplifikasyonu için ek yuvalarla donatılmıştır. Bu, düğünlerde tamburun sesini yükseltmek içindir.

Köylerde “*duvak*”, *oklava*, *kepçe* gibi bazı eşyaların ustalar tarafından yapıldığını ve piyasaya sürüldüğünü görüyoruz. Bu eşyaların geçmişteki sanatçılar tarafından yapılanlar kadar düzgün ve desenli olmadığı doğru, ancak her halükarda sanatın tamamen ortadan kalkmadığını gösterir. Bu ustaların asıl amacının mükemmel sanat eserleri yaratmak değil, geçimlerini sağlamak olduğunu da dikkate alalım. Bazen piyasalarda bu tür ürünlerin fabrikada üretilmiş örneklerini görüyoruz. Fabrika örnekleri Azerbaycan'da yapılmamakta, ancak çoğunlukla ithal edilmekte ve yerel pazarlara ihraç edilmektedir. Bu ürünler yerel ürünlerin yerini alamaz. Kimyasal boyalarla kaplı oldukları için sağlıklı sayılamazlar.

Gördüğümüz gibi, ahşap eşyalar bir zamanlar hayatımızda yaygındı. Bu eşyalar sağlık için daha uygundu. Bunlardan başka, her bir eşya mükemmel bir sanat eseri olarak kabul edilebilir. Bu eşyaların büyük çoğunluğu zamanın talepleri nedeniyle hayatımızdan çıktı ve az bir kısmı da çıkmak üzeredir. Genç kuşak, özellikle şehirlerde büyüyen çocuklar, bunları bilmiyor, hatta isimlerini bile duymamışlar. Bu çok talihsiz bir durum olsa da hiçbir şey yapamıyoruz. Bunlarla ilgili bilgi derleyerek, genç nesillere aktarırsak, bir anlamda yine karlı olacağımızı düşünüyorum.

KAYNAKLAR

1. Azərbaycan Etnografyası. 3 ciltte. Cilt I. Bakü, “Şark-Garp” yayınevi, 2007, 527 s.
2. Azərbaycan Etnografyası. 3 ciltte. Cilt II. Bakü, “Şark-Garp” yayınevi, 2007, 449 s.
3. Azərbaycan Etnografyası. 3 ciltte. Cilt III. Bakü, “Şark-Garp” yayınevi, 2007, 568 s.
4. Vagifkızı (Süleymanova) Leman. Beşikaparma Geleneği // “Dede Qorqud”. Elmi-edebi toplu. 2003, №1, s. 133-137.
5. Vagifkızı (Süleymanova) Leman. Tambur İfaçılığı ve Hayla Yaratıcılığı. Bakı, Elm ve Tehsil, 2020, 264 s.
6. Abdullayev Fikret (Hikmet) Hüseyn oğlu. 1936 yılında Şeki ilçesinin Baş Göynük köyünde doğulmuştur. Liseyi bitirmiş. Emeklidir. Halen köyün yas törenlerini yönetir.
7. Ağamirzeyev Kamil Oşu oğlu. 1955 yılında Baş Göynük köyünde doğmuştur. Üniversiteyi bitirmiş, öğretmen olarak çalışıyor.
8. İsmayılova Ziba Memmedeli kızı. 1953 yılında Şeki ilçesinin Baş Göynük köyünde doğmuştur. Halen Şeki ilçesinin Cumakendin’de yaşıyor. Üniversiteyi bitirmiş, öğretmen olarak çalışıyor.
9. Salamov Süleyman Gülmammed oğlu. 1965 yılında Şeki ilçesinin Baş Göynük köyünde doğmuştur. Lise bitirmiştir. Ciftçilikle uğraşıyor.
10. Süleymanova Pervane Vagif kızı. 1978 yılında Balaken ilçesinde doğmuştur. Şeki ilçesinin Baş Göynük köyünde yaşıyor. Üniversiteyi bitirmiş, öğretmen olarak çalışıyor.
11. Süleymanov Vagif Hasan oğlu. 1951 yılında Şeki ilçesinin Baş Göynük köyünde doğmuştur. Halen Şeki ilçesinin Cumakendin’de yaşıyor. Üniversiteyi bitirmiş, öğretmen olarak çalışıyor.

TARSUS ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XIX. YÜZYILDA KADIN GİYİM KUŞAMI

Merve YILMAZ

Kırıkkale Ün., Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-6509-6643

ÖZET

Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi kaynakları arasında bulunan Şer'iyye Sicilleri, kuşkusuz önemli arşiv koleksiyonunu teşkil etmektedir. Bu koleksiyonlar, Osmanlı kazalarında tutulan; mahkeme kayıtları, noterlik muamelatı, idari yazışmalar ve vergi düzenlemeleri ile ilgili emirnamelerden meydana gelmektedir. Mahkeme kararları arasında bulunan tereke kayıtları ise, vefat eden şahısların hususi hayatı ile ilgili birçok bilgileri günümüze taşımıştır. Bunların başında; medeni durumu, ekonomik potansiyeli, kullandıkları her türlü alet edevat, giyim-kuşam, ziynet eşyası, evi içerisindeki bütün eşyaları. Bir çok vasıf ve özellikleriyle kayıt altına almışlardır. Bu defterler, araştırmacılar tarafından bilimsel metotlar çerçevesinde incelenerek, Osmanlı toplum yapısına birçok hususiyeti ortaya koymada en önemli kaynak külliyatını oluşturmaktadırlar.

Çalışma konumuz olan Tarsus kazasına ait 19. yüz yıl Şer'iyye sicillerine incelenerek, bu dönemdeki kadınların giyim-kuşam profilini ortaya konulmaya çalışılacaktır. Araştırmada, geçmişte oluşmuş deneyim ve birikimlerin ürünleri olan giysiler, kültürde sürekliliği sağlamaları ve tarihsel değerleri taşımaları açısından, toplumların, dönemlerin; sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel özelliklerini yansıtmada önemli rol üstlendikleri tespit edilmiştir. Sınıf, din ve millet gibi kavramların yanı sıra toplumsal hiyerarşinin korunmasında da giysilerin renk ve biçimleri belirleyici olmuş, bu nedenle de giyim etkili bir araç ve iletişim dili haline gelmiştir. Osmanlı toplumunda, biçimsel ve renksel ifadeler ile simgesel özellikler taşıyan giysiler, devletin sosyal ve ekonomik yapısını ifade etmede araç olarak kullanılan belgeler niteliğindedir. Bu bilgiler tereklerin incelenmesi ve yorumlanmasıyla gün yüzüne çıkacaktır. Tarsus Şer'iyye Sicillerine göre, tespiti yapılmaya çalışılan Tarsus-300, 08089, 08090, 08091, 08092 numaralı defterler incelenmiştir. Tereke defterlerinde rastlanan giyim-kuşam ve ziynet eşyalarının verdiği bilgiler ışığında 19. yüzyılın son çeyreği bağlamında Tarsus'un sosyo-ekonomik

yapısı hakkında önemli değerlendirmelere imkân sunacak verilere ulaşılmıştır. Elde edilen bu veriler ışığında Tarsus için köklü ve zengin kültürel mirasa sahiptir denilebilmektedir.

Anahtar kelimeler: Tarsus, tereke defterleri, sosyo-ekonomik yapı, yerel tarih

ACCORDING TO TARSUS MUSLIM COURT RECORDS WOMEN'S CLOTHING AND WEARING IN THE 19 TH CENTURY

ABSTRACT

The registers, which are among the socio-economic historical resources in the Ottoman Empire and where the decisions and Court Records kept in the Ottoman courts are collected, undoubtedly constitute an important archive collection. These collections are kept in Ottoman countries; it consists of court records, notarial proceedings, administrative correspondence and official documents on tax regulations. In the records of the inheritance law, which is among the court decisions, many information about the private life of the deceased persons are transferred to this day. Foremost among these they recorded their marital status, economic potential, all kinds of tools they used, clothing, wearing, jewelry, all the items in their home... with their many qualities and features. These recordings are examined by researchers within the framework of scientific methods and constitute the most important source corpus in revealing many characteristic and specifications of the Ottoman social structure.

By examining the 19th century inheritance Court Records of the Tarsus country, which is our subject of study, we will try to reveal the dressing profile of women in this period. In this research, the clothes, which are the products of the experiences and accumulations formed in the past, provide the continuity in culture and carry historical values. It has been determined that they play an important role in reflecting their social, economic, political and cultural characteristics. In addition to concepts such as social class, religion and nation, the colors and forms of clothing have been determinanted in the preservation of social hierarchy, so clothing and wearing has become an effective tool and language of communication. In Ottoman society, formal and color expressions and

symbolic clothes are documents that are used as tools to express the social and economic structure of the state. These informations will be revealed by examining and interpreting the records of inheritance law. According to Tarsus inheritance Court Records, Tarsus-300, 08089, 08090, 08091, 08092 which these numbered registers were examined. In line with these information provided by the clothing and jewelery found in inheritance legacy records, data were obtained that would allow important evaluations about the socio-economic structure of the city of Tarsus about the last quarter of the 19th century. From these informations obtained from this research, it can be said that the city of Tarsus has a deep-rooted and rich cultural heritage.

Key words: Tarsus, legacy records, socioeconomic structure, local history

GİRİŞ

Giyim-kuşam, insanların ihtiyaçları yönünde şekillenmiştir. Temelde ihtiyaçla ortaya çıkan giyim, tarih boyu zarafet ve zevkler ölçüsünde farklı şekillerde gelişmiştir. Aynı zamanda giyim, insanın toplumsal konumunu, cinsiyetini, milliyetini, kültürünü, inanç, duygu ve düşüncesini ortaya koyup belirleyebilmektedir. Giyim, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öğe; aynı zamanda da kültürün bir taşıyıcısıdır. Giyim ve onunla şekillenen moda, bu amaç doğrultusunda belirgin bir biçimde göz önünde olan, ekonomik açıdan bir araç oluşturur.

İnsanlar beğenilme ve toplumda kabul görme açısından da giyime büyük önem vermişlerdir. Başka bir deyişle giyim sosyalleşmenin önemli unsurlarından biri olmuştur ve günümüzde bile bu özelliğini korumuştur.

Şer'ie sicilleri ise devletin hukuki, askeri, dini ve idari birimleri hakkında doğrudan bilgi verirler. Bu yüzden Osmanlı tarih kaynakları içinde en önemli başvuru kaynaklarıdır. Bu sicilleri incelemeyen Osmanlı sosyo-ekonomik tarihiyle ilgili yapılacak her çalışma eksik kalacaktır. Şer'ie sicilleri İmparatorluğun en ücra köşesindeki köylerden şehirlere kadar tüm Osmanlı tebaasının hayat tarzını farklı yönleriyle aksettirmektedir. Terekeler halk arasında din, dil, ırk veya mezhep farkı gözetmeksizin kayda geçirilmiş adli-hukuki belgelerdir.

Terekeler; baz alınarak toplumun refah düzeyini ele alan çalışmalar yapılabilmektedir. Bu defterler kişilerin serveti üzerinde analiz yapmamıza imkân tanır. Çünkü ölen kişinin geçim kaynağı, yaşam tarzı, ürettiği ürünler, bağ, bahçe, çiftlik, arsa, dükkan, hayvan, köleler vb. eşyaları tek tek kaydedilir ve fiyatlandırılırdı. Sonra alacak verecek işleri ve resim kesintileri yapıldıktan sonra miras hak sahiplerine pay edilirdi. Tereke, kişilerin medeni halleri, meslekleri, mirasçıları, mevkileri, menşeleri ve dönemin toplumsal yapısı hakkında bilgi verirler. Osmanlı ekonomik yapısının yanında bu defterler, aile yapısı, nüfusu, buna bağlı olarak vergi veren ve vermeyen kesim hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlar.

Araştırmamıza konu olan Tarsus şehri, liman şehri olması nedeniyle ticarî ve ulaşım hareketliliği yönünden ön plana çıkmaktadır. Yine bu özelliği sayesinde giyim-kuşam ve ziynet eşyası açısından değişim ve yeniliklere açıktı. Çalışmamızla ilgili olarak beş defterde toplamda 457 adet tereke kaydı tespit edilmiş olup bunların tamamı Türktür. Kayıtların büyük çoğunluğu Müslüman ahaliye aittir.

Osmanlıda Giyim Kuşam

Topluluklar kendilerine özgü giyim kuşam kültürüne sahiptirler. Türk giyim kültürü köken olarak çok eskilere kadar götürülebilir. Dolayısıyla uzun bir süreçte giyim toplumların yaşam şartlarıyla bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Mesela Orta Asya'da Türk kadın giysisinin en genel özelliği, yaşam şekline uygun olarak ata kolayca binebilmeye elverişli olmasıydı. Bazı özellikleri yaşanan dönemin değerleriyle uyum göstererek değişikliğe uğramıştır. Örneğin İslamiyet'in kabulüyle kadınların dış mekânda saçlarının tamamını kapatmaları gibi. Dolayısıyla giyinme kavramı, döneme, inanca ve geleneklere göre farklı özellikler gösterebilmektedir.

Osmanlı Devleti, giyim ve kuşamı, çok uluslu yapısının doğal bir sonucu olarak sosyal, ekonomik, dini bir ayrıştırma aracı ve kimlik belirleyici bir özellik olarak kullanmıştır. Çünkü; kılık ve kıyafet, kişinin dinini, mesleğini, sahip olduğu statü ve hatta ait olduğu sosyal grubu gösteren bir araç haline gelmiştir. (Aysal, 2011:3)

Osmanlı toplumu için giysi kumaşı kadar, renginin de bir anlam taşımaktaydı. Giysi giyenin ait olduğu toplumsal statüyü göstermekteydi. Gelibolulu Mustafa Ali; giyim-kuşamı toplumdaki sınıflar arası dengenin korunmasında önemli bir araç olduğunu, giysinin sınıf farklılığının göstergesi olduğunu ve insanların üstlerine giydikleri kaftanları, atlarının koşumları, hatta silah ve hançerlerinin belli özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. (Şimşek, 2013:52)

Osmanlı toplumunda giyim kuşam, toplumsal hiyerarşinin korunmasını sağladığı için saray mensuplarından devlet adamlarının kıyafetlerine ve meslek gruplarına kadar sınıf ve rütbelerine göre kumaş, biçim, renk ve aksesuarları belirlenmiştir. Çünkü sarayda kullanılan kumaşların biçim ve renklerinin, halk tarafından kullanılması yasaklanmıştır. Dini cemaatlerinde giysisi farklı olarak düzenlenmiştir. (Reyhanlı, 1983:69–70) Kısacası; Osmanlı döneminde giyim ve kumaşlar sadece kişisel zevki yansıtmamış, toplum kurallarının ve toplumsal hiyerarşinin korunmasını sağlamıştır. Giysilerin hazırlanmasına, modellerin zenginliğine, kumaşın cinsine ve süslemesine önem verilmiştir. Dokumalarda kullanılan, desenler, nakışlar ve motifler, sosyal statü, yaratıcılık ve hayata bakışı açıklayan ipuçları olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Padişahı II. Mahmut, giysi ile ayırt edilen tüm toplumsal düzenlemeleri ve göstergeleri ortadan kaldırdı. Getirilen yeni düzenlemeler ile tüm devlet görevlilerinin fes takması zorunluluğu oluşturulmuştur. Kapı kullarının dış görüntüleri aynı olurken, sarık ve kaftan kullanımı ortadan kaldırıldı. Din görevlileri bu uygulamalardan muaf tutulmuştur.

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı toplumunda çeşitli mesleki, dini gruplarda ve kesimler arasında eski sınırların ortadan kaldırılmasıyla farklılıkların giderilmeye çalışılmıştır. Başlangıçta erkeklerde görülen bu durum zaman içerisinde kadınların giysilerinde de görülmeye başlanmış, bu durum, 19. yüzyıllardaki Osmanlı toplumunun giyim-kuşamında önemli değişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin; Osmanlı kadını, 19. yüzyıl başlarında evlerinde şalvar ve üç etek giyerken bu durum 19 yüzyıl ilerledikçe kentli ve seçkin kadınlar arasında değişiklik göstermeye başlamıştır. Kadınlar yeni moda olan kabarık etekler giyerek

ince bir bele sahip olmak için korseler kullanmaya başladılar. Başlarda evlerde giyilen bu giysiler sonrasında; bedenlerinin her yerini örten bir uzun etekli çarşafında altında giymeye başlayarak kamusal alanda yaygın görülür hale geldi. Zamanla uzun etekli çarşaf, Avrupalı kadınların paltolarına benzer bir giysiye dönüşerek peçe şeffaflaşmaya başladı. 1910’ da ise kadın görüntüsü havalı ve cüretkar olarak değişim göstermiştir. (Quataert, 2009, s.222-224)

Tarsus’ta Giyim Kuşam

İncelediğimiz tereke kayıtlarında; giyim-kuşam ve ziynet kalemlerinin yer aldığı 134 tereke kaydından; Müslüman erkeklere ait tereke sayısı 111, kadınlara ait tereke sayısı 18, Gayrimüslimlere ait tereke sayısı ise 5 adet tespit edilmiştir. Giyim kuşamı eşyaları ile ilgili olarak, giyim kuşam kalem çeşit sayısının 112; giyim-kuşam kalemlerinin toplamı 2097 adet, çift vb. Giyim-kuşam kalemlerinin toplam tutarı 51.124 kuruş, giyim-kuşam kalemlerinin ortalama adet fiyatı (51.124:2097) 24 Kuruş olduğunu görmekteyiz.

Giyim kuşamla ilgili veriler bulduğumuz 134 terekeden cem’an yekûn itibariyle en düşük tereke miktarı 75 kuruş olarak görülmektedir. Buna karşılık en yüksek tereke tutarı 187.648 kuruştur. Bir sonraki en yüksek tutarın 63.536 kuruş olduğu düşünülürse, bu en yüksek tutara sahip terekenin bir istisna teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Tereke, Tarsus karyelerinden Ali (...) Karyesi sakinlerinden İsmail Ağa ibn Abdülmennan bin Feyzullah’a ait. Cem’an yekûnu itibariyle tüm terekelerde yer alan giyim, kuşam, takı ve mücevher eşyalarının toplam değerinden çok daha fazla bir yekûna sahip olması ayrıca dikkat çeken bir husustur. Tereke kaydında müteveffanın kendisi veya mesleği hakkında herhangi bir detaylı bilgi veya isminin önünde takdir ve makam ifadesi olan herhangi bir sıfat da kullanılmamaktadır. Dolayısıyla bu ölçüde büyük bir servetin hangi suretle biriktiğine dair bir tahminde bulunamıyoruz.

134 Tereke için “cem’an yekûn” ortalamasının 10.591 Kuruş olduğunu yukarıda belirtmiştik. Giyim, kuşam kalemlerinin tereke kaydı başına ortalaması ise (150.299:134) 1.122 Kuruş’tur. En düşük ve en yüksek tereke tutarları istisna durumundadır. Mesela, sonraki en düşük tutara

sahip tereke 316 Kuruş iken, en yüksek tutara sahip ikinci tereke 63.536 kuruştur ve bu rakamları yine aynı tutara yakın terekeler takip etmektedir.

Ortalama cem'an yekûn tutarı olan 10.591 Kuruşun altındaki tereke sayısı: 92'dir. 42 Tereke ise bu ortalamanın üstünde bir tutara sahiptir.

1.000 Kuruş'tan daha düşük tutara sahip tereke sayısı 16 iken, 30.000 Kuruştan daha fazla tutara sahip tereke sayısı da 10'dur. 5.000 kuruşun altında cem'an yekûn tutarı olan terekelerin sayısı ise 134'dün tam yarısı olarak 67'dir. Ortalama bir zenginlik sayılabilecek bu 5.000 kuruşluk tutar esas alınır, tereke sahiplerinin yarısının ortalama bir servete sahip olduğunu söylemek mümkündür. Cem'an yekûn tutarlarına ait bu tespitlerden hareketle servet dağılımının Tarsus (Mersin) bölgesinde belli bir dengede olduğunu söylemek mümkündür.

Terekelerdeki Kumaş Türleri

İncelenen bütün terekelerden ulaşılan giyim kuşam eşya çeşitliliğinin sayısı 122 olduğundan ,yukarıda bahsetmiştik. Fakat incelediğimiz şal örneğinde olduğu gibi (tek bir eşya türü olarak şalın 9 farklı başlıkla listede yer alması) gerçek çeşitlilik bundan daha azdır. Farklı özelliklerinden ötürü ayrı kalem olarak gösterdiğimiz ürünleri tek başlık olarak yapılan kazılarda kumaş parçalarının bulunması bu fikri değiştirmiştir.

Çalıştığımız dönem itibarıyla Anadolu ve Osmanlı coğrafyasında kullanılan kumaşların birçoğu, yine geniş Osmanlı ülkesinin muhtelif beldelerinde imâl edilirken bazıları da doğu ve batı ülkelerinden ithal olunmaktaydı (Kütükoğlu,2018:156). İpek bilindiği gibi İpek böceğinin ördüğü kozadan elde edilen kolay boya tutan, esnek ve sağlam bir maddedir. İpekli kumaşlar çok çeşitlidir. Osmanlı menşe'li olanlar da altın ve gümüş işlemeli olduğu için en kaliteli ve pahalı olanlar bunlardır. Dîbâ (Diba (Giy.) İpekli ve renkli kumaş, bir nevi kalın canfese verilen addır. Altın veya gümüş karışık dokumunmuş çiçekli ipekli kumaşlara da diba-yı munakkaş denilirdi. (Başbakanlık arşivi)'nde mevcut bir vesikada (askeri 3906, tarihi 211) şu neveleri yazılıdır. Heft renk, Acem dibası "âlâsı, ednası", frengi ağır telli ve nakışlı mor diba, Venedik heft renk turfanda nakışlı dibası; Venedik'in sair heft renk sade telli dibası, frengî nakışlı telli diba, İslâmbol'un telli al dibası., (Pakalın, 1993:449) hâtâyî (Hatayi (Giy.) eskiden mevcut kumaşlardan birinin adıdır. İpekli idi. M. Zeki

(Pakalın, 1993:766), zerbaft da yine altın ve gümüş tel bulunan ipekli kumaşlardandır. Diğerleri kemha, sereng, dârâyî, vala/ vale, canves, sevâi (Sevai (Giy) İpekli kumaştan birisinin adıdır. Tellisine “telli sevai” denilirdi. Elbise, gelinlerin beline sarılmak üzere kuşak yapıldı. Pakalın, (1993:197), ve günümüzde bilinen tafta ve kadifelerdir. Bunlardan ithal malı olanlar Venedik kadifesi, Florein kemha diye kayıt edilmiş. Sadece doğu mallarında hâtayî, Yezd (İran) ve kutnîler (Kutni (Giy.) İpekli, kalın, eni dar kumaş nevilerinden birinin adıdır. Ekserisi fes rengi zemin üzerine sarı çubuklu idi. Kadınlar önü açık, yanları yırtmaçlı ve içi astarlı entari yaparlardı. Entarilerin gerek önlerine, gerek yan yırtmaçlarına siyah gaytan harç dikerlerdi. Sonra döşemelikte kullanılmağa başlanmıştır. İstanbul’da döşemelikte kullanılırken Anadolu’da entari yapıldı. (Pakalın,1993:333) ise Hint ve Hint taklidi İran malıdır.

Osmanlı’da kullanılan yünlülerin başında Ankara tiftik keçisi kılından dokunan soft ve muhayyerler gelir. Bunlar yerli tüketimin yanı sıra yabancı tüccarların da çok değer verdiği, ihracâtını yaptığımız kumaşlardır. Çuka’nın yerli olanları halk ve kapıkulu askerleri tarafından tercih edilirdi. Saray ve çevresi büyük ölçüde Avrupa mallarını tercih etmekteydi. Çukaların kalitesi pazarda bir diştten geçen iplik sayısına göre değerlendirilirdi. Âlâ, evsat ve ednâ olmak üzere üç kalitesi vardı.

Şer’iye sicillerinden anlaşıldığına göre, XIX. yüzyılın sonlarında Tarsus’da en çok tercih edilmiş yünlü kumaş, çukaydı. Çuka, has yünden yapıldı. Hem yerli hem de ithal malı olarak kullanılırdı. En makbul ithal çukalar İngiliz ve Fransız çukalarıydı (Pakalın,1993:1971). Çukadan yapılan cepken, fermane, cebe, şalvar çalışma konumuz olan tereke kayıtlarında bulunmaktadır. Çukanın ardından Tarsus’da halkın yaygın olarak tercih ettiği bir diğer ise yünlü kumaş abaydır. Kaba bir yünlü kumaş olan aba (Aba (san., sof.) Dervişlerle tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebesinin giydikleri palto nevinden bir elbisenin adı idi. Aba gibi ezme-kaynatma yöntemiyle imal olunan kalınca keçelere kebe denir. Kebelerden yapılan eşyalar arasında, yaygı veya seccade olarak kullanılanlar önemli yer tutmaktadır. İnalcık,2008:59; “Kamus” ta “Abac” ve “Abaye” suretinde yazılan bu kelime için şu izahat vardır: “Türkiye’de aba tabir olunan ipten mensuç kaba kisveye denir. Rustayi (köylü) makbulesi giyip ve döşenir.“Kamus-ı Türki”de şöyle deniliyor: “1)

Yünden mamul maruf kaba kumaş. 2) Bu kumaştan mamul üstlük ruba, hırka. Abadan mamul: aba potur; aba terlik.” (Pakalın,1993:1-2), Anadolu’da daha çok Balıkesir’de üretilirdi. Yıkanmış, temizlenmiş ve taranmış yün yapağısından dokunmuş, kaba ve kalın bir kumaş türü olan aba, kayıtlarda köhne aba, Balıkesir abası, Maraşkâri, Kebir aba isimleriyle yer almaktadır ve görüldüğü üzere bu vasıflardan bazıları imâl edildiği yeri göstermektedir.

Dönemin Tarsus’unda en çok kullanılan pamuklu kumaşlar bez ve alacaydı. Bez, pamuktan dokunduğu gibi ketenden de dokunan kumaşa verilen genel bir isimdi. Rengi daima beyaz olup ipliğinin cinsine, dokunuş tarzına, kalınlığına, inceliğine, yumuşaklığına, sertliğine, kabalığına göre çeşitleri vardı. Tarsus’ta en az rastlanan pamuklulara gelince, bunlar arasında basma ve çit göze çarpmaktadır. Basma, beyaz dokunup, sonra renk ve çiçekleri basılmış pamuklu, ince bir kumaştı. Anadolu ve Rumeli’de pek çok yerde pamuk yetiştirilmekte ve çeşitli pamuklu kumaşlar üretilmekteydi. Bunlar İçinde Çine tülbentleri incelik ve yumuşaklıklarıyla tanınırdı. Anadolu pamukları kalın, sert ve kısa elyafı olmalarından ötürü Hindistan pamuklarıyla boy ölçüşemiyordu (Kütükoğlu, 2018:165)

Tarsus’ta Kullanılan Dış Giyim Eşyaları

Tarsus’ta giyim kuşam konusunu, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin genel itibarıyla benzerlik arz eden kültürel bir öge olarak algılamak, araştırmacıları yanılgıya düşürebilir. Ulaşabildiğimiz az sayıdaki gayrimüslim terekesindeki kayıtlar, Müslümanlarla birebir aynı kıyafetleri giydiklerini düşünmemize sebep olarak görülebilir. Oysa Kütükoğlu, “kıyafetler de gayrimüslim ve Müslim ayrımının olmadığı, farkın daha çok kumaş ve deri malzemelerinin cins ve kalitelerinde olduğunu” söyler. Türkler giyimde koyun, kuzu, sığır, tilki derileri ve deve yünü kullanmışlardır. Dokuma için kendir yetiştirirler, yün ve bezden yapılmış kumaşlardan iç çamaşırları giyerlerdi. İpekli kumaşları daha çok Çin’den alınırdı. Gömleğin altına şalvar, üzerine entari ve kaftan giyilirdi. Kaftanların önleri erkeklerde soldan sağa kadınlarda sağdan sola kapanmakta olup, bir de bele kumaş bağlanmaktaydı.

Elimizdeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla kadınların evde ve sokakta kullandığı eşyalar renkleri ve kaliteleri dışında belirli kalıplarla

sınırlıdır. Yani bütün veriler bir araya toplandığında zengin ahali ile fakir ahalinin aslında aynı tarzda giyindiği ama kalite farkının ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela hemen hemen her terekede karşımıza çıkan entarinin en yüksek birim fiyat ortalaması 510,00 iken en düşük olanı ise 19,71’dir. Bu durum şüphesiz kişilerin alım gücüyle yakından ilişkilidir.

Dış kıyafetler içinde başa takılan fes, sarık, cübbe, terlik (Terlik:Fes başlık, İnalçık, 2008:273), külah, başlık(Başlık: Rumal (türban), kenarları haşiyeler, üstüne altın veya gümüş kaş, alında buyok, akik veya firuz taş, tilla (altın). Kırmızı fes, üstüne gümüş tepelik takılır, puşu üç kat yapılır alımına sarılır, kırmızı- siyah ipekten. Suriyeden kaçak veya Gaziantep’ten gelir; kutnu, İstanbul Kapalı çarşıdan gelir. (İnalçık, 2008:272), astar (Astar (Ask.) Yeniçeri neferlerinin bazılarıyla Otuz ikinin avcı ustasının resmi günlerde **ili** tarafında yürüyen kara kollukçuların başlarına geçirdikleri serpuşun ismiydi. Buna “nefer kafatı” da denilirdi. Kavuşun üstüne açık kahverenginde bir astar sarılması bu adı almasına sebep olmuştu. Astar toplu iğnelerle kavuşa tutturulurdu. (Pakalın, 1993:95), makrama (Makrama (San.) Kenarı işlemeli başörtüsü, işlemeli destmal, havlu, peşkir yerlerinde kullanılır bir tabidir. Doğrusu (Mikrama)dır. Vesikalarda “mikrama, makreme” suretinde geçen bu tabir halk arasında mahrama suretinde kullanılır. “Bazı lûgatler uzun manasına Yunanca markres’ten geldiği yazarlarsa da kadınların tesettür için başlarına örttükleri uzunca örtü manasına mihremeden muharref olması daha muhtemeldir”. (Pakalın,1993:392) en çok kullanılan kalemlerdendir. Bunlar içerisinde en yaygın olanı festir. Fes klemi toplam 216 adettir. Kendi içinde köhne, moda ve al olarak çeşitli isimlerle tezimizde yer almaktadır. Birim fiyat ortalaması 12, 50 kuruştur. Fes, Osmanlı toplumunda kadınlar tarafından da giyilen bir başlıktı. Daha XVI. yüzyılda yaygın bir başlık olarak kullanıldığı bilinmektedir. XIX. yüzyıla kadar kadınlar tarafından hem sokakta hem de evde tercih edilen bir başlık olan fes, bu dönemde yerini hotoza bırakmıştır. Fes, genelde Müslümanlar tarafından giyilen bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Terekelerde, kadınların başlarına taktığı yaşmak, yazma ve çevre kalemleri 130 adet olup ortalama birim fiyatları 2,21 kuruşla 5,00 kuruş arasında değişmektedir. Yazma, yemeninin çiçekli motiflerle süslenmiş olanına verilen isimdir. En ünlü yazma yemeniler İstanbul’da Kandilli’de yapıldı ki, Kandilli Yemenisi adıyla maruftu. Tarsus’ta Kandilli Yemenisi kullanılmadığı söylenilebilir.

Çünkü tereke kaydında bu isimle bir yemeniye yani yazmaya rastlamadık. Başörtülerinden pamuklu dokuma olup beyaz ince tülbentten yapılan yemeni (Yemeni (Kıy.) Alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çember adıdır. Vaktiyle Yemen ve Hind’de yapıldıkları için bu adı almıştır. Kadınların başlarını örtükleri yemeniyi erkekler de vaktiyle fesin üzerine, sarık tarzında sararlardı. Yemeni dışarıdan geldiği gibi dahilde, İstanbul’un muhtelif yerlerinde de yapıldı. Yorgan yüzleri, bohçalar, namaz seccadeleri de imal eden bu müesseselere “Basmahane”, bunları yapanlara “Yazmacı” denilirdi. Vaktiyle yazmacı esnafı mühim olduğu gibi Kandilli yazmaları da meşhurdu. Bu yazmaların nakışlı pek zarif olmakla beraber renkleri de hiçbir zaman solmazdı. Üzeri açık ve ökçeli ayakkabıya da yemeni de denir. (Pakalın,1993:643), çember ve yaşmakların yanı sıra yüzü kapatmak için peçe ve poşular kullanılırdı. Yemeni, çember, yaşmak ve peçeyi kadınlar; poşuyu erkekler kullanırdı. Yaşmaklar feracelerin üzerine yüzün belli kısımlarını kapatmak için örtülürdü. Çember ve yemeniler de benzer fonksiyonu üstlenirken çoğunlukla evde günlük kıyafet olarak giyilirlerdi. Eski metinlerde dülbend şeklinde geçen bu kumaşların çoğu, Hindistan dokumaları olup imal edildikleri, şehirlerin adlarıyla anılırdı. Tülbentler, daha çok sarık yapımında kullanılmakla beraber, yorgan astarı, tülbent örtüsü ve işlemeli örtüler de yapılmıştır (Kütükoğlu,2018:164). Sarıklarda ve kadın başlıklarında kullanılan tül ve dülbent çeşitlerinden şalvar, kaftan, iç çamaşırı, yorgan, mendil ve yağlıklardan hamam peştamalına kadar çeşitli eşyalar pamuklu bez ve kumaşlardan yapıldı (İnalcık,2008:272).

Osmanlılarda gerek dışarıda gerekse içerde başa mutlaka bir başlık giyilirdi. O kadar ki gece yatakta bile takke ile baş örtülürdü. Sarıklar arasında, kullananın bağlı olduğu devlet görevine göre farklılıklar arz ederdi. Padişah sarıklarının ön tarafına değerli taşlardan yapılmış sorguçlar takılırdı. Orta Asya’dan beri Türkler börk adında bir başlık kullanırdı.1828’de sonra fese geçilmiş ve halk arasında yaygınlaşmıştır. Fes son devre kadar muhafaza edilmekle beraber zamanla şekil değişikliği de olmuştur (Kütükoğlu,2018: 176-178).

Dış giyim elbiselerinden biri olarak gömlek tereke kayıtlarında yine sıkça karşımıza çıkan bir kalemdir. Gömlek kalemi 176 adetle

hemen hemen her terekede karşımıza çıkmıştır. Bu adet bazı terekelerde birden çok yer aldığını göstermektedir.

Dış giyimde mevsimine göre çuka (Çuka (Giy.) Yünden yapılan kumaş nevirlerinden biri hakkında kullanılır bir tabirdir. Çuka yazılır, çuha okunurdu. Farsça olan bu kelime “Burhan-ı Kaatı” da “yünden ederler. Maruf libastır ki Türkçe çuha derler” suretine edilmiştir. (Pakalın,1993:382) yahut ipekli veya pamuklu kumaştan yapılmış şalvar (İnalçık,2008:79) olarak şalvar yine yaygın kullanılan kalemlerden biridir. Şalvarın üstüne önden açık, genellikle ayak bileğine kadar inen, giyildiği yere ve şahsın maddi durumuna göre evsafi değişen ipekli yahut kalınca ve pamuklu bir kumaştan entari giyilirdi. Entariler (Entari (Kıy.) Eskilerden üste giyilen iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu, iç etekliği uzun gömlek gibi elbisenin adı idi. Bunların en mükemmeli sarayda mahfuz Beyezit’in Bursa kumaşından yapılmış entarisidir ki teşhir için Londra’ya gönderildiği zaman iki yüz bin lira kıymet konulmuştu. Gece yatarken giyilen entariye “gecelik” veya “gece entarisi” denilirdi. Pakalın, (1993:541), yakasız olup inci yahut ipekten örme düğmelerle kapanır, üç eteklilerin yanlarında derin yırtmaçları olurdu. Bu şekilde iş yaparken ve ata binerken ön taraftan kaldırılıp kuşağın altına sokulup kolayca hareket imkânı sunardı. Şalvarın üstüne bağlanan kuşak yerine bazen tamamı gümüşten mamul kemer de kullanılırdı (Kütükoğlu,2018:167-168).

Şalvar kadınların evde, erkeklerin ise hem evde, hem de dışarıda giydikleri bir kıyafet olan şalvar, üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları don gibi ayrı ve bol bir üstlüktü. Kadın ve erkek şalvarları arasında yalnız kumaş itibariyle fark vardı. Erkek şalvarlarının paçaları daha dar olanına potur, geniş olanına çakşır denmekteydi (Pakalın,1993:307). Tarsus’ta giyilen şalvarlar ya çukadan, ya da kıldan yapılmıştı. Çuka şalvarlar genelde pahalıydı. Mesela 18 adet olan çuka şalvarın toplam değeri 1.710 kuruş iken, 21 adet kıl şalvarının toplam tutarı 348 kuruştur. Yani ekonomik seviyesi düşük olan insanlar sokakta çakşır giyerlerken, zenginler şalvarı tercih etmişlerdi. Hatta çuka şalvarlar en zenginleri diğerlerinden ayırt eden kıyafetlerden birisi olmuştur. Şalvar’ın yanında yine alt giyim eşyası olan pantolon kalemi çalışmamızda 20 adet olarak yer almaktadır.

İç giyim olarak kullanılan donların üzerine ise farklı elbiselerin giyildiği görülmektedir. Bunlardan ilki entâridir. Bu elbise kadınların

hem yatarken hem de evin içinde günlük işlerini yaparken giydikleri basma ve patiska gibi ince kumaşlardan dikilen düz ve süssüz kadın esvabı olarak tanımlanmaktadır. Sultan II. Mahmut döneminde yapılan kıyafet düzenlemesine kadar ferace gibi entari de hem kadın hem de erkekler tarafından giyilmekteydi. Kadınlar entarilerini iç donun üstüne, erkekler ise entari, şalvar veya çakşirin üstüne tamamlayıcı bir unsur olarak giyilmiştir. Çalışmamızda 257 entari kalemi vardır ve yine neredeyse her tereke kaydına iki adet ortalaması düşmektedir.

Kızılmurad Mahallesinde yaşayan Esmahane Hatun İbneti Ömer 134 tereke içinde en çok 35 entariye sahip olan kişidir. Bu entariler terekeler içinde yapıldığı kumaşa göre ipek, basma, şekline göre kısa veya kullanılmış olduğu için köhne gibi evsafa isimlendirilip fiyatlandırılmıştır. Entariler uzun kollu olup, dar veya geniş kollara sahiptiler. Kollarda gerektiğinde kolay kullanımı sağlamak için ilik ve düğmeler bulunurdu (Kütükoğlu,2018:68).

Elimizdeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla kadınların evde ve sokakta kullandığı eşyalar renkleri ve kaliteleri dışında belirli kalıplarla sınırlıdır. Yani bütün veriler bir araya toplandığında zengin kadınla fakir kadının aslında aynı tarzda giyindiği, farkın çeşit veya şekilde değil, kalitede ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela soğuktan korumak için pek çok kişi kürk kullanmaktadır ama birinin kürkü 150 akçeyken, diğerinin kürkü 2400 akçe olabilmektedir. Bu durum şüphesiz kişilerin alım gücüyle yakından ilişkilidir. Buradan hareketle denilebilir ki ‘Türk kadın giysisinin en önemli özelliği yüzyıllar boyunca aynı geleneksel çizgiyi korumasıdır.

Kadınlar sokağa çıkarken zarafet ve zenginliklerini gizleyen bir üst kıyafet giymek zorundaydılar. Ferace kadınların sokakta yaşamakla giydikleri üst elbisesi olarak tanımlanmıştır. Yazlık ve kışlık çeşitleri olan feracelerin yazın hafif ipeklilerden, kışın sof ve çuka gibi yünlü kumaşlardan yapıldığı bilinmektedir. Kışlık olanlarında giyenin ekonomik düzeyiyle uyumlu olarak kuzu, tavşan, sincap gibi kürklerle kaplandığı bilinir. Bu kaplama iki ön kenarından etek ucuna kadar yapıldı. Bütün her yeri kaplanırsa buna kürk denilirdi Bir başka deyişle ferace kadınların Müslümanlık gereği örtünmek için giydikleri üstlüğü adıdır. Daha sonra bunun yerini çarşaf almıştır (Pakalın,1993:601- 602).

Elbisenin, gömleğin veya şalvarın üstüne giyilen yelek, hırka, cepken, fermane (Fermene (Giy.) Kolsuz işlemeli bir nevi yeleğin adıdır. Salta, ceket, şalvar ve poturlara sırma ve kaytandan yapılan işlere de bu ada verilirdi. Bu tabirin fermene'den geldiğini söyleyenler olduğu gibi Hüseyin Kazım Bey “Türk Lûgati”nde, Fransızca üsü ve harç manasına olan paraman kelimesinden geldiğini kaytan bükme nakışlı çuha ve aba”, Hüseyin Kazım Bey’in “Türk Lûgati”nde de “kısa ve işlemeli çuha, aba ve yelek” suretinde izah edilmiştir. Fermene daha ziyade Rumeli’de giyilirdi. (Pakalın,1993:608), salta (Fermene (Giy.) Kolsuz işlemeli bir nevi yeleğin adıdır. Salta, ceket, şalvar ve poturlara sırma ve kaytandan yapılan işlere de bu ada verilirdi. Bu tabirin fermene'den geldiğini söyleyenler olduğu gibi Hüseyin Kazım Bey “Türk Lûgati”nde, Fransızca üsü ve harç manasına olan paraman kelimesinden geldiğini kaytan bükme nakışlı çuha ve aba”, Hüseyin Kazım Bey’in “Türk Lûgati”nde de “kısa ve işlemeli çuha, aba ve yelek” suretinde izah edilmiştir. Fermene daha ziyade Rumeli’de giyilirdi. (Pakalın,1993:608), cebe (Cebe (Ask.) Zırh demektir. “Kamus” ta, “halka şeklinde puldan yapılmış zırh” suretinde tarif olunan bu tabir için “Lehçe-i Osmanî” de, “cevşen, yekpare olmayan zırh, bazen meşir jırka” izahatı vardır. Cebe kelimesi vakit cevşen ile müteradif olarak cebe ve cevşen diye kullanıldı. Memlûk devletinde cebeciye zeredkâş denildiği gibi Osmanlılarda XV inci asır sonu ile XVI ncı asır başlarında cebeciye, bekter ismi verilirdi. (Pakalın,1993:261) gibi üstlükler insanları soğuktan korurdu. Çalışmamızda 9 hırka, köhne ve basma olarak ayrı ayrı adlandırılan 120 yelek, çuka ve köhne çuka diye adlandırılan cepken, 7 salta, 3 adet de çuka fermane bulunmaktadır. İnalçık’a göre saltalar işlemeli, sırmalı ve kadifeden yapılırdı (İnalçık,2008:272). Salta, eski kıyafetlerimizde kolu yarık, omuza atılan kısa kaputumsu bir libastı ki ekseriya esnaf takımı kullanırdı. Bunun çapraz düğmeli, kolsuz ve yelek gibi içe giyilenine de (camadan) denirdi. “Eski Eserler Ansiklopedisi”nin Camadan maddesindeki izahı şöyledir: “Başlıca kadifelerden yapılır. Kolları dikişsiz olanlarına da cepken derler. Yakası ve kol kenarları sırma veya gaytanla süslenir. Gaytan sımsıkı ve adeta çiçekler, resimler teşkil edilerek işlenir. Buna salta da derler. Hülâsa camadanla cepken, salta ve sarka birbirinden pek az farklı şeylerdir. İyi kumaştan ve iyi harçlı olarak yapılanlar oldukça para ederler. “Saltanın kadınlar tarafından giyilen nevi’nin bulunduğu ve bunun saraylılar tarafından da giyildiğini Leyla Hanım’ın (ölümü 1936) hatıratındaki (Harem ve Saray Adat-ı Kadimesi, Vakıf Gazetesi,27 Kanununisani 1328)

izahatı gösteriyor. Yine insanları soğuktan koruyan bir diğer kalem kürktür. Kökeni belli olmayıp, eskiden beri Türkçe’de kullanılan kürk, hem işlenmiş hem de işlenmemiş tüylü hayvan derilerini ifade etmekteydi.

Mübahat Kütükoğluna göre, “narh defterlerinde kürkler çok çeşitlidir. Zerdava, sincap, sansar, tilki, vaşak, çakal, çilkafa, göçen ve samur bunlara örnektir (Kütükoğlu,1983:255). Kürk, tarih boyunca hemen hemen her toplumun ilgisini çekmiş olup, daha önceleri sadece giyinmek için kullanılırken bir zaman sonra süs, giyim aksesuarı olarak toplum içindeki itibarı ve statüyü gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. 18 adet kürk kalemi bize bu bölgenin insanının zengin olduğunu düşündürmüştür. Bunların toplam tutarı 5.468 kuruşken, birim fiyatı ortalaması 303,78’dir. Esmahane Hatun İbneti Ömer adına kayıtlı tereke, yüksek fiyatlı kıyafet ve ziynet eşyasına sahip bir kişi olduğunu göstermektedir. Terekesinde üç adet kürk kalemi mevcuttur. Çuka yüzlü kürk olarak kaydedilen bir adet kürk 2.550 kuruşluk değeriyle en yüksek kürk olarak kayıtlara geçmiştir. Vasilyus bin İlkesan’ın kürkü ise yine bir adetle 60 kuruşluk değeriyle en düşük kürk kalemidir.

Kemerler kadınların ev içi giyim kuşamını tamamlayan aksesuar bele elbisenin üstüne takılan ve kuşağın yerini tutar türlerdir. Kuşak ve kemerlerin, soğuğa karşı koruma, vücudu dik tutma, elbiseyi gösterme, giyen kişinin statüsünü belirtme ve bazı eşyaların taşınmasını kolaylaştırma gibi çeşitli fonksiyonları vardı. Ayrıca çift kuşak, eski Türklerde bir tür ödüllendirme yoluydu.

Elimizdeki veriler kadınların kemere ve kuşağa önem verdiğini, farklı cins ve çeşitlerde kemer kullandıklarını göstermektedir. Terekelerde sekiz adet kemer kalemi mevcuttur. Kuşaklar ise, köhne, frenk¹²⁹, Trabluskâri iplik, harîr kuşak şeklinde yer almaktadır. Trabluskâri iplik, harîr kuşak 1.240 kuruşluk değeriyle kuşaklar içinde en yüksek kuşak kalemidir. Kuşak çeşitleri değerli metal olabildiği gibi kumaş da olabilmektedir. Ama genel tercihin sim yani gümüş olduğu görülmektedir. Diğer çeşitler de inci, altın ve kumaş olarak şaldır. Şekil olarak yarım ve tam kuşaklar vardır. Yarım kuşaklar ‘sim ön kuşak’ olarak tanımlanmıştır ve muhtemelen sırta gelen kısım kumaştır. ‘Sim kuşak’ olarak belirtilenler de bir bütün olarak aynı cins materyalden

yapılmış olmalıdır. Bunu en iyi, ikisi arasındaki fiyat farkından anlamaktayız. Çünkü genelde ön kuşak tanımı olanlar sadece kuşak tanımı olanlardan daha ucuzdur.

Anadolu kadın giyiminde kemerler önemlidir. Çünkü “Gelin kemeri- Sadet kemeri” dediğimiz bir tabir vardır. Nikah sırasında babası tarafından geline hediye edilen kemerin içi altın lira ile doldurulmuştur (Kademoğlu,1999:132). Kemerde ne miktar servet bulunduğunu, baba ve kızıdan başka kimse bilemez. Gelin bu kemeri kuşanır. Kemerdeki servet, maddi güçlüklerle karşı bir güvence olarak saklanır.

İç Giyim Kıyafetleri

İç giyim kıyafetlerinde donlar vazgeçilmez giysilerdendir. Bunları tamamlayanlar arasında, iç giysi olarak değerlendirilemeyen ancak terekelerde donlarla birlikte zikredilen gömlekler yer almaktadır. Ayrıca listelerde fanile ve miltan olarak geçen ve günümüzde atlet görevi gören farklı bir kayıt da bulunmaktadır. Böylece terekelerde iç giysisi olarak don ve gömlekler başlığında fanileleri de zikredebiliriz. Donlar hem kadın hem de erkek terekelerinde bulunmaktadır. Kayıtlarda toplam 75 don geçmektedir. Muhtemelen mahremiyet arzeden bu kıyafetler herkeste olmasına rağmen vefat edenin yakınları tarafından terekelere konulmamış ve böylece kayıtlara geçmemiştir. Kayıtlarda çoğunlukla don ve köhne don olarak belirtilmiştir. Hangi kumaşlardan dokunduğuna dair bir bilgiye ulaşamamak da iç çamaşırların pamuklu kumaşlardan imâl edildiğini ve bunun yaygın olduğunu bilmekteyiz. Vücuda belden aşağıya giyilenlerde olduğu gibi donlar da uçkur veya bağlıkla bağlanırdı. Donlara takılan uçkurlar dar, şalvar veya çakşırların üzerine geçirilenler daha geniş olurdu. Kadın şalvarlarının üzerine takılan uçkurlar süslüdür ve görünür şekilde dışarı bırakılırdı.

Don ve gömlekleri bir tür iç çamaşırı olarak düşünebiliriz. Terekelerde bu iki eşyayı tamamlayan uçkurlardan bahsedilmektedir. Vücudun belden aşağı geçirilip giyilen her şey, belden uçkurla (Uçkur (Giy.) Don ve Şalvarı bele bağlamak için uçkurluğun içine geçirilen uzun kuşak adıdır. Aslı öz Türkçe yuvarlak ve kuşak manasına iç ve kur kelimelerinden iç kuşağı manasına iç kurdur. “Eski Eserler Ansiklopedisi”nde (Müellifi Nureddin Rüştü Büngül, Uçkur Maddesi) bunlar iki metre kadar boyunda ve bir karış kadar eninde bezler üzerine az sırma

ve çok ipeklidir. Gergeflerde işlenir bir nevi işlemidir. Eski erkekler bunu çakşıra takarak uçlarını işlemesi de görünür bir halde gezerlerdi. Bunların pek eski ve zarif işlemeleri 5-6 liraya kadar satılır. Adileri ise 40-50 kuruştan ibarettir. (Pakalın,1993:541) bağlanırdı. Uçkurlar kumaştan veya örgüden olabilirdi. İç çamaşıra takılan uçkurlar dar olurdu. Ama çakşır, şalvar gibi giysilere takılanlar enli ve uçları süslü olurdu. Öyle ki giyindikten sonra bu uçkur uçlarını süs diye dışarı çıkaranlar olurdu. Bizim verilerimizde 15 uçkur bulunmaktadır.

İç Giyimin Tamamlayıcısı Olarak Beden Kıyafetleri

İç giyim olarak kayıtlarda Bağdâdî ve Şam dârâyisinden zıbın ve kûtahâneye rastlanmaktadır. Bağdâdî pamuklu kumaştan yapılmaktadır. İç çamaşırları yeniçerilerin lâğvından sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kıyafetlerinde gömlek ve eşi olarak geçmektedir. Kaynaklarda mutlaka bir iç gömleğin giyildiği tespit edilmektedir. Bu iç gömleklerin boyutları değişmekte ve genelde ince pamuklu kumaştan yapılmaktaydı (Kütükoğlu,2018:167). İç giyimin üzerine giyilen tüm elbiseler beden kıyafetlerinin tamamlayıcısıdır. Bu grupta şalvarlardan, seravile (Seravil (a.i.c. : Seravillat): 1. Şalvar. 2. Don. Pakalın,1993:197) ve yağmurluklara kadar geniş bir giyim grubuyla karşılaşmaktayız. İnsanın giyim sırasını göz önünde bulundurursak öncelik şalvarlardadır. Bunları entariler, hırka ve yelekler takip eder. Kürk, kaftan, cübbe ve dolamalar üst giysi olarak evde ve sokakta giyilebilirler. Kadınlar için sokak kıyafeti olan feraceler, bütün giysileri örten üst kıyafetlerdir.

Tereke kayıtlarımıza göre Tarsus'da bulunan şallar Acem, Trablus, Ankara menşelidir. Köhne, yün, basma, harir gibi muhtelif çeşitleri de mevcuttur. Entariler şal ve kuşaklarla bağlanırdı. Gerçi şal sadece bele bağlanmak için değil ferace şalı olarak farklı kullanım amaçlarına da matuftu. Yaptığımız istatistikî çalışmada Acem şalının oldukça kıymetli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu gruptaki eşyalardan biri de yöresel bir kıyafet olan peştamallardır. Çalıştığımız tereke kayıtlarında 9 adet peştamal yer almaktadır. Ayak giysileri grubunda çorap ve ayakkabı türünden çeşitli eşyalar bulunmaktadır. Çorap sadece 36 adet olarak zikredilirken ayakkabıların birçok türünü görmekteyiz. Kadın ve erkek ayakkabıları şekil, renk ve zarâfet itibariyle farklıydı. Tamamı kadın terekelerinde yer alan mestlerin (Mest (San.) Yekpare ve yarısız lapçın ayakkabına verilen

addır. Abdest alınırken üzerine mesh verildiği için tahrife uğrayarak meydana gelmiştir. Asıl Türkçesi “Edik”tir. Eskiden pabuçla ve kundura ile giyerlerdi. Şimdi de lastikle giyenler vardır. Başka renkleri bulunmakla beraber en ziyade siyah ve sarı renkler kullanılırdı. Resmi kıyafetlerde muayyen olan renkleri kullanmak mecburiyeti vardı. Bunlar alelekser kırmızı ve sarı idi. Mestin bir parça uzun konçlusuna “çizme” denilir, bu da pabuçla giyilirdi. Mest pabucu erkekler gibi kadınlar da giyerlerdi. Pakalın, (1993:491) bilhassa kadınlar tarafından giyildiği anlaşılmaktadır. Erkekler çoğunlukla pabuç, başmak, kundura, yemeni (Yemeni (Kıy.) Alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çember adıdır. Vaktiyle Yemen ve Hind’de yapıldıkları için bu adı almıştır. Kadınların başlarını örtükleri yemeniyi erkekler de vaktiyle fesin üzerine, sarık tarzında sararlardı. Yemeni dışarıdan geldiği gibi dahil de, İstanbul’un muhtelif yerlerinde de yapılırdı. Yorgan yüzleri, bohçalar, namaz seccadeleri de imal eden bu müesseselere “Basmahane”, bunları yapanlara “Yazmacı” denilirdi. Vaktiyle yazmacı esnafı mühim olduğu gibi Kandilli yazmaları da meşhurdu. Bu yazmaların nakışlı pek zarif olmakla beraber renkleri de hiçbir zaman solmazdı. Üzeri açık ve ökçeli ayakkabıya da yemeni de denir. Pakalın, (1993:478) ve çizme giyerdi. Bunlardan pabuç ve çizme kadınlar tarafından da giyilen ayak giysilerindendir.

Türklerin Orta Asya’dan Osmanlı’ya kadar en fazla kullandıkları ayakkabı çeşidi çizmedir. Minyatürlerde en çok sarı ve kırmızı çizmeler görülmektedir. Çizme dışında içedik-başmak, mest-pabuç, tomak, filâr, terlik, daha sonraları galoş ve kundura kullanılmıştır. Mest, üstü altı yumuşak sahtiyandan olup boğazlı, yani konçludur. Kolay giyilip çıkarılması için biraz boldur. İç edik yani başmak da mest gibidir. Burnu küt, kısa yüzü, topuk kısmı sert ve altı kösele idi. Topuklu hafif bir ayakkabı olan filâr, topuklu olup beyaz, sarı ve kırmızı renklerde kurdelelerle hayli çekici görünmektedir. Zenne (kadın) veya merdane (erkek) terliğinin yanında aba ve kuzu derisinden yapılan çok fazla terlik çeşidi mevcuttur (Kütükoğlu,2018:161)

Kütükoğluna göre, gayrimüslimlere, ithal olan ve serâseler gibi içinde altın ve gümüş tel bulunan ağır kumaşları giymelerine müsaade olunmazdı. Ancak atlas, kutnî (Kutni :) Alaca benzeri bir kumaş olan

kutni, atkısı pamuk ve çözüğü ipek olan yollu bir kumaştır. Şam Gaziantep, Halep, Bağdad, Bursa, İstanbul'da dokunur. Hindistan'dan ithal olunurdu. (H. Örcün Barışta, Türk El Sanatları, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ağustos, 2015, s.103.) Kutninin ana vatanı Hindistan'dır. Kendine has renkleri, dokunuşu ve desenlerinin çeşitliliği ile Doğu memleketlerine özgü bir kumaştır. Kadın üst giysisi olarak kutnudan üçetek, içi astarlı entari, şalvar yaygın bir kullanım şekli idi. 105 Osmanlı döneminde Güneydoğu- Anadolu'da pamuk ve ipek karışımı bir kumaştır. İnalçık, (2008:72), bogası, alaca (Alaca : Kaşgarî'de Divan-ı Lugat-it Türk, B. Atalay yayını: barçın) yalak barçın tarifi, alaca ve kutni tarifine uyar. XIII. Yüzyıldan beri Hindistan, İran ve Türkiye'de tüketimi olan ipek- pamuk karışımı bir grup kumaş çeşidine kutni ve alaca denir. Bu kumaşın özelliği ipliğin dokumadan önce yer yer boyanarak dokumada deseni bu iplikle sağlamadan ileri gelir. Barışta, (1998:102-103) ve yerli malı çukalardan dikilmiş kıyafetler giyebilirlerdi. Bunların yanında sürmâî (koyu mavi/ lacivert) siyahı tercih etmeleri gerekiyordu. Yahudi kadınlar ferace giymeyip, sadece mavi Bursa kutnisinden fistan giyebilirlerdi. Başlarına atlas ve kutni arakiyye giyebilirler, ayakkabıları ise, şîrvânî paşmak ve kundura olabilirdi. Ermeniler de Yahudiler gibi aynı tarzda giyinmek ve farklı olarak başlarına alaca kuşak sarmak durumunda idiler. Osmanlıda Müslüman teba da mesleklerine göre giyinirdi. İlmiye, seyfiye ve kalemiye mensuplarının, vezir veya kâtibin, kadı veya müderrisin, esnaftan birinin kıyafetleri başka başka idi (Kütükoğlu, (2018:161). Çalışmamızda gayrimüslimlerin sayısı az olmasına rağmen Tarsus bölgesinde Müslümanlarla aynı tür kıyafetleri giydiği ama kadın ve erkek gayrimüslimlerin kıyafetlerinin değerinin Müslümanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür.

Giyim kuşam çeşitliliği ve birim fiyatlarının yüksekliği gösteriyor ki bir liman kenti olarak Tarsus'a pek çok bölgeden farklı giyim kuşam eşyaları gelmiştir. Örnek olarak Acem Şalı, Trablus Kuşağı, Halepkârî İplik Peştamal, Hintkârî Başmak, Maraşkârî Siyah Kuşî, Ankara Tiftik Şalı gibi kalemler bölgede birbirinden farklı zengin bir ürün çeşitliliğinin mevcudiyetini göstermektedir. Bu çeşitlilik Tarsus'un canlı bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Bunlar aynı zamanda eşyanın cinsini,

imalat tarzını, hammaddesini ve imalat yerini gösteren bilgiler vermektedir.

Takı ve Aksesuarlar

Takı kadın giyiminin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Gösteriş ve statünün yanında zarafetin de sembolü olan ziynet eşyaları kadınlar için vazgeçilmezdi. Terekelerdeki bu grup eşyalardan yüzük, bilezik, küpe, hatem, Gümüş Zarf, Lira-i Osmanî, Mecidiye Altunu, düğme ve zincirler dikkat çekmektedir. Özellikle altın bilezik kadınların dönem içerisindeki sosyal sınıf göstergesinin en dikkat çekici unsurlarındandır.

Bu çalışmadaki, 42 terekede 55 çeşit olarak yer alan kıymetli takı ve mücevherlerin adet sayısı 711'dir. Lira-i Osmanî 297 adetiyle listedeki en yüksek sayıdaki kalemdir. Ondan sonra 100 Bakır Beşlik Para ve 57 Mecidiye Altunu kalemleri gelmektedir. Birim fiyatı üzerinden en kıymetli kalem, 2 adetle altın üzerine işlemeli Mücevherli Çiçek kalemidir ve her biri ortalama 5.500 Kuruş'tur. Tüm terekeler içerisinde en kıymetli mücevher 10.000 Kuruş'luk değeriyle diğerlerine kıyasla hayli yüksek bir kıymete sahiptir. Bu kalemi 4.120 Kuruş'luk değeriyle tek kayıta yer alan Gümüş El Legeni ve İbrik Takımı takip etmektedir. Sırf gümüş olarak bu ölçüde yüksek bir değerde olmasının mümkün olamayacağı düşünülecek olursa aynı zamanda sanat değeri açısından hayli kıymetli bir takım olması muhtemeldir. Birim fiyat ortalaması itibarıyla üçüncü sırada da 2.850 Kuruşluk değerleriyle 2 İğne kalemi yer almaktadır. Burada da Mücevherli Çiçek kalemine benzer bir durum söz konusudur. İğnelerden biri 300 Kuruş olup, diğeri 5.400 Kuruşluk değeriyle yine tüm terekeler içindeki ikinci en kıymetli kalem olarak yer almaktadır.

Ziynet eşyaları içinde doğrudan servet birikimini veya bugün daha sık kullandığımız tabirle yatırım amacını taşıyan kalemlerde vardır. Bunlar şunlardır: Lira-i Osmanî, Mecidiye Altunu, İngiliz Lira, Mahmudiye, Mahmudiye Nısfı, Kadim Gazi Altuni, Nısf-ı Gazi, Yıldız Altuni, Yirmilik Gazi Altuni, Adlî Altuni, İslambol Altuni, Rubiye Altuni. 55 kalem ziynet eşyası içinde 12 kalemin doğrudan yatırım amacı taşıyan kalemler olduğunu görülmektedir. Bununla birlikte bu altınların bazen bir veya birkaçının bir araya getirilerek kolye yapıldığı, kadınlara ait başlık ve kemerlerin süslemelerinde kullanıldığı, zenginlik göstergesi

olarak bu tür kullanımlara rağbet edildiği düşünülürse, yalnızca yatırım amacından ibaret olmayıp, ziynet mahiyeti kazandıkları da söylenilebilir.

Çalışmamızda doğrudan süs amacı taşıyan kalemler ise şunlardır: Altun Gerdan, Altun Mücevherli Yüzük, Altun Mücevherli Bilezik, Altun Mücevherli Küpe, Altun Arpacık, İğne, Mücevherli Çiçek, Mücevherli Pervani, Bürük, Gümüş Bilezik, Gümüş Burun, Gümüş Gerdan, Gümüş Kuşak, Gümüş Yüzük, Kehriban Çepni Takı, İnci, Mücevherli Kehribar Takımı, Muhtelif Mücevher Takı.

Yine gümüş, altın veya mücevher niteliğindeki madenlerden mamul aynı zamanda sanat değeri olan ve bu yönüyle ziynet kategorisinde değerlendirdiğimiz kalemler ise şunlardır: Altun Tezhibli Kelam-ı Kadim, Altun Hatme, Gümüş El Legeni ve İbrik, Gümüş Kaşık, Gümüş Sürmedenlik, Gümüş Zarf, Gümüş Ceviz Kesile, Gümüşlü Kılıç, Gümüşten Kise maa Mühür, Gümüşten Şeker Kabı, Gümüş Kehribar Cigara Takımı, Çubuk, Tarak, Tesbih, Kehribar/Mercan Tesbih, Basma Sarı Altın Saat maa Zincir, Gümüş Çekme Baston

Bu çeşitlilik ve yaygınlıktan hareketle bugün olduğu gibi incelediğimiz dönemde de tarım ve ticaretin hayli canlı ve yoğun olduğu bilinen Tarsus bölgesinde, gerek kadınların gerekse erkeklerin belli düzeyde bir servete sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ziynet eşyası itibariyle sahip olunan servetin yarıdan fazlası süs ve aksesuar vasfı öne çıkan kalemlere yatırılmaktadır. Kuşkusuz bunların da zaman zaman alınıp satıldığı ve aynı zamanda değerini muhafaza ediyor olmasından ötürü dolaylı olarak yatırım niteliği taşıdığı düşünülebilir. Fakat bu alım satımların, diğer yatırım araçları gibi her an para yerine geçen kıymetler olmadığını, bugünden yarıya sık sık alınıp satılmadığını, daha çok şahsî süs ve kullanım eşyası olarak uzun süre sahipleri tarafından muhafaza edildiklerini varsaymak mümkündür. Bu da servetin çok sık el değiştirmedikçe, ekonomik hayatta belli bir istikrar ve sürekliliğin muhafaza edildiğini göstermektedir.

Sonuç

XIX. yüzyıl Tarsus Şer'îye Sicillerinde yer alan tereke kayıtları esas alınarak hazırlanan bu çalışma ile Tarsus' da yaşayanların kullandıkları kumaşlara, giysilere ve aksesuarlara yani giyim kuşam

kültürüne dair bir açılım ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayı hazırlarken dönemin önemli arşiv kaynakları arasında yer alan 5 deftere ait tereke kaydını esas aldık. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki incelediğimiz bu terekeler arasında giyim kuşam eşyası olmayan ya da bu tarz malzemenin ufak tefek bir iki parçayla sınırlı olduğu terekeler de epeyce vardır. Ancak kadınlara ait terekeleri ele aldığımızda bu resim değişmektedir. Kadınların terekelerinin paha olarak değilse de parça olarak yarıya yakınına giyim kuşam malzemelerinin oluşturduğunu görmekteyiz.

Bu çalışma gösteriyor ki Tarsus 'ta pamukluların yanında ipekli kumaşlar da giysilerde azımsanmayacak oranda kullanılmıştır. Kumaşların oldukça renkli bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. Tarsus'ta öteden beri ticaretin devam ediyor olması pamuklu kumaşların, çuka ve aba, öne çıkmasının nedeni olarak açıklanabilir.

Tarsus bölgesi önemli ticaret yollarının üzerinde olması sebebiyle önemli bir zenginliğe sahiptir. Bu zenginlik ve hareketlilik inceleme konumuz olan giyim kuşam ve ziynet eşyalarının diğer pek çok bölgeye göre Tarsus ve çevresinde daha yaygın şekilde yer almasını ve kullanılmasını sağlamıştır. Nitekim bu özelliği giyim kuşam kalemlerinden hemen her ürünün kendi içinde de bol çeşitlilik arz etmektedir. Farklı yörelerde imal edilmiş ürünler, o yörenin adıyla tereke kayıtlarında yer almıştır. Yine ithal olduğunu düşündüğümüz pek çok ürüne de bu kayıtlarda rastlamaktayız

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

1. MŞH_ŞSC_d 08089 Numaralı Şer'iyе Sicil Defteri
2. MŞH_ŞSC_d 08090 Numaralı Şer'iyе Sicil Defteri
3. MŞH_ŞSC_d 08091 Numaralı Şer'iyе Sicil Defteri
4. MŞH_ŞSC_d 08092 Numaralı Şer'iyе Sicil Defteri
5. Tarsus_300 Numaralı Şer'iyе Sicil Defteri

Kitaplar

6. AYSAL, N. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri. ÇTTAD
7. BARIŞTA, H. Örcün. (1998) Türk El Sanatları, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları., Ankara
8. İNALCIK, Halil. (2008). Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul
9. KADEMOĞLU, Osman Kademoğlu. (1999). Çeyiz Sandığı, Unilever / Duran Ofset Yay., İstanbul
10. KÜTÜKOĞLU, Mübahat. (1983). (Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitapevi, İstanbul

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜR VE SANATI SEMPOZYUMU

11. KÜTÜKOĞLU, Mübahat.(2018). Osmanlı'nın Sosyo- Kültürel ve İktisadi Yapısı, TTK Yay., Ankara
12. PAKALIN, M. Zeki. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul
13. QUATAERT, D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922. Çeviren Ayşe Berktaş. 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
14. REYHANLI, T. (1983). İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582–1599), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara

Bildiriler ve Makaleler

15. ŞİMŞEK, E. (2013). “On Sekizinci Yüzyılın Başında Trabzon'da Giyim-Kuşam. (1700– 1725)”. Mavi Atlas Gşü Edebiyat Fakültesi Dergisi, s.51-66.

**“QUTADQU BİLİG” ƏSƏRİNDƏ TÜRK HÜQUQİ
DÖVLƏTÇİLİK SİSTEMİNİN TƏSVİRİNƏ DAİR
DİLAVER AZİMLİ***

Özət

Min illər boyu dövlətçilik ənənəsinə sahib olan Türklərin özünəməxsus mənəvi-əxlaq, dini-fəlsəfi dünyagörüşləri olmaqla həmişə digərlərinə nümunə olmuşlar. Tanrının bütün Kainata hakimliyini qəbul edən Türklər Cahan hakimliyətini onlara Tanrının həvalə etdiyi düşüncəsinə inandıqlarından bu Tanrı əmanətinə sayğı göstərmək üçün təkcə özlərinin deyil, hakim olduqları bütün məmləkət, xalq və dinlərin hamısı kimi çıxış etməyi özlərinə borc bilmiş və üç qitədə hakim olduqları min illiklərlə hesablanan hakimyyətləri dönəmində bu Tanrı borcunu yerinə yetirməyə səy göstərmişlər. Türklər Yaxın Şərqdə ümumi bir nizam-intizam, sabitliklə yanaşı bir doğruluq, bir ədalət gətirməklə Romalıların “haqq güclünüdür, zorundur” tezisini tarixə gömdülər. Bütün dünya hüququ bu gün belə Türklərin “haqq ədalətdədir” tezisinin damğasını daşımaqdadır. Orta əsr tarixi Türk dövlətçilik ənənələrini özündə əks etdirən əsərlər çoxdur. Bunların içərisində Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilig” əsəri Türkün tarixi dövlətçilik ənənələrini ortaya qoyan ən güclü ədəbi abidələrimizdən biri sayılmaqla, Ana kitabələrimizdəndir. “Qutadqu bilig” əsəri adından da anlaşıldığı kimi (qut-ad-gu bil-i-g), insana hər iki dünyada, tam mənası ilə xoşbəxt olmaq üçün lazım olan yolu göstərmək məqsədi ilə qələmə alınmış bir əsərdir. Bir-biri ilə çox sıx şəkildə bağlı olan fərd, cəmiyyət və dövlət həyatının ideal bir şəkildə tənzeni üçün lazım olan zehniyyət, bilgi və fəzilətlərin nə olduğu və bunların nə şəkildə əldə ediləcəyi və necə həyata keçiriləcəyi üzərində duran şair-mütəfəkkir, bununla öz dövründə gündəlik həyatda yüksəlmək istəyənlərin düşüncələrinə hakim olmuşdur. O, bir çoxlarının ısrarla iddia etdikləri kimi, mənsub sahiblərinə yaxşı olmaları üçün dadsız məcazlarla əxlaq dərsi verən quru bir nəsihətçi deyildir. Yusif bu əsəri ilə insan həyatının mənasını təhlil edən bir fəlsəfə, bir həyat fəlsəfəsi sistemini qurmuşdur. Türk dövlətçilik tarixinin tədqiqi göstərir dövlət hüququ baxımından əmretmə və səlahiyyət haqqına sahib və həmin əmri icra etmə qüdrətində olan yüksəl sosial nizamdır. Amma,

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli Bil. Aka. A. A. Bakıhanov adına Tarih Ens., Azərbaycan'ın Orta Çağ Tarihı Böl., Bakı, Azərbaycan, dilavar.azimli@gmail.com; d-azimli@rambler.ru ORCID: 0000-0002-4026-150X

bu əmretmə haqqı itaət edənlər tərəfindən legitim qəbul olunmalıdır, əks halda dövlət yox, zorakılıq olacaqdır. İlk türk-islam əsəri olmaqla, “Qutadqu bilig” ən önəmli siyasi nəzəriyyə xəzinəsidir. “Qutadqu bilig” demokratik, dünyəvi, sosial, hüququ dövlətə işarə edərək onu təsvir edir. Bu kitab tarixi Türk dövlətçilik sistemini ortaya qoyur.

Açar sözlər: Tanrı, Türk, Yusif, Qutadqu bilig, Yaxın Şərq.

THE DESCRIPTION OF THE TURKISH LEGAL STATE SYSTEM IN "KUTADGU BILIG"

Abstract

The Turks who have a tradition of statehood for thousands of years have always been an example to others because of their own moral, religious and philosophical worldviews. The Turks, who accepted God's sovereignty over the entire universe, believed in the idea that God had entrusted them with the power of the universe, so they took it upon themselves to act not only for themselves but for all the countries, peoples and religions they ruled and during their millennial reigns on three continents, they sought to fulfil this divine duty. The Turks immortalized in the history of the Romans the thesis that "truth is strong, it is necessary" by bringing a general order, stability, truth and justice in the Middle East. Even today, the law of the world bears the mark of the Turks' thesis that "truth is justice. There are many works that reflect the medieval history and traditions of Turkish statehood. Among them, Yusif Balasagunlu's work "Kutadgu bilig" is one of our strongest literary monuments, revealing the historical traditions of Turkic statehood, and is one of our main books. As the name implies, Kutadgu Bilig (Qut-ad-gu bil-i-g) is a work written to show people the way to be happy in both worlds. A poet-thinker who is closely intertwined with what is the mentality, knowledge, and virtues necessary for the ideal regulation of the life of the individual, society, and state, and how they are to be obtained and realized, thus has dominated the minds of those who want to rise in life. He is not, as many insist, a dry counsellor who teaches morals with tasteless metaphors for the good of his owners. With this work, Yusuf established a philosophy, a system of life philosophy, which analyzes the meaning of human life. A study of the history of Turkish statehood shows that it was a high social order that had the right to

command and authorize in terms of state law and was able to carry out that order. However, this right must be accepted by those who obey it; otherwise, there will be violence, not the state. Being the first Turkish-Islamic work, Kutadgu Bilig is the most important treasure of political theory. "Kutadgu Bilig" describes the democratic, secular, social, legal state. This book reveals the history of the Turkish state system.

Key words: God, Turk, Joseph, Qutadgu bilig, Middle East.

(Qasımlı, 2012: 7-9).

“QUTADQU BİLİĞ” Türk hüquq sistemini əks etdirən mənbə kimi

Orta əsr tarixi Türk dövlətçilik ənənələrini özündə əks etdirən əsərlər çoxdur. Bunların içərisində Yusif Balasaqunlunun “Qutadu bilig” əsəri Türkün tarixi dövlətçilik ənənələrini ortaya qoyan ən güclü ədəbi abidələrimizdən biri sayılmaqla, Ana kitabələrimizdəndir. Bu qiymətli ədəbi abidə orta türk dövrünü səciyyələndirən, eləcə də bu dövr üçün zəngin, əvəzsiz dil materialı verən çox qiymətli bir əsərdir. Çox geniş bir sahəyə yayılmış türk **Giriş**

Tarix boyu dövlətçiliyi olan və bu sahədə böyük təcrübəsi olan Türklərin həyat tərzı həmişə digərlərinə nümunə olmuşdur. Türklər inanırdılar ki, Kainat hakimliyini onlara Tanrı vermişdir. Bu mənada Cahan hakimiyyətini onlara Tanrının həvalə etdiyi düşüncəsinə inandıqlarından, bu Tanrı əmanətinə sayğı göstərərək, təkəzlərinin deyil, hakim olduqları bütün məmləkət, xalq və dinlərin hamısı kimi çıxış etməyi özlərinə borc bilmiş və üç qitədə hakim olduqları min illiklərlə hesablanan hakimiyyətləri dönəmində bu Tanrı borcunu yerinə yetirməyə səy göstərmişlər. Hec kəsə sirr deyildir ki, əgər Türklər olmasaydı, xaçlıların və ərəb ortodoksallarının əlində bəşər sivilizasiyasından, mədəniyyətindən əsər-ələmət belə qalmazdı. Türklər Yaxın Şərqdə ümumi bir nizam-intizam, sabitliklə yanaşı bir doğruluq, bir ədalət gətirdilər. Bununla da romalıların “haqq güclünüdür, zorundur” tezisini tarixə gömdülər. Bütün dünya hüququ bu gün türklərin “haqq ədalətdədir” tezisinin damğasını daşımaqdadır. Bu damğa ilə özü və üzü qapqara bir aləmə Türklər yalnız doğruluğu, bir-biri ilə anlaşma zehniyyətini, ədaləti gətirməmiş, həm də onları əməlləri ilə yerinə yetirmişlər xalqları X-XIII əsrlərdə bir neçə dövlət yaratmağa nail oldular. Bunların içərisində Qaraxanlı və Səlcuq dövlətləri daha çox nəzər-diqqəti cəlb edir. İran dilləri ailəsinə mənsub Samanilərin türk sülaləsi-

Qaraxanlılarla əvəz olunması islam dininin təsirini daha da artırdı. Hakimiyyətə gələn yeni hökmdarlar məhz elə islam dininə arxalanaraq, hakimiyyətlərini möhkəmlətmək üçün də onu qoruyub saxlamağa çalışdılar (İslam Ansiklopedisi, 1986: 438; Zeynalov, 1980: 26, 9-10).

Qaraxanlılar imperiyasının mədəniyyət və ideologiyası tarixi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas amillərdən biri də, onların X əsrin ortalarında islam dinini qəbul etməsi ilə bağlı idi. Bunun nəticəsində oturaq əhaliyə məxsus İslam, həm də çöl mədəniyyətinin daşıyıcıları arsında da yayılmağa başladı (Balasaqunskiy, 1983a: 496).

XI əsr Qaraxanlılar imperiyası üçün ən önəmli əsr sayılır. Məhz, XI əsrdə Qaraxanlılar imperiyası öz ərazilərində Orta və Mərkəzi Asiyanın çoxlu şəhərlərini birləşdirməklə, Türk mədəniyyətinin inkişafında misilsiz xidmətlər göstərdi. Bu şəhərlər sırasına Şərqi inciləri sayılan Səmərqənd və Buxara şəhərləri də daxil idi. Qaraxanlıların zərb etdikləri pulların üzərində bu ifadə əksini tapmışdı: “Şərqi və Çinin hökmdarları”. Çinin üzərində hökmdarlıq simvolik xarakter daşıyırdı: bu o demək idi ki, həmin hökmdar hansısa qeyri-müsəlmanlar yaşayan sərhəddə qədər hakim idi (Balasaqunskiy, 1990b: 6).

Əzəmətli Kaşqar şəhərini (Ordukəndi) özünə paytaxt seçmiş Qaraxanlılar dövləti şimalda Balasaqun, qərbdə Səmərqənd, ortalıqda Özkənd, Herat kimi böyük elm, sənət, ticarət, mədəniyyət, mərifət mərkəzlərinə malikdi. Yaradılan elmi, bədii əsərlərin çoxu ərəbcə, farsca idi, lakin tarixi gedişat, xalqın təfəkkür tərz, mənəvi ehtiyacı məhz ana dilli doğma ədəbiyyatın yaradılmasını tələb edirdi. Poema yaradıcısı Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun dahiliyi bundan ibarətdi ki, həmin ehtiyacı hamıdan öncə duymuş, böyük idrak gücünü, aşır-daşır ilhamını doğmalıq üstündə kökləmiş və demək olar ki, öz dövrünün ensiklopedisiyası adlana biləcək bir abidə yaratmışdır. Poemanın dili saflığı, arılığı, ərəb-fars sözlərinin, yabançı kəlmələrin çox nadir hallarda, yalnız zərurət məqamlarında işlədilməsi göstərir ki, Balasaqunlu Yusif bəy Türkcənin incə bilicisi, təəssübkeşi, cəfəkeşi və mətin qoruyucusudur. Poemadan bəlli olur ki, o, öz dövrünün bütün elmlərindən xəbərdardır. Tarixi, coğrafiyanı, ulduzşünaslığı, ilahiyyatı, Qurani, fiqhi kamil bilir, ən başlıcası adı böyük hərfələrlə yazılmağa layiq insandır, müsəlmandır, haramı yaxın qoymayan, halallığa güvənən, öz

gündəlik ruzusunu, səadətini daşdan çıxaran zəhmət xadimidir, hər iki dünya qarşısında üzüağdır (Balasaqunlu, 2003a: 9-10).

“Qutadqu bilig” əsəri adından da anlaşıldığı kimi (qut-ad-gu bil-i-g), insana hər iki dünyada, tam mənası ilə xoşbəxt olmaq üçün lazım olan yolu göstərmək məqsədi ilə qələmə alınmış bir əsərdir. Bir-biri ilə çox sıx şəkildə bağlı olan fərd, cəmiyyət və dövlət həyatının ideal bir şəkildə tənzimi üçün lazım olan zehniyyət, bilgi və fəzilətlərin nə olduğu və bunların nə şəkildə əldə ediləcəyi və necə həyata keçiriləcəyi üzərində duran şair-mütəfəkkir, bununla öz dövründə gündəlik həyatda yüksəlmək istəyənlərin düşüncələrinə hakim olmuşdur. O, bir çoxlarının ısrarla iddia etdikləri kimi, mənsub sahiblərinə yaxşı olmaları üçün dadsız məcazlarla əxlaq dərsi verən quru bir nəsihətçi deyildir. Yusif bu əsəri ilə insan həyatının mənasını təhlil edən bir fəlsəfə, bir həyat fəlsəfəsi sistemini qurmuşdur (Reşid, 1979: 25).

Balasaqunlu Yusifin “Qutadqu biig” poeması türk xalqlarının ədəbiyyatında yazılmış ilk poemadır. Əsər Qaraxani hökmdarlarından olan Tafqaç Buğara Qaraxan Əli Həsən ibn Süleyman Arslan Qaraxana həsr edilmiş və Xaqan da bu əsəri yüksək qiymətləndirərək onun müəllifinə “Xac hacib” fəxri adı vermişdir. Poemada müsahibə Gündoğdı, Aytoldı, Ögdülmüş və Odqurmuş arasında gedir. Bunlardan xaqan Gündoğdı ədaləti, qanunu, onun vəzirliyi Aytoldı səadəti, Aytoldının oğlu Ögdülmüş ağılı, zəkani, qardaşı Odqurmuş isə taleyi, aqibəti təmsil edir (Səfərli, 1998: .30-31).

Əsərin V-LXXVI bölmələrində şair dünyagörüşü ilə bağlı olan bir sıra məsələlərə öz münasibətini bildirir. Yusifə görə, dünyada bilik, dil bilmək, yaxşılıq və qənaətkarlıq ən gözəl keyfiyyətlərdir. Həyatda bilikdən üstün heç bir şey yoxdur. Bilik-güc, qüvvət deməkdir. Ondan işıqlı bir varlıq mövcud deyildir. İnsan yalnız öz biliyi və zəkası ilə öyünməlidir. Şairin fikrincə, biliyin tərcümanı isə dildir. İnsan dünyadan köçüb gedir, onun sözü qalır, əməlləri yaşayır. Yaxşılıq insana əbədi həyat verir, onu yaşadır. Yusif bu nəticəyə gəlir: “ya bilik qazanıb, insanlar sırasına keç, ya da heyvan adını daşı, insanlardan uzaqlaş”. Onun qələmə aldığı dörd surətin hər biri bu keyfiyyətləri ilə seçilir. Gündoğdı ölkəsini ədalətlə, namusla idarə edən, bütün el-oba içərisində öz səxavəti ilə tanınan tədbirli, uzaqgörən və bacarıqlı bir hökmdardır. Ancaq belə bir

başçının elmli, biliklili, bacarıqlı və fədakar adamlara böyük ehtiyacı vardır. Xaqanı yaxşı tanıyan Aytoldı onunla yaxınlaşır, öz ağılı, iradəsi ilə onun rəğbətini qazanır. Çox keçmir ki, xaqan Aytoldını vəzirliyə qəbul edir. O, isə öz növbəsində xaqana arxa, dayaq olur, ona ağıllı, faydalı məsləhətlər verir, dövlət, idarə işlərini qaydaya salır. Sonra isə öz yurduna qayıdaraq orada vəfat edir. O, ölümündən qabaq oğlunu xaqana təqdim edib, öz yerinə keçməsi üçün zəmanət verir. Xaqan Ögdülmüşü çox sınaqlardan keçirdikdən sonra ona etimad bəsləyir və atasının yerinə vəzir təyin edir. Ögdülmüş atasının vəsiyyətinə əməl edərək xaqana sədaqətlə xidmət edir. Xaqan ona yaxın bir köməkçi-məsləhətçi tapmaq məqsədi ilə çoxlu axtarışlar aparır. Ögdülmüş isə dağ başında yaşayan qardaşını xatırlayır, bu iş üçün onu ən münasib adam sayır. Xaqan ona məktub yazıb saraya dəvət edir. Məktubunda xaqan dağ başında insanlardan uzaq tək-tənha yaşamağı pisləyir. Bütün insanların bir-birinə kömək etməyə borclu olmalarını xatırladır. Odqurmuş isə xaqanın qarşısında bu şərtləri qoyur: ölümsüz həyat, daimi cavan qalmaq, xəstələnməmək və s. Cavabında bildirir ki, xaqan bu xoşbəxtlikləri verə bilsə, gəlməyə hazırdır. Nəhayət, Odqurmuş xaqanın üçüncü məktubundan sonra saraya gəlir, ağıllı, müdrik məsləhətlər verir. Sonra isə sarayın bir müsafirxana olduğunu deyərək dağlara çəkilir. Xaqan ilə vəzir əl-ələ verib ölkəni ədalətlə idarə edir, daima xoşbəxtlik, səadət haqqında düşünüb-daşınır, həqiqət axtarır, bütün həyatlarını da buna sərf edirlər (Balasaqunlu, 2006: 35-380; Səfərli, 1998: 31-32).

Türk dövlətçilik tarixinin tədqiqi göstərir dövlət hüququ baxımından əmretmə və səlahiyyət haqqına sahib və həmin əmri icra etmə qüdrətində olan yüksəl sosial nizamdır. Amma, bu əmretmə haqqı itaət edənlər tərəfindən legitim qəbul olunmalıdır, əks halda dövlət yox, zorakılıq olacaqdır. Legitimliyi tanınan dövlətlər üç qismə bölünürlər: ənənəvi, xarizmatik, qanuni hakimiyyət. Qədim türk hökmdarlıq anlayışı xarizmatik (hökmdarlıq nişanəsi və qüdrəti Tanrı tərəfindən bağışlanan) tip olaraq qəbul edilmişdir. Mənbələrdə Türk hökmdarına idarəetmə haqqının Tanrı tərəfindən verildiyi haqqında çoxlu məlumatlar vardır: “Kök-tanrının, günəşin, ayın taxta çıxardığı Tanrı kutu Tanhu idi”. Bu sözlər Türk hökmdarlarının haqqının Tanrı tərəfindən gəlməsinə nümunədir. O zaman Türk hökmdarları üçün “mənim hökmdar olduğum Tanrı tərəfindən qərarlaşdırıldı” sözləri əsas deviz idi. Mənbələrdən bəlli

olur ki, qədim Türk dövlətlərində siyasi iqtidar qavramı “Qut” təbiri ilə ifadə olunurdu. Türk dilinin ən qədim və ən çox yayılan mədəniyyət nümunələrindən biri (2200 ildən bəri) olan qutun nəzəri mahiyyəti (yəni türklərdə siyasi iqtidarın mahiyyəti) qiymətli siyasət kitabımız Qutadqu-biligdə açıqlanmışdır. Qutadqu-biligə görə “Qutun təbiəti xizmət, şüarı ədalətdir. Fəzilət və qismət qutdan doğar. Bəyliyə (hökmdarlığa) yol ondan keçər. Tanrısal yoldur. Dünyada tam bir iqtidar qurşağı bağladı, qurd ilə quzu bir arada yaşadı. Bəy, bu məqama sən öz gücün və istəyin ilə gəlmədin, onu sənə Tanrı verdi. Hökmdarlar iqtidarı Tanrıdan alırlar”. Qutdan imtina etmək, siyasi istiqlalından vaz keçmək mənasına gəlirdi (Kafesoğlu, 1987: 38-39).

İlk türk-islam əsəri olmaqla, “Qutadqu bilig” ən önəmli siyasi nəzəriyyə xəzinəsidir. “Qutadqu bilig” demoratik, dünyəvi, sosial, hüququ dövlətə işarə edərək onu təsvir edir. Bu kitab tarixi Türk dövlətçilik sistemini ortaya qoyur. Bu məsələyə toxunan A.Z.Vəlidî Toğan da yazır ki, “Qutadqu bilig” başdan sona qədər Türk dövlət idealını əks etdirmişdir. Bu mənada bu kitabı dövlətçilik baxımından tədqiq etmək vacibdir” (Toğan, 1946:85). Bu sahə üzrə dərin tədqiqatlar aparmış Nejat Doğan yazır ki, “Qutadqu bilig”də təsvir olunan ideal dövlət demokratik, dünyəvi olmaqla, eyni zamanda sosial bir dövlətdir. Sosial dövlət vətəndaşlarının şad və xürrəm yaşaması üçün lazım olan şərtləri hazırlayan və onları həyata keçirən bir dövlət deməkdir. “Qutadqu bilig”də genəl olaraq insanın çalışmasına yüksək qiymət verilmiş, əməyin qarşılığının verilməsi vurğulanmışdır. Əsərdə genəl olaraq dövlət yönətimi və dövlət adamının etik dəyərləri ələ alındığı üçün, əməyə dəyər vermənin önəmi sıx şəkildə qarşımıza “dövlətə xidmət edənlərin haqqının ödənməsi” olaraq çıxır. Gündoğdı ilə vəzirləri öncə Aytoldı və daha sonra Ögdülmüş arasında keçən dialoqlarda dövlətə xidmət edənlərin haqqının yeyilməməsi, ancaq onlara haqqının verilməsiylə sədaqətlərinin saxlaya biləcəyi və beləcə dövlətin həm davamlılığı, həm də zənginləşməsinin ola biləcəyi vurğulanır. Qanunu təmsil edən hökmdar Gündoğdı belə deyir: “Hizmət etmə. Edərsən layiq olana xizmət et; layiq olan bəy xizmətkarın haqqını bilir. Xizmət etmə, edərsən cömərd olana xizmət et; bil ki, cömərdin evi qızıl, qapısı gümüşdür”. Hökmdar bunları təsdiqləyərək Aytoldını dövlətə xizmət etməyə çağırır və əməyinin qarşılığının haqqıyla ödəncəyini təmin edir: “Bu gündən etibarən sən dürüstlükdə

hizmətə başla; əlbəttə bəy xizmət edənə haqqını ödəyər". "Əsərdən öyrəndiyimizə görə, gerçəkdən hökmdar "Aytoldını öydü və ona çox mal-mülk verdi; ona ehsanda bulundu, qızıl və gümüş verdi" (Nejat, 2002: 77-78; Balasaqunlu, 2006a.; Balasaqunlu, 2003b: .69-361). "Qutadgu bilig", demokratik, dünyəvi və sosial dövləti təsvir etməklə, hüquq dövlətinə işarə edir. Genəl olaraq hüquq dövləti vətəndaşların hüquq zəminində idarə olunmasını və cəmiyyətdəki problemlərin hüquq əsasında sülh yolu ilə həll edilməsini ehtiva edir. "Qutadgu bilig" qanunun ictimai həyatda yerləşməsinə böyük əhəmiyyət vermiş və həm ictimai nizam, həm də rifahı hüquq dövlətinin varlığına bağlamışdır. Bir hüquq dövlətinin varlığına işarə edən ən əhəmiyyətli xüsusiyyət o cəmiyyətdə "hüququn üstünlüyünün" qəbul edilməsidir. Digər bir deyimlə cəmiyyət özbaşınalıq, adam alçalmaqla, rüşvət və buna bənzər üsullarla deyil, vətəndaşların vicdanına əsaslanaraq qoyulan qaydalara görə idarə olunmalı və ictimai problemlər bu qaydalar vasitəsilə həll olunmalıdır. "Qutadgu bilig"də ən üst idarəçi olan hökmdarın eyni zamanda qanunu təmsil etməsi bir təsadüf deyil. Hüquq əsas dəyərdir. Əsərdə hökmdara xidmət etmək, hökmdara qul olmaq kimi ifadələr də əslində qanuna bağlılıq və xidmət olaraq qiymətləndirilə bilər. Yusif də əsərini yazdığı dövrdəki rəhbərliyin yaxşılığını və cəmiyyətin zənginliyini, idarəçilərin ədalətinə bağlayır. Əsərini ithaf etdiyi Buğra Xandan bəhs edərkən onun və dövrünün haqqında Yusif bunları söyləyər: "Dünya asayışı qovuşdu və nizam quruldu; o adını qanunla yüksəltdi" (Nejat, 2002: 84-85; Balasaqunlu, 2006a 6; Balasaqunlu, 2003b: 69-361). Hüququn üstünlüyü ümumi olaraq qarşımıza idarəçilərin də hüquqa uyğun gəlmələri şəklində çıxır. Hüquq qoruyucu öz qoyduğu qanunlara uyğun gəlmirsə, o cəmiyyətdə hüququn üstünlüyündən söz edilə bilməz. Yusif əsərin əvvəlində belə səslənir: "Bəylik çox yaxşı bir şeydir; lakin daha yaxşı olan qanundur". Tarixdən bizə bəllidir ki, ənənəvi olaraq köhnə Türk toplumlarında xaqanın törəyə görə ölkə idarə etdiyi, törəyə uyğun olaraq vəzifəyə gəlməyən və ya törəyə uyğun gəlməyən xaqanın isə rəhbərlikdə qalmayacağı inancı hakimdir. Digər bir deyimlə, ənənəvi olaraq adət xaqandan, yəni qanun idarəçilərdən üstündür. Bu mövzu Aytoldı və Ögdülmüşün hökmdarla dialoqlarında da tez-tez gündəmə gəlir. Aytoldı hökmdarı belə xəbərdar edir: "Əgər davamlı və əbədi bəylik istəyirsənsə, ədalətdən ayrılma və xalq üzərindən zülmü qaldır. Səhv vərdis qurma, yaxşı qanun qoy. "

Ögdülmüş də hökmdara bunları deyir: “Ey hakim, məmləkətdə uzun müddət hökm sürmək istəsən, qanunu doğru yürütməli və xalqı qorumalısan. Bəylər ənənə və qanuna necə riayət etsələr, xalq da eyni şəkildə ənənə və qanuna itaət edir. Bəylər hansı yoldan gedərlərsə, bəylərin bu gedişi qulun da yoludur” (Nejat, 2002: 84-85; Balasaqunlu, 2006a 6; Balasaqunlu, 2003b: 69-361). Bu deyilənlərə hökmdar da qatılır və hüququn üstünlüyünü təsdiq edir. Əsərdə bu cür izahlar, qanunu təmsil edən hökmdarın ədalətli olması, qanunlara uyğun gəlməsi və düzgünlükdən ayrılmaması lazım olduğunu çox yaxşı ortaya qoyur. Aytoldı hökmdarı ziyarət edəndə onun üç ayaqlı bir taxtda oturduğunu görür və "bu oturduğun nə forma bir taxtdır; bunun mənasını anlayım, mənə söylə " dediyində hökmdar bu cavabı verir: "Mənim düzgünlüyüm və qanunum. Üç ayaq üzərində olan heç bir şey bir tərəfə meyl etmez; hər üçü düz durduqca taxt sallanmaz. Üç ayaqlı olan hər şey doğru və düz durur. Düz olan bir şeyin hər tərəfi yaxşıdır; hər yaxşının, diqqət etsən, rəftar və hərəkəti düzgündür. Bax, mənim təbiətim də yana əyilməz, doğrudur; əgər doğru deyilsə, qiyamət qopar. Bəyliyin təməli düzgünlük üzərinə qurulmuşdur; düzgünlük yolu bəyliyin əsasıdır” (Nejat, 2002: 84-85; Balasaqunlu, 2006a 6; Balasaqunlu, 2003b: 69-361). Burada Yusif Balasaqunlu dövlətin üç sütuna-qanuna, icraya və məhkəməyə söykəndiyini ortaya qoyur ki, tarix boyu Türk dövlətlərində bu sistem hakim olmuşdur. Əslində, bu dünyaya ədalət çərçivəsindən, Tanrı müstəvisindən baxışdır.

Nəticə

Qutadgu bilig”də bu cür nümunələr həddən artıq çoxdur. Müəllif bu əsərdə Türk idarəetmə sistemini ortaya qoymaqla, bütün dünyaya Türk dövlətçilik nizamını əyani şəkildə əks etdirir. Bu nizamın nəticəsi idi ki, o zaman Türklərin hakim olduqları bütün ərazilərdə insanlar qanunla idarə olunur, hətta quzu ilə qurd bir yerdə rahat dolanırdılar. Bu gün də dünya bu sistemə, Türkün ədalət sisteminə möhtacdır. Dünyada əbədi sülhü yalnız Türkün minilliklərdən bu günə qədər gəlib çıxan ədalət sistemi bərpa edə bilər.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Balasaqunskiy Y. (1983). Blağodattoyey znaniye. İzdaniye podqotovil S.N.İvanov. Moskva: Nauka.
2. Balasaqunskiy Y. (1990). Blağodattoyey znaniye. İzdaniye tret'ye. Perevod S.H.İvanova. L.: Sov.pisatel.
3. Səfərli Ə.Y. (1998). Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Ozan.
4. Balasaqunlu Y. (2006). Xoşbəxtliyə aparan elm. Qutadğu bilik. Türkiyə və özbək türkcəsindən istifadə etməklə Xaqaniyyə türkcəsindən çevirənlər: Kamil Vəliyev, Ramiz Əskər. Bakı:Avrasiya Press.
5. Balasaqunlu Y. (2003). Qutadğu bilik (poema). Tərcümə edən və ön sözün müəllifi Xəlil Rza Ulutürk. Bakı: Gənclik.
6. DOĞAN N. (2002). Kutadu Biligin devlet felsefesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 13 Yıl.
7. İslam Ansiklopedisi (1986). 13. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
8. Kafesoğlu İ. (1987). Türk Bozqır Kültürü. Ankara:Ayyıldız Matbaası A.Ş. Tandoğan.
9. Qasımlı A.M. (2012). Türklər (tarixi очерк). Bakı: "E.L." Nəşriyyat və Poliqrafiya Şirkəti MMC.
10. Reşid R.A. (1979). Kutadgu Bilig. I Metin. Tipki içekimle yapılmış ikinci baskı. Ankara, Ankara: Maya Matbaacılık LTD. ŞTİ.
11. Toğan A.Zeki V. (1946). Umumi Türk tarihine giriş. Cild I. En eski devirlerden 16. asra kadar. 3. Baskı. İstanbul: Aksiseda matbaası.
12. Zeynalov F.R. (1980). Qədim türk yazılı abidələri (Orta türk dövrü). Bakı, ADU nəşri.

KEMAL TAHİR'İN KURT KANUNU ADLI ROMANININ SİYASET SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ M. Mesut BALLI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Öğrencisi
mesutballi@yahoo.com Orcid: 0000-0002-0675-7317

ÖZET

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra, siyasal alan başta olmak üzere birçok alanda, konuda devrimsel nitelikte değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerle birlikte iç siyasette de farklı ve de güçlü sesler çıktı. Siyasal ayrılıklar, siyasal çatışmalar oldu. Bu itilaf, farklı şekillerde 1926 tarihli İzmir Suikastına kadar devam etti. Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı romanı, 1926'da Cumhurbaşkanına yapılması planlanan ve ihbar üzerine ortaya çıkan "İzmir Suikastı" etrafından iktidarın muhalefeti tasfiyesini konu almaktadır. "Tasfiye" edilenler eski İttihatçılar olmakla birlikte, İttihatçıların tamamını kapsamamaktadır. Zira Gazi'nin yanında çok sayıda (eski) İttihatçı bulunmaktadır. Haliyle bu tarihsel olguya İttihatçıların tasfiyesi şeklinde bakmak sorunlu görünmektedir. Fakat her halükârda İzmir Suikastının en önemli sonucunu (potansiyel) muhalefetin tasfiyesi oluşturur. İzmir Suikastı süreci, iktidarın kendini koruma refleksi olsa da sonuçları tartışmaya açıktır. Kemal Tahir, tezli roman yazarı olarak eserlerinde kendi tarihsel gerçekliğini roman malzemesine dönüştürmüş biridir. Romanlarında Türk tarihine, siyasetine yönelik tezlerini ustaca işlemektedir. *Kurt Kanunu*'nda da bazı konulardaki düşüncelerini ortaya koyar. Bu noktada onun bütünüyle bilimsel bir düşünce sistematiğine sahip olduğu vurgulanmalıdır. Buna paralel eserde, yazarın tarihsel altyapısının güçlülüğü, toplumsal analizlerinin sağlamlığı da ilk göze çarpan hususlardandır. *Kurt Kanunu*, "kısıtlanmış insanların", "kovalanan adamların" romanıdır. Yazar; Osmanlı batılılaşması, liberalizm, İzmir İktisat Kongresi, yabancı etkisi, halifelik, İstiklal Mahkemeleri, masonluk, halkçılık, basın, aydın gibi çok sayıda siyasal, toplumsal konu, olgu ve kurum hakkında görüşlerini aktarmaktadır. Dönemin panoramasını çizmekte, dönemin siyasal ve sosyal ortamını betimlemektedir. İzmir Suikastını, suikastçılar açısından ele alması yazara, kendi görüşlerini de dolaylı olarak ifade etmesine olanak sağlar. Bu çalışmada *Kurt Kanunu*, siyaset sosyolojisi açısından incelenecektir.

Siyaset sosyolojisinin konusu toplumsal bağlamı içinde iktidardır. Roman, odağında “iktidar” olgusu olan siyaset sosyolojisinin kavramları etrafından ele alınacaktır. Çalışmada Kemal Tahir’in Türk siyasal ve toplumsal yaşamının bir dönemindeki gelişmeler ile bazı siyasal olgular hakkında görüşlerinin siyaset sosyolojisi bağlamındaki temel ve yan tezlerinin tespiti amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Kurt Kanunu, İzmir Suikastı, İttihatçılık

AN INVESTIGATION OF KEMAL TAHİR'S NOVEL NAMED KURT KANUNU IN TERMS OF POLITICAL SOCIOLOGY

M. Mesut BALLI

ABSTRACT

After the victory of the National Struggle, revolutionary changes were made in many areas, especially in the political field. With these changes, different and powerful voices emerged in domestic politics. There were political differences and political conflicts. This allegation continued in different ways until the Izmir Assassination of 1926. Kemal Tahir's novel named "The Kurt Kanunu" is about the liquidation of the opposition of the government around the "Izmir Assassination", which was planned to be made to the President in 1926 and emerged upon a notice. Although those who were "liquidated" were former Unionists, it does not include all the Unionists. Because there are many (former) Unionists next to Gazi. Consequently, it seems problematic to view this historical phenomenon as the liquidation of the Unionists. But in any case, the most important result of the Izmir assassination is the liquidation of the (potential) opposition. Although the Izmir assassination process is the self-preservation reflex of the government, its results are open to discussion. Kemal Tahir is someone who transformed his historical reality into novel material in his works as a novelist with thesis. He skillfully handles his theses on Turkish history and politics in his novels. He reveals his thoughts on some issues in the Kurt Kanunu. At this point, it should be emphasized that he has a completely scientific thinking system. Parallel to this, the strength of the author's historical infrastructure and the strength of his social analyzes are among the first striking points in the work. The Kurt Kanunu is the novel of "trapped people", "chased men". Writer; he conveys his views on many political, social issues, phenomena and institutions such as Ottoman westernization, liberalism, İzmir Economic Congress, foreign influence, the caliphate, the Independence Courts, Freemasonry, populism, press, intellectuals. It draws the panorama of the period and describes the political and social environment of the period. The fact that he deals with the Izmir Assassination in terms of the assassins allows the author to

express his own views indirectly. In this study, The Kurt Kanunu will be examined in terms of political sociology. The subject of political sociology is power in its social context. The novel will focus on the concepts of political sociology, which is the phenomenon of "power". In the study, it is aimed to determine the main and side theses of Kemal Tahir's views on the developments in a period of Turkish political and social life and some political phenomena in the context of political sociology.

Key Words: Kemal Tahir, Kurt Kanunu, İzmir Assassination, Unionist

GİRİŞ

Bir tarihsel olgu olarak, “İzmir Suikastı” (1926) Türk siyasal yaşamında son derece önemlidir. İhbar üzerine başlamadan biten olay, muhalefetin tamamen tasfiye edilmesiyle sonuçlandı. Hatta Kurtuluş savaşı kahramanlarından Ali Fuat Paşa (Cebesoy) dışındakiler Atatürk’ün sağlığında Türk Siyasal yaşamında bir rol oynayamadılar. Zürcher (2005: 8), Takriri-i Sükun Kanunu ile İzmir Suikastının gerek siyasal konumları gerekse de etkinlikleri itibarıyla Mustafa Kemal Paşa’nın otoritesine meydan okuyabilecekleri gözden düşürme amacına yönelik olduğunu ileri sürer. Gazi’nin otoritesini tehdit eden eski “dava arkadaşları”ndan başkası da değildi. Bu tehdit siyasi olmanın da ötesinde görünmekteydi. Gazi’nin kendini güvencede hissetmesi bir bakıma onların tasfiyesine bağlıydı. Bunlarla birlikte “1926 temizlik harekâtı” için genel bir ittifatçılara karşı temizlik olarak bakmamak gerekir. Eski ittifatçılardan Mustafa Kemal Paşa’nın yakın çevresi temizliğin dışındadır (Zürcher, 2005: 37).¹⁵ Kemal Tahir, bu tasfiyeyi romanına konu olarak seçen romancılarıdır. Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminin hemen başında gerçekleşen İzmir Suikastını (1926) konu alan *Kurt Kanunu* adlı romanın siyaset sosyolojisi açısından incelenmesi amaçlandı. Tezli romanlarıyla öne çıkan Kemal Tahir¹⁶ Türk düşüncesinin en önemli isimleri arasında yer alır. Onun tarihi, sosyal, siyasal ve iktisadi tezleri bugün de ilgi çekicidir ve özellikle bazı ideolojik kesimlerce benimsenmektedir.

¹⁵ Yakın çevresi içinde yer alan eski ittifatçılar: İsmet (İnönü), Ali (Çetinkaya), Celal (Bayar), Tevfik Rüştü (Aras), Cemil (Ubaydın), Ali Fethi (Okyar), Kâzım (Özalp), Recep (Peker), Şükrü (Kaya), Kazım (Dirik), Mazhar Müfit (Kansu), Hilmi (Uran), Hacı Adil (Arda), Yunus Nadi (Abaloğlu), Falih Rıfkı (Atay), Abdullah (Cevdet), Nuri (Conker), Ali (Kılıç), Salih (Bozok), Cevat Abbas (Gürer), Ahmet Fuat (Bulca), Müfit (Özdeş)(Zürcher, 2005:237-238).

¹⁶ Asıl adı İsmail Kemalettin Demir olan yazar hk. bkz.:Yazoğlu, 1989a: s.5- 6. Yazoğlu, 1989b: 7-15.

Kurt Kanunu'nun odağında yer alan konu, İzmir Suikastı'dır. Fakat yazar bu olay etrafında II. Meşrutiyet'e kadar uzanan tarihsel süreç içinde yer alan bazı siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmeler ve olgular hakkında görüşlerini açıklar. Tanzimat ve Batılılaşma gibi konulara da eleştiriler getirir, roman kahramanlarının ağzından özgün görüşler ortaya koyar. Eleştirel değerlendirmeler yapar. Kayalı'nın da belirttiği gibi (2010: 505) Kemal Tahir, erken Cumhuriyet ve İTC dönemini mesafeli ve eleştirel bir şekilde değerlendirir.

Kemal Tahir, Türk edebiyatı içinde müstesna bir yere sahiptir. Bununla birlikte ve herşeyden önce Kemal Tahir, bir düşündürüdür. O, düşüncelerini, fikirlerini roman aracılığıyla da ileten bir aydındır. Bu metnin konusu, Kemal Tahir'in Batılılaşma'dan İzmir Suikastı'na kadar pek çok kavram, olay, olgu, dönem ve kişiyle ilgili görüşlerine yer verdiği, işlediği, *Kurt Kanunu* adlı romanının siyasal sosyoloji açısından incelenmesidir. Nitekim *Kurt Kanunu*, Kemal Tahir'in siyasal, tarihi ve toplumsal düşüncelerini ortaya koyduğu romanlarından. Başka bir deyişle Kemal Tahir tezlerini yansıtır. Yani roman, “ölümünden kaçmaya çabalayanlarla, onları darağacına yollamak isteyenler arasındaki korkunç kovalamaca...”yla (Tahir, 2005: 204) sınırlı değildir!

Kurt Kanunu, siyasetin baskın olduğu bir roman olmakla birlikte, romanda sosyal, psikolojik tahliller de belirgindir. Gerek kişilik tahlilleri gerekse de toplumsal gelişmeler hakkında Kemal Tahir'in analiz ve görüşleri yer almaktadır.

Siyasi problemler, insanların toplum halinde ve siyasal bir örgütlenme içinde yaşamalarından kaynaklanır (Ballı, 2014: 138). Bu problemler de farklı alanlarda ele alınabilir. Roman odağında siyaset yer alan farklı bilim ve felsefe alt dalları tarafından da incelenebilir. Bununla birlikte bu çalışmada Kemal Tahir'in sosyolog kimliğinin de ön planda olmasına paralel siyaset sosyolojisi açısından incelenmiştir. Ayrıca romanda siyasal tezlerin yanında tarihi tezlerin de yoğunluğu dikkat çeker. Bunun sebebi, Kemal Tahir'de tarihin, en belirgin, en önemli sosyal bilim dalı olarak kendini kabul ettirmesidir (Kayalı, 2010b: 156). O, “gerçeği” konunun kendisinde, derinliğinde aradığı için tarihe yönelmiştir ve bu ilgi rastgele değildir (Eğribel, 2010b: 352).

Siyaset sosyolojisi, siyasal olayların sosyolojik yanlarını sosyolojik kavramsallaştırma ve yaklaşımlar çerçevesinde inceler (Bkz.: Duverger, 2011: 5). Bununla birlikte ilk bakışta siyasal olay olarak görünmeyen bazı olayların da yakından bakıldığında siyasal olay olduğu görülecektir. İzmir Suikastı davasında olduğu gibi.

Siyaset sosyolojinin ne olduğu konusunda çatışan iki büyük görüş vardır: Birincisi, siyasal sosyoloji devlet bilimidir. Diğeri ise, iktidar bilimidir. Duverger, bunlardan ikincisini benimsemektedir. Ona göre, siyasal sosyolojinin devlet bilimi olarak tanımlanmasının, ulusal toplum çözümlemesini diğer toplum çözümlemelerinden ayırmayı gerektirir. Diğer görüşe göre, siyasal sosyoloji, *“yalnız toplumda değil fakat tüm toplumlarda ve insan gruplarında ortaya çıkan, iktidar, yönetim, otorite ve emretmenin bilimidir.”* Duverger, siyasal sosyolojinin “iktidar bilimi” görüşünün, “devlet bilimi” görüşünden daha işlemsel olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte her iki tanımlamanın da birtakım zorlukları vardı (Duverger, 2011: 18).

Siyaset sosyolojisinin tanımında tam bir uzlaşa olmamakla birlikte (Bottomore, 1987: 1);

“Siyaset sosyolojisinin konusu toplumsal bağlamı içinde iktidardır. Burada ‘iktidar’ dan kastedilen, bir bireyin veya toplumsal bir kümenin, gerekirse diğer bireylerin ve kümelerin çıkarlarına, hatta muhalefetine karşı bir eylem sürecini izleme (karar alma ve uygulama, daha genel olarak da, karar alma gündemini belirleme) yetisidir. Bu açıklamada amaç iktidar kavramının eksiksiz ve yeterli bir tanımını vermek değil, sadece bir araştırma alanına ilişkin ön betimleme yapmaktır. Özgül siyasal kuramlarda yer alan çeşit çeşit iktidar kavramları bulunmakta olup, bu kitabın akışı içinde böylesi kuramların oluşturulmasında karşılaşılan başlıca kavramsal zorluklardan kimileri daha ayrıntılı şekilde araştırılacaktır. Temel ‘iktidar’ nosyonuna ilişkin olarak ortaya atılabilecek soruların yanı sıra, ‘yetke’, ‘nüfuz’ ve ‘güç’ veya ‘şiddet’ gibi kökteş nosyonlarla ilgili başka sorular da bulunmakta olup, bunların da özgül kuramsal şemalar bağlamında incelenmesi gerekecektir.”

Bu temel bilgilerden hareketle siyaset sosyolojisi, *“toplumların içindeki ya da aralarındaki güç dağılımlarının toplumsal neden ve sonuçları ile gücün (iktidarın) tahsis edilişinde değişimlere yol açan*

toplumsal ve siyasal çatışmalarla ilgilenen bir sosyoloji dalı”dır (Marshall, 1999: 667) şeklinde tanımlanabilir.

Bu çalışmada siyaset sosyolojisinin odağında “iktidar” kavramı yer almaktadır. İktidar, bir sosyal ilişki biçimidir. Bundan dolayı da toplumsal yaşamdaki irili-ufaklı, resmi-gayriresmi bütün birlikteliklerde karşımıza çıkabilir (Uluocak, 2018:47). İktidar kavramının tanımında da bir uzlaşma söz konusu değildir. Zira kavram, “karışık ve tayini güç” bir kavramdır (Bkz.: Karaca, 2018:19-20). Kimi araştırmacılar iktidarı, “zorlayıcılık” yardımıyla tanımlar. Robert Dahl, iktidardan, “*ona boyun eğmekten kaçanları ağır kayıplara uğratan özel bir etki tipi*” şeklinde söz eder. Duverger gibi bazı araştırmacılar da iktidara boyun eğmede zorlayıcılığın ve yaptırımın ikinci derecede rol oynadığı görüşündedir. Kimi de iktidarı “otorite” ile eşit bir biçimde kabul eder (Duverger, 2011: 124-125). Kısaca iktidar, etki, güç, zorlayıcılık, otorite, meşruluk gibi siyasal kavramlarla birlikte ele alınabilir, açıklanabilir (Bkz.: Duverger, 2011: 124-142).

Çalışmada romanın incelenmesi Şerif Aktaş’ın önerdiği şekilde gerçekleştirildi. Daha doğru bir ifadeyle iskelet Aktaş’ın çalışmasına göre kuruldu. Buna göre, bir romanda ortaya konulması gerekenler, vak’a (olay),¹⁷ bakış açısı ve anlatıcı, zaman, mekân ve şahıs kadrosudur.

Olay, “herhangi bir alaka ile bir arada *bulunan veya birbiriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezahürüdür.*” Ve her halükârda olayın ortaya çıkması şahıs kadrosuna, mekâna ve zamana ihtiyaç gösterir (Aktaş, 1998:48). Aktaş, edebi eserlerde karşılaşılan olayları ise üç şekilde gruplandırmaktadır:

1. Olay, tek bir zincir halinde nakledilir,
2. Eserin olayı, iki veya daha fazla olay zincirinden meydana gelir,
3. Bir olay, başka bir olay içine yerleştirilerek sunulur (1998: 76-77).

Bir romanda, hem metin halkası hem olay zinciri hem de eserin dili bakış açısına göre şekillenir. Şerif Aktaş, “bakış açısı”nı şöyle tanımlamaktadır: “*Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorunlarına verilen cevaptır*” (1988: 81-84).

¹⁷ Aktaş’ın “vaka” tercihi karşılık burada (doğrudan yapılan alıntılar dışında) “olay” kelimesi kullanıldı.

Bu metin, giriş ve sonuç dışında beş alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta İzmir Suikastı ve İttihatçılar yer almaktadır. Dönemi içinde bazı değerlendirmelerle romanın özetindeki tarihsel olgu ortaya konulmaktadır. İkinci alt başlıkta roman hakkında bilgiler ve romanın konuları yer almaktadır. Metnin üçüncü alt başlığı romanda yer alan görüşler, diğer bir deyişle Kemal Tahir'in görüşlerine ayrıldı. Bu başlık altında görüşleri ile ilgili araştırmacıların yorumlarına yer verilmeyip, yalnızca düşünürün kendi görüşlerinin aktarımı ve yorumunun arkasında tarihsel perspektifler gerekli görüldüğü ölçüde yer almaktadır. Romanın temel tezi, yan tezleri ve tarihsel tezlerin yer aldığı bir sonraki alt başlıktadır. Aslında bu kısmın, Kemal Tahir'in düşüncesinin özetini oluşturduğu, söylenebilir. Beşinci alt başlık altında yazara ve eserine yönelik olarak yapılan eleştirilere yer verildi. Bu noktada önemli bir roman olmasına rağmen Fethi Naci gibi bazı eleştirmenlerin *Kurt Kanunu*'na değinmediği de belirtilmelidir. Sonuçta ise, roman üzerinden genel bir değerlendirme yapılacaktır.

İZMİR SUİKASTI ve DÖNEMİ

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğunu kurtarma çabalarının sonuçsuz kalmasına rağmen İttihatçı kadrolar, Millî Mücadele ile zafere ulaştı ve yeni bir devlet kurdu. İttihatçı güçler bu zaferini kendisi de (eski) bir İttihatçı olan Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) etrafında kenetlenmesi ile gerçekleştirdi. Daha açık bir deyişle, Atatürk ve İttihatçılar, Türk potansiyelini harekete geçirdi. Gerek Talat Paşa'nın yurt dışından Mustafa Kemal Paşa'ya olan destek noktasında yönlendirmesi/talimatı gerekse de Mustafa Kemal Paşa'nın karakteri, askeri başarıları isabetli çıkan öngörülerinden kaynaklı şahsına duyulan güven, onu lider olarak ön plana çıkardı. O da bu teveccühe layık olduğunu ülkeyi işgalden kurtarıp, bağımsız, milli bir devlet kurarak gösterdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel alanlarda yaptığı tüm girişimlerin savaş ortamında arzu edilen şekilde sonuçlanmadı. Fakat bunların hemen tamamı yeni devlette hayata geçirildi ve kurumsallaştırıldı. Bu noktada bazı araştırmacıların 1950'ye kadar olan dönemi "İttihatçı dönem" şeklinde dönemselleştirmelerinde haklılık payı bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle yeni devletin

politikaları İTC'nin uyguladığı, uygulamaya çalıştığı politikalarla birebir uyumluydu.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra, siyasal alan başta olmak üzere birçok alanda, konuda devrimsel nitelikte değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerle birlikte iç siyasette de farklı ve de güçlü sesler çıktı. Siyasal ayrılıklar, siyasal çatışmalar oldu. İtilaf, farklı şekillerde 1926 tarihli İzmir Suikastına kadar güçlü bir şekilde devam etti.

İzmir Suikastı, 16 Haziran 1926'da bir ihbar üzerine ortaya çıkan ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast girişimidir. Olayın ortaya çıkmasından sonra kapsamlı bir tutuklama faaliyeti başladı. Suikastın ortaya çıkmasından sonra suikast girişimi önce kamuoyundan güvenlik kaygısıyla gizlendi. 16 Haziran 1926'da ortaya çıkartılan suikast girişimi kamuoyuna 18 Haziran 1926'da yayımlanan Tebliğ-i Resmi ile duyuruldu (Aybars, 2018: 477-479). Ergun Aybars, İzmir Suikastı olayının duyulmasından sonra adı geçen kimselerden dolayı, İttihat ve Terakki'nin geri kalan kimselerince böyle bir girişimde bulunabileceği düşünülerek fırsattan yararlanıp, bu teşkilatın kökünün kurutulacağına belli olduğu görüşüne yer vermektedir (2018: 522-523).

İstiklâl Mahkemesi'nin Anadolu Ajansı'na verdiği listeye göre, 49 kişi tutuklandı. Liste; suikastın asıl tertipçileri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) üyeleri, eski İttihatçılar ve üçüncü derece şüpheli olanlar şeklinde düzenlenmişti (Aybars, 2018: 491-492). Mahkemenin emri ile kapatılan TpCF'na mensup olan milletvekilleri ile isyanla ilgili görülenlerin hepsi tutuklandı (Güz, 1991: 205).¹⁸

İzmir Suikastı Olayı, Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast teşebbüsü olmasına rağmen, Anayasayı değiştirmeye, Büyük Millet Meclisi (BMM)'ni görevinden men etmeye ve Hükümeti devirmeye yönelik bir hareket olarak değerlendirildi. Olayın Cumhuriyet'e yönelik bir hareket olarak adlandırılması ile ceza müessesesi sadece olayla ilgili olanlarla sınırlı kalmayacaktı (Güz, 1991: 203). Mustafa Kemal Paşa da, suikast girişimi dolayısıyla basına aralıksız demeçler verdi. Bunlarda suikast teşebbüsünün şahsından ziyade Cumhuriyete ve onun ilkelerine

¹⁸ Bununla birlikte TpCF'lı olmayan bir milletvekili (Erzurum mebusu Kâzım Bey) de tutuklanırken, TpCF'lı bir milletvekili de (Kastamonu mebusu Halit Bey) tutuklanmadı (Güz, 1991: 207).

yönelik olduğunu vurguladı (Aybars, 2018: 484-485). Aynı şekilde Falih Rıfkı ve Ağaoğlu Ahmet Bey gibi başyazarlar da suikastın rejime yönelik olduğunu ve iktidarı devirmeyi amaçladığını belirten yazılar yazdılar (Aybars, 2018: 486).

Birincisi 26 Haziran 1926'da İzmir'de başlayan İzmir Suikastı davasının 6 Temmuz'daki duruşmasında Savcı Necip Ali Bey, İzmir Suikastını düzenleyenlerin var olduğunu bir de hükümeti devirmek isteyenlerin bulunduğunu ileri sürerek davanın İzmir Davası ve İttihatçılar Davası olarak ikiye ayrılmasını istedi. Mahkeme de bu isteği yerinde gördü. İttihatçılar Davası'nın Ankara'da görülmesine karar verildi (Güz, 1991:210; Aybars, 2018:499-500).

11 Temmuz 1926'da Savcı Necip Ali Bey, iddianamesini okudu. 17 Haziran 1926'da Cumhurbaşkanına bir suikast yapılmak istendiğini belirtti, suçun hazırlanışı ve uygulamaya konusu hakkında açıklamalar yaptı. Olayda İttihat ve Terakki parmağı olduğunu, bu partinin tekrar iktidarı ele geçirmek istediğini açıkladı. Bazı isimlerin idamlarını, bazıları için kürek cezası almalarını, bazılarının ise beraatini istedi. Ertesi gün sanıklar savunmalarını yaptı. 13 Temmuz 1926'da ise karar okundu. Karar, *“yoruma gerek bırakmayacak kadar açık bir şekilde, Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonraki gelişmeleri ve devrime karşı oluşan muhalefeti anlatıyor, yargıların neden yapıldığını”* ortaya koymaktadır. Bu kararla, *“asıl suçlular cezalandırılırken, devrime muhalif olmaları sebebiyle karşı devrimciler ve İttihatçılara umut vermiş olan ve suikast olayına karışmış olan Terakkiperver Fırka politik hayattan kesinlikle çekiliyordu”* (Aybars, 2018: 507-508). Sanıklar olayla ilgileri yönünden dörde ayrılabilir:

1. Suikastın doğrudan doğruya uygulanmasında görev alanlar,
2. Bunları kışkırtan ve olayı hazırlayan baş düzenleyiciler,
3. Bunların dışında suikastın yapılmasına ve hazırlanmasına doğrudan katılmadıkları, tam tersine engel olmak istedikleri görülmekle beraber, Türk Devrimi'ne ve özellikle Mustafa Kemal'e karşı cephe almış ve şüpheli oldukları için uzun zamandır izlenmekte olan eski İttihat ve Terakki kalıntıları,
4. Kapatılan Terakkiperver Fırkası üyeleri ve Mustafa Kemal'in en yakın silah arkadaşı olan paşalar (Aybars, 2018: 508).

Mahkeme on beş kişiye idam cezası verdi.¹⁹ İdam cezası alan Ankara eski Valisi Abdülkadir Bey ile İaşeci Kara Kemal gıyaben idam

¹⁹ Kararın ilgili kısmı şu şekildedir (Aktaran Aybars, 2018: 506):

cezasına çarptırıldılar. 13 Temmuz’u 14 Temmuz’a bağlayan gece diğer on üç kişinin cezaları infaz edildi. Atatürk’ün İzmir Davası’na doğrudan müdahaleleri söz konusudur (Bkz.: Güz, 1991: 204-209, 219, 223-224).

Ankara’daki duruşmalar 2 Ağustos 1926’da başladı. 26 Ağustos günü açıklanan karara göre, İttihat ve Terakki mensuplarının iktidara gelmek için çalışmalar yaptıkları ileri sürüldü. Sonuçta, dört isme daha idam cezası verildi.²⁰ İdam hükümleri 26’yı 27 Ağustos’a bağlayan gece uygulandı. En son sınırdaki yakalanan eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey’in idam cezası 31 Ağustos’u 1 Eylül’e bağlayan gece infaz edildi. Bu idamla birlikte İzmir Suikastı ve onun devamı olan İttihatçıların davaları da kapanmış oldu. İdam cezaları dışında çok sayıda sanığa onar yıl kalebent cezası verildi. Çok sayıda isim de beraat etti. Kara Kemal Bey ise yakalanacağı sırada intihar etti. Bu politik davayla birlikte Atatürk’e muhalif olanlar politik ortamdan çekildiler. İzmir’de beraat eden paşalar ise tekrar orduya dönmediler. 5 Ocak 1927’de emekliye sevk edildikleri paşalara bildirildi (Aybars, 2018: 514-522).²¹

Ankara’da görülen ikinci dava, İzmir’deki suikast tertipçilerine yardım yapanların yargılanmasından çok İttihatçılardan geçmişin hesabının sorulması şeklinde geçti. Bu dava, “belgelerden çok şüpheye dayanılarak” açılmıştı (Güz, 1991: 213). Bu yargılamalarla yönetime muhalif olabilecek kişiler ya idam edilmiş ya da aktif politika yapamayacak duruma getirilmişlerdir. Böylece bu davalardan sonra Hükümete ve icraatlarına muhalefet edebilecek hiçbir kişi veya kurum kalmadı (Güz, 1991: 231). Muhalefet yapabilecek tek bir kişi, tek bir kuruluş bırakılmadan tek partili sistem kuruldu (Güz, 1991: 217). Bu davalarda hukukun kaidelerinin uygulandığını söylemek mümkün değildir (Güz, 1991: 224).

“...Binaenaleyh bunlardan İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Arif, Sivas Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşid ve sabık Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe namıyla maruf Edip, mülazımlıktan mütekait Çopur Hilmi, baytar miralaylığından mütekait Rasim, Ankara Vali-i sabıkı Abdülkadir, İlaşeci Kara Kemal’in vakıaları Kanun-u Ceza’nın 55. Maddesinin ‘Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilatı-Esasiye Kanunu’nu tamamen veya tamamen tayir ve tebdil veya ilgaya ve kanunu-u mezkûre tevfikân teşkil eden Büyük Millet Meclisi’nin iskat veya ilgaya ve vazifeden men’e cebren teşebbüs eden idam olunur...”

²⁰ Sabık Maliye Nazırı Cavid, Dr.Nazım, Ardahan Mebusu Hilmi ve Nail Beyler (Aybars, 2018: 519).

²¹ Abdülkadir ve Kara Kemal Beylere yataklık etmiş olanların duruşmaları 18-20 Ekim tarihleri arasında yapıldı. Suçlu bulunanlara hapis cezaları verildi (Aybars, 2018: 526).

İzmir Suikastı, Cumhuriyet döneminin en önde gelen tartışmalı konularından biridir. Suikastın tetikçilerinin bilinmesine rağmen, organize edenleri açıklığa kavuşmadı. Yalnızca iktidara bir tasfiye ve gücünü pekiştirme imkânı sağladı. Bunun yanında bu sürece İttihatçıların tamamen ortadan kaldırılması şeklinde de bakılamaz. Zira Atatürk'ün yakın kadrosu içinde çok sayıda eski İttihatçı bulunmaktaydı. Diğer bir deyişle bu tasfiye ile de bazı İttihatçılar, yönetimdeki yerlerini sağlamlaştırdılar.

KURT KANUNU ve ÖZETİ

Kemal Tahir, Türkiye'nin yakın tarihini ele aldığı romanlarında, iktidar mücadelelerini, mücadelelerin arkasındaki “neden”leri, “niçin”leri ele alır. Görüşlerini bir tarihsel olgu etrafından açıklar Yazar, Berna Moran'ın da belirttiği gibi (2011:174), Türk tarihi üzerine yaptığı araştırmalardan çıkardığı sonuçları roman yoluyla duyurmak istemiştir. Bu tarihsel olgulardan biri, İzmir Suikastı'dır. Kemal Tahir romanında, “Cumhuriyet kargaşasında kısırılmış devlet adamlarının -İttihatçılar-debelenmelerinin ve debeleniş süresinde devrin yöneticileriyle hesaplaşmalarının romanını” yazmıştır (Berksoy,1971:70). Bu romanı bir bilimsel yapıt ciddiyetinde ortaya koymuştur. Eserde siyaset sosyolojisinin en temel kavramlarına rastlamak ve dolayısıyla da yazarın siyasal düşüncesini bulmak mümkündür. Olağanüstü üslubu ve kavramlara olan muazzam hakimiyetiyle eser, bir tarihsel olayı farklı açılardan ve farklı tezler üzerinden anlatan önemli çalışmalardan biridir. Kemal Tahir'in *Notlar*'ında roman anlayışı ile ilgili şu satırlar yer almaktadır (1989: 69):

“Roman anlayışım tek insanın dramına dayanır. Tek insanın dramını inceleyip derinleştirdikçe de insanoğlunun ‘tükenmezliğine’ inancım artmıştır. Bu açıdan insanların kişisel serüvenlerinin ana itici gücünü, yalnızca toplumun ekonomik-sosyal baskılarıyla kabataslak açıklamayı yetersiz bulurum. İnsan kendi tarihini, ekonomik-sosyal yasaların baskıları altında yapıyor ama, son hesaplaşmada, gene kendisi, kişisel özelliği, sorumluluğu, içinde yapıyor. Yoksa, sanatta çeşitlilik hemen de imkansız olurdu.”

Kemal Tahir, romanı “*bir bilinç aracı*” olarak görmektedir. Ona göre, “*roman ve toplum gerçekleri sadece yazarın sezdiği gerçekler*

olmaktan öteye okurun da belli belirsiz sezdiği gerçeklerdir” (Eğribel, 2010b: 348-349). Hilmi Yavuz’un da yer verdiği üzere Kemal Tahir’de roman sorunu; “çok derinlere giden, bilim, felsefe ve tekniğe dayalı; dünyadaki bütün meseleleri içine alabilen ve kullanabilen geniş bir edebiyat türüdür” (1977: 63).

Genel olarak Kemal Tahir’in özel olarak da *Kurt Kanunu*’nun Türk romanı içinde bulunduğu yeri konusunda farklı tasnifler bulunmaktadır (Bkz.: Narlı, 2007: 64-65, 70-72; Aytaç, 1990: 28, -47). Bir sanat eseri olarak roman, bilinçli bir biçimde kaleme alınmış bir edebi türdür. Nurullah Çetin’in de belirttiği gibi (2009: 11) bu edebi tür kendisine bilinçli bir muhatap olarak yaklaşılmasını gerektirir. Bunun nedeni, romanın, “deşilmesi, kazılması, çözümlenmesi, keşfedilmesi gereken nice hazineler ve hissedilmesi gereken nice hazlar barındırmasıdır.” Çünkü roman, salt bir edebi tür değildir. Bir takım ilgi çekici olayları, beğeniye uygun olan, olduğu düşünülen bir dille aktarmaz. Aslında yetkin bir romancı tarafından yazılan romanda bunlar asıl iletiye birer zemin oluşturur. Sanatçı, ideolojik ve sosyal kaygılarıyla şekillendirdiği olay örgüsü içinde kendi mesajını verir, kendi görüşlerinin, düşüncelerinin propagandasını yapar. Bununla birlikte her eser, oluşturulduğu dönemin atmosferinden etkilenir. Bu durum, kaçınılmazdır. Bu etkinin “alıcı”, “kabul edici”, “benimseyici” bir şekilde olmasını gerektirmez. Dönemin egemen anlayışının, kabullerinin farkındalığını gerektirir. Şüphesiz ki, etkilenmek ayrı, benimsemek ayrıdır. Kısaca, roman da doğduğu dönemin koşullarından bağımsız olamaz. Tabi döneme temel karakteristiğini veren dünya görüşünün temeline yaslanarak.²² Kemal Tahir’in romanı da bu temel üzerinde incelenmelidir.

Bu noktada romanın bulunduğu yerin tespitinden daha önemli bir mesele ortaya çıkar. Bu da romanın nasıl inceleneceğidir. Şerif Aktaş’ın da belirttiği üzere bir edebiyat eseri incelemesinde çeşitli yöntemler kullanılabilir ve kendi içinde tutarlı olmak şartıyla her türlü inceleme edebi eseri bir başka yönüyle tanıtır (1998: 9). Bu metinde, yukarıda da belirtildiği üzere Kemal Tahir’in *Kurt Kanunu* adlı eserini başka bir açıdan, siyaset sosyolojisi açısından ele alınmaktadır.

²² Mesela, “Klasik roman”ın 19. yüzyılda yaygınlık kazanan pozitivist ve materyalist dünya görüşü temelinde şekillendiği gibi. Bu konuda bkz.: Çetin, 2009: 70-101.

Romandan beklenen, sanattan, edebiyattan beklenenle ilişkili olarak bir “güzellik” sorunudur. Yani, romanın başarısı “neyi” anlattığı kadar “nasıl” anlattığıyla ilgilidir ve “ne” ile “nasılın” uyumu, dengesi söz konusu romanın başarısını belirler. Yazarın anlatmak istediği yani konu, onun kişiliği, özel eğilimleri ve çevresini, hayatı algılayışıyla bağlantılı olarak ortaya çıkar. Bunun yanında edebiyat, hangi konuya el atarsa atsın, el attığı konuyu ilgi alanına katarsa katsın bir bilimsel esere bilgi açısından eşit olamaz. Bu noktada bir tarih romanı da bilimsel bir tarih eseri kadar güvenilir olamaz, öyle de olmak zorunluluğu yoktur (Aytaç, 1990:24). Fakat Kemal Tahir, özellikle de Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki İttihatçıların odağında yer aldığı eserlerinde bu genel kuralın bir istisnası gibi durmaktadır. Zira yazar o denli bir biçimde belgeye bağlıdır ki, yazdıklarını bir bilimsel eser mi, yoksa edebi bir eser mi? ayırt etmek güçtür. Bunun yanında Hilmi Yavuz’un da belirttiği gibi, Kemal Tahir’in düşünce sistematığı, bütünüyle bilimseldir. Yani, somut gerçekliğin tarihselliğini saptamada uyguladığı yöntem, bilimseldir. Yavuz’a göre, Kemal Tahir bunu Batı ile Türk toplumlarında ve insanındaki “tarihsel” olanın farklılığına bağlar (1977:59-60).²³ Ona göre, romanla bilimsel bilgi arasındaki ilişki basit ve dolaysız bir bilgi aktarımı doğrultusunda değildir. Bu ilişki Kemal Tahir’de “*topluma ve insana ilişkin somut tarihsel gerçekliğin roman malzemesine dönüştürülmesi doğrultusundadır*” (Yavuz, 1977: 66).

İçerik olarak Kemal Tahir romanlarını üç temelde ele alan İsmet Emre’nin de belirttiği gibi (2010:371), *Kurt Kanunu*’nu “*tarihin herhangi bir kesitinin alınıp enlemesine irdelendiği metin*”ler arasındadır. Ayrıca İzmir Suikastı’nı konu alan *Kurt Kanunu*’nda olay, suikastçılar açısından anlatılması da, Kemal Tahir’e kendi görüşlerini dolaylı olarak ifade etmesine imkân verir (Enginün, 2002: 318).

Romanın Adı

Roman, her şeyden önce bir kurgudur. Bu kurgunun ilk unsuru da, onun adıdır. Romanın adı, kurgusunun tamamı göz önünde tutularak

²³ Hilmi Yavuz, Kemal Tahir’in görüşlerini, başka bir deyişle Türk toplumu ile Batı toplumunun tarihselliğinin farklılığının ortaya çıkarılması hususundaki düşüncelerini şu şekilde özetler (1977: 60):

1. Somut ve tikel gerçeklikler gözlemlenmeli,
2. Bu somut ve tikel gerçekliklerin bugünü değil, ama dün ve geleceği içeren yapısal ve tarihsel karakteristikler taşıyıp taşımadıkları bilimsel verilerle irdelenmeli,
3. Batı toplumlarındaki somut ve tarihsel gerçekliklerle karşılaştırılmalıdır.

verilir. Adın, kurgunun bütününü en çarpıcı biçimde yansıtmaya dikkat edilir. Bunun için yazar, simgesel değerlere sahip bir isim vermeye çalışır (Çetin, 2009: 185-186). Kemal Tahir, *Kurt Kanunu* (1969) ile ilgili şunları yazmaktadır (Aktaran, Berksoy: 36-37):

“Kurtlukta düşeni yemek kanundur. Romanın konusu 1926 İzmir Suikastı gibi son derece buhranlı bir devrede geçiyor. Bunun için adını *Kurt Kanunu* koyduk. Kişiyi sosyal çevresi ve bunalımları içinde ele alıyorum. Gerçekten büyük tehlikeler içinde kısıtlanmış insanların romanı bu. Sosyal ve kişisel bir bunalım çizgisinde alındığı için konu, modern insanı araştıran ve bunalıma dayanan bilimsel görüşleri de burada yerli olarak kullanan bir tutum içindeyim... Bugünkü politik hayatımızdaki insanlarla, yakın gelecekteki politikacılar için aydınlatıcı davranışlar anlatılmaktadır. Kişiler otantik, gerçek vakaları bir fol olarak kullanıyorum. Çeşitli sosyal gruplara mensup roman kişilerinin iç ve dış dünyalarını belirleyen kişiler de otantik. Söz gelimi ittihatçıların ünlü iâşe nazırı Kara Kemal var. Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar var. İzmir Suikastının başta gelen ismi Ziya Hurşit var, Abdülkadir var. Bütünüyle İstiklal Mahkemesi var.”

Romanın ismi, Kara Kemal’in çocukluk arkadaşı Emin Bey ile yaptığı sohbette ortaya çıkar. Kara Kemal, bir politikacı için en büyük cezanın devletin kendi elinde batması olduğunu söyler ve kendisinin asıl korkusu “suikast suçlusu” olması değil, bu duyguyu taşımasıdır: “... *Büyük suçun gölgesidir bu... Tarihin örneğini yazmadığı kurtlar boğuşmasına girip yenik düştük. Kurtlukta düşeni yemek kanundur*” (Tahir, 2005: 246). Bununla birlikte, Kemal Tahir’in *Notlar 1*’de “Kurt Kanunu (Kurtarıcılıktan Cellatlığa)” (1989: 207) ifadesine yer vererek, genel olarak bakışını özetlemektedir.

Romanın Konuları

Kurt Kanunu, “kısıtlanmış insan”ların (Tahir, 2005: 215, 311), “kovalanan adam”ların (Tahir, 2005: 63) romanıdır. Eser, üç bölümden oluşmaktadır. ‘Kanlı Tuzak’ başlığını taşıyan birinci bölüm de kendi içinde üç kısımdır. Dört kısımdan oluşan ikinci bölümün başlığı ise, ‘Sürek Avı’dır. ‘İnsanlık Sorumu’ başlıklı son bölüm ise yine üç kısımdır. Romanın başlıca konuları şunlardır:

- i. Gazi'ye suikast girişimi,
 - a. Suikast girişimin nedenleri,
 - b. Suikastın ortaya çıkarılması ve sonuçları,
 - c. Suikastıların yargılanması,
- ii. Suikast ve İttihatçılar,
- iii. İttihatçıların eleştirisi,
- iv. Mustafa Kemal ve İttihatçılar,
- v. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde dış glerinin rolü,
- vi. (C)HF'nin kurulması,
- vii. Aydın sorumluluğu.

Bu konuların her birinde yazar bir konuyu, kurumu, olayı ve/veya olguyu ele almaktadır ve bunların hepsine de eleştirel bakmaktadır. Bu bağlamda birinci bölümde yer verilen, ele alınan olay, olgu, kurum ve dönemler şunlardır: Suikast, Babıali Baskını, İstiklal Mahkemesi, Meşrutiyet Dönemi, Abdülhamit Dönemi, Teşkilat-ı Mahsusa, 31 Mart Olayı, muhalefet, iktidar ve eleştirisi, baskıcı yönetim. İkinci bölümde değinilen, işlenen, olay, olgu ve dönemler şunlardır: şapka, Türklük, şeyh Sait İsyanı ve sonuçları, Takrir-i Sükun Kanunu, İzmir Suikastı(nın ortaya çıkarılması), İTC'nin Milli İktisat politikaları, İTC ve Cumhuriyet dönemleri(nin karşılaştırılması), İstiklal Mahkemeleri, İzmir Suikastı davası, İTC'deki itilaflar, Tekalif makbuzları, kontrollü basın. nc bölümde yer verilen, değinilen olay, olgu, kişi ve kavramlar şunlardır: Diktatörlük, Karakol Cemiyeti, İzmit görüşmesi (Kara Kemal'in Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme), yabancı nüfuzu ve kontrol yöntemleri, Siyasi cinayetler, Batılılaşma, Tanzimat, Suikast davası, Suikastın sonuçları, halifelik, baskı, masonluk, sorumluluk, milli iktisat, dış etkiler, Halk Fırkası, Lozan-kapitülasyonlar, liberalizm, Kara Kemal'in lm.

ROMANIN DEğERLENDİRMEşİ ve ELEşTİRİLER

Roman, İttihat Terakki'nin önde gelen isimlerinden Kara Kemal ve eski bürokrat Abdülkerim (Abdülkadir Bey) etrafından Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen bazı siyasal olaylar, alt dönemler, gelişmeler, kurumlar, devletler, olgular ve kişiler hakkındaki görüşleri içermektedir.

Romanda Kemal Tahir'in Cumhuriyet dönemine yönelik olarak özellikle iktidar tezahürü açısından getirdiği eleştirileri ön plana çıkar. Bu bağlamda, ondaki iktidar vurgusu, homojen bir göndermeye sahip değildir. İktidarı en somut tezahürü olan devlet bağlamında irdeleyen Kemal Tahir, iktidarı olumlu ve olumsuz içerikleriyle irdelemekten

yanadır. “İktidarın olumlu tezahürünü toplumun istikrarını ve sürekliliğini temin eden hakim, koruyucu, savunucu, bütünleştirici, halkın yararına olan devletle örnekler.” Osmanlı Devleti’ni çoğu zaman bu bağlamda olumlar. Buna karşılık iktidarın olumsuz karakterine ilişkin ilişkin Cumhuriyet dönemi iktidar tezahürlerine getirdiği eleştiriler gösterilebilir (Çağan, 2010: 401-402).

Kemal Tahir (Çağan, 2010: 394);“edebiyatla düşüncenin, siyasetin ve ideolojinin iç içeliğini savunmuş bir yazardır. Burada dikkate değer olan şey, ideolojik bir tavrı olan herhangi bir yazarın, kaleme aldığı eserlerinde bu ideolojik tavrı iradi ya da gayri iradi bir biçimde yansıtıyor olması değildir. Burada söz konusu olan ideolojik bakışın edebi metne çok bilinçli bir biçimde taşınıyor olmasıdır. Kemal Tahir temel düşünsel argümanlarını edebi metinler üzerinde tartışmaktan; onları edebiyat aracılığıyla dillendirmekten yana açık bir tavır sergilemiştir. Bu nedenledir ki onun romanları, yer yer bir fikir kitabına, ideolojik bir argümana, bir tarih tezine dönüşürler.” Baykan Sezer, Kemal Tahir’i 20. yüzyılın en büyük romancısı olarak nitelendirir (2010: 168).

Roman yazarını, “belli bir tarihi devrenin ürünü”dür ve “romancı olarak yaşamaya başladığı zamandan itibaren... Romancı olarak yaşamaya başlamadan önce ne olacağı bilinmeyen adam” (Aktaran ÖnerToy, 1984: 92) olarak gören Kemal Tahir, roman yazarının toplumda birtakım ödevleri olduğu görüşündedir. Roman yazarının topluma karşı ödevi, romancı olarak yaşamak, romancı olarak düşünmek, dünyaya romancı olarak bakmak, yalnız roman yazmak, gerçeklere saygı duymak, hoşgörülü olmak, ön yargılardan elden geldiğince kurtulmak, yaptığı işin çetin bir iş olduğunu unutmamaktır (ÖnerToy, 1984: 92).

Naci Çelik’in belirttiği gibi (1971:24), Kemal Tahir, romanda tesadüfı yıkan ilk romancıdır. Ona göre; “Kemal Tahir sezgiyle vardığı doğruları bilimle sistemleştirmiş, izlediği ya da kurduğu olguları köklü bir düşünceyle temellendirmiştir. Savlı roman konusunda onun tek ad olduğunu söyleyebiliriz. Savlı romanı batıdaki örneklerden ayrı bir tutumla işlemiştir. Sav için roman yazmamış, roman için savı kullanmıştır...”

Hakan Aslanbenzer ise Kemal Tahir’in romancılığı hakkında şu tespitleri yapmaktadır (2010: 238):

“Kemal Tahir’in romanlarında konuşmaya büyük yer vermesinin bir başka nedeni de siyasi mentörlüğe mesafe alsa da daha geniş anlamda makul olma, akil olma çabasını elden bırakmamasıdır. Sahip olduğu bilgi

ve akli belli bir güce sunmak yerine, bir yazar olarak kendisini aracı kılarak toplumun sahip olduğu akıl seviyesi ile derinliği roman yoluyla yine tüm toplumun hizmetine açmak istediği hissedilmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Fetret Devri, Mütareke Dönemi, Millî Mücadele, Cumhuriyet'in ilk yılları gibi kritik momentumlar açısından Kemal Tahir romanlarında bir zihniyet tarihi akmaktadır. O dönemde mevcut siyasetler ve gelişen olaylar arasında kaç çeşit akıl olduğunu; belli bir yolda yürüyen insanların, mesela Millî Mücadele'yi başlatanların ne gibi bir iman ve şüphe arasında bulunduğunu, kafalarında ne türden problemler olduğunu, çözüm arayışlarının hangi kanallardan aktığını Kemal Tahir okuyarak edinmek mümkündür. Burada yazar, o dönemin zihniyetini bugünde ve burada yeniden yaratmakta, çağımıza kazandırmaktadır.”

Naci Çelik, Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı eseriyle, politikanın Türk romanında aşama kaydettiğini iddia eder. Ona göre, eserde 'politika' "politikacılara yarar sağlayacağı yerde saptırılmış gerçekleri açıklamak adına kullanılmıştır" (1971:69). Naci Çelik Berksoy, *Kurt Kanunu*'ndaki gazeteci Murat'ın Kemal Tahir'in gençliğinden izler taşıdığını iddia eder (2010: 27). Buna karşılık Ufuk Özcan ise, gazeteci Murat karakterinin Kemal Tahir'in kişiliğini yansıtan bir karakter olmadığı görüşündedir (2010: 128). Nadir Nadi ise, *Kurt Kanunu*'nu Atatürk'ü küçük düşürücü roman olarak görür (Berksoy, 2010: 36).

Kurt Kanunu'nun genelde gözden kaçan bir yanına Özlem Fedai dikkat çekmektedir: Kadın ve cinsellik. Fedai'nin de belirttiği üzere Kemal Tahir, "kadın ve cinsellik" konusunda gereğinden fazla yer vermiştir (2010:396-397). İsmail Beşikçi'ye göre, Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı romanı bazı diğerleri gibi "Türk yurtseverliğini" dile getirmiştir (2010:106).

Genel olarak Kemal Tahir'in roman görüşünü ele alan Hilmi Yavuz'un da belirttiği gibi (1977:58), onun kuramsal görüşleriyle dünya görüşü bir bütünlük gösterir. Yani, Kemal Tahir'in romancılığı, onun dünyayı algılayış tarzından soyutlanarak düşünülemez. O, roman gerçekliğini ile tarih ve toplum gerçekliğini, bilgiyi bir tür 'gizlenmiş betimleme' olarak kullanmak yoluyla bütünler (Yavuz, 1977:67).

Son olarak Berna Moran (*Yorgun Savaşçı, Devlet Ana* ile birlikte) *Kurt Kanunu*'nu şu şekilde değerlendirmektedir (2011: 179-180):

“Tarihsel bakımdan önemli ve karışık bir dönem seçilmiş, bu dönemin dramı anlatılırken bireyin serüveni yerine toplumun serüveni yansıtılsın diye roman bir tek kahraman üzerine değil birkaç kişi üzerine oturtulmuştur. Bu insanların dramı toplumun dramından ayrılmaz derken Kemal Tahir bu özdeşleşmeden ne anlıyor ve bu iç içeliği nasıl sağlıyor yapıtlarında? Kanımca yaptığı şu; roman kişinin aile çevresi, çocukluğu, aşkları gibi kendine özgü olan özel yaşamına eğilmemek ya da uzaktan değinmek, buna karşılık bu kişileri belli bir partinin, topluluğun ya da grubun bir üyesi olarak ele almak ve özel yaşamları yerine parçası oldukları bütün içindeki yaşamlarını yansıtmak.”

Kısaca, *Kurt Kanunu* yer verilen bazı değerlendirmelerde de görüldüğü gibi Türk yazınında birçok açıdan değerlendirilmiş bir eserdir. Tezli roman olması, tezlerinin “sağlam” argümanlarla oluşturulması ilginin önde gelen sebepleri arasındadır.

ROMANDA YER ALAN GÖRÜŞLER

Kemal Tahir, dönemlerle ilgili düşüncelerini tek bir karakter üzerinden açıklamaz. Farklı konularda birçok karakter üzerinden görüş ve düşüncelerine yer verir. Mesela, Gurbet Hala karakteri üzerinden dönemi nasıl tanımladığı görülür: ‘Bir yolu bulunsun da, bu paşalar zagonu bitsin artık’ dedim. ‘Biraz da ferman başıbozuğun eline geçsin, elverir’ dedim” (2005:103). Kemal Tahir, siyasal içerikli görüşlerinin büyük bir bölümünü üçüncü bölümde verir. Bu bölümde de Kara Kemal ile Emin Bey’in sohbetleri bu mesajların verildiği diyaloglarla doludur.

Kemal Tahir, yalnızca çarpık ve yüzeysel olan Batılılaşma’ya değil, neredeyse Batılılaşma’nın tümüne karşıdır (Moran, 2011:174). Yazar, Osmanlı Batılılaşmasını yanlış bulur. Onun en temel yanlışını da halka dayanmamakta görür. Yazara göre, Osmanlıların tutmak zorunda kaldıkları Batılılaşma biçimi, ölüme doğru bir gidiştir. Bunun en somut örneklerinden biri, Batı’ya benzemek için devlet eliyle adam zengin etmektir. Bu süreçte toplumun tarihinin geleneklerine uygun olan adımlar atılmamıştır (2005: 228).

Tanzimat'ın iktisadi yönünü Kemal Tahir, *Sebilülreşat* gibi en önemli İslamcı derginin yer verdiği Akçuraoglu Yusuf Bey gibi sembol bir Türkçünün ağzından eleştirmektedir: “*Tanzimat, Doğu meselesinin iktisadi devresinde, Avrupa'nın Osmanlı Devleti zararına kullandığı en öldürücü silahtır. Sırf sermaye ile bu devrede sermayenin iki itaatlı hizmetçisi olan kültür ve siyaset ile, çok şey kazanmıştır...*” (2005: 238). Kemal Tahir'in, iktisadi öne çıkarması onun Marksizmle olan irtibatından olabileceği gibi, bu durumun hem İslamcı hem de Türkçü çevrelerce fark edildiğini seçtiği örneklerden anlaşılmaktadır.

Kara Kemal'in Emin Bey'in bir sorusuna verdiği cevap bir taraftan “iktidar” kavramının anlamı üzerine yoğunlaşırken, bir taraftan da Mustafa Kemal Paşa'nın neden İttihatçıları ortadan kaldırmak istediğini anlatır. Romanda, iktidarda olmak, güvende bulunmaktır. Fakat Türkiye gibi “gelişme yolu tersine döndürülmüş” toplumlarda bu sağlanamamıştır. Dış etkilerin de baskılarıyla güveni sağlamak için başvuru çareler tersine döner. Ayrıca iktidar karşı olmak gibi, tarafsız kalmak, tarafsız görünmek de tehlikelidir. Çünkü “en tehlikeli zamanlarda hareketsiz tutar.”

Politikada hesaba katılacak güçler, ancak hareket halinde bulunan güçlerdir. Fakat iktidar için, potansiyel rakipler, alternatif güç kaynakları da tehlikelidir (2005: 215-216). Yine romanda iktidarların davranışı da ele alınır. Buna göre, iktidarlar muhalefetsiz hükümet etmek isterler. Bunun için de arkasına devlet gücünü alır ve ceza korkusu duymadan bol bol suç işlerler. Kendi suçlarını da muhaliflerine atarlar (2005: 219-220).

Kemal Tahir, “kaba kuvvetle devlet idare edilemeyeceği” temasını romanın birçok yerinde işler. Bunu da Kara Kemal'in görüşleri dahilinde sunar. Kaba kuvvet adeta “silah”a eşitlenir. Ona göre, İttihatçılar bu araçtan vazgeçmemiştir: “... *Vazgeçmediniz gitti şu tabanca oyunlarından... Muhalefette düşürmediniz elinizden, iktidarda hiç bırakmadınız...*” (2005: 61). Yazara göre, “İktidar” sağlam bir dayanak noktasıdır: “... *Babam da yığittir arkasını iktidara verdi mi!*” (2005: 76). (2005: 208-209).

Romanda İttihatçılar hem iktidarların uygulamaları hem de Milli Mücadele bağlamında yer bulur. Yazar, İttihatçıların Kurtuluş Savaşı'ndaki rolünü şu şekilde anlatır Yazar, İttihatçıların komitacılıktan devlet adamlığına geçemedikleri görüşündedir. Bu İttihatçıların mizaçlarıdır:

“...Oysa, cephelerde İttihatçı subayların gayretiyle, cephe gerisinde İttihatçı memurların, İttihatçı eşrafın gücüyle kazanılmış zafer... Hanedanla halifelğin kaldırılması İngilizlerin işine geliyormuş aslında... Bunu böyle düşünenler vatan haini sayılmış...” (Tahir, 2005: 65).²⁴ Kısaca, Kemal Tahir’e göre (Kara Kemal), Millî Mücadele’yi başarıya ulaştıran asker-sivil kadronun büyük çoğunluğu İttihatçıydı. Bunlardan küçük bir grup “Gazi Paşa’nın takımına” katıldı. İttihatçılarla Mustafa Kemal Paşa’nın arasındaki ilk çatışma, halifelik meselesinde çıktı. Zaten er geç karşı karşıya gelinecekti. Bu, “kaçınılmaz kaderdi” (2005:18). Terakkiperver Fırkası ikincisi oldu.

Çok sayıda araştırmacıya göre, İzmir Suikastı Olayı Atatürk’le İttihatçılar arasındaki mücadeleyle ilgilidir. Romanda, İttihatçılarla Atatürk’ün arasındaki kavganın içyüzünü Abdülkerim Bey’e anlatan Kara Kemal’e göre, bu kavga kaçınılmazdı: “... Anadolu savaşını başarıya ulaştıran asker-sivil kadronun çoğunluğu İttihatçıydı. Bunlardan küçük bir grup Gazi Paşa’nın takımına katıldı. İlk çatışma, biliyorsun, Padişahlık-Halifelik meselesinde patlak verdi. Demek ki, er geç karşı karşıya gelecektik...” (Tahir, 2005: 118-119). Kara Kemal’e göre daha doğrusu Kemal Tahir’e göre, “iktidarda olan yıpranır” ve yıpranan iktidarın nasıl alaşağı edileceği hususunun ustası ise, İttihatçılardır.

Kavganın sebeplerini iktidar olmanın gereğine bağlayan yazar, Kara Kemal üzerinden görüşlerini açıklar. Buna göre iktidarı alanların tutması gereken iki yol vardır: Birincisi, “köklü reformlarla halka gitmek... Halkın içinde çalışmak, halktan çıkacak yeni idareci kadrolarla halka dayanmak.” Diğeri ise “terörü seçmek”. Bunun için de Batılılardan, daha doğrusu Batılıların açık-gizli örgütlerinden yardım almak. Yazara göre, 1908’den sonra da Cumhuriyetle birlikte de halka gidilmemiş, “doğru yol” tutulmamıştır (2005:119-120). Kemal Tahir’e göre Cumhuriyet için en büyük tehlike, İttihatçıların yaptıklarını yapmaktır: “.... Cumhuriyetin karşılaşıacağı en büyük tehlike nedir bilir misin? İmparatorluğu kurtarmak için bizim tasarladığımız çareleri, yeni devlet için geçerli saymak...

²⁴ Kemal Tahir, romanlarında subaylara çok önemli bir yer vermiştir. Onun romanlarında subaylar şu üç amaç özelliği belirleyecektir:

- a. Ödevlerini namuslu olarak yapmağa çabalayan, politikadan uzak savaş subayları,
- b. Her vasıtayı meşru sayarak ne olursa olsun mutlaka yükselmek isteyen, her şeyi yapan, kıyıcı, hırslı subaylar,
- c. Bizim yakın tarihimizde, bilhassa 1908 olaylarında birinci plana gelen, bir bakıma hırslı subayların düşüncesiz aleti olan komitacı –vurucu- alet subaylar.”

Bu noktada Kurt Kanunu’ndaki subaylar için Kemal Tahir şunları söylemektedir: “Müşvedde halinde bulunan bu roman yükselmekten başka hiçbir kutsal şey tanımayan subaylarla bunları bilmeden, vatan namına, alet olan vurucu subayları bir arada anlatmaktadır” (1989: 62).

Anladın mı? Başka bir amaç için düşünülmüş şeyleri o amaç kesinlikle ortadan kalktıktan sonra uygulamak...” (2005: 228).

Yazara göre, Kara Kemal Bey ile Mustafa Kemal Paşa’nın arasının açılması “İzmit görüşmesi”nde başlıyor. Daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede İttihatçı tehlikenin farkına varmıştır. İzmit’te Kara Kemal’in, “oyunun içinde bir tarafsızlık” görüntüsü çizmesi (2005:215). Kemal Tahir’e göre bir hataydı. Zira, “*iktidarlar yatkınlıkları sebebiyle zati, kuşkuudadır, böyle bir şey yokken bile varmış evhamı içindedir.*” Kemal Tahir’e göre Atatürk ve yönetici kadro İttihatçılar olduğu sürece kendini güvencede hissetmiyordu. Bunun için de her fırsattan yararlanırlar. Bu fırsatlardan biri de “suikast tasarısı”dır: “... *Sezinledi mi, durumu da uygun buldu mu, önleyeceğine, el altından suikast delillerini kışkırtır*” (2005: 210-211). Kemal Tahir’e (Kara Kemal) göre, İzmir Suikastı’nın sonuçları önceden bellidir, yani hükümetin bir planı, bir amacı vardır. Şartlar oluşunca iktidar, muhaliflerini daha doğrusu, “*İttihatçılığın kökünü hep birden kazıyacak*” fırsatı da buldu ve kullandı (2005: 120-121). Suikast teşebbüsünde, İttihatçıların motivasyonlarına dikkat çeken yazara göre, iktidar, İttihatçıları adeta “yanlış yapmaya” zorlamıştır (2005:210-212). İttihatçılar da buna yatkındır: “...*Sıkışınca böyle suçları işlemeye yatkın olduğumuzu bilir karşımızdakiler*” (2005: 219).

Kemal Tahir’e göre, Cumhuriyet halkçı olmak zorundadır. Batı’daki gibi sınıf şuuruna varmamış zenginlere dayanamaz. Bu, dış etkilerin silinerek yaşayabilmesi, güçlü bağımsız bir devletin etrafında halkları örgütlemekle mümkündür. Bunu en büyük düşmanı ise, halka denetleme imkânı vermeyen despotik memur-devlet kurmaktır. Böyle bir devletçe kurulacak bütün ekonomik tesisler, araçların bir de onların ortağı olan büyük memurların çıkarlarına çalışır. Kara Kemal’in ağzından ‘halkın örgütlenmesi’ni de açıklayan Kemal Tahir’e göre, halkı örgütlemek, üretimde tüketimde örgütlemektir. Politikada, eğitimde örgütlemek değil (2005:245). Fakat yazar, Kara Kemal’in ağzından Cumhuriyetin “halkçılık” politikasını eleştirir ve halkçılık projesinin gerçek sahibinin İttihatçılar olduğunu belirtir: “.. Devlet desteğiyle adam zengin etmek zoraki burjuva yetiştirmek değil, gerçek halkçılık.. Enver Paşa’nın kurmayı düşündüğü Halk Partisi programını sosyal adalet temeline dayatmak istemesi de rastlantı değil..” (Tahir, 2005: 229).

Cumhuriyetin lider kadrosu romanda alaycı, küçültücü ifadelerle verilmektedir. Mesela dönemin başbakanı İsmet Paşa, Baytar Rasim'in ağzından şu şekilde yer bulur: “.. Bu herif bir yıldır ‘suikast’ diye bağırarak geziyor. Bursa’daki Sağır Sultan duydu. Ankara’daki Sağır Paşa duymaz mı?” (2005: 38).

Kemal Tahir, roman kahramanı Kara Kemal’e Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki belli başlı gelişmeleri birer cümleyle eleştirir (2005 65):

“Vatan millet lafı edenler var. Mübadil mallarını bölüşüyorlarmış kodamanlar... Musul parayla satılmış... Olmaz diyen Lazistan mebusu Şükrü Bey, Topal Osman gibi bir rezile boğdurulmuş... Hile katılmış son seçimlere... Bununla yetinmeyip Terakkiperver Parti kapatılmış. Şeyh Sait ayaklanmasını bahane edip söz hürriyetini, yazı hürriyetini ortadan kaldıran Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış... Gazeteciler İstiklal Mahkemesi’ne verilmiş kanunsuz... Niyetleri terör yoluyla diktatörlükmüş... Yaşanmaz hale gelmiş memleket...”

Kemal Tahir, Kara Kemal’in görüşü şeklinde Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki yönetimi diktatörlüğe götüren icraatların bir eleştirisi ve İttihatçıların mücadeledeki rolüyle ilgili şu satırlara yer verir (2005: 65):²⁵

“Vatan millet lafı edenler var. Mübadil mallarını bölüşüyorlarmış kodamanlar... Musul parayla atılmış... Olmaz diyen Lazistan mebusu Şükrü Bey, Topal Osman gibi bir rezile boğdurulmuş... Hile katılmış son seçimlere... Bununla yetinmeyip Terakkiperver Parti kapatılmış. Şeyh Sait ayaklanmasını bahane edip söz hürriyetini, yazı hürriyetini ortadan kaldıran Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış... Gazeteciler İstiklal Mahkemesi’ne verilmiş kanunsuz... Niyetleri terör yoluyla diktatörlükmüş... Yaşanmaz hale gelmiş memleket... Oysa, cephelede İttihatçı subayların gayretiyle, cephe gerisinde İttihatçı memurların, İttihatçı eşrafın gücüyle kazanılmış zafer... Hanedanla halifeliğin kaldırılması İngilizlerin işine geliyormuş aslında... Bunu böyle düşünenler vatan haini sayılmış...”

Kemal Tahir, “halifelik” meselesinde de “dış güçlerin” (İngilizler) etkili olduğu görüşündedir. Bu görüşü Kara Kemal’in

²⁵ Kemal Tahir, bir tarihsel dönemle, olayla ilgili yazılan romanların kişiler, kişilerin söyledikleri ve bu olaylarla ilgili söylenenler üzerinden yazılmasını son derece yanlış bulmakta ve eleştirmektedir. Ona göre, “... hiçbir tarihsel dönemde, olayların kişilerde, kişilerin söylediklerinde, söylenenler üzerinde, bahşişi hak etmek için kalem oynatanların istedikleri yargılar, olduğu gibi kalmaz.” Zira hiçbir dâhiler topluluğu, en güçlü despotik kuruluşlar tarihteki hiçbir haksızlığa, edepsizliğe, canavarlığa yeterince kılıf giydirememişlerdir. Kısaca hiçbir zorlamanın, hiçbir yanlışlığın tarihte çok uygun bir kılıfı yoktur (1989: 67).

anlattıklarından Emin Bey'in ağzından yer verir: “Halifeyi alıp gittiler de halifeliği neden sürdürmediler?” sorusu etrafından konuyu ele alır. Kemal Tahir’e göre, “halifeliğin kaldırılması işi, görünürde, bizden çok Müslüman sömürgeleri olan büyük devletlerin işine gelse gerek” demek suretiyle, halifeliğin kaldırılmasını dışarıdan dayatılan bir inkılâp olduğunu ima etmektedir. Bu görüşünü Fener Patrikhanesi’nin İstanbul’da bırakılmasıyla destekleyen Kemal Tahir, aynı şekilde “tekkeler kapatıldığı halde, mason localarına niçin dokunulmadı?” sorusunu sormaktadır. Üstelik yeni yönetimin, “Osmanlılığın bütün iyi yönlerini reddedilmesine karşılık, dış borçlarının yüklenmesini” anlamsız daha doğrusu “manidar” bulmaktadır (2005: 287-288).

Kemal Tahir, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki uygulamaları, İttihat ve Terakki Partisi’nin uygulama yöntemlerine benzetmektedir. Böylece İttihatçıları, dolayısıyla da Cumhuriyeti eleştirmiş olmaktadır. İlk yıllardaki kanunlar, isyanlar, iktisadi ve sosyal kararların hepsi bir taraftan iktidarı güvenceye almak diğer taraftan da Batılılaşma doğrultusundadır. Böylece hem iktidar gücünü pekiştirdi hem de, “1826 yılında *Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla gerçekten başlamış olan Batılılaşma gidişi olağan sonucuna*” kısa aralıklarla yürürlüğe giren, İsviçre Medeni Kanunu, İtalyan Ceza Kanunu ile ulaşmış oldu (2005: 89-90). Özellikle dönemin inkılâpların göndermeler romanın bütününe dağılmış durumdadır. Bunlar bazen özdeyiş şeklinde sunulur. Mesela, Abdülkerim’in bindiği taksinin şoförü “... Şapka giydik, diyerek gâvur mu olduk? (Tahir, 2005: 44) diyerek “şapka”nın halktaki yansımalarına örnek vermektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki uygulamalar sonucunda “hürriyetler rafa kaldırılmıştır” (2005: 286). Romanda siyasal-sosyal alanlarda gerçekleştirilen ‘ahlak-dışı’ uygulamalar için “Cumhuriyet töresi” ifadesi kullanılmaktadır.

Romanın belli başlı temaları arasında, “cuntacılık” yer alır. Bunlar içinde de özellikle “İngiliz” ve “Alman” cuntalarının mücadelesi olduğundan bahsedilir. Kemal Tahir, yenilgileri cuntacılıkla, daha doğru bir ifadeyle yer alınan cuntayla bağlantılar. Mesela İttihatçılar “1908’den sonra Manastır’daki İngiliz cuntasının karşısına Alman cuntası ile çıkınca” baştan kaybetmiştir! (2005: 51). Zaten Kara Kemal’e göre İttihatçılar ne yaptılarsa Almanlar için yapmıştır!: “*Bana öyle geliyor ki Abdülkerim oğlum, ne yaptıksa, iyi kötü, hep Almanların isteğiyle, onların desteği sayesinde, onların çıkarına yaptık. Bugün başımıza bir felaket gelirse, artık bu desteğin,*

memlekette işlemez olmasından gelecektir” (Tahir, 2005:77). Kemal Tahir, masonlukla meşrutiyetin ilanının ilişkisini romanında işler. Ona göre, 31 Mart vakasının da arkasında masonlukla bağlantılı “Almancılık”, “İngilizcilik” vardır (2005: 224-225).

Eserde “gözetim” olgusuna da yer veren Kemal Tahir, Cumhuriyet hükümetinin gözetimde sınır tanımadığına Naciye üzerinden değinir: “... Bu hanım da, her kimse, Cumhuriyet hükümetimizi kuşkulandıranlardan olmalı ki, sıkı göz hapsine alınıyor. Şifreli emirle... Bir hükümet böyle nazik zanaat erbabıyla da yakından ilgilendi mi, görevine sıkı yapıştı bil.. Bil ki...” (2005: 55).

Kemal Tahir, eseri içinde önemli ölçüde yer verdiği konulardan biri, gazetecilerin ve basın durumudur. Kemal Tahir’e göre, “baskıyla yönetilen bir memleketin gazetecisi”nden dürüstlük beklenemez (2005: 300). Bu noktada Kemal Tahir’in yer verdiği konulardan bir diğeri, basın-iktidar ilişkileridir. Türkiye’nin en eski gazetelerinden biri olan *Vakit* (1875) *Cumhuriyet* döneminde iktidarın “resmi yayın organları” arasındadır. Yazarın *Vakit*’i seçmesi *muhtemelen* bu noktayı göz önünde bulundurmasından kaynaklanır. Kemal Tahir, romanında basının rolünü iki açıdan işler: Birincisi, basın iktidarın ideolojisini yerleştirmesinde bir araçtır. İkincisi olarak ise basın, daha doğrusu “otoriter ortamlarda” basın, iktidarın güdümündedir. Bu nokta aynı zamanda romanın yan temalarından biridir. Kemal Tahir, basına, Marksist-eleştirel bir bakışla yaklaşmaktadır. Bu noktada basının iktidar ideolojisinin yerleştirmesinde araç rolüne yer verir. Bunu romanda, Türkçülük ve İttihatçılık için sembolik denilebilecek il ve konu üzerinden örneklendirir (2005:87). Basın-iktidar ilişkilerinde ikinci noktayı, birçok çalışmanın gösterdiği üzere otoriter yönetimlerde ya da alternatifsiz iktidarlarda (istisnai durumlar ve dönemler dışında) basının, iktidarın güdümünde olması oluşturur. Kemal Tahir bu noktayı romanın muhtelif yerlerinde işler (2005: 92, 109, 113-114).

Yazar, “milli iktisat”, “liberalizm”, “dış güçler”, “yabancılar”, “masonluk” gibi kavramları birbiriyle daha fazla iç içe verir. Kemal Tahir’e göre, İttihatçılar milli iktisat amacına paralel olarak içlerinden bazılarını zengin etmek amacı iki sebepledir: “... *Biri, Türk işadamları yetiştirip önemli iş alanlarını, Hristiyan azınlıkların elinden almak, Türkleştirmek; ikincisi,*

zenginlik yaman silahtır. Bu yaman silahı bizimkilerin, yani bizim kabadayların elinde toplayıp kötüsü gelirse yararlanmak...” (2005: 117).

Almanlardan yola çıkarak yabancıları değerlendiren Kemal Tahir, her türlü toplumsal-siyasal olayın mutlaka bir dış güçle irtibatlı olduğu görüşündedir. Ona göre, “Meşrutiyetin ilanı” İngilizlerin, Abdülhamit’in indirilmesi Almanların, “Ermeni kırımı”nda Rusların ve İngilizlerin, Cemal Paşa’nın Suriye’de yaptıkları Fransızların sayesinde hatta dahliyledir. Kara Kemal’in ağzından yabancıların durumunu anlatan Kemal Tahir’e göre, “Yabancılarla içli dışlı oldun mu, sana, milli politika güttürmezler. Direnmeye başlarsan, birini musallat edip yenik düşürürler. Körlemeden yenersen, başarı onların sayılır...” (2005:226). Kemal Tahir, “dış güçler”in etkinliğini, rolünü Kara Kemal’in ağzından tek cümleyle özetler: “Bir iktidarı, bizde, hem İngilizler, hem Ruslar aynı zamanda tutarsa ona güç yetmez...” (2005: 223). Yabancı güçlerin “sevdiği” tipoloji Kemal Tahir’e göre şöyledir: “...Sevmezler yabancılar, yerli iktisat kurumları kurmaya çabalayanları... ... Borç isteyenleri severler, hele rüşvet alanlara bayılırlar... Kendi yağıyla kavrulmaya çabalayan Doğulu suç işliyor sayılır Batılılarca...” (2005: 230). Yazar göre “dış etkiler” önlenemez (2005:227). Bunun yanında “dış etkiler”in önlenemeyeceğini iddia etmesine rağmen, İttihatçıların onlara karşı bir denge olarak kullanılabilir (2005: 238-239)

Kemal Tahir, yabancıların etkisinin sonuçlarını birçok alanda görüldüğüne eserinin farklı kısımlarında yer vermektedir. Bunlardan biri Lozan’ı ele aldığı yerdur. Ona göre, Lozan’da yabancıların esas direndiği nokta, ekonomik kapitülasyonlar değil, asıl üzerinde durdukları “adli kapitülasyonlar”dır. Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu ve İcra İflas Kanunu’nun “alelacele çevrilip alınması” bundandır. Kısaca, memlekette hiçbir iktisat temelli kanun getirilmeden bunlar getirilmiştir ki bunlar da “düpedüz yabancılar için”dir (Tahir, 2005: 242-243).

Kemal Tahir, “Batı sömürüsü”nü Doğulu toplumlardaki kalkınma çabalarının gerçek celladı olarak görür. Ona göre; ekonomide liberalizmi kabullenmek, içimize yerleşmiş gizli açık yabancı örgütlerle boğuşmaktan, onları söküp çıkarmaktan vazgeçmektir... Yine bu çeşit iktisat politikasının olağan sonucu, devlet gücünün kullanarak yerli zengin yetiştirmeye götürür. Bu da içeride devlet desteğiyle yetişen zenginlerin üst idareci kadrolara “sıvışmaması”yla sonuçlanır. Böylece içeride hükümetler ‘bazı alanlarda zengin edeceklerinin işlerini

kolaylaştırmak için” tekeller kurmaya zorlanır. Devlet işletmelerinin zararlarına katılmadan kâr elde edenlerle orta çıkan yeni zengin grubu, Batı anlamında kapitalist değildir. Devlet, sahipsiz kalır. Bu düzende devlet halklara karşı ödevlerini yerine getiremez hale gelir. Halk umudunu kaybeder. Halkın düşmanlığı, umutsuzluğa paralel artar. Bir taraftan zenginlik düşmanlığı alıp yürür. Diğer taraftan insanlar içinde debelendikleri yoksulluktan ancak vurgunla, kanunsuz yollarla, lotaryalar yoluyla kurtulacaklarına inanır. Bu ortamlarda hırsızlık ayıp olmaktan çıkar. Toplumun her kesimi çocuklarını soygun çetelerine katmayı biricik amaç edinir. Halklara doğruları anlatmak imkansızlaşır. ‘En akıl almaz yalanlar, hayaller tabulaşarak en açık gerçeklerin yerini tutar.’ Bu ortamlarda siyasi partiler birer yalan fabrikası haline dönüşür. Yine bu ortamda güçsüz kitleler savunulamaz, desteklenemez. Bu sorun, ‘Halk Partisi’nin zenginlerle yoksullar bir arada barındırabilmesi için çoğunluğu meydana getiren az gelirli vatandaşlara üstünlük tanınması” ile giderilir. Böylece, gerçek halklardan partiye idaresi kadrolar yetiştirmek mümkün olur (Tahir, 2005: 243-245).

Kemal Tahir, “liberalizm”i İzmir İktisat Kongresi’ni işlediği kısımda ele alır. Ona göre Kongre’de karar verilen liberalizmin temel ilkesi olan ‘bırak yapsın, bırak geçsin’ ilkesinin ancak dış güçlerin işine geleceğini iddia etmektedir. Ona göre, bu politikanın içerdeki gerçek sonucunun ise, ‘devlet desteğiyle adam zengin etmek” olduğu görüşündedir (2005:239). Yazar, “burjuva” konusunda ise İttihat ve Terakki’nin iktisadi düşünceleri üzerinde etkili olan Parvus Efendi’nin üzerinden açıklar. Buna göre Osmanlı’da “burjuva çekirdeği yoktur” (2005: 117-118).

Romanda, “sorumluluk” kavramı da önemli temalar arasındadır. Kemal Tahir’e göre, “sorumluluk”, hür insanın duyacağı bir duygudur: *“İnsan bu konuda kendi kendisini yaratıyor. Düşünme, dayanma, hayal etme gücümüz ne kadarsa o kadar insanız. Yaratılmış olmanın, toplum baskılarının özürüne sığınamayız. Sorumluluk idrakine varmış insan, sınırsız olarak hürdür. Hürlüğü arttıkça sorumluluk artar...”* (2005: 309). Yazara göre, *“sorumluluktan kaçan bütün insanlar doğruluktan, çok zor söz edecek kadar bencil”* sayılmalıdır (2005: 194-195). Tarafsızlıkta durum farklıdır. Zira tarafsızın da önemli bir rolü vardır. Tarafsız; çekişmelerde, boğuşmalarda anlaşmayı, uzlaşmayı sağlayabilir (2005: 215). Bu bağlamda “aydın sorumluluğu” da romanda yer bulan

konular arasındadır. Buna göre, Kemal Tahir, aydın eleştirisini, romanın aydın tipolojisinin temsilcisi olan Emin Bey’in ağzından yapar. Ona göre, aydınlar halktan uzak düşmüştür, halkın sağlam yargı gücünden uzaklaşmıştır (2005: 303).²⁶

ROMANIN TEZLERİ ve ROMANDAKİ GÖRÜŞLER

Bir iddiayı ispat etme çabası olan tez, romanda belirlenmiş bir davanın ispatlanmasıdır. Romancı, belli bir düşünceyi benimsetmek için olay ve kişilere olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi yer verir (Çetin, 2009: 124). Kemal Tahir, romanı düşünsel tezlerini sergilediği bir platform olarak görmüştür. Bundan dolayı onun romanları “*Türk tarihi üzerine yaptığı araştırmalardan çıkardığı sonuçları duyurma araçlarıdır*” (Çağan, 2010: 394). Kemal Tahir’in tarih anlayışını ve yöntemini belirgin kılan unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Tarihsel gerçekliğin değişkenliği,
2. Toplumsal değişim sürecinde süreklilik (değişmez olan), değişim ve yeniden oluş unsuru,
3. Toplumsal yapıyı incelerken makro ve mikro düzey, yani siyasal üstyapı kurumları ile Anadolu insanının kişilik, benlik ve alışkanlıkları arasındaki bağıntıyı göstermek,
4. Batı ve Doğu toplumları arasında yapılan karşılaştırmalı tarih analizi (Yıldırım, 2010: 272).

Kemal Tahir’in özellikle de tarih konusunda iler sürdüğü tezlerden bazıları Türkiye’deki temel kabullerle, daha doğrusu belgelerle çelişir. Bununla birlikte onun tarihe olan ilgisinin altında, entelektüel bir çaba değil, toplumsal gerçeklere nüfuz edip, çözüm önerileri getirebilme amacı yatar (Çağan, 2010: 397). Bu noktada Kemal Tahir, romanlarında

²⁶ Kemal Tahir’in, özelde *Kurt Kanunu*; genelde ise, aydın sorumluluğu ile ilgili görüşleri şu şekildedir (1989:67-68):

“*Kurt Kanunu*’nda ben salt bazı kişileri tartaklamaya, tartaklayarak, bütünü sersem edip dehşete düşürmeye çalışmadım, ilk şaşkınlıklarıyla tekerleneceklerini kestirdiğim çukurdan kurtarmaya da uğraştım. Romanın sorumluluğa bağlanan son bölümü, insanoğlunun salt kendi işlediği marifetlerden değil, yüzlerce yıl sonra yaşayacak, tamamıyla yabancı birinin aklından geçireceklerinden de sorumlu olabileceğini anlatmaya çalıştım. Hiç kimse, hiçbir iyi niyetle, hangi paşaya, beye, ağaya, Osmanlı Sultanı’na, ‘Aziz peder’ papaya sığırırsa sığınsın, kişisel sorumluluğundan kurtulamaz demek istedim. Kahvede konuşsak buna herkes öyledir der, bu kadar belli, karşı çıkılmaz bir lafı insan neden söylemeli diye şaşar.

Fakat onu, *Kurt Kanunu*’nda görünce, işte böyle, önce şaşırır, sonra –şirretçe- deliye döner, kurur... Neden mi? Çünkü oldum olası iyice yerleştiği rahatını yitirir. Yeniden sıvanmak zorunda olduğunu anladığından, kendini yoklayıp, artık hiçbir şeye yeniden sıvanamayacağını anladığından dehşete kapılır.

Bana gelince: ben bu memleketin gerçekçi romancısıyım! Köpoğlu köpeklerin hoşça vakit geçirmeleri, körpe kızların heyecanlanmaları, şimdiye kadar öğrendikleriyle ölmeye karar vermişlerin doğru bildiklerini yeniden tasdikleyerek, onları ucuza sevindirmek, güvendirmek için yazmıyorum.

Bir toplum kimi dönemlerde, ezici yüzdesiyle enayilik, hainlik, sefillik edebilir.

Böyle toplumların tarih içinde toptan rezil olmamaları için, içlerinden birkaç kişinin gerçeği görmeleri, görmekle yetinmeyip, bunu açıklamaları şarttır...”

“alternatif tarih yorumcusu” sıfatıyla okuyucunun karşısına çıkar (Andı, 2010: 460).

Romanın ana tezi, iktidarların, iktidarlarını korumak için her türlü yola başvurabileceğidir. Bu bağlamda romanda yer alan görüşler ve yan tezleri (tarihi, siyasal, iktisadi vd. tezleri) şunlardır:

Tarihi Tezler ve Tarihsel Olgular Hakkındaki Görüşler

- ✓ Tanzimat, Müslümanın hayatına, varlığına saldırıdır.
- ✓ Tanzimat, Doğu’yu iktisadi açıdan sömürü amacı taşır.
- ✓ Meşrutiyeti İngilizler ilan etti.
- ✓ Meşrutiyet öncesi, İngilizler Arnavutları kışkırttı.
- ✓ 31 Mart, Almanların desteğiyle İttihatçıların “marifetlerindendir.”
- ✓ II. Abdülhamit’in indirilmesi, Alman politikasını bırakıp Meşrutiyetten sonra İngiliz politikası gütmek istemesindedir.
- ✓ İttihatçılar, II. Abdülhamit’in Avrupa bankalarındaki paralarını zorla alıp maliyeye aktardı.
- ✓ Balkan yenilgisi Alman oyunudur.
- ✓ Türkler Ermenilere soykırım yapmıştır. Bunu “Ermeni Kırımı” olarak ifade eder.
- ✓ II. Abdülhamit zamanında da Ermeniler “katledilmiştir”. Onun zamanındaki “Ermeni Kırımlarında” Rus çarı ile İngiliz hükümetleri suç ortaklarıdır.
- ✓ 1915 “Ermeni Kırımı”nın sorumlusu iktisadi hesaplarla Almanlardır.
- ✓ Düşmanlar, Osmanlılığı halifelikle beraber ortadan kaldırdı.
- ✓ Halifeliğin kaldırılması, Türkiye’den çok Müslüman sömürgeleri olan büyük devletlerin işine gelmiştir.
- ✓ Osmanlı Batılılaşması, “ölüme doğru bir gidişti”. Osmanlı yönetimi ve İttihatçılar bunu geç anladı.
- ✓ Batılılaşma, Batılılar lehine gedikler açmaktır.
- ✓ “Kabadayılık” İttihatçıların en belirgin özelliğidir.
- ✓ Milli Mücadeleyi kazanan asker-sivil kadronun çoğu İttihatçılardır.
- ✓ İttihatçılar, bütün suçlarını muhaliflerine yüklemiştir. Onlara iftiralara atmışlar, savunmayı (hakkı) dahi suç saymışlardır.
- ✓ İttihat-Terakki, İmparatorluğu kurtarmak için “kitle halinde katliamlar” gerçekleştirip, “siyasi cinayetler” işlemiştir.
- ✓ İttihatçıları zengin etmenin amacı, iş alanlarını Hristiyan azınlıkların elinden kurtarmak içindi.
- ✓ İttihatçılar, muhalefete tahammül etmedi.
- ✓ Osmanlının I. Dünya Savaşı’na girmesinde İttihatçıların haberi vardı. Savaş kaybedilince bunu inkâr ettiler.
- ✓ Dünya Savaşı döneminde İttihatçılar yolsuzluklar yaptı.
- ✓ Osmanlı İttihatçılar yüzünden yıkıldı.
- ✓ Cumhuriyet Döneminin bazı uygulamaları yanlış, bazıları yanlış uygulanmıştır. İttihatçıları harekete geçiren Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki hoşnutsuzluklardır.
- ✓ İttihatçıların, Atatürk’ün hedefi haline gelmesinin asıl sebebi, İttihatçılardan çekinmesidir.
- ✓ Atatürk, İttihatçıların başına geçmeyi göze alamadı.
- ✓ Lozan’da yabancılar, ekonomik kapitülasyonların değil, adli kapitülasyonların üzerinde durdular. Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, İcra İflas Kanunu’nun “alelacele” çevrilmesi bundandır. Diğer bir deyişle, bu kanunlar yabancılar için çıkarıldı.
- ✓ Dış etkiler, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra da devam etti.
- ✓ Batılılaşma, 1826’da Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla başladı ve 1926’da kısa aralıklarla İsviçre Medeni Kanun’u ve İtalyan Ceza Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle sonuca ulaştı.
- ✓ Milli Mücadele’yi gerçekleştiren, Cumhuriyeti kuran kadro ile Cumhuriyet Türkiye’sini yönetenler aynı insanlar değildir.
- ✓ Cumhuriyet’in karşılaştığı en büyük tehlike, İmparatorluğu kurtarmak için İttihatçıların tasarladığı çareleri yeni devlet için geçerli saymaktır.
- ✓ Cumhuriyet, Osmanlının bütün iyi yönlerini reddetti.
- ✓ Cumhuriyet’in halkçılığı zorunludur.
- ✓ Cumhuriyet, kısa süre sonra özgürlükleri rafa kaldırdı.
- ✓ Cumhuriyet idaresi, uygulama ve yaklaşımlarıyla “milleti yıldırılmaktadır.”

- ✓ (Cumhuriyetin ilk yıllarında) Ülke baskıyla yönetilmektedir.
- ✓ Cumhuriyet iktidarı hem İngiliz hem de Rusya'nın desteğine sahiptir.
- ✓ Türkiye'nin gelişmesi, gelişme yolu tersine döndürülmüştür.
- ✓ İstiklal Mahkemeleri, çoğunlukla İttihatçıların "komitacılarından" (tetikçilerinden) kurulmuştur.
- ✓ İstiklal Mahkemelerinin "Yargıtay"ı ve avukatı yoktur. Bu da mahkemeleri güvenilmez kılmaktadır.
- ✓ İstiklal Mahkemeleri "adalet" değil "korku" salmıştır...
- ✓ Hükümetin İzmir Suikastından haberi vardı.
- ✓ İzmir Suikastı Olayı, "muhalif mebusların gürültüsünü, paşaların ordudaki nüfuzunu, İttihatçılığın kökünü hep birden kazıyacak" fırsatı sundu.
- ✓ İttihatçıların başına gelenlerin bir sebebi de Almanların zayıf olmasıdır.
- ✓ Cemal Paşa'nın Suriye'de Arap vatanseverlerini asması Fransızların yardımıyla.
- ✓ Arif Oruç, Atatürk'ün özel hafiyelerindendir.
- ✓ Liberalizmin, ülkedeki (Türkiye) sonucu, "devlet desteğiyle adam zengin etmek"tir.

Dış Politika Konusundaki Tezler ve Görüşler

- ✓ Yabancı devletlerle kurulan ilişkiler milli politikaların uygulanabilirliğini belirler.
- ✓ Milli politika Batı'yla ilişkilere bağlıdır.
- ✓ Dış ilişkilerde menfaat esastır. Yabancı güçler, herşeyden önce kendi menfaatlerini korurlar.²⁷
- ✓ Yabancılar, Osmanlı topraklarında okulları "işe yarar ajan yetiştirmek için" açtı.
- ✓ Bir devletin kaderi, iç gelişmelerden ziyade dış gelişmelere bağlıdır. Dışarıda gerçekleşen bir gelişme bir devletin kaderini değiştirir.²⁸
- ✓ Yabancılar, yerli iktisat kurumu kurmak isteyenleri sevmezler. Borç isteyenleri, rüşvet alanları severler.
- ✓ Doğu toplumlarında bütün kalkınma çabalarının "gerçek celladı" Batı sömürsüdür.

İktisadi Konulardaki Görüşler ve Tezler

- ✓ Türk işadamlarında "burjuva çekirdeği" yoktur. Devlettten destek alırlar fakat devlete de destek olmazlar.
- ✓ Devlet eliyle zengin yetiştirmek, yanlıştır. Bu şekilde Batı anlamında kapitalist olunmaz. Bunlar devleti kendi çıkarına çalıştırıp, soyarlar.
- ✓ Liberal sistem, ancak "dış güçler"i işine yarar.
- ✓ Ekonomide liberalizm, devlet gücünü kullanarak yerli zengin yetiştirir.

Siyasi Görüşler ve Siyasal Tezler

- ✓ Muhalefetsiz hükümet etmek isteği, ceza korkusu duymadan suç işleme amacından gelir.
- ✓ Özgürlüğün olmadığı bir ülkede basın, iktidarın kontrolündedir, güdümündedir.
- ✓ Kabadayılıkla devlet yönetilemez.
- ✓ Suikast fikri her zaman serserilerden gelir. Suikastçılığa yatkın kişilerle büyük işlere/büyük davalara kalkılmaz...
- ✓ İktidar, bilgi alma avantajı sağlar. Fakat, kontrolün mutlak hakimiyetini getirmez...
- ✓ İktidarları ayakta tutan güç "ideal" bulmaktır. Her dönem, yeni bir ideal bulmayı gerektirir.²⁹
- ✓ Halktan destek görmenin tek şartı, iktidara yakın olmaktır.
- ✓ İktidarda kalmanın iki yolu vardır: Biri, köklü reformlarla halka gitmek. Diğeri eskisiyle idare etmek.
- ✓ Diktatörün kuvvet ve iktidarı, istibdatları, ahlak bozuklukları, kısa bir süre sonra küçük diktatörler arasında dağılır.
- ✓ Olağanüstü dönemlerde milletin açlık-tokluk işleri ayrıca insanların ahlaklarını da ilgilendirir.
- ✓ İktidarlar her zaman kuşkuadadır, evham içindedir.

²⁷ Kemal Tahir, buna Dünya Savaşı'ndaki Almanlar'ın kapitalasyonlar karşısındaki tutumunu örnek vermektedir.

²⁸ Yazar buna örnek olarak Bolşevik Devrimi'ni ve Osmanlı'nın savaşın sonuna kadar savaş içinde kalmayı başarmasını göstermektedir.

²⁹ Kemal Tahir bu tezi şu şekilde ifade eder: "... Biz İttihatçılar için en büyük felaket n'oldu bilir misin? İmparatorluk yıkıldıktan sonra, yeni bir ideal bulamamak... Bizim amacımız imparatorluğu kurtarmak. Her ne yapılsa bu amaca varmak için yaptık. Siyasi cinayetler, kitle halinde katliamlar hep bu amaç için göze alındı. İyi kötü bir özüdür. Böyle bir amaç olmasaydı, hiç kimse bunları göze alamazdı..." (2005: 227-228)

- ✓ Askeri zafer, politikada ağır basar.
- ✓ İktidarda olmak, güven içinde bulunmaktır.
- ✓ Politikada, tarafsızlık kendini aldatmadır, tehlikelidir. Politikada “tarafsızlık, ölümdür.”
- ✓ Politikada hesaba katılacak gerçek güçler ancak hareket halinde bulunanlardır.
- ✓ Yabancı güçlere dayanarak iktidara gelenler, doğru kesimlerle mücadele edemezler.
- ✓ Aydınlar halktan kopuktur.
- ✓ Dış güçlerden yardım ummak, iç güvenlikte bazı adımları engeller.

Hukuki Görüşler ve Tezler

- ✓ Toplumsal-adli olaylar siyasal muhalefeti tasfiye fırsatı sağlar.
- ✓ İnsanlar gücün yanında olur, doğrunun “hak”kın değil!
- ✓ Savunma, mahkemenin adaletine, kanundan ayrılmazlığa güvenildiğinde olur.
- ✓ Kanunlar sert olmamalı, “akıllı” olmalı.

SONUÇ

Türkiye’nin yakın tarihi pek çok açıdan tartışılmaya devam etmektedir. Bu noktada görüşler doğal olarak herkesin kendi ideolojisine, dünya görüşüne göre ortaya çıkar. Her araştırmacı, aydın, siyasi vs. dünyayı kendi bakış açısına, çıkarına veya ideallerine göre görme eğilimindedir, herkes buna uygun olarak açıklar. Bununla birlikte tarihte önemli olan, belgeleri ortaya koyarak yazmaktır, konuşmaktır, düşündürmektir. Diğer bir deyişle, tarihte belge esastır. Hakikatler, ideolojilerin doğrultusunda değil, belgelere göre ortaya konulabilir. Tarihi, o dönemin şartları ve durumunun oluşturduğunu göz ardı etmeden, görüş ve düşünceleri bu gerçeğe göre ortaya koymak bilim etiğine, genel olarak aydın ahlakına uygun davranmaktır. Bu noktada Türkiye’nin yakın tarihine dair ortaya konulan, görüş ve düşünceler genellikle sorunludur. Bu döneme dair fikir olarak sunulanlar, büyük oranda dayanaktan yoksundur. Ya tarihe “iman meselesi” olarak bakılmakta ya da tarihi geçeklikler, etnik-dinsel ve ideolojik çıkarlara feda edilmektedir. Bunlar etik-dışı olduğu kadar son derece de tehlikeli tutumlar, problemlili yaklaşımlardır. Bu bağlamda, yakın tarihe dair tarihe aykırı pek çok görüş “hakikat” olarak sunulmaktadır. Bu da Türkiye’nin bugününün daha doğru görülmesini, bugününe ve geleceğine daha sağlam perspektiflerle bakılmasını engellemektedir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında, dönem değerlendirildiğinde şu gerçek göz ardı edilmemelidir: Cumhuriyet’in (özellikle ilk 10 yılı) bir deneme-yanılma dönemidir. Bir inkılâp (devrim) dönemidir. Devrim, yapılırken, rıza aranmaz. Devrimler zora dayanır. Bu tarihin her döneminde, dünyanın her yerinde bu şekildedir. Bununla birlikte bu gibi sancılı süreçlerde hataların yapılması da normaldir. Bu gerçek birçok araştırmacı, aydın

tarafından göz ardı edilmektedir. Bunun yanında bu tarz “sakat” yaklaşımların düşünsel alana olan katkısı da vurgulanmalıdır. Belki de bundan daha önemlisi sorunların, sorunlu alanların neler olduğunun anlaşılmasına sağladığı katkılardır. Bu katkıyı sağlayanlardan biri de Kemal Tahir’dir.

Kemal Tahir’in ideolojik kimliği ile romancı kimliği iç içedir. Diğer bir deyişle, Kemal Tahir, düşüncelerini, görüşlerini roman aracılığıyla da ileten bir aydındır. Bu da onu edebiyatçı, gazeteci, sosyolog kimliklerinin yanında ve hepsinin ötesinde düşünür niteliğiyle öne çıkartmaktadır.

Kemal Tahir’in incelenen romanında bazılarına yer verdiği ve Atatürk dönemine yönelik olarak Cumhuriyet’in tartışılan temel konularını şu şekilde özetlenebilir: Millî Mücadele, İzmir İktisat Kongresi, Lozan Antlaşması, Cumhuriyet’in ilanı, Halifeliğin Kaldırılması, İzmir Suikastı, hukuki devrimler, Harf Devrimi, çok partili yaşama geçiş denemeleri. Bunların yanında Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Ermeni Tehciri gibi Osmanlıdan gelen konular da tartışmaların odağında yer almaktadır. Kemal Tahir, romanında bu gelişmelerin büyük bir kısmına değindiği gibi, diğer birçok konu hakkında da görüşlerini roman kahramanları üzerinden açıklamaktadır. Bununla birlikte Kemal Tahir’in, bir yazısında yer verdiği “Kurt Kanunu (Kurtarıcılıktan Cellathğa)” ibaresi, onun Cumhuriyetin ilk yıllardaki politikalarına bakışının eleştireliliğini göstermektedir.

Kemal Tahir, derin tarih bilgisiyle, olağanüstü edebi yeteneğini bir düşünce potası olarak romanda ustaca birleştirmiş bir düşünürdür. Fakat tarihi bilgilere dayalı olarak ileri sürdüğü özellikle bazı tarihi tezlerde ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu durum muhtemelen onun analizlerinde temel referans olarak sosyalizmi almasından kaynaklanmaktadır. Bu da onun “yerli” ve “bağımsız” aydın olma özelliğini gölgelemektedir. *Kurt Kanunu*’nda bu tezleri yoğun olarak görmek mümkündür. Fakat çalışmanın odağında bu tezlerin analizinden ziyade ortaya konulması olduğundan değerlendirilmesine, eleştirisine girilmemiştir.

Kemal Tahir’in özellikle tarihi tezlerinin önemli bir kısmı, günümüzde “postmodern” kategori içine yerleştirilebilecek, bölücü-solcular ile dinci-İslamcılar tarafından savunulmaktadır. Buna, “Ermeni

Tahciri” ve “Halifeliğin kaldırılması” konusundaki görüşleri örnek gösterilebilir. Tüm iddiaları belgelerle çürütülmüş olan sözde “Ermeni Soykırımı”, Kemal Tahir tarafından örtük de olsa kabul edilmektedir. Bu olay “Ermeni Kıyımı” olarak ifadelendirilmektedir. Hatta ona göre “kıyım” 1915’le sınırlı da değildir. II. Abdülhamit döneminde de “Ermeni kıyımları” gerçekleştirilmiştir. Oysa Ermeni tezlerinin dayanakları yoksunluğu, gerçek-dışı olduğu yalnızca günümüzde değil, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren bilimsel olarak ortaya konulmuştur. Diğer bir konu olan halifeliğin kaldırılmasını da dış güçlerin bir hamlesi olarak görmekte ve Türk toplumundan ziyade Batılı güçlere yarayan bir adım olarak değerlendirmektedir. Bu da belgeleri görmezden gelmenin yanında analizinin de sorunlu olduğunu göstermektedir.

Günümüz postmodern çevrelerinin ittifak ettiği konulardan biri de “İstiklal Mahkemeleri”nin adaletsizliği iddiasıdır. Kemal Tahir de İstiklal Mahkemeleri ve onların yargı süreçlerini eleştirilmektedir. Oysa bunlar dönemin şartları içinde değerlendirilmelidir. Kanaatimizce İzmir Suikastı süreci, yalnızca İstiklal Mahkemelerinin değil, erken Cumhuriyet yönetiminin de en büyük “hatasıdır”, adaletsizliğidir. Fakat bu kurumlara genel bakışı değiştirmemeli, dönemin şartlarının gözden kaçmasına sebep olmamalıdır.

Yine genel olarak postmodern kesimlerin ortak bir “düşmanı” da İttihat ve Terakki’dir. Her iki kesim de bu harekete/partiye/cemiyete farklı gerekçelerle itiraz eder. Bir kesim özellikle Meşrutiyet devriminden dolayı, diğer bir kesim ise Türk milliyetçiliğini örtük de olsa devletin ideolojisi haline getirmesinden dolayı karşıdır. Kemal Tahir ise, İttihat ve Terakki’yi adeta “komitacılıkla” eşitler, ispatlanmayan birçok hukuk dışı olayı İttihatçıların marifeti olarak görür. Ayrıca İttihatçıların devlet idaresinde yetersiz olduğu gibi temellerde ele almaktadır. Oysa İttihatçıların sosyal, siyasal, iktisadi alanlardaki modern ve milli girişimleri Osmanlının kurtarılmasına yetmemiştir. Onun yerine, Millî Mücadeleyi başlatmışlar ve zaferle sonuçlandırmışlardır. Türkiye’nin işgalden kurtarılması, herkesten ve her şeyden önce kendisi de (eski) bir İttihatçı olan Atatürk’ün liderliğinde kenetlenen İttihatçıların ve Atatürk’ün başarısıdır.

Romanda eleştiri, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ile birlikte İTC'ye ve İttihatçılığadır. Oysa İttihatçılık, siyasi-ideolojik teşkilattan önce bir zihniyettir. “Milli” bir zihniyet. Şuurlu ve bilimsel bir zihniyet. 1913’de iktidarı alan İttihat-Terakki, Türk siyasi tarihinin en nitelikli kadrolarından birine sahiptir. İttihat ve Terakki Ziya Gökalp, Yusuf Akçura başta olmak üzere büyük teorisyenleri, Talat Paşa, Said Halim Paşa gibi büyük devlet adamlarını, Resneli Niyazi, Enver Paşa gibi kahramanları, Atatürk gibi eşsiz asker ve devlet adamlarını yetiştirmiş, bünyesinde barındırmış, bu kadrolarla ülke yönetmiş ve bu kadrolardan kalanlarla yeni bir devlet kurmuş bir harekettir. Bu hareketin kadrolarının yetersizliği iddiası, tarihi gerçekliklerle uyuşmaz. Ayrıca Cumhuriyet yönetiminin yetersiz görülmesi gibi hususlar da birer görüştür. Fakat bu görüşlerin dayanakları ideolojik çıkarlara göre “uydurulmuş” gerekçeler olmamalı, belgelere dayanmalıdır. Şüphesiz ki, Kemal Tahir’in eseri, bilimsel bir kitap değildir. Fakat tezli roman olarak roman, onun düşüncelerini paylaştığı hatta “hakikatler” olarak sunduğu bir platformdur.

Kemal Tahir romanda, Atatürk’ün başında olduğu yönetimi örtük de olsa diktatörlük olarak tasvir etmektedir. Oysa Atatürk, rejimi dönemin şartlarına göre oluşturulmuş ne Batı diktatörlükleri ne de Doğu diktatörlükleriyle, onların despotik yönetimleriyle aynı kategoriye konulamaz. Bu dönem diktatörlük olmaktan ziyade otoriter bir rejim olarak adlandırılabilir. Bu da değerlendirilirken, dönemin şartları, yeni devlet içerisinde suiistimal noktaları olabileceği gibi, genç Cumhuriyet yönetiminin de verdiği bazı kararlar eleştiriye açıktır. İzmir Davası, adaletten ziyade siyasetin ön planda olduğu bir süreçtir. Bu sürecin, iktidarın kendini güvenceye alma şeklinde tecelli ettiği rahatlıkla söylenebilir. Sonuç olarak Kemal Tahir’in düşünce sistematığının bilimsel olmasına rağmen, özellikle bazı tarihi tezlerinde bu bilimsellik gölgelenmektedir. Buna karşılık Kemal Tahir’in ideolojik referanslarının dışında (erken) Cumhuriyet yönetimine bakışını kişiselleştirmekte, romanlarında yer yer Cumhuriyet yöneticileriyle hesaplaşıyor şeklinde bir görüntü vermektedir

KAYNAKLAR

1. Aktaş, Ş. (1998). Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, , 3. Baskı, Akçağ, Ankara

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜR VE SANATI SEMPOZYUMU

2. Andı, M.F. (2010). “Alternatif Tarih Yorumcusu Olarak Kemal Tahir’: Yol Ayrımı Örneği”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 455-460.
3. Aslanbenzer, H. (2010). “Siyasi Romanın Mihveri: Kemal Tahir”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 237-240.
4. Aybars, E. (2018). İstiklal Mahkemeleri, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul
5. Aytaç, G. (1990). Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Gündoğan, Ankara
6. Ballı, M.M. (2014). Ziya Paşa’nın Devlet ve Hürriyet Görüşü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
7. Berksoy, N.Ç. (2010). “Kemal Tahir İçin Biyografi Çalışması”, Kemal Tahir 100 Yaşında, Editörler: Ertan Eğribel- M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 25-39.
8. Beşikçi, İ. (2010). “Kemal Tahir’in Yazmadıkları”, Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye’nin Ruhunu Aramak, Editör: Kurtuluş Kayalı, İthaki, İstanbul, s. 103-115.
9. Bottomore, T. (1987). Siyaset Sosyolojisi, Çeviren: Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara
10. Çağan, K. (2010). “Kemal Tahir’de İdeoloji ve İktidar”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 394-404.
11. Çelik, N. (1971). Romanda Hesaplaşma, Türkiye Defteri Yayınları, İstanbul
12. Çetin, N. (2009). Roman Çözümleme Yöntemi, 7. Baskı, Öncü Kitap, Ankara
13. Duverger, M. (2011). Siyaset Sosyolojisi, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık, İstanbul
14. Eğribel, E. (2010). “Kemal Tahir 100 Yaşında,” Kemal Tahir 100 Yaşında, Editörler: Ertan Eğribel-M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 19-24.
15. Eğribel, E. (2010). “Kemal Tahir’de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem”, Kemal Tahir 100 Yaşında, Editörler: Ertan Eğribel-M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 347-352.
16. Emre, İ. (2010). “Postmodernizmin Tarih Algısı Bağlamında Kemal Tahir Romancılığı”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 370-373.
17. Enginün, İ. (2002). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, 3. Basım, Dergâh, İstanbul
18. Fedai, Ö. (2010). “Kemal Tahir’in Romanlarında Kadınlar”, Kemal Tahir 100 Yaşında, Editörler: Ertan Eğribel-M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 395-402.
19. Güz, N.(1991). Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927), Gazi, Ankara
20. Karaca, N. (2018). “Kavramlar ve Yaklaşımlar”, Siyaset Sosyolojisi, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, s. 4-24.
21. Kayalı, K. (2010b). “Farkında Olmasak Da Kemal Tahir Hâlâ Yaşıyor”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 156-157.
22. Kayalı, K. (2010c). “Herkesle Selam Duran Edebiyat Yanında Ayrıkça Bir Düşünce ve Roman Dünyası: Kemal Tahir Düşüncesi ve Romanı (Kemal Tahir’i Anlamanın Kritik Yönleri Üzerine Bazı Düşünceler”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ank., Kül. ve Tur. Bak., s. 505-510.
23. Kayalı, K. (2010a). “Önsöz”, Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye’nin Ruhunu Aramak, Editör: Kurtuluş Kayalı, İthaki, İstanbul, s. 7-11.
24. Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, Çevirenler: Osman Akinhay-Derya Kömürçü, Bilim-Sanat, Ank.
25. Moran, B. (2011). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2, 17. Baskı, İletişim, İstanbul
26. Narlı, Mehmet, Roman Ne Anlatır: Cumhuriyet Dönemi (1920-2000), Akçağ, Ankara, 2007.
27. Önerioy, O. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara
28. Özcan, U. (2010). “Kemal Tahir ve Eserleri Hakkında Yapılan Tezler Bibliyografyasına Katkı”, Kemal Tahir 100 Yaşında, Editörler: Ertan Eğribel-M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bak., Ank., s. 127-135.
29. Sezer, B. (2010). “Kemal Tahir Üzerine”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 167-170.
30. Tahir, K. (2005). Kurt Kanunu, 5. Basım, İthaki, İstanbul
31. Tahir, K. (1989). Notlar/Sanat ve Edebiyat 1, Yayına hazırlayan: Cengiz Yazozoğlu, Bağlam, İstanbul

32. Uluocak, Ş. (2018). “Siyasetin Sosyolojik Analizi”, Siyaset Sosyolojisi, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, s. 44-69.
33. Yavuz, H. (1977). Roman Kavramı ve Türk Romanı, Bilgi, Ankara
34. Yazoğlu, C. (1989a). “Kemal Tahir’in Kimliği”, Notlar/Sanat ve Edebiyat 1, Yayına hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Bağlam, İstanbul, s. 5- 6.
35. Yazoğlu, C. (1989b). “Notları Sunuş”, Notlar/Sanat ve Edebiyat 1, Yayına hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Bağlam, İst., s. 7-15.
36. Yıldırım, Y. (2010). “Kemal Tahir’in Tarih Anlayışı ve Yöntemi”, Editörler: Ertan Eğribel-M.Fatih Andı, Kemal Tahir 100 Yaşında, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 262-274.
37. Zürcher, E.J. (2005). Milli Mücadelede İttihatçılık, Çev: Nüzhet Salihoğlu, 3. Baskı, İletişim Yay., İst.

GAĞDAŞ ÜLKELERİN MAHKEME SİSTEMİNDE JÜRİ MAHKEMESİNİN YERİ

Doç. Dr. Cabir HALILOV

Bakü Devlet Üniversitesi. Hukuk Fakültesi

ÖZET

Gağdaş dünyanın uygar ülkelerinin çoğunda, özellikle Batı ülkelerinde jüri çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, bir mahkeme davasında şeffaflığı sağlamak için en etkili yöntemlerden biri jürinin kullanılmasıdır.

Ancak uygulama, jüri mahkemesinin resmi olarak yargı sisteminin bir parçası olduğu ülkelerde, yargıçların bu davada paydaş olarak hareket ettiklerini göstermektedir. Jüri Mahkemesinin özelliği, jüri üyesi olmak için gerekli olan tüm psikolojik, manevi ve kişisel niteliklere cevap veren herhangi bir vatandaşın jüri rolünde hareket edebilmesidir. ABD'deki jüri üyeleriyle mahkeme deneyimi, uzun yıllardır bu ülkenin adalet sisteminin temel direklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Burada, her vatandaş, mahkeme kararından önce veya bir yerleşim kolonisine gönderilmeden önce jüri tarafından yargılanmasını talep etme hakkına sahiptir.

Duruşmada, jüri üyeleri sunulan tüm kanıtları dikkatle dinler, inceler ve değerlendirir. Jüri üyeleri, tartışmalar başlamadan önce herhangi bir yabancıyla ve hatta davadaki başka bir meslektaşla görüş alışverişinde bulunma hakkına sahip değildir. Jüri olarak tanımlanan kişilere özel bir mahkeme celbi gönderilir. Jüri celbi, vatandaşın bu görevi yerine getirmesini gerektiren bir mahkeme belgesidir.

İlgili davada jüri üyeliğine kabul edilen jüri adayları önce yemin eder ve ancak bundan sonra, tarafların mevcut davada ortaya koyduğu argümanların ne kadar haklı olduğuna karar verir ve böylece davanın bir parçası olurlar. Müzakereden önce, jüri üyelerinin ceza davasıyla ilgili dökümanlarla tanışmaları sağlanır. Aynı zamanda, atandıkları dava ile ilgili medya haberlerini izlemelerine (televizyon), dinlemelerine (radyo) veya okumalarına (gazete ve dergiler) izin verilmez. Bu adalet biçimi herhangi bir ülkede uygulanabilir ve yasal sistemde büyük yapısal değişiklikler gerektirmez.

Anahtar Kelimeler: Jüri mahkemesi, jüri üyesi, mahkeme sistemi, çağdaş ülkeler

THE PLACE OF THE COURT OF JUSTICE IN THE PRACTICE OF ADVANCED COUNTRIES.

Doç. Dr. Cabir HALILOV

In many civilized countries of the world, especially in Western countries, the jury has a very important place. Therefore, one of the most effective ways to ensure transparency in a court case is to use a jury.

However, practice shows that in countries where the jury court is formally part of the judicial system, judges act as stakeholders in this case. The peculiarity of the Jury Court is that any citizen who responds to all the psychological, spiritual and personal qualities required to become a jury member can act in the role of a jury. Court experience with jurors in the US has for many years been recognized as one of the pillars of this country's justice system. Here, every citizen has the right to request trial by a jury before a court decision or before being sent to a settlement colony. At the hearing, the Jury Members listen, examine and evaluate all evidence presented.

Jury Members do not have the right to consult with any stranger, or even another colleague in the case, before the discussion. A special subpoena is sent to those identified as juries. A jury subpoena is a court document that requires the citizen to fulfill this task. The jury candidates who were accepted as jury members in the relevant case first take an oath and only then decide how justified the arguments put forward by the parties in the present case are thus becoming part of the case. Before the negotiation, jury members are provided with access to documents related to the criminal case. At the same time, they are not allowed to watch (television), listen (radio) or read (newspapers and magazines) media news related to their assigned case. This justice form can be applied in any country. And does not require major structural changes in the legal system.

Key Words: Jury court, jury member, court system, contemporary countries

TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA YÖNELİK YENİ BİR KURUMSAL YAPILANMANIN GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE

Fatma BOZKAYA YETKİN³⁰ / Ömer YETKİN³¹

Türkiye’de, alan yönetim planları 2000’li yıllarda ilk kez pratik edilmeye başlanmış, 2004 yılında kültür ve tabiat varlıklarını koruma mevzuatına “yönetim alanı” ve “yönetim planı” tanımlarının eklenmesiyle “alan yönetimi planları” için yasal statü sağlanmıştır. Ülkemizde alan yönetiminin işleyişi iki farklı yapıda kurgulanmış olan alan başkanlıkları ile yürütülmektedir. Bunlardan birincisi, 2863 sayılı kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu ile kültür ve turizm bakanlığınca oluşturulan alan başkanlıkları; ikincisi ise koruma mevzuatına ek özel kanunlarla oluşturulan alan başkanlıklarıdır. Çalışma kapsamında, ülkemizde mer-i mevzuat hükümlerince, kültürel mirasın korunması hususunda genel olarak işletilen süreçler, koruma mevzuatına ek özel kanunlar ve kültür varlıklarını korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturulan kamu tüzel kişilikleri incelenmiştir. Bunun sonucunda mevcut alan başkanlıkları güdümünde hazırlanan alan yönetim planlarının başarıya ulaşmasındaki problemler, alan yönetim planlarının hazırlanması ve uygulanması aşamalarındaki yasal eksiklikler, kurumsal altyapı problemleri, kurumlar arası eşgüdümün sağlanamaması, yetki karmaşası ve finansman gibi çeşitli sorunlar saptanmıştır. Tüm değerlerin tek elden yönetilmesi, aykırı uygulamalara anında müdahale edebilecek bir yapının oluşturulması kültürel mirasın ve korunmaya değer alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla yeni bir kurumsal yapılanma modelinin oluşturulması gerekli görülmektedir. Bu çalışma kapsamında, yeni yönetim modelini oluşturacak kurumsal yapılanmanın tariflenmesi ile birlikte ek özel kanunlarla mevcutta oluşturulan alan başkanlıklarının geliştirilmesi amacıyla ileride yapılabilecek yasal düzenlemelere altlık teşkil edebilecek alternatifler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alan yönetimi, koruma, kültürel miras, kurumsal yapılanma

³⁰ Şanlıurfa Valiliği, Kültürel Miras Uzmanı, Yüksek Şehir Plancısı, fatmabozkaya@hotmail.com

³¹ Şanlıurfa Valiliği, Gayrimenkul Geliştirme ve Yön. Uz., Yük. Şehir Plancısı, omeryetkinmail@gmail.com

**ON THE NECESSITY OF A NEW INSTITUTIONAL
STRUCTURE
TO PROTECT THE CULTURAL HERITAGE IN TURKEY
Fatma BOZKAYA YETKİN / Ömer YETKİN**

In Turkey, site management plans were first started to be practiced in the 2000s and in 2004, with the addition of definitions of "management site" and "management plan" to the legislation on conservation of cultural and natural assets, a legal status was provided for "site management plans". Functioning of site management in Turkey is carried out by site presidencies, which are devised in two different structures. The first of these is site presidencies established by the Ministry of Culture and Tourism in accordance with the Law Numbered 2863 on the Protection of Cultural and Natural Assets whereas the second is site presidencies created with special laws appended to the conservation legislation. Within the scope of the study, the processes generally carried out regarding the protection of cultural heritage, special laws appended to the conservation legislation and public legal entities established to protect and enhance cultural assets in accordance with the provisions of the legislation in effect in Turkey were examined. As a result, various issues related to the problems in the success of site management plans prepared under the guidance of the existing site presidencies, legal deficiencies in the preparation and implementation stages of site management plans, institutional infrastructure problems, inability to ensure coordination between institutions, authority confusion, and financing were identified. There seems to be a requirement to establish a new institutional structuring model to manage all assets from a single source, to create a structure that can immediately intervene in contrary practices, and to ensure the sustainability of cultural heritage and areas worth preserving. Within the scope of this study, along with the description of the institutional structuring that will constitute a new management model, an attempt to create alternatives that can constitute a basis for future legal regulations to improve the existing site presidencies with additional special laws has been made.

Keywords: Site management, conservation, cultural heritage, institutional structuring.

**TÜRK VE KIRGIZ BASININDA CENGİZ AYTMATOV’UN
VEFATINA İLİŞKİN ÇIKAN HABERLERİN
KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan AKMAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

Arş. Gör. Zeki OKYAY

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

Türk Dünyası Edebiyatı ve Kırgız Edebiyatı denince akla ilk gelen isimlerin başında Cengiz Aytmatov gelmektedir. Aytmatov, Orta Asya’nın kalbi Tanrı Dağları’nın eteklerinde bulunan Talas şehrindeki Şeker köyünde 12 Aralık 1928’de dünyaya gelmiştir. Eserleri dünyada 170’den fazla dile tercüme edilen ve en çok okunan yazarlar arasında bulunan Aytmatov’un yapıtları toplamda 60 milyonu geçen baskı sayısına ulaşmıştır. 80 yıllık ömründe edebi kişiliğinin ön plana çıkmasının yanı sıra diplomat, tercüman, gazeteci, siyasetçi ve akademisyenlik gibi kimlikleriyle de adından söz ettiren Aytmatov 12 Haziran 2008’de hayatını kaybetmiştir.

Aytmatov’un ölümü tüm Türk dünyasında olduğu gibi anavatanı Kırgızistan ve Türkiye’de de derin bir üzüntüyle karşılanmıştır. Bu araştırmada Türk dünyasının usta kalemi Cengiz Aytmatov’un vefatının Türkiye ve Kırgızistan basınındaki yansımaları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede Aytmatov’un vefatına ilişkin Türkiye ve Kırgızistan basınında çıkan haberler içerik analizi yönteminin kategori tekniği ile incelenecektir. Kategorik içerik analizi olarak yapılacak incelemede yayın organlarının isimleri, haberlerin; tarihleri, başlıkları, haberlerde yer alan adlandırmalar ve sıfatlandırmalar gibi unsurlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelime: Cengiz Aytmatov, Türk Basını, Kırgız Basını, Haber

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NEWS ABOUT THE
DEATH OF CHINGHİZ AITMATOV IN THE TURKISH AND
KYRGYZ PRESS**

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan AKMAN

Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Communication, Department of Journalism

Arş. Gör. Zeki OKYAY

Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Communication, Department of Journalism

Chinghiz Aitmatov is one of the first names that come to mind when talking about Turkish World Literature and Kyrgyz Literature. He was born on December 12, 1928 in the Sheker village of Talas where the heart

of Central Asia located at the foot of the Tian Shan. The works of Aitmatov, whose works are translated into more than 170 languages and among the most widely read authors in the world, have a total printing volume of more than 60 million. Aitmatov, who made a name for himself with his identities such as author, diplomat, translator, journalist, politician and academician. And he lost his life on June 12, 2008.

Aitmatov's death like all Turkish World as in his native Kyrgyzstan, and Turkey was met with deep sorrow. In this survey, the reflections of the death of the Master of Turkish World Author Chinghiz Aitmatov in the Turkish and Kyrgyz press will be discussed comparatively. In this context, news published in the Turkish and Kyrgyz press about Aitmatov's death will be examined with the category technique of content analysis method. The content review will include the names of publications, the news; dates, titles, nouns and adjectives in the news. In this context, this research is expected to contribute to the press history and literature of the Turkish World, especially Turkish and Kyrgyz.

Keyword: Chinghiz Aitmatov, Turkish Press, Kyrgyz Press, News

ÖZBEKİSTAN'IN TURİZM İMAJİ SORUNU DÜNYA MEDYASINDA

Dr. Beruniy ALIMOV

*Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi,
Uluslararası Gazetecilik Fakültesi Öğretim Üyesi*

Özbekistan'ın uluslararası medya alanındaki turizm imajı konusu çok önemli. Çünkü turizm sektörünün dünyadaki herhangi bir ülkenin imajı için kriterler arasında özel bir yeri vardır. Her şeyden önce, ülkeyi ziyaret eden yabancıların ilgisini, turistler için mevcut koşulları, yerel doğanın güzelliğini ve insan yapımı cazibe merkezlerinin veya tarihi şehirlerin varlığını dikkate alır.

Teorik olarak herhangi bir ülkenin veya bölgenin turistik imajını şekillendirmek mümkündür. Bunu yapmak için, halkla iletişim teorisine dayalı bir iletişim modeli kullanılabilir: yabancı bir turistin ülkeden ne beklediğini belirlemek; bölgenin turizm alanındaki benzersizliğini ve avantajlarını ortaya çıkarmak; mevcut doğal manzaranın yabancılar tarafından arzu edilen bölgenin görüntüsü ile karşılaştırılmak; yabancılar ile ülke arasındaki öncelikli iletişim kanallarının belirlenmek bu konuda önde gelen teknikler olarak söylenebilir.

Ülkenin imajının değerlendirilmesinde turizme ek olarak beş bileşen daha olduğu unutulmamalıdır. Bunlar ülkenin insanları, misafirperverlikleri; bölgenin eşsiz kültürel mirası; hükümetin medyaya açıklığı, halkla ilişkiler; yurtdışında ülke tarafından satılan ithal ürünlerin kalitesi; yatırım ve göçmenlik politikası. Çalışmada bu konular üzerine detaylı durulacaktır.

Anahtar kelimeler: imaj, sabit, turizm, ülke, bölge, medya, bilişsel yön, ICT, halkla iletişim, seyahat haberciliği.

THE PROBLEM OF UZBEKISTAN'S TOURISM IMAGE IN THE WORLD MEDIA

Dr. Beruniy ALİMOV

The lecturer of th Uzbek State University of World Languages, the Faculty International Journalism

The issue of Uzbekistan's tourism image in the international media space is very important. This is because the tourism industry has a special place among the criteria for the image of any country in the world. First of all it takes into account the interest of foreigners visiting the country, the existing conditions for tourists, the beauty of local nature and the presence of man-made attractions or historical cities.

Theoretically, it is possible to shape the touristic image of any country or the region. To do this, a model of communication based on PR theory can be used: to determine what the foreign public expects from the country; to reveal the uniqueness and advantages of the region in the field of tourism; comparison of the existing real image with the image of the territory desired by foreigners; identification of priority communication channels between the foreigners and the country.

It should be noted that in addition to tourism, there are five other components in the assessment of the country's image. These are the people of the country, their hospitality; the region's unique cultural heritage; government's openness to the media, public relations; quality of imported products sold by the country abroad; investment and immigration policy.

Keywords: image, constant, tourism, country, region, media, cognitive aspect, ICT, PR, travel journalism.

POST-SOVYET KAZAK BASININ SORUNLARI

Prof.Dr. Bünyamin AYHAN

Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

Zhulduz Amengaliyeva

Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

1991 yılındabağımsızlığını kazanan Kazakistan, bağımsızlık ile birlikte yeni bir dünya,sosyo- ekonomik ve kültürel hayata doğru yola çıkmıştır. Sovyet tipi örgütlenmeye işleyiş yerine geçiş alanlarında hibritleşme başta olmak üzere liberalsistemin belirleyici olduğu bir yol seçilmiştir. Değişim her alanda gözlenmişaynı zamanda Sovyet siyasal ve kültürel alanından gelen gelenekler de toplumdavrlığını devam ettirmiştir. Bu durum; eskinin kaybı yeninin netleşmemesiolarak toplumda her alanı etkilemiştir.

Sovyet sistemindebasin, yüklenen görev ve sorumluluklarla devletin ideolojik olarak yönettiği vekamuoyunu Sovyet sistemine göre oluşturulmasına katkı sağladığı bir alan olarakanımlamıştır. Liberal sistemde ise basın dördüncü güç olarak tanımlanmakta, örgütlenme ve basının işlevleri buna göre düzenlenmektedir. Bu açıdan basınınörgütlenme ve işleyişi tek parti yönetim ve uygulamasına tabi olmuştur. PostSovyet dönemi basın, diğer kurumlar gibi kendi iç dinamikleri ve dış etkenlerledeğişime uğramıştır. Devlet ve parti sistemine göre değil piyasa şartlarınagöre bir geçiş başlamıştır. Bu süreç aynı zamanda bir sorunu da beraberindegetirmiştir.

Çalışmada genelolarak Post Sovyet dönemi basının durumu, geçirdiği aşamalar ve yeni durumauyum sağlama konusunda yaşadığı sorunlar temel alınmak üzere; devlet basınılişkileri, basının örgütlenme sorunu, gazete yayın politikası ve içeriği vebasin çalışanların sorunu temelinde olgu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Post Sovyet, Basın, Basının Sorunları

PROBLEMS OF THE POST-SOVIET KAZAKH PRESS

Kazakhstan, which gained its independence in 1991, set out for a new socio-economic and cultural life. A path dominated by the liberal system was chosen, particularly hybridization, in the areas of transition instead of Soviet-type organization and functioning. Change was observed in every field, and traditions from Soviet politics and culture also survived in the society. This affected every field in the society as the loss of the old and the uncertainty of the new.

In the Soviet system, the press was defined as an area where the state administrated ideologically with its duties and responsibilities and contributed to the formation of public opinion according to the Soviet system. In the liberal system, the press is defined as the fourth power, and the organization and functioning of the press are arranged accordingly. In this respect, the organization and functioning of the press has been subject to one-party management and practice. Press, like other institutions, changed with its own internal dynamics and external factors in the Post-Soviet era. A transition started not according to the state and party system, but according to market conditions. This process also brought about a problem.

In this study, the state-press relations, the organization problem of the press, the publication policy and content of the newspaper, and the problem of the press workers will be discussed on the basis of the situation of the press in the Post-Soviet period, the stages it went through and the problems it experienced in adapting to the new situation.

Keywords: Kazakhstan, Post Soviet, Press, Problems of the Press

**TEK KÜLTÜR İKİ DİL: TÜRKÇE-BOŞNAKÇA
“ŞAKİR BAYHAN’IN ESERLERİ İLE KURULAN KÜLTÜR
KÖPRÜSÜ”**

Gamze BAYHAN ³²

Özet

Osmanlı İmparatorluğu XIII. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında Avrupa, Asya, Afrika olmak üzere üç kıtada dünya üzerinde muhteşem bir Osmanlı - Türk medeniyeti olarak var olmuştur. Bu cihan imparatorluğunda, etkisi günümüzde hissedilen kültür ve medeniyet eserleri ortaya konulmuştur. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu kültürel zenginliğin oluşumunda dil önemli bir yere sahiptir. Bu etki Balkanlar ekseninde incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan coğrafyasına hâkim olduğu dönemde Türkçe’nin, bölgedeki milletlerin dillerini önemli derecede etkilediği, Balkan dillerine Türkçe’den çok sayıda kelime girdiği görülür. Balkan dilleri arasında Türkçe’den en çok etkilenen ve kelime geçişinin en çok olduğu dillerden biri Boşnakça’dır. Günümüzde Boşnakça dilinde Türkçe’den geçen kelimeler, gündelik hayatta sıkça kullanılmaktadır. Kültürlerin farklı coğrafyalarda yaşatılması, böylece mekânlar ve zamanlar arasına köprü kurması anlamında, kullanılan dillerin varlığını sürdürebilmesi için yazılı metinlere dönüştürülmesi zorunluluk arz etmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan sözlükler, dillerin kalıcılığında önemli bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Eski Yugoslav dilleri Sırpça - Hırvatça ve özellikle Boşnakça dili konusunda hazırladığı sözlükler ile önemli bir kültür hizmeti sunmuş Şakir Bayhan’ın eserleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Dil, Türkçe, Boşnakça, Şakir Bayhan.

**ONE CULTURE TWO LANGUAGES: TURKISH-BOSNIAN
" CULTURAL BRIDGE ESTABLISHED WITH THE WORKS OF ŞAKİR
BAYHAN "**

Abstract

Ottoman Empire has existed as a magnificent Ottoman - Turkish civilization on three continents, Europe, Asia and Africa between the

³² Ankara Hacı Bayram Veli Ün., Lisansüstü Eğt. Ens., Doktora Öğrencisi,
gamze.bayhan@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-0133-5147

13th and 19th centuries. In this world empire, cultural and civilization works, whose influence are even felt today, were emerged. Language has an important place in the formation of this cultural richness that is passed down from generation to generation. When this effect is examined on the axis of the Balkans, during the period when the Ottoman Empire dominated the Balkan geography, it is seen that Turkish significantly affected the languages of the nations in the region, and many words from Turkish entered the Balkan languages. Among the Balkan languages, Bosnian is one of the languages that is most affected by Turkish and has the most word transition. Today, words that pass from Turkish in the Bosnian language are frequently used in daily life. In the sense that cultures are kept alive in different geographies, thus building a bridge between places and times, in order for the languages used to survive, it must be converted into written texts. Dictionaries prepared in this direction cover an important area in the permanence of languages. In this context, in this study, the works of Şakir Bayhan, who provided an important cultural service with the dictionaries he prepared on the Former Yugoslav languages, Serbian - Croatian and especially the Bosnian language, will be examined.

Keywords: Culture, Language, Turkish, Bosnian, Şakir Bayhan.

Giriş

Dil insanı var eden en önemli araçlardan biridir. Wittgenstein'in (2013: 133&5.6) "Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarını imler" ifadesi "Kişi, ancak dilin dolayımı sayesinde kendini ve var olanları anlayabilir ve anlamlı kılabilir." şeklinde açıklanabilmektedir (Coşkun, 2014). Bu çıkarım insan yaşamında dilin önemini çarpıcı bir biçimde vurgulamaktadır. İnsanın var oluşunun temel unsurlarından biri olan dilin toplumlar açısından da önemi yadsınamaz bir gerçektir. "Dil, sadece düşüncelerimizi ilettiğimiz bir alet veya kendisiyle var olanı resmettiğimiz bir araç ya da sıkıldığımızda istediğimizde kendisinden vazgeçebileceğimiz bir oyun değil, daha kökensel biçimde varoluşsal olarak kendisiyle yapışık olduğumuz, kendisi aracılığıyla kişiliğimizi ve benliğimizi bulduğumuz, kısaca öz bilincimizi kazandığımız ve dünyamızı kurduğumuz yaratıcı ve oluşturucu bir etkinliktir." (Coşkun, 2014). Dilin insanın yaradılışından itibaren var olan bir içgüdü olduğu

kabul dildiğinde ise; düşüncelerimizi düzenlemekte, fikirlerimizi ve düşlerimizi paylaşmakta, kavramları kullanmakta, kanıtlarla tartışmakta, bilgileri insan kültürünün kökenine aktarmakta eşsiz bir araç olduğu görülmektedir (Lestienne, 2020, VIII). “Bir milletin tarihi, coğrafyası, dini değer ölçüleri, folkloru, müziği, sanatı, edebiyatı, ilmi, dünya görüşü ve millet olmayı gerçekleştiren her türlü ortak değerleri yüzyılların süzgecinden süzüle süzüle kelimelerde sembolleşerek dil hazinesine akmaktadır. Böylece dil sosyal yapının ve kültürün aynası olmaktadır.” (Barın, 2004).

Bu minvalde Türk dili ve Türk kültür tarihi söz konusu olduğunda “Osmanlı” dönemi önemli bir zaman dilimini kapsamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu XIII. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında 8 milyon metrekare yüzölçümü ile dünya üzerinde görkemli bir Osmanlı - Türk medeniyeti olarak var olmuştur. 38 devletin sınırları içerisinde yer aldığı, üç kıtada Avrupa, Asya, Afrika olarak geniş topraklara sahip bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu, etkisi günümüzde hissedilen kültür ve medeniyet eserleri ortaya koymuştur (Şapolyo, 1971: 26). Bu etki konumuz bağlamında Balkanlar ekseninde incelendiğinde Todorova’nın (2017:72) “Balkanlar’da Osmanlı mirasını aramak anlamsız bir şeydir. Bizzat Balkanlar Osmanlı mirasıdır.” sözleriyle ifade edilebilir. Diğer yandan Ortaylı da söz konusu etkiyi, “Balkan” sözcüğünün Türkçe bir sözcük olduğu bilgisini vererek belirtmiş ve Osmanlı varlığının Balkanlardaki önemini şu sözlerle ifade etmiştir³³: “Balkan sorunsalını ortaya koymak için öncelikle Balkan tarihini anlamak gerekir. ‘Balkan’, Türkler’in verdiği bir isimdir. Osmanlı öncesinde Roma İmparatorluğu Balkan Bölgesi’nin mutlak ve tek hâkimi olmuştur. Büyük Roma İmparatorluğu’ndan sonra hakimiyeti devam ettiren Doğu Roma İmparatorluğu bu bölgedeki asayişî sağlayamamıştır. Bu bölgenin asıl mimarı Osmanlı Devleti’dir.”

Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan coğrafyasına hâkim olduğu dönemde Türkçe’nin, bölgedeki milletlerin dillerini önemli derecede etkilediği, Balkan dillerine Türkçe’den çok sayıda kelime girdiği görülür. Balkan dilleri arasında Türkçeden en çok etkilenen ve kelime geçişinin en

³³İlber Ortaylı, 2014 yılında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi’nde düzenlenen “Balkan Sorunsalı” konulu konferansa konuşmacı olarak katılmıştır.
<http://bhi.nku.edu.tr/haberler/BalkanSorunsali%C4%B1KonuluKonferansD%C3%BCzenlendi/s/8274>
(Erişim Tarihi. Ekim 2020)

çok olduğu dillerden biri Boşnakça'dır. Günümüzde Boşnakça dilinde Türkçe'den geçen kelimeler, gündelik hayatta sıkça kullanılmaktadır. Kültürlerin farklı coğrafyalarda yaşatılması, böylece mekânlar ve zamanlar arasına köprü kurması anlamında, kullanılan dillerin varlığını sürdürebilmesi için yazılı metinlere dönüştürülmesi zorunluluk arz etmektedir. Kültürel aktarımın en etkili araçlarından biri olan dil ile ilgili çalışmalar içerisinde sözlük yapma ve yazma işi, özel bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan sözlükler, dillerin kalıcılığında önemli bir alanı kapsamaktadır. Bir toplumun düşünce ve kültürel birikimini ifade eden sözlük şöyle tanımlanabilmektedir: “Sözlük, bir veya birden çok dilin temel söz varlığını genel veya özel amaçlarla derleyip toparlayan, anlam, açıklama, söyleyiş ve yazım biçimlerini alfabetik sıra ile veren, bağımsız biçim birimlerini esas alarak bunların diğer biçim birimleriyle kurdukları anlamsal ilişki ve bunların değişik kullanımlarını gösteren bir başvuru kitabıdır.” (Kahraman, 2016: 3290). Sözlük tanımının taşıdığı anlamın önemi bağlamında, Eski Yugoslav dilleri Sırpça - Hırvatça ve özellikle Boşnakça dili konusunda hazırladığı sözlükler ile önemli bir kültür hizmeti sunmuş olan Şakir Bayhan'ın eserlerinin ortaya konulması amacıyla yapılan bu çalışma, daha önce bu konu hakkında herhangi bir çalışmanın ortaya konulmamış olması bakımından önem taşımaktadır.

Kültürler arası iletişim söz konusu olduğunda sözlükler bir milletin kültürünün aynası, ulusun milli özelliklerini, hayat tarzını yansıtan bir araç görevini üstlenmektedirler (Kulamshaeva, 2017:79). “Bir dilin bütün sözcük ve deyimlerini veya belli bir alandaki özel sözcükleri ya da belli bir dönemde kullanılmış olan sözcük ve deyimlerini alfabe sırasıyla vererek anlamlarını veren, açıklayan, tanımlayan ya da bir başka dildeki karşılıklarını veren eserlere sözlük denir. Sözlüklere eski dile kamus ya da lügat denir.” (Kahraman, 2016: 3290). “Dünyada sözlük terimi, ilk defa 1225'te John Garland tarafından kullanılmıştır. Bu yüzyıla gelinceye kadar birkaç önemli köken bilgisi sözlüğü de hazırlanmıştır. Doğu dünyasında da sözlükçülüğün köklü bir geçmişi vardır. Batı dünyasında ise sözlükçülükteki gelişme daha sonraki yüzyıllarda ve doğudakinden sonra olmuştur.” (Doulatabadi, 2017: 272).

Sözlüğün işlevlerine genel olarak bakıldığında kullanıcıların gerek ana dili gerekse yabancı dil olarak yeterliliklerini artırmaktır. Sözlük hazırlayıcılarının, sözcüklerin şekil, anlam, görev ve kullanımları ile ilgili bilgilendirmeleri yanında bazı sözlüklerde kullanıcıları dilin doğru kullanımıyla ilgili yönlendirici bir rol üstlendiklerini görebilmekteyiz (Çetinkaya, 2017). Sözlükler, bütün halkların, milletlerin dünya görüşünü, hayat tarzını, gelenek ve göreneklerini görmek ve bilmek için en değerli kaynaklardan biridir. Sözlükler tarihî kayıt olarak geçmişin en büyük tanıkları ve en büyük söz hazineleridir. Her dil için bitmez, tükenmez hazine ve en kapsamlı araştırma alanıdır. Bütün milletlerin hayatında sosyokültürel değişimin, gelişimin izini sürmek için en değerli kaynak sözlüklerdir (Kahraman, 2016: 3289). “Başka bir dili öğrenmekte olan insan o dili konuşan toplumun kültürel geçmişiyle de karşı karşıyadır. İnsan öğrendiği dili doğru kullanabilmek için hedef dilin taşıyıcısı olan toplumda söz konusu kelimenin neyi çağrıştırdığını ve somut anlamlarının yanı sıra çağrıştırdığı diğer yan anlamlarını da doğru bir şekilde kavraması gerekir. Bu bağlamda tek dilli açıklamalı, ansiklopedik ve etnografik sözlüklerin yanı sıra, özellikle de dili yeni öğrenmekte olanlar için iki dilli sözlüklere de büyük bir görev düşmektedir.” (Kulamshaeva, 2017).

“Bir sözlük oluşturma sözlükçülüğün en önemli parçasıdır. Sözlükçülükte asıl olan dilsel iş ve eylemlerde kullanılmak üzere bir kaynak eser yaratmaktır. Sözlükçülük, bir gelenek olup büyük bir sabır gerektiren uygulama ve uzun soluklu arama, tarama, derleme, planlama çalışmasıdır. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan sözlükler, bir yazarın eseri olmakla birlikte bir milletin de kültürel hafızasıdır. Dilin yapı taşları olan kelimeler üzerine kurulan sözlükler, milletlerin maddi, manevî hayatında çok önemli yer tutarlar.” (Kahraman, 2016: 3296). Bu bağlamda dil ve kültür arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu ayrılmaz ilişkiyi Kaplan (1983:186) “Dil kültürün temeli olduğuna göre, bir milletin dil ile ifade ettiği sözlü, yazılı her şey kültür kavramına girer.” sözleriyle belirtmektedir. Kaplan (1983:186) Ziya Gökalp’in de dili kültürün temel unsuru saydığını “O, bu görüşünde haklıdır. Zira dil, duygu ve düşüncenin âdeta kabıdır. Bir milletin bütün duygu ve düşünce hazinesi, dil kabına veya kalıbına dökülür ve bu dil kabı ile yerden yere, nesilden nesile aktarılır. Yazı, dilin

sesini kaydeden bir vasıta olarak dilin bir parçasıdır. Fakat kültür, söz ile de bir millet arasına yayılır.” sözleriyle ifade etmektedir.

Dil alanında oluşturulan eserlerin bir kültür köprüsü oluşturabildiği savından yola çıkılan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. “Balkanlarda Göç ve Dillerin Yolculuğu” başlıklı ilk bölümde Balkanlar’daki kültürel yapının oluşum sürecine etki eden göç konusu ve bu sürecin diller ile birlikte nasıl yol aldığı ele alınmıştır. Ancak adı geçen coğrafyanın yapısı ve bu bağlamda göçlerle oluşan kültür içeriğinin tam anlamıyla ortaya konulabilmesi daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiğinden, söz konusu husus, çalışma konusunun özünün anlaşılabilceği çerçevede ana hatlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde “Tek Kültür İki Dil: Türkçe – Boşnakça” başlığı altında; Balkanlarda Türk dilinden en çok etkilendiği ve bunun neticesinde pek çok unsurun Türkçe’den Boşnakça’ya geçtiği bilgisi ışığında, bu unsurların nasıl ve ne şekilde bugüne ulaştığı bilgisi yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise konumuzun ana aktörü olan ve hazırladığı sözlükler ile önemli bir kültür hizmeti sunmuş Şakir Bayhan’ın yaşamı ve eserleri hakkında bilgilerin bulunduğu kısım yer almaktadır.

1. Balkanlarda Göç ve Dillerin Yolculuğu

Türkiye hem coğrafi ve hem de bu konuma paralel olarak insan topluluklarının hareketlilikleri bakımından bir köprü olarak görülebilecek bir konumda yer almaktadır. “Bugünkü Türkiye büyük ölçüde, Orta Asya’dan gelen ve daha 8.- 9. yüzyıllarda başlayan göçler sayesinde oluşmuştur. Orta Asya göçleri zamanla azalmakla beraber 16. yüzyıla kadar devam etmiştir.” (Karpas, 2013:11). Orta Asya’dan Anadolu’ya ve sonra Rumeli’ye göç ile gelen Oğuzlar (Selçuklar) yerli halk ile savaşımlardır. Yerli halkın yanında ayrı obalar kurarak onlarla yaşamışlar veya evlilik, din değıştirme gibi yollarla buradaki halk ile kaynaşımlardır. Bunun neticesinde kasaba ve şehirler başta olmak üzere yeni bir toplum oluşturmuşlardır (Karpas, 2013:12).

Bu göç edişlerin neticesinde toplumlarda kullanılan diller de nasibini almış, özellikle “Türk dili, çok eski çağlara giden geçmişı ve büyük bir coğrafyada yayılması ile pek çok dille temas içerisinde olmuş,

ödünçleme³⁴ ilişkilerinde hem alıcı hem de verici dil olarak yer almıştır.” (Kırbaç, 2013:895). “Türk dilinin en çok etkilediği, söz hazinesinden pek çok unsurun geçtiği diller sıralanırsa en başta Balkan dilleri gelir. Boşnakça, Sırpça, Hırvatça, Arnavutça, Bulgarca, Romence, Yunanca, Osmanlı dönemindeki Türk hâkimiyeti altında birçok kelime ve unsurları bünyelerine dâhil etmişlerdir.” (Kırbaç, 2013:897). Bununla birlikte dil araştırmacılarından ünlü Slâvist F. Miklosich, Türkçenin Doğu ve Güney-Doğu Avrupa dilleri üzerindeki etkilerini incelediği eserinde, Peçenek, Kuman gibi Türk kavimlerinden söz etmiş, Türkçe’nin Balkan dillerindeki etkisinin Osmanlılardan çok daha önceki dönemlere indiğini belirtmiştir (Kırbaç, 2013:899).

Türk toplumunda göçler başlıca etkilerini Osmanlı döneminde göstermiştir. Zaman içerisinde siyasi gücü ve karar verme yetkisini elinde tutan Osmanlı idaresi, din ve dil farklarının toplumları birbirinden ayıran en güçlü faktörler olmalarına rağmen yaşayan halka müdahaleci bir tavırla yaklaşmamıştır. Osmanlı kendi dinini ve dilini, yani İslam’ı ve Türkçeyi benimsemeleri konusunda baskıcı bir tutum sergilememiştir. Bu yaklaşım ile yeni oluşan toplum bu önemli farklılıklara rağmen barış içinde yaşayabilmiştir. Anadolu ve Balkanlar arasında gerçekleşen göç konusunda şu önemli noktayı belirtmekte fayda bulunmaktadır. Osmanlı döneminde 14.-16. yüzyıllarda Anadolu’dan Rumeli’ye önemli sayıda iç göç olmuş ancak ilerleyen zamanda küçük grupların iç göçleri devam etmişse de göçler gittikçe azalmıştır. Netice itibarıyla Osmanlı döneminin beş yüz senelik süresince bölgede büyük göçler yaşanmamıştır. Bu kısmi demografik sakinlik sayesinde Osmanlı kültürü ve idaresi güçlü bir biçimde yerleşme olanağı bulmuş, Osmanlı kendi kimliğini ve medeniyetini Rumeli’de ve Anadolu’da kökleştirmiştir (Karpat, 2013:12). Bu kökleşmenin en önemli örneklerinden biri bölgeye adını veren “Balkan” sözcüğüdür. Balkan sözcüğü “ormanlık dağ” anlamında Türkçe bir sözcüktür. Bu sözcük öteki dağ oluşumları için de kullanılmıştır ancak buna karşın Bulgaristan’ın bir ucundan diğer ucuna uzanan sıradağların adı da olmuştur. Zamanla “Türkiye’nin Avrupa topraklarına”, “Rumeli”

³⁴ “Ödünçleme (Borrowing), bir dilin konuşurlarınca bilinmeyen canlı cansız varlık ve nesne adları ile din, bilim, teknik, sanat, askerlik vb. alanlarla ilgili yabancı sözlerin komşu veya kültürel ilişki içinde bulunulan dillerden olduğu gibi alınması veya aktarılmasıdır. Dünyada söz hazinesinde başka dillerden alınmış yabancı söz bulunmayan dil yoktur. Türlü ticarî ve kültürel ilişkiler, savaşlar ve istilâlar sonucu dile yabancı asıllı kelimeler girer ve konuşurlar arasında kullanılarak yaygınlaşır.” (Kırbaç, 2013).

ve “Güneydoğu Avrupa” vb. isimlerin yanında, bütün yarımada için de “Balkan” adı kullanılmıştır (Todorova, 2017:71-72).

Yaşanan siyasal olaylar neticesinde geline nokta Balkanların Türkler için önemini belirten Ortaylı, II. Balkan Savaşları sonunda Türklerin Balkanlarda “anavatan” kaybettiğini ifade ederek, bu olay sonucunda Türk tarihinde olumlu ve olumsuz pek çok değişimin meydana geldiği bilgisini vermiştir. Ortaylı bu durumu “En kanlı savaşların yaşanmasının yanında o vakte kadar Balkanlardan Türkiye’ye göç edenler beraberinde modern bir ziraat getirdi. İlk defa ırklar bir araya geldi. II. Abdülhamit Dönemi’nin en önemli iktisadi gelişmelerinin temelinde bu olay yatar.”³⁵ sözleriyle açıklamıştır.

Balkanlarda meydana gelen siyasal olaylar neticesinde I. Dünya Savaşı’nda yenik düşen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra 12 Şubat 1918 tarihinde I. Yugoslavya kurulmuştur. Ancak I. Yugoslavya’nın ne yazık ki ömrü fazla uzun sürmemiş ve II. Dünya Savaşı sırasında 8 Temmuz 1941 tarihinde tekrar parçalanmıştır. II. Dünya Savaşından sonra 1945 yılında II. Yugoslavya’nın tekrar kurulmasıyla 1991 yılına dek sürecek barış süreci başlamıştır (Alkan, 1995:21-24).

Bölgedeki hareketliliğe bakıldığında, XIX. yüzyılın son yıllarında Osmanlı Devleti’nin bu bölgelerden çekilmek zorunda kalması ile Anadolu’ya hem Balkanlardan hem de Kafkaslardan binlerce göçmenin geldiği görülmüştür. Balkanlardan gelenlerin göçleri XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlamış, yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir (Kırbaç, 2012). “Yugoslavya topraklarında yaşayan 1952-1965 yılları arasında yaklaşık 390.000 Türk ve Arnavut’un Yugoslavya vatandaşlığından çıktığı bir gerçektir. Bunun kanıtı olarak Türkiye’de 1965 tarihinde yapılan nüfus sayımı verileri gösterilebilir.” (Tekin, 2018:259).

Yugoslavya Cumhurbaşkanı Yosip Broz Tito’nun Türkiye’yi 1953’te ziyareti sırasında “Serbest Göç Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmanın çerçevesinde, etnik veya kültürel olarak Türk olan veya Türklüğü benimseyen, Türkiye’de kendisine destek olabilecek akraba

³⁵ <http://bhi.nku.edu.tr/haberler/BalkanSorunsal%C4%B1KonuluKonferansD%C3%BCzenlendi/s/8274> (Erişim Tarihi. Ekim 2020)

veya tanıdıklara sahip olabilecek kişilere “serbest göçmen” vizesi verilmiştir (Tekin, 2018:258). “Serbest Göç Anlaşması (1953) ile birlikte, Makedonya’dan Türkiye’ye üçüncü göç furyası başlamıştır. Yugoslavya’dan Türkiye’ye Cumhuriyet döneminde toplam 77.431 aileye mensup 305.158 kişi göç etmiştir. Bu ailelerden 1950 yılına kadar gelenlerden 14.494 kişi devlet tarafından iskân edilmiştir. Ailelerin diğer bölümü serbest göçmen statüsünde Türkiye’ye gelip genelde İstanbul, Bursa, İzmir, Manisa ve diğer illere yerleşmişlerdir.” (Tekin 2018:258). “1953’ten sonra serbest göçmen olarak Türkiye’ye Yugoslavya’nın çeşitli topraklarından gelmek isteyen göçmenlere Türkiye’ye daha önce göç etmiş yakınları, bulundukları valilik ile Toprak ve İskân İşleri Umum Müdürlüğüne getirmek istedikleri kişilerin isimlerini içeren dilekçe vermişlerdir. Dilekçelerde, Yugoslavya’dan serbest göçmen olarak gelecek kişilerin Türkiye’de iskân, yeme içme ihtiyaçlarını kendileri temin edeceklerinden hükümetten hiçbir şekilde talepte bulunmayacaklarını beyan ve taahhüt etmeleri şartı konmuştur.” (Tekin, 2018:258). Bu dönem içerisinde varlık durumu üst düzeyde olan Yugoslav Müslümanların Türkiye’ye göçü 1950 yıllarının ortalarında sona ermiş, varlık düzeyi alt seviyede olanların göçü ise göç dalgasını zamanla azalması ile 1966 yılına kadar sürmüştür (Tekin, 2018:259).

Balkanlarda meydana gelen bu siyasal gelişmelerin oluşum sürecinde dillerin ne şekilde etkilendiği incelendiğinde ise, Yugoslavya’nın dağılması (1992-1995) sürecinden önceki dönemde, yani Eski Yugoslavya’da Boşnakça’nın resmî bir dil olarak kabul görmediği, Sırpça-Hırvatça’nın resmi dil olarak kabul edildiği görülmektedir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Sırpça-Hırvatça veya Hırvatça-Sırpça, Sırpların, Hırvatların, Boşnakların ve Karadağlıların ortak dili olarak kullanılmıştır (Kırbaç, 2013:902). Yugoslavya’nın dağılması ve son savaşla (1992-1995) birlikte adı geçen bölgelerde üç ayrı standart dil ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Boşnakça olmuş ve Boşnakça için yeni gramer kitapları, sözlükler ile imlâ kılavuzu yazılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ile Boşnak dilinin Sırpçadan ve Hırvatçadan ayırt eden en önemli özelliğin Osmanlı döneminde Türkçe vasıtasıyla Boşnakçaya girmiş olan Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli kelimeler olduğu görülmektedir. Türk dilinden Sırpça, Hırvatça ve Boşnakçaya geçmiş bütün kelimeler için ‘Turcizmi’ tabiri kullanılmaktadır. Bu tabir,

ödüncleme yoluyla bu dillere geçen hem Türk dili kökenli hem de Arapça, Farsça, Lâtince ve Grekçe kökenli kelimeler için kullanılmaktadır. Son yıllarda Turcizmi kelimesi yerine ‘Orientalizm’de kullanılmaktadır (Kırbaç, 2013: 902).

2. Tek Kültür İki Dil: Türkçe - Boşnakça

Balkan dilleri arasında Türkçeden en çok kelime alan dillerden birinin Boşnakça olduğunu belirtmiştik. “Hunların IX. yüzyılda bölgeye gelmesini daha sonraki yüzyıllarda diğer Türk kavimlerinin göçleri takip etmiş ve kuzeyden yarımadaya Avarlar, Bulgarlar, Vardar Türkleri, Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar-Kıpçaklar gelmişlerdir. Kuzeyden gelen göçleri takiben XIII. yüzyılda Anadolu’dan Selçuklu Türkleri, 14.yüzyıldan itibaren de Osmanlı Türkleri bölgeye gelmeye başlamış ve Balkanlar Türklere vatan olmuştur.” (Andemir ve Uğur, 2019:1051). Türk kültürünün bu kadar kolay benimsenmesi ve varlığını uzun yıllar devam ettirebilmesi, bölgeye Osmanlılardan önce gelen Türklerle de ilgilidir. Nitekim Hunlardan itibaren farklı zaman dilimlerinde bölgeye yerleşen bazı Kıpçak ve Oğuz Türk boyları buralarda çeşitli kültür katmanları oluşturmuşlardır (Gökdağ, 2013:2).

Balkanlarda Osmanlı dönemine gelindiğinde ise, Osmanlıların bölgeyi egemenlikleri altına almasından sonra İstanbul’a din adamı olarak yetiştirilmek üzere pek çok öğrencinin gönderildiği görülmektedir. İstanbul’da eğitim gören bu kişiler geri dönüşlerinde medrese, mektep ve dinî okullarda ya da yazdıkları kitaplarda öğrendikleri Türkçe kelimeleri kullanmışlardır. Bu uygulamanın dini terminolojiye de etkisi olmuş, dinî terminolojinin büyük kısmı Türkçe kelimelerden meydana gelmiştir. Türkçe kelimeler aynı zamanda günlük hayatta da sık sık kullanılmaya başlamıştır. Diğer yandan başka bir kültürel unsur olan halk şiiri geleneğinde ise, halk şiiri toplayıcıları Türkçe kelimelerin orijinal hallerini korumuş ve neticede Türkçe kelimelerin varlıklarını devam ettirmesini sağlamışlardır. Kültürel olarak bu durum Türkçe kelimelerin toplumda yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır (Kırbaç, 2013:902-903). Kırbaç (2013:903) bugün Boşnakçada Türk dilinden geçen kelimelerin, günlük hayatta sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir:

“Bu kelimelerin zaten Boşnakçada başka karşılıkları yoktur: çekić (Çekiç), česma (çeşme), çizma (çizme), kutija (kutu), limun (limon),

rakija (rakı), pamuk (pamuk). Bazı kelimelerin ise Boşnakçada başka karşılıkları olmasına rağmen daha çok Türk dilinden alınanları tercih edilir: čaršaf-plahta (çarşaf), čaršija-trg (çarşı), jastuk-uzglavlje (yastık), jorgan-pokrivač (yorgan), peškir-ručnik (peşkir, havlu). Diğer taraftan hayatın her sahasına yayılmış bulunan Turcizmilerin bir kısmı ya tamamen kullanımdan düşmüş, arkaik kelimeler olarak Boşnakçadaki yerini almış ya da sadece bazı kesimlerin kullandığı kelimeler hâline gelmişlerdir. Bu kelimelere şu örnekleri vermek mümkündür: sofr, leđen (leğen), barjak (bayrak), mutvak (mutfak), pendžer (pencere), mušema (muşamba), taksirat, haber, fajda (fayda)” (Kırbaç, 2013:903).

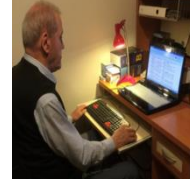
Diğer yanda Boşnakçanın adlandırılması hususu Sırp, Hırvatlar ve Boşnakları çoğu zaman karşı karşıya getirmiştir ve bu konuda tartışmalar sürmektedir. “Anayasa”nın 65. Maddesine göre Bosna Hersek Federasyonu’nun resmi dilleri Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçadır. Resmi alfabe olarak Latin ve Kiril eşit statüdedir. Diğer diller iletişim ve eğitim aracı olarak kullanılabilir. Kiril alfabesi Sırp için Anayasa’ya konulmuştur. Hırvatlar ve Boşnaklar Latin alfabesini kullanırlar.” (Gökdağ, 2012: 83). Ancak Sırp bu dillerin üçünü de Sırpçanın birer ağızı olarak kabul etmektedir. Boşnakların bu konudaki tavrı, bütün Bosna’da aynı dilin konuşulduğu ve dolayısıyla ülkenin bir bütün olduğunu anlatmak için dillerinin “Bosanski” (Bosnaca) şeklinde adlandırılması gerektiği yönündedir. Hırvatlar ise buna karşı çıkmakta ve Boşnakçayı “Boşnački” (Boşnakça) olarak adlandırmaktadır. Hırvatların bu duruma karşı çıkışının gerekçesini, Bosna’daki Hırvatların Bosanski adı altında “Boşnaklarla aynı dili konuştukları” fikrine karşı çıkmaları oluşturmaktadır (Gökdağ, 2012: 84).

3. Şakir Bayhan ve Eserleri

(1963 yılı İstanbul)

Şakir Bayhan 4 Ekim 1938 tarihinde Eski Yugoslavya'da Karadağ Bijelo Polje'de (Akova) dünyaya gelmiştir. Lise eğitimini Karadağ'da tamamladıktan sonra, II. Dünya Savaşı'nın etkilerini hisseden Eski Yugoslavya'dan Türkiye'ye, 1959 yılında ailesi ile birlikte göç etmiştir. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nden 1969 yılında Orman Yüksek Mühendisi olarak mezun olmuştur.

Üniversite yıllarında, daha sonra kendisine eski Yugoslav dilleri (Boşnakça, Sırpça, Hırvatça) ile ilgili yayınlarında temel olacak çalışmalarını yapmaya başlamış, 1969-1970 yıllarındaki askerlik dönemi içerisinde yabancı diller konusundaki araştırmalarına devam etmiştir. İlerleyen zaman içerisinde, el yazımı olarak 15.000 kelimeden oluşan Sırpça-Hırvatça / Türkçe sözlüğü, toplam 9 yıllık bir çalışma sonucunda hazırlamıştır. İlk çalışmaları kalem ve defter ile gerçekleştirilen sözlükler zamanla yazarın gelişen teknolojiye hakim olması neticesinde dijital platforma taşınmıştır.

- ✓ Sırpça - Türkçe / Türkçe - Sırpça Sözlük, 2004.
- ✓ Sırpça - Türkçe / Türkçe - Sırpça Sözlük (Gözden geçirilmiş 2.Baskı), 2010.
- ✓ Sırpça - Türkçe / Türkçe - Sırpça Sözlük (3. Baskı), 2012.
- ✓ Sözlükler iki bölüm olarak hazırlanmıştır. 34.500 adet sözcük içermektedir.

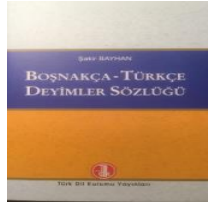

- ✓ Boşnakça -Türkçe/Türkçe-Boşnakça Sözlük, 2006.
- ✓ Boşnakça - Türkçe / Türkçe - Boşnakça Sözlük (2.Baskı), 2011.
- ✓ 45.000'in üzerinde madde başı, açıklayıcı örnek, kalıpsöz ve deyim in karşılıklarını içermektedir.

**Boşnakça- Türkçe Sözlük
(2015 ve 2018 Türk Dil Kurumu)**

Yazarın yıllar süren çalışması neticesinde, içeriği ve yayımlayan kurum olan Türk Dil Kurumu itibarıyla gözbebeği olarak tanımladığı eseridir. Sözlüğün içinde yorumlanan madde başı sayısı 60.400'dür. Madde başı sözcüklerin kökeni belirtilmiş ve ayrıca güncel kullanıma ait birleşik söz, birleşik fiil, deyim ve tabirlere, sözcük gruplarına, halk diline, argolu ifadelere, atasözlerine, çeşitli meslek ve branşlara (bilim ve teknik, tıp, bitki bilimi, dil bilgisi, mimarlık vb.) ait terimlere sıkça yer verilerek bu esere zenginlik kazandırılmıştır. “Boşnakça, cinslik özelliğine sahip bir dildir. Boşnakçadaki isimler, sıfatlar, cümleler, tamlamalar, çoğullar, zamirler bu durumdan etkilenmektedir.” (Arslan,2015). Sözlükte kelimelerin bu anlamda hangi kategoride yer aldıkları bilgisi de bulunmaktadır.

**Boşnakça – Türkçe Deyimler Sözlüğü
(2018 Türk Dil Kurumu)**

Şakir Bayhan'ın 15 Şubat 2019 günü Ankara'da ebediyete intikal etmeden çok kısa süre önce yayınlanan sözlüğü için yıllar süren çalışmalarının damıtılmış hali de denilebilir. “Söz konusu birikimi oluşturan sadece kelimeler değil kültürel birikimi de yansıtan atasözleri, deyim ve deyişlerdir. Dil, iletişimi sağlayan bir araç olarak bireylerin kültürel olarak bütünleşmesinde etkili olur. Bu yönüyle deyimler, dilin kültürel boyutunu destekleyen ve yürüten önemli malzemelerdir. Bir dili etkili kullanabilmek için deyimlerin öğrenilmesi ve bilinmesi

gerekmektedir.” (Mete, 2014). Eserde bugünün Boşnakçasında yaygın olarak kullanılan 6.650’ye yakın deyim, Türkçe karşılıklarıyla verilmiştir. Eser, deyimler sözlüğü olarak tasarlanıp hazırlanmasına rağmen içerisinde Boşnakçada yaygın olarak kullanılan 450 atasözü de yer almıştır. Boşnakça deyimlerin Türkçe çevirisi yapılırken ve anlam bilimsel karşılığı bulunurken Türkçe Sözlük (2011) temel alınmıştır.

Kronolojik Sıra ile Eserleri:

1. Zor Bulmaca Kitabı, 1999.
2. Bitki Adları Kitabı, Türkçe - Latince / Latince -Türkçe, 2003.
3. Sırpça - Türkçe / Türkçe – Sırpça Sözlük, 2004.
4. **Boşnakça - Türkçe / Türkçe – Boşnakça Sözlük, 2006.**
5. Sırpça - Türkçe / Türkçe - Sırpça Sözlük (Gözden geçirilmiş 2.Baskı), 2010.
6. **Boşnakça – Türkçe / Türkçe – Boşnakça Sözlük (2.Baskı), 2011.**
7. Sırpça – Türkçe / Türkçe – Sırpça Sözlük (3. Baskı), 2012.
8. Boşnakça – Türkçe 2015, **Türk Dil Kurumu.**
9. Boşnakça – Türkçe 2018, **Türk Dil Kurumu**, (Gözden geçirilmiş 2. Baskı).
10. Boşnakça – Türkçe Deyimler Sözlüğü, 2018, **Türk Dil Kurumu.**

Sonuç

Balkan coğrafyası hem fiziksel hem de demografik yapısı gereği, tarih boyunca ilgi çeken unsurları barındırmasıyla dikkatleri üzerinde toplamıştır. Todorova (2020:27) Balkanları tanımlarken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Batı kültüründe bir hayalet geziniyor. Balkanlar hayaleti. Bütün güçler bu hayaletten kurtulmak için kutsal bir ittifak oluşturdular: Politikacılarla gazeteciler, tutucu akademisyenlerle radikal aydınlar, her türden, cinsiyetten ve akımdan ahlakçılar. Karşıtları tarafından ‘Balkan’ ve ‘balkanlaştırıcı’ diye kınanmayan tek bir grup gösterilebilir mi?”. Bu anlayışın bir adım ötesinde ise, Balkanlar ve Balkanlaşma terimi olumsuz bir anlam yüklenerek, özellikle 1912-1913 yıllarındaki Balkan savaşları sırasında bir devletin parçalanma süreci ve kargaşa dolu siyasal ilişkileri simgeleme ve bunun yanında coğrafi bir alanın küçük ve çoğu zaman birbirine düşman birimler arasında bölünmesini anlatmak üzere kullanılmıştır (Todorova, 2020: 76-77).

Osmanlı döneminde Balkanlarda uzun süren bir barış ortamının ardından çok büyük bir siyasal karmaşa meydana gelmiş, bunun neticesinde bir milletler mozağinin bulunduğu Balkan yarımadasında başlayan parçalanma sürecinde özellikle din ve dil konusunda önemli bir ayrışma ortaya çıkmıştır (Gökdağ, 2012: 71). Pek çok dilin kullanıldığı bu yapıda ilerleyen zaman içerisinde özellikle eski Yugoslavya’da

Boşnakça'nın resmî bir dil olarak kabul görmediği gerçeğinden yola çıkıldığında; Boşnakçanın resmi dil olarak kabul edilmesi, tarih içerisinde bir milletin dolayısıyla bir kültürün varlığının tescillenmesi bağlamında çok önemli bir dönemeç olarak kabul görmektedir. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından meydana gelen yeni siyasal oluşum neticesinde Boşnakça resmi dil olarak kabul edilmiş ve Boşnakça için yeni gramer kitapları, sözlükler ile imlâ kılavuzu yazılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ile Boşnak dilinin Sırpçadan ve Hırvatçadan ayırt eden en önemli özelliğın Osmanlı döneminde Türkçe vasıtasıyla Boşnakçaya girmiş olan Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli kelimeler olduğu görölmektedir. “Turcizmi” adı verilen bu tabir ile Boşnakçanın diğer dillerden ayrılmasını sağlayan unsur olarak ortaya konulması sağlanmıştır. Bu çalışmaların diğer bir basamağı olarak kabul edilen ve Şakir Bayhan tarafından hazırlanan hem Sırpça-Türkçe hem de Boşnakça –Türkçe sözlükler, diğer dillerden ayrılmasının altının bir kez daha kalın çizgilerle çizilmesi ve Balkanlarda tarih boyunca var olagelen Türk kültürü etkisinin yazılı eserler ile ortaya konulması hususunda tarihi bir görevi yerine getirmiştir.

Bugünkü duruma bakıldığında “Türk halkının kültürel, tarihî ve ticari yönden etkili bir iletişim içinde bulunduğu Bosna-Hersek'te Türkçe ikinci dil olarak popüler kurslardan akademik ortamlara kadar çeşitli düzlemlerde öğretilmektedir. Bu ülkedeki, Türkçe öğretimi çalışmalarında iki dilin karşılaştırılmasıyla elde edilecek sonuçlara ihtiyaç bulunmaktadır.” (Arslan, 2015: 170). Yayımlanan bu sözlükler bu çerçevede çok önemli bir ihtiyacı karşılama konusunda eşsiz bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

En nihayetinde «Sözlükçülük, bir gelenek olup büyük bir sabır gerektiren uygulama ve uzun soluklu arama, tarama, derleme, planlama çalışmasıdır. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan sözlükler, bir yazarın eseri olmakla birlikte bir milletin de kültürel hafızasıdır. Dilin yapı taşları olan kelimeler üzerine kurulan sözlükler, milletlerin maddi, manevî hayatında çok önemli yer tutarlar.” (Kahraman 2016: 3296).

KAYNAKLAR

1. ALKAN, N. (1995) *Dağılan Yugoslavya Mozaikinde Bosna*. İstanbul: Beyan Yayınları.
2. ARIDEMİR, H., UĞUR, Z.H. (2019) “Balkanlar’a Türk Göçü ile Birlikte Balkan Dillerinde Oluşan Türkçenin Katmanları ve Bazı Bölge Dillerinden Türkizm Örnekleri”. *Tarih Okulu Dergisi*, 42,1050-1073.
3. ARSLAN, M. (2015) “Türkçe ve Boşnakça İsimlerde Çokluğun Kullanımı ve Bunların Türkçe Öğretimine Etkileri”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (09) , 169-187.
4. BARIN, E. (2004) “Yabancılarla Türkçe Öğretiminde İlkeler”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* , (1) , 19-30.
5. COŞKUN, S. (2014) “Dil-Düşünce ve Dünya İlişkisi Bakımından Öznelilik, Bireysellik ve Kimlik”. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* , (23) , 87-102.
6. ÇETİNKAYA B. (2017). "Sözlük İçi Gönderimler ve Sözlüğün İşlevi". III. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu (3-4 Kasım 2016), 93-103.
7. DOULATABADI, F. (2017) “Farsça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım ve Günümüz Elektronik Sözlükler”. III. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu (3-4 Kasım 2016),270-279.
8. GÖKDAĞ B. A. (2012) “Balkan Ülkelerinin Anayasalarında Dil Kullanımı İle İlgili Düzenlemeler”. *Turkish Studies*, 7(4 a), 69 - 97.
9. GÖKDAĞ B. A. (2013) “Balkanlarda Türkçenin Genel Görünümü”. *Yeni Türkiye*, 53, 1 - 13.
10. KAHRAMAN, M. (2016) “Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3288 - 3312.
11. KAPLAN, M. (1983) *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
12. KARPAT, K. (2013) *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
13. KIRBAÇ, A. (2012). “Tarih ve gelenek bağlamında Türkiye’de Boşnaklar”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. Cilt:9 sayı:1, s.696-711.
14. KIRBAÇ, S. (2013) “Türk Dilinin Boşnakça İle İlişkileri ve Abdulah Şkaljić”. *The Journal of Academic Social Science*, Volume 6 Issue 4, 895-911.
15. KULAMSHAEVA, B. (2017) “İki Dilli Sözlüklerde Kültürel Öğeler Sorunu – Kültürel Öğeler ve Terimleştirme Üzerine –”. III. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu (3-4 Kasım 2016),79-92.
16. METE, F. (2014). “Kültürel Ortaklığın Göstergesi Deyimlerin Öğretimi”. *Türkoloji Der.*, 21 (2) , 113-128.
17. PICQ, P., SAGART, L., DEHAENE, G., LESTIENNE, C. (2020). *Dilin En Güzel Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
18. ŞAPOLYO, E. B. (1971) *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*. Ankara: Güven Matbaası.
19. TEKİN, C. (2018) “Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerin Nedenleri(1950-1958)”. *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.* (39): 249-261.
20. TODOROVA, M. (2017) “Balkanlar’daki Osmanlı Mirası”, *İmparatorluk Mirası Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*. (der. L. Carl BROWN) (çev. Gül ÇAĞALI GÜVEN). İstanbul: İletişim Yayınları, s.70-112.
21. TODOROVA, M. (2020) *Balkanları Tahayyül Etmek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
22. UZUN, Y., TÜRKSEVER, Z. (2020) “Deyimlere Göre Boşnakça Ve Türkçe Hayvan Algısı”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13 (29) , 281-293.
23. WITGENSTEIN, L. (2013) *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Metis Yayınları.

**YEREL YÖNETİMLERDE KATILIMCI DEMOKRASİ
UYGULAMALARI: BELEDİYELERİN FACEBOOK VE
TWITTER KULLANIM PRATİKLERİ ÜZERİNDEN BİR
DEĞERLENDİRME**

Mahmut BİNGÖL³⁶, Hayrullah YANIK³⁷

Özet

Demokrasi kavramı genel olarak halkın bizzat kendi kendini yönetmesi anlamında normatif bir yaklaşımı ortaya koymasına karşın, uygulamada temsile dayalı bir demokratik yönetim anlayışının egemen olduğu görülmektedir. Temsili demokrasi, halkın belli aralıklarla yapılan seçimlere bağlı olarak atadığı temsilciler vasıtasıyla yönetilmesini ifade etmektedir. Fakat temsili demokrasi anlayışı ile normatif anlayış arasındaki uçurum, temsili demokraside meşruiyet krizine yol açmıştır. Temsili demokrasiyi ideal demokrasiye yaklaştırma ve içine düştüğü krizden çıkarmanın bir çaresi olarak katılımcı demokrasi düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Katılımcı demokrasi ile, halkın çeşitli mecralarda salt seçimden öte, yönetimin nizam ve eylemlerine aktif olarak katılması, müdahale etmesi, görüş, talep ve eleştirilerini ortaya koyması mümkün görünmektedir. Nitekim bu çalışmada ele alınan Facebook ve Twitter başta olmak üzere sosyal medya ortamları halkın etkin bir şekilde katılım sağlayabileceği mecralardır.

İşbu çalışmada, katılımcı demokrasi düşüncesinden hareketle Ankara iline bağlı Çankaya Belediyesi, Etimesgut Belediyesi ve Keçiören Belediyesi'nin resmi Facebook ve Twitter hesaplarından 2020 yılının Ağustos ayı boyunca yaptıkları paylaşımlar niteliksel ve niceliksel olarak içerik çözümlemesi yöntemiyle analiz edilmektedir. Amaç, söz konusu yerel yönetimlerin sosyal medya kullanım pratiklerini analiz ederek, mevcut katılım konusundaki sorunları belirleyip bu sorunlara çözümler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Katılımcı demokrasi, Yerel yönetim, Sosyal medya, Facebook, Twitter.

³⁶Arş. Gör. Ank. HBV Ün. İlet. Fak., ORCID iD: 0000-0002-7334-0992, mhmt.bngl@gmail.com

³⁷Dr. Arş. Gr. Pamukkale Ün. İlet. Fak., ORCID iD: 0000-0001-7636-8715, hayrullahyanik06@gmail.com

PARTICIPATORY DEMOCRACY PRACTICES IN LOCAL GOVERNMENTS: AN EVALUATION ON FACEBOOK AND TWITTER USE PRACTICES OF MUNICIPALITIES

Abstract

Although the concept of democracy generally reveals a normative approach in the sense of self-government of the people, it is seen that an understanding of democratic administration based on representation is dominant in practice. Representative democracy refers to the governance of the people through the representatives they elected based on the elections held at regular intervals. However, the gap between the approach of representative democracy and the normative paradigm has led to a crisis of legitimacy in representative democracy. The idea of participatory democracy has become widespread as a remedy to bring representative democracy closer to ideal democracy and to get it out of the crisis it is in. With the participatory democracy, it seems possible for the people to actively participate in and get involved in the order and actions of the administration, express their opinions, demands and criticisms via various mediums, beyond mere elections. Thus, in this study, social media environments/channels especially Facebook and Twitter where the public can participate effectively are discussed.

In this study, based on the idea of participatory democracy, the shares/posts of Çankaya Municipality, Etimesgut Municipality and Keçiören Municipality in the province of Ankara via their official Facebook and Twitter accounts during August 2020 are analyzed qualitatively and quantitatively through contentanalysis method. The aim is to analyze the social media usage practices of the forementioned local governments, and identify the current problems regarding participation and offer solutions to these problems.

Keywords: *Democracy, Participatory democracy, Local government, Social media, Facebook, Twitter.*

GİRİŞ

Kelime anlamı, egemenliğin halka ait olduğu, “halkın iktidarı” (Sartori, 1987:7) olan ve halkın kendi kendisini yönetmesi prensibini esas alan “demokrasi” kavramı, toplumsal hürriyetin ve hukuksal eşitliğin gerçekleştirilmesi ülküsüne bağlı olarak, siyasi hakları kullanma

ehliyetini haiz vatandaşların, doğrudan doğruya veya seçtikleri temsilciler vasıtasıyla devlet yönetimine katılmaları esasına dayanan hükümet rejimini ifade etmektedir (Türk Hukuk Kurumu, 1991:66). Nitekim demokrasi kavramı ile halkın doğrudan ya da seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetimi elinde bulundurması ifade edilmektedir. Doğrudan demokrasinin ilk örnekleri olarak kabul edilen Antik Yunan şehir devletlerindeki yönetim anlayışından günümüze gelinceye kadar geçen zaman içerisinde kavramın kapsam ve uygulama alanında değişim ve gelişimler yaşanmıştır. Nitekim Antik Yunan sitelerinde halk, belli meydanlarda toplanmakta ve önemli konulardaki görüş ve kararlarını yöneticilere doğrudan beyan etmekteydi. Ancak günümüzde, demokrasi, halkın iktidarın en tepesinde konumlandırıldığı ve düzenli olarak yapılan özgür seçimlerle temsilcilerini seçmek suretiyle yetki ve otoritesini vekili üzerinden dolaylı olarak kullandığı siyasi sistem olarak görülmektedir (Tunç, 2008: 1113-1116).

“Temsili demokrasi”, ideal olarak millete ait olan egemenliğin, yine milletin seçtiği temsilciler vasıtasıyla kullanılmasıdır. Milletin seçtiği temsilciler belirli bir süre için yetki almakta ve sürenin dolmasıyla birlikte yeniden yapılan seçimler demokrasinin vazgeçilmez unsuru olmaktadır. Ancak, dilekçe, gösteri, toplanma ve yürüyüş hakkı gibi haklarla halkın yönetimin kararlarına katılımı desteklense de vatandaşlar, salt seçim dışında ağırlıklı olarak pasif konumda kalmaktadır. Nitekim, demokrasi nosyonu ile uygulaması arasındaki bu fark, demokrasinin, gerçek demokrasi ve ideal demokrasi ayrımını ortaya çıkarmıştır. Bu farka dikkat çeken Sartori, demokrasi tanımını “normatif” ile “realist” demokrasi ekseninde yapmaktadır. Normatif yani ideal demokrasi ile realist yani mevcut demokrasi birbirini tamamlamaktadır. Demokrasi ise bu ikisi arasındaki mücadelenin ürünüdür (Sartori, 1987: 8). Dolayısıyla bir tarafta ulaşılmak istenen ideal demokrasi, diğer tarafta ondan etkilenen ve onu şekillendiren gerçek demokrasi mevcuttur. Nitekim demokrasi mücadelesi, ideal olana ulaşmaya çalışma gayretini içerisinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda, günümüze gelinceye kadar pek çok demokrasi modeli geliştirilmiştir. Bunlarda bir tanesi de “katılımcı demokrasi” yaklaşımıdır.

Temsili Demokrasi Krizi ve Katılımcı Çözüm

Katılımcı demokrasi yaklaşımı siyasi, toplumsal ve ekonomik alandaki yönetsel faaliyetlere mümkün olduğunca yüksek oranda aktif toplumsal katılımı öngörmektedir. Katılımcı demokraside bireylerin siyasi katılımını artırmak suretiyle oy verme eyleminin ötesine geçerek kendilerini ve toplumu ilgilendiren konularda özgürce fikir beyan etmeleri ve alınan kararlara dahil olmaları hedeflenmektedir (Demir, 2010: 606). Buna mukabil temsili demokrasi her biri belirli bir seçmen payını temsil eden ve çoğunluk oyuna dayanarak yasa tasarılarını geçiren seçilmiş parlamenterlerden oluşan bir parlamenter yapıyı ifade etmektedir (Fuchs, 2007: 225). Ancak bu yapı, kavram olarak ideal demokrasi tanımı ile yaşadığı çelişki, vatandaşların edilgen konuma düşmesi, seçilenlerin toplum menfaati yerine bireysel çıkarlara temayülü gibi sebeplerden ötürü eleştirilmektedir.

Katılımcı demokrasi kuramını ortaya çıkaran temel faktör, temsili demokrasi yaklaşımının yaşadığı demokrasi krizidir. Nitekim, temsili demokrasiye yönelik olarak yapılan ilk ve en önemli eleştiri, halk egemenliği ile temsiliyet arasındaki paradoks vurgusudur. Bununla ilgili Rousseau (1999: 129; 2014: 43,151), genel iradenin yürütülmesi anlamına gelen egemenliğin hiçbir şekilde başkasına devredilemeyeceğini, egemen varlığı da ancak kendisinin temsil edebileceğini vurgulamıştır. Ona göre, “bir ulus kendine temsilciler seçer seçmez, özgürlüğünü de varlığını da yitirmiş olur.” Rousseau’nun genel anlamda vurguladığı, demokrasiyi salt oy verme davranışına indirgemenin, genel iradeyi pasifleştirmesi ve bunun egemenlik hakkının tahrip edilmesini beraberinde getirdiğidir.

Katılımcı demokrasiyi “güçlü demokrasi” (strong democracy) tezi ile savunan Barber, liberal demokrasi anlayışının insan doğası, bilgisi ve siyaseti anlamında gerçekten liberal olduğunu ancak özünde demokratik olmadığını vurgulamaktadır. Nitekim liberal demokrasi anlayışını, bireysel menfaatlere ve imtiyazlara açık olmasından ötürü “zayıf demokrasi” (thin democracy) olarak adlandırmaktadır (Barber, 2003: 4). Bu yüzden demokrasinin özü, onun modern bir türü olarak güçlü demokraside saklıdır. Onun güçlü demokrasi anlayışı, sivil tutum ve katılımcı kurumları vasıtasıyla umumi çıkarlar ekseninde birleşen, ortak akıl ve karşılıklı eylem yeteneğine sahip olan ve kendi kendini yöneten

yurttaşlar topluluğu fikrine dayanmaktadır. Bu yönüyle doğası gereği elitlerin demokrasisi olan zayıf demokrasiye, diğer karşılıklarıyla liberal, temsili ve araçsal demokrasi anlayışına bir alternatif sunmaktadır (Barber, 2003: 117).

Temsili demokrasi anlayışına getirilen diğer bir eleştiri, demokrasinin siyasal ve ekonomik seçkinlerin iradesine hizmet ettiği için halk egemenliğinin zedelenmesi durumudur (Gencer Kasap, 2012: 31-32). Ayrıca siyasal partiler de yapıları gereği demokratik görünseler bile oligarşik bir nitelik taşımaktadırlar. “İktidar seçkinleri” kuramının temsilcisi Mills, II. Dünya Savaşından sonra Amerikan modern demokrasi anlayışındaki dönüşüme yönelik eleştirilerini üç kilit kurum üzerinden ifade etmektedir. Bunlardan ilki siyasal düzendeki artan yozlaşmadır. Kamusal meselelerle ilgili alternatif kararlar üzerine kamuoyunca ya da kamuoyu temsilcilerince gerçekleştirilen gerçek politika gözden düşmüş, karar merciinde olanlarla halk arasında bağlantı kuran siyasal partilerle yürütülen politikalar etkisini yitirmiştir. İkinci kurum, siyasetle bütünleşen iş dünyasıdır. Günümüzde iş dünyası ile siyasetin iki ayrı kurum olarak görülmesi artık olanaksızdır. Bu durum gerçek manada demokratik toplum anlayışını baltalamaktadır. Üçüncü ve son kurum ise etki alanı genişleyen askeri yapıya bağlı olarak devletin askerileşmesidir (Mills, 1974: 382-383).

Michels de modern siyasal partiler üzerinden demokrasi eleştirisini yapmaktadır. Ona göre, günümüz siyasal partilerinde aristokrasi tüm unsurlarıyla demokrasinin özüne nüfuz etmekte ve kendisini demokratik kılıfta sunmaktadır: “Bir yanda demokratik biçimde aristokrasi, diğer yanda aristokratik içerikli demokrasi var.” (Michels, 1999: 50). Michels, oligarşinin tunç yasası tezinde, siyasi partiler ne kadar demokratik görünürlerse görünsünler, oligarşik anlayışın kaçınılmaz olduğunu ve seçkin azınlığın çıkarlarının her zaman gözetileceğinden bahsetmektedir (Slattery, 2014: 65).

Nitekim Castells de, kamuoyunda partilere ve profesyonel siyasetçilere karşı gitgide artan bir hoşnutsuzluk olduğunu vurgulamaktadır. İfadelerini Times Mirror Center’in 1994’te yaptığı bir araştırmayla destekleyen Castells, araştırmadan elde edilen tek net bulgunun; insanların artık mevcut sistem dolayısıyla büyük bir hayal

kırıklığı yaşadıkları ve alternatif çözüm ve öneriler bekledikleridir. Yine 1994'te Harris'in ülke çapında yaptığı ankete göre mevcut demokratik sistemde insanların yüzde 84'ü (1980'de % 72 iken) hükümetin onların çıkarlarını temsil etmediği, % 72'si ise hükümetin çıkar gruplarının hizmet ve güdümünde olduğu görüşündedir (Castells, 2006: 514). Nitekim Baron d'Holbach, toplumların yozlaşan siyasilere duyduğu güven eksikliğini haklı bulmaktadır. O, en fazla özgürlüğe sahip olmakla övünen ülkelerde bile halkı temsil edenlerin halkın çıkarlarına sık sık ihanet ettiğini ve seçmenlerini onları yolumak isteyenlerin eline teslim ettiğini düşünmektedir. Ayrıca O, halkın bu tür vekillere güvenmemesi gerektiğini ve bu vekillerin yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini belirtmektedir (Keane, 2010: 60).

Hardt ve Negri de demokrasi krizinin küresel boyutuna dikkati çekmektedir. Soğuk savaşın bitiminin, demokrasinin küresel nihai zaferi olarak görülmesine karşın, bugün her yerde demokrasinin nosyon ve uygulamada bir kriz içerisinde olduğu görülmektedir. Kendisini küresel demokrasinin mutlak şövalyesi olarak gören ABD'de bile seçim sistemleri sorgulanmakta ve dünyanın pek çok bölgesinde demokrasi sadece bir görüntüden ibaret kalmaktadır. Sürekli küresel savaş durumu da bu zayıf demokrasinin altını oymaktadır. Küreselleşmeye koşut olarak yerel ve ulusal temsil sorunu iyice aşikar olmuştur. ABD'nin diğer toplumlar üzerindeki demokratik hamiliğinin aslında demokratik temsil anlayışıyla çelişmesi bir yana, Dünya Bankası ve IMF gibi küresel kurumların kredi fonlamalarıyla diğer ülkelerin politikalarını belirlemeleri de temsil krizinin bariz göstergelerindendir (Hardt ve Negri, 2004: 247, 288).

Temsili sistemin içerisine düştüğü demokrasi krizinden kurtuluş reçetelerinden biri, katılımcı demokrasi anlayışının benimsenmesi olarak görülmüştür. Fuchs (2007: 227) "katılım" kavramını insanların sosyal sistemlerini teknoloji, kaynak, organizasyon becerileri aracılığıyla kendilerinin tasarlayıp yönetmeleri ve daha iyi bir gelecek için ortaklaşa vizyonlar geliştirmeleri ve böylece oluşturulan sosyal sistemlerin cemiyetin zekasından yararlanabilmesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre bir sosyal sistemdeki kararlar, tabandan tavana sistemin işleyişinden etkilenen tüm bireyler ve gruplar tarafından alınmalı, hazırlanmalı ve kanunlaştırılmalıdır. Nitekim katılımcı sistemler, kendi kendine organize olan ve kendi kendini yöneten sistemlerdir. Fuchs (2007: 227), neden

toplumsal katılımın önemli ve gerekli olduğunu maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1. “Katılım bir insan hakkıdır.
2. Katılımcı sistemler, heteronom sistemlerden daha demokratik ve etkilidir.
3. Katılım, insanın memnuniyetine ve mutluluğuna katkı sağlar.
4. Katılım, fikir birliği için bir ön koşuldur.
5. Katılım birbirine saygı yaratır.
6. Katılım, insanların sosyal sistemlere daha etkin ve daha derin bir bağlılık düzeyinde katılmalarını sağlayabilir.
7. Katılım, işbirliği ve ortak bilgi üretiminden sinerjilerin doğmasına izin verir.”

Bu meyanda Barber, toplumsal katılıma dayalı olarak güçlü demokrasiyi, hükümetin değil halkın kendini yönetmesi olarak görmüştür. Her olay ve durumda olmasa bile, özellikle önemli konularda karar alınacağı zaman veya önemli bir yetki kullanma durumu söz konusu olduğunda vatandaşların etkin katılımını artıracak kurumlar desteklenmeli ve aktif vatandaşların bilfiil katılımı gözetilmelidir (Barber, 2003: 151). Ancak halkın aktif olarak yönetime katılımındaki diğer bir ifadeyle kendi kendini yönetme ehliyeti kazanabilmesindeki en önemli eşik bilgidir. Nitekim, halkının bilgisiz olduğu ya da bilgiye ulaşamadığı bir halk yönetimi, Madison’un ifadesiyle bir kaba güldürü ya da bir trajedinin veya her ikisinin girizgahından ötesi olamayacaktır. Bilgi daima cehaleti yönetecektir: Bu yüzden kendi kendini yönetmek isteyen bir topluluk, bilginin verdiği güçle kendini silahlandırmalıdır (Madison, 2006: 308).

Öte yandan Barber, güçlü demokrasiden beklentisini, halkın kendi kendisini yönetmesinin tüm sorunları çözeceği şeklindeki ütöpik düşünce üzerine inşa etmek yerine, Machiavelli'nin çoğunluğun da en az prensler kadar bilgi olabileceği düşüncesini ve Theodore Roosevelt'in, sıradan insanların çoğunluğu kendilerini yönetirken günden güne, daha küçük bir insan grubunun onları yönetmeye çalışırken yapacaklarından daha az hata yapacakları şeklindeki önermesini, güçlü demokrasi savına destek olarak almıştır (Barber, 2003: 151).

Robert Dahl'ın ideal bir demokratik sistemin karşılaması gereken beş kriteri de toplumsal katılıma vurgu yapmaktadır. Dahl'ın ileri sürdüğü bu beş kriter sırayla; Etkin katılım, oy eşitliği, bilgi edinme, gündem belirleme, azami katılımdır.

Etkin katılım: Bir konudaki politika benimsenmeden önce, tüm üyelerin, politikanın ne olması gerektiği konusunda görüşlerini diğer üyelere bildirmek için eşit fırsatlara sahip olması gerekir.

Oy eşitliği: Politika ile ilgili karar verileceği zaman, her üyenin eşit oy kullanma fırsatına sahip olması ve tüm oyların eşit sayılması gerekir.

Eşit bilgi edinme fırsatı: Zamanla ilgili makul sınırlar dahilinde her üye ilgili alternatif politika ve olası sonuçları hakkında bilgi edinmek için eşit fırsatlara sahip olmalıdır.

Gündemi kontrol etme: Üyelerin gündeme alınacak politikaları belirleme ve bunlara karar vermede eşit haklara sahip olması gerekir.

Azami katılım: Vatandaşların tamamının ya da en azından çoğunun, yukarıdaki ilk dört kriterle sunulan haklara eşit şekilde sahip olması gerekir.

Dahl'in kriterlerindeki katılım vurgusu, onun ifadesiyle ideal ve mükemmel bir sistemi tanımlamaktadır. Hemen hiç kimse gerçek dünyada mükemmel bir sisteme ulaşılabilceğine inanmasa da, Dahl için, bu kriterler toplumu ideal demokrasiye yaklaştıracak çözümlere yönlendirebilir (Dahl, 1998: 29, 37-38).

Sosyal Medya ve Katılımcı Demokrasi

Yaşanan teknolojik dönüşüm diğer tüm iletişim biçimlerini interaktif bir ağ içerisinde bütünleştirmiştir. Diğer bir ifadeyle yazılı, sözlü, görsel-işitsel medya biçimleri aynı ortamda bileşerek yeni bir hipertext ve meta-dil oluşturmuştur. Metin, görüntü ve seslerin belirlenen zaman diliminde, açık ve ücretsiz olarak küresel bir ağ içerisinde bütünleşmesi iletişimin dinamiklerini tamamen değiştirmiştir. De Kerckhove, internetin yayılmasına dayalı olarak iletişim dinamiklerindeki radikal dönüşümün, ağa bağlı olanların kültür ve iletişim biçimlerini de değiştirdiğini belirtmektedir. Dyson da, artık günümüzde, bilgisayarlar aracılı iletişimin profesyonel işlerin yanında bütün toplumsal faaliyetleri kapsadığını vurgulamaktadır. Nitekim siyaset de yeni medya kullanımının arttığı alanların başında gelmektedir. Buna bağlı olarak siyasetçiler icraat ve vaatlerini internet üzerinden duyurmaktadır. İnsanlar

toplumsal ve çevresel, yerel ya da evrensel sorunlarla ilgili olarak seslerini yerel, ulusal ya da küresel arenada duyurmak için interneti kullanmaktadır (Castells, 2008: 440, 473, 481, 482-483). Günümüzde, özellikle Web 2.0'ın ardından yaygınlık kazanan sosyal medya mecraları hem siyasetçilere ve hem de vatandaşlara buluşma ve seslerini duyurma açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Genel olarak sosyal medya, bireylerin sınırlı bir sistem içinde açık ya da kısmen açık profiller oluşturmalarına, bu profiller üzerinden içerik paylaşımlarına, başkalarının paylaştıklarını görüntüleme ve paylaşımlar arasında gezinmeye imkan tanıyan web tabanlı hizmetlerdir (Boyd ve Ellison, 2007: 211). Sosyal medya ortamlarında kullanıcılar, kişisel profil oluşturarak, arkadaşlarını ve meslektaşlarını bu profillere erişmeleri için davet ederler. Bu mecralar kullanıcılara aralarında e-posta ve anlık mesajlar üzerinden iletişim kurmalarını sağlamaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 63). Buradaki iletişim standart metinlerin yanında, görsel ve işitsel olarak zengin multimedya içerik üretim kapasitesini bünyesinde barındırmaktadır.

Sosyal medya ortamları anlık gönderilerin görüntülenmesine imkan tanıyan sürekli güncelleme özelliğini barındırmasının yanında çoklu kullanım ve sanal paylaşıma izin vermektedir. Buralarda insanlar her türlü konuda düşüncelerini belirtmekte, bu ve başkalarının fikirleri hakkında tartışmalar yürütebilmektedir (Vural ve Bat, 2010: 3349). Bu açıdan sosyal medya ortamları, hemen herkes için kendi düşüncelerini mukayese etmeye, farklı fikir ve ideolojileri tanımaya imkan tanıyan “devasa açık oturum mecraları” olarak görülebilir. Özellikle siyasi tartışmalara duyulan yoğun ilgi politikacıların da bu mecralar üzerinden hedef kitleleriyle buluşmalarını kolaylaştırmaktadır. Yine benzer şekilde bu mecra da kullanıcılar hiçbir aracı kişi ya da kuruma gerek duymadan politikacılara sorunlarını iletebilmekte, güncel meselelerle ilgili görüş ve eleştirilerini ifade edebilmektedir. Nitekim, internetin ve özellikle sosyal medyanın demokrasi ile ilgili olarak en önemli özelliği, dikey hiyerarşiyi ortadan kaldırıp yatay iletişimi kolaylaştırma potansiyeli taşımasıdır (Dahlgren, 2013: 40).

Günümüzde artık siyasi iktidar ve yerel yöneticiler başta olmak üzere parti temsilcileri seçmene ulaşmak ve mevcut seçmenini konsolide

etmek için halk ile sürekli etkileşim içerisinde bulunmak zorundadır (Karaçor, 2009: 123). Bu açıdan sosyal medya mecraları temsil kanadında olanlara önemli fırsatlar sunmaktadır. Buna karşılık toplumun da yönetenlerle doğrudan ve asenkron olarak etkileşimde bulunabilmesi; iktidarın söz, fiil ve icraatları hakkında fikir, öneri ve eleştirilerini ortaya koyması, sosyal medya mecralarının demokratik katılıma katkısını kanıtlamaktadır.

Yöntem ve Araştırmanın Bulguları

Dünyada hem kullanıcı ve hem de geçirilen süre olarak gün geçtikçe artan büyük bir internet ve sosyal medya kullanım gerçeği söz konusudur. WeAreSocial ve Hootsuite'in birlikte yayımladıkları “Dijital 2020” raporuna göre 4.5 milyardan fazla aktif internet kullanıcısının olduğu dünyada, artık dünya nüfusunun yarısından fazlası sosyal medya kullanıcısı durumundadır. Rapora göre Temmuz 2020 itibarıyla dünya üzerinde 3.96 milyar sosyal medya kullanıcısı mevcuttur. Ayrıca, insanlar ortalama olarak günlerinin 2 saat 22 dakikasını sosyal medya platformlarında geçirmektedir (Kemp, 21.07.2020). Rapora Türkiye özelinde bakıldığında, 62.07 milyon internet kullanıcısının olduğu Türkiye’de aktif sosyal medya kullanıcı sayısı 54 milyon olarak toplam nüfusun % 64’ünü oluşturmaktadır. İnsanlar günlük ortalama 7 saat 29 dakikalarını internette geçirmektedir. Bu sürenin 2 saat 51 dakikasını sosyal medyada geçirilen zaman oluşturmaktadır. Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya platformları ise sırasıyla Youtube, Instagram, Whatsapp, Facebook ve Twitter’dır. 37 milyon Facebook kullanıcısının olduğu ülkemizde, erkeklerin oranı % 63,9, kadınların oranı ise % 36,1’dir. 11,8 milyon Twitter kullanıcısının ise % 78,4’ü erkek, % 21,6’sı kadındır (Bayrak, 23.02.2020).

Bu verilerden hareketle çalışmada Ankara iline bağlı Çankaya, Etimesgut ve Keçiören ilçe belediyelerinin resmî Facebook ve Twitter hesaplarından 2020 yılı Ağustos ayı içerisindeki paylaşımları niceliksel ve niteliksel olarak analiz edilmiştir. Çalışmada bu üç belediyenin seçilme sebebi, Ankara’da üç ayrı siyasi partiyi (Çankaya belediyesi/Cumhuriyet Halk Partisi, Etimesgut Belediyesi/Milliyetçi Hareket Partisi, Keçiören Belediyesi/Adalet ve Kalkınma Partisi) temsil eden nüfus yoğunluğu büyük ilçeler olmaları hasebiyledir. Ayrıca, çalışma her üç belediyenin de aktif olarak kullandığı

ve en fazla takipçilerinin bulunduğu mecralar oldukları için, Facebook ve Twitter hesapları ile sınırlandırılmıştır.

Belediyelerin Facebook sayfalarına bakıldığında Etimesgut Belediyesi Facebook sayfasını ilk oluşturan kurum olarak öne çıkmaktadır. 7 Temmuz 2010'da oluşturulan sayfanın künyesinde belediyenin iletişim bilgileri ve adresleri bulunmaktadır. Keçiören Belediyesi ise Facebook sayfasını 11 Haziran 2011'de oluşturmuştur. "Hakkında" bölümünde belediyenin iletişim bilgilerinin yanı sıra ilçenin tarihi geçmişi, turistik ve sosyal tesisleri hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir. 9 Aralık 2011'de Facebook sayfasını oluşturan Çankaya Belediyesi'nin "Hakkında" bölümünde iletişim bilgileri verilmiştir. Belediyelerin Twitter sayfalarında ise benzer şekilde yalnızca iletişim bilgileri bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda (Çizelge 1.) belediyelerin nüfusları ile Facebook ve Twitter takipçi sayıları verilmiştir.

Belediyelerin Nüfus, Facebook ve Twitter Profilleri			
Belediye	2019 Nüfusu	Facebook Takipçi sayısı	Twitter Takipçi Sayısı
Çankaya Belediyesi	944.609	109.000	84.000
Etimesgut Belediyesi	587.052	24.000	8.600
Keçiören Belediyesi	939.161	59.000	43.500
<i>Çizelge 1. Üç belediyenin nüfus, Facebook ve Twitter takipçi sayıları</i>			

Çankaya, Etimesgut ve Keçiören Belediyelerinin Facebook ve Twitter sosyal medya hesaplarını aktif olarak kullandıkları görülmektedir. Daha spesifik olarak Çankaya Belediyesi'nin 109.000 Facebook ve 84.000 Twitter takipçisi vardır. Etimesgut Belediyesi'nin, Facebook hesabını 24.000, Twitter hesabını 8.600 kişi takip etmektedir. Son olarak Keçiören Belediyesi'nin Facebook takipçi sayısı 59.000, Twitter takipçi sayısı ise 43.500'dür. Bu verilerde ilk göze çarpan şey, her üç belediyenin de Facebook hesaplarının takipçi sayısının, Twitter hesaplarının takipçi sayısından önemli ölçüde fazla olmasıdır. İkinci olarak göze çarpan husus ise, belediyelerin takipçi sayıları arasındaki farktır. Çankaya Belediyesi hem Facebook hem de Twitter'da Keçiören Belediyesi'nin yaklaşık iki katı takipçi sayısına sahiptir. Burada asıl dikkati çeken Etimesgut Belediyesi'nin takipçi sayısının diğer iki belediyeye oranla bir hayli düşük olduğudur. Etimesgut Belediyesi'ndeki takipçi sayısının azlığının

bir nedeni olarak diğer belediyelere kıyasla nüfusunun azlığı düşünülse de, bu faktör tek başına aradaki farkı açıklamak için yeterli değildir.

Belediyelerin Facebook ve Twitter takipçi sayılarının nüfuslarına oranı				
Belediye	Nüfus/Facebook Takipçi Sayısı		Nüfus/Twitter Takipçi Sayısı	
Çankaya	944.609/109.000	% 11,5	944.609/84.000	% 8,9
Etimesgut	587.052/24.000	% 4,1	587.052/8.600	% 1,5
Keçiören	939.161/59.000	% 6,3	939.161/43.500	% 4,6
<i>Çizelge 2. Belediyelerin Facebook ve Twitter takipçi sayılarının nüfuslarına oranı</i>				

İlçelerin nüfus profillerine bakıldığında Çankaya, 2019 nüfusu 944.609 ile ilk sırada yer almaktadır. Onu 939.161 ile Keçiören izlemektedir. Etimesgut'un nüfusu ise 587.052 olarak kayıtlara geçmiştir. Belediyelerin nüfuslarıyla Facebook ve Twitter takipçi sayıları oranlandığı zaman (Çizelge 2.) Çankaya Belediyesi'nin hem Facebook'ta (% 11,5) hem de Twitter'da (% 8,9) açık ara önde olduğu görülmektedir. Etimesgut Belediyesi'nin Facebook takipçi sayısının toplam nüfusuna oranı % 4,1 iken Twitter takipçi oranı % 1,5'te kalmıştır. Keçiören Belediyesi'nde ise bu oranlar Facebook'ta % 6,3, Twitter'da % 4,6'ya tekabül etmektedir. Bu oranlar bir yerel yönetim olarak belediyelerin yönetsel faaliyetlerine sosyal medya üzerinden nüfusa dayalı niceliksel katılımı göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim katılımcı demokraside yönetimden beklenen, olabildiğince çok vatandaşın kendisini ve çevresini ilgilendiren konularda, yönetime katılıp görüş ve eleştirilerini getirebileceği ortamların niceliksel ve niteliksel açıdan geliştirilmesi ve vatandaşlara bununla alakalı imkanların sunulmasıdır.

Ağustos Ayı Paylaşım Sayıları ve Oranları						
Belediye	Facebook Paylaşım Sayısı	Twitter Paylaşım Sayısı	Toplam	Facebook Paylaşım Oran	Twitter Paylaşım Oran	Toplam
Çankaya	47	407	454	% 10,4	% 89,6	% 100
Etimesgut	32	26	58	% 55,2	% 44,8	% 100
Keçiören	98	432	530	% 18,5	% 81,5	% 100
<i>Çizelge 3. Belediyelerin Facebook ve Twitter hesaplarından Ağustos 2020 döneminde yaptıkları paylaşım sayı ve oranları</i>						

Belediyelerin Ağustos 2020 boyunca Facebook ve Twitter sayfaları üzerinden yaptıkları paylaşım miktarına bakıldığında (Çizelge 3.), Facebook'tan Çankaya Belediyesi'nin 47, Etimesgut Belediyesi'nin 32 ve

Keçiören Belediyesi'nin ise 98 paylaşım yaptığı görülmüştür. Twitter paylaşım sayılarına bakıldığında zaman, Çankaya Belediyesi 407, Etimesgut Belediyesi 26 ve Keçiören Belediyesi ise 432 paylaşım yapmıştır. Buna göre, Facebook'ta en fazla paylaşımı Keçiören (98), en az paylaşımı ise (32) Etimesgut Belediyesi yapmıştır. Çankaya Belediyesi'nin toplam Facebook paylaşımı 47'dir. Twitter özelinde tabloya bakıldığında, Keçiören Belediyesi burada da en çok paylaşım yapan (432) belediye olmuştur. Onu az bir farkla (407) Çankaya Belediyesi izlemektedir. Etimesgut Belediyesi ise diğerlerine nispeten oldukça düşük sayıda (26) paylaşım yapmıştır. Öte yandan sadece Etimesgut Belediyesi Twitter'a kıyasla Facebook sayfası üzerinden, daha fazla sayıda paylaşım yapmıştır. Burada dikkati çeken bir başka husus, her üç belediyenin de Facebook takipçi sayıları, Twitter takipçi sayılarından fazla olmasına karşın, -Etimesgut Belediyesi hariç- Twitter üzerinden daha fazla paylaşım yaptıklarıdır. Çankaya Belediyesi iki mecradaki toplam 454 paylaşımının sadece % 10,4'ünü Facebook sayfasından yapmıştır. Bu oran Keçiören Belediyesi'nde % 18,5'te kalırken, Etimesgut Belediyesi'nde toplam paylaşımın % 55,2'sini Facebook paylaşımları oluşturmaktadır.

Paylaşımların Etkileşim Sayıları ve Oranları										
Belediye	Mecra	Belediyelerin Toplam Paylaşımı	Beğeni	Paylaşım /retweet	Yorum	Geri bildirim	Toplam	Paylaşım Başına Düşen Etkileşim	Etkileşimin Facebook Oranı	Etkileşimin Twitter Oranı
Çankaya	Facebook	47	4.704	398	293	24	5.419	115	%6	%94
	Twitter	407	75.361	7.590	2.065	87	85.103	209		
Etimesgut	Facebook	32	5.049	540	269	0	5.858	183	%82	%18
	Twitter	26	1.059	187	49	1	1.296	50		
Keçiören	Facebook	98	4.737	124	148	26	5.035	51	%11	%89
	Twitter	432	22.780	6.915	9.931	33	39.659	92		

Çizelge 4. Facebook ve Twitter'da yapılan paylaşımların beğeni, yorum, geri bildirim ve takipçiler tarafından tekrar paylaşım/retweet sayıları ve etkileşim oranları

Belediyelerin Facebook ve Twitter sayfalarından yaptıkları paylaşımların etkileşim değerlerine bakıldığında (Çizelge 4.) Çankaya Belediyesi'nin Facebook sayfasından yaptığı toplam 47 içerik paylaşımı; 4.704 beğeni almış, 398 kez paylaşılmıştır. Toplamda 293 yorum alan bu

paylaşımlara, 24 geri bildirim gerçekleşmiştir. Toplam etkileşim sayısı 5.419 olarak tespit edilen Çankaya Belediyesi'nin Facebook sayfasındaki her bir paylaşıma, ortalama 115 etkileşim düşmektedir. Twitter hesabını çok daha aktif olarak kullanan Çankaya Belediyesi'nin yaptığı 407 paylaşım; 75361 beğeni almış, 7590 kez de retweet edilmiştir. 2.065 yorumun yapıldığı paylaşımlarda geri dönüş 87'de kalmıştır. Toplam 85.103 etkileşimin olduğu paylaşımlarında her bir paylaşıma düşen ortalama etkileşim sayısı 209 olmuştur. Belediyenin paylaşımlarına aldığı toplam etkileşim içerisinde Twitter'ın payı % 94 olurken Facebook'un payı % 6'da kalmıştır.

Diğer iki belediyenin aksine Etimesgut Belediyesi'nin Twitter'a nazaran Facebook'tan daha fazla içerik paylaştığı görülmüştür. Toplam 32 Facebook paylaşımı 5.049 beğeni 540 paylaşım almıştır. 269 yorumun yapıldığı paylaşımlarda geri bildirim rastlanmamıştır. Toplam 5.858 etkileşimin olduğu paylaşımlarda her bir paylaşıma düşen ortalama etkileşim sayısı 183 olarak saptanmıştır. Belediyenin Twitter verilerine bakıldığında, 26 içerik paylaşımı; 1.059 beğeni almış ve bu içerikler 187 defa retweet edilmiştir. Toplam 49 yorumun yapıldığı bu içeriklere geri dönüş yalnızca 1 kez olmuştur. Toplam 1.296 etkileşim saptanan içeriklerde, ortalama her bir paylaşıma düşen etkileşim sayısı yaklaşık 50 olarak ölçülmüştür. Belediyenin içeriklerine aldığı toplam etkileşimde Facebook'un oranı % 82 olmuş, Twitter % 18'de kalmıştır.

Twitter'ı daha aktif kullanan Keçiören Belediyesi, Facebook sayfası üzerinden yaptığı toplam 98 içerik paylaşımı; 4.737 beğeni almış ve 124 tekil kullanıcı tarafından tekrar paylaşılmıştır. Belediyenin paylaşımlarına 148 yorum yapılmış ve bu yorumlara 26 geri dönüş olmuştur. Toplam 5.035 etkileşimin olduğu paylaşımlarda her bir paylaşıma düşen etkileşim sayısı 51'dir. Belediyenin Twitter hesabından yapılan 432 içerik paylaşımı 22.780 beğeni almış ve bu içerikler 6.915 kez retweet edilmiştir. Paylaşımlara 9.931 yorum yapılmış, bu yorumlara yapılan geri dönüş 33'te kalmıştır. Toplam 39.659 etkileşimin olduğu paylaşımlarda, etkileşimin aritmetik ortalaması 92'dir. Belediyenin Facebook ve Twitter sayfalarından aldığı toplam etkileşim içerisinde Twitter'ın payı % 89, Facebook'un payı ise % 11 olarak ölçülmüştür.

Yorumlara Yapılan Geri Bildirim Oranları				
Belediye	Mecra	Toplam Yorum Sayısı	Belediyenin Toplam Geri Dönüş Sayısı	Belediyelerin Yorumlara Geri Dönüş Oranı
Çankaya	Facebook	293	24	% 8,2
	Twitter	2.065	87	% 4,2
Etimesgut	Facebook	269	0	% 0
	Twitter	49	1	% 2
Keçiören	Facebook	148	26	% 17,6
	Twitter	9.931	33	% 0,3
<i>Çizelge 5. Belediyelerce paylaşılan içeriklere yapılan yorumlara geri dönüş oranları</i>				

Sosyal medyada talep ve şikayetlerin yazılı olarak beyan edilmesi demokratik katılımın en somut göstergelerinden biridir. Kullanıcıların, bir kurumun Facebook ve Twitter sayfasında doğrudan içerik paylaşma yani görüş, öneri ya da eleştiri getirme yetkisi bulunmamaktadır. Bunun tek yolu, kurumun kendi paylaşımları üzerinden iletişim kurmaktır. Yapılan çalışmada, 3 belediyenin Facebook ve Twitter üzerinden yaptıkları paylaşımlara takipçiler tarafından getirilen yorumlar ve bunlara verilen dönütlerin demokratik katılım açısından önemli olduğu kabul edildiğinden söz konusu oranlar yukarıdaki tablodan bağımsız olarak ayrıca ele alınmıştır (Çizelge 5). Buna göre, Çankaya Belediyesi'nin paylaşımlarına yapılan yorumlara belediyenin geri dönüş oranı Facebook'ta % 8,2 iken Twitter'da % 4,2 olmuştur. Keçiören Belediyesi Facebook'ta % 17,6 ile en yüksek dönüt oranına sahipken, Twitter'da bunun tam aksine % 0,3'te kalmıştır. Etimesgut Belediyesi ise hem Facebook hem de Twitter'da oldukça düşük bir geri dönüş oranı ortaya koymuştur. Nitekim belediyenin Facebook hesabından yapılan geri dönüş oransal olarak da rakamsal olarak da sıfırdır. Belediyenin, Twitter geri bildirim oranı ise sadece % 2'de kalmıştır.

Değerlendirme

Belediyelerin Facebook ve Twitter hesaplarından yaptıkları paylaşımlar ekseninde elde edilen veriler değerlendirildiğinde görülmektedir ki her bir hesaptan yapılan paylaşımlarda ekseriyetle standartlaşmış ve kalıplaşmış içerik üretimi söz konusudur. Genel olarak bakıldığında paylaşılan içeriklerin, katılımı artırmaktan yoksun olduğu görülebilir. Söz konusu belediyeler, sosyal medya platformlarını demokratik katılımdan ziyade bir takım hizmet ve faaliyetlerini duyurmanın yanında ayrıca dini ve milli günleri kutlamak gibi amaçlar

doğrultusunda kullanmaktadır. Konuyu Etimesgut özelinden örneklendirmek gerekirse, belediyenin Facebook hesabından yapılan 32 paylaşımın 18 tanesi dini-milli gün tebrikleri, şehit-taziye mesajları ve basın haberleridir. Paylaşımlarda ayrıca Sosyal ve kültürel donatılar ile Covid-19 denetimleri 5'er adet paylaşım ile öne çıkmaktadır. Belediyenin Facebook hesabından ulaşım ve altyapı gibi temel belediye hizmetleriyle ilgili paylaşımlara rastlanmamıştır. Belediyenin Twitter hesabı ise aslında miktar olarak az olsa da (26 paylaşım) Facebook hesabındaki paylaşımlarla aynı içeriklere sahiptir. Çankaya ve Keçiören belediyelerinin sosyal medya hesaplarında ise Etimesgut'a nazaran asfaltlama ve kaldırımların onarımı gibi ulaşım ve altyapı hizmetlerinin de paylaşıldığı görülmektedir. Vatandaşların belediye faaliyetlerine bilfiil katılım sağlama imkanı bulduğu paylaşımlar ağırlıklı olarak bu tür ulaşım ve altyapı faaliyetlerini içerenlerdir. Ancak vatandaşların buradaki katılımları da ağırlıklı olarak kendi yaşadıkları cadde-sokak ve kaldırım sorunlarını duyurmakla sınırlı kalmıştır. Bu verilerden hareketle Facebook ve Twitter için katılımı artırmaktan ziyade belediyelerin belediye faaliyetlerinin duyurulması hususunda bir pano vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Oysa bu mecralar karşılıklı anlık fikir alışverişine ve azami sayıda vatandaşın katılımına imkan tanıyan iletişim ortamlarıdır. Bu yönüyle Facebook ve Twitter, belediyelerin iş ve hizmet geliştirme ve üretimlerinde, toplumsal karar almadan uygulamaya kadar tüm aşamalarda etkin olarak faydalanılabilecek nitelikleri haizdir.

Öte yandan Facebook ve Twitter'da katılıma engel teşkil eden sorunlara da rastlanmaktadır. Örneğin bazı vatandaşların öne sürdükleri eleştiri ya da talepleri başka vatandaşların sert tepkileriyle ve hatta bazen daha da ileri giderek hakaretimiz yorumlarıyla adeta sansüre maruz bırakılmaktadır. Bir diğer sorun da bazı vatandaşların belediye yönetimini aşırı sahiplenmesi ve talep edilen ya da getirilen eleştiriye karşı talep ve eleştiri sahibini rencide etmekten kaçınmamalarıdır. Bir vatandaşın, aylardır sokaklarına bakım yapılmadığından yakınmasına cevap olarak bir diğerinin “sen o minik aklınla çok konuşma belediye her yere hemen yetişecek değil ya, sabret” şeklinde belediyeyi savunması bu duruma örnek verilebilir. Bununla ilgili olarak Lelkes, Sood ve Iyengar (2017:16-17), internet ve sosyal medya algoritmalarının partizanlığı artırma ve daha da derinleştirme potansiyeli taşıdığı yargısına varmışlardır. Bunun

yanında rakip partilerinin organize ya da tekil trolleri de aktif olarak katılım sürecini baltalamaktadır. Belediyelerin pek çok paylaşımının altında, bu kullanıcıların birbirinin aynı mesnetsiz ve konudan tamamen kopuk yorum ve eleştirilerine rastlanmaktadır. Bu durum hem belediye faaliyetlerinin değerlendirilip konuşulmasına yönelik odağı saptırmakta hem de kaliteyi düşürerek katılımı azaltmaktadır.

Belediyeler odağında dikkati çeken bir diğer sorun vatandaşların yorumlarına ve taleplerine yeterince dönüş yapılmamasıdır. Yapılan yorumlara karşın geri bildirim oranlarının azlığı bunun somut göstergesidir. Ancak Çankaya ve Keçiören Belediyelerinin bazı paylaşımlarının altında belediye başkanlarının da bizzat soruna ya da soruya cevap verdiği görülmüştür. Belediye Başkanlarının sürece dahil olması vatandaşların ilgisini artırmakta ve vatandaşlar, başkanlarının sorunlarıyla doğrudan hemhal olmasından ziyadesiyle memnun olmaktadır.

Demokratik katılım, azami sayıda vatandaşın doğrudan yönetim faaliyetlerine ve karar alma süreçlerine aktif ve gönüllü olarak dahil olması anlamına geldiğinden, belediyelerin Facebook ve Twitter hesapları katılımı teşvik edecek şekilde planlanmalıdır. Bu hesapların, belediyelerin tek yönlü iletişimin egemen olduğu klasik medya araçlarına dönüşmesinin önüne geçilmelidir. Bunun için belediyeler bu mecraları propaganda ortamı ve duyuru panosu olmaktan ziyade toplumun nabzının ölçüldüğü, vatandaşların talep, öneri ve şikayetlerinin alındığı, değerlendirildiği ve tartışıldığı büyük katılımlı meclisler ve daha kaliteli bir hizmet anlayışı için fırsat olarak görmelidir. Bu nedenle, hazırlanan içerikler sadece duyuru, tebrik ve taziye bildirimlerinden başka katılımı teşvik edecek formatta hazırlanmalıdır. Belediyelerin ve belediye meclislerinin plan ve programlarının da vatandaşlarla paylaşılmasıyla atılacak adımlarda vatandaşların bilgi, deneyim ve görüşlerinden istifade edilmesi hedeflenebilir. Ayrıca, sadece belediyelerin kendi sayfalarından paylaştıkları içeriklerle sınırlandırıp takipçilerin bu sayfalarda içerik üretmelerinin engellenmesi de katılımı kısırlaştırmaktadır. Bunun yerine buralarda vatandaşların içerik üretimine aktif olarak dahil olabilmeleri suretiyle katılımı teşvik edecek paylaşımlar yapmaları ve bu paylaşımlar üzerinden beyin fırtınası ve tartışmalar gerçekleştirmeleri yeni ve zengin

bir hizmet pratiğine ön ayak olabilir. Ayrıca bu sayede, yönetim tarafından hiç farkına varılmayan sorunlar ortaya çıkarılıp çözüme kavuşturulabilir.

Veri toplamada gözlemlenen olumlu eylemlerden bir tanesi Keçiören ve Çankaya Belediye başkanlarının vatandaşlarla birebir iletişim kurması, vatandaşların sorularını cevaplaması ve sorunlarına çözüm sunmasıdır. Bu doğrudan etkileşim mekanizmasının daha da yaygınlaştırılması yani başkanların sürece daha aktif olarak katılmaları, vatandaşların katılımının artırılması ve daha seviyeli bir iletişim ortamının inşa edilmesi açısından önemlidir. Yine bununla ilgili olarak üst düzey belediye yöneticileri ve çalışanlarının da bu mecralardan vatandaşla ve sorunlarıyla samimi bir şekilde ilgilenmesi belediye ile halkın bütünleşmesine katkı sunacaktır.

Ayrıca, katılımın teşvik edilmesiyle ilgili olarak belediye, takipçilerine mini referandum ve anket gibi uygulamaları devreye sokabilir. Bu sayede bir taraftan takipçilerin aktif katılımının artması sağlarken, diğer taraftan belediye, faaliyetlerini vatandaşla doğrudan iş birliğine dayalı bir etkileşim ve dayanışma içerisinde toplumsal temayüle paralel olarak yürütme imkanı bulur. Ancak unutulmamalıdır ki bu tür uygulamaların her zaman suistimal edilmesi mümkündür. Örneğin, bazı katılımcılar kimi zaman sonuçların istedikleri gibi çıkması için, sosyal medya kullanıcılarını kendi arzu ettikleri doğrultuda tercih yapmaya sevk edebilirler. Burada suistimali tamamen bertaraf etmek mümkün olmasa bile belediyeler, kendi takipçilerin azami düzeyde katılımı teşvik ederek spekülasyon sonuçların minimize edilmesini sağlayabilirler.

SONUÇ

Temsili demokrasinin içerisinde bulunduğu krize çözüm önerisi olarak ortaya atılan katılımcı demokrasi anlayışı tezini yine büyük oranda temsili demokrasi üzerine inşa etmektedir. Katılımcı demokrasi yaklaşımı, temsiliyete bir alternatif olmaktan ziyade edilgen durumdaki vatandaşların salt oy verme anlayışının ötesine geçerek yönetsel faaliyetlerde gönüllü olarak bulunmaları esasını temel almaktadır. Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşüm ve yaygın internet ağı söz konusu katılımı destekleyecek ve güçlendirecek nitelikleri haizdir. Buradan hareketle çalışmada, Facebook ve Twitter

özelinde sosyal medyanın yerel yönetimlerde katılımı teşvik etmedeki pozisyonu Çankaya, Etimesgut ve Keçiören belediyelerinin kurumsal hesapları üzerinden analiz edilmiştir. Bulgular genel olarak her üç belediyenin de katılımcı demokrasi kültürünü destekleme ve geliştirme konusunda yeterince doğru adımlar atmadığını ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca, vatandaşların katılım anlayışının henüz istenilen seviyede olmadığı da gözlenen bir diğer husustur. Ancak doğru hamlelerle ve uygun yönlendirmelerle vatandaşların, belediyelerin iş ve işlemlerinde katılımcı bireyler olmaları mümkündür. Son olarak çalışma, teknolojik belirlenimci bir bakış açısıyla, ne katılımcı demokrasinin en önemli yolunun ve tarzının sosyal medya olduğunu ileri sürmekte ne de sorunların yegane hızlı ve etkili çözüm yolu ve yerinin bu mecralar (sosyal medya) olduğuna dair ütöpik bir iddia sunmaktadır.

KAYNAKLAR

1. BARBER, B. (2003). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. University of California Press.
2. AKINCI VURAL Z.B., BAT, M. (2010). “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”, *Journal of Yaşar University*, 5(20), 3348-3382.
3. BOYD, D. M., ELLISON, N. B. (2007). “Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship”, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1), 210-230.
4. CASTELLS, M. (2006). *Kimliğin Gücü/Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (Çev: Ebru Kılıç). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
5. CASTELLS, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi/Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür*, C.I, 2. Bsk., (Çev: Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
6. DAHL, R. A. (1998). *On Democracy*. Yale University Press.
7. DAHLGREN, P. (2013). *The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy*. Palgrave&Macmillan.
8. DEMİR, N. (2010). “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, *Ege Academic Review*, 10(2),597-611.
9. FUCHS, C. (2007). *Internet and Society: Social Theory in The Information Age*. Routledge.
10. GENCER KASAP, D. (2013). Sanal İletişim Ortamlarının Katılımcı Demokrasi Süreçlerine Etkisi: Web Temelli Forum, Toplumsal Paylaşım Ağı ve Üç Boyutlu Sanal Dünyalarda Gerçekleşen Tartışma Etkinlikleri Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Anadolu Ün., Eskişehir.
11. HARDT, M., NEGRI, A. (2004). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, (Çev.: Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
12. KAPLAN, A. M., HAENLEIN, M. (2010). “Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media”, *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
13. KARAÇOR, S. (2009). “Yeni iletişim teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi*, 16(2), 121-131.

14. KEANE, J. (2010). *Medya ve Demokrasi*, 4.Bsk., (Çev:Haluk Şahin), Ayrıntı Yay., İstanbul.
15. LELKES, Y., SOOD, G. IYENGAR, S. (2017). "The Hostile Audience: The Effect of Access to Broadband Internet on Partisan Affect". *American Journal of Political Science*, 61 (1), 5-20, Published by Midwest Political Science Association, DOI: 10.1111/ajps.12237.
16. MADISON, J. (2006). *Selected Writings of James Madison*, (Editör: Ralph Ketcham), Hackett Publishing, Indianapolis.
17. MICHELS, R. (1999). *Political Parties: A Sociological Study of The Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (Çev: E. Paul; C. Paul,), (Original basım 1962), Jarrold; Sons, London.
18. MILLS, C. W. (1974). *İktidar Seçkinleri* (Çev. Ü. Oskay). Bilgi Yayınevi, Ankara.
19. ROUSSEAU, J.J. (1999). *The Social Contract*, (Trans. Christopher Betts), Oxford Un. Press.
20. ROUSSEAU, J.J. (2014). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev: Banu Kaynak), Nilüfer Yay., Ankara.
21. SARTORI, G. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*, C.I, Chatham House.
22. SLATTERY, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Haz.) Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, 6. Bsk., (Çeviren: Özlem Balkız vd.), Sentez Yayınları, Bursa.
23. TUNÇ, H. (2008). "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.
24. Türk Hukuk Kurumu (3. Baskı), (1991). *Türk Hukuk Lûgatı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

25. BAYRAK, H. (23.02.2020). "2020 Türkiye İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri", <https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/#:~:text=T%C3%BCrkiye%20Sosyal%20Medya%20%C4%B0statistikleri&text=We%20Are%20Social%202020%20raporuna%20g%C3%B6re%20sosyal%20medya%20kullan%C4%B1r%C4%B1%20say%C4%B1s%C4%B1,64%C3%BC%20sosyal%20medya%20kullanmaktad%C4%B1r>, Erişim: 01.09.2020.
26. Çankaya Belediyesi Facebook Hesabı: facebook.com/cankayabelediye, Erişim: 05.09.2020.
27. Çankaya Bel. Twitter Hesabı: https://twitter.com/cankayabelediye, Erişim: 10.09.2020.
28. Etimesgut Belediyesi Facebook Hesabı: facebook.com/etimesgutbld, Erişim: 06.09.2020.
29. Etimesgut Belediyesi Twitter Hesabı: https://twitter.com/etimesgutbld, Erişim: 11.09.2020.
30. Keçiören Belediyesi Facebook Hesabı: facebook.com/keciorenbeltr, Erişim: 09.09.2020.
31. Keçiören Belediyesi Twitter Hesabı: https://twitter.com/keciorenbeltr, Erişim: 14.09.2020.
32. KEMP, S. (21.07.2020). "Digital 2020: Jolly Global Statshot Report", <https://wearesocial.com/blog/2020/07/digital-use-around-the-world-in-july-2020>, Erişim: 01.09.2020.

K KUŞAĞININ AİLE İÇİ İLETİŞİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üye. Çiğdem ÇALAPKULU

Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ccalapkulu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3423-0440

Esra DOĞAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, doganesraa20@gmail.com

Özet

Teknolojinin hızla gelişmesiyle, bilim ve teknolojiadaki değişimlere paralel olarak insan yaşamında da sürekli olarak değişim yaşanmaktadır. Bu değişimlerin doğru anlaşılması ve analiz edilmesi, sonraki kuşakları anlamak, onları yönlendirmek, kuşaklar arası çatışmaları en aza indirmek açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada İngiliz Akademisyen Noreena Hertz tarafından ortaya atılan K kuşağı teorisi kapsamında 1995 – 2002 yılları arasında doğan bireylerin yeni medya ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ışığında aile içi iletişimlerinin nasıl bir seyir izlediği ele alınmıştır. Son yıllarda teknolojiadaki çeşitlilik ve değişimler, ebeveyn-çocuk ilişkisinde belirgin ayrımlara neden olmuştur. Yeni kuşak gençlerinin farklı bir dil benimsemelerine ve kendilerini sanal dünyaya hapsetmelerine yol açmıştır. K kuşağının, yeni medya teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte başta ebeveynleriyle olmak üzere birbirleriyle ve toplumla olan iletişime etkisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda K kuşağı, K kuşağının aile içi iletişime etkisi, yeni medya teknolojilerinin K kuşağına etkisi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Noreena Hertz tarafından geliştirilen teoriyle desteklenerek analiz edilmiştir. Bu çalışmadaki bulgular sonucunda, K kuşağı bireylerinin yeni medya teknolojileriyle birlikte iletişim problemi yaşadıkları, bireylerin ebeveynleriyle ilişkilerini olumsuz etkilediği görülmüştür. Yeni kuşakları iyi anlayabilmek, onları tanıyabilme ve onlarla sağlıklı iletişim kurma yolları bulabilmek için yeni çalışma ve araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: aile içi iletişim, kuşaklar, k kuşağı, iletişim, yeni medya teknolojileri

EVALUATION OF THE iMPACT OF gENERATION k ON dOMESTIC cOMMUNICATION

Abstract

With the development of technology, changes in science and technology are constantly changing in human life in parallel. It is

important to understand and analyze these changes correctly, to conduct next generations, to direct them, to minimize inter-generational conflicts. The content of the theory of K generation, which was started at the beginning of Noreena Hertz by British Academician, was followed by an audience in the family where we could focus on new media and communication centers of individuals around the world between 1995 and 2002. Diversity and changes in the latest technology have led to distinct distinctions in the parent-child relationship. The new generation of young people has embraced a different language and imprisoned them in the virtual world. The K generation has managed to develop new media technologies and visit together. This aim has been the literature review of the K-generation, C-cub, family concept, new media technology, and the C-bird effect. Descriptive analysis method of qualitative research methods. It was supported by the theory prepared by Noreena Hertz. The findings of this study revealed that the individuals of the K generation negatively affected their relations with their parents when they experienced communication problems with the new media technologies. New studies and research are needed in order to understand the new generations, to recognize them and to find ways to communicate with them healthy.

Keywords: family communications, generations, k generation, communication, new media technologies

1. GİRİŞ

İnsan, toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlıdır. İnsanlar, ülke, kurum, teknoloji gibi zamanla değişime uğramaktadır. Kuşak değişimlerinde bir önceki kuşağın bıraktığı miras (ülke, kültür, dil vb.) diğer kuşaklara aktarılırken toplumsal problemler ve sosyal çatışmaların en az boyuta indirilmesi istenir. Bu nedenle şimdiki bireylerin özelliklerinin öğrenilmesi kadar geçmiş kuşaklara ait özelliklerin bilinmesi, toplumsal ilişkilerin bilinmesi sonraki kuşaklara mirasın düzgün ve doğru bir şekilde aktarılması açısından önem taşımaktadır.

Günümüz toplumlarını var eden insan topluluklarına kuşak denilmektedir. Geleneksel olarak kuşak, “çocukların

ve anne-babalarının doğuşu arasındaki ortalama zaman aralığı” olarak tanımlanmaktadır. Bu zaman aralığı 0-25 yaş civarı süreye denk gelmektedir. Türk Dil Kurumu’na göre kuşak tanımı; jenerasyon/nesil/soy olarak ifade edilmektedir. Toplum bilimlerinde ise sık sık bir grup ve/veya toplulukla eş anlamlı olarak kullanılır. Bu kuşaklar belirli özellikleri açısından farklılıklar gösterirken sosyal hayatta bir çok çatışmaları da beraberinde getiriyor. Bu nedenle günümüzde kuşaklar, biyolojik bir kavramdan çok sosyolojik bir kavram olarak tarif edilmektedir. Doğum tarihine göre bu kuşaklara popüler kültürde yaygın olarak “sosyal kuşaklar” da denir.

Son 30-40 yıldan beri teknolojideki hızlı gelişmeler, kuşaklar arasındaki farklılığı artırırken kuşaklar arasındaki çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Kuşaklar arasındaki kopmalar ve çatışmalar birçok sosyolojik ve psikolojik yeni problemlere yol açmaktadır. Kuşak çatışması sadece bu yüzyıla ait bir durum değildir. Çağlar boyu var olmuş olmaya da devam etmektedir. Bu bilgilere dayanarak, yapılan çalışmanın amacı, iletişim ve yeni medya teknolojilerindeki gelişmeler bireylerin ebeveynleriyle, birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini ne derece etkilediği ve onlardan önceki kuşaklardan farklı olarak kendileri için oluşturdukları yeni iletişim yollarının neler olduğunu ortaya koymaktır. Bu çalışmanın temel problemi, K kuşağı bireylerinin kendilerini ifade etmek ve çevreleriyle iletişimde kalmak için sosyal medya araçlarına bu denli odaklanmalarının olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olduğudur. Bu durumda çalışmanın alt soruları şu şekildedir:

Günün her saatini online olan, bütün ilişkilerini sosyal paylaşım ağlarında, sanal ortamlarda yürütmeye başlayan kuşak nasıl tanımlanmalıdır?

K kuşağının ebeveynleri arasındaki sorunların sebebi sosyal paylaşım ağları mıdır yoksa başka faktörlerde var mıdır, biz bu faktörleri görmezden gelerek sadece sosyal paylaşım ağlarını mı sorumlu tutmaktayız?

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ebeveyn ve çocuk ilişkilerinde iletişim sorunlarına mı neden oluyor yoksa iletişimi kolaylaştırıcı etkileri de var mıdır?

Çalışmanın alt sorularından yola çıkarak araştırmanın temel gerekçesi, K kuşağı bireyleri yeni medya teknolojilerinin etkisiyle farklı iletişim yöntemleri oluşturup bundan dolayı aile içi iletişimlerinde ve sosyal ilişkilerinde (arkadaşlarıyla, toplumla) eski kuşaklara göre belirgin farklılıkları olan bir dönüşüm yaşamaktadırlar.

Çalışma da K kuşağı, K kuşağının aile içi iletişime etkisi, yeni medya teknolojilerinin K kuşağına etkisi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Nitel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Rastgele örneklem ile 100 K kuşağı ebeveynlerine anket uygulanmıştır. Noreena Hertz tarafından geliştirilen teoriyle desteklenerek analiz edilmiştir. Bu çalışmada K kuşağı bireylerinin ebeveynleriyle, toplumla ve birbirleriyle olan iletişimi teknolojik gelişmeler bağlamında incelenmiştir. Çünkü K kuşağı doğum aralığı teknolojinin geliştiği dijital kuşak olarak tanımlanmaktadır. K kuşağının aile içi iletişimine teknolojinin bu kadar gelişmiş olması da etki etmiştir. Bu çalışmadaki bulgular sonucunda, K kuşağı bireylerinin yeni medya teknolojileriyle birlikte iletişim problemi yaşadıkları, bireylerin ebeveynleriyle ilişkilerini olumsuz etkilediği görülmüştür. Yeni kuşakları iyi anlayabilmek, onları tanıyabilme ve onlarla sağlıklı iletişim kurma yolları bulabilmek için yeni çalışma ve araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Yeni kuşakların teknolojik ve toplumsal değişimlerden çok çabuk etkilenmeleri, ebeveynleriyle olan aile içi iletişimlerini de etkilemektedir. Yeni medya teknolojilerini doğru bir şekilde kullanmak, genç kuşağa yönelik onları anladığımızı gösteren empatiye dayalı destekleyici yaklaşım ve onları yönlendirici tutumlar geliştirmek, K kuşağı bireyleriyle ebeveynleri arasındaki aile içi iletişimi olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Aile içi iletişim, bireylerin sağlıklı bir şekilde yetişmesi ve sosyalleşmesi açısından oldukça büyük bir yere sahiptir, önemi ve etkisi tartışılmazdır. Bu nedenle sağlıklı bireyler yetiştirilmesi ve temeli sağlam ailelerin oluşturulması için aile içi iletişimin önemi çok büyüktür. Bu çalışma, aile içerisindeki etkili iletişimin yararlarının farkına varmak, aile içi iletişimin bireylerin hayatı açısından önemini vurgulamak, aile içindeki iletişimin sağlıklı yürütülmesini sağlamak, yeni medya teknolojilerinin olumsuz etkilerinin bireylerin aile içi iletişimine etkisini

azaltmak, kuşaklar arası çatışmaları en aza indirmek, teknolojinin hızla gelişmesine rağmen bilinçli aile ve bilinçli birey yetiştirmek açısından bu çalışma önem taşımaktadır.

2. KUŞAK KAVRAMI

Bireyler var olduğundan bu yana birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde. Bu etkileşim sürekli gelişimi ve değişimi beraberinde getirmektedir. Hayatın her alanında gerçekleşen değişimler, bireylerin bakış açılarının, algı ve beklentilerinin sürekli yenilenmesine neden olmaktadır. Bu etkileşimlerden meydana gelen tüm değişimler kuşak dönemlerini oluşturmaktadır ve genlerin belirlenmesini sağlamaktadır.

Ortalama yirmi beş-otuz yıllık yaş gruplarını oluşturan bireyler öbeği olarak tanımlamalar yapılmakta, nesil, kuşak ve jenerasyon kelimeleri ile toplumbilim terimleri sözlüğünde ifade edilmektedir. Türk Dil Kurumu Felsefe Terimleri Sözlüğü, kuşak kavramını, aşağı yukarı benzer yıllarda doğmuş olup aynı çağın koşullarını sahip olan, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, yazgıları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu olarak tanımlamaktadır. Tarih felsefesi ve kültür tarihinde ise “kuşak” kavramı yeni bir anlayışta ve yeni bir yaşama duygusunda, yeni biçimlerde birleşen, eskiden belirgin çizgilerle ayrılan bireyler topluluğu olarak ifade edilmektedir (www.tdkterim.gov.tr). Bu tanımlardan yola çıkarak kuşak kavramı, aynı dönem içerisinde yaşayan, ortak özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu gruplar olarak da tanımlanabilir.

Günümüzde kuşak teriminin kapsamı, internet ve teknolojinin gelişimi, yaşam standartlarının değişimi ile genişlemiş bulunmaktadır. Bu nedenle kuşak kavramı aynı zamanda sosyolojik bir değerlendirme olarak görülmektedir. Her bir kuşağın talepleri, beklentileri, istekleri, hayalleri, fikirleri birbiriyle farklılık gösterir ve birbirinden ayırır. Yakın dönemde oluşmuş kuşakları birbirinden ayıran en önemli olduğu da doğum tarihleridir. Kuşak üyeleri birbirlerini tutum ve davranışları ile etkiler, başka bir deyişle zaman içinde birlikte yolculuk yaparlar ve bu grupların olağan olaylara verdikleri tepkiler ile kuşaklar şekillenmektedirler. Ayrıca aynı doğum yıllarını paylaşan bireyler birbirlerini aynı grubun üyesi olarak görürken, diğer yıllarda doğan bireyleri farklı kuşak olarak görmektedirler. Bu durum sayesinde aynı kuşaktan oluşan bireyler diğer

kuşaklardan oluşan üyelerden kolaylıkla ayırt edilebilmektedirler. Sadece paylaşılan yıllar değil sosyal ve tarihsel deneyimler de, gençlerin özelliklerini kalıcı olarak etkilemiştir (Sullivan, Forret, Carraher: Mainiero, 2009, s.284-302).

Alwin (2002), jenerasyonları yeniden tanımlama fikrini oluşturmak için birkaç tane sorunu açıklamak gerektiğini ifade eder. Bunlardan birincisi (sosyologlar da ‘generation (jenerasyon)’ terimini üç farklı olguya dikkat ederek kullanmaktadırlar), hepsi aynı zaman aralıklarında doğmuş olanlar için kullanılan terimi ifade eder. İkincisi, bunların hepsinin her bir aile içerisinde bir pozisyonları vardır. Örneğin, W. Bush, Bush başkanlarından ikinci jenerasyondadır. Üçüncüsü, bir grup insan kendi kendilerini tanımlıyor ya da başkaları tarafından tanımlanıyor veya tarihi olarak sosyal bir gruba mensup olan bireylerin geneline ifade etmektedir. Örneğin, hippy’ler gibi. Bu tanımlara uygun sosyal bilimlerde birçok örnek bulunmaktadır. Bu durumda birçok karmaşıklığa yol açmaktadır. Bu nedenle kuşak, nesil, jenerasyon gibi terimleri kullanırken hangi tanıma göre kullandığımıza veya neyi kast ederek kullandığımıza dikkat etmeliyiz.

3. KUŞAKLARIN SINIFLANDIRILMASI

Sosyolog Karl Mannheim 1923 yılında kaleme aldığı “Kuşakların Sorunu” adlı yazısında kuşaklar teorisini geliştirerek bu alanda öne çıkan kişiler arasında yer almıştır (Pilcher, 1994: 481-495). O zamana kadar kuşaklar ile ilgili iki farklı okul olduğu kabul ediliyordu. Birincisi, Comte gibi pozitivistlerin görüşü, ikincisi ise Dilthey ve Martin Heidegger’in romantik-tarihsel okuludur. Karl Mannheim, gençliğin toplumsal değişimdeki süreç hızının kuşakların oluşumu için önemli olduğunu ve her kuşağın kendisini farklı olarak göremeyeceğini ileri sürmüş ve hızlı toplumsal değişim yaşanan zamanlarda bir kuşağın birbirine bağlı özellikler geliştirmesinin daha muhtemel olacağını vurgulamıştır. Aynı zamanda iki okulun altında birbirinden farklı alt-kuşakların da var olabileceği görüşünü savunmuştur. Mannheim, bir kuşağın paylaştığı üç ortak nokta olduğunu ifade etmiştir. Bunlar; paylaşılan geçici konum, paylaşılan tarihi yer, paylaşılan sosyokültürel konumdur. Bu nedenle bireyler farklı olayları farklı açılardan görebilecekleri için kuşak üyelerinin tamamen homojen bir yapıda olamayacakları savunmuştur.

Mannheim toplumsal değişimin büyük tarihsel olaylara ihtiyaç duymadan yavaş yavaş oluşabileceğini ancak olayların hızlanan sosyal ve kültürel değişim zamanlarında meydana gelme durumunun daha yüksek olduğunu belirtmiştir (Mannheim, 1927: 276-322).

Kuşakları sadece doğdukları zaman dilimleri göz önünde bulundurularak sınıflandırmak doğru olmaz. Aynı zamanda kuşakları oluşturan topluluğun düşünceleri, hissettikleri ve deneyimlerinin tanımlanması da, onları sınıflandırmak için kullanılmaktadır (Zemke vd., 2013; 4). Ortalama her yirmi yılda yeni bir kuşak doğar ve bu kuşağın da ortak istekleri, ihtiyaçları, güdülere ve eylemleri oluşmaktadır. Kuşakların basit ama kanıtlanmış içgüdüleriyle yaş eğrisi, işe bakış açıları, kuşaksal değişimi ve kuşaksal etkinin tüm ticari faaliyete etkisini ile kuşakların algılama tarzlarının kökten değişmesine sebep olmaktadır (www.capital.com.tr).

Kuşaklarla ilgili olarak en bilinen teoriyi 1990'lı yılların ortalarında William Strauss ve Neil Howe tarafından ileri sürülmüştür (Strauss ve Howe, 1991: 433). Teori Amerika Birleşik Devletleri tarihi göz önüne alınarak geliştirilse de dünyanın başka yerlerindeki kuşaklar ve eğilimler ile benzer döngüler oluşturduğu vurgulanmaktadır. Strauss-Howe insan ömrünün ortalama 80 yıl olduğunu baz alarak, bunları çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık olarak yirmişer yıllık periyotlara bölmüşlerdir. Bir kuşağın yirmi yıl aralıklarla farklı özellikler barındırdığını belirterek, nüfus patlamasından itibaren kuşakları Baby Boomers, X-jenerasyonu, Milenyum ve Milenyum sonrası kuşak diye adlandırılmaktadır. Onlara göre her kuşak seksen yıl boyunca yükselme, uyanış, aydınlanma ve kriz dönemlerinden geçmektedirler. Genç yetişkin kuşak her devrin dönüm noktasına göre baskın veya pasif rol oynamaktadır. Ancak genç kuşak yaşlanıp toplumsal şahsiyetini tanımlarken gücün zirvesinde olan diğer kuşakla zıtlasmaya girmektedir.

Kuşak kavramı ve sınıflandırması günümüzde farklı araştırmalara konu olmaktadır. Araştırmalara göre kuşakların sınıflandırması ve algı, kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Farklı kaynak incelemeleri yapıldığında kuşaklarla ilgili tarih aralıkları ve kuşakların taşıdığı özelliklerin aynı olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada ise kuşak kavramı, Geleneksel (Traditionalists), Bebek Patlaması (Baby Boomers), X

Kuşağı, Y Kuşağı, Z Kuşağı ve K Kuşağı kavramları üzerinden anlatılmaktadır.

Her kuşağın kendine has karakteristik özellikleri, tutumları, değer yargıları, güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Ayrıca herhangi bir nesli ifade ederken kalıplaşmış ifadeler olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Ancak kuşakları bir grubun üyesi olarak tanımlarken her bir özelliğini her bireyin taşıdığını ifade etmek doğru olmamaktadır (Lower, 2008).

3.1. Sessizler – Gelenekseller Kuşağı (1900-1944)

Eski geleneklerine bağlı kuşakla, sonraki “nüfus patlaması” kuşağının ebeveynleri olarak bu kuşağa “Gelenekseller” veya dinlenme sürecindeki kuşaktan dolayı “Sessizler Kuşağı” da denilmektedir. Bu kavram bazı kaynaklarda erişkin (matures) kuşak olarak da adlandırılmaktadır. Genellikle 1900 ve 1945 yılları arasında doğan jenerasyonu ifade etmektedir. Türkiye’nin ve dünyanın yeniden şekillendiği sürece tanıklık etmiş kuşaktır (Ayhün, 2013: 95-97). Bu dönemin insanları büyük savaşlar ve ekonomik krizler gibi zorlu yaşam şartlarına maruz kalmışlardır.

Gelenekselciler, doğrudan posta veya yazılı iletişimin diğer formları gibi açık ve özetlenebilen, basit bir bilgi almayı tercih ederler. Sessiz kuşak dünyaya gelen en küçük kuşak olarak adlandırılmaktadır. Dünya genelinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, kıtlık ve açlık, işsizlik, tasarruf etme gibi yaşam koşullarına maruz kalan kuşaktır (<http://www.capital.com.tr/>).

Ekonomik ve politik belirsizlikler, bu kuşağın çalışkan, tutumlu ve temkinli olması sonucunu doğurmuştur. Kurumsal sadakate önem verirken, otoriteye ve çalışkanlığa saygı duymaktadırlar (Zemke vd. 1999). Bu dönemde yaşanan bazı önemli olaylardan kaynaklanan baskılardan dolayı, gelenekselciler emin olmadıkları durumlara karşı daha tedbirli davranmaktadırlar. Ayrıca bu kuşak risk alma konusunda isteksiz davranmaktadır (Lehto vd, 2006). Değişimi sevmemek ve riskten kaçınmak bu kuşağın özellikleri arasında yer alır. Bu tutumları kontrol edici bir liderlik tarzını ortaya çıkarmaktadır. Kendileri kural koyucudurlar, ancak koydukları kurallara kendileri de uyarlar (Burnett,

2010). İş hayatlarında hiyerarşiyi kabul etme, otoriteye saygı duyma, kendilerini işe ve kuruma adama, görevini her şeyin önünde tutma gibi davranışları ile göze çarpmaktadırlar (Notter, 2005). Bu dönemin en önemli olaylarına bakacak olursak, bunların I. ve II. Dünya Savaşı, 1929 yılında yaşanan ekonomik buhran ve ırkçılık olaylarıdır. (<http://www.dunya.com>)

Bu kuşakta doğan insanlar II. Dünya Savaşı çıktığı yıllarda savaşa katılamayacak kadar yaşı küçük olan insanlardan oluşmaktadır ama bu insanlar aynı zamanda savaşın acısını en fazla çekmiş insanlardır (Levickaite, 2010, s.173). Bu kuşağın kültürel öğeleri içinde geniş aileler, yerel sosyal gruplar ve yoğun komşuluk ilişkileri yer almaktadır. Toplumun temel değerleri ise otoriteye saygı, sadakat, çok çalışma ve toplumsal değerlere adanmışlıktır. Yaşam felsefeleri yaşamak için çalışmaktır (Gilbaugh, 2010, s.4-6).

Günümüz iş yaşamında sayıları az da olsa, hala varlıklarını hissettiren gelenekselciler, aslında bugünkü iş yaşamının temellerini atan kuşaktır. Ayrıca eşsiz bilgi kaynağı olmaları, sahip oldukları pratik zekaları, onları işletmeler için kritik mevkideki kişiler haline getirmiştir (Zemke vd., 2013; 45-46).

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sırasında ve ekonomik buhran döneminde doğan bu nesil, günümüzün büyük anneanneleri, babaanneleri ve dedelerini oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin de ilk yıllarını görmüş olan kuşak, uzmanlar tarafından ‘uyumlu’ sıfatıyla tanımlanmaktadır (<http://www.dijitalajanslar.com/>).

3.2. Bebek Patlaması (Baby Boomers) 1944-1964

Baby Boomer kavramı, kinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan nüfusunun düşme eğilimi göstermesi sebebiyle Amerikan halkının desteklemelerle çocuk yapmaya yönlendirilmesiyle ortaya çıkmış bir kuşaktır. Bu dönemde doğanlar, sayıca fazla olmaları nedeniyle toplumu yeniden şekillendiren kuşak olarak tanımlanmaktadırlar (Levickaite, 2010). İkinci Dünya savaşından sonra azalan nüfusun hızlıca toparlanmasını sağlama, ekonomik buhranın etkilerinin azalması sonucunda ertelenen çocuk isteğinin yansması ve daha iyimser bir döneme başlama hissi bebek patlamasının nedenleri arasında gösterilebilir (Tolbize, 2008). Bebek patlaması kuşağına mensup bireylerin okul ve gençlik yılları 1960’ların karakteristik kültürel gelişiminin bir parçası olmuştur. Bu kuşaktan

dünyaya kalan miras ise; kadın-erkek eşitliği, ırk ayrımına karşı mücadele ve çevreye duyarlı olmaktır (Strauss, Howe, 1991: 299).

Bu kuşağın döneminde ekonomik gelişmeler ve Türkiye’de çok partili hayata geçişle birlikte dış tehditlere karşı Balkan Paktı’nın kurulması ve NATO üyeliği gibi askerî adımlar atılmıştır. Bu dönemsel gelişmelerle birlikte bu kuşak aynı zamanda bireysel, kural tanımaz ve bohem yaşam tarzına sahip kuşak olarak da ifade edilmektedir (Keleş, 2011: 129-139). Dünyadaki toplumsal sorunların etkisiyle birlikte bu kuşağın yetiştiği dönemde maddi ve manevi yoksunluklar yaşanmıştır. Aile tutumları açısından, anne-baba-çocuk ilişkisinin ikinci planda kaldığı geleneksel-otoriter aile yapısının benimsendiği görülmektedir.

Dünyanın insan hakları hareketlerini, radyonun altın çağını, Türkiye’nin ise ihtilali ve çok partili dönem sancılarının yaşandığı yıllarda doğan kişilerin oluşturduğu kuşak olarak tanımlanabilir. Sadakat duyguları yüksek, kanaatkâr ve aynı zamanda bir yerde uzun süre çalışabilen bir yapıya sahiptirler. Teknolojinin kimine yakın kimine göre ise uzak olduğu söylenebilir (www.hürriyet.com.tr).

Çalışma yaşamında bebek patlaması kuşağı üyeleri, takım çalışmasına ve takım toplantılarına önem vermektedirler. İşkolik gibi görülmeyi isteme eğilimindedirler. Çünkü işe bağlılığın çalışılan saatle ölçüldüğünü düşünmektedirler. Bu kuşaktakiler işbirlikçi ve rızaya dayalı bir yönetim biçimde çalışmayı tercih ederler. Çalışma ortamında ise; katılım ve takım ruhu onlar için önemlidir. Daha çok iletişim, paylaşılan sorumluluklar ve bireysel özerkliğe önem vermektedirler (Toruntay, 2011: 71). Bu kuşak üyeleri, nüfusta önemli bir orana sahip olduklarından, hayatları boyunca ekonomiyi, finansal dengeleri, iş hayatını, kültürel değişimleri; emekli olurken de sosyal güvenlik kurumları, sağlık kuruluşları gibi sistemleri etkileyen bir role sahip olmuştur (Macunovich, 2000)

Türkiye’de II. Dünya savaşı sırasında ya da hemen sonrasında doğan bu kuşak, soğuk savaş kuşağı olarak da bilinmektedirler. Savaş günlerinin ardından yaşanan nüfus patlaması ile birlikte aynı eğlenceye düşkünlükleriyle bilinmektedirler. Ayrıca lüks harcamaların arttığı dönemde büyüyen bu nesil, “kuralcı” olarak tanımlanmaktadır. TBMM’nin çoğunluğu bu kuşaktan oluşmakla birlikte şuan Türkiye nüfusunun %19’luk bir kısmını oluşturmaktadır (www.dijitalajanslar.com).

3.3. X Kuşağı (1965-1980)

Baby Boomers kuşağından sonra doğan kişileri kapsamaktadır. Bebek Patlaması kuşağının gölgesinde yetiştikleri için bu kuşağın da özelliklerini yansıtmaktadırlar (Fleischner, 2006). Batı toplumlarında 1960'lar ve 1970'ler arasında doğan ve demografik olarak benzer özellikleri gösteren insanların oluşturdukları ortak gruptur. Bazı kaynaklarda “Kayıp Kuşak” olarak da adlandırılmaktadır. Çoğunluğu sessiz kuşakların çocukları olan bu kuşak baby boomerlardan farklı olarak daha kanaatkar ve daha gerçekçi bir kuşaktır (Topçuoğlu, 2007).

Coupland’a göre X kuşağı kendini topluma zıt olmakla ifade edebilmektedir. Örneğin sert politik çıkışlar, değişik giyim ve daha sert müzik türleri, değişik yaşayış biçimleri (punk vs) gibi. Yine Coupland’a göre bu kişiler kendilerini saygın bir statüye sahip olma, para ve yüksek oranda sosyalleşme ile kendi varoluşlarını açıklamaya çalışmaktadırlar (Coupland, 1989:83).

X kuşağı üyeleri, iş yaşamında sadık, kanaat duyguları yüksek ve aynı işte uzun yıllar çalışmış bireyler olarak bilinmektedirler. Daha iyi kariyer imkânları arayan X kuşağı üyeleri, teknolojik devrime denk geldiklerinden zorunlu olarak teknoloji kullanmaya başlamışlardır. Toplumsal sorunlara karşı duyarlı, iş motivasyonları yüksek ve otoriteye saygılıdır. Kadınların iş gücüne katılmaya başlaması ve az çocuk sahibi olmak istemeleri bu kuşak için önemli değerlerdir (Mengi, 2009). X kuşağı insanları kendi sorunlarını kendileri çözmeye alışmıştır ve bu nedenle de kendilerine güvenleri ve iş yapabilirlikleri daha yüksektir (Tulgan, 2009, s.25-27).

X kuşağı, eski “boomer”ların çocukları, finans, aile ve toplum açısından güvensiz bir ortamda yetişmişlerdir. Ailelerinin işten atılmalarına ve Amerika’nın global gücünün azalmasına şahit olmuşlardır. Durgun iş pazarı, kurumların küçülmesi ve sınırlı iş gücü hareketliliği ile büyümüşlerdir ve anne-babalarından daha az kazanan ilk kuşak olmuşlardır. Her iki ebeveynin çalıştığı ya da yüksek boşanma oranları ile tek bir ebeveyn ile yaşayan bu kuşak, kilitli kapıların ardından kendilerini korumaları gereken çocuklar olmuştur. Para bu kuşağı motive etme araçlarından biri değildir, ancak eksikliği motivasyon kaybına neden olmaktadır (Karp vd. 2002).

Çok stresli işlerden uzak durmaya çalışan, işi sadeleştiren ve yaşamak için yaptığı işten keyif alan bir kuşaktır. X kuşağı üyeleri değişen dünya koşullarına yetişebilmek için büyük bir çaba harcamaktadırlar. Ancak bu çaba ve yarış bu kuşaktakiler üzerinde ‘yetişememek’, çağa ayak uyduramamak gibi bir izlenim yarattığı için kendilerini dışlanmış hissetmektedirler (Dias, 2003).

Önceki kuşaklar ile kıyaslandığında, iş-yaşam dengesini koruyabilen; daha bağımsız, özerk ve kendine güvenen bir kuşaktır. Geribildirim almaktan hoşlanırlar, değişimlere uyum sağlama konusunda iyidirler, esnek planları tercih ederler ve işe ancak eğlenceli olduklarında katlanabilirler. Girişimci, pragmatist ve yaratıcı özellikleri ile eski kuşaklardan bir adım daha öndedirler (Tolbize, 2008). Bebek patlamasının “çalışmak için yaşamak” sloganı, bu kuşakta “yaşamak için çalışmak” şeklinde değişikliğe uğramıştır.

Bu dönemin önemli olayları olarak Soğuk Savaş, Vietnam Savaşı, Watergate skandalı gibi olaylar sayılabilir. Bu dönemde soğuk savaşlar ve kutuplaşmalar olsa da sıcak savaşlar bitmiştir. Enerji ve petrolün öne çıkması, televizyonun hayatımıza girmesi, sağ-sol görüşlü kutuplaşmaların/çatışmaların yaşanması ve darbelerin olması gibi bir dizi olay bu kuşağın yaşadığı olaylar arasında yer alır (Altuntuğ, 2012: 203-212). Bu problemlerle birlikte Türkiye’de eğitim, sanayileşme ve sağlık alanlarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Toplumun hayat standartlarında büyük gelişmelere şahit olunmuştur.

Değişim kuşağı diyebileceğimiz ilk kuşak X kuşağıdır. Birey ve toplum, değişmez ve değişken, yerel ve evrensel arasındaki dinamikleri değiştirenler bu kuşağın insanları olmuştur. Teknolojik gelişmelerin temelleri Boomers döneminde atılmıştır. Her ikisi de 1955 doğumlu olan Apple’ın kurucusu Steve Jobs ve Microsoft’un kurucusu Bill Gates buna verilen en sık örnektir. Ancak X kuşağının gelişimdeki katkılarını görmezden gelmek doğru olmayacaktır. Amazon.com kurucusu Jeff Bezos 1964, Youtube’un 3 kurucusu olan Chad Hurley, Steven Shih Chen, ve Jawed Karim, sırasıyla 1976, 1978, ve 1979 doğumludurlar. Myspace ilk olarak 1975 doğumlu Brad Greenspan, 1966’lı Chris DeWolfe ve 1970 Tom Anderson tarafından yönetilmiştir. Twitter’ın mucidi 1976 doğumlu Jack Dorsey’dir.

Çok kanallı, renkli televizyonların ve bilgisayarların günlük yaşamda daha fazla yer alması gibi önemli teknolojik gelişmelere şahit olmuş bir kuşaktır. Aynı zamanda X kuşağı sorumluluk duyguları yüksek, rekabetçi, toplumcu, sadık, kanaatkâr ve idealist bir kuşak olarak da ifade edilmektedir. Teknolojik devrime denk geldiklerinden, zorunlu olarak teknolojiyi kullanmaya başlamışlardır. (<https://money.usnews.com/>).

Bu kuşağın üyeleri özgürlüklerine düşkündürler ve bir önceki kuşak olan bebek patlaması kuşağı gibi vefalı değillerdir. X kuşağı üyeleri kendi sorumluluklarını erken yaşta alarak kendi kendilerine büyüdükleri için çalışma ortamında da yönetilmekten çok yaratıcılıklarını kullanarak ulaşacakları hedefler istemektedirler. X kuşağı üyeleri, geleneksel iş odaklı çalışma biçimlerinden çok sınırların daha az belirgin olduğu çalışma ortamlarında çalışmak isterler. Bu kuşak üyelerinin çalışma stilleri, kendi özgürlüklerini kullanarak açık bir şekilde belirlenmiş beklentilere ulaşma çabası olarak tanımlanmaktadır. Bu kuşağın üyeleri tek başlarına çok iyi çalışırlar, sabırsızdırlar ve iş odaklıdırlar. İş ve özel yaşam dengesine saygı gösterirler ve diğerlerinden de saygı göstermelerini istemektedirler (Toruntay, 2011: 74).

X kuşağı, Türkiye nüfusunun yüzde 22'sini oluşturmaktadır. Baby Boomers kuşağının çocuklarıdır. Büyük bir kısmının kariyer yaşamları şuanda yönetici - lider konumundadır. Y kuşağını yönetmektedirler. Aynı zamanda Y kuşağının anne ve babaları olmaktadır.

3.4. Y Kuşağı (1981-1999)

Bu kuşağı aynı zamanda “milenyum kuşağı, gelecek kuşak, www kuşağı, dijital kuşak, patlama kopyası (echo boomers), net kuşağı” olarak nitelendiren kaynaklar da mevcuttur (Tolbize, 2008). Bu tanımlar Y kuşağının kendisinden önce gelen kuşaklardan farkını belirtmek için kullanılmaktadır (Broadbridge; Maxwell; Ogden, 2007:523- 544). Genel olarak Y kuşağı 18-35 yaş aralığındaki gençleri kapsamaktadır. Dijital medyanın cazibesıyla büyüyen ilk kuşak olma özelliğine sahip olan Y kuşağı üyelerinin üçte ikisi, beş yaşından önce bilgisayarla tanışmıştır. Y Kuşağı çocuklarıyla beraber ebeveyn denetimi, yeni bir anlam kazanmış ve toplumsal olayların sonucunda tarihin en çok korunan kuşağı olmuştur. Aileler emniyetli ve güvenli bir otem yaratmak isterken bu durum

çocukları ile yakın ilişkiler geliştirmelerini sağlamıştır. Bu kuşağın (Weston, 2006).

Y kuşağı, terörizm ve doğal afetlerin yaşandığı obezite, AIDS gibi rahatsızlıkların endişe edilecek hale geldiği bir dönemde yetişmişlerdir. Ayrıca bu dönem siyasi, ekonomik ve teknolojik çocuklarının bakımları, okul öncesi ve okul sonrası programları, hatta piyano derslerine kadar her şeyleri son derece planlıdır değişimlerin önceki dönemlere göre çok daha hızlı olduğu bir zaman aralığı olmuştur (Etlican, 2012: 6). Y kuşağı refah düzeyi yüksek, iletişim ve bilgi teknolojilerinin patladığı bir dönemde dünyaya gelmişlerdir. Bu nedenle dış dünyayla irtibatın ve ilişkilerin arttığı, eğitim kalitesinin ve sosyal ilişkilerin ilerlediği bir dönem olmuştur.

Y kuşağı çocuklarının en sadık takipçisi reklam mecrasıdır.. Çünkü bu çocuklar ve ergenler kelimenin tam anlamıyla tüketici ruhuna sahip bireylerdir. Türkiye’de Y kuşağı çalışanlarının örgütsel bağlılık algıları üzerine yapılan bir araştırmada; dünyayla paralel olarak bu kuşakta yeniliklerin denendiği, başarı ve para elde etme gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir (Samen, Portakal ve Akgündüz, 2014). Bu kuşağın bireyleri genel olarak kazanmadan harcadıkları için ve marka tutkusuna sahip oldukların alışveriş ruhuna sahiptirler. Kazandıklarından fazlasını tüketirler ve aile arasındaki bağlarında çok güçlü olmasından dolayı bu kuşağın bireyleri ebeveynlerine yük olabilmektedirler. Arkadaşlarına, ailelerine, bilgilere ve eğlenceye günün her anı ulaşabilen bu kişiler, küresel ekonomik krizden diğer kuşaklara oranla daha fazla ve daha kötü etkilenmelerine rağmen iyimserliklerini korumuşlardır. İlgi odağı olmaya alışık olmalarının yanında beklentilerini yüksek tutan kuşak üyeleri hedeflerini de net olarak belirlemektedirler. Diğer kuşaklara göre en yaşlı ebeveynlere sahip olan bu bireyler çekirdek aile içerisinde büyümüşlerdir. Dörtte birinin ebeveynleri en az üniversite eğitimi almışken, üçte biri boşanmış anne ve babaya sahiptir (Zemke vd., 2013; 120-125).

Deloitte tarafından 2007 yılında yürütülen bir araştırmada, Y kuşağının kendilerini özgüveni oldukça yüksek ve hırslı olarak tanımladıkları görülmektedir. Bunun nedeni bir gruba dahil olma ve grup bireyleriyle etkileşime girme, grup problemlerini çözme becerilerinin gelişmiş olması bu kuşak üyelerinin öz güvenlerinin yüksek olmasını

sağlamıştır. Bu kuşakta yer alan bireyler akıllı, özgürlüklerine düşkün, teknoloji tutkunu ve teknoloji kullanımını iyi bilen bir kuşak olarak tanımlanmaktadır. Günlerinin hemen hemen her saatini medya ve iletişim teknolojileri ile etkileşim halinde geçiren bu kuşak için hayatlarını rahat yaşamak çok önemlidir. Y kuşağı bireyleri beklemeyi ve sabretmeyi sevmemektedir. Varlıkla büyüyen Y kuşağı fazla sabırlı değildir çünkü yokluğu neredeyse hiç yaşamamıştır. Bu da Y kuşağının en büyük dezavantajı olarak göze çarpmaktadır (İzmirlioğlu, 2008).

Y kuşağı bireyleri; hızlı adapte olaya, kendini gösterme fırsatına, değişime ve yaratıcılığa heveslidir. Evrensel bakışa yatkın haldedirler. Aynı anda birçok iş yapabilir, bir işin pek çok alanında çalışabilir, alternatif seçeneklere yönelme ve alternatif fikirler yaratma özellikleri vardır. Aktif katılım, sorumluluk almak, esnek iş ortamı ve giyim-prestij etmelerine düşkünlük, ekip çalışmasına yatkınlık, sürekli öğrenmek, işte eğlence arayışı, çoklu iş yürütmek, kendilerini işleriyle ifade etmek, beklentilerini anında gerçekleştirmek, yetki arzusu, iş ve özel yaşamı arasında denge kurmak belirgin özellikleri arasındadır. Eleştiriye tahammülü en az kuşaktır. (Mengi, 2009: 14).

Türkiye'de yaşayan yaklaşık 76 milyon kişinin %35'i Y kuşağı üyesidir (TUIK, 2013). Teknolojiye X kuşağına göre daha yatkın olan ve internet kuşağı olan bu kuşak, Z kuşağına rehberlik edip onları yönlendirecek olduğundan rolleri itibarıyla çok önemli bir kuşaktır.

3.5. Z KUŞAĞI (2000 ve Sonrası)

Bu kuşak üyeleri tamamen teknolojik bir çağda doğduklarından teknolojik bir hayat içinde yaşamaktadırlar. Bu nedenle bu kuşağın çocuklarına “Kuşak I”, “İnternet Kuşağı”, “Next Generation” ya da “iGen” adları verilmektedir. Bir diğer adları ise “Instant Online (Her daim online)” kuşağıdır (Levicate, 2012: 173). Strauss ve Howe ise bu kuşağı aşırı bireyselleşme ve yalnızlık yaşayacaklarından dolayı “Yeni Sessiz Kuşak” olarak da tanımlamaktadırlar (Strauss; Howe, 199: 335). Bu kuşak önceki kuşaktan farklı olarak ‘network’ gençleri, çeşitli ağların üyeleri olabilmektedirler. Uzaktan da ilişki kurabildikleri için yalnız yaşadıkları ve yaşayabilecekleri savunulmaktadır. Aynı anda birden fazla konu ile ilgilenilme becerilerini geliştirdikleri söylenebilir (Mengi, 2009).

Bu kuşağın en büyük özelliği, küçük yaştan itibaren internetle tanışmış olmalarıdır. Akıllı telefonları, tabletleri, akıllı televizyonları ve bilgisayarları kullanarak yetişen bu kuşak için aynı zamanda internet ve sosyal medyanın bu kadar öne çıktığı ve bütün dünyayla bütünleşmiş olduğu düşünüldüğünde, dünyadaki diğer yaşlılarıyla aynı özelliklere sahip olmaları kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bu kuşağın gelecekte ne tür özellikleri sahip olacağı henüz belirsiz olarak değerlendirilmektedir.

Mission and Ministry kuruluşu kendi internet sitesinde Z kuşağını 21nci yüzyılın ilk kuşağı olarak tanımlarken onlara dijital çocuklar ve .com çocukları ismini de uygun bulmaktadır. Onlara göre Z kuşağı diğer kuşaklardan 3 unsurla ayrılmaktadır (<http://www.missionandministry.com>. Erişim tarihi: 15.12.2018).

- a. Yaş ve hayat aralığı olarak (ontolojik faktör)
- b. Bulundukları çağ ve teknoloji olarak (sosyolojik faktör)
- c. Olgular ve deneyimler olarak (tarihsel faktör)

Aynı kaynak, özellikle şehirlerde ve gelişmiş toplumlarda ailesel ve eğitim açısından bakıldığında bu kuşağın önceki kuşaklara göre daha yaşlı ailelere sahip olduklarını ve yaşça daha büyük öğretmenler tarafından eğitildiklerini ifade etmektedir. Bu kuşak bir tıklamayla istediği bilgiye anında ulaşabilmektedir. Aynı zamanda erken yaşta eğitilip daha çabuk büyüyüp gelişebilmektedirler. Bu sayede sanal dünyada çok iyi bir konuma sahip olabilirler.

Z kuşağı hareket yeteneği gelişmiş, etkileşime açık ve insanlık tarihinin el, göz, kulak vb. motor beceri senkronizasyonu en yüksek kuşağı olarak tanımlanmaktadır (Taş, Demirdöğmez ve Küçükoglu, 2017: 1037). Türkiye’de 2000’den sonra doğanlardan oluşan kuşak aynı zamanda ‘Kristal Nesil’ olarak da adlandırılmaktadır. Uzmanların ‘derin duygusal’ sıfatıyla nitelendirdiği bu kuşak, Türkiye’nin %17’sini oluşturmaktadır. Bu yüzden kuşağın dönem aralığı henüz tamamlanmadığı için nüfus artış oranına göre bu kuşaktakilerin sayısı değişiklik göstermesi beklenmektedir (www.dijitalajanslar.com).

Yukarıda ifade edilen kuşakları dışında son zamanlarda herkesin dikkatini çeken farklı bir kuşaktan bahsedilmektedir. Bu kuşak K kuşağı olarak adlandırılmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında K kuşağı üzerinde durulacaktır.

3.6. K Kuşağı

20. yüzyılın ikinci yarısında hızını artıran ve insanoğlunun hafızasında hayranlık bırakan seviyeye ulaşan teknolojik değişim ve gelişmelerin, günümüzde altın çağını yaşadığı görülmektedir (Arslan ve Nur, 2018: 333). Özellikle internet ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ekonomik, sosyal, kültürel ve ideolojik yönden farklı anlam ve algı dünyasına sahip bireyleri meydana getirmiştir. Geçmiş yıllardaki kuşaklar incelendiğinde, ortalama 70-80 yıllık ömürleri boyunca yükselme, uyanış, aydınlanma ve kriz olmak üzere 4 farklı dönemi yaşadıkları görülmektedir (Duygulu, 2018: 639). Ancak günümüzde bilim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimler kuşaklar arasında yaş aralıklarının daralmasına neden olmuştur. Örneğin, günlük yaşamda çocukların ebeveynlerine *"Siz beni anlamıyorsunuz, Siz farklı düşünüyorsunuz"* ya da ebeveynlerin çocuklarına *"Bizim zamanımızda böyle miydi, Şimdiki nesil çok farklı"* gibi minimum aralarında *"20-25"* yaş farkına sahip bireylerin kullandığı söylemler, artık günümüzde yaşanan değişimler sonucunda *"3-5"* yaş farkına sahip bireylerin birbirlerine karşı kullandığı ifadeler haline gelmeye başlamıştır (Arslan ve Nur, 2018: 334).

Hem sosyal yaşamımızda hem de iş yaşamımızda sıklıkla karşılaştığımız ve tanıdığımız X, Y ve Z kuşaklarından sonra 2015 yılında yeni bir nesli tanımlayan K kuşağı kavramı yazın dünyasında yerini almıştır. Bu kavramı ilk kez tanımlayan ve yazın dünyasına kazandıran, Cambridge Judge Ticaret Üniversitesi profesörü Noreena Hertz olmuştur. İngiliz akademisyen Noreena Hertz, 1995-2002 yıllarında doğan ve 13-22 yaş arasındaki bireylerle yaptığı araştırmalar sonucunda, daha önce tanımlanan kuşaklardan farklı bir sınıflama yaparak onları üreticiler, oluşturucular ve mucitler kuşağı olarak sınıfladı ve bunlara K kuşağı adını verdi.

Hertz, dünyayı varoluşsal süreçte bir tehdit olarak gören bu jenerasyonu tanımlarken *"The Hunger Games"* (Açlık Oyunları) film serisinin ana karakter oyuncusu olan (K)atniss Everdeen'in isminin baş harfinden esinlenerek bu kuşağın ismini vermiştir. Çünkü dünyanın kendi fanusları olduğu düşüncesiyle büyüyen ve *"Yes we can"* nesli olarak bilinen ilk dönem milenyallere kıyasla, bu jenerasyon için var oldukları dünya, tıpkı Katniss Everdeen'in deneyimlediği gibi, fanustan ziyade Hobbes'un tasvir ettiği biçimde distopik, adaletsiz ve serttir (Bozkuş, 2017).

Hertz (2015)' de İngiltere ve Amerika'da yaşları 14-22 arasında değişen 2.000 gençle yaptığı çalışmayı Dünya Ekonomik Forumunda çoğunluğu kadınlardan oluşan dinleyicilerine sunmuştur. Hertz'e göre K kuşağı bireyleri önceki kuşaklardan daha endişelidir ancak benzersiz olma konusunda da daha isteklidirler. En fazla eşitsizlikten endişe duymaktadırlar. K kuşağı bireyleri teknolojiye aşırı bağılılıklarıyla, durgunluklarıyla ve var olan tehditlere karşı duyarlı davranışlarıyla dikkat çekmektedirler. Yeni medya teknolojilerinin etkisiyle ekonomik çöküş, terör, savaş, göç, işsizlik gibi olumsuz etmenlerle erken yaşlarda yüzleşen K kuşağı bireylerinin, fiziksel olarak etkilenmeseler dahi psikolojik açıdan olumsuz etkilendikleri düşünülmektedir. K kuşağı bireyleri, 'Biz her şeyi yapabiliriz' diyen önceki kuşaktan daha adaletsiz bir dünya içerisinde yaşadıklarının farkında olduklarını belirtmişlerdir. Bu kuşak teknoloji, tehlike ve çöküş olarak tanımlanmaktadır. K kuşağı gençleri, dünya tarihinde ilk defa 11 Eylül saldırıları, Paris saldırıları, IŞİD'in ortaya çıkışı, El-Kaide'nin yükselişi, Madrid ve Ankara bombalamaları gibi dünyanın farklı yerlerindeki terör olaylarına, yüksek dozda şiddete tanık olmuşlardır. Tanık oldukları bu olumsuz olaylar nedeniyle 'Karamsar Kuşak' adını almışlardır.

Hertz (2015)'de İngiltere ve Amerika'da yaşları 14-22 arasında değişen 2.000 genç kızı kapsayan çalışmasında, K kuşağına "En büyük korkunuz nedir?" sorusunu sorduğunda katılımcıların büyük bir kısmı "kişisel başarısızlık ve sevdiklerini kaybetme" gibi cevaplar yerine; %75'inin en çok terörizmden, %66'sının küresel ısınma ve iklim değişikliğinden, %86'sının bir iş sahibi olamamaktan ve %77'sinin ise borçlu olmadan borçlu korkusu" gibi daha çok toplumsal konularda yaşadıkları korkuları ifade etmişlerdir. Aynı zamanda %90'ı yüksek maaşlı bir işte çalışmanın önemli olduğunu ifade etmişlerdir. %45'lik leşim ise 10 yıl içerisinde kayda değer bir başarı elde edebilmek adına gece gündüz çalışmaya hazır olduklarını ifade etmeleri çalışma sonucunda elde edilen önemli bulgulardır. Kendini seven ancak bencil olmayan, bağlı ama henüz yalnız, endişeli fakat pragmatik, riskten kaçınan ancak girişimci olan K Kuşağı, kendinden önceki nesillerden bu yönleriyle farklılaşmaktadır. Hertz'in K kuşağı üzerine yaptığı çalışma başta Avrupa, Amerika ve Çin medyası olmak üzere Dünya Ekonomik ve Google Zeitgeist Forum'ları gibi uluslararası platformlarda da büyük bir yankı uyandırmıştır (Gazeteekonomi Web Sayfası, 2018).

3.6.1. K Kuşağını Şekillendiren Üç Ayrı Güç: Hertz'e göre K kuşağını şekillendiren 3 ayrı güç vardır. bu güçler şu şekildedir:

3.6.1.1. Teknoloji : Hertz’e göre K kuşağı, ‘sürekli açık, süper bağlantılı, süper sosyal ve akıllı telefon nesli’ olarak tanımlanmaktadır. Burada kullanılan süper sosyal ifadesi sanal sosyallik anlamında kullanılmıştır. Çünkü K kuşağı bireyleri çevresiyle olan ilişkilerini genel olarak sosyal ağlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Teknolojiye olan bu bağlılık da psikolojik, sağlık ve sosyal ilişkilerde yaşanan sorunları beraberinde getirmektedir.

3.6.1.2. Küresel Ekonomik Kriz: Milenyum kuşağının ekonomik varlık güvenliğinde doğmalarının aksine K kuşağı, küresel kriz döneminde (2008) yaşadıkları için eşitsizlik, iş güvenliği ve ekonomik gelecekleri hakkında güvensizlik ve endişe duygusu içerisinde yaşamaktadırlar. Kariyer sahibi olma ve iş bulma konusunda karamsar olmalarında daha çok bu krizlerin etkisi olduğu söylenebilir.

3.6.1.3. Terörizm: Günümüz gençlerini ve genç yetişkinleri derin biçimde şekillendiren bir diğer güç ise “tehditlerin varlığıyla ilgi artan düüncelerdir”. Hertz, K kuşağı oluşturan bireylerin çoğunluğunun doğrudan olmasa da akıllı telefonlar ya da teknolojik araçlar yardımıyla terör saldırılarına tanık olduklarını ve olumsuz olan bu duyguyu 7/24 yaşayıp tecrübe ettiklerini belirtmiştir. K kuşağı bireyleri terörün bu kadar etkin olduğunu gördükten sonra bu durumdan etkilenerek karşı tepki oluşturmaları, K kuşağı bireylerinin ileriye dönük düşüncelerini ve planlarını etkilediği söylenebilir.

3.6.2. K Kuşağını Diğer Kuşaklardan Ayıran Özellikler

Business Insider adlı haber sitesinde yayımlanan “K kuşağı hakkında bilmemiz gereken şey: Terörizm, teknoloji ve kaygıyla şekillenen gençler” başlığıyla Hertz’in araştırmasının sonuçlarına dayanarak bir makale yazan Heilpern, K kuşağını diğer kuşaklardan ayıran beş farklı özellikten bahsetmiştir. Bu özellikler şu şekildedir (Heilpern, 2016):

3.6.2.1. Endişe

K kuşağı, terörizm ve iklim değişikliği gibi küresel konularda endişeli olmalarıyla birlikte, aynı zamanda kendi kişisel gelecekleri hakkında da “büyük endişe” içerisinde. Hertz’in yine 2015 yılında yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre bu kuşak, terörizm konusunda %72, iklim değişikliği konusunda %64 oranında endişe duyarken, %79’u bir iş bulamama konusunda ve %72’si ise borçlanma konusunda endişe duymaktadır. Bu tür kaygılar onları olumlu yönde etkileyebileceği gibi

ileriye dönük hayatlarının şekillenmesinde negatif yönde de etkileyebilmektedir.

3.6.2.2. Geleneksel Kurumlara Olan Güvensizlik

Yetişkinlere, büyük şirketlerin “doğru şeyler yaptıklarına” inanıp inanmadıkları sorulduğunda %60’ı bu şirketlere güvendiklerini söylerken aynı soru K kuşağına sorulduğundaki kızların sadece %6’sı büyük şirketlere güvenebileceğini söylemiştir. Bu sonuç durumun ilerisi için plan yapan büyük şirketler ve hatta devlet kurumları için çok önem arz ettiğini ve mutlaka dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu kurum ve kuruluşlara güvenin artırılmasında önceki kuşaklara da büyük görevler düşmektedir.

3.6.2.3. Cömertlik

Hertz, bu kuşağın daha çok selfie (öz-çekim) yapmalarına rağmen bir o kadar da cömert olduklarını, daha fazla gönüllü olarak çalıştıklarını ve diğer kuşaklara oranla gelirlerinin daha fazla yüzdesini hayır işlerine ayırdıklarını ifade etmiştir. Bu kuşağın %92’si diğer insanlara yardım etmenin önemli olduğuna inanmaktadır. Buna göre gerçekten de eşitsizlikten endişe duydukları anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu kuşağın bireylerinin aynı zamanda iş dünyasında cinsiyete karşı farklı ödemelerin yapılmasından rahatsızlık duyduğu ve bu eşitsizliğin giderilmesini istedikleri belirtilmektedir.

3.6.2.4. Yalnızlık

Arkadaşlarıyla sosyal medya aracılığıyla sürekli iletişim hâlinde olmalarına rağmen, K kuşağı bireylerinin tamamen yalnız olduğu söylenebilir. Araştırma sonuçlarına göre gençlerin %80’inin çevrimiçi iletişim yerine yüz yüze görüşmeyi tercih ettikleri belirtilmiştir. Hertz bu durumu, “dijital dünyada fiziksel etkileşim prim getiriyor” şeklinde yorumlamıştır. Her ne kadar sosyal ağlarla bağlantılar ve etkinlikler yapsalar da bu kuşağın en büyük problemlerinden biri yalnızlık olarak görülmektedir. K kuşağının %80’inin yüz yüze görüşmeyi tercih etmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

3.6.2.5. Üreticilik - Oluşturuculuk

Genç kuşağın, üretmeyi, icat etmeyi ve tasarlamayı sevdiği görülmektedir. Hertz’e göre K kuşağı “şaşırtıcı dünyada oluşturma ve birlikte oluşturma yolunu araştırmaktadır”. Teknoloji ve internet kuşağı olarak tanımlanan K kuşağının en önemli olumlu özellikleri,

oluşturuculuk düşüncelerinin gelişmiş olması ve bu çağın nimetlerini bu amaçla kullanabilmesidir. Bu durumda, her türlü bilgiye istediklerinde ulaşabilmeleri ve çok büyük bir öz güvene sahip olmaları etkin olmuştur. Zira akıllı telefon ve internet aracılığıyla ilgi alanlarına göre her türlü (gerek donanım gerek yazılım) materyale ulaşım onun tasarım ve üretimini (3 boyutlu yazıcılar gibi) yapmak mümkündür.

4. TEKNOLOJİK GELİŞMELER ve K KUŞAĞI

Son 15 yıldan bugüne geçmiş dönemlere kıyasla kuşaklar arasında iletişim sorunları daha çok artmaktadır. Çünkü her kuşak kendinden bir önceki kuşaktan daha farklı düşünmekte ve daha farklı davranmaktadır. Bu durumda K kuşağı da kendine has bir dile, teknolojiye ve yaşam tarzına sahip olduğu için yetişkinler tarafından yeterince anlaşılmayan bir kuşak olarak görülmektedir. Bu durum nedeniyle K kuşağı bireyleri anlaşabilmek adına yeni iletişim yöntemleri geliştirilmesi gereklidir.

Yirminci yüzyıl sosyal hayatta değişimin en üst seviyede yaşandığı bir dönem olmuştur. 1970 yılında Alvin Toffler, “insanlara yaşattığımız aşırı değişimlerle, onlarda meydana gelen yıkıcı stres ve yerini bulamamayı” tanımlamak için “gelecek şoku” terimini kullanmıştır. Toffler, insan varlığını 50 bin yıllık dönemini ortalama insan ömrü 62 yıl olmak kaydıyla, 800 hayata/nesile ayırmıştır. İnsanlığın ilk 650 neslinin mağaralarda yaşanan döneme denk geldiğini ifade etmiştir. Sadece son 70 neslin geçmişten günümüze bilgi aktarabilecek düzeyde gelişmiş hayat yaşadığını dolayısıyla bütün teknolojik ilerlemelerin son 70 neslin, son dönemlerinde olduğuna vurgu yapmıştır. Toffler, şuan kullandığımız tüm teknolojik aletlerin, tüketim ürünlerinin, gelişmelerin içinde bulunduğumuz 800. hayat sürecinde geliştirildiğini ifade etmiştir. Tüm bu değişimin ve sürecin uzun biyolojik hazırlık dönemlerinden geçerek değil tamamen teknolojik gelişmelerle olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu bulgular, modern yaşam tarzıyla beraber değişime ayak uydurmakta neden bu kadar fazla zorlandığımızı ve sorun yaşadığımızı göstermektedir. Bu durumda teknolojinin hızla değişmesine ve gelişmesine tanık olan K kuşağı bireylerinin psikososyal değişimleriyle beraber iletişim problemi yaşamalarının gayet doğal olduğu bir durum olduğu anlaşılmaktadır. K kuşağı bireyleri değişime uyum gösterecek bir

hazırlık dönemi yaşamadan kendilerini direk değişimin içinde bulmuşlardır.

4.1. Yeni Medya Teknolojilerinin K Kuşağına Etkileri

İletişim kuramcısı Neil Postman'a göre, telgrafın gelişimiyle başlayan teknolojik ilerleme, sırasıyla televizyonun, bilgisayarların ve internetin hayatımıza girmesiyle beraber çocukluğa yönelik önemli bir tehdit oluşturmuştur. Bu tehdit, "Çocukluğun yok oluşudur" (Postman, 1995: 110). Neil Postman'ın televizyonla beraber çocukluğun yok olduğunu saptamasından sonra hayatı tamamen değiştiren 'İnternet Çağı'na girilmiştir. Bu çağ içinde son 15 yıla damgasını vuran 'Sosyal Medya' kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavramla birlikte gerçek dünyada karşılaştığımız uyaranlardan daha fazla uyaranla sanal ortamlarda karşılaşmaktayız. Bu gibi durumlardan en olumsuz etkilenen kuşak ise K kuşağıdır.

K kuşağı bireylerinin terörizm, ekonomik krizler, eşitsizlik, iklim değişikliği ve göç gibi insan yaşamını derinden etkileyen toplumsal olayların yaşandığı bir dönemde hayata gözlerini açmalarına rağmen, yine aynı dönemde, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin zirveye ulaşmış olması, bu jenerasyonun sahip olduğu en büyük avantajdır (Arslan ve Nur, 2018: 335). Bu nedenle K kuşağının, teknolojiye bakış açıları ve teknolojiden beklentileri diğer kuşaklarla kıyaslandığında aralarında büyük bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Çocuklar sahip oldukları teknolojik araçlarla ihtiyaç duydukları her şeyi yapabilmekte ve farklı ortamdaki bireylerle iletişime geçebilmektedirler. Bu durumda mobil cihazların çocukların çevreleriyle kurdukları iletişimde en önemli araç haline geldiğini söyleyebiliriz.

Akıllı telefonlar onlar için haberleri, ailelerini ve arkadaşlarını temsil ederken, ulaşılabilir olmak K kuşağı bireyleri için varoluş anlamına gelmektedir. İnternete her an bağlı olmak, kötü olaylardan da aynı anda haberdar olmak anlamına gelmektedir. Önceki kuşaklardaki yaşlılarının normalde izlemeyeceği ya da okumayacağı tüm haberlere timeline'da maruz kalmaları, bu kuşağı, dünyadaki tüm fırsatların kendisini beklediğini sanan önceki kuşaklardan farklı olarak daha gerçekçi ve karamsar yapmaktadır (Azanpa, 2017).

İnternet ve mobil cihaz bağımlısı olan bireylerde, aşırı kaygı ve depresyon, uyku bozuklukları, duygu ve davranış bozuklukları, psikotik bozukluklar, anksiyete bozuklukları çok sık görülen psikolojik sorunlardır. Aynı zamanda hiperaktivite bozukluğu, dikkat eksikliği, sosyal fobi görülen bireylerde internet kullanımının arttığı ve bunun kontrolsüz davranışlara neden olduğu görülmektedir. İnternet ve mobil cihaz bağımlılığı K kuşağı bireylerinin kişiler arası ilişkilerinin zayıflamasına, karşılıklı güven duygularının azalmasına ve asosyal olmalarına neden olmaktadır. Bu durumda duygusal ve sosyal zekası düşük bir kuşağın yetişmesine sebep olmaktadır. Sosyal medyada gerçek bilgi kadar gerçek dışı bilgilerinde var olduğunu düşündüğümüzde, internet kullanıcı olan gençlerin kolaylıkla ulaştıkları bu bilgiler onlarda ciddi düzeyde kaygı bozukluğu yaşamalarına ve fobi geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu durum ailelerin bilinçli kontrolünü yok etmekle beraber temelinde teknoloji ve sosyal medya olan bir iletişim problemi de yaratmaktadır. Bu durumda gençlerin aileleriyle kuracakları yakın ve gerçek ilişkiler önem arz etmektedir.

İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezinin “Teknoloji Kullanımı ve Bağımlılığı Açısından Türkiye Gençliğinin Fotoğrafı” adlı araştırmasında ortaya çıkan sonuçlara göre; internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı ve bilgisayar oyunları bağımlılığı düzeylerinin ve kullanım sürelerinin artmasının akademik başarı düzeyini düşürdüğü saptanmıştır (<http://insamer.com.tr>). Ayrıca sağlıklı aile ortamının ve belirli bir hedefe odaklanmanın bu bağımlılıkları azalttığı ifade edilmektedir (Akın ve Dağ, 2015).

Yeni medya teknolojilerini ne amaçla ve nasıl kullandığımız çok önemlidir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre internet ve sosyal medya ağlarında yer alan gençler, bu yolla kendilerini daha kolay ifade edebildiklerini, fikir alışverişinde bulunabildiklerini, gündemi ve olayları takip ederek bakış açılarının değiştiğini ve zenginleştiğini, kişi ve organizasyonlara ulaşma imkânından dolayı öz güvenlerinin ve iletişim becerilerinin arttığını, eğlenerek ve rahatlayarak streslerinin azaldığını, sosyal ilişkilerinin geliştiğini, istedikleri bilgiye çok hızlı ve kısa yoldan ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir (Solmaz, Tekin, Herzem ve Demir, 2013: 23-32).

Girişimcilik özellikleri nedeniyle aynı anda birden fazla işe odaklanabilen ve son derece sosyal olan K kuşağı, dijital çağdan önceki dönemi hatırlamamaları nedeniyle faaliyetlerinin çoğunu dijital ortamlarda gerçekleştirmektedir (Bozkuş, 2017).

İTÜ ARI Teknokent Genel Müdür Yardımcısı Gökçe Kabak, önceki nesilleri dijitalleşme sürecinde göçebe olarak ifade ederken, K kuşağı jenerasyonunu ise dijitalleşme sürecinin içinde büyümesinden dolayı "*dijital dünyanın yerlileri*" olarak tanımlamakta olup, bu özelliklerinden dolayı da dünyadaki insan kaynakları açısından bu neslin çok değerli konumda olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda K jenerasyonu bireylerinden işe alım yapacak şirketlerin de bu jenerasyonun değerlerini, önceliklerini bilmeleri ve şirket vizyonlarını onlarla birlikte oluşturmaları gerektiğine değinen Kabak'ın, şirketler açısından K kuşağının taşıdığı öneme vurgu yaptığı görülmektedir (Gazeteekonomi Web Sayfası, 2018).

İnternet ve teknolojinin getirdiği değişim ve yeniliklere uyum sağlama ve uygulama sürecinde çok zorlanmayan bu nesil dijital kültürün oluşturulmasında da aktif rol oynamaktadır. Hertz'in çalışmasında belirttiği gibi; "Bu kuşak; yaratıcı, üretici ve mucit bir nesli temsil etmekte olup sadece satın almakla yetinmeyip, tasarlama ve oluşturma sürecinin bir parçası olup tükettikleri ürünlere, hizmetlere ve medyaya kendinden de bir şeyler katmak istiyor." Dijital dönüşüm çağını yaşadığımız bu zamanda, geleceğin dünya düzeninde K kuşağı bireylerinin önemi daha çok artacaktır.

5. DEĞİŞEN EBEVEYN ROLLERİ ve K KUŞAĞIYLA İLETİŞİM

K kuşağı bireylerinin beklentileri, hayata bakışları, kendilerini tanımlayış biçimleri çok farklı olmaktadır. Ebeveynlerinin yanında normal olan ama kendi aralarında özel bir dil oluşturan bu kuşağı anlamak için ebeveynlere çok büyük iş düşüyor. K kuşağı gençleri, sosyal medya ortamlarında yer alarak duygu ve düşüncelerini paylaşma, kendi kimliklerini tanımla yani kendilerini var etme fırsatı bulduklarını düşünürken, ebeveynleri geleneksel tutumlar sergileyerek onları engelleme çabası içerisine girmektedirler. Ebeveynler, çocuklarının yer aldığı bu yeni oluşumlardan ve değişimlerden kaygılandıkları için çocuklarını engellemeye ve kontrol altına almaya çalışmaktadırlar.

Ebeveynlerin bu görüşüne saygı duymak gerekir. Çünkü her yenilik ve değişim beraberinde endişeyi getirir. Ebeveynlerin endişelendikleri durumu iki kavramla açıklayabiliriz. Bunlar; ‘teknofobi: teknoloji korkusu’ ve neofobi: yenilik korkusu’ dur.

Kadınlar 80’lerden sonra iş hayatında yoğun bir şekilde yer almaya başladılar. Bununla birlikte az çocuğum olsun ve her şey onun üzerine olsun gibi bir tutum sergilemeye başladılar. İhtiyaçlar daha ortaya çıkmadan çocuğun adına ihtiyaçlar düşünülüp alınmaya başlandı. Ebeveynler kendilerini çocuklarına dayan anne-babaya dönüştüler. Kadınların iş hayatında daha çok yer almalarıyla birlikte iş yükleri ve görevleri arttı. Bu durum kadının çok fazla sorumluluk arasında bölünüp parçalanmasına neden oldu. Kadınlar bu kadar sorumluluğa yetişemediği düşüncesiyle veya hakkıyla yapamadı düşüncesiyle kendini suçlu hissederek öfkelenmektedirler. Annenin giderek sertleşen tutumuyla beraber baba, kendi anne-babasından görmediği ilgiyi çocuğuna göstermeye başlamıştır. Anneler çocuklarına karşı sert bir tutum sergilerken, babalar daha olumlu ve ılımlı bir tutum sergileyerek çocuklarıyla daha yakın ilişkiler kurmaktadır. Geçmiş yıllara baktığımızda otoriter bir baba profili görürken, şimdiki zamanın babaları çocuklarına hayır diyemeyen babalara dönüştüler. Bu durumda annenin daha otoriter davranmasına, kural ve disiplin koyma davranışı göstermesine neden olmuştur. Ebeveynlerin merkezde yer aldığı, mutlak otoritenin baba olduğu aile yapılarından 90’lardan sonra çocuk merkezli aile yapılarına döndük. Hayatlar çocukların programlarına, isteklerine, ödevlerine göre yönlendiriliyor. Bu duruma yeni nesil ebeveynlik diyebiliriz. Tüm bu yaşananlar, son 10 yıl içerisinde, aile içi dengelerin büyük değişim göstermesine neden olmuştur.

1990’lardan sonra çok farklı bir kuşakla karşı karşıya kaldık. Daha önceki kuşaklarla yan yana bile gelemeyen aralarında büyük farklılıklar olan bir kuşakla karşı karşıyayız. Tarihte ilk defa ebeveynler çocuklarına değil, çocuklar ebeveynlerinde bir şeyler öğretiyor. Sosyal medyayı, bilgisayar kullanmayı, mobil cihaz kullanmayı ebeveynler çocuklarından öğreniyorlar. K kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en önemli nokta; eskiden haber yayınlandığı zaman çocuklar televizyon karşısında oturtulmazdı ama şimdi bilgisayarlar, mobil cihazlar sayesinde çocuk

24 saat her bilgiye ulaşabiliyor ve her bilgiyle istemese de karşı karşıya kalabiliyor.

Dünya Sağlık Örgütünün raporunda K kuşağı bireylerinin kendilerini baskı altında hissettikleri, okul hayatlarına ve geleceklerine dair endişelerinden dolayı en sıkıntılı kuşaklardan birisi oldukları ifade edilmektedir. Bu sonuçlar, geleneksel ebeveyn tutumlarının günümüz gençlerini anlamaya ve yönetmeye yetmediği anlamına gelmektedir.

Kuşaklar arası farklıları Hesiod'un şu sözüyle açıklamıştır: "Bizlere, büyüklere karşı saygılı olmayı, ağır başlı davranmayı öğretmişlerdir...Şimdiki gençler kuralları boş veriyorlar... Çok duyarsızlar ve beklemeyi bilmiyorlar." Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, ebeveynler ve çocukları arasında kuşak çatışması ve farklı düşünce yapıları büyük bir problem yaratmaktadır.

6. YÖNTEM

K kuşağının aile içi iletişim üzerine etkisinin değerlendirildiği bu çalışmada, araştırma yöntemleri içerisinde yaygın kullanılan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

6.1. Problem

K kuşağı bireylerinin kendilerini ifade etmek ve çevreleriyle iletişimde kalmak için sosyal medya araçlarına bu denli odaklanmalarının olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?

6.2. Alt Problemler

Günün her saatini online olan, bütün ilişkilerini sosyal paylaşım ağlarında, sanal ortamlarda yürütmeye başlayan kuşak nasıl tanımlanmalıdır?

K kuşağının ebeveynleri arasındaki sorunların sebebi sosyal paylaşım ağları mıdır yoksa başka faktörlerde var mıdır, biz bu faktörleri görmezden gelerek sadece sosyal paylaşım ağlarını mı sorumlu tutmaktayız?

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ebeveyn ve çocuk ilişkilerinde iletişim sorunlarına mı neden oluyor yoksa iletişimi kolaylaştırıcı etkileri de var mıdır?

6.3. Araştırma Modeli

Bu çalışmada araştırma modeli olarak “örnek olay çalışması” kullanılmıştır. Örnek olay çalışması planlama, toplanan bilgileri organize etme, yorumlama ve araştırma bulgularına ulaşma gibi basamakları içeren sistematik bir modeldir. Örnek olay çalışmaları bir kişi, işlem, süreç, program, kurum ya da sosyal bir grup gibi spesifik bir olguyu araştırmak için oldukça elverişlidir. Bu nedenle örnek olay çalışması araştırma konusuna en uygun modeldir.

6.4. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırma evrenini K kuşağı oluşturmaktadır. Örneklemi ise K kuşağı bireyleri ve onların ebeveynleri oluşturmaktadır.

6.5. Verilerin Toplanması

Veri, doküman incelemelerine uygun şekilde toplanacaktır. K kuşağı ve aile içi iletişimle ilgili akademik çalışmalar, haber siteleri, bloglar, röportajlar, kitaplar incelenerek konuya ilişkin bilgiler ve veriler toplanacaktır. Bu veriler metinlerden oluşacaktır.

6.6. Veri Analizi

Bu çalışma nitel bir araştırma olup, yöntem olarak doküman analizi kullanılacaktır. Doküman analizi “Betimsel Analiz” biçiminde yapılacaktır. Araştırma yöntem ve tekniklerinde en çok kullanılan yöntemlerden biri betimsel analizdir. Betimsel analizde veriler görüşülenden elde edildiği şekilde değiştirilmeden alıntılar şeklinde aktarılır.

7. BULGULAR

Hertz’in 2015 yılında yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre bu kuşak, terörizm konusunda %72, iklim değişikliği konusunda %64 oranında endişe duyarken, %79’u bir iş bulamama konusunda ve %72’si ise borçlanma konusunda endişe duymaktadır. Bu tür kaygılar onları

olumlu yönde etkileyebileceği gibi ileriye dönük hayatlarının şekillenmesinde negatif yönde de etkileyebilmektedir.

Elde edilen bulgular arasında, k kuşağı bireylerinin aile içi iletişimi ne düzeyde etkilediğine dair araştırma sonuçları yer almaktadır. Bu bulguya göre K kuşağı bireylerinin akıllı telefon bağımlılığı, bilgisayar ve bilgisayar oyunları bağımlılığı, internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin ve dijital araçları kullanım sürelerinin artmasının iletişim sorunlarıyla beraber pek çok psikososyal soruna yol açtığı ve akademik başarı düzeyini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağımlılıkları sağlıklı bir aile ortamı ve bireyin belirli bir hedefe veya amaca yönelmesinin azalttığı belirlenmiştir.

Norena Hertz'in 2015 yılında 2.000 genç üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçlarına bakacak göre, K kuşağı bireylerini şekillendiren güçlerin var olduğunu ve bu güçlerin K kuşağını diğer kuşaklardan ayıran bazı özelliklerin şekillendiği ortaya konulmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü'nün raporunda K kuşağı bireylerinin kendilerini baskı altında hissettikleri, okul hayatlarına ve geleceklerine dair endişelerinden dolayı en sıkıntılı kuşaklardan birisi oldukları ifade edilmektedir. Bu sonuçlar, geleneksel ebeveyn tutumlarının günümüz gençlerini anlamaya ve yönetmeye yetmediği anlamına gelmektedir.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre internet ve sosyal medya ağlarında yer alan gençler, bu yolla kendilerini daha kolay ifade edebildiklerini, fikir alışverişinde bulunabildiklerini, gündemi ve olayları takip ederek bakış açılarının değiştiğini ve zenginleştiğini, kişi ve organizasyonlara ulaşma imkânından dolayı öz güvenlerinin ve iletişim becerilerinin arttığını, eğlenerek ve rahatlayarak streslerinin azaldığını, sosyal ilişkilerinin geliştiğini, istedikleri bilgiye çok hızlı ve kısa yoldan ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir (Solmaz, Tekin, Herzem ve Demir, 2013: 23-32).

İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezinin “Teknoloji Kullanımı ve Bağımlılığı Açısından Türkiye Gençliğinin Fotoğrafı” adlı araştırmasında ortaya çıkan sonuçlara göre; internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı ve bilgisayar oyunları bağımlılığı düzeylerinin ve kullanım sürelerinin artmasının akademik başarı düzeyini

düşürdüğü saptanmıştır (<http://insamer.com.tr>). Ayrıca sağlıklı aile ortamının ve belirli bir hedefe odaklanmanın bu bağımlılıkları azalttığı ifade edilmektedir (Akın ve Dağ, 2015).

Grafik 1. Lise Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılığı (İHH, 2015: 21-22).

Elmas ve diğerlerinin (2015) teknolojik cihaz kullanım alışkanlıklarının okul başarı üzerine etkisini araştırdıkları çalışmalarında bilgisayarda oyun oynamanın okul başarısını düşürdüğünü, ancak akıllı telefon kullanımı ile okul başarısı arasında ilişki olmadığını belirtmişlerdir. Ancak hangi yöntemle bağlanırsa bağlansın, internette vakit geçirmenin okul başarısını olumsuz yönde etkilediği de çalışmadan elde edilen bulgular arasındadır (Elmas vd., 2015: 49).

Teknolojik cihazların öğrencilerin psikososyal durumları ve akademik başarı düzeyleri üzerindeki olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılan farklı araştırmalarda bulunmaktadır. Yen vd. (2009)'nin Tayvan'da 12.210 lise öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda; akıllı telefonu ile çok fazla zaman geçiren öğrencilerin arkadaşlarıyla ve aileleriyle zayıf ilişkilere ve düşük akademik performansa sahip oldukları görülmüştür. Tavalacci vd., (2015)'nin Fransa'da 760 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmaya göre; özellikle kız öğrenciler olmak üzere öğrencilerin üçte biri, akıllı telefon bağlantısını kaybetme korkusu yaşamakta ve bu durum akademik performanslarında, ruh ve genel sağlık durumlarında kötüleşmeye neden olmaktadır.

Dönemsel farklılıkların getirdiği devinimlerle birlikte K kuşağındaki bireyler, sanal varoluşun hüküm sürdüğü bir çağa denk gelmişlerdir. Önceki nesillere oranla fiziki ortamdan kopmuş olan bu bireyler, yapay bir ortama geçiş yaparak hayatlarının büyük bir bölümünü bu sanal mecrada yeşertmiş ve bir mevcudiyet kazanmışlardır. Bu süreç her bir birey için kayıp kimlik oluşturarak benliğin dışına çıkmayı

sağlamıştır. Aynı zamanda ebeveynler ile dönem çatışması içerisine girilmesine neden olmuştur. Kuşak çatışmalarının ve aile içi geçimsizliğin temel nedenlerinden biri de bu başkalaşım olmaktadır.

8. SONUÇ

Dünyada birçok millet, din, kültür, toplumsal yapı, siyasi düşünceler ve ekonomik farklılıklar vardır. Ancak sınıflamaların ülkelere göre farklılık göstermesi ve kendine has özelliklerinin olmasının yanında bazı ortak ve benzer yönlerinin de olduğu birçok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir. Teknolojik ve toplumsal değişimler çok kısa bir zaman içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almaktadır.

Norena Hertz'in 2015 yılında 2.000 genç üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçlarına bakacak olursak, K kuşağı bireylerini şekillendiren güçlerin var olduğunu ve bu güçlerin K kuşağını diğer kuşaklardan ayıran bazı özellikleri onlara yüklediğini ifade etmektedir. K kuşağını şekillendiren üç ayrı güç olarak; teknoloji, küresel ekonomik kriz ve terörizm ele alınmıştır. K kuşağını diğer kuşaklardan ayıran özellikler; endişe, geleneksel kurumlara olan güvensizlik, cömertlik ve üreticilik-olusturuculuk ele alınmıştır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular arasında, k kuşağı bireylerinin aile içi iletişimi ne düzeyde etkilediğine dair araştırma sonuçları yer almaktadır. Bu bulguya göre K kuşağı bireylerinin akıllı telefon bağımlılığı, bilgisayar ve bilgisayar oyunları bağımlılığı, internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin ve dijital araçları kullanım sürelerinin artmasının iletişim sorunlarıyla beraber pek çok psikososyal soruna yol açtığı ve akademik başarı düzeyini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağımlılıkları sağlıklı bir aile ortamı ve bireyin belirli bir hedefe veya amaca yönelmesi azaltmaktadır.

Bu çalışmanın temel problemi olarak ele alınan, K kuşağı bireylerinin kendilerini ifade etmek ve çevreleriyle iletişimde kalmak için sosyal medya araçlarına bu denli odaklanmalarının olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olduğu analiz edilmiş ve yukarıda yer verilen sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca bütün ilişkilerini sanal ortamda gerçekleştiren ve sosyal paylaşım ağlarında 7/24 online olan K kuşağının tanımı yapılmıştır. K kuşağı bireyleri ve ebeveynleri arasında yaşanan sorunların

sebepleri dijital ortamla birlikte pek çok etkenin bir arada yer alarak oluştuğuna vurgu yapılmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ebeveyn ve çocuk arasında iletişim sorunlarına neden olduğu görülmüş, iletişim teknolojilerinin doğru ve bilinçli kullanımıyla yaşanan iletişim sorunlarının düzeltilebileceği belirtilmiştir. İletişim sorunlarının giderilmesiyle beraber teknolojinin olumlu yanlarından faydalanılabileceği belirtilmiştir.

K kuşağı gençleri ve yetişkinler için sosyal medya ortamları, duygu ve düşüncelerini paylaşma, kendi kimliklerini tanımlama yani kendilerini var etme fırsatı buldukları bir platform haline gelmiştir. K kuşağı sosyal medyadaki kimlikleri ve takipçileriyle var olup yaşadığına inanan gençleri kapsamaktadır. İnternette gerçek veya gerçek dışı her bilgi yer aldığı için gençler 7/24 kolaylıkla ulaştıkları bu bilgiler nedeniyle ciddi anlamda fobi geliştirdikleri ve gelecekleri veya hayatları hakkında kaygı bozukluğu yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum nedeniyle K kuşağının ebeveynleriyle ve çevreleriyle kuracakları yakın ve gerçek ilişkiler önem arz etmektedir. Ebeveynlerin ve yetişkinlerin medya okuryazarlığı konusunda bilgi edinerek, yeni kuşağı bilinçlendirmeleri gerekmektedir. K kuşağı gençlerini olabilecek tehlikelerden kurtaracak en önemli şey dikkatli, yönlendirici, ilgili ve sevecen ebeveynlerdir. Aynı zamanda sağlıklı bir aile ortamı ve bilinçli eğitimcilerde önemlidir.

Son 10 yıl içinde hızla değişen yepyeni bir kuşak ve bu değişen kuşağa ayak uydurmaya çalışan anne-baba profilleriyle karşı karşıyayız. Yaşanan hızlı ve büyük değişimler ebeveynler ve çocuklar arasındaki kuşak farkını daha da derinleştirmektedir. Gelişen ve değişen teknolojiyle beraber aile yapısı ve ebeveyn tutumları değişiklik göstermektedir. Gelecek tamamen dijital bir dünyada şekillenmekte ve bu dünyanın asıl sahiplerinin K kuşağı bireyleri olacağı açıkça görülmektedir. Bu yüzden yapılması gereken onları geleneksel kalıplara hapsedmeye çalışmak yerine, onlarla birlikte geleneksel kalıplardan kurtulup birlikte yol almayı öğrenmek ve onlara rehberlik etmektir.

K kuşağı bireyleriyle ilgili olarak yaşanan en büyük sorun, K kuşağı bireyleriyle ebeveynlerinin, sosyal ortamlarda ve çevrelerinde bir arada bulundukları diğer yetişkinlerin, öğretmenlerinin yaşadıkları iletişim sorunlarıdır. Teknoloji çağına ayak uyduracak biçimde K kuşağı

bireyleriyle yeni bir iletişim dili ve becerileri geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla araştırmacıların, eğitimcilerin, psikologların, toplumbilimcilerin ve bu konuyla ilgili kurum ve kuruluşların yapacağı yeni araştırma ve incelemelere gerek duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akın, A. ve Dağ, A. (2015). Teknoloji Kullanımı ve Bağımlılığı Açısından Türkiye Gençliğinin Fotoğrafı. http://insamer.com/tr/teknoloji-kullanimi-ve-bagimlilik-acisindan-turkiye-gencliginin-fotografi_182.html. [Erişim tarihi: 22.11.2018].
2. Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 203-212.
3. Arslan, B. ve Nur E. (2018). "Teknolojinin Yeni Çocuğu: K Kuşağı", *Avrasya Uluslar arası Araştırmalar Dergisi*, 6, 15: 339-347.
4. Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İd. Bil. Fak. Eko. ve Yön. Araş. Dergisi*, 2 (1), 95-97.
5. Azanpa, Ö. Nergis, (2017), "Yeni Nesil K Kuşağı Çocukları", <https://psikologbiranne.com/?p=333>. [Erişim Tarihi: 04.10.2018].
6. Bozkuş, Fatoş, (2017), "K Kuşağı Üretime Dahil Olmak İstiyor", <http://www.ekonomist.com.tr/yonetim-kariyer/k-kusagi-uretime-dahil-olmak-istiyor.html>. [Erişim Tarihi: 25.12.2018].
7. Brandon, E. (2014). The Youngest Baby Boomers Turn 50. <https://money.usnews.com/money/retirement/articles/2014/06/16/the-youngest-baby-boomers-turn-50>. [Erişim tarihi: 27.12.2018].
8. Broadbridge, Adelina M. ve Maxwell, Gillian A.ve OGDEN, Susan M. (2007)"Experiences, Perceptions and Expectations of Retail Employment for Generation Y", *Career Development International*, Volume 12, Number 6, p.523-544.
9. Burnett, J. (2010). *Generations: The time machine in theory and practice*, Farnham, Surrey, GBR: Ashgate Publishing Group.
10. Coupland, D. (1989), "Generation X". <http://joeclark.org/dossiers/GenerationX.pdf>. [Erişim Tarihi: 15.11.2018].
11. Duygulu, S. (2018), "Yeni Medya Teknolojilerinin K-Kuşağının Ebeveynleriyle Olan İletişime Etkisi", *TRT Akademi*, III, 6: 632-652.
12. Elmas, O. ; Kete,S. ; Hızlısoy, S. ; Kumral, N. (2015). Teknolojik cihaz kullanım alışkanlıklarının okul başarısı üzerine etkisi, *SDÜ Sağlık Bilimleri Ens. Der.*, Cilt: 6, Sayı: 2.
13. Etlican, Gizem (2012). X ve Y Kuşaklarının Online Eğitim Teknolojilerine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması, *İstanbul: İstanbul Ün. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lis. Tezi*.
14. Fleischner, M., 2006, Marketing to generation X, <http://www.powerhomebiz.com/042006/genx.htm> [Erişim Tarihi: 15.10.2018].
15. Gilbaugh, P., (2009), "Supervision of Intergenerational Dynamics" *University of Iowa School of Social Work – National Resource Center for Family Centered Practice "Committed to Excellence Through Supervision."*,p.4-6.
16. Heilpern, Will, (2016), "Here's What You Should Know About "Generation K"-The Teens Shaped by Terrorism, Technology and Anxiety", <https://www.businessinsider.com/what-you-need-to-know-about-generation-k-2016-4>, [Erişim Tarihi: 26.12.2018].
17. İHH (2015). Teknoloji kullanımı ve bağımlılığı açısından Türkiye gençliğinin fotoğrafı. *İnsani Sos. Araş. Mer.*, <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/> Erişim Tarihi: 02.12.2020
18. İzmirlioğlu, K. (2008). Konumlandırmada kuşak analizi yardımıyla tüketici algılarının tespiti: Türk otomotiv sektöründe bir uygulama. *Yüksek Lis. Tezi, Muğla Ün. SBE, Muğla*.
19. Karp H., Fuller C., Sirias D., (2002), *Bridging the boomer xer gap: creating authentic teams for high performance at work*. Palo Alto, CA: Davies-Black Pub.
20. Keleş, H. N. (2011). Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 129-139.
21. Lehto, Y. X.; Jang, S.; Francis, A. ve O'Leary, J., Exploring Tourism Experience Sought: A Cohort Comparison of Baby Boomers and the Silent Generation, *Journal of Vacation Marketing*, 14, 2008.
22. Levickaite, R. (2010) *Generations X Y Z: How Social Networks Form The Concept Of The World Without Borders The Case Of Lithuania*.

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜR VE SANATI SEMPOZYUMU

23. Lower, J., Brace Yourself Here Comes Generation Y, *Critical Care Nurse*, 28 (5), 2008, ss. 80-85.
24. Macunovich, D. J., (2000), *The baby boomers*, Barnard College, Columbia University.
25. Mannheim, K. (1927). *The Problem of Generation*. Karl Mannheim: Essays, ss. 276-322.
26. Mengi, Z. (2009), “Z Kuşağı Geliyor”, (<http://www.zeynepmengi.com/2012/06/z-kusagi-geliyor/>) [Erişim Tarihi: 05.11.2018].
27. Mission And Ministry, (2013), “Gen Y, You Are Now Grown Up. This Is a Good Thing”, (http://www.missionandministry.com.au/index.php?option=com_lyftenbloggie&view=entry&id=257) [Erişim Tarihi: 10.12.2018].
28. Notter J. (2005), *Why Generations Matter, and Why They Don't: The Business Realities of Diversity in the Workplace*. Financial Management Symposium.
30. Pilcher, J. (1994). Mannheim's Sociology of Generations: An Undervalued Legacy. *British Journal of Sociology*, 45 (3), 481-495.
31. Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*. K. İnal (Çev.). Ankara: İmge.
32. Samen, S., Portakal, S. ve Akgündüz, K. (2014). Örgütsel Hedefler ve Bireysel Beklentiler: Türkiye’de Y Kuşağı Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Algıları Üzerine Bir Araştırma. 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Selçuk Üniversitesi.
33. Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. ve Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 7 (4), 23-32.
34. Strauss, W. Howe, N. (1991). *Generations: The History of Americas Future*. New York: Harper Perennial.
35. Sullivan, S.E. and Forret, M.L. and Carraher, S.M. and Maiminero, L.A. , (2009) “Using the Kaleidoscope Career Model to Examine Generational Differences in Work Attitudes”, *Fairfield University Digital Commons@Fairfield*, Vol 14, No:3, p.284-302.
36. Taş, H., Demirdöğmez, M. ve Küçüköğlu, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Hayatımıza Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Der.*, 7 (13), 1031-1048.
37. Tavalacci, M.P., Meyrignac, G., Richard, L., Dechelotte P., ve Ladner, J. (2015). Problematic Use of Mobile Phone and Nomophobia Among French College Students. *The European Journal of Public Health*. (25)3, 206.
38. Tolbize A. (2008), *Generational differences in the workplace* http://rtc.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf [Erişim Tarihi: 22.11.2018]
39. Topçuoğlu, M.C., (2007), İyi de Kim Bu Y'ler, <http://www.rd.org.tr/ayinsozu/> AyinSozuAgustos.pdf, [Erişim Tarihi: 16.11.2018].
40. Toruntay, H. (2011), *Takım Rollerini Çalışması: X ve Y Kuşağı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
41. Tulgan, B. (2009), *Managing Generation X*, W.W. Norton Publishing, New York,
42. Yüzbaşıoğlu Sevdâ, (2012), “Kuşaklar X Y Z Diye Ayrıştı Pazarlamacıların Kafası Karıştı” <http://www.dunya.com>, [Erişim Tarihi: 04.01.2019].
43. Yen, C., Tang, T., Yen, J., Lin, H., Huang, C., ve Liu, S. (2009). Symptoms of Problematic Cellular Phone Use, Functional Impairment and Its Association with Depression Among Adolescents in Southern Taiwan, *Journal of Adolescence*. 32, 863-873.
44. Zemke, R., Raines, C., Filipczak, B., *Generations at Work : Managing the Clash of Boomers, Gen Xers, and Gen Yers in the Workplace*, 2nd Ed., Amacom, USA, 2013.
45. Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, R. (1999), *Generations at work: managing the clash of veterans, boomers, Xers, and nexters in your workplace*. New York.
46. Weston, Marla. (2006) “Integrating Generational Perspectives in Nursing”, *The Online Journal of Issues in Nursing*, 11(2), http://gm6.nursingworld.org/MainMenuCategories/ANAMarketplace/ANAPeriodicals/OJIN/TableofContents/Volume112006/No2May06/tpc30_116073.aspx, Erişim Tarihi: 30.12.2013
47. <http://www.capital.com.tr/yaklasan-egrisi-21335> [Erişim Tarihi: 19.12.2018]
48. <http://www.dijitalajanslar.com/y-kusagi/> [Erişim Tarihi: 23.11.2018].
49. <http://www.gazeteekonomi.com/kariyer/iste-k-kusaginin-ozellikleri-h366030.html>, [Erişim Tarihi: 25.10.2018].
50. <http://www.hurriyet.com.tr/ik/2009> [Erişim Tarihi: 08.12.2018].
51. <http://www.tdkterim.gov.tr/bts> [Erişim Tarihi: 05.10.2018]
52. <http://www.tuik.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 12.11.2018].

TÜRK MODERNLEŞME ÇABALARINDA ÖNEMLİ BİR KİLOMETRE TAŞI; ÂLİ PAŞA VE KARARNAME-İ ÂLİ

Bekir Gökhan DOĞAN

Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Hafık Kamer Örnek MYO, bgdogan@cumhuriyet.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7282-9959

Özet

Türklerin 1071 Malazgirt zaferi ile vatan edindikleri Anadolu coğrafyasında Anadolu Selçuklu ve Osmanlı gibi iki önemli ve büyük devlet kurmuş olmaları Türk birlik ve beraberliğinin en önemli kilometre taşlarıdır. Bu iki devletin yıkılma serüvenleri sadece akademik çalışma konuları için önemli değildir. Aynı zamanda modern Türkiye Cumhuriyeti bekası için de önemli ipuçları vermektedir. Özellikle batı dünyası karşısında gerilemiş olan Türk devletlerine de modernleşme çabaları için ışık tutacak bilgiler içermektedir. Türk modernleşme çabalarının en yoğun haliyle görüldüğü 19. Yüzyıl aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun da var olma mücadelesini en fazla sarf ettiği bir dönemdir. Bu dönemde vuku bulan hadiseler, savaşlar, sorunlar ve sıkıntılar öyle derin köklere dayanmaktadır ki neticeleri günümüzde dahi hissedilmektedir. 19. Yüzyılın bu fırtınalı yıllarında devlet yönetimini gerçekleştiren isimler yine pek çok farklı açıdan değerlendirilmiş, olumlu yahut olumsuz şekilde tarihe notlar düşülmüştür. Bu çalışmada bu devlet adamlarından belki de en önemlilerinden biri olan Âli Paşa ve onun Türk basınına derinden etkileyen kararnamesi hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Bu bilgiler ışığında olaylara ve kişilere objektif bir bakış açısı ile farklı kaynaklardan bilgi aktarılırken dönemin diğer olaylarının da etkileri göz önünde bulundurulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk Modernleşmesi, Âli Paşa, Türk Basını, Sansür

AN IMPORTANT MILESTONE IN TURKISH MODERNIZATION EFFORTS; ÂLİ PASHA AND KARARNAME-İ ÂLİ

Abstract

The fact that Turks established two important and great states such as the Anatolian Seljuk and the Ottoman in the Anatolian geography, where they became their homeland with the 1071 Malazgirt Victory, are

the most important milestones of Turkish unity and solidarity. The collapse adventures of these two states are not only important for academic study issues. They, at the same time, also provide important tips for the survival of the modern Republic of Turkey. It contains information that will shed light on the modernization efforts of the Turkish states, especially those that have regressed in the face of the western world. The 19th century, when the Turkish modernization efforts were most intense, was also a period in which the Ottoman Empire struggled to exist the most. The events, wars, problems and troubles that took place in this period are so deeply rooted that their consequences are felt even today. In these stormy years of the 19th century, the names who carried out the state administration were evaluated from many different angles, notes were made in history in either positive or negative ways. In this study, it will be tried to give information about Âli Pasha, one of the most important of these statesmen, and his decree, which deeply affected the Turkish press.

In light of this information, the effects of other events of the period will be taken into consideration while transferring information from different sources with an objective perspective on events and people.

Keywords: Turkish Modernization, Âli Pasha, Turkish Press, Censorship

Giriş

Batı dünyasının ve özellikle kıta Avrupası'nın 15. Yüzyıldan sonra kazandığı gelişme ve güçlenme ivmesine karşılık genel olarak doğu dünyası ve Osmanlı'da ise nispi bir gerileme durumu olduğu görülmektedir. Bu gerileme sadece ekonomik anlamda olmamış zamanla toprak kayıplarını, siyasi bağımlılıkları ve yapısal sorunları da beraberinde getirmeye başlamıştır. Gücünün zirvesinde olan bir devlet durumunda olan 15. ve 16. Yüzyıl Osmanlısı bu etki ile Avrupa'daki gelişmelere çok dikkat etmemiş, fakat geleneksel devlet yapısını da muhafaza edememeye başlamıştır. Devletin durumunu gören devlet adamları ve bazı düşünürler öncelikle bu geride kalma halinin sebeplerini tespit etmek üzere çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çerçevede iç dinamiklerdeki denge kayıpları üzerine düzenlemeler yapılmaya gayret gösterilirken aynı zamanda da Avrupa'daki güçlü devletlere elçiler gönderilmeye başlanmıştır. Bu elçiler diplomatik ilişkiler kurmanın yanı

sıra gelişen Avrupa medeniyetinin incelenmesi ile de görevlendirilmişlerdir. Avrupa'ya gönderilen elçiler vasıtasıyla da Osmanlı Devleti'nin batı medeniyeti karşısında yeterince gelişemediği ve rakiplerinin gerisine düşmeye başladığı daha net şekilde anlaşılmıştır. Bu yeni kavrayış Osmanlı'da gelişen batı medeniyetini yakalamak ve hatta geçmişte olduğu gibi geçmek için gayret gösterilmesi gerektiğini de ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin gelişen batı medeniyetini yakalama çabalarına Osmanlı modernleşme çabaları denmiştir. Modernleşme kelimesinin anlamlarında birisi de batılı olmayan toplumların batıyı model alarak girdikleri farklı alanlardaki değişim ve gelişim sürecidir (Beriş, 2003:506).

Osmanlı'da modernleşme çabaları 19. Yüzyıldan daha erken dönemlerde başlasa da bu çabalar yeterince sistematik ve yaygın icra edilememiştir. Modernleşme çabaların yoğunlaşması ise 19. Yüzyıla kadar zayıf kalmıştır. Batı ile ilk temaslar daha çok askeri teçhizat ve eğitim alanında ilerlemeyi sağlamak için yapılsa da yine batı kaynaklı ilmi çalışmaların değerlendirilme çabalarının olduğu da görülmektedir (Ülken, 2019:18). Bu çabaların çeşitli iç dinamikler nedeniyle yeterli seviyeye ulaşmaması batı ile olan güç farkının açılmasına neden olmuştur. Avrupa devletleri ile arasındaki güç farkının açılması sadece Avrupa devletleri ile olan rekabette bir dezavantaja neden olmamış aynı zamanda Osmanlı Devletine bağlı olan diğer azınlıklara ve Mısır gibi önemli eyalet merkezleri ile olan bağları da zayıflatır hale gelmiştir. Güç kaybeden Osmanlı devleti tüm bu sorunlar neticesinde iç dinamiklerine istediği gibi müdahale edemediği gibi gelişmiş batı ülkelerinin siyasi, ekonomik ve askeri baskıları ile de daha zayıf hale gelmeye başlamıştır. Eski gücüne kavuşmak, sorunlarını halletmek üzere bir dizi reform hareketleri Osmanlı Devletinin son dönemlerinin en önemli gelişmeleridir. Bu hareketlerin bir kısmı başarılı olarak icra edilmiş olsa bile büyük bir kısmı çeşitli sebeplerden yeterli başarıyı getirememiş, bu başarısızlıklar da Devletin zayıflamasına ve nihayetinde yıkılmasına neden olmuştur. Yakın tarihimizi etkileyen bu sorunların nedenlerinin araştırılması günümüz sorunlarının da daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bahsi geçen tüm bu sorunlar çerçevesinde dönemin belli yöneticileri ön plana çıkarak Osmanlı Devletini bu gerileme ve yıkılma

seyrinden kurtarmaya yönelik çabalar sarf etmişlerdir. Osmanlı'da modernleşme çabaları şemsiyesinde değerlendirilen bu çabaların neredeyse tamamı üst yönetim tarafından ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kimi zaman Padişahlar tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan bu çabaların daha çok çeşitli devlet kademelerine gelmiş devlet adamları tarafından düzenlendiği bilinmektedir. Bu düzenlemeler ve modernleşme çabaları farklı zamanlarda farklı isimler tarafından yapılmış bu isimlerden bazıları gerek dönemlerinde gerekse kendilerinden sonra icraatları ile anılmışlardır. Bu yöneticilerden birisi ve belki de en önemlisi Osmanlı Devleti'nin yıkılma seyrine girdiği dönemlerde görev alan Âli Paşa'dır. Hakkında olumlu ve olumsuz birçok değerlendirmenin yapıldığı Âli Paşa için yapılacak en önemli ve doğru tespit, onun politikalarının hem kendi topraklarında hem de Avrupa devletleri nazarında etkili ve dikkat çekici olmuş olmasıdır. Âli Paşa'nın reformist kişiliği ve politikaları takdir ve eleştiri alanları arasında gri bir bölgededir. Özellikle Yeni Osmanlılar ile olan münasebetleri ve hazırladığı Kararname-i Âli ile dönemin önemli düşünürleri ve yazarlarının hedefi haline gelmiştir. Günümüze kadar uzanan basına sansür uygulamalarının temeli olarak gösterilen bu kararname ve politikaları nedeniyle Âli Paşa zamanının muhalif basınında sık sık eleştirilmiş ve hakkında hakaretlere varan yazılar kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Âli Paşa'nın hayatı, görevleri ve politikaları hakkında bilgi verilerek bu eleştirilerin temellerinin neler olabileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra Âli Paşa'nın hazırladığı ve Kararname-i Âli olarak bilinen basına yönelik düzenleme ele alınacak ve etkileri tartışılacaktır.

1. Âli Paşa, Hayatı ve İlk Eğitimi

Osmanlı tarihine bakıldığında, padişahlar kadar önemli olan devlet adamları da dikkat çekmektedir. Bu devlet adamları özellikle Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında yönetimde Padişahlardan da fazla söz sahibi olabilecek kadar nüfus sahibi olmuşlardır. Bu nüfuslarını kullanarak devirlerine damga vuran devlet adamlarından bir tanesi de Âli Paşa'dır. Mütevazı sayılabilecek bir evde 5 Mart 1815 yılında dünyaya gelen Âli Paşa'nın doğumunda verilen isim Mehmed Emin Âli'dir. Babası Ali Rıza Efendi Beyazıd semtinde bulunan Mercan Camii'nde bekçilik görevinin yanı sıra Mısır çarşısında attarlık yapmaktadır. Daha

sonraları Yeni Osmanlılar tarafından eleştirilirken kendisine verilen Kapıcızade lakabı ise yine babasının aynı zamanda Kapalı Çarşı'nın Bahçekapı denilen kapısını sabahları açıp akşamları kapatmak ile de görevli olmasından kaynaklanmaktadır (Öztuna, 1988:5).

Âli Paşa beş yaşlarında babası tarafından Sıbyan mektebine gönderilmiştir. Bu ilk eğitiminde Âli Paşa Arapçayı da öğrenmiştir. Paşa'nın yabancı dil öğrenme konusundaki yeteneği sonraki hayatında da kendisini gösterecektir. Daha küçük yaşlarında güzel yazı konusundaki yeteneği ve çalışkanlığı ile çevresindekilerin ve hocalarının dikkatini çeken Âli Paşa dini bilgileri de mahallesindeki müderrislerden aldı. Paşa'nın hayatındaki ilk ve belki de en önemli dönüm noktası daha erken yaşlarda babasını kaybetmek oldu (Gencer, 2017:87).

Babasının ölümü ile aile zor duruma düşmüştür. 15 yaşında bir genç olan Âli Paşa kimi kaynaklara göre mahallesindeki bir büyüğü tarafından kimi kaynaklara göre ise Bab-ı Âli'ye kendi yazdığı bir mektup neticesinde Sadaret Divan-ı hümayununa yazıcı kalfası olarak kaydedilmiştir. Yazıcı kalfalığı bir nevi stajyerlik olup o zamanın uygulamalarına göre kadroya geçene kadar ücretsiz bir hizmetti. Âli Paşa bu görevinde de çalışkanlığı ve becerileri ile kısa zamanda kadroya geçmeyi başararak erken yaşta devlet kapısından girmiş oldu. Bu onun devlet kapısında alacağı birçok görev ve makamın ilkidir. Yılmaz Öztuna'nın Şemsettin Sami Bey'den aktardığına göre başlarda Mehmed Emin Efendi denilen Âli Paşa'ya sonraları birazda kısa boylu olmasına atfen yüksek anlamında olan Âli Efendi denilmeye başlandı (Öztuna, 1988:9). Dönemin padişahı 2. Mahmud'un devlet kademelerinde yükselme şartlarından biri olarak Fransızca bilinmesi gerekliliğine dair beyanına binaen geceleri çalışarak Fransızca öğrendi. Küçük yaşlardan itibaren dil öğrenmeye yatkınlığı Âli Paşa'nın devlet kadrolarında kademeleri daha hızlı atlamasını sağladı. Bu azmi ve çalışkanlığı sayesinde kısa sürede terfiler alan Âli Paşa dönemin önemli yöneticilerinin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Âli Paşa'nın çalışkanlığının yanı sıra beşeri münasebetlerindeki başarısı doğru ilişkiler kurarak birliktelikler kurmasını da sağlayacaktır.

1.1. Âli Paşa'nın Hariciyedeki Tecrübeleri

Yabancı Dil konusundaki azmi ve başarısı Paşa'nın Hariciye de görevler almasını sağlamıştır. Döneminin en önemli devlet kurumlarından bir ve belki de en önemlisi olan hariciyedeki görevleri Paşa'nın hızlı yükselişinin temelini oluşturmuştur. Âli Paşa'nın ilk yurt dışı görevi Viyana'yadır (Öztuna, 1988:10). II. Mahmud'un emriyle Viyana'ya gönderilen Ahmet Fethi Paşa ikinci katip olarak yanına Âli Paşa'yı almıştır. Bu şekilde ilk yurt dışı görevini alan Paşa Viyana'da bir yıldan fazla görev yapmıştır. Burada hem zamanının önemli güçlerinden biri olan Avusturya imparatorluğunun yönetim tarzını inceleme fırsatı buldu hem de Fransızcasını daha da ilerletti. Viyana görevinden dönüşte Âli Paşa için önemli tecrübelerden birisi de Rusya seyahati olmuştur. Bu seyahat sayesinde Osmanlı'nın en önemli rakiplerinden biri olan Rusların hem yöneticilerini hem de askeri taktiklerini inceleme fırsatı buldu. Âli Paşa'nın bu ilk yurt dışı görevi ona tecrübeler kazandırmış ve daha sonra padişahın damadı olacak olan Fethi Paşa ile yakın münasebetler kurmasını sağlamıştır. İstanbul'a döner dönmez terfi alan Âli Paşa baş tercümanlık görevine getirilir. Bu görev Âli Paşa'nın hayatındaki önemli dönüm noktalarından bir diğeri olan Mustafa Reşit Paşa ile münasebetlerinin başlamasını da sağlayacaktır. Hemen sonra tanışacağı Fuat Paşa ise kendinin kader arkadaşı olacaktır. Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa dönemlerinde en kudretli devlet adamları olacaklardır. Eski Roma'da görülen Triumvirlik (üçlü yönetim) yönetim şekline benzer bir yapı oluşacaktır (Öztuna, 1965:5). Öyle ki akran ve yakın arkadaş olan Âli Paşa ve Fuat Paşa pek çok kez devlet makamlarında birbirlerinin halefi ve selefi olacaklardır. Kendi kişiliğinin getirdiği özellikler ile devlet kademelerinde hızla yükselen Âli Paşa için bu üçlü birliktelik yeri geldiğinde Padişaha rağmen devletin en kudretli ismi olmasını sağlayacaktır. Bununla beraber muhaliflerin eleştirisi oklarını da üzerine çeken bu üçlü birliktelikte en fazla hedef olan isim de Âli Paşa olacaktır.

Âli Paşa bu tecrübelerinin yanı sıra daha pek çok yurtiçi ve yurt dışı görevlerde bulunmuştur. Kendisine verilen görevleri fırsata çevirme konusunda da mahir olduğu görülen Paşa buralardan elde ettiği tecrübelerle Osmanlı modernleşmesinde belki de en kalıcı değişimlere imza atmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000:63). Âli Paşa'nın Osmanlı

Devleti ve Türk tarihi açısından öneminin daha iyi kavranması açısından aldığı görev ve nişanların kronolojik olarak verilmesi faydalı olacaktır. Paşa'nın aldığı görevler ve nişanlar Öztuna (1988) tarafından şu şekilde tespit edilmiştir:

1. “Doğumu 5.3.1815 (İstanbul.)
2. *Sadâret (Başbakanlık) Dîvân-ı Hümâyûn şâkirdi (stajyer kâtibi) 23.4 1830 (yaşı 15 yıl, 1 ay, 19 gün)*
3. *Bâb-ı Âlî (İmparatorluk Hükümeti) Terceme Odası şâkirdi 7.1833*
4. *Hâcegân rütbesi alması (yüzbaşıya eşit mülkiye rütbesi) 1834*
5. *Râbi'a rütbesi (önyüzbaşıya eşit) 7.1836*
6. *Viyyana büyükelçiliği 2. kâtibi 7.1836 (yaşı 21, 4) (büyükelçi: Ahmed Fethî Paşa)*
7. *Görevle Rusya'ya gitmesi 8.1837*
8. *Sâlise rütbesi (binbaşıya eşit) 18.11.1837*
9. *Dîvân-ı Hümâyûn tercemânı (1) 18.11.1837*
10. *Saniye rütbesi (yarbaya eşit) 1.1838*
11. *Londra büyükelçiliği müsteşârı 7.8.1838 (yaşı 23,5,3) (Büyükelçi: Mustafa Reşid Paşa)*
12. *İkinci Mahmûd'un Ölümü Ve Birinci Abdülmecid'in Cülüsü 1.7.1839 (yş. 24, 3, 17)*
13. *Londra büyükelçiliği maslahat-güzârı 7.1839*
14. *Dîvân-ı Hümâyûn tercemânı (2) 10.1839*
15. *(Tanzimat'ın İlânı 2.11.1839)*
16. *Hâriciyye nezâreti müsteşar vekili 8.1840*
17. *Ülâ sânisî rütbesi (tümgenerale eşit) 8.1840*
18. *Hâriciyye nezâreti müsteşarı (1) 9.1840 (yş. 25, 6)*
19. *Londra büyükelçisi 20.12.1841 (yaşı 26,9,26) - 14.11.1844 = 2,10,25*
20. *Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye üyesi 14.11.1844*
21. *Hâriciyye nâzırı vekili olarak kabineye girmesi .8.1845 (yaşı 30,5)*
22. *Ülâ rütbesi (korgenerale eşit) 28.10.1845*
23. *Hâriciyye nezâreti müsteşarı (2) 16.12.1845*
24. *Bâlâ rütbesi (orgenerale eşit) 28.9.1846*
25. *Hâriciyye nâzın (1) 28.9.1864 (yaşı 31, 6, 24)-29.4.1848=1, 7,1*
26. *Vezîr rütbesi (mareşale eşit) .6.1.1848 (yaş 32,10,2)*
27. *Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm -ı Adliyye reîsi (adliye nâzın 1)*
28. *28.6.1848-13.8.1846 = 0 ,1 ,1 5*
29. *Hâriciyye nâzın (2) 13.8.1848 - 6.8.1852 - 3, 11, 24*
30. *İmtiyaz Nişanı 3.1850*
31. *Encümen-i Dâniş (İmparatorluk Akademisi) üyesi 18.7.1851*

32. *rütbe Mecidi Nişanı* 6.8.1852
33. *Sadâret rütbesi (mareşallik üstü)* 6.8.1852
34. *Sadrâzam (imparatorluk başbakanı) (1)* 6.8.1852 (yaşı 37, 5, 2)- 3.10.1852 = 0, 1, 28
- a. *rütbe Mecidi nişanı* 2.10.1852
35. *750 altın aylık maaşla Aydın eyâleti (merkezi İzmir) vâlisi* 17.1.1853-28.6.1853 = 0, 5, 12
36. *Hudâvendigâr (merkezi Bursa) vâlisi* 19.4.1854 - 29.9.1854 = 0, 5, 10 (arada açığa kalması, 0, 9, 21)
37. *Meclis-i Âli-i Tanzimât reisi (1) (adliye nâzırı 2)* 29.9.1854 - 23.11.1854 = 0, 1, 2, 4
38. *Hâriciyye nâzırı (3)* 23.11.1854 - 2.5.1855 = 0, 5, 9
39. *Viyana Konferansı murahhası* 18.3.1855 - 26.6.1855 = 0, 3, 9
40. *Sadrâzam (2)* 2.5.1855 - 1.11.1856 = 1, 6, 0 (İstanbul'a gelinceye kadar ilk 55 gün kaymakam başbakan vekili: Şefik Paşa)
41. *Paris Konferansı murahhası* 2.2.1856 - 4.1856 (Konferans 25.2- 30.3.1856)
42. *(İslâhât Hatt-ı Hümayûnu* 18.2.1856)
43. *Hâriciyye nâzırı (4)* 20.11.1856 - 25.11.1856 = 0, 0, 5
44. *Murassa Mecidi nişanı* 1856
45. *Hâriciyye nâzırı (5)* . 1.8.1857 - 11.1.1858 = 0, 5, 11 (iki nezâret arasında 0, 8, 6 açığa)
46. *Sadrâzam (3) (Reşid Paşa'nın ölümü üzerine)* 7.1.1858 (yaşı 42, 10, 3)-18.10.1859 = 1, 9, 1, 2
47. *Meclis-i Âli-i Tanzimât reisi (2) (adliye nâzırı 3)* 24.12.1859 - 14.7.1861 = 1, 6, 21 (3 adliye nazırlığı toplamı 1, 10, 0) .
48. *İlâveten Rûmeli'ni teftişe çıkan Kıbrıslı Mehmed Paşa için sadâret kaymakamı (başbakan vekili)* 28.5.1860- 20.7.1860 = 0, 1, 23
49. *İlâveten görevle Suriye eyâletine giden Fuad Paşa için hâriciyye nâzın vekili* 14.10.1860 - 14.7.1861 = 0, 9, 1
50. *SULTAN ABDÜLMECİD 'İN ÖLÜMÜ VE SULTÂ N ABDÜLAZİZ'İN CÜLÜSÜ* 25.6.1861 (yaşı 46, 3, 22) .
51. *Hâriciyye nâzırı (6)* 14.7.1861 - 6.8.1861 = 0, 0, 23
52. *Sadrâzam (4)* 6.8.1861 - 22.11.1861 = 0, 3, 1, 7
53. *Murassa Osmânî nişanı* 9.1862
54. *Hâriciyye nâzırı (7)* 22.11.1861 - 11.2.1867 = 5, 2, 19
55. *Sadrâzam (5)* 11.2.1867 - 7.9.1871 = 6, 6, 24 (toplam sadrâzam 8, 3, 9)
56. *Avrupa'ya giden Sultân Azîz için saltanat nâibi* 21.6.1867 - 7.8.1867 = 0, 1, 1, 6
57. *İlâveten hâriciyye nâzırı (8)* 13.2.1869-7.9.1871 = 2, 6, 22 (hâriciyye nâzırı olarak toplam 14, 3, 24, + vekil olarak toplam 1 yıl kadar)
58. *Sadrâzam ve hâriciyye nâzırı olarak ölümü* 7.9.1871 (İstanbul Bebek) (yaşı 56, 6, 3)
59. *Devlet hizmeti: 41 yıl, 4 ay, 14 gün* (s.101-104).

Âli Paşa 41 yıllık hayatında devletin pek çok kademesinde önemli görevler yapmış, bu görevlerin getirdiği yetki ve sorumluluk çerçevesinde

Devlet'in iç ve dış politikaları üzerine söz sahibi olmuştur. O tarihçilerin imparatorluğun en uzun yüzyılı olarak değerlendirilen 19. Yüzyıla damga vurmuş, sadece Osmanlı tarihini değil dünya tarihinin de seyrini etkilemiştir. Uzun süren devlet adamlığı ve bir çok üst düzey makamda bulunması onun politikalarının etki alanını genişletmiş, dolayısıyla bazen taktiri bazense eleştiriyi gerektiren icraatlar de bulunmuştur. Devletin zayıflayan ekonomik, askeri ve siyasi durumu neticesinde yaptığı yahut yapmaz zorunda kaldığı siyasi manevralar imparatorluğun ömrünü uzatmış olsa da iç politikada özellikle basına karşı olan tutumu fikri ve içtimai hayata olumsuz etkilere neden olmuştur. Bu anlamda Âli Paşa'nın tarihsel kişiliğini ve icraatlarını incelerken içinde bulunduğu zamanın şartları çerçevesinde ele alınması daha doğru olacaktır.

1.2. Âli Paşa Döneminde Osmanlı'nın Durumu

Âli Paşa'nın henüz genç bir talebe iken girdiği devlet kapısında Osmanlı'nın düştüğü durumu anlaması uzun sürmemiştir. Döneme bakıldığında Osmanlı sadece kendisinden kat kat güçlenmiş Avrupalı rakipleri ile mücadele etmiyordu. Yeniçeri isyanları, Mısır sorunu, balkan ayaklanmaları gibi birçok sorun devletin yenilikler yaparak eski gücüne kavuşması için gerekli manevra alanını çok kısıtlıyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılması sonra devlet uzun süre ordusuz kalmıştı. Gerçek olup olmadığı, yani 'Ali Paşa tarafından yazılıp yazılmadığı tartışmalı olan Âli Paşa'nın vasiyetinde bu durumu Cemil Meriç şu şekilde aktarmıştır; “Elimizdeki imkânlar çok sınırlıydı. Memurlarımız umumiyetle ehliyetsizdi. Askerimiz vardı, ama ordumuz yoktu; memlekette yol olmadığından memurların suiistimallerinden, tahrikçilerin fesatlarından zamanında haberdar alamıyorduk. İdare tarzımız kararsız ve düzensizdi. Kanun ve nizamlardan mahrumduk; her memur kendi başına bırakılmıştı; mesuliyetten kaçıyor, aylak yaşıyordu” (Meriç, 2005:12). Bu sorunların yanı sıra ülkede ciddi bir eğitim kurumu eksikliği ve ekonomik sıkıntılar mevcuttu. Önceki yüzyılların bakiyesi olan bu sorunlara her geçen gün yeni sorunlar da ekleniyordu. Âli Paşa döneminde en önemli sorunlardan birisini Ruslarla olan ilişkiler oluşturmıştı.

Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa bu dönemde Osmanlının bu zayıf durumunda tek çıkar yolu diplomasi olarak görmüşlerdir.

Özellikle Kıta Avrupası ülkeleri ile Rusya'yı karşı karşıya getirme çabaları zaman zaman netice vermiş kimi tavizleri beraberinde getirse de Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünün muhafazasını Avrupalı Devletler garantisine bir müddet aldırılmışlardır. Fakat bu üçlü arasındaki ilişkiler de zamanla bozulmuştur. Ahmed Cevdet'e göre Mustafa Reşit Paşa İngiliz politikalarına göre hareket edilmesini uygun bulurken Âli Paşa ve Fuat Paşa Fransız politikalarını benimsiyorlardı (Karlancı, 2017:273). Bu görüş ayrılığı zamanla derinleşmiş ve paşaları birbirinden ayırmıştı. Yine de bu üçlü hakkında İlber Ortaylı "Bu beynelmilel şöhretli Osmanlı sefirlerinin üstüne bir dördüncüsünü daha saymak mümkün değildir" demiştir (Ortaylı, 2009).

Dönemin önemli gelişmelerinden olan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda Âli Paşa önemli rol oynamış, bu fermanların uygulanmasında da etkili olmaya çalışmıştır.

2. Yeni Osmanlılar ve Muhalefet

Türk Modernleşme çabaları daha çok devlet kademelerinde bulunan önemli makamlar tarafından gerçekleştirme çalışılan çabalar olsa da 19. Yüzyılda önemli düşünürler ve yazarlar da devletin bekası ve kurtuluşu için fikir beyan etmişler ve yeri geldiğinde bu yönde hareket etmediklerini düşündükleri devlet yöneticilerine ve hatta padişaha muhalif yazılar kaleme almışlardır. İstanbul'da bulunan Belgrad ormanlarında bir araya gelen altı önemli isim Yeni Osmanlılar cemiyetinin temeli 1865 yılın Haziran ayında atmışlardır. Bu isimler Kayazade Reşit Bey, Nuri Bey, Mehmet bey, Refik Bey, Ayetullah efendi ve Namık Kemal'dir. Cemiyetin ismi ise 1867 yılında Mustafa Fazıl Paşa tarafından verilmiştir (Güz, 2000:19).

Cemiyet amaç olarak Avrupa'daki devletlere nazaran geri kalmış ve yıkılma emareleri göstermiş olan devletin kurtuluşunu belirlemiştir. Bu kurtuluşun reçetesi olarak da yönetim tarzında çeşitli değişiklikleri göstermişlerdir. Özellikle hak ve hürriyetlerin genişletilmesi üzerinde duran cemiyet üyeleri bu minvalde devletin yönetim şeklinin de değişmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu isteklerin oluşmasında dönemin önemli yöneticilerinde Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği isimler olan Âli ve Fuat Paşalara olan muhalefetlerinin de etkisi vardır. Cemiyet üyelerinin üzerinde kesin bir ittifak kurdukları esas Âli Paşa ve Fuat Paşa

muhallifliğidir. Bu muhalifliğin neticesinde kaleme alınan yazılar cemiyetin bir müddet sonra ifşa olmasına ve bilhassa Kararname-i Âli sonrası cemiyet üyelerinin yurt dışına kaçmasını gerektirmiştir.

Cemiyet üyelerinin gerek yurt içinde gerekse yurt dışına kaçtıkları sırada çıkardıkları gazetelerde kaleme aldıkları makalelerde Âli Paşa'nın direkt hedef alındığı ve bazen hakaretlere varan ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimler Âli Paşa'nın politikalarını sık sık eleştirir. Bu eleştirilerden en ilginç Ayetullah Efendi'nindir. Ayetullah Efendi'nin Rüyası adlı yazmasında Âli Paşa'yı eleştirirken onun ahirette yargılanışını düşünce görmüş gibi anlatır ve bir takım yolsuzluklar dolayısıyla suçlar; “Ahali bütün gün maarif maarif diye bağırdıkları halde layıkıyla bir mektep açtırdınız mı? Ama para yoktu diyeceksin. Gerek senin ve gerek Fuat Paşa'nın türlü hileleriyle her yolda gasp ettiğiniz mebalîğ bu gün ortaya konulsa varidatıyla beraber üç beş âlâ ve mükemmel mektep yaptırılmaz mıydı?” diye sorar (Ayetullah Efendi'den akt. Tezcan, A. 2013:168). Yine onu sadrazamlığı boyunca Fransa sefirinin nüfuzuna alet olmakla suçlar.

Zamanının gazetecilerinin, özellikle Yeni Osmanlı Cemiyeti mensubu gazetecilerinin Âli Paşa'ya olan eleştirileri Kararname-i Âli'nin yayınlanması ve uygulanması ile artarak devam etmiştir. Kararname neticesinde kapatılan gazeteler ve tutuklanma yahut sürgün edilme korkusu ile yurtdışına kaçan gazeteciler bu sansür uygulamasının başlarda etkili olduğu izlenimini verse de, sonrasında özellikle Avrupa ülkelerinde çıkarılan ve el altında yurda sokulan gazeteler de daha sert yazılar ve eleştiriler neşr olunmuştur. Kapatılan gazeteler ve kaçan gazeteciler meslek hayatlarına İstanbul'da devam etselerdi belki de asla ulaşamayacakları bir eleştiri serbestliğine ve hududuna Kararname-i Âli sonrası kaçtıkları Avrupa'da ulaşacaklardır. Bu durum basına uygulanmak istenen haksız sansürün tezahürlerinin nasıl olacağının da tarihi bir göstergesi olarak görülebilmektedir.

Âli Paşa düşünce yapısı olarak reformist olsa da devlet yönetimi şekli olarak despot sayılabilecek politikalar yürütmüştür. Bu politikalara neden olarak devletin içinde bulunduğu gösterse de uygulamaları özellikle erken dönem Türk basınının gelişimini etkilemiştir. Bu etkilerden en büyüğü yayınladığı kararname ile olmuştur. Kararname ile

yurt içindeki gazete sayıları ve tiraj sayılı ciddi anlamda düşmüş, gazetecilik gelişimi yavaşlamıştır.

3. Kararname-i Âli

Devrin önemli devlet adamı olarak Âli Paşa devlet politikaları neticesinde ortaya çıkan memnuniyetsizliklerin de hedefi haline geliyordu. Birçok kalem erbabı özellikle yeni Osmanlılar cemiyeti mensupları Âli Paşa'nın politikalarını sert şekilde eleştiriyor kimi zaman gazete yazılarında yolsuzluk iddialarını dile getiriyorlardı. Bu dönemde gazete çıkarmak devletten izin almak ile mümkündür. Ruhsatın devlet tarafından verilmesine rağmen basın yoluyla ortaya çıkacak sorunlara karşı bir düzenleme yapılmamıştı. Bu sebeple ilk olarak Fransız kanundan çeviri ile Matbuat Nizamnamesi 1864 yılında düzenlendi (Ceylan, 2006:151). Nizamnamede genel kuralların yanında cezalarda yer alırken cevap hakkı konusuna da yer verilmişti. Matbuat Nizamnamesi içerisinde her ne kadar cezai hükümler içerse de yeni filizlenen siyasi muhalif basına karşı etkili bir çözümü sunmuyordu yöneticiler nazarında. Gazete sayılarının çok kısıtlı artmasına rağmen özellikle siyasi muhalefetin gazeteler üzerinden yürütülmesi ve okuyan kamuoyu oluşturması yöneticilerin özellikle Âli Paşa'nın tepkisine neden oldu. Nizamnameden sonra Kararname-i Âli'ye kadar yalnızca 6 gazete ve mecmua çıkmış olmasına rağmen Özellikle Muhbir Gazetesi'nde Ali Suavi ve Tasviri Efkâr'da Namık Kemal'in yazıları dahi yönetimin tepkisini çekmeye yetmiştir (İskit, 1943:22-24). Ali Suavi'nin Girit meselesi üzerine yazıları ve yayınlanan mektuplar ile Namık Kemal'in 1867 yılında yazdığı Şark Meselesi başlıklı yazı kararnamenin oluşturulmasına neden olacak kadar Sadrazamın tepkisini çekmiştir.

Bu tepki zamanla artarak bir kararnameye dönüştü. Âli Paşa'nın düzenlediği bu kararname "Kararname-i Ali" ismi ile anılmaktadır. 1867 yılında yürürlüğe giren kararname ile basına karşı çok sert yaptırımlar başladı. Kararname muhteva olarak hükümete dilediği gibi gazete kapama yetkisi veriyordu. Bu yetki kullanılırken neden olarak yalan ve yanlış haber yaymak, halkın aklını karıştıran ve neticede halk arasında düşmanlık yaratan yayınlar yapmak, asayiş ve düzenin bozulmasına sebebiyet vermek gibi maddeler sıralanmıştır. Kararname yayınlanırken 1864 tarihli matbuat nizamnamesi askıya alınmıştır. Bununla birlikte

kararname geçici olacağı beyan edilerek yürürlüğe girmiştir. Kararname metninin bir bölümü İskit (1943) tarafından şu şekilde verilmiştir:

“Dersaadette el sinei muhtelifde tab ve neşrolunmakta olan gazetelerin bir takımının bir müddetten beri ittihaz etmiş oldukları lisan ve meslek cümlei vazifelerinden olan tehzip ve ıslahı ahlâk merkezinden çıkarak menafii umumiyei memlekete mugayereti asliyesi derkâr olan ifrat ve tefrit vadilerine girip ve çok kere esas devlet hakkında bile zebandrazlık etmek derecesine kadar mütecasir olup yaşadıkları ve servet ve sâman tahsil ettikleri memleket hakkında sairlerinin vuku bulan itirazatının define çalışmaları lâzım gelirken husamaya âleti fesat olarak bir takım efkârı muzır ve havadisi kâzibe neşretmektedirler.

Bu makule matbuat ve evrakın ıslahat ve terekkiyatı umumiye medarı küllisi ve hükûmetin harekâtı hakkında bile faidesi olabileceği mülâhazasıle Devleti Aliye bunların inanı efkârını bir mertebeye kadar ıtlak etmek arzusunda bulunmakla beraber gazetelerin illeti gaye ve memuriyeti hayriyeleri telifi efkâr ve menafie hizmet olduğu halde bir çok eracı ve ekâzip ve tahdişi ezhanı ve nihayetilemir beynelahali muhasamayı müstelzim olacak bir yola girmelerine nazarı bikaydi ile bakılması münafii vazifei hükûmet olacağından ve şu halin tarafı hükûmeti seniyeden ıslahı ahvali tebaa ve memleket ve istihsali esbabı terakki ve memuriyet zımında her vakitten ziyade bezli himmet buyurulmakta olduğu esnada zuhur ve cereyanı bir kat daha baisi teessüf bulunduğundan ve vikayeî asayiş ve nizam kazîyyei müstelzimesine binaen bu kaide hilâfında bulunan gazeteler ve risalelerin bütün devlet ve umum millete raci olan mazarratlarının meni zımında matbuat nizamâtı mevzuasının ahkâmı haricinde olarak hükûmetçe icrayı muamelei tedibiye ve ittihazi tedabiri maniaya karar verilmiştir. İşbu karar suret muvakkatde olarak istilzam eden esbap ile beraber bertaraf olacaktır”(s.24-25).

Kararname ile basına dair yapılan kanunlar keen lem yekün (hiç olmamış şey) sayılarak gazetelerin devletin ve memleketin genel çıkarlarına ters hareket ettikleri beyan edilmiştir. Yine İskit’e (1943) göre bu kararname ile Matbuat Nizamnamesi maddeleri haricinde alınan kararları tanımayan gazetelerin kolayca kapanabildiği bir döneme geçilmiştir (s.25). Kararname-i Âli’nin bu sert kaideleri ve uygulanma metotları ile birçok gazete kapatılmış, bu özelliği ile basına uygulanan yasak ve sansürün en net uygulaması olmuştur.

Her ne kadar geçici olduğu söylene de kararnamenin hükümleri 31 yıl süreyle uygulanmıştır. Kararname yayınlanır yayınlanmaz uygulanmaya başlanmış ve bazı gazeteler kapanmıştır. Namık Kemal İbret gazetesinin 94. Sayısında kaleme aldığı “Türkçe Matbuat” isimli makalesinde kararname öncesinde de basına yönelik sansür ve müdahalelerin olduğunu hatta Ceride-i Havadis gazetesinin Avusturya devletine Nemçe Devleti dediği için kapatılma cezası aldığını söyler. Bu

baskılara rağmen halkın gazetelere rağbetinin arttığını belirten Kemal Girit ve Belgrad meseleleri üzerine yapılan yayınlar neticesinde Kararnem-i Âli'nin çıktığını ve ilk olarak üç gazetenin kapatıldığını yazar. Yazının devamında Âli Paşa'nın vefatından sonra da hükümetin neşriyat üzerindeki şiddetinin devam ettiğini belirtir (Aydoğdu ve Kara, 2019:395-396).

Gerçekten de kararname uygulandıktan sonra birçok gazete kapanır. Gazetelerde yazı yazan devlet görevlileri İstanbul dışına tayin edilir. Bu tayin emirlerine uymayan Yeni Osmanlı cemiyeti üyeleri ise Avrupa'ya kaçarak gazetecilik faaliyetlerini burada sürdürürler. Önce Paris'te çıkarılan gazeteler dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti nedeniyle sekteye uğrar. Paris'ten Avrupa'nın diğer kentlerine ve Londra'ya geçen cemiyet üyeleri yeni gazeteler çıkarırlar. Bunlardan en önemlilerinden bir Londra'da Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi tarafından çıkarılan Hürriyet gazetesidir. Bu gazeteler yasak olmasına rağmen çeşitli yollarla İstanbul'a sokulmuş ve ciddi baskı sayılarına ulaşmışlardır. Bu anlamda Kararname-i Âli'nin olumlu bir etkisi, dönemin düşünürlerinin mecburi Avrupa yaşamları sayesinde kendilerini geliştirmelerini sağladığı da söylenebilir.

Kararname-i Âli etkisini uzun yıllar sürdüren bir düzenlemedir. Bu kararname neticesinde Âli Paşa sadece döneminde değil günümüze uzanacak şekilde bir eleştiri etkisi görmüştür. Kararname'nin devlet politikaları (ki bu durumda Âli Paşa'nın politikaları) eleştirilerinde yine devletin zararına yanlış haberler yapılması üzerine çıktığı iddia edilse de Âli Paşa'nın “Devletin zaafını millete söylemeyi vatanperverlik eseri bulmam” sözü ile aslında basının tamamen yanlış bir yayın politikası izlemediği ortaya çıkmaktadır (Bora,2017:33). Âli Paşa'ya ait olduğu Cemil Meriç tarafından da kesin gözüyle bakılan vasiyetnamede Paşa her ne kadar hürriyetin ve basın özgürlüğünün öneminden bahsetmiş olsa da hayatındaki uygulamalar bu yönlü olmamıştır (Aydoğdu, 2003:193). Kararname hükümlerinin Âli Paşa'nın vefatından sonra da sürdüğünü belirtilmişti. Bu hükümlerin basın tarafından uygulanmamasına yönelik alınan karar ve gelişmeler en az Kararname-i Âli'nin yürürlüğe girmesi kadar basın tarihini etkilemiştir. 23 Temmuz 1908'de 2. Meşrutiyet dönemin başlangıcı ile basın tarihini de etkileyen bir dizi olaylar

gelişmiştir. 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar çalışmaya başlamasından bir gün sonra 24 Temmuz 1908 tarihinde gazeteler yaşanan gelişmelerin de etkisi ile prova baskılarını sansür dairesine göndermemiş ve Türk basını belki de o zamana kadar hiç olmadığı kadar özgür bir yayın ortamı bulmuşlardır. Bazı kaynaklarda bu özgürlük ortamı neticesinde yayın politikalarında hür hale gelen gazetelerin tirajlarının 50 bine kadar tırmandığı kaydedilmektedir (Girgin, 2009:64).

SONUÇ

Kararname-i Âli basın tarihimizde sansürün en önemli köşe taşlarından biri olarak görülmüş ve bu yönde eleştirilmiştir. Kararnameyi düzenleyen Âli Paşa'da sadece kendi zamanında değil sonraki zamanlarda da bu sebepten despot bir yönetici olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Şüphesiz ki bu eleştirilerin temel mecrası gazete ve gazetecilerden oluşmuştur, çünkü kararname sadece Âli Paşa döneminde yürürlükte kalmamış kendisinden sonraki dönemlerde de basın hürriyetini tehdit eden durumunu uzun bir süre sürdürmüştür. Bu özelliği ile kararnamenin Türk gazeteciliğinin gelişimini yavaşlattığı hatta durdurduğuna neden olduğu eleştirilerinin haklı payı olduğu aşîkârdır. Günümüzde dahi basına yönelik olarak uygulanmak istenen sansür yahut baskı olarak algılanan her gelişmede Kararname-i Âli'ye atıfta bulunularak eleştiriler sunulmaktadır. Çalışma da belirttiğimiz gibi elbette Âli Paşa'nın bu kararnameyi yürürlüğe sokarken döneminin siyasi ve askeri ortamı gereklilikleri çerçevesinde değerlendirmek daha objektif bir bakış açısı sunacaktır. Fakat bu gerekliliklerin basına yönelik olarak yapılan sert müdahaleleri ve gazetecilere yapılan baskıları mazur göstermek de hakkaniyetli bir anlayış olmayacaktır.

Âli Paşa hem övülen hem de eleştirilen bir şahsiyettir. Öyle ki zamanında sergilediği siyaset ve politikalar sayesinde Osmanlı Devletinin ömrünü uzattığı ve yenilik yapmayı sağlayacak manevra alanları oluşturduğu, dış politika konusunda benzersiz olduğu gibi hususlar ifade edilerek övülürken despot bir yönetim tarzı benimsediği, yabancı temsilcilerin fazlaca etkisinde kaldığı, yolsuzluk yaptığı iddiaları ile de eleştirilmektedir. Bu eleştirile ve övgüler günümüze kadar devam etmiştir. Çalışmada değinilen hususlar göz önüne alındığında devletin zor

ve aciz düştüğü bir zamanda dış politikadaki maharetleri ve manevraları ile Osmanlı'yı ayakta tutmaya çalıştığı ve bu yönde bir dizi reform hareketlerini hayata geçirmeye çalıştığı görülmektedir. Bununla beraber iç siyasetteki sert mizacı ve basın hürriyeti konusundaki olumsuz uygulamaları ona yapılan eleştirilerin bir kısmını haklı çıkarmaktadır. Gerçek anlamda bir basının temellerinin atıldığı kendi döneminde, belki de imparatorluk tarihinde yönetici kadrosuna bu şekilde eleştiri getirilen bir mecranın o zamana kadar olmaması bu yeni durum karşısındaki tepki ölçülerini etkilemiştir. Basının eski zamanlardan beri görev olarak üstlendiği denetleme ve eleştirme görevinin yine yöneticiler tarafından baskı altına alınma isteği de bir o kadar eskiye dayanmaktadır. Bu çerçevede Âli Paşa tarihimizde tartışmalı bir yer edinmiş olsa da günümüz gelişmelerini anlamlandırabilmek açısından incelenmesi gereken tarihi figürlerin başında yer almaktadır.

Kendisi hakkında günümüzde halen akademik düzeyde çalışmalar yapılan Âli Paşa'nın sadece döneminin değil belki de Osmanlı tarihinin en önemli devlet adamlarından biri olduğu su götürmez bir gerçektir. Fakat uyguladığı yönetim tarzı ve Türk düşünce ve edebiyat tarihinin en önemli isimleri olan çağdaşlarının eleştirileri onun yine tarihimizin belki de en girift karakteri olarak kalmasını sağlamıştır. Bu özellikleri ile Âli Paşa'nın siyaset ve diplomasi açısından incelenmesi ile basın tarihi açısından incelenmesi ayrı sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Yabancı ülke yöneticileri ve diplomatlarının hatıratlarında Âli Paşa'dan övgü ile bahsedilirken, döneminin önemli yazar ve gazetecilerinin ona getirdikleri eleştiriler bu ayrımın en net örnekleridir.

KAYNAKÇA

1. AYDOĞDU, N.Y. (2003). *Âli Paşa Vasiyetnamesine Dair Birkaç Yeni Bilgi*, Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi: 191-204
2. AYDOĞDU, N.Y. ve KARA, İ. (2019). *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleler I*, İstanbul: Dergâh yayınları
3. BERİŞ, H.E. (2003). "Moderniteden Postmoderniteye", Siyaset, Ed. M. Türköne, Ankara: Lotus s.483-521.
4. BORA, T. (2017). *Cereyanlar – Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
5. CEYLAN, A. (2006). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukukî Düzen (1839-1876)*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 1, 139-155.
6. GENÇER, M. (2017). *Avrupa'nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa (Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann)*. Tarih Kritik Dergisi, 3 (4) , 85-99.

7. GİRGİN, A. (2009). *Türkiye'de Yerel Basın*, İstanbul: Der Yayınları.
8. GÜZ, N. (2000). *Basın ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, Selçuk İletişim Dergisi 1.2. (18-26)
9. İSKİT, S. (1943). *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları
10. KALAYCIOĞLU, E. ve SARIBAY, A.Y. (2000). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa yayınları
11. KARLANGIÇ, O . (2017). "Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Ricali". Tarih ve Gelecek Dergisi 3 266-297
12. MERİÇ, C. (2005). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim yayınları
13. ORTAYLI, İ. (2009). *Bir 4'üncüsü yok. (köşe yazısı)*, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/bir-4uncusu-yok-41103620>
14. ÖZTUNA, Y. (1988). *Âli Paşa, Türk Büyükleri Dizisi 106*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
15. TEZCAN, A. (2013). *Âli Kararname ve Basın*. Selçuk İletişim, 3 (4) , 166-172.
16. ÜLKEN, H.Z. (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.

HEKİM-HASTA / HASTA YAKINI ARASINDAKİ İLETİŞİMİ ETKİLEYEN KÜLTÜREL VE KİŞİSEL FAKTÖRLER: TEORİK BİR ÇERÇEVE

İbrahim Hakan DÖNMEZ

Doç. Dr., Ankara HBV.Ün. İletişim Fak. - Halkla İliş. ve Tan. Böl.

ihdonmez@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7107-1020

Taner TAŞMURAT

Doktora Öğrencisi, Ankara HBV Ün.. Lisansüstü Eğt. Ens. - Gazetecilik ABD, tanerdirt@gmail.com

Hasan YURDAKUL

Doktora Öğrencisi, Ankara H.B.Ü. Lisansüstü Eğt. Ens. - Gazetecilik ABD,

hasanyurdakul@hotmail.com ORCID: 0000-0002-5606-6469

Özet

Etkin iletişim; doğrudan insanla ilgili pek çok mesleğin başarısında olduğu gibi, tıp mesleğinin başarısı için de yaşamsal öneme sahiptir. Tıp alanındaki hekim merkezli iletişim çalışmalarında taraflar dikkate alındığında genelde üç tür iletişimden bahsedilebilir. Bunlardan ilki hekimin hastalığı tanımak için hastayla girdiği muayeneyi içeren iletişimdir. İkincisi hasta bedenine yönelik işlem yapma ve yapılacak işleme ilişkin hüküm verme yetkisinin paylaşımını organize etmeye yönelik profesyoneller arası iletişimdir. Son olarak hastayla iletişim kurmakta zorlanıldığında ya da ciddi durumlarda, iş birliği için hasta yakınıyla hastanın durumu ve tedavi sürecine ilişkin bilgilerin paylaşıldığı iletişimdir. Bu çalışmada söz konusu iletişim türleri arasından ilk ikisine göre daha az üzerinde durulan, hekimin hastayla ilgili hasta ve hasta yakınına bilgilendirme süreci, inceleme konusu yapılacaktır. Hasta yakınına bilgilendirme prosedürüne en fazla gereksinim duyulan yer hastanedir. Çünkü hastane; hem hasta hem de hasta yakınlarıyla doğrudan iletişim kurmanın zorunluğu olduğu bir mekandır. Bu durumda hem hasta ile hem de hasta yakınıyla sağlıklı bir iletişim kurarak iş birliği yapmak tedavi açısından önemlidir. Hastanın tedavi süresinde aile desteği gerektirdiği için, hasta yakınlarının bilgilendirilmeleri hastalığın prognozu açısından özel bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada öncelikle tedavi sürecinin farklı evre ve kategorilerinde yer alan hekim ve hasta/hasta yakını arasındaki iletişimin doğası, bilimsel literatürde yer alan haliyle sağlık iletişimi çerçevesinde

derlenecek ve tartışılacaktır. Hekimlerin özellikle hasta yakınlarıyla kurdukları iletişimi etkileyen faktörleri, bu iletişimin işleyişini, bu iletişim sürecindeki gerilimleri, engelleyici unsurları, iletişimin tıkandığı durumları ve başarısızlık durumunda yol açtığı sorunları anlamak, tıbbi alandaki iletişim kaynaklı davranışsal eksiklik, yanlış bilgilendirilme, kullanılan dilin anlaşılabilmesi, empati eksikliği, şiddet vb. pek çok sorunun çözümüne ilişkin ipuçlarına ulaşmamızı sağlayacaktır

Bu çalışma, kişilerarası iletişim çerçevesinde sağlık iletişiminin en mikro taraflarını oluşturan hekim ve hasta-hasta yakını arasındaki etkileşimi ve iletişim sürecini, bilimsel literatürde geçen tüm yaklaşımları ve tartışmaları derleyen bir kaynak; aynı zamanda ilerideki hekim-hasta iletişimi çalışmalarının daha sağlıklı yapılabilmesi adına kılavuz olabilmesi adına literatüre dayalı bir şekilde yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Kişilerarası İletişim, Hasta, Hasta Yakını, Hekim, Sağlık Okuryazarlığı

CULTURAL AND PERSONAL FACTORS AFFECTING COMMUNICATION BETWEEN PHYSICIAN-PATIENT / PATIENT RELATIVE: A THEORETICAL FRAMEWORK

İbrahim Hakan DÖNMEZ¹ Taner TAŞMURAT² Hasan YURDAKUL³

Abstract

Effective communication is crucial for the success of medical world as it is for many professions related to human. It can be mentioned that there are three types of communication in consideration of the parties in the doctor-centered communication studies. The first one is the communication between the doctor and patient with the aim of diagnosing the trouble/ sickness; the second one is carried on with the aim of operating the patient's body, but this type of communication contains the communication between the professionals in order to share the responsibility and authority to decide what to do. The latter one is between the doctor and patient relatives with the aim of informing them about the medical condition and treatment process and it works when the

¹ Assoc. Prof. Dr., Ankara HBÜ Faculty of Communication - Department of Public Relation and Publicity, ihdonmez@gmail.com

² Ph.D. Student, Ankara HBÜ Institute of Graduate Programs - Department of Journalism, tanerdirt@gmail.com

³ Ph.D. Student, Ankara HBÜ Institute of Graduate Programs - Department of Journalism, hasanyurdakull@hotmail.com

communication with the patient is difficult or impossible. In this study the last one, the communication between the doctor and patient or patient relatives, is studied, as it is less studied relatively. The place where the patient's relative informing procedure is most needed is the hospital. Because the hospital; It is a place where direct communication with both patients and patient relatives is obligatory. In this case, cooperating with both the patient and the patient's relatives by establishing a healthy communication is important for treatment. Informing the relatives of the patients has a special importance in terms of the prognosis of the disease, as the patient requires family support during the treatment period.

In this study; First of all, the nature of the communication between the physician and the patient / patient's relatives in different stages and categories of the treatment process will be compiled and discussed within the framework of health communication as in the scientific literature. To understand the factors affecting the communication of physicians, especially with patients' relatives, the functioning of this communication, the tensions and obstructions in this communication process, the situations in which communication is blocked and the problems they cause in case of failure; will allow us to reach hints on solving many problems related with communication like behavioral deficiency caused by communication, misinformation, not understanding the language used, lack of empathy, violence, etc. in the medical field.

This study is a resource that compiles the interaction and communication process between physicians and patients / patient relatives which constitute the micro sides of health communication, all approaches and discussions in the scientific literature within the framework of interpersonal communication; At the same time, it was made on the basis of the literature in order to be a guide for the future physician-patient communication studies in a healthier way.

Keywords: *Health communication, Interpersonal Communication, Patient relative, Physician, Intensive Care, Health Literacy.*

GİRİŞ

İnsan için iletişim önce bir organizma olarak varoluşun, sonra da psikolojik ve kültürel bir varlık olarak toplumsal ve kültürel çevreyi anlamlandırmanın ve kendisini bu çevre içinde konumlandırmanın

temelidir (Fiske, 2014:101). İletişimi kısaca bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci olarak tanımlayabiliriz. İnsanın çevresiyle kuracağı iletişim, kendi içinde başlar ve çevresiyle devam eder. Bundan dolayı kişilerarası iletişim sürecindeki bir insan kısa sürelerle hem bilgi kaynağı hem de alıcı olmaktadır (Kaya, 2016:2, Dökmen, 2014:37-39). Aynı zamanda iki kişi arasında, her birinin diğer kişinin ve değerlerinin farkında olarak, anlamları paylaşması ve tanımlaması ile gerçekleşmektedir (Doğan ve Doğan, 1993; Doğanay ve Keskin, 2008; Gürüz ve Temel Eğinli, 2011). Hartley’e göre ise (2014) kişilerarası iletişim, iki katılımcı arasında yüz yüze ve çift yönlü görüşmelerden oluşan, birbirlerine karşı değişen rolleri ve ilişkileri olan iki insanı içeren, bir olay veya olaylar dizisinden ziyade devam eden süreci tanımlamaktadır. Kişilerarası iletişimin, başkalarına bağımlılık gibi bir durumun da ortaya çıktığı hastalıkta, hasta/hasta yakını açısından anlamı daha da artar. Hasta ve hasta yakını içinde bulunduğu durum sebebiyle geleceğe yönelik kaygılar taşıyabilir. Bu durumda hastanın bakım ve tedavisi ile yükümlü olan meslek üyelerine, iletişime uygun çevrenin oluşturulması ve hasta/hasta yakını ile etkili iletişimin kurulmasında önemli sorumluluklar düşmektedir (Uyer, 2000). Bugün tüm dünyada hasta/hasta yakını için etkili iletişimin önemini kavrayan sağlık yöneticileri, personelin iletişim becerilerini artırma konusunda ekstra çaba harcama gereği duymaktadırlar

Günümüzde sağlık hizmetlerinde hasta katılımının sağlanması konusu, taşıdığı önemden dolayı birçok disiplinin inceleme alanı içine dâhil olmaya başlamıştır (Cengiz, 2007). Hasta katılımı eylemini ortaya koyan etkinlikler, öncelikle bir iletişim ortamı içerisinde gerçekleştiği için, katılımın sağlanmasının iletişikle ilgili boyutu önemlidir. Bu alan; sağlık iletişimi çalışma alanı olarak ilgi görmektedir. Sağlık iletişimi, katılım eylemini, iletişimin amaçları ile iletişim tür ve süreçleri açısından ele alarak açıklamaktadır (Yakut, 2008: 17). Bireyler arasında sağlıklı ilgili olarak oluşan etkileşim ve işlemlere, iletişim kuramlarının eklenmesi ve uygulanmasıyla kavramsallaşan sağlık iletişimi çalışmaları son yıllarda giderek ivme kazanmış ve popüler bir uygulama alanı olmuştur. Spesifik olarak hekim ile hasta arasında söz alışverişini tanımlayan sağlık iletişimi, geniş anlamda disiplinler arası ve çok boyutlu insan etkileşiminin sağlıktaki rolü ve sağlık hizmetleri ile ilgilenen aktif araştırma alanı olarak tanımlanmıştır (Şengün, 2016).

Dolayısıyla iletişim tıp mesleğinin kalbidir demek mümkündür. Etkin iletişim süreci, tedavi sürecinin de daha sağlıklı işlenmesini sağlayacaktır. Hekimlik mesleğinde iletişimin başarısını muhatapları açısından üç farklı kategorideki iletişim oluşturur. Bunlardan ilki; hekimin hastalığı tanımak için hastayla girdiği iletişimidir ki günümüzde hastadan çok hastalıkla meşgul olan modern tıbbın, bu iletişim ihtiyacını teknolojik cihazlar yoluyla olabildiğince azalttığı tartışılmaktadır (Reiser, 1978: 96). İkincisi hasta ya da hasta yakınına hastanın durumunu ve tedavi sürecini en net şekilde paylaşacağı bilgilendirmeye yönelik iletişimidir. Bu iletişim kategorisi de tartışmasız değildir. Özellikle hekimin yoğunluk ve teknolojinin baskınlığı dolayısıyla insani duygulara yabancılaşmasının, hasta/hasta yakınıyla empati eksikliğine yol açtığı, bu nedenle iletişimin amaca ulaşacak etkinliğe ulaşmadığı, sonuç olarak da çatışma ve gerilimin yaşandığı öne sürülmektedir (Okay, 2012: 16-17). Son olarak hasta bedenine yönelik hüküm verme yetkisinin paylaşımını organize etmeye yönelik profesyoneller arası iletişimidir ki, yine günümüzde tıbbi alandaki uzmanlaşma nedeniyle artık tek bir hekimin hastaya ilişkin irade kullanmasının sona erdiği ve hekimler arasındaki uyumun önemli olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Ancak tedavi önceliği ve karar alma uygulama yetkisi konusundaki gerilimin ekip çalışması gerektiren durumlarda olumsuz sonuçlar doğurduğu, tartışma konusudur.

Görüldüğü üzere üç kategorideki iletişim de sorunludur. Çoğu araştırma hekim ve hasta arasında gerçekleşen tıbbi görüşmenin (muayene) sağlık desteği sağlamak açısından temel öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar tıbbi teknolojideki gelişmenin hekimin iletişim becerisine olan ihtiyacı düşürdüğü iddia edilse de, etkin bir iletişim tıp mesleğindeki başarının en önemli unsurlarındandır (Ha ve ark, 2010: 38). Konuya iletişim sahasından bakıldığında bir iletişimin başarıya ulaşması, iletinin alıcısıyla özdeş ya da benzer bir evrenin, ortak bir alımlama ve yorumlama dizgesinin paylaşımını gerekli kılmaktadır. Kavrayış çerçevelerimiz, bakış açılarımız, olguları bağlantılamada kullandığımız ilkeler iletişimin başarısını etkileyen unsurlardır. Ayrıca kişilerarası iletişimde dilin anlam yaratmadaki payının, mimik, tonlama, ortam, duygu yoğunluğu gibi farklı etkenler hesaba katıldığında tahmin edildiği oranda olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle iletişim olgusuna ifade edilen sözcüklerin

ötesine geçerek bütünsel yaklaşmak gerekmektedir. Bunun yanı sıra farklı kültürel değerlere ve bilgi düzeyine sahip insanlarla iletişim kurmak, hekimliğin üstesinden gelmek zorunda olduğu mücadelelerden birisidir.

Bu çalışmanın konusu, hastanelerdeki hekim ile hasta/hasta yakını bilgilendirme sürecini kişilerarası iletişim boyutuyla incelemektir. Çalışmanın bugüne kadar süren Hekim – Hasta/Hasta Yakını iletişimi ve sağlık iletişimi adına yeni bir perspektif katacağı düşünülmüştür. Bu anlamda sağlık iletişimi ve kişilerarası iletişim alanlarında yapılacak olan çalışmalara kaynaklık edebilecektir.

Duygu-yoğun bir toplumsal alan olması sebebiyle şiddet ve çatışma eğilimlerinin daha sık görüldüğü varsayılan hastaneler ve hastanelerdeki belli ünitelerin (Büyükbayram ve Olçay, 2013) iletişim ve etkileşim sorunlarının tespit edilmesi ve çözümlenmesine yönelik önerilerin geliştirilmesi, hastanelerin daha az çatışmanın yaşandığı öteki alanlardaki iletişim sorunları da dahil olmak üzere en aza indirilmesine olanak sağlayabilecektir.

Çalışmanın genel amacı hekim ve hasta yakını arasındaki iletişim sürecinde karşılıklı anlama düzeyine etki eden kültürel faktörlerin literatür açısından tespit edilmesidir. Bu çalışmada, derlenen literatür sonucunda elde edilen bilgilerin, ileride yapılacak sağlık iletişimi ve hasta-hekim iletişimi çalışmalarında yol gösterici olması ve sunulacak olan çözüm önerilerine katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çalışma hekim ve hasta/hasta yakını arasındaki iletişim sürecinde karşılıklı anlama düzeyine etki eden faktörleri tespit etmeyi ve iletişim sahasındaki çalışmalarla elde edilen birikimden de yararlanarak, etkin hekim-hasta yakını iletişiminin dinamiklerini güçlendirerek şiddete kadar varan problemlerin çözümü için yeni olanaklar aramayı amaçlamaktadır.

Hekim ve Hasta/Hasta Yakını İlişkisinde İletişim Modelleri

İletişim, sağlık sektöründe önemli bir yere sahiptir. Sağlığa ilişkin tüm süreçlerin etkin bir iletişim ile devam ettirilmesi, bu iletişime tabi olan tüm tarafların ortak katılımına ve sağduyuya bağlıdır. Bu anlamda yüzyüze iletişim ya da kişilerarası iletişim bağlamında konuyu ele alacak olursak; sağlık iletişiminin başlangıcının hastalığa sahip olan birey (hasta) ile hastanede bu hastalığı çözüme kavuşturacak bir medikal

uzmanın (doktor ya da hekim) bir araya gelmesi ile başladığı söylenebilir. İleride sağlık iletişimi literatürünün incelendiği bölümde de görülecek üzere; sağlık iletişimi bir kitle iletişimi gibi görülsede, her iletişim sürecinin başladığı gibi sağlık iletişimi de yüzyüze iletişim ile doğmuştur. Dolayısıyla sağlık iletişiminin temel ve en birincil taraflarını hekim ile hasta oluşturmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, hekim-hasta ilişkisine yönelik yapılan akademik çalışmaların temel aldığı yaklaşımlar, genel olarak Szasz ve Hollander’ın 1956 yılında yapmış olduğu model üzerinden gitmektedir. Szasz ve Hollander (1956) tarafından tasarlanan hekim-hasta ilişkisi modeline göre 3 tür iletişim şekli bulunmaktadır. Buna göre söz konusu iletişim modelleri 1- *Etkinlik- Edilgenliğe dayalı*, 2- *Yönlendiren – İşbirliğine dayanan* 3- *Karşılıklı iştirake dayanan iletişim* olarak karşımıza çıkmaktadır (Akt. Bloom, 1963:40-41) (bkz. Çizelge 1).

MODEL	Hekimin Rolü	Hastanın Rolü	Modelin Klinik Uygulaması	Modele Örnek Teşkil Edebilecek durum
<i>Etkinlik – Edilgenlik</i>	Hastaya Müdahale eder.	Alıcı (Yanıt veremeyecek durumda ya da eylemsiz)	Anestezi, akut travma, koma, bilinç kaybı	Ebeveyn – Bebek
<i>Yönlendiren – İşbirliğine Dayanan</i>	Hastaya Ne yapacağını Söyler	Eş Ortak (itaat eder)	Bulaşıcı hastalık süreci vb.	Ebeveyn – Ergen Çocuk
<i>Karşılıklı İştirake dayalı</i>	Hastaya ne yapması gerektiği konusunda yardımcı olur.	“Ortaklığa” katılımcı (Uzman yardımı alır)	Çoğu kronik hastalık, psikanaliz vb.	Yetişkin - Yetişkin

Çizelge 1. Doktor- Hasta ilişkisinde Üç Temel Model (Szasz ve Hollander, 1956’dan aktaran Gillespie, 1995:115).

Etkinlik - Edilgenlik iletişim modeline göre; bu etkileşimde hekim aktif, hasta ise pasif tarafları oluşturmaktadır. Bu tür iletişim tamamen acil durumlardan kaynaklanır (ciddi yaralanmalar, belirgin kan kaybı, bilinç kaybı veya koma). Bu durumda hasta tamamen çaresizdir ve doktor onun için bir şeyler yapar ve tedavi hastanın katılımı gözetilmeksizin gerçekleştirilir. Bu modelde hastanın doktoru olan ilişkisi, çaresiz bir bebeğin ebeveyni olan ilişkisine benzetilmektedir. *Yönlendiren-İşbirliğine* dayanan iletişim modelinde ise etkinlik – edilgenlik, modeldeki koşullardan daha az umutsuz durumlar var olduğunda geçerlidir ve hekim-hasta ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Hasta sağlıklı olmamasına rağmen, halen neler olduğunun farkında olarak ayaktadır ve direktiflere uyma yeteneğine sahiptir. Ayrıca bu seviyede hastanın doktoruna harfiyen uyması beklenir. Özünde hasta “Benim için en iyisini bilen sensin, bu yüzden sana geldim, ne yapacağımı söyle ve

bende yapayım.” demektedir. Bu modelin asıl örneği olarak ebeveynin çocuğuyla (ergenlik çağındaki) olan iletişimi gösterilebilir. Son olarak *Karşılıklı iştirake* dayalı iletişim modelinde ise tedavi programının hasta tarafından zaman zaman doktora danışılarak yapıldığı kronik hastalıklarda (diğer bir deyişle şeker hastalığı, sedef hastalığı, kanser vb.) sıkça işe yarayan bir yönetimdir. Bu modele göre doktor, hastanın kendi kendisine yardım edebilmesi için yardımcı olur (Bloom, 1963:41).

Hekim ve hasta ilişkisine farklı bir modellemeye yaklaşan Emanuel ve Emanuel’e göre (1992:2221-2222) ise hasta-doktor iletişimi 4 farklı aşamada değerlendirilebilir; buna göre, *babacıl (paternalist)* iletişim modeli, *bilgilendirici* iletişim modeli, *yorumlayıcı* iletişim modeli ve *görüşmeci* iletişim modeli olarak 4 ayrı kategoriye ayrılmıştır. (bkz. Çizelge 2).

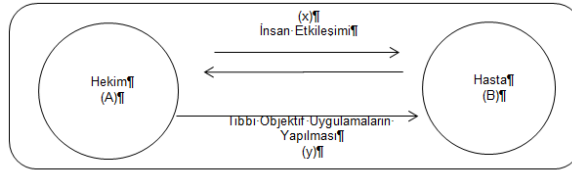
	Bilgilendirici İletişim Modeli	Yorumlayıcı İletişim Modeli	Görüşmeci İletişim Modeli	Babacıl İletişim Modeli
Hastanın Durumu	Tanımlı, sabit, bilinen hasta	Yetkin olmayan ve Çelişkili, Açıklığa Kavuşturulması gereken	Tartışmaya yoluyla değişime, gelişime ve gözden geçirmeye açık	Tarafızsız, hekim ve hasta ile paylaşılan
Hekimin Yükümlülüğü	İlgili olgusal bilgileri sağlamak ve hastanın seçtiği müdahaleyi uygulamak	İlgili hasta durumlarının hastaya açıklanması ve yorumlanmasının yanı sıra hastanın seçtiği müdahalenin uygulanması	Hastayı en uygun durumlardan bahsetmek ve ikna etmek, hastayı bilgilendirmek ve hastanın seçtiği müdahaleyi uygulamak	Hastanın mevcut tercihlerinden bağımsız olarak hastanın refahının teşvik edilmesi
Hastanın Özerk Hakları	Tıbbi açıdan seçme ve kontrol etme	Tıbbi açıdan durumunu anlayabilme	Tıbbi bakım ile ilgili kendi moralini yükseltmek	Tarafızsız değişkenlere razı olmak
Hekimin Rolü	Yetkili Teknik Uzman	Danışman veya tavsiyeci	Arkadaş veya Öğretmen	Koruyucu

Çizelge 2. Hekim-Hasta İlişkisindeki Dört Modelin Karşılaştırması (Emanuel ve Emanuel, 1992:2222).

Söz konusu birinci modele göre (Babacıl “Koruyan-Kollayıcı, Paternalist” iletişim modeli) tıpkı Szasz ve Hollander’ın (1956) etkinlik-edilgenlik modelindeki gibi hastanın hekime duyduğu ihtiyacın maksimum olduğu ve hekimin hastaya çocuğuna yaklaştığı gibi yaklaşmakta olduğu modeldir. Bu ilişki babanın çocuğuna yaklaşmasına (şefkatli) benzetilmektedir. Tüketici modeli olarak da anılan ikinci modele göre ise (Bilgilendirici İletişim Modeli), hekimin hastaya detaylı şekilde tüm bilgileri iletmesi ve yol göstermesi, akabinde seçimin hastaya bağlı olduğu, birbirlerine duyulan ihtiyacın nispeten az olduğu bir iletişim modelidir. Üçüncü modelde ise (Yorumlayıcı İletişim Modeli) hekim-hasta

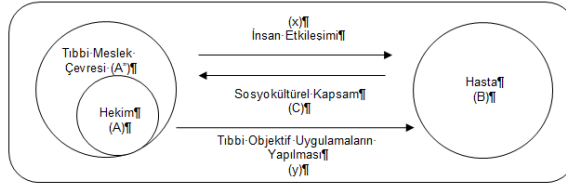
etkileşiminin amacı, hastanın durumunu ve ne istediğini aydınlatmak ile hastanın bu durumların tedavisine ilişkin gerçekleştirecek mevcut tıbbi müdahaleleri seçmesine yardımcı olmaktır. Bilgilendirici doktor gibi, yorumlayıcı hekim hastaya durumun niteliği ve muhtemel müdahalelerin riskleri ve yararları hakkında bilgi verir. Son modelde ise (Görüşmecî – Müzakereci- İletişim modeli) hastalık derecesi ileri seviyede olan kişilerin hekimleri ile sürekli iletişim halinde oldukları ve hastalığın tedavisine ilişkin sürekli karar aldıkları bir iletişim modelidir (Emanuel ve Emanuel, 1992:2221-2222).

Hekim-hasta ilişkisine odaklanan akademik çalışmaların temel almış olduğu bu modeller, söz konusu çalışmamızın da zeminini oluşturmaktadır. Ancak hekim ve hasta ilişkisi; iki aktöründe aralarında etkili bir müzakere sisteminin olabilmesi için mutlaka öğrenilmesi gereken organize bir sosyal davranış sistemidir (Dixon, 1989:9). Bu durum her kültüre göre farklılık gösterebilmekte, hekim-hasta ilişkisine dâhil olan bir çok farklı değişkenleri de barındırabilmektedir. Bu anlamda hekim hasta ilişkisinin sosyo-kültürel aşamalarına yönelik model sunan Bloom (1963), bu ilişkiyi birbirine bağlı olarak geliştirdiği 3 farklı modelde incelemiştir. Bloom'a göre (1963); hekim-hasta iletişimi, dar anlamda hekim ve hastanın aralarındaki temel iletişim düzeyi ile başlar, ardından hekimin tıp biliminin objektif uygulamasını sunması ile son bulur (bkz. Şekil 1).

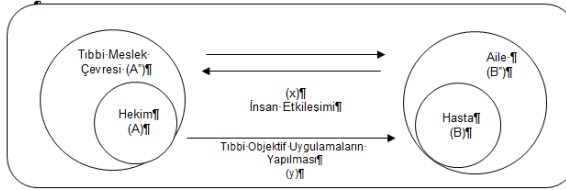
Şekil-1. Etkileşim Modeli-(Bloom, 1963:53).

Bloom'un geliştirdiği bir diğer modele göre ise, profesyoneller arası olan iletişim, yani hasta ile ilgili alınacak kararlarda hekimlerin birbirleri arasındaki iletişim süreci (konsültasyon vb.) de bir önceki modele dâhil olmaktadır (Bloom, 1963:61) (bkz. Şekil 2).

Şekil-2.-Dar-Anlamda-Hekim-Tarafının-Görünümü-(Bloom, 1963:61).

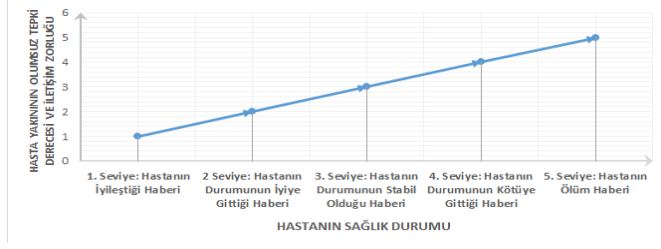
Ve son olarak; tüm iki aşamayı da kapsayan; bütün bu modellerin içine tüm hastanın yakınları (ailesi) ve sosyokültürel değişkenlerin dahil edilmesi sonucunda; hekim-hasta iletişimi farklı bir boyutta değerlendirilmeye hazır hale gelmektedir (Bloom, 1963:63) (bkz. Şekil 3).

Şekil-3.-Sosyal-Bir-Sistem-olarak-Hekim-Hasta-İlişkisi-(Bloom, 1963:63).

Tüm bu modeller; iletişim boyutuyla hekim-hasta ilişkisini farklı biçimlerde ele almış, etkin bir hekim-hasta iletişimini ortaya koymaya çalışmış ve çalışmamızın konusu bağlamında hasta yakınlarının nerede konumlandırılacağı hakkında fikir vermektedir. Ayrıca Szasz ve Hollander bu modellerden birinin diğerinden daha iyi olduğunu veya korumanın yanlış olduğunu ve yanıltıcı olduğunu belirtmektedir (Bloom, 1963:41).

Sağlıklı hekim-hasta yakını iletişimi, bazı hastalıkların tedavi sürecinde ve yoğun bakım tedavisi gerektiren hastalıklarda da hekim ile hasta yakınlarının iş birliğini gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu süreçte iletişimi etkileyen, hastanın sağlık durumunun derecesi (bkz. Şekil 4), hasta yakınının sosyo-kültürel yapısı ile hekimin çalışma koşulları vb. değişkenlerle ilişkisi ortaya konarak elde edilen çıktılar doğrultusunda aşağıdakine benzer grafik tablolarıyla özetlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 4. Hekimin Hasta Yakınına Bilgilendirme Süreci (Hastalığın seyri ve iletişimin zorluğu ilişkisi)

Yukarıdaki şekilde ifade etmeye çalıştığımız üzere, hasta veya hasta yakını davranışları ile hekim davranışlarının farklılık gösterdiğini ileri sürebiliriz (Özmen ve Taşkın, 2012). Bu bağlamda; Hanley ve Grunberg’in 1962 yılında yaptıkları çalışmada, hastaların ve hekimlerin davranış türlerine yönelik ortaya attıkları stereotiplere bakıldığında; hasta tipleri için “*Düşman gibi hasta*”, “*pasif-bağımlı hasta*” ve genellikle kadınlardan oluşan “*manipülatif-baştan çıkarıcı*” hasta şeklinde bir kategorizasyon yapılırken; hekim tipleri için ise “*her şeye kâdir hekim*”, “*endişeli hekim*” ve nadir görülen “*tarafsız hekim*” olarak çeşitlilikleri ifade edilmiştir (Hanley ve Grunberg, 1962:1023-1024). Bu sürece dâhil olan her aktörün, söz konusu bu iki stereotip ile karşılaşması halinde, bu aktörleri şiddete (psikolojik ya da fiziksel) yöneltecek faktörler meydana çıkabildiği söylenmiştir. Ancak Bloom’un “sosyal bir sistem olarak hekim-hasta ilişkisi” olarak göstermiş olduğu modelde de belirtildiği üzere (1963), hekim-hasta ilişkisinin bir çok aktörü bulunmaktadır ve söz konusu iletişim sürecinde etkin rol oynamaktadırlar (Bloom, 1963:63). Örneğin Yoğun Bakım Ünitelerinde yapılan ve daha çok bu ünite de tedavi görmüş hastaların deneyimlerine odaklanan çalışmalarda, iyileşen hastaların ve hasta yakınlarının yoğun bakım deneyimlerinin olumlu olduğu ifade edilmektedir (Hintistan, Nural ve Öztürk, 2009; Adsay ve Dedeli, 2015). Ancak hasta durumunun tam tersi bir seyrinde ilerlemesi halinde de durumu kritik olan hastaların yakınlarının şiddete başvurma eğilimlerinden yola çıkarak, hasta yakını davranışlarının da incelenmesi de önemli gözükmektedir.

Dünya ve Türkiye’de Sağlık İletişimine Yönelik Çalışmalara Genel Bakış

Hekim ve hasta/hasta yakını etkileşimi yurtdışındaki akademik

çevrelerin ilgisini erken dönemlerden itibaren çekmeye başlamış, bu güne kadar hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik pek çok çalışma ortaya çıkmıştır. Ha, Anat, ve Longnecker (2010: 38)'e göre etkili doktor-hasta iletişimi, tıbbın kalbi ve sanatı olarak görülen tedavi amaçlı hekim hasta ilişkisi kurmada merkezi bir işleve sahiptir. Birçok hastanın memnuniyetsizliği ve şikâyeti, hekim-hasta/hasta yakını ilişkisinin bozulmasından kaynaklıdır. Bu nedenle yıllar geçtikçe söz konusu alanda pek çok araştırma yayımlanmıştır. Araştırmaların bir kısmı hastayı müşteri olarak konumlandırarak hekimler açısından daha pragmatik amaçlara yönelirken, bazı çalışmalar tedavinin geliştirilmesine katkı açısından hekim ve hasta/hasta yakını iletişimine ilgi göstermiştir. Ancak hasta yakını ya da hastanın ailesine yönelik yapılan çalışmalar genellikle sorumluluğun hekim dışındaki sağlık çalışanlarına yüklendiği çalışmalar olarak öne çıkmaktadır. Doğrudan hastaya yönelik iletişime oranla, daha az sayıdaki hasta yakınlarına yönelik spesifik çalışmalar özellikle kendini ifade edemeyen çocuk aileleri ile yoğun bakım hastalarının yakınlarıyla iletişimin zorunlu olduğu durumlara odaklanmışlardır.

Literatürde hasta-hekim ilişkisine yoğunlaşıldığı kadar, hasta yakınları-hastanın ailesi ve hekim ilişkisi açısından da belirli çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle hasta-hekim ilişkisine verilen önemin hasta yakınlarına da verilmesi gerektiğini ve hastanın endişelerinin aynı şekilde hasta yakınlarında da olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmalarda hasta yakınlarının ihtiyaçlarına değinilirken (bilgilenme gereksinimi, hastaya yardım etme isteği, destek alma ve duygularını ifade etme gereksinimi, kişisel ihtiyaçlar vb.), sağlıklı hekim-hasta yakını iletişimi için bazı hastalıkların tedavi sürecinde ve yoğun bakım tedavisi gerektiren hastalıklarda da hekim ile hasta yakınlarının iş birliğini gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu noktada söz konusu çalışmalar, hekim-hasta yakını ilişkisindeki sorumlulukları hekimden çok, diğer sağlık çalışanlarına (hemşireler vd.) üstüne yüklediği görülmektedir. Hekimin üzerine düşen sorumluluklar ise çok az bir çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra yapılan çalışmaların çoğunluğunu nicel, ampirik ve sağlık bilimleri alanı yoğunluğunda (tıp, hemşirelik vb.) çalışıldığı görülmüştür. Bu çalışmalarda hasta yakını olarak hastanın ailesi ön plana çıkmış, hasta yakınlarına yönelik hasta ve ailesini merkeze alan etkili bir iletişimin oluşturulması ve devamlılığını sağlaması

gerektiği belirtilmiş ve bu anlamda iletişim becerilerinin geliştirilmesi noktasında hem fikir olunmuştur. Ancak bu iletişim becerileri ve tekniklerinin neler olacağı konusu büyük bir soru işareti olarak kalmıştır.

Yapılan araştırmalara göre iletişimden kaynaklı önemli sorunların bulunduğunu gösteren deliller ortaya çıkmıştır. Örneğin çoğu hastaya yeterli bilgi verilmediği ya da hastaların muayene sırasında verilen bilgileri anlamakta güçlük çektikleri belirlenmiştir. Ayrıca bu ve benzeri çalışmalar tedavi için alınan kararlar konusunda tatminsizlik duygusunu sıkça ifade eden hastaları zikretmektedir (Smelser ve Baltes, 2002). Gordon ve Edwards (2014), iletişim halindeki hastaları, hastalıklarına göre kategorilendirmiş, durumu en basit olan hasta ile en kritik hastaya karşı ne şekilde yaklaşılması gerektiğine dair modeller öne sürmüş ve iletişim sürecinde çıkabilecek sorunlara ilişkin kişilerarası iletişim çerçevesinde öneriler sunulmuştur. Cegala ve Broz'un (2003) çalışmasında sonuçlardan ilki, hastaların medikal görüşme esnasında hekimlere ne sorduklarının üzerinde netlik olmadığı yönündedir. Çoğu hasta sorularını formüle edememektedir. Hekimlerin söyledikleri ve gerçekleştirdiklerini anlamaksızın, bazıları hastalığın açıklaması veya tedavilerinin kabulünü takip etme çabalarını ön planda tutmaktadırlar. Çalışmaya göre kültürel ve kişisel faktörler, ek olarak hastanın bilgilendirmesine uyumlu ve gönüllü olmasında etkilidir. Bunda hastanın hastalığı ve sorunu hakkındaki bilgi birikimleri, soru hazırlamada yetenekleri, spontan soruları, süreçleri ve sonuçlar safhasında bilgilendirme önem taşımaktadır. Çalışmalarda durumu kritik olan ve konuşma yetisine tam sahip olamayan hastalar ile hekimlerin iletişiminin nispeten zayıf kaldığı (Diez-Ascoso, Martinez-Sanchez, Fuentes ve Diez-Tejedor, 2011) tespiti yapılırken, özellikle yoğun bakım ünitesi gibi kritik durumda olan hastaların bulunduğu birimler de ortaya çıkan bu durumlarda, çalışmalara hasta yakınları dâhil olmaktadır (Kahana ve Kahana, 2003: 1). Örneğin yapılan bir çalışmaya göre hekim açısından; hastanın tedaviye yanıt verebilmesi, iletişimin sürekliliği, hastanın demografik yapısı önemli iken, hastalar için önem arz eden değişkenler, hekimin ilgisi, tedavideki hassasiyeti ve iletişim kurma becerileridir (Kahana ve Kahana, 2003). Lautrette ve arkadaşlarına (2007) göre özellikle yoğun bakımdaki hastaların ve hasta yakınlarının daha fazla yakın ilişki

kurmaya ihtiyaçları vardır. Hasta ve hasta yakını üzerindeki bu olumsuz etkilerin alınması da hekimler sayesinde olmalıdır. Hastanın aile üyeleriyle ve yakınlarıyla konuşması için daha uzun süre vermek, ilgilenmek ve iletişim stratejisini bu yönde ayarlamak, ailenin hastaya ilişkin yükünü hafifletecektir (Terakye, 2011: 78-79). Faulkner, (1998: 130), yaşamı tehdit eden veya tedavisi mümkün olmayan hastalık yaşayanlar ve aileleri ile iletişimde sık karşılaşılan problemleri; kötü haberle karşı karşıya gelme, yüzleşme, gizli mutabakat, inkâr, zor sorular, duygusal tepkiler şeklinde belirtmişlerdir. Yazara göre bu durumlar devamında hekime olan güveni sarsabilmektedir.

Hekim ve hasta/hasta yakını etkileşiminde bazı sosyal, psikolojik ve psiko-sosyal yönleri ile de ele alan çalışmalar bulunmaktadır (Smelser ve Baltes, 2002). Sağlık çalışanlarının tutumları hastaların psiko-sosyal ihtiyaçları doğrultusunda değiştiğinden (Finlay ve Sarangi, 2006), iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim verilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Sonuç olarak sağlık hizmetinin sunum kalitesi ile ilgili gelişmelerin bu eğitimle birlikte devamında geleceği tahmin edilmektedir (Finlay ve Sarangi, 2006; Smelser ve Baltes, 2002). Hanhn, Feiner ve Bellin (1989: 884) hekim-hasta ilişkisinin geleneksel ikili modelinin, diğer aile üyelerini açıkça dâhil etmediklerini ileri sürmektedirler. Yararlı bir işbirliğini yönetmek için hekim, hekim-hasta ilişkisinin oluşumunun başlangıcında, diğer aile bireyleriyle doğrudan iletişim de dâhil olmak üzere basit bir aile değerlendirmesi yapmalıdır. Bir hastanın "zor" olduğu ya da çaresizlik duygusunun farkında olduğu ve bir hastanın bakımında hayal kırıklığının farkına varılması, bir işlevsel olmayan telafi ittifakı oluşumunu ve ailenin değerlendirilmesi ihtiyacını da gösterecektir. Hekim-hasta-aile ilişkisinin kilit yönlerini tanımak, hekimin telafi edici ittifakı verimli ve tedavi edici bir şekilde yönetmesini sağlayacaktır. Önemli bir değişiklik gerektiren aile işlev bozukluğu keşfedildiğinde, bir aile terapistinin katılması önerilmelidir.

Ong ve ark. (1995: 913) çalışmasında hekimler ve hastaların yakınlarıyla olan iletişime ilişkin yapılan betimsel ve deneysel araştırmaların aydınlatıcı bazı veriler ortaya koymuş olmasına rağmen, elde edilen bilgilerin halen sınırlı kaldığını itiraf etmektedirler. Bunun nedeni ise büyük olasılıkla kişilerarası ilişkilerde hekimlerin ilişkisinin en

karmaşık olanlardan biri olmasıdır. Bu ilişki eşit olmayan pozisyonlarda olan bireyler (hasta yakını/hasta/ hekim) arasındaki etkileşimi içerir (Ong, Haes, Hoos ve Lammes, 1995: 913). Schouten ve Meeuwesen'in (2007: 21) çalışmasında ise kültür ve etnik köken, çoğu zaman etkili ve doyurucu bir hekim– hasta/hasta yakını ilişkisi kurulmasında engeller olarak gösterilmiştir. Çalışma, kültürlerarası hekim-hasta iletişimi hakkındaki gözlemsel çalışmaları gözden geçirerek kültürlerarası tıbbi iletişim güçlüklerinde daha fazla fikir sahibi olmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Batı ülkelerinde yaşayan Türkler üzerine yapılmış bir çalışmaya göre ise Türk kültürüne sahip hastaların, diğer kültürlerle etkileşime geçme konusundaki sıkıntısından kaynaklı birtakım iletişim problemleri yaşadıkları gözlenmiştir (Schouten ve ark, 2007).

Genel olarak hasta-hekim ilişkisini inceleyen bu çalışmalar dışında, hekim ve hasta yakını/hastanın ailesi arasındaki iletişimi ve etkileşimi konu edinen çalışmalar da mevcuttur. Ancak bu çalışmalar genellikle hasta yakınlarının gereksinimleri ve ne istediklerin ile ilgilenmekte, iletişimin taraflarından hekim üzerinde çok durmamakta ve yaşanan iletişim problemlerine yönelik tatmin edici bilgiler içermemektedir. Bunun en önemli etkeninin ise çalışmaların genellikle tıp alanında yapılıyor olması, iletişim bilimleri açısından çok az çalışılmış olduğu söylenebilir.

Hastalanmak, hastaneye yatmak hasta üzerinde olduğu kadar hastanın aile üyeleri ya da yakınları üzerinde de olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Literatürde, aile üyelerinin ya da hasta yakınlarının gereksinimlerinin bilinmesinin ve karşılanmasının, hastanın iyileşme sürecine olumlu etki yaptığı belirtilmektedir (Barış ve Karabacak, 2013:131). Özellikle yoğun bakım ünitesinde tedavi olan hasta ailelerinin en temel gereksinimi, dürüst, anlaşılır ve zamanında bilgilendirilme ihtiyacıdır (Spatt ve ark, 1986; Ünver, 2003). Aileler genellikle hastayla ilgili umut olduğunu hissetmek ve prognozu bilmek isterler (Aktaş ve Arabacı, 2016). Bu bilgi paylaşımı ise hekim veya diğer sağlık çalışanları ile iletilmektedir. Dolayısıyla çalışmalarda az da olsa bahsedildiği üzere hekimler; aile üyelerini kendilerine soru sormaları için cesaretlendirmeli ve yanlış anlaşılmanın meydana gelmemesine dikkat etmelidirler (Debaty ve ark., 2015).

Ancak daha önce bahsedildiği üzere, yapılan çalışmalarda iletişimin taraflarından hekimin es geçilmesi ya da üzerinde az durulması, bu anlamda iletişim bilimleri bakış açısıyla bir çalışma yapılmasını gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Örneğin; hekim ve hasta yakını iletişiminin içinde bulunulan kültürün iletişim yapısına göre farklı şekillerde gerçekleşebildiği düşünüldüğünde (Helman, 1984:547-548); Türk kültürü içerisinde daha fazla yüksek “bağlamlı-high context” (dolaylı ve kapalı iletişim) bir iletişim tarzına sahip olunması (Erdem ve Günlü, 2006) bu anlamda incelemeyi de gerekli kılmaktadır. Edward Hall tarafından yapılan “yüksek bağlamlı-düşük bağlamlı iletişim” ayrımından yola çıkılarak (1976; 1978), uluslararası anlamda yapılan hekim-hasta/hasta yakını çalışmalarının ülkemizde uygulanabilirliği de başka bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bununla ilgili özellikle diğer ülkelerin açık ve direkt iletişim tarsi (low context – düşük bağlam) çerçevesinde etkileşimlerini gerçekleştirmeleri (Arslan, 2005:77), ülkemizdeki iletişim tarzları ve kültür yapısı ile farklılık göstermektedir. Ülkemizdeki hizmet veren hastanelerin ve çalışan hekimlerin bu anlamda hastalığın derecesine göre hastaya ve hasta yakınına yüksek bağlamlı iletişim (kapalı ve imalı – high context) kurma eğilimi gösterip göstermediği veya hasta yakınının kendini ifade etme noktasında hekim ile bulunduğu durumda göz önünde bulundurularak ne şekilde bir iletişim tarsi seçtiği incelemeye açık bir alan olarak görülmektedir. Dolayısıyla burada bir etnografik yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Etnografik yaklaşımda incelenecek olan bireylerin içerisinde bulunduğu konum ve çevresel özellikler ile söz konusu çevresel özelliklerin dil de dahil olmak üzere insana ait tüm kültürel olgulara yansması geniş çaplı dikkate alınmaktadır (Neuman, 2016; Yaylagül, 2014). Bu söz konusu sorunlara çözüm olabilecek ve alternative öneriler bulunduran Bensing ve arkadaşları (2003:27-32), yukarıda bahsedilen arka planların iletişim sürecinde dikkat edilmesinin ve alışlagelmiş iletişim modellerinin ötesine geçilmesi gerekliliğini ortaya koymuşlardır.

Konu kişilerarası iletişim anlamında değerlendirildiğinde, hekim-hasta/hasta yakını tarafları birbirlerinden ayrı olarak değerlendirilseler dahi, yaşanan kültürel yapının içerisinde birbirlerine görece yakın bireyler olmalarından ötürü (Kenny vd., 2010:763-768; Magnus ve Turkington, 2006; Lipkin, 1996; Bolsoy ve Sevil, 2006), bütüncül bir yaklaşım ile ele alınması ve iletişim boyutuyla da değerlendirilmesi gerekli görülmektedir. Özellikle

yapılan çalışmalarda yukarıdaki bölümlerde bahsedilen hasta-hekim iletişimi modelleri referans alınarak, hasta yakınlarına yönelik “Aile merkezli iletişim modeli” önerilmektedir

Türkiye’deki akademik çalışmalara bakacak olursak, hekim-hasta/hasta yakını etkileşimine tıp alanının dışında, sosyal bilimlerin sahasından yapılan çalışmalarda çeşitlilik göstermektedir ve zengin bir literatür birikmiştir. Ayrıca sosyal bilimlerin içerisinde yer alan iletişim ile fen bilimleri içerisinde yer alan tıp alanını aynı noktada buluşturan “sağlık iletişimi” kavramı, Türkiye’de son zamanlarda akademisyenlerin ilgisini çeken konu olmuştur. Ancak bu kavram çerçevesindeki çalışmalarda kişilerarası iletişim boyutu daha az yer bulmaktadır.

“Sağlık iletişimi”, içeriği sağlık olan her türlü insan iletişimi olarak tanımlanmaktadır. Bireyler arasında sağlıkla ilgili oluşan etkileşim ve işlemlere iletişim kavram ve kuramlarının uygulanması sağlık iletişimini oluşturur. Sağlık iletişimi çeşitli düzeylerde ifade edilir. Ancak bu kavram çerçevesindeki çalışmalarda kişilerarası iletişim boyutu daha az yer bulmaktadır. Bugün iletişim ve sağlık alanını birbirine bağlayan sağlık iletişimi, daha geniş bir yelpazede birey ve kamu sağlığını geliştirme çalışmalarının gerekli bir ögesi olarak tanınmakta ve sağlık personeli/hasta ilişkileri ve sağlık personelinin kendi arasındaki iletişimi daha geri planda kalmaktadır. Yani sağlık iletişimi ile ilgili Türkçe kaynaklara bakıldığında, genellikle sağlık ile ilgili konuların kitle iletişim medyasındaki sunuluş biçimleri üzerinde durulduğu görülür. Örneğin; Ayla Okay’ın (2012) “Sağlık İletişimi” kitabında sağlık iletişimi ve sağlık iletişimi anlayışının gelişimini tarihçesiyle anlatan bölümde, önce sağlık iletişimi kitle iletişim araçları bağlamında değerlendirilmiş, daha sonra sağlık iletişiminin gerçekleşme düzeyleri sıraya konulmuştur. Ancak, sağlık iletişiminde hekim-hasta yakını ilişkisini kişilerarası iletişim çerçevesinde bir nebze daha çok yer veren ve konuyu farklı düzeylere ayırarak betimleyen Tabak, “Sağlık iletişimi” (1999) kitabında, konuyu kuramsal yanlarıyla ve uygulama kısımlarıyla anlatıp, sorunları ortaya koymuş ve tartışmıştır.

Tıp ve Fen alanlarındaki çalışmalardan bir çoğu hekim-Hasta İletişimi ve sağlık iletişimine yöneliktir. Ancak bunlar da hasta memnuniyeti çerçevesindedir ve iletişime bu bağlamda kısmen

değnilmiştir (Aliyev, 2005; Karadayı, 1979; Kırmıloğlu, 2003; Satıcı, 1992; Yalçın Atar, 2012; Kutlu, 2007; Tokur ve ark., 2016; Adsay ve Dedeli, 2015). Örneğin bu bağlamda Aliyev (2005), hastaların memnuniyetinin kötü olduğu ve hekim-hasta-hasta yakını iletişiminin güncelleştirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kırmıloğlu (2003) çalışmasında gebelik ve doğum sürecinde hekim, hasta, ebe, hemşire arasındaki iletişimini de değlendirilmiş, var olan iletişim engellerinin tanımlamış ve bu bağlamda iletişime katılan taraflara yarar sağlayacak bir iletişim modeli oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca Türkiye’deki tıp fakültelerinde, iletişim becerilerinin öğrenilmesi ve öğretilmesine yönelik çalışmalar bulunmakla beraber (Şenol ve ark, 2011: 38; Sayek, Odabaşı ve Kiper, 2010: 7), yapılan çalışmaların tek boyutlu değlendirmelerden ibaret olduğu görülmüştür. Satıcı (1992), hastane hizmetlerinde mevcut sorunları, hekim, hemşire ve hasta boyutunda ele alarak ilgili değışkenleri, çok değışkenli analiz yöntemlerinden aşamasıralı kümeleme yöntemleriyle araştırmıştır. Yalçın Atar da (2012) hemşirelik öğrencilerinin hemşire-hasta etkileşimine yönelik tutum ve davranışlarını, bu tutum ve davranışları etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla tanımlayıcı ve kesitsel tipte araştırma gerçekleştirmiştir. Karadayı (1979) ise, gecekondü mahallelerinde yerleşmiş kırsal yörelerden göç etmiş ailelerin sağlık konusundaki tutumları ve hastalanınca kimlere başvurdıkları açılarından değlendirmeler yapmak üzere araştırma yapmıştır. Görüleceği üzere iletişim sahasından bir iletişim uzmanının ya da iletişim ve sağlık alanındaki iki araştırmacının bir ortak çalışması şeklinde sağlık iletişimine kişilerarası bağlamda yapılmış bir çalışma sözkonusu değildir. Ancak yapılan hasta yakını çalışmalarına bakıldığında ise bu alanda yapılan çalışmaların hasta yakını ile olan etkileşimlerine önem verdiği, bu anlamda durum tespitlerinin yapıldığı ve hasta yakını olarak hastanın aile üyelerinin gereksinimleri ve istekleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Hasta yakını olarak hastanın aile üyelerinin görüldüğü bu çalışmalarda “hekim” öznesinin ise çok fazla irdelenmediği ve iletişimi kurma görevinin sağlık çalışanları etrafında bütünleştirildiği görülmektedir. Literatür taraması esnasında elde edilen söz konusu bu çalışmaların; veri oluşturmaları ve yol gösterici olması açısından önem arz etmesinin yanı sıra, bu alanda hasta yakını-hekim etkileşimi ve iletişimi anlamında çalışmaların gerekli olduğunu da göstermektedir.

Türkiye’de tıp alanında yapılan çalışmalara baktığımızda, bu anlamda hekim-hasta veya hasta yakınına ilgilendiren iletişim aksaklıklarıyla alakalı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda hastanın kritik durumunda, hastayı bilgilendirirken dikkat edilmesi gereken hususlara yer verilmiştir. Kritik durumda olan hastanın kendisinin yoğun duygu karmaşası içinde olduğu gibi, aynı zamanda hastanın çevresinin de bundan etkilenebileceği söylenmiştir. Bu anlamda hekim ile kurulacak iletişimin önemi vurgulanmıştır. Çalışmalarda daha çok teorik bilgilerin ışığında, bilgilendirme sürecinde hekim-hasta iletişiminde iletişimi etkileyen çift yönlü bireysel faktörler ile görüşme sürecinde uyulması gereken noktalara normatif kurallar getirmeye çalışmaktadır. Hekim-hasta iletişiminin nasıl olması gerektiğine etik açıdan odaklanılan çalışmalarda, başarılı bir hekim-hasta iletişiminin, hekim ile hastanın geliştirmekte olduğunu, teşhis ve tedavi sürecinde başarıyı artırmakta da olduğunu ifade ederek hekim-hasta iletişimindeki başarısızlıklar tam tersi etkilere yol açacağı üzerinde durulmaktadır. Buradan yola çıkarak yoğun bakım ünitelerinde ki hastaların yakınlarının sağlık iletişimi sürecine katılması sağlıklı bir hekim- hasta yakını iletişimine zemin hazırlayıp, tedavi sürecinin daha etkili olabileceği düşünülebilir. Sağlıksız bir iletişim süreci sağlık alının da şiddet ile sonuçlanabilmektedir. Bu yüzden iletişimin önemli olduğu öncelikli alanlardan biri de hastane ortamı olduğunu ileri sürebiliriz.

Yukarıda örneklerini sunduğumuz son yıllardaki sağlık çalışanlarının özellikle hekimlerin hasta ve hasta yakınları ile olan iletişim sürecinin hastaların tedavi sonuçlarını da etkilediği yönündeki araştırmaların da etkisiyle Türkiye’deki tıp fakültelerinde, iletişim becerilerinin öğrenilmesi ve öğretilmesine yönelik ilgi artmıştır. Bu bağlamda yapılan bir çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerinin yeterlilikleri için iletişim becerileri çekirdek bir alan olarak kabul edilmiştir (Şenol ve ark., 2011: 38). Çalışmada etkili hekim hasta ve hasta yakını iletişimi hastaya tanı konulması, hastanın tedaviye uyum sağlaması, hastanın ve hekimin stresinin azalması, hasta ve hekim memnuniyetinin artması gibi yararları da gözlemlenmiştir. Bu nedenle iletişim becerilerinin tıp eğitiminde diğer temel beceriler gibi aynı önemi taşıyarak öğretilmesi gerektiği düşüncesi savunulmaktadır (Şenol ve ark., 2011: 39).

SONUÇ

Literatüre dayalı yapılan bu çalışmada hekim ve hasta/hasta yakını arasındaki iletişim çok yönlü olarak ele alınmıştır. Hekimin hasta ve hasta yakınına bilgilendirme sürecinde karşılaşılan sorunların daha çok hekimin hasta ve hasta yakınına bilgilendirme sürecindeki kullandığı dil üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Hekimlerin toplumsal alandaki sosyo-ekonomik yapıya ve içinde bulunduğu toplumun kültürel unsurlarına daha çok dikkat etmesi gerekliliği ön plana çıkarken; hasta ve hasta yakınının hekimle olan iletişimde ise sağlık mesleğinin uzmanlarca yapıldığının zaman zaman göz ardı edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu açıdan kitle iletişim araçlarından elde edilen sağlık bilgisinin hasta/hasta yakını ve hekim arasındaki ön iletişimin temellerini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu durum her iki taraf açısından belirli sorunları doğururken aslında farklı bir iletişimsizliğide meydana getirmektedir. Diğer yandan önemli bir belirleyici faktör kültürdür. Özellikle sağlık kültürü açısından konuya odaklanıldığında hekim ile hasta/hasta yakını arasındaki iletişimsizliğin temel kaynaklarından birinin kültür olduğu görülür. Özellikle hekimlerin kültürel habitusları ileri toplumun kültürel dokusu arasındaki uyumsuzluk temel bir sorun olan eksik iletişimi doğurmaktadır. Yapılan araştırmaların genel olarak hastane ve personeline yönelik olması olayın daha çok teknik kısmına ve bir boyutuna odaklanıldığını gösterir. Olayın diğer boyutunda ise hasta ve hasta yakınının olması ve onlar üzerinde birçok araştırmanın yapılması gerekmektedir. Bu araştırmalarda sosyal bilimlerin bazı alanlarında yer alan araştırmacıların örneğin iletişim uzmanı ve sosyolog gibi meslek gurubunda yer alan kişilerin olması gerekmektedir. Her iki meslek gurubu da toplumun yapısına ve kültürüne daha çok vakıf olduğundan bazı sorunların ortadan kaldırılmasında etkili olabilir. Ayrıca hastanelerde iletişim ve toplum uzmanlarının istihdam edilmesi hekim ve hasta/hasta yakını arasındaki iletişimsel sürecin daha sağlıklı olmasında bir fırsat olarak görülmelidir. Az sayıda yapılan çalışmalar göstermektedir ki Türk kültürü içerisinde en çok saygı duyulan meslekler arasında yer alan hekimlik aynı zamandan sözlü ve yazılı kültürümüzde karamsar ve sitemkarca bakılan bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal kodlarımızdan gelen bazı aktarımlar hekim ile hasta ve hasta yakını arasındaki iletişimi belirleyen faktörler olarak tespit edilmeli ve bu

konuda daha fazla çalışma yapılmalıdır.

Sonuç olarak Desmond ve Copeland'ın (2010; 1-8) dediği gibi insanın daha iyi iletişimci olma serüvenin sonu yoktur. Bu süreç hep devam eder; arada bir duvara çarpılabilir ve yanlışların, anlayışların yeni gelişmelere göre sürekli düzeltilmesi gerekir, özellikle karmaşıklığın ve stresin yoğun olduğu tıp alanında. Yazarlar, hasta/hasta yakınlarıyla hekimler arasındaki iletişimin geliştirilmesi açısından, bu çalışma sonucu ortaya çıkacak veriler ışığında daha fazla iletişim bilimcinin konuya ilgi göstereceği ve sorunun çözümüne yönelik farklı önerilerin yolunun açılacağı varsayılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Adsay, E. ve Dedeli, Ö. (2015). “Yoğun Bakım Ünitesinden Taburcu olan Hastaların Yoğun Bakım Deneyimlerinin Değerlendirilmesi”. *Yoğun Bakım Dergisi*, (6), s. 90–97.
2. Aktaş, Y. ve Arabacı, L. B. (2016). “Yoğun Bakımda Hasta ve Ailesiyle İletişim”. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(3), s. 39–43.
3. Aliyev, İ. (2005). “Bakü Merkez Askeri Hastanesi’nde Yatarak Tedavi Gören Hastalara Sunulan Sağlık Hizmet Kalitesi ve Hasta Memnuniyetinin İncelenmesi”, (Doktora Tezi). GATA / Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
4. Arslan, C. (2005). “Kişilerarası çatışma Çözme ve Problem Çözme Yaklaşımlarının Yükleme Karmaşıklığı Açısından İncelenmesi”. *Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, (14), s. 75-93.
5. Barış, N. ve Karabacak, Ü. (2013). Yatarak Tedavi Gören Hastaların Yakınlarının Hemşirenin Rolünü Algılamaları. *Marmara Ün. Sağlık Bilimleri Ens. Dergisi*, 3(3), s. 131-137.
6. Bensing, J., van Dulmen, S. ve Bates, K. (2003). “Communication in Context: New Directions in Communication Research”. *Patient Education and Counseling*, 50. s. 27-32.
7. Bloom, S. W. (1963). *The Doctor and His Patient: A Sociological Interpretation*. New York: Russel Sage Foundation.
8. Bolsoy, N. ve Sevil, Ü. (2006). “Sağlık-Hastalık ve Kültür Etkileşimi”, *Atatürk Ün. Hemşirelik Yüksek Ok. Dergisi*, 9(3), s. 78–87.
9. Büyükbayram, A. ve Okçay, H. (2013). “Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddeti Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(1), s. 46–53.
10. Cegala, D. J. ve Broz, S. L. (2003). *Provider and Patient Communication Skills Training. Handbook of Health Communication* (1. Basım). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.x
11. Cengiz, S. A. (2007). “İnternet ve Etik: Örnek Uygulama Alanı Olarak Sağlık İletişimi” (ss. 295–305). Sunulan XII. “Türkiye’de İnternet” Konferansı, Ankara.
12. Debaty, G., Ageron, F.-X., Minguet, L., Courtiol, G., Escallier, C., Henniche, A. ve Danel, V. (2015). More than Half the Families of Mobile Intensive Care Unit Patients Experience Inadequate Communication with Physicians. *Intensive Care Med*.
13. Desmond, J. ve Copeland, L. R. (2010). *Günümüz Hastasıyla İletişim*, Çev. D. Yamaç ve E. Tekin (1. Basım). Ankara: Efil Yayınevi.
14. Diez-Ascoso, O., Martínez-Sánchez, P., Fuentes, B. ve Diez-Tejedor, E. (2011). “Sociocultural Study on the Self-perception of Stroke and an Analysis of Doctor-Patient Communication”, *Neurología*, 26(2), s. 81–91.

15. Dixon, T. (1989). "Doctors, Patients and Relationships". *Cam Fan Physician*, 35(9-11), s. 13-15.
16. Doğan, O. ve Doğan, S. (1993). *Toplumu Tanıma ve İletişim (Kişilerarası İlişkiler)* (1. Baskı). Ankara: Somgür Yayıncılık.
17. Doğanay, Ü. ve Keskin, F. (2008). İletişim Çalışmalarında Kişilerarası İletişimin Yeri: Türkiye'deki Kişilerarası İletişim. *Kültür ve İletişim*, 11(1), s. 9-32.
18. Dökmen, Ü. (2014). *İletişim Çatışmaları ve Empati* (52. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
19. Emanuel, E. J. ve Emanuel, L. L. (1992). "Four Models of the Physician-Patient Relationship". *JAMA*, 267(16), s. 2221-2226.
20. Erdem, R. ve Günlü, E. (2006). "İletişim Eğilimlerinin Yüksek Bağlam-Düşük Bağlam Ayırımı ile İncelenmesi: Hastane Çalışanları Örneği". *Hacettepe Üniversitesi Sağlık İdaresi Dergisi*, 9(2), s. 177-195.
21. Faulkner, A. (1998). "ABC of Palliative Care: Communication with Patients, Families, and Other Professionals", *BMJ*, (316), s. 130-132.
22. Finlay, I. G. ve Sarangi, S. (2006). "Medical Discourse: Communication Skills and Terminally Ill Patients", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, s. 665-674.
23. Fiske, J. (2014). *İletişim Çalışmalarına Giriş* (3. Baskı). Çev. S. İrvan. Ankara: Pharmakon.
24. Freitas, K. S., Kimura, M. ve Ferreira, K. A. S. L. (2007). "Family Members' Needs At Intensive Care Units: Comparative Analysis Between A Public And A Private Hospital". *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 15(1), s. 84-92.
25. Gillespie, R. (1995). "The Lay-Professional Encounter", *Society and Health: An Introduction to Social Science for Health Professionals*, Ed. G. Moon ve R. Gillespie, London & New York: Routledge, s. 110-123.
26. Goold, S. D. (1999). "The Doctor-Patient Relationship Challenges, Opportunities, and Strategies". *J Gen Intern Med*, 14(1), s. S26-S33.
27. Gordon, T. ve Edwards, W. S. (2014). *Hasta ve Doktor İletişimi* (1. Baskı), Çev. O. Aytolu. İstanbul: Profil Yayıncılık.
28. Gürüz, D. ve Temel Eğinli, A. (2011). *Kişilerarası iletişim: Bilgiler-Etkiler-Engeller* (2. Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
29. Ha, J. F., Anat, D. S. ve Longnecker, N. (2010). "Doctor-Patient Communication: A Review", *The Ochsner Journal*, 10(1), s. 38-43.
30. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. New York: Doubleday.
31. Hall, E. T. (1978). "Human Needs for Autonomy and Dependence in Technological Environments: Review and Commentary", *Communication Yearbook II*, Ed. B. R. Rubin, New Brunswick & NJ: Transaction Press, s. 23-28.
32. Hanhn, S. R., Feiner, J. S. ve Bellin, E. H. (1989). *The Doctor- Patient-Family Relationship: A Compensatory Alliance*. *Ann Intern Med.*, 109(11), s. 884-889.
33. Hanley, F. W. ve Grunberg, F. (1962). "Reflection on the Doctor-Patient Relationship". *Canad. Med. Assoc. J.*, 66(22), s. 1022-1024.
34. Hartley, P. (2014). *Kişilerarası İletişim* (2.Baskı). Çev. Ü. Doğanay, M. Aktaş Yamanoglu, B. Şimşek, P. Özdemir, H. Karasalan Şanlı ve İ. Özdemir Taştan). Ankara: İmge Kitabevi.
35. Helman, C. G. (1984). "The Role of Context in Primary Care". *Journal of Royal College of General Practitioners*. 34(267). S. 547-550.
36. Hintistan, S., Nural, N. ve Öztürk, H. (2009). "Yoğun Bakım Ünitesinde Yatan Hastaların Deneyimleri". *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 13(1), s. 40-46.
37. Kahana, E. ve Kahana, B. (2003). "Patient proactivity enhancing doctor-patient-family communication in cancer prevention and care among the aged", *Patient Education and Counseling*, (50), s. 67-73.

38. Karadayı, E. F. (1979). “Köylerden Adana’ya Gelen Ailelerin Sağlık ve Hastalıkla İlgili Bilgi, Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Sosyo-ekonomik Faktörler” (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adana.
39. Kaya, A. (2016). Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim (9. Basım). Ankara: Pegem Akademi.
40. Kenny, D. A., Veldhuijzen, W., van der Weijden, T., LeBlanc, A., Lockyer, J., Legare, F. ve Campbell, C. (2010). “Interpersonal Perception in the Context of Doctor-Patient relationships: A Dyadic Analysis of Doctor-Patient Communication”. *Social Science & Medicine*. 70, s. 763-768.
41. Kırımlıoğlu, N. (2003). “Gebelik ve Doğum Sürecinin Hasta-Sağlık Ekibi Arasındaki İletişim Temelinde İncelenmesi” (Doktora Tezi), Eskişehir Osmangazi Ün. Sağlık Bil. Ens. Eskişehir.
42. Kutlu, L. (2007). “Yoğun Bakım Ünitelerinde Sağlık Ekibi Üyeleri, Hasta ve Yakınları ile İletişim”. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 11(1), s. 35-41.
43. Lautrette, A., Darmon, M., Megarbane, B., Joly, L. M., Chevret, S., Adrie, C., ... Azoulay, E. (2007). “A Communication Strategy and Brochure for Relatives of Patients Dying in the ICU”, *The New England Journal of Medicine*, 356(5), s. 469-478.
44. Lipkin Jr., M. (1996). “Patient Education and Counseling in the Context of Modern Patient-Physician-Family Communication”. *Patient Education and Counseling*. 27, s. 5-11.
45. Magnus, V. S. ve Turkington, L. (2006). “Communication Interaction in ICU – Patient and Staff Experiences and Perceptions”. *Intensive and Critical Care Nursing*. 22(3). s. 167-180.
46. Moustakas, C. E. (1994). *Phenomenological Research Methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.
47. Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri - Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. Çev. S. Özge (8. Baskı). Ankara: YAYINODASI.
48. Okay, A. (2012). *Sağlık İletişimi* (1. Baskı). İstanbul: Derin Yayınları.
49. Ong, L. M. L., Haes, J. C. J. M. de, Hoos, A. M. ve Lammes, F. B. (1995). “Doctor-Patient Communication: A Review of the Literature”, *Social Science and Medicine*, 40(7), s. 903-918.
50. Özmen, E. ve Taşkın, E. O. (2012). “Zor Hasta” ve Hasta-Hekim İlişkisinde Yaşanan Güçlükler. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 21(4), s. 250-257.
51. Reiser, S. J. (1978). *Medicine and the Reign of Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
52. Satıcı, Ö. (1992). “Doktor, Hemşire ve Hasta Sorunlarının Çokdeğişkenli Kümeleme Yöntemleri ile Araştırılması” (Doktora Tezi), Dicle Ün. Sağlık Bilimleri Ens., Diyarbakır.
53. Sayek, İ., Odabaşı, O. ve Kiper, N. (2010). *Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitim Raporu - 2010*, Ankara: Türk Tabipler Birliği, s. 1-97.
54. Schouten, B. C. ve Meeuwesen, L. (2007). “Cultural Differences in Medical Communication: A Review of the Literature”, *Patient Education and Counseling*, 64(1-3), s. 21-34.
55. Schouten, B. C., Meeuwesen, L., Tromp, F. ve Harmsen, H. A. M. (2007). “Cultural diversity in patient participation: The influence of patient’s characteristics and doctors’ communicative behaviour”, *Patient Education and Counseling*, 67, s. 214-223.
56. Smelser, N. J. ve Baltes, P. B. (2002). “Doctor-Patient Interaction: Psychosocial Aspects”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, s. 3816-3821.
57. Spatt, L., Ganas, E., Hying, S., Kirsch, E. R. ve Koch, M. (1986). “Informational needs of families of intensive care unit patients”. *QRB Qual Rev Bull*, 12, s. 16-21
58. Şenol, Y., Özdoğan, M., Oktay, C., Yılmaz, T. T. ve Bozcuk, H. (2011). “Hasta-Hekim İletişimi-İletişim Becerileri Eğitimi ve Eğiticilerin Rol Modelliği”, *Tıp Eğt. Dünyası*, (31), s. 38-44.
59. Şengün, H. (2016). *Sağlık Hizmetlerinde İletişim Yönetimi*. İstanbul Tıp Fak. Dergisi, 79(1), s. 37-42.
60. Tabak, R. S. (1999). *Sağlık İletişimi* (1. Baskı). İstanbul: Litaratür Yayınları.

61. Terakye, G. (2011). “Kanserli Hasta Yakınlarıyla Etkileşim”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Elektronik Dergisi, 4(2), s. 78–82.
62. Tokur, M. E., Aydın, K., Çalışkan, T., Savran, Y., Cömert, B. ve Ergan, B. (2016). “Hasta Yakınlarında Yoğun Bakım Algısı ve Memnuniyeti”. Yoğun Bakım Dergisi, 7, s. 57–61.
63. Uyer, G. (2000). “Hemşire-Hasta İletişimi ve İletişimin Hasta Yönünden Önemi”, Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences, (8), s. 90–94.
64. Ünver, V. (2003). “Yoğun Bakım Ünitesinde Hastası Olan Ailelerin Gereksinimlerinin Saptanması”. Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi, 7(1), s. 75-81
65. Yakut, İ. (2008). Sağlık İletişiminde Katılımın İşlevi (Hasta ve Hasta Yakınları Açısından) (1. Basım). İzmit: Umutepe Yayınları.
66. Yalçın Atar, N. (2012). “Hemşirelik Öğrencilerinin Hemşire-Hasta Etkileşimine Yönelik Tutum ve Davranışları” (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Ens., İstanbul.
67. Yaylagül, L. (2014). Kitle İletişim Kuramları - Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar (6. Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MİLLİ KÜLTÜR SANAT: ŞADIRVAN DERGİSİ ÖRNEĞİ

Behlül Burak DUMLU³⁸

Özet

Dergiler, yazılı kültür ve basının gelişmesiyle bilginin ve kültür sanat öğelerinin nesilden nesile aktarılmasında önemli bir kitle iletişim aracı olarak yüzyıllardır hayatımızda yer almaktadır. Avrupa’da icadının ardından yaklaşık iki yüzyıl gecikmeyle ülkemize ulaşan matbaanın günümüze değin giderek artan etkileri kayda değerdir. Bu çalışmada, 1949 yılı içerisinde 35 sayı olarak Behçet Kemal Çağlar tarafından çıkarılan Şadırvan adlı haftalık kültür sanat dergisi konu edinilmiştir. Dergide başyazar ve imtiyaz sahibi Behçet Kemal Çağlar’ın yanı sıra yakın dönem Türk Edebiyatı’nda kimlikleri ve eserleriyle halen önemini koruyan birçok isim yer almaktadır. Derginin sütunlarına taşınan yazıların teması Türkçülük ve halkçılık temellidir. Milli ve yerli olma düşüncesi derginin arka kapağında yer verilen reklamlara dahi yansımaktadır. Milli bir şuurla eserler verilmesine karşın dünya edebiyatındaki gelişmeler de göz ardı edilmemiştir. Yerli olma gayesiyle döneminin diğer dergileri gibi folklor içerikleri ve amatör yazarların desteklenmesi ihmal edilmemiştir. Döneminin milliyetçi karakterini taşıyan, çok partili siyaset sahnesinin eşliğinde olmasına rağmen siyasetten uzak kalmayı amaç edinmiş, öğretici fakat eleştirel perspektife sahip Türk basınının kültür sanat perspektifinden bir izlek sunması nedeniyle yadsınamaz bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Şadırvan, Kültür Sanat Dergisi, Behçet Kemal Çağlar, Türk Basın Tarihi*

Abstract

Magazines have been in our lives for centuries as an important mass communication tool in the transfer of knowledge and culture and art factors from generation to generation with the development of written culture and press. The increasing effects of the printing house are remarkable which reached our country with a delay of two centuries after its invention in Europe. In this study, studied the weekly culture and art magazine called Şadırvan, published by Behçet Kemal Çağlar in 1949 as

³⁸ Araştırma Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Ün., İletişim Fak. İletişim E-posta: bbdumlu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9760-1897>

35 issues. As well as the editor and franchisee Behçet Kemal Çağlar, the magazine includes many names that still maintain their importance in the recent Turkish Literature with their identities and works. The theme of the articles carried to the columns of the magazine is Turkism and populism. The idea of being national and indigenous is reflected even in the advertisements on the back cover of the magazine. Although works have been produced with a national consciousness, developments in world literature have not been ignored. With the aim of becoming a local, folklore contents and support of amateur writers were not neglected like features of the other magazines Şadırvan's period. Şadırvan, has an undeniable importance thanks to bearing the nationalist character of its period, aims to stay away from politics despite being on the verge of the multi-party political scene and having an instructive but critical perspective.

Keywords: *Şadırvan, Culture and Art Magazine, Behçet Kemal Çağlar, Turkish Press History*

Giriş

Bu çalışmanın amacı, 1949 yılında 35 sayı ve haftalık sanat mecmuası olarak yayınlanan Şadırvan dergisini Türk kültür sanat dergiciliği bağlamında incelemektir. Çalışma, nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı betimsel bir çalışma olup, araştırma kapsamında kaynaklara ulaşılarak incelemeler yapılmış ve alt başlıklar halinde konu analiz edilmiştir.

Derginin okuyucuyla buluştuğu 1940'lı yıllarda dünyada ve ülkemizde süregelen mevcut koşulların ve basının konu edinildiği birçok çalışma bulunmasına karşın Şadırvan dergisinin Türk süreli yayın tarihindeki yerine ve önemine değinen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın koşullarını ve sonuçlarını yansıtan, milli bir karakteri ön plana çıkaran yahut bu duruşa taban tabana zıt dergilerin yarattığı ortamda varlığını sürdüren Şadırvan'ın ayırt edici özelliği ise siyasal bir çerçeve içerisinde resmedilen çevresinden ayrılarak Türk kültür-sanatı adına kaleme alınmasıdır. Derginin geniş yazar kadrosundaki isimler Türk basın tarihi için olduğu kadar Türk edebiyatı için de önem arz etmektedir. Bu isimlerin birçoğu yaşadıkları dönemin edebiyat tavrını şekillendiren ve yansıtan isimlerdir.

Kitle iletişim araçları, insan hayatının her anında ve alanında yer almaktadır. Gelişen teknolojilerle birlikte iletişim araçlarının gündelik yaşamdaki payı giderek artmakta, bireysel yönüne ek olarak kamuoyu oluşturan, toplumsal ve sosyo-kültürel işlevleri ön plana çıkmaktadır. Süreli yayınlar, yayımlandıkları dönemin koşullarının anlaşılması ve aktarılmasında önde gelen kaynaklardır. Haber verme unsurunun başatlığına ek olarak medya araçları yalnızca haber veren, bilgilendiren değil aynı zamanda belli bir perspektiften görüşleri aktaran ve şekillendiren birer kaynak olarak var olurlar. Şadırvan'ın üstlendiği amaçlardan birisi de tam olarak böyledir. Derginin yayımlandığı dönem, genç cumhuriyetin ilk yıllarına tekabül etmektedir. İmparatorluktan ulus formuna dönüşen ve yeniden inşa edilen devletin ve inkılâpların idealist karakteri, derginin bütün sayılarına sirayet etmiş vaziyettedir ve rahatlıkla anlaşılabilir.

Derginin idealist tavrı aynı zamanda eleştireldir. Derginin tüm sayılarının ilk sayfalarında Şadırvan imzasıyla yer alan giriş yazıları başta olmak üzere şiir, hikaye gibi edebi ürünlerin ve folklor yazılarının dışında neredeyse tüm satırlarında sert rüzgârlar eser. Bu eleştirelliğin altında, derginin genel tutumu olarak belirlenen doğrunun önce geçmişin anlaşılmasında daha sonra ise geleceğe uygulanmasında kesin çizgilerle belirlenmiş hâlinin okuyucuya aktarılması amacı vardır.

Derginin araştırmaya konu edilmesinden önce daha iyi anlaşılması adına yayımlandığı dönemde bütün dünyada ön plana çıkan milliyetçilik düşüncesi kavramsal olarak ele alınacak ve tarihsel düzlemde hangi biçimlerde algılandığı aktarılmaya çalışılacaktır. Ardından genelden özele inilerek, milliyetçilik düşüncesinin topraklarımızdaki tamamlayıcı unsuru Türkçülük düşüncesi tanımlanacak ve imparatorluk sürecinden ulus devlet sürecine hangi dönemlerde ne düzeyde algılandığı aktarılmaya çalışılacaktır. İster küresel bakış açısıyla milliyetçilik düşüncesi ister ulusal bakış açısıyla Türkçülük düşüncesi olsun, ikisi için de tüm kesimlerce kabul görmüş bir tanım veya olumlu ya da olumsuz bir bakış açısı bulunmamaktadır. Bu iki kavrayışın tanımlarına dair farklılıklar ve

Kuram kısmının izahının ardından derginin incelenmesine geçmeden önce derginin hangi dönem ve koşullarda yayımlandığı aktarılacaktır. Döneminde yer alan basın kanunları karşısında basının

durumu, hangi süreli yayınların yer aldığı belirtilecek fakat durum detaylandırılma gayesiyle ele alınacakken, Şadırvan dergisi, diğer dergilerle bir mukayese maksadıyla sunulmayacaktır.

Dergi incelemesi esnasında derginin yazar kadrosu, biçimsel özellikleri ve içeriğinde yer alan eserler nitelikleri ele alınacaktır. Yalnız dergide yer alan eser, edebi üslupla değil esasında hangi amaçla kaleme alındıkları maksadıyla irdelenecektir.

Sonuç kısmında ise yürütülen çalışmada dergi derinlemesine incelenmiş, varılan sonuçlar açıklanmış, derginin Türk süreli yayınları adına aktarılmak istenen önemi ortaya konmuş olacaktır.

Milliyetçilik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Ulus-devletin ve milliyetçiliğin etkisinin artmasıyla birlikte, sosyal bilimlerin değişik kolları bu olgu üzerinde araştırmalar yapmaya ve bu kavramları tanımlamaya çalışmışlardır. Milliyetçilik hakkında çok farklı tanımlar yapılmıştır. Yapılan tanımlar ile tanımlı yapan aydınların ulusal kimlikleri ve sahip oldukları dünya görüşleri arasında bir paralellik ortaya çıkmaktadır. Bazı düşünürler, milliyetçilikleri farklı sınıflara ayırma yoluna gitmekte ve bazı toplumlarda gerçekleşmiş olan milliyetçiliği iyi, liberal, insancıl olarak takdim ederlerken, başka bir toplumda kendini gösteren milliyetçiliği ise kötü, entegral, jakoben, totaliter veya irredentist olarak sunmaktadırlar (Uzun, 2003: 140).

Milliyetçilik, 1700'lü yılların sonunda bir Fransız rahibi tarafından ilk kez kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi'yle birlikte yöneticilerin dahi şahsi mülkü olmaması sebebiyle temel dayanak olarak birey-yurttaşlar olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde anlam kazanan ulus kavramıyla birlikte milliyetçilik kavramı, bir topluluğun bir yere bağlılığını, kültür bilincini, birlik ve beraberliği temsil eder hale gelmiştir (Yılmaz, 2013:195-198).

Ulusçuluk veya nasyonalizm olarak bilinen milliyetçilik, birbirlerini dil, kültür, tarih bağlarıyla bir araya getiren ve siyasal sistemin meşruluğunu kabul eden toplulukların düşünce anlayışıdır. 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış olan milliyetçilik akımı; ulus, kapitalizm, endüstrileşme gibi çağdaş olguların ürünü olarak görülebilir (Calhoun, 2009, s. 23-27).

Milliyetçilik kavramı politik ve bilimsel alanlarda çok değişik manalarda kullanılmaktadır. Bazıları bu kavramla bir bağımsızlık savaşını anlatmak isterlerken, bazıları da onu değişik halklara karşı yürütülen baskı ve sindirme politikası anlamında kullanmaktalar. Milliyetçilik bazen sağ, bazen sol bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır (Winkler, 1978: 5'ten aktaran Akıncı, 2014:133). Milliyetçilik ulusun üyelerini, belirli simgeler dizisini, inançlar ve yaşam tarzlarını, kendi ortak siyasal kaderlerine ilişkin karar verme iradesine sahip bir topluluğa ait olma duygusunu bireyler üzerinde kazandırır (Guibernau, 1997: 93). Max Weber, milliyet duygusunun kaynağının değişik milletler ve dönemler için birçok farklılık gösterdiğini ifade etmiş ve millet kavramının, "kendini bağımsız bir devlet biçimde ifade edebilen bir duygu birliği", buna dayalı olarak da "kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluk" olarak ifade edilebileceğini belirtir (Weber 1986: 172).

Yirminci yüzyıl milliyetçiliğinin tarihsel iddialara dayanan bir emperyalist niteliğe sahip ve komşu ulus devletlerin toprağını bir zamanlar büyük ataları tarafından yönetilen tarihsel vatanları olarak gören bir yapıda tanımlayan Karpat, istisnası olarak Cumhuriyet Türkiyesini örnek gösterir: "Yukarıda tasvir ettiğimiz milliyetçiliğin istisnası Cumhuriyet Türkiyesiydi. Şöyle ki; Türkiye Cumhuriyeti, her ne kadar kültürel ve dilsel yönden belli bir Türklük bilincine sahip olsa da Balkanlar ve Ortadoğu'daki diğer bütün ülkelerin aksine, Osmanlı'dan resmi bir etnik, ulusal kimlik devralmamıştı. Gerçekten de Cumhuriyet Türkiyesi, büyük bir Türk nüfusuna sahip olanlar da dahil, eski Osmanlı toprakları üzerinde yayılcı iddialarda bulunmayı net bir şekilde reddetti" (Karpat, 2009:97-98).

Eşitlik taleplerinin artmasıyla daha çok gündeme gelen milliyetçilik ile birlikte modern sistemde doğal olarak ortaya çıkmaya yüz tutmuştur. Milliyetçiliğin, modern devletlerin yönetsel ihtiyaçlarını karşılaması ve bu sayede düzenin, birliğin rahatlıkla sağlanabilmesi öngörülmektedir. Niteliği fark etmeksizin kültürle her anlamda bağlantılı olan milliyetçilik, kültürel bir olaydır. Aidiyet, bilinirlik duygularını ifade eder ve en önemli kavramı eşitliktir. Bu bağlamda batıda ortaya çıkan milliyetçilik hareketleriyle birlikte hak ve özgürlük talepleri artmış, halk kendini tanıma yolunda yeni bir adım atmıştır (Hobsbawm, 2014:120-132).

Modern toplumların oluşumunda belirleyici etkenlerden biri olmasına rağmen milliyetçiliğin anlaşılmasında hala zorluklar

bulunmaktadır. Bunun en temel nedeni, milliyetçiliğin kültürel, ekonomik ve siyasal özelliklerinin yanında bir ideoloji olarak da tasarlanmış olmasıdır. Belirleyici olma ve anlaşılma zorluğu, paradoksal bir yapı gibi görünse de; bu durum, milliyetçiliğin varlığını sürdürmede etkili olan eklemlenmeci bir yapıya sahip olmasıyla açıklanabilir (Karakaş, 2006:58).

Türk Milliyetçiliği ve Türkçü Düşüncenin Tarihsel Gelişimi

Türk milliyetçiliği, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri ve devletin içinde bulunduğu savaş ve çatışma ortamının etrafında gelişecektir. Bu kesişme noktası etrafında, Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Batı etkisindeki eğitim kurumlarında ortaya çıkan yeni oluşumlar bu kesişme noktalarına yeni bir anlam dünyası kazandıracaktır. Osmanlı Türkleri, bu yeni yapısal oluşumlar, onların üzerini kuşatan yeni anlam dünyası ve yeni kurumsal yapı içinde milliyetçiliği hayata geçirecek; yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde bu üç unsur etkileşimi, Türk milliyetçiliğinin özel biçimini ve yörüngesini tayin edecektir (Göçek 2002, 63-76).

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar ulus ve ulus bilinci düşüncesine gerek halk ve gerekse de aydın sınıf içerisinde pek rastlanılmamaktadır. Bu durumu açık bir biçimde gösteren anekdotlara da sık rastlanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Paris'te bulunan bir kaç Jön Türk'e hangi ulustan oldukları sorulduğunda önce, "Müslümanız" diye cevap verirler. Müslümanlığın bir din olduğu hatırlatılınca soruyu "Osmanlıyız" biçiminde cevaplarlar ve bunun da bir ulus olmadığı belirtildiğinde gençler bir türlü Türk olduklarını söylemeyi düşünemezler. 1908 yılında da, İstanbul ve Selânik'te sokağa dökülen kitleler, söyleyecek bir ulusal marşları olmadığını fark ederek Meşrutiyeti Fransız Ulusal Marşını söyleyerek kutlamışlardır (Akçam, 1995:38).

Osmanlı Devleti'nde eğitim, kültür alanında ve gündelik yaşamda "Türk" kavramının yeri ve kullanımı olumsuz bir nitelik göstermektedir. Bu dönemde ve hatta yirminci yüzyılın başlarında dahi Osmanlı okullarında Türk tarihine ilişkin herhangi bir şey okutulmamaktadır. Örneğin 1911 yılında bile, Türk orta eğitim kurumlarında okutulan ve çağdaş tarihi ele alan temel kitapların sayfalarının 3/2'si Fransız tarihine geri kalanı da diğer Avrupa devletlerinin tarihine ayrılmış, Türkiye'den ve Türklerden hemen hemen hiç söz edilmemiştir. 1908 devrimine kadar medreselerin kapıları Türkçeye kapalıdır; var olan tarih ise, Peygamberin hayatı ile başlayan bir Osmanlı-İslâm tarihidir (Akçam, 1995: 37).

Tanzimatla beraber, "hürriyet", "vatan", "millet", "meşrutiyet", "meşveret" gibi sadece sözlüklerde yer alan kelimeler, onlara verilen yeni anlamlarla ana düşüncenin birer simgesi olarak sürüm kazanmıştır. Batıdan gelen yeni fikirler, yeni bir yaşam isteği uyandırmış, bu yaşama umanın çabası içinde, toplumun görüşü değişmiş, yeni gelenek ve görenekler belirmeye başlamıştır (Levend, 1989: 146).

Meşrutiyet'e kadar Osmanlı aydınları, Batı'da gelişen dil, kültür ve soy temeli üzerinde yükselen milliyetçi akımların ve bir Türk milliyetçiliği olgusunun farkında olmuşlar, ancak "cinslik ittihadı" (soy birliği) olarak tanımladıkları bu biçim bir milliyetçiliğe de karşı olmuşlardır (Bayraktutan, 1996:52).

1908 Temmuz'unda Jön Türk devrimi olduğunda, ülkede milliyetçilik akımından iz bulunmamaktadır. Hiçbir yayın organı, hiçbir örgüt bu düşünceyi savunmamakta ve hiçbir siyaset adamı ve parti bu konuda açık bir tutum takınmamaktadır. Siyasal ve entelektüel ortam, "Baticılar" ve "Osmanlıcılar" ile "İslâmcılar" tarafından işgal edilmiştir. Altı yıl sonra Türkiye, Almanya'nın yanında savaşa girdiğinde, Türk milliyetçiliği sağlam bir biçimde kök salmış bir düşünce akımı haline gelmiştir; en azından imparatorluğun başkentinde böyledir. Gazete ve dergiler bu düşüncenin propagandasını yapmakta, ekonomik ve kültürel örgütler bu doğrultuda talepler ileri sürmektedir (Georgeon, 1999:60).

1908 Devrimi ve onun izleyen Jön Türk döneminde Osmanlı aydınları arasında kabul gören İslâmcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülükten, sonuncusunun biraz daha öne çıktığı ve Balkanlarda toprak kaybının devam etmesi, o zamana kadar devlete sadık kalan Müslüman Arnavutlar ve Araplar arasında milliyetçiliğin gelişmesi, Türkçülüğün, hem Osmanlıcılık hem de İslâmcılık karşısında yükselmesine yardımcı olmuştur. Savaşın patlak vermesi Jön Türk rejiminin Türk ulusçuluğunu gerek toplumsal gerekse ekonomik olarak daha açıktan benimsenmesini sağlamıştır. Rusya'dan gelenler tarafından başlatılan Turancı hareket içinde benimsenen Türk birliği fikirleri, etkin faaliyetler gösteren Türk Ocağı'nın ve Türk Yurdu Dergisi'nin yardımıyla aydınlar arasında yayılmıştır (Poulton, 1999:96-97).

1940'lı Yıllarda Basının Durumu

İkinci Dünya Savaşı, Lozan Antlaşması ile dünyaya varlığını kabul ettiren Türkiye'nin, geleceğini tehlikeye atabilecek bir gelişmeydi. Türkiye'nin savaşa girmesi, cumhuriyetle elde edilen kazanımların kaybedilmesine sebep olabilirdi. Başka bir ifade ile Batılı tarzda çağdaş devlet oluşturma yolunda atılan adımların meyvelerini vermesi için, Türkiye'nin bir süre daha barışçıl bir ortama ihtiyacı vardı. Ancak 1939 yılı bu barışçıl ortam isteğinin hayal olduğunu gösterdi (Seydi, 2012:57). II. Dünya Savaşı'na katılmayan bir ülke olmasına rağmen, Türkiye savaştan en çok etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Özellikle düşünsel ve toplumsal hayatta savaşın etkisi bariz bir şekilde kendini göstermiştir (Akandere, 1998:146). Her ne kadar Türkiye'nin savaş esnasındaki konumlanışı savaşa katılmadığını gösterse de savaşın getirdiği koşullardan ne politik ne de ekonomik olarak geri durmak mümkün olmamıştır.

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin yaşadığı iç ve dış sorunlara karşı ülkenin tepkisini basın yansıtmıştır. Türkiye'nin yüreğinin nasıl attığını, beyninin nasıl çalıştığını derinliğine anlatacak en önemli kaynak, Türk basınında çıkan yazılar ve yorumlardır (Weisband, 2008:58). Ancak savaş koşullarında basın yoğun bir denetim altındadır. Savaşta izlenen politikaya bağlı olarak gazete ve dergiler de hükümet görüş ve icraatleri minvalinde bir politika izlemiştir. Basında sıklıkla görülen sansür ve kapatma uygulamaları, 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun *"Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı icra vekilleri heyeti kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isimle gazete çıkaramaz"* talimatlarını içeren 50. maddesidir. Bu maddeye dayandırılarak birçok süreli yayın organı, hiçbir gerekçe gösterilmeksizin Bakanlar Kurulu tarafından sansüre uygulamış, geçici ya da kalıcı şekilde kapatılmıştır.

1931 Matbuat Kanunu genç cumhuriyetin ilk matbuat kanunudur. Daha önce yürürlükte olan kanun; temelde 1909'da başlayıp daha sonra ilavelerin yapıldığı gerekli görüldüğü yerlerde eklemeler ve çıkarmaların olduğu veya basınla ilgili düzenlemelerde basın kanununda öte diğer kanunların devreye girdiği bir süreç olarak görülebilir (Ayhan, 2009:175).

Kanun taşıdığı özellikler ve iktidara verdiği yetkilerle bir devrim kanunu niteliğindedir. Basına bir görev verilmiştir ve bu görev evrensel nitelikten çok mevcut sistemi koruma ve yapılan inkılâpları savunma amacı taşır. Basının yaşaması da idarenin kontrolünde yayın yapma şartına bağlıdır. Basının kontrol edilmesi aynı zamanda toplumda oluşacak fikir hareketlerinin ve toplumsal gelişmişliğin kuralları ve planlı bir şekilde yapılmasının da önünü açmıştır (Arabacı, 2008:83).

Meclis basın kanununu kabul ettikten sonra tatile girmiştir. Başlangıçta iktidar yanlısı basın kanunu birkaç özellik dışında olumlu karşılamıştır. Ancak ağustos ayı muhalif basının susturulduğu bir dönem olarak dikkati çekerken; Yarın, Yılmaz politik gazetelerinden sonra Son Posta ile birlikte Sertel'in basın hayatından çekilmesiyle iktidar yanlısı basın ve iktidarla tartışıp muhalefet edecek bir gazete ve gazeteci kalmamıştır. Şimşekleri üzerine çeken muhalif basının ortadan kalkmasını sağlayan basın kanunu aynı zamanda iktidar yanlısı basının da dikkatli yayın yapmasına sebep olmuştur. Kanunun getirdiği sıkı ortam daha sertleşecek ve çok partili döneme kadar devam edecektir (Güz, 1993:139-140).

Hükümetlere basını kontrol etme, bazen de susturma yetkisi veren 1931 Tarihli Matbuat Kanunu'na, 1938 yılında yeni maddeler eklenmiştir. 27 Haziran 1938'de Matbuat Kanunu'na eklenen maddelerle getirilen değişiklikler şunlardır: *"Yayın faaliyetinde bulunacakların idareden ruhsatname alma zorunluluğu. Siyasi nitelikte yayın organı çıkaracaklar için teminat yatırma zorunluluğu Sui Şöhret sahibi kişilere yayın organı çıkarma yasağı. Orta ve yükseköğretim kurumlarında disiplini bozacak mahiyetteki olaylar ile ilgili haberler. Her yayın organının çalıştıracağı tüm personelin kimliğini idareye bildirme zorunluluğu. Basın yolu ile işlenen suçlarda zamanaşımı ile ilgili değişiklik."* (Güvenir, 1991:42).

Yedi yıl sonra tekrar eklemelerin yapıldığı (27 Haziran 1938) bu kanunla, habercilik anlamında bir gazete veya derginin özel girişim amaçlarla elde ettiği haberin bir başkası tarafından ancak bir gün sonra kullanılacaktır. Bununla birlikte, çalışan herkesin hükümete bildirdiği, basın yoluyla şantaj ve baskının cezalandırıldığı, her türlü muhalefetin susturulması için yönetime yetki verildiği bir döneme girilmiştir (İnuğur, 1992:105).

Türkiye'nin kağıt açısından büyük ölçüde Almanya'ya bağımlı olması da, gazetelere karşı baskı aracı olarak kullanılmıştır. Bu anlamda

Almanya'ya muhalif olan, eleştiren gazeteler sayfa sayılarını azaltma durumunda kalmıştır. Aynı zamanda büyük Alman şirketleri kendilerinden yana olmayan gazetelere verdikleri reklamları kesmiş, gazeteleri ekonomik anlamda sıkıntı yaşamaya mahkum etmiştir. Bu anlamda en çok mağdur olan Tan gazetesi olmuştur. Tan'a verilen reklamlar kesilmiş, gazetenin baskıları yansıtan yayınlarının ardından da Cumhuriyet dışındaki basın organları tarafından Almanya'nın bu yaklaşımı protesto edilmiştir (Yavuz, 2016:8).

Dönemin basınında yaşanan gelişmeleri Topuz şöyle aktarır (2003: 169): “Türkiye savaşın dışındadır ama 1940 Kasım’ında İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan edilecektir. Hükümet artık savaş bitene kadar bu sınırsız yetkileri kullanacaktır. Basın özgürlüğünün hiç lafı olmaz bu dönemde, Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda, dilediği gazeteyi, dilediği sürece kapatacaktır. Bu kararlar kesindir, ne Meclis karışır bunlara, ne de Danıştay. Kararı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra Başbakanla mektuplar yazılır. Devlet başkanının olgunluk gösterip gazeteleri affetmesi istenir. Günün birinde de bu aflar çıkar. Gazetenin patronuna “Gazeteni artık çıkartabilirsin” denir ve gazete yeniden çıkmaya başlar.”

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı haberlerin gazetelere hiç girmemesi, bazılarının büyütülmemesi, konusunda Başbakanlık’tan ya da Basın Yayın Genel Müdürlüğü’nden gelen talimatlardan birkaçı şöyledir (Topuz: 2003,168):

- “Türkiye’den bahseden radyo haberlerinin, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü’nden izin almadıkça yayını yasaktır.” (19 Eylül 1939)
- “Rusya yazılmayacak, ‘Rusya’ kelimesi tek başına kullanılmayacak, ‘Sovyet Rusya’ diye yazılacaktır.” (23 Aralık 1939)
- “Anadolu Ajansı’nın haberlerinden başka haber yazılmayacaktır; sansasyonel başlık yazılmayacaktır; başmakale yazılmayacaktır; ikinci baskı ve ilave yapılmayacaktır.” (10 Haziran 1940)
- “Gazetelerde büyük manşetler yalnız iç haberler için kullanılacaktır; dış haberler tek sütuna dizilecek ve bu haberlere en çok 12 puntodan büyük başlık konmayacaktır; Basın-Yayın Genel Müdürlüğü’nden ve Anadolu Ajansı’nın vereceği dış haberlerden başka hiçbir dış haber yayınlanmayacaktır; Türk rejiminin ve bu rejimin ideolojisinden gayrı, velev inceleme adı altında olsa da diğer rejimlere ve ideolojilere ait yayın yapılmayacaktır.”
- “Cumhuriyet’te Nadir Nadi’nin makaleleri neticesinde açılan kalem tartışması son bulacaktır.” (3 Ağustos 1940)
- “Hatay’da 15 haydut 3 otomobil soymuş, bir polisi öldürmüş, 2 kişi yaralanmış ve 15.000 lira gasp ederek kaçmışlar. Bu haber yazılmayacaktır.” (29 Ağustos 1941)

Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nün gazetelere gönderdiği uyarı yazılarından bazıları şöyledir (Topuz, 2003:168-169):

*Tasvir-i Efkar Gazetesi Genel Müdürlüğü'ne,
Gazetenizin 15 İkinci teşrin (Kasım) 1940 tarihli üçüncü sayfasındaki
Muharrem Feyzi'nin siyasi makalesi iki sütun üzerine plase edilmiştir. Bu
hareketiniz talimata aykırıdır. Saygılarımı sunarım.*

*Basın-yayın Genel Müdürü
Selim Sarper*

.....
*(Reisicumhur İsmet İnönü, Ankara civarında küçük bir seyahat yapmak
üzere Ankara'dan hareket etmiştir.)*

Gazeteler bunun haricinde hiçbir şey yazmayacaklardır.

*Basın-yayın Genel Müdürü
Selim Sarper (14. 12. 1940)*

.....
*Son günlerde İstanbul matbuatında dikkat çeken bir genişlik alan malum
polemiklere, yarın sabahıtan itibaren ve kesin olarak son verilecektir.*

*Matbuatımızın her hususta dikkatli ve ılımlı bir yayınla birleşik, Türk
kamuoyunun gerçek yansıtıcısı olarak kalmasını önemle rica ederim.*

*Basın-yayın Genel Müdürü
Selim Sarper (28.5.1941)*

*Tasvir-i Efkar Gazetesi Müdürlüğü'ne
13 Haziran 1941 tarihli sayınızın birinci sayfasında, Türkiye hakkında
Berlin'den gelen haber telgrafına 36 puntoluk başlık koymanız, bu husustaki
talimatın ruhuna aykırıdır. Bu vaziyetinizin dolayısıyla, sizi talimata aykırı hareket
etmiş saymaktayız. Saygılarımı sunarım.*

*Basın-Yayın Genel Müdürü
Selim Sarper (14.06. 1941)*

Şadırvan'ın yayınlandığı 1940'lı yıllarda, İkinci Dünya Savaşı'nın da etkileriyle düşün ve basın ortamında Türkçü yayınlar basının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu dönemde, Bozkurt, Bozok, Türk Yurdu, Türk Amacı, Tanrıdağ, Çınaraltı, Millet, Doğu, Büyük Doğu, Bucak, Toprak,

Özleyiş, Davran, Gökbörü, Orhun, Kopuz, Türkçülük, Kürşad, Altınışık, Milli Birlik, Özleyiş, Verim, Hareket, Düven, Kalem, Serdengeçti, Kızılalma gibi Türkçü süreli yayınların varlığından söz etmek mümkündür.

Yukarıda adı geçen dergiler tıpkı Şadırvan'da olduğu gibi içeriklerini yerli ve milli olma esasına dayandırarak oluştursa da perspektifleri ve ele aldıkları meseleler farklıdır. Şadırvan'da mesafeli olunacağı çıkış yazısından itibaren belirtilen ve aralıklarla okuyucuya hatırlatılan siyasal menşei konular diğer dergilerin sütunlarında sıkça yer almaktadır.

Türkçü Kültür Sanat Dergisi Şadırvan
Şadırvan'da Yazar Kadrosu ve Behçet Kemal Çağlar

Şadırvan dergisi 1 Nisan 1949 tarihinde yayınlanmaya başlamış, 2 ciltte toplam 35 sayı olarak aralık vermeden 25 Kasım 1949 tarihine kadar yayınlanmıştır. Birinci cilt 1'den 26'ya, ikinci cilt ise 27'den 35'e kadar olan sayıları kapsamaktadır. Şadırvan, sözlük anlamıyla abdest almak, su içmek için çeşme ya da havuz şeklinde camii avlularında yer alan yapılara verilen isimdir. *İyiye - Güzele - Doğruya* sloganı ile okuyucusuna merhaba diyen derginin tüm sayıları 16'şar sayfadan oluşmakta, imtiyaz sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden Behçet Kemal Çağlar'dır.

Aslen Kayserili olan Behçet Kemal Çağlar 1908 yılı Erzincan doğumludur. Kayseri'nin Şabanbeyzadeler namıyla bilinen ünlü bir ailesinden Şaban Hamdi Bey'in oğludur. Çalışlar, Çağlar'ın hayat öyküsünü ve edebi kimliğini, “Bir yüksek memurun oğlu olan Çağlar, ilk ve ortaokulu Anadolu'nun çeşitli kentlerinde okudu, Kayseri Lisesi'ni ve Zonguldan Maden Mühendis Okulu'nu bitirdi (1932), Fransa'ya gönderildi, dönüşünde İktisat Bakanlığı'nda görev yaptı, Halkevleri müfettişliği görevinde bulundu (1935/39); Erzincan'dan milletvekili seçildi (1941), daha sonra politikadan çekilerek Robert Kolej'de edebiyat öğretmenliğine başladı (1947). Şadırvan adlı haftalık dergisini çıkardı (1949); 1961'de Kurucu Meclis üyesi oldu; TRT Yönetim Kurulu Başkanlığı, TRT program uzmanlığı gibi görevlerde bulundu. İlk şiiri arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı Hep Gençlik dergisinde, daha sonraki şiirleri de çeşitli dergilerde (Hayat, Muhit, Varlık, Yedigün, Yücel, Millet, Doğu, Türk Dili 1928/68) yayımlandı. Onuncu Yıl marşının sözlerinin yazarı ve Cumhuriyet döneminin resmi şairi olan Çağlar, Atatürkçülük ve vatan sevgisi vb. konularda halk şiiri geleneğine bağlı, öğretsel özellikte şiirler yazarak yüksek sesle okunan, coşkulu yurtsever bir şiir tarsi gerçekleştirdi” ifadeleriyle aktarmıştır (1993:335).

Heper ise Atatürk'ün coşkulu bir hayranı olarak tanımladığı Çağlar için, “Halk şiirinden etkilenmiştir. Toplu şiirleri Benden İçeri adlı kitapta yer almaktadır. Dolmabahçe'den Anıtkabir'e Kadar adlı kitabı Atatürk'ün Çağlar tarafından yazılmış bir biyografisidir” sözlerini sarf eder (2006:188).

Gökşen, Çağlar'ın ölümünü şu sözlerle anlatır, “Canlı, yaşam dolu, ölümünden bir gün öncesine dek koşar gibi yürüyen Çağlar'ın beklenmedik ölümü yeri doldurulamaz bir boşluk oldu... Hastalığı uzun sürmedi. 10 saat içinde çok yiğitçe bir mücadele sonunda: Türk ve Müslüman olarak ölüyorum diyerek ruhunu teslim etti” (1970:26-27).

Ayrıca Gökşen, Çağlar'ın vasiyetine dair şu satırları aktarır (1970:28): “Ölümünden bir süre önce, mezar taşına yazılmak üzere, bir arkadaşına şu dörtlüğü yazıp vermişti:”

*Toprağa kanından bir şey katıyor
Kalbi her şiirinde ayrı atıyor
Anayurdun Atatürk'ün aşığı
Behçet Kemal Çağlar burada yatıyor*

Geniş bir yazar kadrosuna sahip olan dergide Yahya Kemal Beyatlı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Kutsi Tecer, Kâzım Nami Duru, Remzi Oğuz Arık, Mustafa Nihat Özön, Agah Sırrı Levend, Hilmi Ziya Ülken, Adnan Saygun, Samet Ağaoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Bekir Sıtkı Erdoğan, Munis Faik Ozansoy, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Muhip Dıranas, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Mehmet Kaplan, Arif Kaptan, Hikmet Dizdaroğlu gibi isimler yer almaktadır.

Şadırvan'da Biçimsel Özellikler ve Reklamlar

Şadırvan'ın ilk sayısının kapağında Bayezit Şadırvanı'na yer verilmiş, derginin adıyla özdeş bu yapı, “Yıkılırsa bir milyon liraya bile tekrar yapılamayacağı salâhiyetlilerce söylenen eser” olarak tarif edilmiştir. Derginin diğer kapaklarında Levni, Gauguin, Hakkı Anıl, Nakşi, Dr. Rıfat Osman, Sami Yetik, Turgut Zaim gibi ressamların resimlerine rastlamak mümkündür.

20. sayıyla birlikte ilk sayfanın mizanpajında değişikliğe gidilmiş, bahsi geçen sayıya kadar Şadırvan yazısının solunda yer alan cilt-sayı ve sağında yer alan tarih ibareleri yer değiştirmiştir. Son sayısı olan 35. sayıda ise Şadırvan yazısının sağında ve solunda herhangi bir bilgiye yer verilmemiş, cilt ve sayı ibarelerine yer verilmeden yayınlanmıştır.

Dergi, 10. sayıya kadar Vatan Matbaası'nda dizilip, İsmail Akgün Matbaası'nda basılmıştır. 10. sayıdan itibaren son sayıya kadar ise dizgi ve basım işleri Vatan Matbaası'nda yapılmıştır. Tüm sayılarının

kapaklarında birer resim yer almaktadır ve bu tasarımların tamamı İsmail Akgün tarafından yapılmıştır.

Akgün'ün imzasını taşıyan kapak tasarımları neredeyse tüm sayılarda kırmızı sade boyalı bir çerçevenin ardından lacivert çizgili içe doğru daralan çizgilerle bir çerçevenin daha olduğu, çift çerçevenin içerisinde bir resmi muhteva etmektedir. En üstte yer alan, derginin sloganı olan *İyiye - Güzele - Doğruya* sözlerine, hemen altında derginin ismine ve çıkaranın Behçet Kemal Çağlar olduğuna yer verilmiştir. Sol alt kısımda mevcut sayının numarası, sağ alt kısımda fiyat bilgisine ve orta alt kısımda ise derginin basım yerine ithafen *Vatan Neşriyatı* ibaresi bulunmaktadır.

Yalnız Topkapı Sarayı'nın dış surlarının içinde yer alan Çinili Köşk'ün tavanını resmeden 25. sayının kapak tasarımında dış çerçeve rengi kırmızı değil mavi renktir. Kapak fotoğrafı olarak farklı tek sayı ise Atatürk'ün ölüm yıl dönümü olan 10 Kasım'a ithafen fotoğrafına yer verilen 32. sayıdır.

Dergi, 35 sayısında toplam 164 adet reklam almıştır. Yedişer reklamla 8. sayı ve 10. sayı en çok reklamın, ön iç kapağı reklamsız olacak şekilde iki reklamla 29. sayı en az reklamın alındığı sayılardır. Reklamların büyük bir kısmı edebi eser tanıtımlarından oluşmaktadır. İçerik yerel ve milli olsa da reklamveren şirketlerin ulusal olup olmaması asli bir kriter değildir. Yabancı dil eğitimi veren LinguaFon'un 11, lastik üreticisi Goodyear'ın 9, kişisel bakım ürünleri üreticisi Nivea'nın 2 ve radyo üreticisi Cristal Grandin ve Ora'nın 1 kez reklamlarına yer verilmiştir. Derginin reklam gelirine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1 Temmuz 1949 tarihli 14. sayısına kadar 30 kuruş olan fiyatı, 14. sayıyla birlikte 50 kuruşa yükseltilmiştir. Senelgi 1500 kuruş, altı aylığı 750 kuruş olan abonelik fiyatları ise senelik 2500 kuruş, altı aylığı 1250 kuruş olarak belirlenmiştir. Derginin tiraj bilgilerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şadırvan'da Konular, İçerik ve Üslup

Çok partili hayatın tecrübe edildiği ilk yıllarda vücut bulmasına rağmen dergi, siyasetten uzak ve yalnız bir sanat mecmuası olarak ilerleyeceğini Şadırvan imzasıyla ilk sayfasında yayınlanan derginin

manifestosu mahiyetindeki *Niçin Çıkıyoruz?* adlı yazıda okuyucularıyla şu sözlerle paylaşmıştır: “Sanattan başka hiçbir cazibemiz olmayacak. Çekici olmak gayretiyle politikaya sarmayı, mizaha kaymayı, sinemanın açık saçık resimlerinden faydalanmayı filan reddetmiş bulunuyoruz... Her Türk aydını, Türk sanatının nasıl geliştiğini, hangi durakta olduğunu merak eden bir yabancıya işte bu sıralarda sanatımızın aynası diye mecmuamızı uzatabilecektir. Hiçbir dar görüşe, hiçbir sabit fikre saplanmayacağız”.

Bu yazıda, çıkış amacının yanı sıra gelecek sayıların sayfalarında okuyucuları nelerin beklediği, içerikten mizanpaja değin verilmeye çalışılmış, derginin sütunlarında sıklıkla görülen eleştirel üslubun nasıl olacağı ise şöyle ifade edilmiştir: “Sayfalarımızda tenkidin büyük bir yeri olacaktır. Büyükten maksadımız, uzun demek değildir; esaslı demektir; hatır-gönül kaydından uzak, ilim ölçülerine dayanan demektir”.

Yine aynı yazıda, derginin gelecek sayılarında yer alacak konuların yelpazesinin genişliği ve başvurulacak kaynakların niteliği şöyle tarif edilmiştir: “Türk tiyatrosunun geçirdiği buhranlarla kavuştuğu gelişmelerden tutun da; Türk resminin Uşak halısındaki tecellisinden Uygur sanatındaki köklerine kadar her sanat meselemizden - sanat endişesi başta - milleti canla başla sevip işin ilmini esasından bilenleri konuşturmaya çalışacağız”.

Derginin önemli bölümlerinden ikisi ise derginin bütün sayılarının son sayfalarında yer alan *Dünyada Sanat Hareketleri* ve *Bizde Sanat Hareketleri* adlı bölümlerdir. Dünyada Sanat Hareketleri adlı bölüm R.E.Y imzasıyla, Bizde Sanat Hareketleri adlı bölüm ise imzasız olarak yayınlanmıştır. Sanatçılardan haberler veya eserlerinden bölümler, kültür sanat konferanslarından anekdotlar, yeni çıkan süreli yayınlar, okuyucu veya izleyiciyle buluşan edebi eserlerden haberler, anma yazıları, etkinlik davetleri gibi birçok haber Şadırvan'ın sütunlarında kendisine yer bulmuştur. Ülke çapında düzenlenen sanat etkinlikleri bazen haber olarak bazen ise sanat takvimi içerisinde okuyucularla paylaşılmıştır. Türk süreli yayınlarında bu minvalde haber köşelerine yer veren dergilerin öncülerinden birisi 1921-1923 yılları arasında yarım aylık ilim ve sanat mecmuası olarak yayımlanan Dergâh dergisidir. *İstanbul'un On Beş Günü* adlı bölümde imzasız olarak, iki sayı arası şehirde gerçekleşen sosyal ve kültürel faaliyetler okuyucuya aktarılmıştır.

Çoğunu Çağlar'ın yazdığı Yurt Güzellemeleri Şadırvan'da önem arz eden bölümlerden birisidir. Çıkış yazısında bu bölüm, okuyuculara şöyle duyurulur: “Orta iki sayfamız, hemen her nüshada bir ‘Yurt Güzelleme’ne ayrılmış olacaktır. Yurdumuzun bilinmeyen köşelerinin manzarasından, folklorundan, insanından, güzelliklerinden ve yüceliklerinden izler taşıyacak olan bu yazılarla yurdu sanat gözüyle köşe köşe gezmiş olacağız”.

Dergideki ilk yurt güzelleme, birinci sayıda Ahmet Muhip Dıranas tarafından *Dolambaçlı Sokaklar, İçli İnsanlar Memleketi* betimlemesiyle Sinop şehri için kaleme alınmıştır. Bu bölümde verilen eserlerin tamamında görüldüğü gibi süslü bir dil tercih edilmiş ve söz sanatlarından yararlanan yazılar kaleme alınmıştır. Bir diğer yurt güzelleme bu kez Behçet Kemal Çağlar imzasıyla beşinci sayıda derginin sayfalarına taşınmıştır. *Yidiğin Harman Olduğu Yer* başlığıyla İzmir şehrine ait güzellemelere yer verilirken, Çağlar'a ait bir de isimsiz şiire yer verilmiştir.

Diğer güzellemeler ise beşinci sayıda *Denizin Taş Ucundan Göğün Başucuna Kadar* başlığıyla Mersin şehrini anlatan, onuncu sayıda *Yedi Tepenin Bir Güzeli* başlığıyla Maraş, on birinci sayıda *Akıncılar ve Ermişler Diyarında* başlığıyla Konya, on üçüncü sayıda *Denizle Karanın Sarmaş Dolaş Olduğu Yer* başlığıyla Muğla, şehirleri için kaleme alınmıştır. Kalan sayılarda sırasıyla Ankara, İstanbul, Antalya, tekrar Muğla, Isparta, Balıkesir, Afyon, tekrar İzmir, Erzincan, tekrar Mersin, Gümüşhane ve Bayburt, tekrar Ankara ve Aydın illeri okuyucuya aktarılmıştır. Arada bir yazıların yayınlanmaması, zaman zaman aynı ilin anlatılması gibi nedenlerin tek bir açıklaması vardır. O da bu bölümün Behçet Kemal Çağlar'ın gezi rehberi mahiyetinde olmasıdır. Çağlar, gezdiği yerleri yalnızca ziyaret etmekle kalmamış, aynı zamanda bu ziyaretlerini okuyucularıyla da paylaşmıştır.

Derginin göze çarpan bölümlerinden birisi de *Şadırvan'ın Hikayesi* adlı köşesidir. İkinci sayısındaki *Sokak Fenerleri* adlı Neclâ Maraş'ın hikayesiyle başlayan dizide, üçüncü sayıda Fahri Erdinç'in *Yalan* adlı hikayesine, beşinci sayıda Selami Başkurt'un *Çakırın Kahvesi* adlı hikayesine, altıncı sayıda Fahri Erdinç'in *Yazalım* adlı hikayesine, onuncu sayıda Fahri Erdinç'in *Uğurlu Hüseyin Efendi* adlı hikayesine yer

verilmiştir. Devamı sayılarda da sıklıkla Erdinç'in hikayelerine rastlanır. Erdinç, Şadırvan'ın önemli hikaye ve şiir yazarlarından ki kimi eserlerinin tanıtımı da dergi sütunlarında yer bulabilmiştir. 1986 yılında Bulgaristan'ın başkenti Sofya'daki ölümüne değin Erdinç; iki şiir kitabı, beş hikaye kitabı, dört roman, bir piyes, bir inceleme kitabı ve bir de anı kitabı yazmıştır. *Şen Olasın Halep Şehri* adlı şiiri dışındaki eserlerinin tamamı Şadırvan'dan sonra vücut bulmuş eserlerdir.

Hikaye dışında Şadırvan'da destanlar, halk hikayeleri ve folklore yazılarına sıklıkla yer verilmektedir. Destanlar, ilk sayıda Hilmi Ziya Ülken'e ait *Millet ve Destan* başlıklı, her milletin kendi destanını yaratması ve bir kültür birikimi oluşturmaya dair örnekler verdiği destan yaratmanın anlatıldığı yazı eşliğinde *Destanlardan Damlalar* bölümüyle okuyucuya duyurulsa da kalan sayılarda destan anlatımları ya da destanlara dair düşünceler belirli bir başlık altında sunulmamış. Bu durum, derginin çoğu sayfasında aynıdır. Sayfa sayısı sabit, ilk ve son sayfalar mutlak fakat iç sayfalardaki planlama Şadırvan'da değişkenlik arz etmektedir.

Şadırvan'ın ilk sayısından itibaren her sayının ilk sayfasında Şadırvan imzasıyla bir eleştiri yazısı kaleme alınmaktadır. Bu yazılar çoğunlukla Behçet Kemal Çağlar'ın cümlelerini içeren yazılardır. Bu yazılarda eleştiri, konu edinilen sanat mecrası kadar çeşitlidir. Şiirden, hikayeye, tiyatrodan, folklore, sanatçı olmak meselesinden sanat kültürüne varıncaya değin her konu Şadırvan'da eleştirel bir dille ele alınmıştır. Kapağında yer alan *İyiye - Güzele - Doğruya* sloganı doğrultusunda, bu yazıların çoğu değerler üzerinedir. Elbette ki eser tanıtımlarında ya da bilhassa eser incelemelerinde kendisini gösteren yazar merkezli eleştirilerle karşılaşmak mümkündür fakat geri kalan eleştirilerin tamamı kültürel faaliyetler ya da tutumlar üzerinedir.

Öyle ki, Şadırvan'ın ikinci sayısının ilk sayfasında Şadırvan imzasıyla ve *Çıkar Yol* başlığıyla yer verilen yazıda, "Dünyadaki değerlerin yaprak dökümü var... Görüşler, kanaatler, inanlar, hepsi sarsılmış bulunuyor. İnsan gönüllerini çekecek, insan ruhlarına ürperti verecek çok az şey kaldı. İnsanoğlu, artık kolay kolay inanmıyor; kolay kolay heyecan duymuyor... Bir manzaranın, bir hadisenin üzerinde durup 'Bakın: ne güzel!' diye uçaktaki yolcuları heyecana getirmeye imkân var

mı? Bir yutucu hızdır gidiyor” sözleriyle bir yazarın ya da o yazarın eserini eleştirel bir tavırla ele almak yerine yekûn bir eleştiriyle Türk edebiyatında yeniliklerin taklitten öteye gitmediğinden, Türk edebiyatına eser kazandıran isimlerin azlığından yakınılmaktadır.

Üçüncü sayıda benzer bir konu işlenmiş, *Sanatkâra kaybeder gibi olduğu haysiyetini iade etmeliyiz* başlıklı bir yazıyla Şadırvan ilk sayfalarında okuyucusunu selamlamıştır. Devam eden sayılardaki “*Yapılanla Yapılması Gereken, Eskiye Bilmeyen Yeni Sadece Cahildir!, Sanatın Çilesi, Nedir Bu Marazi Edebiyat?, Tarihimizin Emri Boynumuzun Borcu ve Anadolu Stajı*” gibi yazılarla yine yeni sayının açılışı bir eleştiri yazısıyla yapılmıştır.

Edebiyatın her alanına nüfuz etmeye çalışan Şadırvan’da eleştiri elbet yalnız başyazılardan ibaret değildir. Her alana dair kabul gören bir tutum okuyucuya aktarılmış ve okuyucunun da Şadırvan’ın *İyi Güzel Doğru*’sunu paylaşması arzu edilmiştir. İstedığınız sayfasını çevirin ya da istediğiniz yazarından bahsedecek olun, Şadırvan’da genel kabul geçmişin getirdiklerinedir. Müzikten mimariye, şiirden hikayeye sanatın hangi dalı ele alınırsa -istisnalar olmakla birlikte- geçmiş anlatısı hayranlık üzerinedir ve yeni ele alındığında mutlak suretle yeniden eskisi gibi olması en azından yaklaşması beklenmektedir. Şadırvan’ın penceresinden bakıldığında yeni, genellikle beyhude bir taklit olarak görülmektedir. Son olarak ise yetersiz, boş olarak görülen ‘yeni’nin gidişatı sorgulanmaktadır.

Musikimiz Nereye Gidiyor ve *Resmimiz Nereye Gidiyor* adlı iki bölüm yeninin sorgulandığı asıl bölümlerdir. İlk sayıda müzik eleştirilerine yer verilen bölüm, “Bu sayfamız, musikimizin davalarına ayrılmış bulunmaktadır. Türk musikisi bahsinde şimdiye kadar ço kdefa uluorta ileri sürülmüş iddiaları, yetkililerin bir müsbet neticeye bağlamasını istiyoruz. Türk musikisi, geçmişine ve kaynaklarına lâıyk bir ihtişamla nasıl yaratılıp gelişecektir? Bu sayfaları takip edenler bu girift soruların bir uçtan olsun cevabını bulacaklardır, sanırız. Bu bahiste sözü olanların konuşacağı yeri işte biz hazırladık; söylemek ve yazmak da onlardan... Şimdiden müjdeleyelim ki, bu sayfalarda sık sık Ahmet Adnan Saygun’un salâhiyetli yazıları yer alacaktır. İşte Garp musikisi ile birlikte mizim musikimizin seyrini ve kaderini çizen, eskime bilmez bir

yazısı” açıklamalarıyla sayfanın bir kısmında okuyucuya müjdelenmiş, sayfanın kalan kısmında Saygun’un “Hamlet Hayatın da Zaruretidir Sanatın da...” başlıklı yazısına yer verilmiştir. Yazısında Saygun, Türk musikisinin artık yeni bir atılımla ‘hamle’ yapması gerektiğini, değişmenin ve ilerlemenin böyle mümkün olacağını belirtmiştir.

İlk sayıdan itibaren yer verilen bu bölümlere mutlak olarak her sayıda ya da aynı başlık altında yer verilmemiştir. Zaman zaman okuyucuyla paylaşılan bölümlerdir. *Resmimiz Nereye Gidiyor* adlı bölüm için de durum aynıdır. İlk sayıda, Muvaffak Sami Onat imzasıyla *Resme ve Bedri Rahmi’ye Dair* başlıklı bir yazı, ikinci sayıda Arif Kaptan imzasıyla *Milli Karaktere Doğru* başlıklı bir yazı yayınlanmış. Üçüncü sayıda bu bölüm es geçilmiş yerine Sabiha Bengütaş’ın *Heykeltıraşlığımız* adlı yazısı paylaşılmış, dördüncü sayıda ise *Klasik Resme ve Tabiata Dair* bölümü olarak verilmiştir. Bu bölümün mevcudiyeti ise okurlara şu sözlerle duyurulmuştur:

“Bu sayfamız Türk resminin varsa bütün ilerleme ve gelişme safhalarını mevcutsa bütün duraklama ve aranma sebeplerini - yetkililerin karşılıklı düşüncelerini yayınlamak, açılacak sergilerin özelliklerini belirlemek, başka memleketlerdeki resim hareketlerinden haber vermek, başka memleketlerdeki resim tenkidlerinden iktibaslar yapmak suretiyle - ortaya atmaya çalışacaktır. Resmimiz nereye gidiyor! sorgusuna toptan cevap vermeyi isteyen ve bu davanın içinde olan aydınlarımızı bu sayfada konuşmaya çağırıyoruz. Şimdiden haber verelim ki burada sık sık Arif Kaptan’ın Malik Aksel’in Muvaffak Sami Onat’ın imzalarına rastlanacaktır.”

Dergi, ara vermeden otuz beş hafta boyunca yayınlanmış fakat 25 Kasım 1949 tarihli otuz beşinci sayısıyla okuyucusuyla mecburi vedasını paylaşmıştır. İmtiyaz sahibi Çağlar'ın, *Şimdilik Son Sayı* başlıklı yazısı bu kez bir sanat eleştirisini değil mevcut koşulların bir yergisini içermektedir. Maddi imkansızlıklar nedeniyle derginin sonlanacağını “Şadırvan'dan suyunu çeken paradır; sanat değil, fikir, değil, heyecan değil!” sözleriyle belirten Çağlar, derginin vedasını, “34 sayıdır çıkarmakta olduğum bu sanat dergisi, bir türlü gönlümün istediği mükemmelliğe eremeden, basılıp dağılmasına emek ve para ayıran müessesenin daha fazla katlanamaması yüzünden bugün kapanıyor” diyerek yapmıştır.

Şadırvan'ın son sayısı yeni yazıların yanında, bugüne kadar yapılanların da bir özeti niteliğindedir. “Başka başka imzalarla muhtelif sayılarda çıkan bu görüşlerin altına her birimiz, her zaman imzamızı atmaya hazırız” başlığı altında derginin bugüne kadar yazılar yayınladığı, roman - hikaye, şiir, musiki, resim, mimarlık, heykel, tiyatro ve filmde oluşan sekiz sanat dalına dair okuyucuyla paylaşılan eski yazılardaki yazılar derginin ortak görüşünü oluşturması maksadıyla verilmiştir.

Sonuç

Kitle iletişim araçlarının gelişimi ile birlikte iletişim, bireysellikten toplumsallığa bir değişim yaşamış ve geçmişi erişilebilir, irdelenebilir ve anlamlandırılabilir kılmasıyla bireyler ve toplumlar için önemli bir yere sahip olmuştur. Geçmişin anlaşılması salt enformasyonu değil, beraberinde taşıdığı birikimle geleceğe yön verme konusunda da fayda sağlayabilmektedir. Tarihin politik, ekonomik ya da sosyo-kültürel şartlarını anlamlandırmak amacıyla medya araçlarından olan dergiler ilk ve en önemli kaynaklar arasında gelmektedir. Bu özellikleriyle dergiler bir belge niteliğine sahiptir.

Ulus devletleşme sürecinin bir ürünü olarak 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi, ilerleyen süreçte imparatorlukların dağılmasında ve yeni ulus devletlerin kurulmasında aktif rol oynamıştır. Genel bir kavrayış olarak ortaya çıkan milliyetçilik, giderek dil, kültür, tarih bağlarıyla bir araya gelen toplulukların tarih sahnesinde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Milliyetçilik düşüncesinin yaklaşık bir yüzyıl kadar sonrasında kendini gösteren Türkçülük, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde Batı etkisiyle ortaya çıkmaya başlamış, fikir ayrılıkları, çatışmalar ve savaşların ardından Türkiye Cumhuriyeti ile ulus devlet formuna ulaşmıştır.

Şadırvan Dergisi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ve çok partili siyasal sisteme geçişin eşiğinde olmasına rağmen politikayı sütunlarına taşımayı reddetmiş fakat dönemin hem yerel hem de küresel anlamda başat unsuru milliyetçi tavrı benimsemiş gelenekçi bir süreli yayın organıdır. Döneminde sayıca düşünce dergilerinin çok olmasına karşın kültür sanat dergilerinin oldukça az sayıda olması ve derginin daha önce incelenmemiş olması Şadırvan'ın önemini pekiştiren unsurlardan birkaçıdır.

Dergide, yalnızca güncel kültür sanat gelişmeleri okucuya aktarmakla kalınmamış, geçmişten günümüze ders niteliğinde bilgiler paylaşılmış ve okuyucuda sanat zevkini uyandırmanın yanında tarih öğreticiliğini de kendisine amaç edinilmiştir. Sanatın bütün dallarına erişmeyi hedefleyen Şadırvan'da eğitselliğin yanı sıra eleştirel tavrıdan da asla ödün verilmemiş, derginin bu özellikleri genç cumhuriyetin idealist karakterini en net yansıtadan yayın organlarından birisi olmasını sağlamıştır.

Kaynakça

1. AKANDERE, O. (1998). Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945, İz Yayıncılık, İst.
2. AKÇAM, T. (1995). Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu, İletişim Yayınları, İstanbul
3. AKINCI, A. (2014). "Milliyetçilik Kuramları", Cumhuriyet Ün. İktisadi ve İdari Bil. Der., 15/1, s. 131-150.
4. ARABACI, C. (2008). "Basın Birliği", Medya ve Siyaset, (Ed. Zülfiyar, D.), Eğitim Kitabevi, Konya
5. AYHAN, B. (2009). Atatürk ve Basın, Palet Yayınları, Konya
6. BAYRAKTUTAN, Y. (1996). Türk Fikir Tarihinde Modernleşme - Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kül. Bak. Yayınları, Ankara
7. CALHOUN, C. (2009). Milliyetçilik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul
8. ÇALIŞLAR, A. (Ed.). (1993). Türk ve Dünya Edebiyatçıları C1, Remzi Kitabevi, İstanbul
9. GEORGEON, F. (1999). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Tarih Vak.Yay., İst.
10. GÖÇEK, F., M. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce C4 Milliyetçilik, (Ed. T. Bora.), İletişim Yay., İstanbul
11. GUIBERNAU, M. (1997). Milliyetçilikler: 20. yy'da Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler, Sarmal Yay., İst.
12. GÜVENİR, M. (1991). 2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını, Gazeteciler Cem. Yay., İstanbul

13. GÜZ, N. (1993). Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara
14. GÖKŞEN, E., N. (1970). Behçet Kemal Çağlar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
15. HEPER, M. (2006). Türkiye Sözlüğü – Siyaset, Toplum ve Kültür, Doğu Batı Yay., Ankara
16. HOBBSBAWM, E., J. (2014). Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
17. İNUĞUR, M., N. (1992). Türk Basın Tarihi 1919-1989, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul
18. KAHRAMAN, A. (2003). “Matbuat”, İslam Ansik., C.28, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, s. 121-125
19. KARAKAŞ, M. (2006). "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", Doğu Batı Dergisi, 9/38, s. 57-76
20. KARPAT, K. (2009). Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul
21. LEVEND, A., S. (1989) Tarih Boyunca Türk Dili - Belleten, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
22. ÖZÇAĞLAYAN, M. (1998). Yeni İletişim Teknolojileri ve Değişim, Alfa Yayınları, İstanbul
23. POULTON, H. (1999). Silindir Şapka Bozkurt ve Hilâl - Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti, Sarmal Yayınevi, İstanbul
24. SEYDİ, S. (2012). 1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, (Ed. Adem, Ç. vd.), Savaş Yayınevi, Ankara
25. TOPUZ, H. (2003). Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul
26. UZUN, T. (2003). “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, Doğu Batı Der., 6/23, s. 131-154
27. YILMAZ, A. (2013). Çağdaş Siyasal Akımlar, Vadi Yayınları, Ankara
28. WEBER, M. (1986) Sosyoloji Yazıları. Çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul
29. WEISBAND, E. (2002). 2. Dünya Savaşı Ve Türkiye, Örgün Yayınları, İstanbul

AZERBAIJAN TÜRKLERİNİN AYDINLANMA HAREKETİNDE MOLLA NASREDDİN DERGİSİ'NİN ÖNEMİ

Banu DEMİREL

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ORCID: 0000-0003-4774-4819

Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. Ali ASKER

Karabük Üniversitesi, İktisadi İlimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Çarlık idaresinin Müslüman halklar üzerinde uyguladığı sömürge politikası sadece sosyo-ekonomik alanda değil, maarif ve medeniyet alanında da olumsuz etkisini göstermiştir. Ayrıca Çar yönetiminin kurduğu istibdat rejimi Rusya'da yaşayan diğer halklara nazaran Müslümanlar ve Türkler üzerinde daha fazla hissedilmiştir.

20. yüzyılın başlarına kadar zorlu şartlar altında gelişen Azerbaycan matbuatı, 1905 Devrimi'nin sağladığı hürriyet muhitinde yeni bir döneme adım atmış, yeni neşirlerle zenginleşmiştir. Bu neşirlerden biri Azerbaycan'ın matbuat ve düşünce hayatına damgasını vuran, üç rejime (Çarlık, Bağımsız Cumhuriyet ve Sovyet Dönemi) tanıklık eden, zor şartlar altında uzun süre ayakta kalmayı başaran *Molla Nasreddin* dergisi olmuştur. Bu dergi, 1906-1931 yılları arasında yayımlanan ve Azerbaycan basın tarihinde yeni bir çıkış açan mizah dergisidir. Döneminin siyasi ve sosyal sorunlarını mizahi bir dille eleştiren dergi, halkın aydınlanması ve gelişimine engel olan olumsuzlukları hedef almıştır. 7 Nisan 1906'da Tiflis'te Gayret matbaasında neşre başlayan *Molla Nasreddin*, Azerbaycan Türklerinin aydınlanması, gericiliğe karşı mücadele, eğitim, kadın hakları, Azerbaycan Türkçesinin gelişmesi ve korunması meselelerinde her zaman ön safta yer almıştır. İlk mizah dergisi olarak tanımlanan *Molla Nasreddin*'in güçlü yazar kadrosuyla dil, din, eğitim, sanat, kültür, kimlik vb. konularla ilgili sergilediği bakış açısıyla ülkenin fikrî hayatında bir ekol oluşturmayı başarmıştır. Kısa kesintilerle 25 yıl yayımlanmış bu dergi içtimâî fikir, dil, edebiyat, siyaset, uluslararası politika vb. konuları mizahi üslupla ve gerçekçi bir bakış açısıyla ortaya koymuştur.

Molla Nasreddin dergisi, sadece Azerbaycan'da değil o günün zor şartlarına rağmen Müslüman-Türk coğrafyasında da yakından takip edilmiş ve okunmuştur. Derginin Azerbaycan edebî ve basın dilinin gelişmesine yaptığı katkılar, Azerbaycan Türklerinin edebî-kültürel hayatına en büyük hizmetlerinden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil, Azerbaycan basını, Azerbaycan Türkçesi, *Molla Nasreddin* dergisi

THE IMPORTANCE OF MOLLA NASREDDIN MAGAZINE IN THE ENLIGHTENMENT MOVEMENT OF AZERBAIJAN TURKS

Abstract

The colonial policy of the Tsarist administration on Muslim peoples had a negative impact not only on the socio-economic sphere, but also on the sphere of education and civilization. In addition, the tyranny regime established by the Tsarist administration was felt more on Muslims and Turks compared to other peoples living in Russia.

The Azerbaijani printing press, which developed under difficult conditions until the beginning of the 20th century, stepped into a new era in the freedom environment provided by the 1905 Revolution and enriched with new sources. One of these is the magazine *Molla Nasreddin*, which left its mark on the printing and intellectual life of Azerbaijan, witnessed three regimes (Tsarist, Independent Republic and Soviet Period) and managed to survive under difficult conditions for a long time. This magazine is a humor magazine published between 1906-1931 and broke new ground in Azerbaijani press history. Criticizing the political and social problems of the period with a humorous language, the magazine targeted the negativities that prevent the enlightenment and development of the people. *Molla Nasreddin*, who started publishing at the Gayret printing house in Tbilisi on April 7, 1906, has always been at the forefront of the enlightenment of the Azerbaijani Turks, the struggle against reaction, education, women's rights, the development and protection of the Azerbaijani Turkish. Defined as the first humor magazine, *Molla Nasreddin's* strong staff of writers make language, religion, education, art, culture, identity, etc. He has succeeded in establishing a school in the intellectual life of the country with his perspective on the issues. Published for 25 years with short cuts, this magazine covers social ideas, language, literature, politics, international politics, etc. He presented the subjects with a humorous style and a realistic perspective.

Molla Nasreddin magazine was followed and read closely not only in Azerbaijan but also in the Muslim-Turkish geography despite the difficult conditions of that day. The contributions of the magazine to the development of Azerbaijani literary and media language have been one of the greatest contributions to the literary-cultural life of Azerbaijani Turks.

Keywords: Language, Azerbaijani press, Azerbaijani Turkish, Molla Nasreddin magazine

Giriş

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın genişleme politikası ve Güney Kafkasya'nın işgali uğruna verdiği savaşlar, Azerbaycan topraklarının bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Aras Nehri'nden sınır olmak kaydıyla, kuzeydeki topraklar Rusya tarafından işgal edilirken, güney toprakları İran yönetiminde kalmaya devam etmiştir. Böylece Azerbaycan Türklerinin tarihi, siyasi, içtimai ve kültürel bütünlüğünde ilk parçalanma yaşanmıştır. Güney Azerbaycan topraklarında yaşayan Türk toplumu, geleneksel İran muhitinde kalmaya devam ederken Rusya sömürgesinde bulunan Kuzey Azerbaycan Türkleri, farklı bir gelişim mecrasına girmiştir. Bu süreç kapsamında Rus ve Avrupa aydınlarının da etkisiyle Azerbaycan'ın geleneksel toplum yapısında fikrî anlamda ciddi kırılmalar yaşanmıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Mirza Fethali Ahundzade'nin öncülüğünde, edebî alanda yaşanan önemli olaylar (realist oyun, edebî tenkit vb.) edebiyat alanında adeta bir inkılâp etkisi yaratmıştır. Edebî düşüncede yaşanan gelişmeler zamanla basın, sanat, tiyatro ve kültür alanlarını da yakından etkilemiş, içtimai düşüncenin evrimine ve nihayetinde siyasi düşüncenin oluşumuna yol açmıştır.

Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan aydınlanma hareketi, değişik merhalelerden geçerek Azerbaycan'da maarif, mektep, edebiyat, basın, tiyatro, anadilde eğitim taleplerinin gelişmesine yol açmıştır. Bu durum milli şuurun uyanışına, sosyal ve kültürel taleplerin zamanla siyasi içerikli hak ve taleplere dönüşmesine, millet anlayışının ümmet olgusundan ayrılarak gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Azerbaycan'da Basın (1873 – 1905)

Bilindiği üzere Azerbaycan Türkleri uzun süre devlet geleneklerinden yoksun halde yaşamaya mecbur kalmışlardır. Keza

16.yüzyılda ortaya çıkan ve bir Türk İmparatorluğu olarak tanınan Safevî Devleti, saray mücadeleleri ve dönemin sosyo-politik, ekonomik ve bölgesel güç çekişmeleri ekseninde bir değişim süreci yaşamış, belli bir tarihten sonra Farsçanın baskın olduğu, fakat Türk hanedanı tarafından yönetilen ilginç bir devlet haline gelmiştir. Bu paradoksal durum ilerleyen zamanlarda daha da belirginleşirken Azerbaycan'da geleneksel toplum yapısının şekillenmesini yakından etkilemiştir. 18. yüzyılın ortalarına doğru Safevî hanedanının yıkılışının ardından bu yönetim yapısı devam etmiş, “mezhep eksenli ümmet” şuurunun ve “İran Devleti” algısının pekişmesi için önyak oluşturmuştur.

Safevî hanedanının ardından tahta oturan Nadir Şah Afşar'ın 1747'de bir suikast sonucunda öldürülmesinden sonra Azerbaycan hanlıklarının merkezden kopma çabaları, o tarihlerde güneye doğru yayılan işgalci Rus İmparatorluğu'nun stratejik planlarıyla örtüşüyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki Azerbaycan hanlıklarının bir kısmı Rusya ile sözde müttefiklik çabası içindeyken bazı hanlıklar da bu sömürgeci yönetime karşı koymaya çalışmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz mezhep eksenli ümmet anlayışının yanı sıra iradi veya gayri iradi olarak karakterize edebileceğimiz bir Türk kimlik bilincinin mevzubahis olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Keza halk, millet ve dil bağlamında kullanılan “Türk” kavramı kimlik tanımlamasının yapılması açısından belirgin bir görüntü arz etmiştir. *İstiklal Mecmuası* 28 Mayıs 1919 tarihli ve no: 1 sayısında Mehmet Emin Resulzâde Azerbaycan Türkçesinin kimlik oluşumundaki rolünü şu veciz ve anlamlı ifadelerle belirtmektedir:

“Kendi şive-i mahsusesi ile konuşan Azerbaycan Türkü muhtelif şivelere malik ve olduğu yerlere nispetle muhtelif isimler taşıyan büyük Türk milletinin bir kısmıdır. (...) Azerbaycan Türklerinin kitle itibarıyla milliyetin rükn-ü mühimi olan dillerini haliyle korumaları gösteriyor ki Azerbaycan'daki Türk hükümetleri başka bir cinsten bir halka musallat ecnebi bir hükümet-i ekseriye değil Türk halkının ekseriyetine istinat eden bir hükümet imiş. Rus istilasına kadar Arap ve İran istilasına rağmen Azerbaycan hanlıklarının yarı müstakil Türk hanlıkları halinde kalmaları, hatta İran Azerbaycan'ının bile Türk sülaleden olan bir veliaht vasıtasıyla idare olunması bunu bir dereceye kadar teyit etmez mi?! Her ne kadar bunda yüz sene mukaddem Azerbaycan hanlıkları kendi benliklerini idrak etmeden, kendisini tanımış milli bir sima göstermeden mevkilerini İran'ın nüfus-u maneviyesine, sonra da Rus'un kuvveti bazusuna terk ve kazaya teslim

oluyorduysalar da halk kendisine mahsus edebiyatı – şairleri, aşık ve dervişleri ile hüznün ve meserretini kendi lisanı ile terennüm ediyor, kendi idraki ile vücut olduğunu belki sezmeden sezdiriyordu. Evet, rahlesi üstünden inmeyen Fuzulisi, Köroğlusu ile bağı yanık Kerem'e ağlayan âşıkları, bu âşıkların yürek dağlayan sazları ile çobanların ruha sinen bayatıları, çocukların seve seve ezberledikleri “üşüdüləri”³⁹ kendisini İranlı bilen bir halkı müthiş bir delalette olduğunu gösteriyor: Yok değil siz Türk’sünüz diyordu.”⁴⁰

Bu gelişmeler “dil, bir kimliğin en kuvvetli bileşenidir” söylemini doğrulamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi 19. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan topraklarının parçalanması Güney-Kuzey ekseninde bir farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Kuzey Azerbaycan Türkleri, Rusya’nın siyasi, toplumsal ve kültürel yörüngesinde kendi kimliklerinin farkını daha güçlü şekilde hissetmişlerdir. Ortodoks Rus İmparatorluğunun dil ve etnik kimlik bakımından kendine yakın gördüğü toplumlara ilişkin farklı tutumu, ayrıca tarihi Türk topraklarında Hristiyan Ermenilerin iskanı, Türklerin kendi topraklarından edilmesi ve bu sürecin şiddet ve mezalimle devam etmesi Azerbaycan Türklerinde ümmet ve millet şuurunun gelişmesine ve İmparatorluk politikalarının sorgulanmasına yol açmıştır.

Azerbaycan Türklerinin aydınlanma ve toplumsal modernleşme süreci edebiyat ve basın yoluyla gelişmiştir. Azerbaycan aydınları, yoğun çaba ve yılmadan mücadele ederek, kısıtlı imkanlarla ana dilinde yayın yapan bir gazete çıkarmaya muvaffak olmuşlardır. Bu olay Azerbaycan Türklerinin kültürel ve içtimai hayatında son derece önemli olaydır. Temeli Hasan Bey Zerdabi (1837-1907) tarafından atılan, kendi ismiyle adeta özdeşleşen ve bir arada anılan *Ekinci*, ilk Türk gazetesi olarak 22 Temmuz 1875’de neşriyata başlamıştır. Bu gazete sadece Azerbaycan Türkleri açısından değil, Rusya esaretindeki Türk ve Müslüman halkların millî uyanışını tetikleyen bir yayın organı olması itibarıyla da ön kazanmıştır. Gazetede halkın sorunlarını dile getiren, haklarını arayan ve sorgulayan, Zerdabi’nin etrafında toplanmış yazarlar dil konusunda hassas bir tutum sergilemiş, halkın kolayca anlayabileceği bir dil üslubunu tercih etmişlerdir. Gazetenin gerek sorgulayıcı tavrı gerekse

³⁹ Çocuk manileri (ed.n.)

⁴⁰ M.Ə. Rəsulzadə, “Azərbaycan Cümhuriyyəti”, içinde: *İstiqlal. 1918-28 Mayıs-1919. Cümhuriyyətimizin bir illik dövrü-istiqlalı münasibətilə tələf edilmiş məcmuə*, “Qanun” nəşriyyatı, Bakı 2014 (10-38), s. 12-13.

anadili konusundaki hassasiyeti Çar yönetimini rahatsız etmiş, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında asılsız iddialarla Rus yönetimi tarafından kapatılmıştır. Bundan sonraki süreçte Azerbaycan aydınları tarafından büyük zorluklarla çıkarılan bazı gazetelerin de ömrü çok kısa olmuştur.

1905 ihtilalının ardından sonra Azerbaycan basın hayatında bir canlanma yaşanmıştır. 7 Haziran 1905-3 Eylül 1906 tarihleri arasında Bakü’de yayımlanan *Hayat Gazetesi*, Azerbaycan basın hayatındaki önemli gelişmelerdendi. Bu dönemde yaşanan tartışmalardan birisi basında ve edebiyatta Türk dilinin kullanılmasına ilişkindi. Ali Bey Hüseyinzade’nin başını çektiği yazarlar ortak Türk dili anlayışını benimseyerek, tek dil ve tek alfabe sistemini savunarak, halkın kolay anlayamadığı bir üslup kullanmışlardır. Ali Bey Hüseyinzade, *Hayat* gazetesinin yanı sıra kendi kurduğu *Füyuzat* dergisinde de edebî dil birliği konusundaki düşüncesini kuvvetli bir şekilde savunmuştur. Dergide yer alan makalelerin dili Azerbaycan Türkçesinden ziyade İstanbul Türkçesinin edebî diline yakındır ve okuma-yazma bilen sade insanların anlayamayacağı kadar ağır Arapça-Farsça kelime ve terkiplerle yazılmıştır. İzlediği dil politikası dolayısıyla *Füyuzat* dergisi eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Azerbaycan ünlü aydınlarından edebiyatçı Firudin Bey Köçerli 1913’te “Ana Dili” adlı makalesinde şöyle yazıyordu: “Allah Ali Bey Hüseyinzade’ye insaf versin. Keşke o âlicenap, İstanbul’da rahat oturup (...) Kafkasya’ya teşrif getirmeseydi. O cenabın ilim ve kemaline sözümüz yoktur. Sözümüz ondadır ki (...) dilimize bozgunluk saldı, taze dil getirdi.”(Firudin bəy Köçərli, http://anl.az/el/k/fk_s.e/ad002.htm)⁴¹

Molla Nasreddin’in dil olgusuna yaklaşımı ise tamamen farklıdır. Derginin dili sade, halk dilinde, halkın anlayacağı şekildedir.⁴² Füyuzatçılara karşı eleştirel tutum sergileyen Celil Mehmetkuluzade, Ömer Faik Numanzade ve diğer aydınlar halkın kolayca anlayabileceği bir Türkçenin edebî dil olarak kullanılmasını savunmuşlardır. Böylece 20. yüzyılın başlarında Füyuzatçı ve Molla Nasreddinci ekol arasında keskin dil tartışmaları yaşanmıştır.

⁴¹ Firudin bəy Köçərli, Ana dili, http://anl.az/el/k/fk_s.e/ad002.htm

⁴² Bu konuda bkz: Erdoğan Uygur, Füyüzât ve Molla Nasreddin Dergilerinde Edebî Dil Tartışmaları, *Modern Türklük Araştırmaları Derg.*, Cilt: 4, Sayı 4, Aralık 2007 (s. 53-64).

Molla Nasreddin Dergisi (1906-1931)

Molla Nasreddin dergisi Azerbaycan'da yayımlanan ilk mizah dergisi olmaktan ziyade Azerbaycan Türklerinin aydınlanması, gericiliğe ve hurafeye karşı mücadelesi, ayrıca dil konusundaki hassasiyeti itibarıyla son derece önemli bir dergiydi. İlk sayısı 7 Nisan 1906 yılında neşredilen bu dergi, Azerbaycan toplumunun içinde bulunduğu üç rejim döneminde (Çarlık, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti) siyasi sebeplerden dolayı zaman zaman kapansa da 25 yıl yayın hayatına devam edebilmişti. 1906-1917 yılları arasında Tiflis'te, 1920 Tebriz'de, 1922-1931 yılları arasında Bakü'de neşredilmiş derginin yazar kadrosunda Celil Mehmetkuluzade ve Ömer Faik Nemanzade'nin yanı sıra Mirzz Alekber Sabir, Ali Nazmi, Ebdürrahim Bey Hakverdiyev, Kurbanali Şerifov, Selman Mümtaz, Ali Razi Şemçizade, Mehmed Said Ordubadi gibi dönemin önemli aydınları yer alıyordu. Derginin karikatür ve resimleri ise Oscar İvanoviç Şmerling, Azim Azimzade, Jozef Rotter, Emir Hacıyev vd. tarafından çizilmiştir (Yıldırım, 2015). Zengin çizim ve karikatürler yoluyla toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel ve hatta uluslararası sorunlar, Molla Nasreddin sayfalarında halkın anlayabileceği şekilde dile getirmişti.

Molla Nasreddin Dergisinin Ele Aldığı Konular

Molla Nasreddin dergisi yayın hayatı boyunca çok geniş yelpazede, farklı konuları ele alırken toplumsal kusurları tenkit hedefi haline getirmişti. Yaşanan olaylar, iç ve dış siyasi gelişmeler, toplumsal algı ve bakış açısının değişkenliğine bağlı olarak tenkit hedeflerinin kimliği ve karakteri değişkenlik gösterse de derginin ana gayesinin dışına çıkılmamıştır.

Dergi, ilginç, merak doğuran ve renkli bir programa sahipti. Derginin ilk sayısı şöyle bir kurgulamayla ortaya çıkmıştır: 1. Makaleler 2. Keskin tenkitler 3. Feyletonlar⁴³ 4. Mezhekî şiirler 6. Satirik hikayeler 7. Latifeler 8. Posta kutusu 10. Hususi ilanlar 11 Karikatür ve illüstrasyon.⁴⁴ Aslında Molla Nasreddin'in ilk sayısı sonraki tüm sayılar için bir eylem programı niteliğindedir. Azerbaycan edebiyat ve matbuat

⁴³ Fransızca feuilleton, feuille – mizahi ve keskin eleştiri içeren, nezim (şiir) ve nasır (düzyazı) şeklinde yazılan kısa yazılar.

⁴⁴ İllüstrasyon, (Fransızca: illustration) resimleme, bezeme

tarihinde o güne dek görülmemiş yeni bir üslup oluşturan *Molla Nasreddin* dergisi, edebiyatın gelişiminde bir dönem noktası olmuştu (Mir Celal-Hüseynov, 2018: 23).

Genç ve yaşlı nesil, bağnaz ve aydın, kadın-erkek, aydın ve gerici çatışmalarını eleştirel bir şekilde sayfalarına yansıtan *Molla Nasreddin* dergisi, bir taraftan toplumsal aydınlanmaya hizmet ederken diğer taraftan edebi ve halk dili arasındaki uçurumu kapatmaya çalışmıştır. Dergi kapağındaki anlamlı resim ve Celil Mehmetkuluzade'nin "Sizi Deyip Gelmişem" başlıklı program nitelikli makalesi derginin amacını, ülküsünü beyan ederken, halkı intibaha, mücadeleye çağırış ruhunu yansıtıyordu (Mir Celal-Hüseynov, 2018: 24).

Makalede Celil Mehmetkuluzade kendi halkına şu şekilde seslenmiştir:⁴⁵

"Sizi déyib gelmişem, éy benim müselman qardaşlarım! O kesleri déyib gelmişem ki, benim söhbetimi xoşlamayıb bezi behaneler ile menden qaçıb gédirler meselen fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, derviş nağılına qulaq asmağa, hamamda yatmağa ve qéyri bu növ vacib emellere.

Çünkü hükamalar buyurublar: sözünü o keslere dé ki, sene qulaq vérmirler.

Éy benim müselman qardaşlarım! Zemani ki menden bir gülmeli söz éşidib ağzımızı göye açıb ve gözlerimizi yumub o qeder xa-xa édib-güldünüz ki, az qaldı bağırsaqlarınız yırtılsın ve desmal evezine etekleriniz ile üz-gözünüzü silib "lenet şeytana" dédiniz, o vaxt éle güman étmeyin ki, Molla Nesreddine gülürsünüz.

Éy benim müselman qardaşlarım! Eger bilmek istesiniz ki, kimin üstüne gülürsünüz, o vaxt qoyunuz qabağınıza aynanı ve diqqet ile baxınız camalınıza.

Sözümü tamam étdim, ancaq bir üzrüm var: meni gerek bağışlayasınız, éy benim türk qardaşlarım ki men siz ile Türkün açıq ana dili ile danışıram. Men onu bilirem ki, Türk dili danışmaq éybdır ve şəxsın élminin azlığına delalet edir, amma herden bir kéçmiş günleri yad étmek lazımdır: salınız yadınıza o günleri ki ananız sizi bésikde yırğalaya-yırğalaya size Türk dilinde lay-lay déyirdi ve qulaq ağrısı sebebine sakit olurdunuz. Axırı biçare ananız size déyirdi: 'Bala, ağlama, xortdan geler, seni aparar' ve siz dexi canınızın qorxusundan sesinizi kesib ağlamaqdan sakit olurdunuz.

Herden bir ana dilini danışmaq ile kéçmişde gözəl günleri yad étmeyin ne éybi var?"

⁴⁵ Metnin orijinallığını korumak amacıyla Azərbaycan alfabesinde yer alan "q" (kalın sesli arka damak ünsüzü), "x" (hırıltılı gırtlak ünsüzü) harfləri dəğiştirilməmişdir. Sadəcə "a" (açık "e" için) harfı "é" şeklinde ifade edilmiştir. (ed.n.)

Derginin sürekli olarak gündemde tuttuğu önemli toplumsal sorunlardan biri, hurafe ve gericiliktir. “Cahil toplumu yönetmek kolaydır” ilkesi ile hareket eden sömürge idaresi, Müslümanların (Türklerin) aydınlanması, anadillerini sahiplenmesi, ana dilinde mektep ve matbuatın gelişmesini her fırsatta engellemekteydi. Böyle bir ortamda Azerbaycan aydınlarının basın yoluyla verdikleri mücadele, kelimenin tam anlamıyla Azerbaycan Türklerinin varoluş mücadelesiydi. Yine bu bağlamda kadın hukuksuzluğu, Müslüman kadının özgürleşmesi, kadın haklarına toplumsal bakış gibi konular eleştirel ve mizahi bir dille, karikatür ve çizimlerle desteklenerek dergi sayfalarında yerini almıştır.

Celil Mehmetkuluzade'nin kaleme aldığı "Niye Meni Döyürsünüz" (1906/4) adlı felyetonda molla kesiminin düşünce ve davranışları örnekler verilerek eleştirilir. Derginin kendisiyle mollalar arasındaki isim benzerliğinden yola çıkılarak kaleme alınan yazıda, kendisinin ve mollaların topluma bakış açısı ortaya konularak aradaki farklılıklar gözler önüne serilir. (Uygur [b], 2006: 11-12):

"A mollalar, niye meni döyürsünüz? Olmaya menden qorxursunuz? Olmaya qorxursunuz ki, eyilib camaatın qulağına bir néçe söz pıçıldayam, bir néçe metleblerden agah edem? Bizim tefavütümüz bir néçe qismdir: Evvela: Men molla ola-ola müselman qardaşlarım ve'z éden vaxt deyirem: Bir Allah'a sitayiş edin, bir de peyğembere ve imamlara itaet edin. Amma siz deyirsiniz: Allah'a da sitayiş edin, peyğembere de imamlara da, mollalara da dervişlere de ilan oynadamlara da fala baxan, tas quran, dua yazan, cadukün, hemzad, ecinne, Kelile-Dimne, şeytan, ... bunların cümlesine sitayiş edin. İkinci: Men de mollaayam, siz de molla. Amma men müselman qardaşlara déyirem: Éy müselmanlar, gözünüzü açın mene baxınız, amma siz mollalar déyirsiniz: Ey müselmanlar, gözünüzü yumunuz, mene baxınız. Üçüncü: Men bir müselman uşağı küçede görende déyirem: Bala, burnunun fırlığını sil ve haman uşaq arxalığının sol qolu ile başlayır burnunu silmeye. Amma siz mollalar haman uşaqı görende deyirsiniz: Gede, qırışmal, qaç atana de ki, ve'de élediyini bu gün gördermese, bir éle bed dua oxuyaram ki, yéridiyi yérde daşa döner."

Dergi, Azerbaycan Türklerinin anadilinin ve millî kimlik anlamında toplumsal bakış açısının berraklaşması yolunda büyük çaba sarf etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi derginin en önemli özelliklerinden birisi halkın anlayabileceği bir Türkçe ile yayımlanmasıdır. Bunun yanı sıra o dönem Rus okullarında eğitim gören gençlerin Türkçeyi hakir görerek evde dahi Rusça konuşmaları, din görevlilerinin konuşurken Arapça ve Farsça kelimeleri fazlasıyla

kullanmaları derginin en çok eleştirdiği konulardandır (Adıgüzel, 2007: 8). Dergide, ana dilinin varlığı ve temizliği uğruna verilen mücadele belirgin bir şekilde takdim edilmektedir. Bu konudaki öykü, mizah, şiir ve karikatürlerde ana dilini hor gören, ona zarar veren ukala ve duyarsız entelektüeller ciddi şekilde eleştiriliyordu.

Celil Mehmetkuluzade, 27 Kasım 1917 tarihli (No: 24) sayısında yayımladığı *Azerbaycan* adlı makalesinde gerek vatan, gerekse dil konusu son derece etkileyici bir şekilde gündeme getirilmiş olup şu şekilde ifade edilmiştir:

- “*Ax, unudulmuş veten, ax, yazıq veten!*
- ...*Bezi vaxt otururam ve papağımı qabağıma qoyub fikre gedirem, xeyalata cumuram, özümədən soruşuram ki:*
 - *Menim anam kimdir?*
 - *Öz-özümə de cavab vèrirem ki:*
 - *Menim anam rehmetlik Zöhrebanu bacı idi.*
 - *Dilim ne dilidir?*
 - *Azerbaycan dilidir.*
 - *Yeni vetenim haradır?*
 - *Azerbaycan vilayətidir.*
- *Dəmək, çünki dilimin adı türk – Azərbaycan dilidir. Bəle məlum olur ki, vətənim də Azərbaycan vilayətidir.*
 - *Haradır Azərbaycan?*
 - *Azerbaycan çox hissəsi İrandadır ki, mərkəzi ibarət olsun Tebriz şəhərindən; qalan hissələri də Gilandan tutub, qədim Rusiya hökumətilə Osmanlı hökuməti daxillərindədir ki, bizim Qafqazın böyük parçası ilə Osmanlı Kürdüstanından və Beyazıdden ibarət olsun.*
- ... *Ax, gözəl Azərbaycan vətənim! Harda qalmısən?.. Ay torpaq çöreyi yéyən tebrizli qardaşlarım, ay kəcəpapaq xoylu, məşginli, serablı, goruslu və moruslu qardaşlarım, ay bitli marağalı, merəndli, gülüstanlı quli-biyaban vətəndaşlarım, éy erdəbilli, xalxallı beraderlərim! Gəlin, gəlin, gəlin mənə bir yol göstərin! Vallah aqlım çaşıb! Axır dünya və ələm dəyişildi, hər bir şey qayıdıb öz əslini tapdı, hər mətəbə el vuruldu, gəlin biz də bir dəfə oturaq və kəcə papaqlarımızı ortalığa qoyub, bir fikirləşək haradır bizim vətənimiz?!” (Məmmədquluzadə, 2004: 4-5).*

Molla Nasreddin dergisi, neşredildiği içtimai ve siyasi şartlarda yanlış din algısı, pratikleri ve dini suiistimal edenleri satirik bir üslupla eleştirmiştir. Zira o dönemde dini suiistimal edenler hurafelerle Müslümanları uyutmak ve onlar üzerindeki baskıyı artırmaktaydı. Modern bilime ve gelişmelere karşı koyan din adamları halkın aydınlanması yolunda çalışan gazete ve dergilere karşı idiler. Keza Molla Nasreddin gibi yayın organları, onların dini bir ticaret kapısı gibi kullanmalarına engel olmaktaydı (Adıgüzel, 2007: 9).

Resim 1: MN, 1909, Sayı:11, s.3

“Yox, yox, haramdır ona qulaq asmaq: oradan cin səsi gelir. (Ağdaşda)”

Hacı İsa Efendi ve Samed Efendi'nin ilk defa gördükleri gramofon karşısında verdikleri tepki resmedilmiştir.

Molla Nasreddin dergisi yayın hayatına girmesi çeşitli hürriyet hareketlerinin de başladığı bir döneme denk gelmektedir. Hürriyetçi tutumuyla tanınan dergi halkı bu konuda bilinçlendirerek halkı daha çağdaş bir yaşam düzeyine ulaştırma yolunda mücadele veriyordu. Zira o dönem Rusya’da 1905-1907 ihtilalleri, Osmanlı topraklarında Sultan II. Abdülhamit’in sıkıyönetimine karşı başlayan özgürlükçü ve yenilikçi hareketler ve İran’daki Meşrutiyet hareketleri hararetli bir dönem yaşanmasına sebep olmuştur. Azerbaycan Türklerinin gelişmesi, ilerlemesi, çağdaş bir yaşam seviyesine ulaşması, iyi bir eğitim alması dergi yazarlarının ilk amacı olmuştur (Adıgüzel, 2007: 10).

Resim 2: MN, 1909. Sayı:12, s.12

“Yaşasın məşruta”

“Bay, bay! Bu imiş məşruta? Yox, yox, bizə lazım deyil”

Meşrutiyetin ilanı üzerine çizilmiş bir resim.

Kadınların düşüncelerini özgürce ifade etmeleri resmedilmiştir.

Molla Nasreddin dergisinin yayın hayatına girdiği dönemde Azerbaycan/Müslüman kadının toplumdaki yeri ve rolü sorgulanıyordu. Bu yüzden Molla Nasreddin, kadının toplumdaki yeri ve statüsüne çok önem vermiştir. Kadınların toplum hayatından soyutlanması, evlere

hapsedilmesi, çok eşlilik, kız çocuklarının küçük yaşta ailelerinin zoruyla yaşlı erkeklerle evlendirilmesi sıkça eleştirilen konular arasındaydı (Adıgüzel, 2007:13). 1907 yılında Celil Mehmetkuluzade tarafından kaleme alınmış “Molla Caferkulu” adlı felyetonda yazar Müslüman kadınların durumunu yabancı kadınlarla karşılaştırarak şöyle yazmaktadır: *“Bu sözleri yaza yaza akoşkadan baxıram qara buludlara. Gah éle xeyalına gelir ki, bu bulutlar. Qara deryanın ve Kaspi deryasının rütubetidir ki, günün herareti onları çekib getirir ki, burada onlardan yağış emele gelsin. Gah éle xeyalına gelir ki, xéyr, bu buludlar müselman övretlerinin ahü efqanlarının bulutlarıdır ve bu bağışlar derya suları déyil, bu bextiqaraların göz yaşlarıdır.”* (Mir Celal-Hüseynov, 2018: 38).

Azerbaycan’ın milli kurtuluşa ve hürriyete kavuşması, sınıf farkı gözetilmeden bütün fertlerin devlet ve kanun önünde eşit bir hayata erişmesi, işçilere her sahada insani hakların tanınması, milletin çağdaş medeniyeti benimseyerek cehalet ve sefaletten kurtulması, dinin saadet devrinde olduğu gibi yükseliş ve ilerleme sebebi olması, her çeşit gerilik ve hurafenin halkın hayatından çıkması, Kafkasya milletleri arasında Rusya’nın tahakküm ve emellerine karşı kuvvetli bir birliğin sağlanması ve bütün ülkede hürriyet prensiplerine dayanan bir sistemin yerleşmesi *Molla Nasreddin*’in idealleridir.⁴⁶

Resim 3: MN, 1909, Sayı: 14, s.12

“Qızım, xalan sənə qurban, səni bir oğlana vermişəm ki, onun kimi gözəl və yaraşlıq həç bu kənddə yoxdu”

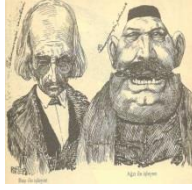
“Xala, vallah, bu senin teklif elədiyin oğlan deyil, öldürsən də mən ona getmərəm”
Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi üzerine çizilmiş bir resim.

Molla Nasreddin dergisi milli değerlere sahip, modern okulların sayısının artırılması ve daha çağdaş bir eğitim seviyesinin yakalanması gerektiğini savunmuştur (Adıgüzel, 2007: 15). Hop-Hop imzasıyla yazılmış

⁴⁶ Sabir Gəncəli, *İşıqlı ömürlər, kövrək talelər*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1991.

"Niye Men Dersden Qaçdım" (sayı 1906/7-8) adlı felyetonda okullarda falakanın yanı sıra bir takım bâtil inançlar ve boş uğraşlar eleştirilir. Çocukların okullarda maruz kaldığı her türlü istismar eğitim görmeye duyulan arzu ve isteği kösteklemekte, çocuğun okuldan soğumasına sebep olmaktadır. Yazıda, eğitimde dayağa başvurulmasının tipik sonucu olarak çocuğun eğitimi reddetmesine dikkat çekilir ve dayağın kaldırılması istenir: *"Me'lumdur ki, dersden qaçmağa néce sebebler olur. Görürsen on üç yaşında bir uşaq ne qeder ki, qemişen at qayırb minib küçeleri o teref bu terefe kişniye-kişniye çapır, sağ ve selamettir, amma derse geden kimi biçarenin Şeki alması kimi qırmızı yanaqları başlayır solmağa. Uşağın atası gedib Hacı Kerim hekime ehvalatı deyir ve hekim uşağın üzüne baxan kimi ona bir dua yazır ve uşağın atasına deyir ki, oğlunun héç özge naxoşluğu yoxdur, mehz falaqqadan qorxub ve uşaq bu sözleri éşidenden sonra dexi dersden qaçır. ..."* (Uygur, 2006: 12).

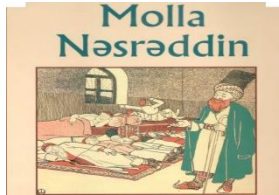
Resim 5: MN 1909, Sayı: 14, s.10

Bedenin hansı üzvü çox işlese - böyüyür və qüvvət tapır. (Hekim nesiheti)

Molla Nasreddin dergisi sadece Azerbaycan veya Kafkasya coğrafyasının değil, geniş İslam dünyasındaki sorunların ve zıtlıkların tartışıldığı bir dergiydi. Bu bağlamda dergi, İslam dünyasının içinde bulunduğu ağır şartları geniş İslam coğrafyası açısından ele almaktaydı. Dergiye göre Müslümanların geri kalmışlığı, modern ilimlerden uzak durulması, insan haklarının göz ardı edilmesi en temel sorunlardı. Böyle bir durumda Müslümanların gafletten uyanmak ve ilerlemek için hiçbir çaba sarf etmeyişi de dergide mizah konusu olmuştur (Adıgüzel, 2007: 12)

Resim 6: Molla Nasreddin'in 7 Nisan 1906'daki ilk sayısının ve genelde de kullanılan kapak resmi.

Molla Nasreddin uyuyan Müslümanları uyandırmaya çalışır.

Resim 7: MN, 1909, Sayı:5, s.1

“Balkan meselesi”

Osmanlının yaşadığı “Balkan” sorununu tasvir eden bir resim.

EK-6: MN, 1909, Sayı:15, s.11

“Kamil Paşa, Əhrar fırqisiə və ittihadı- Məhəmmədi cəmiyyəti”

“İstanbul’da 31 Mart faciəsi”

Osmanlı memleketinde yaşanan olayları tasvir eden bir resim.

SONUÇ

Molla Nasreddin dergisinin ele aldığı konular birbiriyle bağlantılı, birçok yönüyle örtüşen ayrıca birbirini tamamlayan nitelikli yazılardır. Müslümanların sorunlarını dile getiren dergi, bu konudaki tavrını Azerbaycan Türkleriyle sınırlandırmadan, geniş İslam coğrafyası açısından ele almıştır. Bu dergi uzun süreli yayın hayatı boyunca çağının önemli sorunlarını yakından ve doğru bakış açısıyla gözlemlemiş; millet, devlet, ümmet demeden bir eleştiri ve öz eleştiri ruhuyla hareket etmiştir.

20.yüzyılın başlarında yaşanan devrimler, siyasi çalkantılar, Birinci Dünya Savaşı ve çeşitli düzlemlerde gelişen uluslararası olaylar Molla Nasreddin Dergisinin yazar kadrosunun yetenekli kalemleri tarafından isabetli tenkitlerle yorumlanmıştır. Molla Nasreddin dergisi Azerbaycan’da mizah tarzı dergi neşri bakımından da önemli rol oynamış ve bu alanda pek çok derginin neşrine sebep olmuştur.

Molla Nasreddin dergisi, Azerbaycan basın hayatında son derece etkili ve uzun süreli bir yayın hayatı yaşamış ve bir ekol haline gelmiş dergidir. Bu dergide yer alan kalem sahipleri arasından Azerbaycan’ın aydınlanma, milletleşme ve istikbal mücadelesi yolunda önemli hizmetleri olan kişiler çıkmıştır. Dergi, anadil, kültür, din, eğitim, kadın hakları, İslâm coğrafyası ve tüm bunların yanı sıra dönemin evrensel

insan hakları konusunda son derece sağlam bir duruş sergileyen öncü bir yayın organı olarak ün kazanmıştır. Bu derginin etrafında şekillenmiş düşünce ekolünden tevarüs eden edebi, entelektüel ve manevi miras birçok konuda günümüz ihtiyaçlarını karşılamakta ve yol göstermektedir.

Kaynaklar

1. ADIGÜZEL Sedat, “Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular”, *Bilig*, Bahar / 2007, sayı 41, ss. 1-21.
2. AKARSLAN Zeynep, “Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 2019, ss.1-22.
3. ASKER Ali, “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında Sosyo- Ekonomik Etkenleri ve Düşünce Tarihindeki Önemi (19. Yüzyıl Sonu – 20. Yüzyılın Başı)”, *Türk Dünyası – I*, Sayı: 53, 2013. ss. 1069-1088.
4. AŞIRLI Akif, *Azərbaycan mətbuatı tarixi*, 1875-1920, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, Bakı 2009.
5. DURMUŞ Mitat, “Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İlk Süreli Yayın Faaliyetleri ve ‘Molla Nesreddin Dergisi’”, *Turkish Studies*. 2008, ss. 353-363.
6. HƏBİBBƏYLİ İsa, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi və molla nəsrəddinçilik”, *Şərq qapısı*, 09.04.2016.
7. KÖÇƏRLİ Firudin bəy, “Ana dili”, http://anl.az/el/k/fk_s.e/ad002.htm
8. MƏMMƏDQULUZADƏ Cəlil, *Əsərləri, Dörd cildə, III cild*, Öndər nəşriyyatı, Bakı 2004.
9. MİR CƏLAL, HÜSEYNOV Firidun, *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı*, “Elm və təhsil”, Bakı 2018.
10. UYGUR Erdoğan[a], “Füyûzat ve Molla Nasreddin Dergilerinde Edebî Dil Tartışmaları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* / 2007, Cilt 4. Sayı 4. Aralık, ss. 53-64.
11. UYGUR Erdoğan[b], “Molla Nasreddin Dergisinde Felyetonlar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* /Eylül 2006, Cilt 3, Sayı 3. ss. 7-21, ss. 11-12.
12. YILDIRIM İrfan Murat, “Molla Nasreddin Dergisi ve Türkiye”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/2 2015, ss. 658-666.
13. YILMAZ Hayati, “Mirza Ali Ekber Sâbir, The Azerbaijani Poet Mirza Ali Ekber Sabir”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII/1 (Yaz 2012), ss.361-386.
14. *Molla Nasreddin*, 1906, Sayı:1.
15. *Molla Nasreddin*, 1909, Sayı: 14.
16. *Molla Nasreddin*, 1909, Sayı:11.
17. *Molla Nasreddin*, 1909, Sayı:15.
18. *Molla Nasreddin*, 1909, Sayı:5.
19. *Molla Nasreddin*, 1909. Sayı:12.

RUSYA TÜRKLERİNİN/MÜSLÜMANLARININ SESİ OLARAK GAZETECİ İSMAİL GASPIRALI

Neslihan KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Ün., İletişim Fak. / nsevenkilog@gmail.com ORCID: 0000-0001-6742-6442

ÖZET

Türk dünyasının önde gelen fikir adamlarından ve reformistlerinden biri olan Gaspıralı İsmail Bey, 21 Mart 1851 tarihinde Kırım'da Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy'de dünyaya gelmiştir. Babasının Kırım'ın sahil kesiminde bulunan Gaspıra köyünde doğmasına nispetle ailesine “Gasprinski” veya “Gaspıralı” lakabı verilmiştir. Gaspıralı İsmail Bey, 19. yy'ın ikinci yarısında özelde Kırım-Tatar genelinde ise Rusya Türklerinin/Müslümanlarının modernleşme çabalarının önemli bir kilometre taşıdır. Çarlık Rusya'sının izlemiş olduğu asimilasyon politikası sosyal ve kültürel hayatın hemen her alanında kendisini hissettirmiş, bu durum Rusya Türklerinin/Müslümanlarının varlıklarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmuştur. İşte böyle bir dönemde Gaspıralı İsmail Bey, Kırım'da ve diğer ülkelerde yabancı hâkimiyeti altında yaşayan Türklerin sorunlarını duyurmak ve onların ortak bir ülkü etrafında bir araya gelmelerini sağlamak üzere çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Müslüman Türk toplumunun toplumsal birliğinin sağlanmasını dilde, fikirde, işte birlik ülküsüyle kavramlaştıran Gaspıralı, bu amacın gerçekleşmesi için de bir takım temel parametreler belirlemiştir. Buna göre modern eğitim anlayışını ifade eden usul-i cedid hareketi, Türk-İslam sentezi çerçevesinde harmanlanmış milliyetçilik düşüncesi, kadınlara toplumsal bir statü kazandırılması ve değişimleri kavrayan bir din anlayışı bu amacın belli başlı parametrelerindendir. Gaspıralı, içinde bulunduğu toplumu bu ülkü etrafında birleştirebilmek için basını önemli bir araç olarak görmüş, fikirlerini çıkartmış olduğu gazeteler aracılığıyla kamuoyuna açıklamıştır. 1883'te Kırım Tatarlarının ilk Türkçe gazetesi olarak *Tercüman* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Gazete çok kısa bir sürede hitap ettiği Rusya Müslümanlarının ortak kürsüsü olmuş ve 1918 tarihine kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Kadının toplumsal statüsüne şekil veren *Âlem-i Nisvan* ve çocukların eğitimine katkı sağlaması amacıyla çıkartılan *Âlem-i Sibyan* da yine bu

ülkünün gerçekleştirilmesi amacıyla Gaspıralı'nın yayınladığı gazete ve dergiler arasındadır. Tebliğimizde çok yönlü kişiliğiyle tanınan ve Rusya Müslümanlarının ve son dönem Türk Milliyetçiliği mefkûresinin önemli simalarından Gaspıralı İsmail Bey gazeteci kimliğiyle ele alınmakta ve durum tespiti yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Türkleri-Müslümanları, İsmail Gaspıralı, Tercüman, Âlem-i Nisvan, Âlem-i Sıbyan

JOURNALIST ISMAIL GASPIRALI AS THE VOICE OF THE RUSSIAN TURKS / MUSLIMS

ABSTRACT

Gaspıralı İsmail Bey, one of the leading intellectual sandreformists of the Turkish world, was born on March 21, 1851 in Avcıköy, near Bahçesaray, in Crimea. His family was given the nickname "Gasprinski" or "Gaspıralı", as his father was born in the village of Gaspıralı on the coast of Crimea. Gaspıralı İsmail Bey is an important milestone in the modernization efforts of the Crimean-Tatar and Russian Turks / Muslims in the second half of the 19th century. The policy of assimilation followed by Tsarist Russia made itself felt in almost every field of social and cultural life, and this situation posed a serious threat to the existence of Russian Turks / Muslims. In such a period, Gaspıralı İsmail Bey took various initiatives to announce the problems of Turks living under foreign rule in Crimea and other countries and to bring them together around a common ideal. Gaspıralı, who conceptualized the social unity of the Muslim Turkish society with the ideal of unity in language, opinion and work, determined some basic parameters for the realization of this goal. According to this, the main parameters of this aim are the Usul-i cedid movement, which expresses the modern understanding of education, the idea of nationalism blended within the framework of the Turkish-Islam Synthesis, the giving of women a social status, and an understanding of religion that comprehends changes. Gaspıralı saw the press as an important tool to unite his society around this ideal, and disclosed his ideas to the public through the newspapers he published. In 1883, it started publishing *Tercüman* newspaper as the first Turkish newspaper of the Crimean Tatars. The newspaper became the common platform of the Russian Muslims to which it addressed in a very short time and continued its publication life until 1918. *Âlem-i Nisvan*, which

shapes the social status of women, and Âlem-i Sıbyan, which was launched to contribute to the education of children, area among the newspapers and magazines published by Gaspıralı in order to realize this ideal. In our paper, Gaspıralı İsmail Bey, known for his versatile personality and one of the important figures of the Russian Muslims and the recent Turkish nationalism concept, is addressed as a journalist and the situation is determined.

Keywords: *Russian Turks-Muslims, İsmail Gaspıralı, Tercüman, Âlem-i Nisvan, Âlem-i Sıbyan*

1. Giriş

Kırım Hanlığı siyasi bir teşekkül olarak 14. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda Devleti'nin içine düştüğü taht kavgaları sonrasında parçalanması neticesinde ortaya çıkmış ve 1441-1783 yılları arasında hüküm sürmüştür. Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı himayesine giren Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti ile ilişkisi genellikle bağlı bir devletten ziyade müttefik devlet ilişkisi çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı-Rus rekabetinin en yoğun hissedildiği bölge 1783'ten itibaren Çarlık Rusya'sının nüfuz alanına girmiş ve Rusların asimilasyon politikalarının bir sonucu olarak hızlı bir nüfus kaybına uğramıştır. Tatar Müslümanlarının Kırım Yarımadasından çıkartılması ve bölgenin tamamen Ruslaştırılması yönünde bir siyaset izleyen Çarlık Rusya'sı sertlik politikalarını 1853'te başlayan ve tarihe Kırım Harbi olarak da geçen Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında giderek artırmıştır (Kireççi ve Tezcan, 2015: 12-52). Osmanlı Devleti'nden beklediği yardımı alamayan Rusya Müslümanları birlik ve beraberliğin tesisi için bir “uyanış” hareketi başlatarak kötü gidişata bir son vermeye çalışmışlardır. Başta Kazan olmak üzere Kırım ve öteki Türk bölgelerinde bu hareketin temel çıkış noktası her bakımdan geri kalmış Rusya Müslümanlarını uyandırma, eğitme ve bir İslam birliğini kurmak düşüncesini ihtiva etmektedir. Esasen bu düşünce İslam dünyasının farklı coğrafyalarında çeşitli şekillerde dile getirilen ortak bir düşüncenin yansımasıdır. Dönemin aydınlarında hâkim olan bu düşünceye göre İslam dini, terakkiye mani değildir. İslam toplumlarının geri kalmışlığının en başta gelen sebebi Müslümanların içinde bulunduğu derin cehalettir. Bu cehaleti gidermenin yegâne yolu da eğitimidir. Nitekim Osmanlı Devletinde 19. yy.da maarif

ve eğitim alanında atılan adımlar meseleye konulan teşhisin de eğitim olduğunu göstermektedir.

Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkan bu uyanış hareketi Cedidçilik akımı olarak adlandırılmıştır. Cedid hareketi Batı’da Rönesans ile birlikte başlayan aydınlanma felsefesinin İslam dünyasına yansımadır. Bu hareket mahiyeti aynı olmakla birlikte başka adlar altında Osmanlı topraklarında ayrı ve Rusya Müslümanları arasında ayrı bir şekilde tezahür etmiştir. Osmanlı coğrafyasında bu akımın temelini oluşturan eğitim ve maarif (Batılılaşma) hareketleri devlet eliyle olurken, başını Türklerin çektiği Rusya Müslümanları arasında ise sivil bir hareket olarak kendisini göstermiştir (Akyol, 1993: 211).

Cedid hareketi esasen Gaspıralı İsmail Bey’den çok önceleri başlamıştır. Kırım, Kazan, Azerbaycan ve Türkistan’daki medreselerin bozulması, sadece nakli ilimlere yer vermeleri, medreselerin eğitim sürelerinin o günün koşullarına uygun olmaması ve bilim dilinin de Arapça olması sebebiyle öğrencilerin eğitimden istifadelerinin kısıtlı olması, eğitimle ilgili belli başlı sorunlar arasındadır (Toksoy, 5-8). Rus coğrafyasının farklı bölgelerinde yer alan Müslüman aydınları etkileyen Usûl-i Cedid hareketi başlangıçta bir eğitim ve aydınlanma hareketi olarak kendisini göstermiş, 1905 tarihli 1. Rus İhtilali sonrasında ise hareketin siyasi sahnedeki yansımaları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Cedidçilik akımının önde gelen simalarından Gaspıralı İsmail Bey, kendisinden önce başlamış bu harekete, gerek açmış olduğu okullar gerekse çıkartmış olduğu gazetelerle belirli bir disiplin kazandırmıştır.

2. İsmail Gaspıralı’nın Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı

Türk dünyasının önde gelen fikir adamlarından ve reformistlerinden biri olan Gaspıralı İsmail Bey, 21 Mart 1851 tarihinde Kırım’da Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy’de dünyaya gelmiştir. Annesi Kırımlı bir mirza ailesinin kızı Fatma Sultan Hanım, babası Çarlık ordusundan emekli bir teğmen olan Mustafa Ağa’dır. Kırım’ın sahil kesiminde bulunan Gaspıra köyünde doğan ve burada yetişen Mustafa Ağa’ya ve ailesine bu yerleşim yerinin ismine nispetle “Gaspirinski” veya “Gaspıralı” lakabı verilmiştir. İsmail Bey’in Gaspıralı lakabı da buradan gelmektedir (Devlet, 1988: 15).

Mustafa Ağa Sivastopol Savaşı sırasında 1854 yılında Bahçesaray’a göç etmek zorunda kalmış böylece İsmail Bey de eğitim hayatına burada başlamıştır. Ortaokulu Kırım’ın bir başka şehri olan Akmescit’te tamamlayan Gaspıralı, mezun olduktan sonra kısa bir süre Vronej’de bir askeri okula devam etmiş ardından buradan alınarak Moskova’da bulunan bir askeri liseye kaydedilmiştir. İsmail Bey Moskova’daki eğitimi döneminde Rus fikir hayatına yön veren aydınları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu yıllarda Rusya’nın izlemiş olduğu Panslavist politikalar karşısında İsmail Bey’in zihninde Rusya İmparatorluğundaki Türkleri uyandırma düşüncesi oluşmaya başlamıştır. İsmail Bey, 1867’de okul arkadaşı Mustafa Mirza Davidoviç ile birlikte Girit asileriyle savaşmak için Türkiye’ye kaçarken Odesa’da yakalanmış böylece askeri öğrencilik hayatı son bulmuştur (Saray, 1987: 1).

Gaspıralı İsmail Bey bu olaydan sonra Bahçesaray’a dönmüş ve 1868’de henüz 17 yaşında iken Zincirli Medreselerde Rusça muallimliğine başlamıştır. 1872’de Paris’e gitmiş, burada Rus yazar Ivan Turgenyev’e asistanlık yapmıştır. Paris’te bulunduğu yıllarda Avrupa Medeniyetini yakından tanıma fırsatını bulmuş, daha sonra bu izlenimlerini “*Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvâzene*” adlı eserinde dile getirmiştir (Kaplan, 1977: 718).

İsmail Bey, Osmanlı zabiti olma düşüncesiyle 1874’te İstanbul’a gelmiş ancak kendisinin müracaatını şüpheyile karşılayan ve Rus taraftarı olarak bilinen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, meseleyi ateşli bir Panslavist olan Rus sefiri İgnatiyev’e bildirerek büyük bir ihtimalle onun ricası üzerine sürüncemede bırakmıştır. Böylece Gaspıralı’nın subay olma hayali suya düşmüştür. Bu arada İstanbul’da mütercimlik yapan amcası Halil Efendi’nin yanında bir sene kalarak Osmanlı toplumunu ve devlet idaresini yakından tanıma fırsatını bulmuştur (Saray, 1987: 3).

1875 yılının sonbaharında Kırım’a dönen İsmail Bey, 1879-1884 yılları arasında Bahçesaray Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Bu arada Kırım’da ve diğer ülkelerde yabancı hâkimiyeti altında yaşayan Türklerin sorunlarını duyurmak ve onları belirli bir ülkü etrafında toplamak amacıyla Akmescit’te yayınlanan *Tavrida* gazetesinde “*Russkoe Musulmanstvo*” (Rusya Müslümanlığı) başlığıyla bir yazı dizisi yayınlamaya başlamıştır. “Genç Molla” müstear adı ile 1881 yılının Şubat ayından itibaren yazılarını kaleme alan İsmail Bey, daha sonra

kitap haline getirilen bu yazılarında Rus hâkimiyetinin Türk-Tatar halkına her hangi bir gelecek sunamayacağını, bu durumun ancak yeni bir mefkûre ile mümkün olacağını dile getirmiştir (Saray, 1987: 20). Gerek Avrupa gerekse İstanbul tecrübesi kendi kabuklarına çekilerek bir yaşam süren Kırım Tatarlarının aksine İsmail Bey’de derin etkiler bırakmış, mevcut problemleri yakından gördüğü için yabancı hâkimiyetinde yaşayan dindaşlarının ve soydaşlarının sorunlarını dile getirmek ve onları uyandırmak amacıyla çeşitli yazılar kaleme almıştır.

Dönemin en etkili iletişim aracının gazete ve dergi olduğunun farkında olan Gaspıralı İsmail Bey, bu amacı gerçekleştirmenin yegâne yolunun Rusya Müslümanlarına hitap edecek bir gazete çıkartmak olduğuna inanmış, bu amaçla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. İlk denemeleri sonuçsuz kalsa da nihayet 1883’te *Tercümân* adında bir gazete çıkartmaya muvaffak olmuştur.

Bölge her ne kadar Çarlık Rusya’sının hâkimiyeti altında olsa da Ruslar, bölge halkının eğitim-öğretim işlerine karışmamışlar, eğitim-öğretim faaliyetleri de eskiden kalma usullerle devam etmiştir. Gaspıralı’ya göre eski usul metotlarla eğitim-öğretimde mesafe kat etmek mümkün değildir (Topsakal, 2018: 410-411). Rusya Müslümanlarının temel sorununun eğitim olduğuna inanan İsmail Bey, bu yöndeki ilk adımını 1884’te Bahçesaray’ın Kaytaç Ağamahallesinde ilkökul seviyesinde açtığı mekteple yapmıştır. Mektebin açılması ilk başlarda kamuoyu tarafından kuşkuyla karşılanmış olsa da İsmail Bey geliştirmiş olduğu metotla (usul-i savtiyye) çocuklara kırk günde Türkçe okuma yazma öğretebileceğini iddia etmiş, bu iddiasını da halkın huzurunda yapılan bir sınavla kanıtlamıştır (Kolcu, 1999: 47). Mevcut sistemde bir öğrencinin yıllarca süren eğitimine karşılık İsmail Bey’in geliştirmiş olduğu bu yeni metotla çok kısa sürede mesafe alınması kamuoyunun ilgisini çekmiş, usul-i cedid adı verilen bu metot kısa zamanda çok yaygınlaşarak bir döneme damgasını vurmuştur (Saray, 1993: 45).

Gaspıralı İsmail Bey, kız çocuklarının eğitimine de özel bir önem vermiş, bu amaçla ilk kız usul-i cedid mektebini 1893’te Bahçesaray’da ablası Pembe Hanım Bolatukova’ya açtırmıştır (Kırımlı, 1996: 393). İsmail Bey, kız çocuklarının eğitimine verdiği önemi sadece kız mektepleri açtırmakla göstermemiş aynı zamanda bütün Rusya

Türklerinin tarihteki ilk kadın dergisi olan *Âlem-i Nisvân*'ı 1906 yılında çıkartmaya başlamıştır (Ebüzziya, 1989: 362).

1905 tarihli I. Rus İhtilalinin oluşturduğu kısmi özgürlük ortamında Gaspıralı İsmail Bey, Rusya Müslümanlarının temel sorunlarının tartışıldığı ve bütün Rusya Müslümanlarının temsilcilerinin katıldığı bir kongre tertiplemiştir. Gaspıralı'nın başkan seçildiği kongrede Rusya Müslümanlarının her sahada teşkilatlanması kararı alınmıştır (Devlet, 1988: 78-79).

Gaspıralı, bütün dünya Müslümanlarının sorunlarının ve çözümlerinin ortak olduğuna inanarak bütün Müslümanları kapsayacak bir kongre toplanması çalışmalarında bulunmuş, bu amaçla çeşitli kereler Mısır'da el-Mu'temerü'l-Âlemi'l-İslamî adında Dünya Müslümanları Kongresi çalışmalarında bulunmuştur (Kırımlı ve Türkoğlu, 2002: 1-83). Bu tarz teşebbüsleri her ne kadar hedeflenen sonuçlara ulaşmasa da İslam dünyasında bir uyanışa vesile olması açısından önem arz etmiştir.

1908 tarihli II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'da şekillenen İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi akımların önde gelen temsilcileri Gaspıralı ile yakın temas içinde olmuşlar, Gaspıralı bu akımların çıkartmış olduğu çeşitli yayın organlarında görüş ve düşüncelerini kaleme alma fırsatını bulmuştur. Bu durum Gaspıralı'nın Osmanlıda da tanınmasına imkân sağlamıştır (Yüksel, 1991: 379-381).

İçinde bulunduğu toplumun dertlerine derman aramakla geçen mücadeleci bir hayat, Gaspıralı İsmail Bey'in sağlığının giderek bozulmasına yol açmış ve Türk dünyasının önde gelen mütefekkirlerinden ve reformistlerinden biri olan Gaspıralı İsmail Bey 24 Eylül 1914'te Bahçeşarayı'da ölmüştür. Cenazesine Rusya'nın farklı bölgelerinden gelen binlerce Müslüman iştirak etmiş, vefatı Türk dünyasında büyük bir üzüntüyle karşılanmış ve Osmanlı basınında büyük yankı bulmuştur (Karataş, 2016: 74-87).

2.2. Eserleri

Gaspıralı İsmail Bey, çalışmamıza konu olan gazete ve mecmua dışında da pek çoğu broşür şeklinde kabul edilebilecek çeşitli eserlere imza atmıştır. Aşağıda tespit edebildiğimiz eserlerini kronolojik sıra gözeterek veriyoruz;

1. *Russkoe Musûlmanstvo Misli, zâmetkin ablyudeniya musûlmanina*, Akmesicid, (1881); Rusya'daki Müslümanların eğitim durumu ile okullarda Tatarca'nın ders programlarına alınması gibi konuları işleyen bir eserdir.
2. *Mir'at-ı Cedid*, Bahçesaray (1882); İçinde hayvanlar âlemi, Rusya Müslümanları için hac yolu, İstanbul'un kısa bir tarihçesi ve çay yetiştirme gibi Rusya Müslümanlarını aydınlatmaya yönelik çeşitli bilgilerin bulunduğu on dört sayfalık küçük bir eserdir.
3. *Salnâme-i Türkî*, Bahçesaray (1882); Farklı ülkelerin eğitim sistemlerinden, sağlıkla ilgili konulardan, tarihi ve coğrafi bir takım olaylardan bahseden ve yine Rusya Müslümanlarını aydınlatmak maksadıyla hazırlanmış bir eserdir.
4. *Hâce-i Sıbyân*, Bahçesaray, (1884); Usûl-i Cedid mektepleri için temel ders kitabı olarak hazırlanmış bir eserdir. Birkaç baskısı yapılmıştır. İsmail Bey'in Hindistan'da bulunduğu sıralarda Urduca da çevrilmiştir.
5. *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvâzene*, İstanbul, (1885); Gaspıralı'nın Avrupa medeniyeti hakkında taşıdığı fikirleri ile yazarın sosyalizme karşı takındığı tavrı ihtiva etmektedir. Eser Mehmet Kaplan tarafından yeni harflere aktarılmış ve kısa bir tahlili ile birlikte yayımlanmıştır.
6. *İslâmlara Dâir Nizâmlar ve İmtiyazlar*, Bahçesaray, (1885).
7. *Rusya Coğrafyası*, Bahçesaray, (1885).
8. *İki Bahadır*, Bahçesaray, (1886).
9. *Halera Vebası ve Onun Deva ve Darusu*, Bahçesaray, (1887).
10. *Bahtiyar Nazım*, Bahçesaray, (1889).
11. *Dnevnik Emira Buharskago*, Kazan, (1889).
12. *Medeniyet-i İslâmiyye*, Bahçesaray, (1889); Yine aynı şekilde Rusya Müslümanlarını aydınlatmak maksadıyla kaleme alınmış İslâm medeniyetine dair bir eserdir.
13. *Garâib-i Âdât-ı Akvâm*, Bahçesaray, (1890); Çeşitli bölgelerde yer alan toplulukların sıra dışı hallerine ilişkin bir eserdir.
14. *Kıraât-ı Türkî*, Bahçesaray, (1894); Usûl-i Cedid mekteplerinde Türkçe okuma-yazma öğretilmesine yönelik hazırlanmış bir eserdir.
15. *Arslan Kız*, Bahçesaray, (1894); Romandır.
16. *Mektep ve Usûl-i Cedid Nedir?*, Bahçesaray, (1894).
17. *Atlaslı Cihânnâme*, Bahçesaray, (1894).
18. *Risale-i Terkid*, Bahçesaray, (1894).
19. *Russko-vostoçnoe Soglaşenie Misli, zâmetki i pojelaniya İsmail Gasprinkago*, Bahçesaray, (1896); Rusların Müslüman tebaaya yönelik muamelelerinin Rusya'nın Şark ülkeleri ile olan münasebetlerinde belirleyici rol oynayacağı konusunun işlendiği Rusça yazılan bir eserdir.
20. *Her Gün Gerek Zekonlar*, Bahçesaray, (1897).
21. *Rehber-i Muallimîn*, Bahçesaray, (1898); Usûl-i Cedid mekteplerinde görev yapan öğretmenlere yönelik hazırlanmış metoda dair bir kitaptır.
22. *Muhtasar İlmi Hisab ve Mesâil-i Hisabiyye*, Bahçesaray, (1898).
23. *Mevlud-ı Cenab Hazret-i Ali*, Bahçesaray, (1900).
24. *Türkistan Uleması*, Bahçesaray, (1901).
25. *Usûl-i Edeb*, Bahçesaray, (1901).
26. *Mebâdi-i Temeddün-i İslâmiyyân-ı Rûs*, Bahçesaray, (1901).

27. *Beden-i İnsan, Bahçesaray, (1901);* İnsan anatomisine dair resimlerin yer aldığı ve ilim öğrenmek ve yaymak için Müslümanların da bu tür resimler kullanmaları gerektiği konusunun işlendiği bir eserdir.
28. *Meşhur Payitahtlar, Bahçesaray, (1901).*
29. *Tashih-i Akâidden, Bahçesaray, (1901).*
30. *Temsilât-ı Krilof, Bahçesaray, (1901).*
31. *Maişet Muharebesi, Bahçesaray, (1901).*
32. *Malumat-ı Nafiye, Bahçesaray, (1901).*
33. *İran, Resimli Mecmua, Bahçesaray, (1901).*
34. *Asya'da Komşularımız, Bahçesaray, (1903).*
35. *Dârü'r-Rahat Müslümanları, Bahçesaray, (1906);* İdeal bir İslâm ülkesinin hayal edildiği ütopyik bir eserdir. Eserde hayali olaylarla siyaset ustaca birleştirilmiştir. Hikâyenin kahramanı Gırnatalı Molla Abbas Fransevî, Güney İspanya'da dağlar arasında kurulmuş gizli bir ideal İslâm devletinde yaşamaktadır. Buradaki Müslümanlar asırlarca kimseye tabi olmadan kendi ilim ve tekniklerini geliştirebilmişlerdir. Bu hikâye ile Müslümanlara kalkınmış milletler seviyesine ulaşabilecekleri mesajı verilmek istenmekte ve İngiliz emperyalizminin işgal siyaseti tenkit edilmektedir.
36. *Gündoğdu, Tercümân gazetesi, tefrika, sayı 2-42, (1906);* İsmail Bey'in kendi hayatını konu alan bir romandır.
37. *Dünya Müslümanları Kongresi, (el-Mu'temerü'l- İslâmîyyü'l- Âmm), Bahçesaray, (1909);* Gaspıralı'nın tertip etmeye çalıştığı İslâm birliği idealine yönelik kongreyle ilgili yaptığı çalışmaları anlattığı bir eserdir.
38. (Konferans) *Tedrisât-ı Umûmiye Hakkında, Sırat-ı Müstakim, nr 49, s. 359-364, (1909-1910).*
39. *Âlem-i İslâmı Uyandıracak Çareler: Umumi Mü'temer-i İslâmî Yani Müslümanlar Kongresi, c. II, nr. 42, s. 248, (1909-1910).*
40. "Türk Yurtçularına" *Türk Yurdu, I nr 7, s. 190-195, (1912).*
41. Seyyah (İ. Gaspıralı) "Hind'den Dönerken" *Türk Yurdu, nr I, s. 307-310, (1912).*
42. "Maşinalı Mekteb" B. Şeref, Gani Bey, Orenburg, (1913).
43. "Muhâceret-i Muntazama" *Türk Yurdu II nr 23, s. 706-713, (1913)(Kolcu, 1999:36-39).*

3. Gazeteci Yönüyle İsmail Gaspıralı

3.1. İsmail Gaspıralı'nın Gazeteciliği

Gaspıralı İsmail Bey'in Türk kültür hafızasında yer eden en mühim faaliyeti şüphesiz gazeteciliğidir (Kolcu, 1999:34). İsmail Bey, gazeteciliği iletişim olanaklarının sınırlı olduğu bir zaman diliminde fikir ve düşüncelerini kitlelere iletebilmek ve onları ortak bir mefkûre etrafında toplayabilmenin yegâne yolu olarak görmüştür. İsmail Gaspıralı'nın gazeteciliği, sadece çıkartmış olduğu gazetelerle sınırlı değildir. Kendisi her ne kadar Rusya Müslümanları arasında gazetecilik alanında çeşitli ilkere imza atmış olsa da en az bunun kadar önemli bir diğer özelliği de Rusya Müslümanlarına rol model örnekliği

oluşturmasıdır. Usul-i cedid hareketinin bir sonucu olarak Rusya Müslümanları/Türkleri arasında basın hayatı gelişmiş ve birçok gazete ve mecmua yayımlanmıştır. Bunlar arasında Türkistan’da *Hurşid*, *Şöhret*, *Turan*, *Semer kand*, *Sadâ-yı Türkistan*, *Asya*, *Buharâ-yı Şerif*, *Sadâ-yı Fergana*, *Kazak* ve *Balaban* gazetelerini saymak mümkündür. Gaspıralı, bir taraftan tatbik ettiği eğitim metotlarıyla Rusya Müslümanları arasındaki okur-yazar oranının artmasını sağlamış diğer taraftan da çıkartmış olduğu gazeteler vasıtasıyla Rusya Müslümanlarının bilinçlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca İsmail Bey’in gazeteciliği sadece kendi coğrafyası olan Kırım’la sınırlı kalmamıştır. Gaspıralı’nın *Tercümân* gazetesinde ele aldığı konular Orenburg’da çıkan *Vakit* gazetesi, Kazan’da çıkan *Yulduz* gazetesi ve *Şûra* dergisi ile Azerbaycan’da çıkan *Molla Nasreddin* ve *Füyûzat* dergileri tarafından da iktibas edilmiş ve böylece Gaspıralı’nın fikirleri çeşitli yollarla Türkistan Müslümanlarına da ulaşmıştır (Demiroğlu, 2014: 248-267). Ayrıca Osmanlı Türkiye’sinde meydana gelen yenilikler ve özellikle Jön Türk (Genç Türkler) hareketi Türkistan’da ilgi ve heyecanla takip edilmiş, bu hareket Hive ve Buhara’da “Genç Hiveliler” ve “Genç Buharalılar” hareketi olarak karşılık bulmuştur (Ölçekçi, 2018: 229).

Gaspıralı’nın vefatı üzerine kaleme alınan yazılardan anlaşıldığı kadarıyla o günün Rusya Müslümanları arasında 7 bin civarında abone sayısına sahip yaklaşık yirmi gazete ve dergi yayınlanmakta iken bu rakam Osmanlı Türkiye’sinde daha aşağı seviyede bulunmaktadır (Saray, 1987: 112).

3.2. İsmail Gaspıralı’nın Çıkartmış Olduğu Gazeteler

Gaspıralı’nın eserlerinden söz ederken gazetecilik dışındaki eserlerini zikretmiştik. Bu başlık altında Gaspıralı’nın doğrudan veya dolaylı olarak çıkarttığı üç yayın organı (*Tercümân*, *Âlem-i Nisvan* ve *Âlem-i Sıbyan*) ele alınacaktır. Ayrıca kaynaklarda Gaspıralı tarafından çıkartıldığı belirtilen ancak hakkında çok da malumat bulunmayan “*en-Nahda*” isimli bir gazete de bulunmaktadır. Malum olduğu üzere Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının sorunlarının ve çözümlerinin İslam dünyasının her hangi bir bölgesindeki Müslümanların sorunlarından farklı olmadığına inanarak bütün dünya Müslümanlarının temsilcilerinin bir araya geleceği bir uluslararası kongre (el-Mu’temerü’l-Alemi’l-İslami / Dünya

Müslümanları Kongresi) tertiplemeyi hedeflemiş, bu amacını da Mısır'da gerçekleştirmiştir (Devlet, 1988: 120). Gaspıralı, dönemin en etkin propaganda aracının gazete olduğuna inandığından, dünya Müslümanlarının sorunlarının dile getirildiği bir kongre tertip etmenin gerekliliğine dair kamuoyu oluşturmak amacıyla 1907-1908 yılları arasında Mısır'a gidiş gelişlerinde Arapça olarak *en-Nahda* gazetesini çıkartmıştır (Kolcu, 1999: 35). Gaspıralı'nın gazeteye verdiği isim onun reformist ve devrimci karakterini de göstermektedir. Zira *en-Nahda* kelimesi Arapça'da devrim/uyanış gibi anlamlara gelmektedir.

3.2.1. Tercümân

Tercümân gazetesi, Gaspıralı'nın 1883-1918 tarihleri arasında dört sayfa halinde yayımladığı (Rusça adı Perevodçik) gazetedir (Akpınar, 2011:492). Gaspıralı İsmail Bey, fikir ve düşüncelerini yaymak, Rusya Müslümanları arasında ortak bir mefkûre oluşturabilmek için bir gazete çıkartmayı oldukça önemsemiş ve bu amaçla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Nihayetinde 1882 yılında Petersburg'a yaptığı son ziyaretten sonra bir tarafı Türkçe diğer tarafı Rusça olmak şartıyla bu izni alabilmiştir (Saray, 1993:26). Gaspıralı'nın çeşitli girişimlerine rağmen sonunda bu izni alabilmesi, 1783 yılında Rus hâkimiyetine giren Kırım'ın 100. yılında Rusların bölge Müslümanlarına karşı bir jesti olarak yorumlanmıştır. Nitekim gazetenin Kırım'ın Ruslar tarafından işgalinin 100. sene-i devriyesinden iki gün sonra yayın hayatına başlaması (10 Nisan 1883) bu iddiayı doğrular mahiyettedir (Devlet, 1988: 23-24).

Gaspıralı, yayın politikası olarak Ruslarla çatışmama yönünde bir siyaset izlemiştir. Nitekim gazetenin ilk sayısının Rusça bölümünde “yüzyıl önce bölgede istikrarsızlığın hâkim olduğunu, dünyanın en büyük imparatorluğunun olaya müdahale ederek bölgeye istikrar getirdiğini” ifade etmektedir. Gaspıralı, ideallerini gerçekleştirebilmek için gazetenin öneminin farkında olduğundan ve gazete çıkartma iznini kolay almadığından mümkün mertebe Rusların tepkisini çekmemeye çalışmıştır (Devlet, 1988: 23). Bu sayede *Tercümân* Rusya Müslümanları arasında en uzun soluklu yayın organı olabilmiştir. Nitekim sonraki yıllarda ortamın müsait olmasıyla birlikte yayın politikasında ciddi değişiklikler de meydana gelmiştir.

Tercümân Kırım'da yayınlanan Kırım Tatarlarının ilk Türkçe gazetesi olmakla birlikte Rusya genelinde yayınlanan üçüncü Türkçe gazetedir. Daha önce 1870'de Türkistan Genel Valisi Kaufmann'ın emir ve yardımlarıyla *Türkistan Vilayetinin Geziti* adıyla bir gazete yayımlanmıştır. Hasan Bey Zerdabi'nin 1875'de çıkarttığı *Ekinci* ise ikinci Türkçe gazetedir (Kolcu, 1999:35).

Gaspıralı'nın *Tercümân* gazetesini çıkartabilmesine en büyük destek hiç şüphesiz eşi Zühre Hanım'dan gelmiştir. Zühre Hanım, varlıklı bir ailenin kızıdır ve çeyizinde getirmiş olduğu altın ve mücevherlerini İsmail Bey'in gazete çıkartabilmesi için kendisine vermiş, İsmail Bey de bu parayla bir matbaa açıp gazeteyi çıkartabilmiştir (Devlet, 1988: 28).

Gazete yayın hayatına yarısı Türkçe yarısı da Rusça olmak üzere dört sayfa olarak başlamıştır. I. İhtilalin oluşturduğu kısmî serbestlik ortamından sonra 1907 yılında Rus makamlarından gazetenin Rusça bölümünün yayınlamaması yönünde izin alabilmiştir (Akpınar, 2011: 492).

Tercümân, 1904 yılına kadar haftada iki gün şeklinde yayınlanmış, 1906'dan sonra haftada üç gün, 1912 yılından itibaren de günlük yayınlanmıştır. Gazete 1905 yılında isim değişikliğine giderek *Tercümân-ı Ahvâl-i Zamân* adını almış, 1909'da ise yine *Tercümân* adıyla yayınlanmıştır. Bununla birlikte gazetenin mizanpaj ve sayfa yapısı değişmemiştir. Buna göre gazetenin sağ üst köşesinde gazete idaresinin Bahçesaray'da olduğu, yayınlanmak üzere gönderilen evrakın üzerinde gönderen kişinin adresinin ve imzasının bulunması gerektiği ve yayınlanmak üzere gönderilmiş yazıların gerekli hallerde kısaltılabileceği ve yayınlanmayan yazıların posta ile geri gönderilmeyeceği ifade edilmiştir. Sol üst köşede ise gazetenin bir yıllık abonelik posta ücretinin dört ruble, altı aylık ücretin iki ruble elli kapık, perakende olarak tek sayısının ise on kapık olduğu belirtilmiştir. Reklamların ise her satırının bir dilde yayınlanması durumunda dört, Rusça ve Türkçe şeklinde iki dilde yayınlanması durumunda altı kapık olduğu ifade edilmiştir (Devlet, 1988: 24-25).

İsmail Bey'in bir gazete çıkartma yönündeki ısrarı, basının Rusya Müslümanlarının uyanışında önemli bir işleve sahip olacağına dair inancından kaynaklanmıştır. Nitekim *Tercümân* gazetesi çıkış amacını

“Rusya ülkesinde sâkinehl-i İslâm’ın fevâid-i ma’nevîyyeye maddiyyesine hizmet etmek” şeklinde açıklamıştır (Akpınar, 2011: 492). Buna göre gazetenin temel amacı maddi ve manevi pek çok yönden geri kalmış Rusya Müslümanlarının gelişimine hizmet etmektir.

Gazete içeriğinde (münderecât) ise; İdareden, Rusyada Matbuat-ı İslamiyye, Mûnacaât (İdareye gönderilen mektuplar), Ahbâr-ı Mahalliyye (Bölgesel Haberler), Ahbâr-ı Dâhiliyye (Yurttan Haberler), Ahbâr-ı Hâriciyye (Dış Haberler) ve İlânât (Reklamlar) başlıklarına yer verilmiştir (Devlet, 1988: 25).

Gaspıralı’nın hayat mücadelesinin özeti olan “dilde, fikirde ve işte birlik” ilkesinin bir sonucu olarak gazetede kullanılan dil oldukça sade bir Türkçedir. Gazete otuz beş yıllık yayın hayatı boyunca bu ilkeye uygun yayınlanmıştır (Kalsın, 2014: 110). Nitekim Gaspıralı bütün Türk dünyasının ortak bir dilde buluşmasını “Boğaziçi’ndeki balıkçıdan Kaşgar’daki deveciye kadar” herkesin anlayabileceği bir dil şeklinde açıklamıştır (Akpınar, 2011: 493).

Tercümân gazetesi, Gaspıralı’nın 24 Eylül 1914 tarihindeki vefatına kadar Gaspıralı İsmail Bey tarafından yönetilmiştir. Vefatından sonra oğlu Rifat Bey’in sahipliği ve Hasan Sabri Ayvazof’un başyazarlığında Kırım’da kurultay hükümetinin yıkılmasına kadar (23 Şubat 1918) yayın hayatına devam etmiştir (Kafalı, 1991: 303).

Otuz beş yıllık bir yayın sürecine sahip olan *Tercümân* gazetesi, bir gazete olmanın çok ötesinde bir misyon ifa etmiştir. Gazete, Gaspıralı’nın fikir ve idealleri doğrultusunda bütün Rusya Müslümanlarının ortak bir sesi olmuş, Rusya’dan Balkanlara, İran’dan Çin’e bütün dünya Müslümanlarının ortak bir ülküde birleşmesine hizmet etmiştir.

3.2.2. Âlem-i Nisvan (Kadınlar Dünyası)

Rusya’daki Müslüman Türk hanımlarına yönelik ilk yayın organı olarak kabul edilen *Âlem-i Nisvân*, Gaspıralı’nın ideal bir İslam toplumu düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Gaspıralı’ya göre gerek dünya gerekse Rusya Müslümanlarının en temel sorunu eğitimsizlikten kaynaklanmaktadır. Kadın, erkekle birlikte toplumun diğer önemli unsurudur. Aileyi çekip çeviren, gelecek nesilleri yetiştiren temel unsur kadındır. Dolayısıyla kadının eğitimi ve bilinçlendirilmesi ideal bir

toplum için vaz geçilmez önemdedir. Esasen Gaspıralı'nın bu düşünceleri dönemin hâkim bakış açısının bir parçasıdır. Nitekim benzer bir düşünce Osmanlı'da da karşılık bulmuş ve gerek doğrudan kadının eğitimi amaçlayan kız okullarının gerekse kadının bilinç düzeyinin yükseltilmesini hedefleyen kadın dergilerinin sayısında bu dönemde artış yaşanmıştır (Kılıç, 2019: 24).

Gaspıralı, kadınla ilgili düşüncelerini başta *Tercümân* olmak üzere çeşitli yayın organlarında dile getirmiştir. Buna göre kadın, er kişilerin yoldaşı, anne, valide, kanı ve sütü ile besleyip terbiye eden ve insanoğlunun yarısıdır. Kadınları bilgili, becerikli ve çalışkan olmayan milletlerin medenîleşmesi mümkün değildir. İyi yetişmiş, ahlâklı bir kadının çocukları da kendisine benzeyecektir. Aksi durumda nesiller bozulacaktır. Müslüman kadının mevcut durumunun arzu edilmeyen seviyede olmasının sorumlusu ise İslam dininden değil cehaletten kaynaklanmaktadır. Bunun giderilmesinin yegâne yolu da kadının eğitim seviyesinin yükseltilmesidir (Demiryürek, 2014: 196).

Kadınla ilgili genel olarak bu düşüncelere sahip olan Gaspıralı, kızı Şefika Gaspıralı'yı (1886-1975) da buna uygun yetiştirmiştir. İşte *Âlem-i Nisvân* İsmail Gaspıralı'nın çıkarttığı *Tercümân* gazetesinin ilave yayını olarak 1906-1907 ve 1910-1911 yılları arasında Şefika Gaspıralı'nın idaresinde müstakil olarak neşredilmeye başlanmıştır (3 Mart 1906) (Akpinar, 2011: 493).

Âlem-i Nisvân'ın dördüncü sayısının kapağında yer alan bilgilere göre dergi “*Müslimelere Mahsus Edebî ve Tedrîsî Haftalık Mecmuadır. Sâhib-i İmtiyâz-ı İsmail Ğ., İdare Müdüresi Şefika Ğ.*” dır (Sağlık Şahin, 2014:220).

1906'da ilk sayısı çıkan dergi masrafları karşılayamadığından dolayı yaklaşık bir yıl süren yayın hayatına sahip olmuş, 1910 yılında *Tercümân*'ın ücretsiz eki ve ayda iki defa olmak üzere yeniden neşredilmeye başlanmış ancak yine bir yıllık yayın periyodundan sonra yayınlanması sona ermiştir (Demiryürek, 2014: 195).

3.2.3. Âlem-i Sıbyan (Çocuklar Dünyası)

Gaspıralı'nın Türk ve İslam dünyası için ön gördüğü eğitim reformlarının bir uzantısı da ilköğretim çağındaki çocukların hedef kitle

olarak belirlendiği ve Rusya Müslümanlarının ilk çocuk dergisi olan *Âlem-i Sıbyân* dergisidir. Mart 1906’da *Tercümân* gazetesinin bir ilavesi olarak yayın hayatına başlayan dergi düzensiz aralıklarla 1915 yılına kadar yayınlanmıştır (Kırımlı, 1996: 393).

Derginin kapak sayfasında yer alan “*işbu varakanın iki sahifesi sıbyâna diğer ikisi mekteb-i tedris ve muallim umuruna mahsus tutuluyor*” ifadesi derginin hitap ettiği kitleyi göstermektedir (Tekne, 2018: 162). Buna göre dört sayfadan oluşan derginin iki sayfası çocuklara diğer iki sayfası ise okul ve öğretmenlere yönelik işlere özgüdür.

Müstakil bir münderecâtın (içindekiler kısmı) yer almadığı dergide, mevcut sayılar üzerinden yapılan incelemede dergi içeriğinin şu başlıklardan oluştuğunu ifade etmek mümkündür; İlanlar, İhtarlar, İdareden Yazılar, Tapmacalar (Bilmece-Bulmaca), Küçük Hikâyeler, Şiirler, Letâif başlığı altında şakalar, Atalarsözü (atasözleri), çeşitli konulara dair yazı dizileri ve Rusça reklamlar (Tekne, 2018: 162).

Âlem-i Sıbyân (Çocuklar Dünyası) Gaspıralı’nın usul-i cedit anlayışının bir uzantısı olarak çocukları hem bilgilendiren hem de eğlendiren bir içerikle ve modern pedagojik anlayışla hazırlanmış bir dergidir. Dergide çocuklar için ideal bir Türk-İslam kimliği resmedilmeye çalışılmıştır (Tekne, 2018: 181-182).

4. Sonuç

Kırım Hanlığı 1783’ten itibaren Çarlık Rusya’sının nüfuz alanına girmiş ve Rusların yoğun bir şekilde asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti’nden beklediği yardımı alamayan Rusya Müslümanları birlik ve beraberliğin tesisi için bir “uyaniş” hareketi başlatmış ve kötü gidişata çeşitli çareler aramaya başlamışlardır. Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkan bu uyanış hareketi en genel tanımıyla Cedidçilik akımı olarak adlandırılmıştır. Bu akıma göre İslam dini, terakkiye mani değildir. İslam toplumlarının geri kalmışlığının en başta gelen sebebi Müslümanların içinde bulunduğu derin cehalettir. Bu cehaleti gidermenin yegâne yolu da eğitimidir.

Cedidçilik akımının önde gelen simalarından Gaspıralı İsmail Bey de Rusya Müslümanlarının/Türklerinin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtuluşun eğitimle mümkün olacağına inanmış ve eğitimde

bir reform paketi mahiyetinde olan usul-i cedid isimli bir metodu tatbik etmiştir.

Gaspıralı, dönemin en etkin propaganda aracının gazete olmasından dolayı çok geniş bir coğrafyada dağınık halde yaşayan Rusya Müslümanlarını ortak bir mefkûre etrafında toparlamanın, onlara fikir ve düşüncelerini yaymanın ancak bir gazete çıkartmakla mümkün olacağına inanmış ve bu amaçla *Tercümân* gazetesini neşretmiştir.

1883-1918 tarihleri arasında dört sayfa halinde yayımlanan *Tercümân* gazetesi, Kırım Tatarlarının ilk, Rusya Müslümanlarının ise üçüncü Türkçe gazetesidir. Otuz beş yıllık bir yayın sürecine sahip olan *Tercümân* gazetesi, bir gazete olmanın çok ötesinde bir misyon ifa etmiştir. Gazete, Gaspıralı'nın fikir ve idealleri doğrultusunda bütün Rusya Müslümanlarının ortak bir sesi olmuş, Rusya'dan Balkanlara, İran'dan Çin'e bütün dünya Müslümanlarının ortak bir ülküde birleşmesine hizmet etmiştir.

Gaspıralı'nın *Tercümân* gazetesinin eki olarak yayınladığı ve idaresinin, kızı Şefika Gaspıralı tarafından üstlenildiği *Âlem-i Nisvân* (Kadınlar Dünyası) ise Rusya'daki Müslüman Türk hanımlarına yönelik ilk yayın organıdır. Gaspıralı'nın ideal bir İslam toplumu düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkan gazete 1906-1907 ve 1910-1911 yılları arasında aralıklarla neşredilmiştir.

Âlem-i Sıbyân (Çocuklar Dünyası) da yine *Tercümân* gazetesinin bir eki olarak 1906'dan 1915'e kadar düzensiz aralıklarla yayınlanan ve Gaspıralı'nın Türk ve İslam dünyası için ön gördüğü eğitim reformlarının bir uzantısı olarak ilköğretim çağındaki çocukların hedef kitle olarak belirlendiği ve Rusya Müslümanlarının ilk çocuk dergisidir.

İsmail Gaspıralı çıkardığı gazete ve dergilerle Rusya'daki Müslümanların/Türklerin birliği, eğitimi ve aydınlanmasına büyük destek vermiş, çıkardığı yayınlarla ve ortaya koyduğu düşüncelerle Türk dünyasının birliği ve beraberliği, aydınlanmasına çaba harcamıştır.

Kaynakça

1. Akpınar, Y. (2011). “Tercüman”, *TDV DİA*, 40, s. 492-494.
2. Akyol, T. (1993). “Cedidcilik”, *TDV DİA*, 7, s. 211-213.
3. Demiroğlu, H. (2014). “İdil-Ural Türk Gazetelerinde Gaspıralı İsmail Bey’in Fikirlerinin Çağdaş Yansımaları, 1905-1914”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), s.248-267.
4. Demiryürek, M. (2014). “Müslüman Türk Kadın Dergileri ve Kadın Meselesine Osmanlı ve Rus Emperyal Bakışları: Âlem-i Nisvan, Kadınlar Âlemi, Kadın”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), s. 186-209.
5. Devlet, N. (1988). *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
6. Ebüzziya, Z. (1989). “Âlem-i Nisvân”, *TDV DİA*, 2, s.362-363.
7. Kafalı, M. (1991). “İsmail Gaspıralı’nın Yayımcılığı ve Gazeteciliği”, *Türk Kültürü Dergisi*, 337-338, s. 302-307.
8. Kalsın, B. (2014). “İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi”, *UHİVE Dergisi* 2(2), s.95-115.
9. Kaplan, M. (1977). “Gaspıralı İsmail’in Avrupa Medeniyeti, Sosyalizm ve İslamiyet Hakkındaki Eseri”, *Türk Kültürü Dergisi*, 180, s.715-731.
10. Karataş, Ö. (2016). “Osmanlı Basınında İsmail Gaspıralı’nın Vefatı”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3(8), s.74-90.
11. Kılıç, N. (2019). *Osmanlı Basınında Muhafazakâr Bir Kadın Dergisi Mürüvvet*. Kriter Yayınevi, İstanbul.
12. Kırımlı, H, Türkoğlu, İ. (2002). *İsmail Bey Gaspıralı ve Dünya Müslümanları Kongresi*, Tokyo.
13. Kırımlı, H. (1996). “Gaspıralı, İsmail Bey”, *TDV DİA*, 13, s.392-395.
14. Kireççi, M.A, Tezcan, S. (2015). *Kırım’ın Kısa Tarihi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, yayın no: 24.
15. Kolcu, A. İ. (1999). *Hasan Sabri Ayvazof Tarafından Hazırlanan İsmail Gaspıralı Albümü ve Gaspıralı İsmail, Hayatı-Eserleri Usûl-i Cedid Hareketi İçindeki Yeri*, Mir Matbaacılık, İstanbul.
16. Ölçekçi, H. (2018). “Gaspıralı İsmail’in Tercüman Gazetesi’ndeki İletişim Modeli ve Türk Dünyasında İşbirliğinin Geliştirilmesinde Medyanın Rolü”, *Researcher Social Science Studies*, 6 (1), s. 224-235.
17. Sağlık Şahin, G.S. (2014). “İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Âlem-i Nisvân Dergisi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), s.210-223.
18. Saray, M. (1987). *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
19. Saray, M. (1993). *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, Nesil Matbaacılık, İstanbul.
20. Tekne, K. (2018). “Âlem-i Sıbyân”, 3. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, Ankara.
21. Toksoy, A. (2001). “XX. yy.’a Girerken Türk Dünyası ve İsmail Gaspıralı”. *Orkun*, 01.11.2001
22. Topsakal, T. (2018). “Rusya Türklerinin ve Müslümanlarının Milli ve Medeni Bilinçlenmelerinde Tercüman Gazetesinin Rolü”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), s. 398-413.
23. Yüksel, Z. (1991). Gaspıralı İsmail Bey’in Anadolu Türklüğüne Tesirleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, 337-338, s.379-384.

CEZAYİR YAZILI BASININDA TÜRKİYE İMAJİ

Ali LAKHDARİ⁴⁷

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Cezayir basınındaki zihinsel imajının ortaya çıkarılmasıdır. Türkiye'nin arap ve kuzey Afrika ülkelerindeki imajının belirlenebilmesi için Türkiye ile yakın ilişkisi olmayan ülkelere kamuoyu eğilimlerin basın yoluyla tespiti önem taşımaktadır. Bu açıdan Cezayir basınında ortaya çıkan Türk imajının belirlenmesi, Türkiye'nin arap ve kuzey Afrika ülkelerindeki genel imajının tespiti için önemli bir adım olacaktır. Bu çalışmanın örnekleme olarak İngilizce günlük yayın yapan *ELCHAAB* (Halk) *El Shourouk* (Doğuş), *Elkhaber* (Haber), *ELWATAN* -(Vatan) gazeteleri seçilmiş ve bu gazeteler 2019 yılı boyunca incelenmiştir. Elde edilen veriler içerik çözümlemesi yöntemiyle değerlendirilip kesin bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye ile ilgili haberler tahlil edilirken “siyaset”, “ekonomi”, “spor”, “tarih/kültür” ve “diğerleri” başlığı altında beş ana kategori oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen en önemli bulgulardan biri, Cezayir basınında Türkiye'nin siyasi ve ekonomi haberlerle gündemi yoğun olarak işgal ettiğidir. Daha sonra Türkiye ile ilgili spor ve tarih/kültür haberleri Cezayir basınında gündeme gelmektedir. Bu çalışmada elde edilen diğer önemli bir sonuç da Türkiye ile ilgili çıkan siyasi haberlerin okuyucu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu; spor ve tarih/kültürle ilgili haberlerinin ise olumlu bir izlenim bıraktığıdır. Ekonomi haberleri Türkiye hakkında genelde olumlu bir izlenim bıraktığı halde, haber yoğunluğu açısından oldukça az gündeme gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: İçerik çözümlemesi, basın, haber, imaj, Türkiye ,Cezayir

Abstract

The aim of this study is to analyze how Turkey has an image in the world press. In order to find out Turkey's image in the world press, it is important to investigate the perceptions of a country, which has no close relationship with Turkey. Therefore, we believe that analyzing Turkey's image in the Algerian press will give us a better understanding of how Turkey is viewed in the world in general. *ELCHAAB* *El Shourouk* ,

⁴⁷ Doktora öğrencisi, alilotv@yahoo.fr, Cezayir. ORCID: 0000-0002-9817-1881

Elkhaber , *ELWATAN* , which are arabic and french dailies, were selected as sampling of the study and the research is conducted for the years 2019. The data obtained from those dailies were evaluated with the content analysis method to reach certain findings. While analyzing the news on Turkey, we established five categories. These categories are “politics”, “economy”, sport”, “culture/history”, and the “others”. One of the main findings of the research suggests that substantial part of the news on Turkey in the South Algerian media appeared to be “political”. It was then followed by the news of sport, and culture/history. Another significant result of this research is that while political news on Turkey mainly appeared to have positive impact, the news of sport and history/culture has positive impact. Despite having positive impression in general, the economic news on Turkey rarely appeared on the press.

Key Words: Content analysis, press, news, image, Turkey.Algeria

Giriş

Ülkeler arasındaki ilişkileri belirleyen temel unsurlardan birisini kuşkusuz bir ülke medyasında diğer ülke ile olan haberler önemli bir yer tutmaktadır. Uluslararası arenada her ülke kendi lehine olumlu imaj yaratabilmek için büyük çaba sarf ederken buna amaca yönelik olarak önemli bütçeleri devreye sokmaktadır. Ülke kamuoyunda oluşacak imaj ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerden ekonomiye, turizmden spora kadar birçok alanda olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Olumlu imaj yaratmaya yönelik olarak kullanılacak mecraların başında medya kuşkusuz büyük bir yer tutmaktadır. Medyada oluşturulacak olumlu imaj sadece ülke kamuoyunu değil siyaset kurumu başta olmak üzere hemen her alanı etkilemektedir.

Türkiye ile Cezayir ilişkilerinin başlangıcı asırlar öncesine gitmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Cezayir 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Fransa tarafından işgal edilmiş ve sömürgeleştirilmiştir. Bağımsızlığını kazandığı 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra da durgun bir seyir izleyen Türkiye – Cezayir ilişkileri içerisinde bulunduğumuz yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu çerçevede ilişkilerin gelişmesinin Cezayir basınında nasıl bir yankı bulunduğu merak konusudur.

Bu çalışmanın konusunu Cezayir basınında Türkiye imajı oluşturmaktadır. Bu amaca yönelik olarak belirlenen üç gazetede Türkiye ile ilgili 2019 yılı boyunca yer alan haberler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmaya yönelik olarak bir kodlama cetveli oluşturulmuştur. Bir yıllık sürede Cezayir basınına temsilen seçilen üç gazetede haberler olumlu, olumsuz ve nötr olarak kategorize edilmiştir. İncelenen haberler tablolaştırılarak analiz edilmiştir. Çalışmada önce Türkiye ile Cezayir ilişkilerine yer verilecek, daha sonra haberlerle ilgili analize yer verilecektir.

1. Türkiye ve Cezayir İlişkileri

Türk-Cezayir ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında Türkler ve Cezayirliiler arasında üç yüz yıldan fazla bir süredir bir arada yaşamaktadır. Genel olarak Kuzey Afrika bölgesi ve özellikle de Cezayir, dil ve etnik farklılıkların yanı sıra, gelenek ve göreneklerdeki köklü değişikliklere ve ayrıca, iki toplum arasındaki kültürel çeşitliliklere rağmen, ortak kimlik yapısına sahip tek din bağının bileşenleri çerçevesinde ortak yaşam içerisinde bir arada bulunma modelini oluşturuyor. İslamiyeti bir din ve Arapçayı bir dil olarak kabul eden Amazigh (Berberi) kökenli Cezayirliiler, İspanyol egemenliği altına girmeyi kabul etmediler.⁴⁸

Endülüs İspanyolların eline düştükten sonra, Cezayir İspanyolların saldırılarına maruz kalmıştır. Bu nedenle, Cezayirliiler kendi kimliklerini ve kültürlerini korumak amacıyla o dönemde Müslümanlığı temsil eden Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Bu olaydan sonra, Cezayir üç yüz yıldan fazla Osmanlı hükümetine bağlı kalmış, bunun yanı sıra da Cezayir donanması Osmanlı ordusunun bir parçası olmuştur. Buna ek olarak, Cezayir Fransa tarafından işgal edildiği 1830 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne isyan etmeyen tek Arap eyaletidir⁴⁹. Cezayir, Fransa tarafından yüz otuz iki yıl boyunca sömürülmüştür. Bu süreçte, Türk-Cezayir ilişkileri kesilmiştir. Cezayir, 5 Temmuz 1962'de bağımsızlığını elde ettiğinde, o dönemde başlamış olan soğuk savaş güç dengesi bambaşka bir hâle gelmiştir. Cezayir, o dönemde sosyalist yönetim sistemini benimsemiştir. Türkiye ise, cumhuriyet kurulduktan sonra

⁴⁸Abu القاسم سعد الله، تاريخ الجزائر الثقافي، ديوان المطبوعات الجامعية، الجزائر، 1986، ص 41
⁴⁹، أرزقي شويثام، المجتمع الجزائري خلال العهد العثماني، الجزائر، 2016، ص 63

batının çağdaş uygarlık düzeyini yakalamak amacıyla yönünü batıya çevirmiştir. Geçen bu dönem (1962-2002) içerisinde, Türk-Cezayir ilişkilerinde köklü bir ilerleme kaydedilmemiş, ancak, ilişkiler basın yoluyla sürdürülmüştür. Türk –Cezayir ilişkilerinin gelişmesi 2002 yılından itibaren daha çok artmıştır.⁵⁰

Basın-yayın, toplumun gerçekliğini yansıtan kapsamlı bir sistemin parçasıdır. O, ülkelerin ve toplumların siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel özelliklerini tanıtmakta çok önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle toplumların sınırlı bilgiye sahip olması göz önüne alındığında, bu rol daha da önemli olmaktadır. Bu nedenle, basın-yayın organlarının toplumların özelliklerine yönelik olarak kamuoyuna verdiği zihinsel görüntü her zaman gerçekleri yansıtmamaktadır. Oysa, toplumsal gerçeklikler kimi zaman ilgili basın-yayın organlarının bağlı olduğu siyasi düşünce doğrultusunda topluma verilmektedir. Kamuoyu, kendi çevresinde gelişen olayları anlamakta, medyadan etkilenmektedir⁵¹. Bu bağlamda "Cezayir Basınında Türkiye "olarak adlandırılan bu çalışmada, arşiv ve web sitelerindeki Cezayir gazetelerinin 1920'li yıllar - 2018 yılının arasındaki süreçte Türkiye ile ilgili yayınlanan haberlerin içeriği incelenmektedir. Bu yayınlar, yayınlandığı tarihe göre 3 sürece ayrılmaktadır: Birinci süreç 1920'li yıllardan 1962 yılına kadar (Fransız sömürgeci dönemindeki yayınlar Al Bassair 1925, Al Montakid 1935, EL Shihab, El Moudjahid 1956), ⁵²ikinci süreç: 1962 yılından 1990 yılına kadar; "Komünist sistemi benimseyen ve bağımsız olan Cezayir" süreci Eldjoughouriya, Revolution, El Moudjahid, ELCHAAB (Halk) ve üçüncü süreç 1990 yılından 2018 yılına kadar (Bu dönemde Cezayir demokratik bir ülke olmuş ve özgür basınının kurulmasına izin verilmiş, El Shourouk (Doğuş), Elkh Haber (Haber), ELWATAN -(Vatan). Bu süreçlerden hareketle yayınlarda verilen haberlerde Cezayir kamuoyuna nasıl bir zihinsel algı oluşturduğu da ele alınmaktadır.⁵³

3. Çalışma Amacı

Bu çalışma, Cezayir gazetelerinin websitelerinde Türkiye ilgili sunulan haberlerin incelenmesini amaçlamaktadır. Bu gazeteler, dilleri

⁵⁰ . أرزقي شويثام ..الجزائر. 2016. ص 76

⁵¹ عمار بن بوزيد. الصحافة الجزائرية خلال عهد الاستعمار الفرنسي. شبكة الالوكة. الجزائر. 2015. ص 52

⁵² BAHİMİ, B. (2013). *La Press et les droit de l homme en Algerier*, Casabah Edition. Alger P98

⁵³ CHEUFI A. (2010). *La Press Algerienne*, CASBAH Edition. Alger P78

(Arapça ve Fransızca), ideolojileri ve mülkiyetleri (devlet ya da özel) göz önüne alınarak seçilmektedir. Bu çalışma sürecinde, bu gazetelerin Türkiye'deki olaylarla ilgili haberleri nasıl sunduğu değerlendirilerek, nasıl bir zihisel algı yaratıldığı incelenmektedir. Ayrıca, bu gazetelerin sözkonusu haberlerde nesnelliği ve tarafsızlığı ne ölçüde dikkate aldığı da ölçülmektedir.

4. Çalışma Önemi

Şu ana kadar yaptığımız araştırmalara göre, doktora tezi olarak ele alacağımız bu çalışma üzerinde daha önceden hiç bir çalışma yapılmadığı anlaşılmıştır. Konunun önemi, Cezayir basınının Türkiye ile ilgili konularda yayınladığı haberlerin gerçeklerine yanıt bulma ihtiyacında yatmaktadır. Bunun yanı sıra, bu gazetelerin tarafsızlığı ve profesyonelliğe ne kadar bağlı olduklarını belirlemek de önemlidir. Ayrıca, bu konu öncelikle Türk-Cezayir ilişkilerini kapsamlı bir biçimde anlamaya ve bu ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine ve daha da ilerlemesine yardım edecektir.

5. Cezayir Basınında Türkiye Haberlerine Yönelik İçerik Analizi

5.1. Örneklem ve Yöntem

Varsayımların sınanmasında nicel içerik çözümlemesi (muhteva analizi) temel yöntem olarak tercih edilmiştir. Basın taramalarında haber metinlerinin nicel analizi önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan nicel içerik çözümlemesinin en önemli amacı, araştırma konusu ol Bu çalışmanın örneklemini olarak Cezayir'de günlük Arapça ve Fransızca yayın yapan The El Shourouk (Doğu), Elkh Haber (Haber), ELWATAN - (Vatan) gazeteleri seçilmiş ve bu gazeteler 1999 ve 2000 yılları boyunca incelenmiştir. Her iki gazete de Güney Cezayir'deki dört büyük medya kuruluşu tarafından çıkarılmaktadır ve bu iki gazetenin ülke basınının genel eğilimini yansıttığını söylemek mümkündür. Ülke genelinde geniş bir okuyucu kitlesi bulunan bu dört gazetenin hem Cezayirli hem de dışarıda yaşayan Cezayirli okuyucuları için haber kaynağı olarak büyük etkisi bulunmaktadır. Arak belirlenen sorunun basında nasıl sunulduğunun ortaya konulmasıdır⁵⁴.

⁵⁴ İrvan S (2000) Metin Çözümlemelerinde Yöntem Sorunu, Medya ve Kültür, Süleyman İrvan (der), Gazi Ün. Yay., Ankara

Makalede öncelikle Türkiye ile ilgili çıkan haberlerin konulara göre tasnifi yapılmış ve hangi alanların ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Daha sonra Türkiye ile ilgili müstakil haberlerle fotoğraflı haberlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Çünkü başlıklı veya fotoğraflı olarak yayınlanan haberlerin, sadece birkaç satırla Türkiye’den bahsedilmiş haberlere göre okuyucu üzerindeki etkisinin daha büyük olduğu düşünülmektedir⁵⁵.

Haberlerin okuyucu üzerinde olumlu veya olumsuz bir intiba bırakması genel kabul gören bir gerçektir. Basit iletişim modeli, metinlerin alıcılara ulaştıkları vakit bir etkiye yol açtıkları varsayımından hareket etmektedir. Bu modele göre alıcı yani okuyucu oldukça edilgen bir konumdadır ve sebep-sonuç ilişkisi tek yönlü olarak değerlendirilmektedir⁵⁶.

Haberlerin okuyucu üzerinde olumlu veya olumsuz bir intiba bırakması genel kabul gören bir gerçektir. Basit iletişim modeli, metinlerin alıcılara ulaştıkları vakit bir etkiye yol açtıkları varsayımından hareket etmektedir. Bu modele göre alıcı yani okuyucu oldukça edilgen bir konumdadır ve sebep-sonuç ilişkisi tek yönlü olarak değerlendirilmektedir⁵⁷.

Bu açıdan her haber okuyucu üzerinde Türkiye hakkında bıraktığı etkiye göre “olumlu”, “olumsuz” ve “etkisiz” olmak üzere üç kategoride değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken haberde Türkiye’ye karşı bir önyargı seziliyorsa bu doğrudan olumsuz nitelikli haberler içinde yer almıştır. Ayrıca, haber, önyargılı olmasa bile, Türkiye hakkında olumsuz ve okuyucuya hoş gelmeyecek bir tarzda sunuluyorsa, bu tür haberler olumsuz kategoride yer almıştır. Çünkü bu tür haberler hiç yayımlanmamış olsaydı, okuyucuda en azından Türkiye hakkında olumsuz bir izlenim uyandırmayacağı varsayılmıştır.

Yine sporla ilgili haberler, sonunda başarısız bir sonuç olsa bile, Türkiye’den çok uzakta bir ülkenin gazetesinde haber konusu olduğu için olumlu olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁵ ANGERS, M. (1996). *Initiation a la Methodologie des Sciences Humaines*, Québec P102

⁵⁶ Gökçe O (1995) İçerik Çözümlemesi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya p55

⁵⁷ ÇEBİ, M. S. (2008). *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözülmesi*, Alternatif Yayınları, Ankara P90

Etkisiz (nötr) haberler ise okunduğunda okuyucuda Türkiye hakkında olumlu veya olumsuz bir izlenim uyandırmayan ya da bazen hem olumlu hem de olumsuz nitelikleri bir arada ihtiva eden haberler olarak tanımlanabilir. Etkisiz haberlerin oranı olumlu ve olumsuz haberlere göre oldukça düşük kalmaktadır.

İçerik çözümlemesi öncelikle araştırmacının varsayımları çerçevesinde oluşturulan bir kategorileştirme işlemidir⁵⁸. Bu araştırma için Türkiye'nin imajını belirlemede etkili olduğu düşünülen “siyaset”, “ekonomi”, “spor”, “tarih/kültür” ve “diğerleri” başlığı altında beş ayrı kategori oluşturulmuştur. “Diğerleri” kategorisinde, diğer dört konu dışında yer alan haberler incelenmiştir. Bütün bunlar içinde doğrudan iki ülke arasında bağlantılı haberler olduğu gibi genel olarak sadece Türkiye'yi ilgilendiren haberler de bulunmaktadır.

Siyaset başlığı altında Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu, Avrupa Birliği, Rusya, ABD ve orta doğu ve kuzey Afrika bağlantılı Türkiye haberlerinin yanı sıra, Türkiye'nin iç siyasi gelişmelerine yönelik haberler de bulunmaktadır. Bazen bu haberler iç içe geçmiş bir şekilde de sunulmaktadır. Çalışmada incelenen dönem 2019 yılı kapsadığı için 2019 yılında Türkiye cumhurbaşkanı R Erdoğan Cezayire ziyareti takiben iki ülke arasındaki ilişkiler yaşanan gelişmeler çerçevesinde Suriye sorunu ve genel olarak Ortadoğu'daki Irak ve Libya daki meseleleri çerçevesinde Türkiye ile ilgili haberlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye'deki 2018 anayasa rufurandumu , ve Avrupa şehirlerinde gerçekleştirdiği muhalıf protesto eylemleriyle ilgili haberler genelde Türkiye'nin imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Yine cezaevlerinde yasadışı basın mensup mahkumların düzenledikleri eylemler ve bu çerçevede çıkan olaylar da Cezayir basınında olumsuz bir şekilde gündeme gelmiştir. Bu tür haberler, tarafsız bir şekilde sunulmaya çalışılsa bile, Türkiye'nin bir istikrarsızlık ve karmaşa ülkesi olduğu ve insan hakları ihlallerinin yoğun olarak yaşandığı ve demokrasinin yeterince gelişmediği şeklinde Cezayirli okuyucuları etkileyebilmektedir⁵⁹.

Türkiye-Cezayir bağlantılı çıkan haberlerde ise, Cezayir kurtuluş Savaşı'nın 57. yıldönümü münasebetiyle ortak düzenlenen törenlerinde.

⁵⁸ İnal M A (1996) Haberi Okumak, Temuçin Yayınları, İstanbul.S89

⁵⁹ أحمد زبيري. تغطية الصحافة الجزائرية للثورة في تركيا. دراسة لنيل شهادة الدكتوراه . جامعة الجزائر 03. الجزائر. 2017.

Türk ve Güney Cezayir askeri heyetleri arasında iki ülke arasındaki askeri işbirliğini geliştirmek için yapılan temaslar da zaman zaman gündeme gelmiştir. Türkiye ve Güney Cezayir arasındaki siyasi haberlerin hem içerik hem de haberin işlenişi açısından son derece olumlu ele alınması dikkat çekicidir.

Türkiye hakkındaki “ekonomi” haberleri ise, diğer konu başlıklarına göre Cezayir basınında daha az yer almıştır. Türkiye’de yaşanan iktisadi gelişmeleri ve başarıları ve iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ile ortak yatırımlar haber olarak Cezayir basınında yer almıştır. Özellikle sanayi ve işaat alanında ,THY, doğrudan İstanbul-Cezayir şehielerine seferlerinin ve yolucuk artımasından sonra Cezayir gazetelerinde tam veya yarım sayfa büyüklüğünde Türkiye’yi tanıtıcı reklâmlar vermeye başlamıştır.

“Tarih ve kültür”le ilgili konularda Türkiye’nin tarihi zenginliği, turistik özellikleri ve doğal güzellikleriyle ön plana çıktığı görülmektedir. Cezayir’deki Türk lokantaları ve düzenlenen Türk yemekleri haftaları, Türk Cezayir ortak mutfağını dolayısıyla ortak kültürünü tanıtıcı bir etki yapmıştır. Selçuklu/Osmanlı/Türkiye dönemlerine ait sanat gösteri ve sergileri ile Türkiye’deki Roma ve antik dönemden kalma harabelerin kazıları gibi haberler de Türk tarih ve kültürünün zenginliğini göstermektedir. Bu konuda özellikle Cezayir’de yaşayan Türklerin yazdığı yazılar ile düzenlediği faaliyetler Türk kültürünü tanıtıcı haberlerin çıkmasını sağlamıştır. “Tarihte Bugün” adlı köşelerde de genellikle Osmanlı dönemi ile ilgili önemli olaylara kısaca yer verilmiştir. Tarih/kültür konulu haberlerin çok büyük kısmı, Türkiye’yi tanıtıcı ve hakkında olumlu izlenim bırakıcı bir tarzda yayımlanmıştır⁶⁰.

Bu çalışmada Cezayir’de yayınlanan gazeteler üzerinde bir araştırma yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Cezayir gazetelerinde Türkiye ile ilgili haberler araştırılmış ve gazeteleri temsilen üç gazete seçilmiştir. Gazeteler seçilirken dilleri (Arapça ve Farsça), genel yayın politikaları ve mülkiyetleri (kamuya ya da özel kuruluşlara ait) oluşları dikkate alınmıştır. Seçilen üç gazetenin tüm basını temsil edebileceği öngörülmüştür. Seçilen Elkhaber (Haber) ELCHAAB (Halk), EL

⁶⁰ HAMDİ, A. (2013). Cezayir Basın Tarihi. Homa Yayınları. Cezayir P67

SHOUROUK (Doğuş), EL WATAN (Vatan) gazetelerinin basılı sayfaları değil web siteleri üzerinden inceleme yapılarak 01 Ocak ile 31 Aralık 2019 arasındaki bir yıllık sürede yayınlanan haberler araştırma için derlenmiş ve analiz edilmiştir.

Bir yıllık sürede Türkiye ile ilgili yayınlanan haberler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi toplumsal davranışı etkilemeden gerçekleştirilebilen (non-obtrusive) bir araştırma yöntemidir. İçerik analizi, iletişimin açık / belirgin içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel tanımlanmasına yönelik bir araştırma tekniğidir (Angers, 1966: 141). İçerik analizi; nesnellik, sistematiklik, niceliksellik, açıklık/belirgin olma kriterleri dikkate alınarak yapılmaktadır.

5.2. Konularına Göre Haberler

Türkiye ile ilgili toplam 231 haber içerisinde başlıklı olarak çıkanların sayısı 82'dir. Yani bağımsız haberlerin toplam içerisindeki oranı % 35,49'u bulmaktadır (Bkz. Tablo-1). Konu başlıklarına göre bakıldığında, genel dağılımın aksine farklı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Siyasi ağırlıklı haberlerin % 35,7'si, ekonomi haberlerinin % 41,7'si, spor haberlerinin % 42,7'si ve tarih/kültür haberlerinin % 28,7'si başlıklı haberlerden oluşmaktadır.

KONULAR	Başlık				Toplam	
	Yok		Var			
	Say	%	Sayı	%	Sayı	%
Siyaset	35	35,7	67	68,34	102	44,15
Ekonomi	22	41,5	31	58	53	22,94
Spor	11	42,30	15	57,69	26	11,25
Diğer	14	28	36	72	50	21,64
Toplam	82	35,49	149	64,50	231	100
Tablo 1: Türkiye Başlıklı Haberler						

Tablo 1: Türkiye Başlıklı Haberler

Başlıklı haber, haberin hacminin büyüklüğünü de ifade ettiği için haber sayısı kadar önem arz etmektedir. Bu açıdan en yoğun haberlerin yapıldığı üç konudan ikisi olan siyasi ve ekonomi haberlerinin bağımsız haber olma oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Toplam haberlerin ancak 11'ini oluşturan anayasa referandumu ve Türkiye Cezayir arasındaki ilişkiler ağırlıklı haberlerin % 42'ü bağımsız olarak yapıldığı için geniş hacimli oldukları rahatlıkla söylenebilir. En çok haber yapılan siyasi konuların yarısının bağımsız olarak yayımlandığı

düşünülürse, Cezayir'deki Türk imajını belirlemede siyasi haberlerin bariz olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

2.3. Kategorilerine Göre Haberler

Siyaset haberlerinin % 39,21'i olumlu, % 32'i olumsuz ve % 28,43'i nötr bir etki bırakmaktadır. Ekonomi haberlerinin % 56,60'i olumlu, % 11,32'i olumsuz ve % 32,07'ı nötr bir izlenim uyandırmaktadır. Spor haberlerine bakıldığında % 46,14'ünün olumlu, % 2,94'nün olumsuz ve % 42,30'unun da nötr olduğu görülmektedir. Tarih ve diğer ilgili haberlerin % 32'i olumlu, % 22'i olumsuz ve % 46'si nötr bir tesire sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

KONU	Haberler						Toplam	
	Olumlu		Olumsuz		Nötr			
	Say	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Siyaset	40	39,21	33	32,35	29	28,43	102	44,15
Ekonomi	30	56,60	6	11,32	17	32,07	53	22,94
Spor	12	46,15	03	2,94	11	42,30	26	11,25
Diğer	16	32	11	22	23	46	50	21,64
Toplam	98	42,42	53	22,94	80	34,63	231	100
Tablo 2: Kategorilerine Göre Haberler								

Bu iki inceleme grubu genel olarak değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin en çok Cezayir kamuoyuna görüldüğü üç temel konudan biri olan siyasette, daha çok olumsuz bir imaj yayılmaktadır. Siyasette ortaya çıkan Türk veya Türkiye imajının olumlu olması son derece düşündürücü bir durumdur. Bu Türkiye'nin orta doğunun siyaseten istikrarlı bir ülke olduğu kanaatinin yaygın kabul görmesine yol açabilecek bir durumdur. Spor ve tarih/kültür alanlarında Türkiye'nin % 80 civarında yüksek bir oranla olumlu bir izlenim ortaya çıkması, nispeten daha fazla haber çıkan ekonomi ve anayasa referandum ve parlamanto ve başkanlık seçimleri yine yüksek oranda olumlu bir izlenim bırakılması Türkiye açısından iyi bir durumdur

Sonuçlar:

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye'nin Cezayir kamuoyunda en çok siyasi haberlerle ön plana çıktığı dikkati

çekmektedir. Ancak aynı zamanda, Türkiye'nin siyasi konularda daha çok olumluluklarıyla gündeme geldiği görülmektedir.

Türk sporunda son zamanlarda yaşanan çıkışın ülke tanıtımı açısından büyük önem taşıdığı bu çalışmada açıkça görülmüştür. Türk sporcu ve takımlarının elde ettiği başarılı sonuçlar hem ülke tanıtımı hem de daha önemlisi Türkiye'nin güzel bir şekilde dünyaya takdimi açısından önemli bir görevi yerine getirmektedir.

Tarih ve kültürle ilgili Cezayir basınında çıkan bağımsız haberlerin sayıca çok bulundurulursa, Türkiye'nin zenginliklerinin tanıtılması konusunda daha ciddi ve yoğun çalışmalara gerek duyulduğu aşikârdır. Bu konuda aktif bir strateji benimsenmeli ve adeta bir seferberlik başlatarak Türkiye'nin tüm zenginliklerini tanıtıcı uluslararası faaliyetlere ağırlık verilmelidir. Türk tarihi ve kültürüyle ilgili yabancı medyada çıkan haberlerin sayısının artması, Türkiye'nin imajını olumlu yönde etkileyecektir.

Türkiye'nin ekonomie alandaki güçlüğü, daha doğrusu potansiyelinin çok yüksek ekonomik performansı, Cezayir daha çok haber olma şeklinde yansımıştır. Türkiye'nin iktisadi gücünün artması beraberinde Türkiye'nin Cezayir'deki yatırımlarının artmasını temin edecek, bu da Türkiye'nin bu ülkedeki kültürel ve sosyal faaliyetlerinin yoğunlaşmasına zemin hazırlayacaktır. Bu durum sadece Cezayir için değil dünyadaki diğer kuzey Afrika ülkeler için de geçerlidir.

Son olarak, Türkiye'nin dünya basınında kendince önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu fikri destekleyen en önemli unsur, Türkiye'yle yoğun ilişkisi bulunmayan bir ülke basınında bile Türkiye bağlantılı haberlerin bir ağırlığa sahip olmasının bu çalışmayla ispatlanmasıdır. Türkiye'nin yakın çevresi dışında yer alan başka ülkeler hakkında yapılacak benzer çalışmaların, varılan bu sonucu desteklemesi beklenmektedir.

Kaynakça

1. ANGERS, M. (1996). *Initiation a la Methodologie des Sciences Humaines*, Québec
2. BAHİMİ, B. (2013). *La Press et les droit de l homme en Algerier*, Casabah Edition. Alger
3. BELSEY, A.,R. Chadwick (1998). *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, Ayrıntı Yay. İstanbul
4. BRAHİMİ, B. (2011). *Le pouvoir la Press et les Intellectuels en Algerier*. Opu Editon
5. CHEUFİ A. (2010). *La Press Algerienne*, CASBAH Edition. Alger
6. ÇEBİ, M. S. (2008). *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözülmesi*, Alternatif Yay., Ankara
7. GÜZ N. (2005). *Haberlerde Yönlendirme ve Kamuoyo Araştırmaları*, Nobel Yayınevi, Ankara
8. HAMDİ, A. (2013). *Cezayir Basın Tarihi*. Homa Yayınları. Cezayir
9. İHADDADAN, Z. (2011). *Cezayir'de Yazılı Basın*, OPU Yayınları, Cezayir
10. MC COMBS, M. (1995). *Setting the Agenda . Mass Media and Public Opinion*, 2nd Edition, Payback
11. RİGEL, N. (2000). *İleti Tasarımında Haber*, Der Yayınları, İstanbul
12. ZAHİR E. (2009). *L' information en ALGERIER*, DAE Edition
13. İrvan S (2000) Metin Çözümlemelerinde Yöntem Sorunu, Medya ve Kültür, Süleymanİrvan(der), Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara
14. Gökçe O (1995) İçerik Çözümlemesi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
15. Abdulla and others, "Online News Credibility";online news and the public, Lawrence Erlbaum associates. London., London,2005
16. Andrew J. Flanagin and Miriam J. Metzger, Perceptions of Internet Information Credibility, Journalism aBertrand, Jean-Claude, La déontologie des médias, 2eme édition, Ed. PUF, Paris 1999. nd Mass Communication Quarterly, vol 77, no. 3,2000.
17. عمار بن بوزيد. الصحافة
18. الجزائرية خلال عهد الاستعمار الفرنسي. شبكة الالوكة. الجزائر. 2015.
19. أبو القاسم سعد الله. تاريخ الجزائر الثقافي. ديوان المطبوعات الجامعية . الجزائر. 1986.
20. أرزقي شويتم. المجتمع الجزائري خلال العهد العثماني. الجزائر. 2016.
21. أحمد بن مرسل. منهجية البحث في علوم الإعلام والاتصال . ديوان المطبوعات الجامعية. الجزائر. 2005.
22. أحمد زبيري. تغطية الصحافة الجزائرية للانقلاب في تركيا. دراسة لنيل شهادة الدكتوراه . جامعة الجزائر 03. الجزائر. 2017.
23. عبد العالي رزاق. تحرير ما لا يحرق . دار القصبة . الجزائر. 2011.
24. لعقاب محمد .قضايا ساخنة في الإعلام والإسلام والثقافة. الجزائر. 2013.
25. عزي عبد الرحمان. نظرية الحتمية القيمية في الإعلام. مركز دراسات الوحدة العربية. 2011.
26. إبارهم فؤاد الخصاونة ، الصحافة المتخصصة ، ط 2 . 2012 والطباعة ، عمان ، الدار العربية ، -إحسان محمد - الحسن، موسوعة علم الاجتماع ، بيروت، الطبعة الأولى 3 . 1999 للموسوعات، -أشرف فهمي خوخة ، الإخراج الصحفي والصحافة الالكترونية ، ب ط ، دار المعرفة 4 . 2013الجامعية ، -إنتصار ابارهم عبد الرزاق ، صفد حسام الساموك ، الإعلام الجديد :تطور الأداء 5 ، الدار الجامعية للطباعة والنشر والترجمة ، جامعة بغداد 1 والوسيلة والوظيفة ، ط ، 2011 . ، مركز دراسات الوحدة العربية ، 1 -حسن مظفر الرزو، الفضاء المعلوماتي، ط 6 . 2007بيروت ، -حسني محمد نصر، وسائل الإعلام الجديدة :أسس التغطية والكتابة والتصميم 7 . 2013، مكتبة الفلاح للنشر والتوزيع، الكويت، 1 والإخراج في الصحافة الإلكترونية

ÖZBEKİSTAN'DA GAZETECİLİK EĞİTİMİ: GELENEKSELLİK VE MODERNLİK

Dr. Alisher MATYAKUBOV⁶¹,

Son yıllarda, toplumdaki bilgi teknolojisinin eşi görülmemiş gelişimi nedeniyle, bilgi üretiminin kalitesine büyük önem verilmektedir. Kaliteli bilgi üretimi dolayısıyla bu süreci yöneten uzmanların bilgisi ve becerilerine bağlıdır. Bu, gazetecileri yetiştiren yüksek öğretim kurumlarına ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Bu nedenle, modern dünya standartları taleplerine ilişkin uzmanların yetiştirilmesi, günümüzde milli gazetecilik eğitiminin karşı karşıya olduğu en önemli görevlerden biridir. Sözümün evvelinde gazetecilik eğitimi kavramı ve özgüllüğünden iki laf bahsetmek istiyorum.

Özbekistan'da basın 19. yüzyıl sonları ve 20.yüzyılın başlarında meydana gelmesine rağmen, gazetecilik eğitimi ancak 20.yüzyılın ikinci yarısında başladı. İlk olarak 1949'da Orta Asya Devlet Üniversitesi Özbek Filolojisi Fakültesi'nde kurulan Gazetecilik Bölümü, 1967'de Taşkent Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'ne (şimdi Özbekistan Milli Üniversitesi) dönüştürüldü. Birkaç yıl, bu fakülte ülke çapında medya için uzmanlar yetiştirdi. Gazetecilik mesleği, esasen totaliter rejim için bir propaganda mekanizması olarak öğretildi. Bu dönemde Özbek gazeteciliği öğretiminin Rus gazeteciliğinden model olarak alındığı unutulmamalıdır. Yirminci yüzyılın başlarında yayınlanan ulusal gazeteler, Sovyet sisteminin kuruluşundan 1990'lara kadar sadece Rus basınından değil, Avrupa, Tatar ve Türk basınından da etkilenmiş olsa da, gazetecilik fakültesi eski Sovyet yüksek öğretim standartları ve müfredat sistemine göre faaliyet göstermiştir.

Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra, yüksek öğrenim biçimi ve içeriği değişikliklere uğradı. Taşkent Devlet Üniversitesi ve daha sonra Özbekistan Milli Üniversitesi gazetecilik fakültesine ek olarak, SamDU ve Nukus Devlet Üniversitesinde gazetecilik bölümleri kuruldu. 1999 yılında Özbek Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi bünyesinde Uluslararası Gazetecilik Fakültesi açıldı.

⁶¹ Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişimi Üniversitesi rektör yardımcısı

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev'in kararı ile 24 Mayıs 2018 tarihinde Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi kuruldu. Bize göre, dünya medya ortamına kıyasladığımızda Bağımsız Devletler Topluluğu'nda gazetecilik alanında uzmanlaşmış ilk ve tek yüksek öğretim kurumunun kurulması, kitle iletişim araçları alanında belirleyici bir adımdı.

Anahtar Kelimeler: gazetecilik, tarih, eğitim, medya, geleneksel eğitim, teknoloji, pedagojik

JOURNALISM EDUCATION IN UZBEKISTAN: TRADITIONAL AND MODERNITY

Dr. Alisher MATYAKUBOV,⁶²

In recent years, due to the unprecedented development of information technology in society, great importance is attached to the quality of knowledge production. Quality knowledge production therefore depends on the knowledge and skills of the experts who manage this process. This places a serious responsibility on higher education institutions that train journalists. Therefore, training experts on the demands of modern world standards is one of the most important tasks facing national journalism education today.

Before my word, I would like to mention two words about the concept of journalism education and its specificity.

Although the press in Uzbekistan occurred in the late 19th and early 20th centuries, journalism education only began in the second half of the 20th century. The Department of Journalism, first established in 1949 at the Faculty of Uzbek Philology of Central Asian State University, was transformed into Tashkent State University Faculty of Journalism (now Uzbekistan National University) in 1967. For several years, this faculty has trained experts for media across the country. The journalism profession was mainly taught as a propaganda mechanism for the totalitarian regime. It should not be forgotten that Uzbek journalism teaching was taken as a model from Russian journalism in this period. Although national newspapers published in the early twentieth century were influenced not only by the Russian press but also by the European, Tatar and Turkish press from the establishment of the Soviet system until

⁶² Vice rector of Uzbekistan Journalism and Mass Communication University

the 1990s, the journalism faculty operated according to the former Soviet higher education standards and curriculum system.

After the country gained its independence, the form and content of higher education changed. In addition to the journalism faculty of Tashkent State University and later Uzbekistan National University, journalism departments were established at SamDU and Nukus State University. In 1999, the Faculty of International Journalism was opened within the Uzbek State University of Languages.

Uzbekistan Journalism and Mass Communication University was established on May 24, 2018 by the decision of Uzbekistan President Shavkat Mirziyoyev. In our opinion, when compared to the world media environment, the establishment of the first and only higher education institution specialized in journalism in the Commonwealth of Independent States was a decisive step in the field of mass media.

Keywords: journalism, history, education, media, traditional education, technology, pedagogical

TWİTTER'DA HAYRAN KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ: GENÇLERBİRLİĞİ VE MKE ANKARAGÜCÜ SPOR KULÜPLERİ ÖRNEĞİ

Bilge NARİN

*Doç. Dr., Ankara HBV Ün., Gazetecilik Böl., bilge.narin@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8717-6487*

Özet

Hayranların gündelik yaşamında büyük etkiye sahip olan futbol; hayran kültürü ile çağdaş kimlik oluşumunda etkili spor dallarından biridir. Çevrimiçi kültür ise spor profesyonellerinin taraftarlarla, taraftarların ise spor profesyonelleriyle etkileşimi için bir diyalog yolu olarak türlü fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medya platformları oyunun sanal sahaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, yerleşik futbol hayran kültürünün dijital ortamdaki izlerini sürmeyi amaçlayan bu çalışma, mekan ve kimlik arasındaki ilişkiyi de merkezine alarak popüler bir sosyal medya platformu olan Twitter'ın Ankara futbol kulüpleri ve taraftarları tarafından nasıl ve ne amaçla kullanıldığını sorgulamaktadır.

Araştırma, 2019-20 Türkiye Spor Toto Süper Lig Cemil Usta Sezonu'nda Ankara'yı temsil eden iki futbol kulübü olan Gençlerbirliği ve MKE Ankaragücü ile sınırlı tutulmuştur. Örneklem seçiminde söz konusu kulüplerin tercih edilmesinin nedeni, bu kulüplerin Türkiye'nin ve Ankara'nın spor kültüründe köklü tarihi temellere ve taraftar geleneğine sahip olmalarıdır.

Çalışma kapsamında Twitter'da #ankaragücü ve #gençlerbirliği etiketleri (hashtagleri) ile yapılan paylaşımlar içerik analizine tabii tutulmuştur. Tweetlerin kaynağı, konusu, hedefi ile anlatılarda sıklıkla tekrarlanan sözcükler saptanarak karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Tweetlerde dolaşıma sokulan anlatıların, kulüpler ve taraftar geleneklerinin yanı sıra Ankara'yla ilgili mitleri yeniden üretip üretmediği, aynı şehri temsil eden iki futbol kulübüne ilişkin içeriklerin benzerliklerinin ve farklılıkların neler olduğu tartışmaya açılmıştır. Araştırma sonunda elde edilen bulguların spor, mekan ve sanal kültürle ilgili çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *fandom, hayran kültürü, Twitter, futbol, kimlik*

TRACES OF FAN CULTURE IN TWITTER: EXAMPLE OF GENÇLERBİRLİĞİ AND MKE ANKARAGÜCÜ SPORTS CLUBS

Abstract

Football, which has a great influence on the daily life of the fans; is one of the effective sports branches in the formation of both fan culture and contemporary identity. Online culture offers a variety of opportunities as a way of dialogue for sports professionals to interact with fans, and vice versa. Thus, social media platforms appear as virtual fields of the game. In this context, the present study, which aims to trace the established football fan culture in the digital environment, takes the relationship between place and identity into its center and questions how and for what purpose Twitter, a popular social media platform, is used by Ankara football clubs and their fans.

The sample of the research contains MKE Ankaragucu and Genclerbirligi as football clubs representing Ankara in Cemil Usta Turkey Spor Toto Super League/2019-20 Season. These football clubs have a fundamental and deep-rooted historical tradition of fans in both Turkey and Ankara's sports culture.

Within the scope of the study, the posts on Twitter with the hashtags #ankaragücü and #gençlerbirliği were subjected to content analysis. The source, subject, and target of the tweets and the frequently repeated words in the narratives were determined and analyzed comparatively. Whether the narratives circulated in the tweets reproduce the myths about Ankara as well as the clubs and fan traditions and the similarities and differences of the contents of the two football clubs representing the same city were discussed. It is hoped that the findings obtained at the end of the research will contribute to the studies on sports, space, and virtual culture.

Keywords: *fandom, fan culture, Twitter, football, identity*

Giriş

Fandom olarak da adlandırılan hayran kültürü ünlüler, müzik grupları, spor takımları, kitaplar, film ya da diziler gibi popüler kültür ürünlerinden hoşlanmaya dayalı ortak bir zevk nedeniyle bir araya gelen

toplulukların oluşturduğu katılımcı bir kültür olarak tanımlanabilecektir. Genel olarak kitlesel olarak üretilip dağıtılan eğlence ürünleri etrafında gözlenen bu ortaklıklar, yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklere göre de değişiklik gösterebilmektedir. Sandvoss vd. (2017: 1) çağdaş toplumda “çok sayıda insanın bir şeylerin fanı” olduğunu vurgulayarak, hayran kültürünün yaygınlığına işaret etmiştir.

Fandomun pasif ve kitle iletişim araçları tarafından manipüle edilen hayran kitleleri olduğuna yönelik negatif yüklü ve stigmatize edici popüler fikir birliği, çağdaş hayran çalışmaları ile birlikte sarsılmaya başlamıştır (Storey, 1996). Örneğin, kültürel araştırmalar teorisyeni Jenson (1992), hayranların kendileriyle ünlüler dünyası arasında bir tür iletişim kurmaya çalıştıklarında psikolojik yetersizlik hissinden muzdarip olmadıklarını savunmuştur. Rock konserlerine katılan ergenler de hayali bir topluluk duygusu arayışında değildir. Aksine, Jenson’a göre, ergenlerin sevgi nesnelerine duydukları bağlılık; eğitimcilerinin okumaya duydukları sevgiden, opera sevdalılarından ya da bahçıvanların bahçeciliğe düşkünlüğünden farklı değildir. Dolayısıyla hayran kültürü tamamıyla yadsınıp etiketlenmek yerine anlaşılmaya, çalışılmaya ve eleştirel medya okuryazarlığı perspektifiyle analiz edilmeye değer bir konudur (Alvermann ve Hagood, 2000: 437). Çünkü fandom yalnızca bir tüketim etkinliği değil; aynı zamanda metinlerin, şarkıların, şiirlerin, videoların (Storey, 1996: 127) ve futbol özelinde marşların ve sistem eleştirisinin de üretildiği bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan dijital devrim, hem spor organizasyonları hem de fandom üzerinde de derin bir etkiye sahip olmuştur. Spor organizasyonları için sosyal medya, takımı ve teknik ekibi tanıtmanın, taraftar katılımını artırmanın, ilişkiler kurmanın ve gelir elde etmenin etkili bir yoludur. Öte yandan, dijital çağ toplumsal her alanda olduğu gibi fandom özelinde de yeni kültürel üretim biçimlerine yol açmıştır. Sıradan kullanıcılar, dijital teknolojiler aracılığıyla sosyal medya platformlarında bir yandan giderek daha fazla güç ve özerklik kazanırken; diğer taraftan pazarlama şirketlerinin ve profesyonel içerik üreticilerinin de yeni hedefleri haline gelmektedir.

Bu araştırmada belirli bir hayran kategorisi olarak futbol taraftarlığı üzerinde durulmuştur. Çünkü futbol dünya çapında tahmini

3,5 milyar taraftarla dünyanın en popüler sporudur (Pacheco vd., 2016: 169). Ayrıca Twitter'daki hayran paylaşımlarının değeri hakkında halen çok az şey bilinmektedir (Williams, Chinn ve Suleiman, 2014: 36). Bu kapsamda çalışmada, Türkiye'nin başkentini temsil eden iki köklü futbol kulübünün etiketleri (hashtagleri) altında Twitter'da dolaşıma sokulan içerikler tweetin kaynağı, konusu, paylaşımcının cinsiyeti gibi kategorilerin yanı sıra; cinsiyetçi ifadeler ve nefret söyleminin varlığı, politik eleştirel pozisyon içerip içermedikleri ve şehir/şehirlilik kültürüne ilişkin motifler ekseninde nicel içerik analizine tabii tutulmuştur. Çalışmanın en önemli sınırlılığı, süre kısıtı nedeniyle belirli bir tarihsel dönemdeki tweetlerin örneklem olarak seçilmiş olmasıdır. Araştırmada dijital hayran kültüründe futbolun yerine ilişkin teorik bir tartışmanın yapılmasının ardından bulgular paylaşılmıştır.

Dijital Hayran Kültürü ve Futbol

Bir futbol kulübüne güçlü bir bağlılık anlamına gelen futbol fandomu, taraftarın kimlik profilinde kalıcı bir bileşendir. Bu bileşen, profildeki diğer bileşenlerle başarılı bir şekilde rekabet eder ve genellikle hakimdir. Her ne kadar günümüzde geçmişe kıyasla daha fazla kadın futbol oynasa ve stadyumlarda taraftarların arasına katılsa da, futbol hala erkek egemen bir spor olarak görülür ve cinsiyet ve sınıfla ilişkilendirilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra futbol, dünya çapında (erkek) işçi sınıfının ve esas olarak proletaryanın oyunu olarak kabul edilmiştir. Son zamanlarda ise, orta sınıf olarak nitelendirilebilecek daha fazla sayıda insan taraftar saflarına (stadyumlarda veya televizyon seyircisi olarak) katılmıştır (Porat, 2010: 280).

Dijital devrim, futbol fandomu üzerinde derin bir etkiye sahip olmuş, üreticiler ve tüketiciler arasındaki sınırları bulanıklaştırmış, güçlü şirketler ve hayranlar arasında simbiyotik ilişkiler yaratmış ve yeni kültürel üretim biçimlerine yol açmıştır (Pearson, 2010: 84). Özetle, dijital dünyada fandom yalnızca tüketim ile ilintili değildir. Aynı zamanda kullanıcı türevli içeriğinin profesyonel medya içeriklerine karşılığı ya da yanıtı olarak da okunmalıdır (Storey, 1996: 127).

İnternet teknolojileri ile birlikte futbol taraftarlığının aşırı dijitalleştiği (hyperdigitalization) bir sürece girilmiştir (Lawrence ve Crawford, 2019). Bu sürecin ilk sinyalleri ise "bilgisayarlı futbol sohbet

hatlarının" yaygınlaşması ile görüşmüştür. Bu dönemde geleneksel somutlaşmış bir taraftar kültüründen "fandom sonrası" (post-fandom) dönemine geçilmiş, futbola ilişkin dijital sohbet veya mesaj panolarında taraftarların paylaşımları günün veya gecenin herhangi bir saatinde, zamandan ve mekandan bağımsız olarak gerçekleşebilmektedir (Redhead, 1997: 32). Bu ilk dijital forumlar, genellikle 'sürgünlerin' (en sevdikleri kulübün ikamet ettiği şehirlerden ve memleketlerinden uzaklaşan taraftarların) hayranlık kültürünü yaşattıkları sanal mekanlar olmuştur (Taylor, 1995). Dijital platformlardaki çeşitlenmelerle birlikte ise, her geçen gün daha fazla sayıda kimse kendini "hayran" olarak nitelemeye başlamıştır. Dolayısıyla hayranlık dijital dünyanın yarattığı katılımcı kültür sebebiyle giderek daha fazla anaakım bir pozisyon haline gelmiştir (Booth, 2015: 1).

Web 2.0 dönemi ile birlikte, Twitter ve diğer sosyal medya platformları hayatlarımızda daha fazla yer etmeye başlamış; bu platformlar hayranlar ve idolleri arasındaki ilişkileri sürdürmek için de türlü imkanlar sunmuştur (Bruns, Weller ve Harington, 2014). Seo ve Green'in, tüketicilerin spor web sitesi içeriğini görüntülemelerine neden olan motivasyonları belirlemek için geliştirdikleri ölçek, on motivasyon kategorisini içermektedir: bilgi, eğlence, kişilerarası iletişim, kaçış, boş zaman [geçirmenin] yolu, beğeni, takım desteği, hayran ifadesi, ekonomik (örneğin ürünleri satın almak için bir yer) ve teknik bilgi (örneğin oyun kuralları) (2008). Bu motivasyon faktörlerinin çoğu, diğer hayranlarla tanışmak ve fikirlerini paylaşmak gibi kategorilerle genişletilerek sosyal medyaya da uyarlanabilmektedir (Williams, Chinn ve Suleiman, 2014: 39). Taraftarlar sosyal medya platformlarını hayran kültürünün yeni, hızlı ve etkili bir mecrası olarak keşfetmiş; taraftar geleneklerini geliştirmek üzere türlü etiketler ve kulüplere adanmış hesaplar oluşturmuşlardır. Sosyal medya platformları, taraftarların kulüple etkileşime girmesine ve iletişim kurmasına olanak sağlamanın yanı sıra; aynı ilgiyi paylaşan diğer sosyal medya kullanıcılarının birbirleriyle iletişim kurmaları için de aracı olmuştur.

Taraftarlık deneyimi artık stadyumlardaki turnikelerde bitmemekte; maçtan sonra Twitter, Facebook ve YouTube'da devam etmektedir (Toney, 2013:50). Twitter, hayranlara diğer medyanın kolayca sağlayamayacağı hem resmi hem de resmi olmayan kaynaklardan anlık

bilgilere erişim imkanı sunmaktadır. Twitter hem internet üzerinden mobil araçlarla daha hızlı enformasyon iletimi hem de etkileşim kurma özelliği nedeniyle hayranların içeriği tükettim biçimlerini değiştirmektedir. Buna karşın, Twitter'ın spor organizasyonları için değeri üzerine araştırmalar yapılmış olsa da hayranlar için ne ifade ettiği hakkında ise yeterince çok şey bilinmektedir (Williams, Chinn ve Suleiman, 2014: 36-37).

Twitter'da futbol sezonu boyunca hayran paylaşımlarının daha yoğun olduğu bilinmekle birlikte, tweet sayısı azalsa da paylaşımlar sezon dışında da devam etmektedir (Williams, Chinn ve Suleiman, 2014: 39). Twitter kullanıcısı futbol taraftarlarının önemli bir bölümü hala gönderi yayınlamak yerine gizlenme eğilimindedir. Sosyal medya ve futbol taraftarlığı konusundaki çalışmalar, çevrimiçi toplulukları ziyaret eden ancak nadiren aktif olarak katkıda bulunanları tanımlamak için "pusuda bekleyenler" kavramını kullanmaktadır. İlginç bir şekilde, pusuda bekleyenler, paylaşım yapmasalar da topluluğun bir parçası olduklarına inanmakta ve takımla ilgili gelişmeleri takip etmekten zevk almaktadır (Williams ve Chinn, 2010; Nonnecke ve Preece, 2000). Sonuç olarak, dijital futbol fandomu farklı coğrafya ve kültürlerde çalışılmayı bekleyen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda yapılacak çalışmaların, dijital hayran kültürüne içkin açık ve örtük mesajları, örüntüleri ve mücadele alanlarını görünür kılma potansiyeli bulunmaktadır.

Yöntem ve Örneklem

Bu çalışmada dijital futbol hayranlığının izlerini sürmek için Twitter'ın seçilmesinin nedeni sosyal medyanın katılımcı kültürü teşvik eden kullanıcı dostu doğasıdır. 2006'da kuruluşundan bu yana önemli ölçüde büyüyen çevrimiçi bir mikroblog sosyal ağ olan Twitter; 2020 yılı itibarıyla 340 milyon aktif kullanıcıyla en çok kullanılan 13. sosyal medya platformudur (Sehl, 2020).

Araştırma örneklemini #ankaragücü ve #gençlerbirliği etiketlerini kullanan tweetler içerisinden 25 Ekim 2020'den başlanılarak geriye doğru gidilmek suretiyle tespit edilip kayıtlanmıştır. #gençlerbirliği etiketini içeren tweetler 4 Ekim 2020 tarihine kadar ilerlemiştir. #ankaragücü etiketi ile daha fazla içerik üretildiğinden, 17 Ekim 2020 tarihinde 100 tweete ulaşılmıştır. Böylece her bir etiketi temsilen 100'er tweet araştırmaya dahil edilmiştir. Örneklemin 200 tweet ile sınırlı

tutulmasının nedeni, tweetlerin kaynakları, konuları ve içeriklerinin tekrar etmesi; yeni ve başkaca kategori oluşturacak farklılıkta içeriğe rastlanmamasıdır. Başka bir anlatımla, örneklemin sonlandırılmasında, benzer anlatıların tekrar etmesi etkili olmuştur. Aynı tweet birden fazla kez retweet yapıldıysa araştırmaya dahil edilmemiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan tweetlerde yer alan içerikler, hazırlanan kodlama cetveline işlenerek, nicel içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi iletişim içeriğini kategorize ederek, bu kategoriler arasındaki ilişkiselliği sistematize bir biçimde ortaya koyan istatistiki bir yöntemdir (Riffe, Lacy ve Fico, 2005: 3). Çalışmada #ankaragücü ve #gençlerbirliği etiketlerini içeren tweetler analiz edilerek şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Tweetlerde yer alan içerikler hangi multimedya öğelerini içermektedir?
- Tweetlerin kaynağı ve hedef kitlesi kim ya da kimlerdir?
- Tweetlerden sınıfsal ya da cinsiyete yönelik ne tür çıkarımlar yapılabilmektedir?
- Tweetler futbol dışında politik/eleştirel bir pozisyon içermekte midir?

Çalışma kapsamında yukarıdaki sorular bağlamında aynı şehri temsil eden iki futbol kulübünün dijital katılımcı kültür pratiklerinde benzerlik ve farklılıklar olup olmadığı da sorgulanmıştır. Son olarak tweetlerin şehir ve şehirlik kültürüne ilişkin motifler içerip içermediği de araştırılmıştır.

Bulgular

Çalışma kapsamında incelenen tweetler içerikleri, kaynakları, kullanıcının ya da paylaşımcının cinsiyeti ve tweetin konusu ayrı başlıkları altında incelenmiştir. Ayrıca içerikte cinsiyetçi ifadeler, nefret söylemi ve küfür olup olmadığı saptanarak; tweette politik eleştirel pozisyon ve sınıf/kimlik vurgusunun varlığı ya da yokluğu da sorgulanmıştır. Bulgular aşağıda yer alan 6 tablonun altında özetlenerek serimlenmiştir.

Tablo-1 : Tweetin İçeriği (Birden fazla öğe varsa tamamı kodlanmıştır)

Tweetin İçeriği	Ankaragücü	Gençlerbirliği
Yazı	100	100
Sabit Görsel	64	63
Hareketli Görsel	12	8
Anket	3	2
GIF/Caps	1	0

Twitter'ın hızlı ve sık güncellemelerden oluşan mikro bir iletişim kanalı olduğu bilinmektedir. Bir sosyal medya platformu olarak Twitter, ağ mimarisi gereği yazı ile paylaşımı öncelemektedir. Bu kasamda örneklem olarak seçilen 200 tweetin tamamında yazılı içerik paylaşılmıştır. İkinci popüler içerik her iki etiket için de sabit görsellerdir. Genellikle maç, idman ya da taraftar görsellerinin tweetlere eklendiği görülmektedir. Az sayıda hareketli görüntüde de benzer içerikler paylaşılmaktadır. Her iki spor kulübünün etiketiyle yapılan paylaşımlarda nadir de olsa anketler düzenlendiği gözlenmiştir. Anketlerde en iyi formanın hangisi olduğu, teknik direktörün gitmesinin mi yoksa kalmasının mı uygun olacağı, o haftaki karşılaşmayı kimin kazanacağı gibi sorular sorulmaktadır. Anketleri tamamı sıradan kullanıcılar tarafından düzenlenmiş olup düşük katılımlı olarak sonuçlanmıştır (Ankete katılan kişi sayısı 50-70 arasında değişmektedir). Komik ve düşündürten GIF/Caps türü popüler dijital içerik türlerinin yalnızca bir kez #Ankaragücü etiketi ile paylaşıldığı görülmüştür. Dolayısıyla yeni medyanın son dönemde popülerleşen dijital anlatı türlerinin Ankaralı futbol severler arasında henüz yaygınlık kazanmadığı söylenebilecektir.

Tablo-2 : Tweetin Kaynağı

Tweetin Kaynağı	Ankaragücü	Gençlerbirliği
Resmi Kurum Hesabı	17	0
Kulüp Yetkilileri/Antrenörler	2	0
Futbolcular	1	0
Sıradan Kullanıcılar (Anonim)	34	45
Sıradan Kullanıcılar (Nonim)	25	19
Ulusal Medya	4	6
Yerel Basın, Spor Basını, Bahis Siteleri	7	12
Taraftar Grupları	8	13
Ürün Satış Firması	1	0
Diğer	1	5
TOPLAM	100	100

Tablo-2 örneklem olarak seçilen tweetlerin kaynağı hakkında bilgi vermektedir. Her iki etiketi en yaygın biçimde kullananların anonim ve nonim sıradan kullanıcılar olduğu gözlenmektedir. #Ankaragücü etiketi MKE Ankaragücü Spor Kulübü'nün paylaşımlarında da kullanılmasına karşın; ilginç biçimde Gençlerbirliği Spor Kulübü'nün paylaşımlarında etiket kullanılmadığı saptanmıştır. Etiketlerin arşivsellik ve etkileşim açısından önemli olduğu düşünüldüğünde, bu durumun söz konusu futbol kulübü açısından bir eksiklik olabileceği değerlendirilmektedir. Benzer

şekilde MKE Ankaragücü kulüp yetkilileri, antrenörler ve futbolcuların nadir de olsa etiket kullanarak paylaşım yaptıkları gözlenirken; söz konusu kaynakların Gençlerbirliği etiketini kullanarak hiç paylaşım yapmadıkları ortaya çıkmıştır. MKE Ankaragücü futbolcularından Assane Diosse, #ankaragücü etiketi ile paylaşım yapan tek futbolcu olmuştur. MKE Ankaragücü Kulüp resmi paylaşımlarını genellikle resmi logoyu sabit görsel olarak ekleyerek yapmaktadır. Yine resmi kurumsal tweetlere bazen de idman ve maç görüntüleri de eşlik etmektedir.

Anonim hesaplarda Gençlerbirliği taraftarları ‘Haytagençlerli’ ve ‘Gırmızı Gara’ gibi kullanıcı adlarını tercih ederken; MKE Ankaragücü taraftarları ise ‘Ankaragücü Aşığı’, ‘Başkent Aşığı’ gibi ifadeleri tercih etmektedir. Taraftar grupları da etiket kullanarak paylaşımlar yapmaktadır. Gençlerbirliği taraftar grupları ‘Forza Gençlerbirliği’, ‘Ultras Kardeşler’ ve ‘ÜniGençler Hacettepe’ sık paylaşım yapan gruplar olarak karşımıza çıkarken; MKE Ankaragücü adına ise ‘1910 Online/Ankaragücü’, ‘OldSchool/Ankaragücü Sağ Kapalı’, ‘BrokenBoys: Kırıkkale Üniversitesi Ankaragüçlü Taraftarlar Derneği’ ve ‘Aşk-ı Başkent/Ankaragücü’ gruplarının paylaşımları dikkat çekmektedir. Fan hesapları bazen rakip takıma selam da göndererek; futbolda holiganizme karşı bir duruş sergilemektedir. Ulusal ve yerel basının da ilgili futbol haberlerinde söz konusu etiketleri Twitter hesaplarından yaptıkları paylaşımlarına ekledikleri gözlenmiştir. Medya kuruluşları böylece taraftarlara daha kolay ulaşmayı ve onlardan etkileşim almayı hedeflemişlerdir.

Tablo-3 : Kullanıcının /Paylaşımıcının Cinsiyeti

Cinsiyet	#Ankaragücü	#Gençlerbirliği
Erkek	47	35
Kadın	2	0
Diğer	0	0
Kodlama Yapılamıyor	51	65
TOPLAM	100	100

Futbol erkekler tarafından icat edilmiştir ve 19. yüzyıldan bugüne kadar oyuncuların ve tüketicilerin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır (Pfister, Lenneis ve Mintert, 2013: 850). Her ne kadar futbol maçlarında kadınların artan varlığının, oyun üzerindeki erkek

hegemonyasına meydan okumak için muazzam bir önem kazandığını bulgulayan çalışmalar olsa da (Ben-Porat, 2009); futboldaki erkek hegemonyasının, kültürün diğer birçok alanından daha görünür ve değişime dirençli olduğu bilinmektedir (Hargreaves, 1994; Harris, 1998). Futbola ilgi duyan ve futbol yapma arzusunu ifade eden kadınlar, günümüzde eskisine göre sayıca çok olmakla birlikte, genellikle şiddetli muhalefetle karşılaşmakta ve alay konusu olmaktadır (Harris, 2001: 22). Futbolun erkek egemen bir spor dalı olmasını destekleyecek şekilde, bu çalışmada incelenen tweetlerde paylaşım yapanların çoğunluğunun erkek olduğu gözlenmiştir. #Ankaragücü etiketi ile yalnızca iki kadın taraftar paylaşım yaparken, #Gençlerbirliği etiketini kullanan kadın taraftar paylaşımına rastlanmamıştır. Anonim hesaplar, kurumsal hesaplar ve medya kuruluşlarına ait hesaplarda ise cinsiyete ilişkin bir bulgu saptanmamıştır.

Tablo-4: Tweetin Konusu (Birden fazla öge varsa tamamı kodlanmıştır)

Tweetin Konusu	#Ankaragücü	#Gençlerbirliği
İdman, Maç, Transfer vb. Bilgiler	35	55
Kulüp Tarihi, Önemli Hayranlar, Eski/Efsane Kadro vb.	4	4
Sevgi, Bağlılık ve Özlem İfadeleri	30	39
Sorular, Öneriler, Eleştiriler	24	21
Taraftarlar	27	2
Ürün Satış	1	0
Hediye/Çekiliş	0	1
Diğer	1	3

Her iki etiketle de en çok idman, maç ve transfer gibi konularda bilgiler paylaşıldığı saptanmıştır. Dünyanın halen mücadele ettiği koronavirüs pandemisi nedeniyle idman ve maçlara ilişkin tweetlerde bolca Kovid-19 ile ilgili hastalık bilgileri yer almaktadır. Bu kapsamda incelenen tweetlerde Kovid-19 virüsünü kapan futbolcular, kulüp yöneticileri, antrenörler ve çalışanlara ilişkin bilgi aktarımının yaygın olduğu görülmüştür. Bu dönemde Ankaragücü Halter Takımı 4 altın ve 6 gümüş madalya aldığından, futbol dışında bilgi içeren iki tweet atılmıştır.

Sevgi, bağlılık ve özlem ifadeleri ise ikinci popüler konu kategorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Taraftarların anonim ve nonim hesaplarla takıma yönelik sorular, öneriler ve eleştirilerde de bulundukları görülmüştür. Gençlerbirliği taraftarlarının eleştirilerinin takımın kötü oyunu, kulüp medya sorumlusunun başarısızlığı, futbolcuların ciddiyetsizliği, transferlerin ve kulüp mağazasının içeriğinin yetersizliği

gibi konular ekseninde gerçekleştiği; Ankaragücü taraftarlarının ise transfer hataları, pandemi ile mücadeledeki yetersizlikler, teknik direktör ve kulüp başkanına yönelik eleştiriler getirdiği gözlenmiştir. Türkiye Futbol Federasyonu'na (TFF) ve hakemlere yönelik eleştiriler de tweetlerde kendine yer bulmaktadır. Taraftarların dışında TFF ve hakemlere yönelik bir eleştirel paylaşım da Ankaragücü resmi hesabından yapılmıştır. Her iki takımın paylaşımlarında da pandemi nedeniyle kapalı olan stadyumların açılması ve Ankara'ya yeni stadyum yapılmasına yönelik talep ve öneriler de dikkat çekmiştir.

19.10 Dünya Ankaragüçlüler Günü' dolayısıyla 19 Ekim tarihinde Ankaragücü taraftarlarının yoğun tweet paylaşımında bulundukları saptanmıştır. Bu tweetlerde çocuk taraftar görüntüleri sıklıkla kullanılmıştır. Gençlerbirliği taraftarlarının taraftarlık vurgusuyla yaptıkları paylaşım sayısı ise oldukça sınırlıdır. Öte yandan, Gençlerbirliği adına düzenli maç yorumları içeren bir blog içeriği üreten taraftarın paylaşımları dikkat çekmiştir. Ankara Keçiören Belediye Başkanı Turgut Altınok'un Gençlerbirliği forması hediye edeceğini duyurduğu bir tweet paylaştığı da görülmüştür. Bu durum yerel yönetimler ve siyaset ile futbolun içiçeliğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Taraftarların tweetlerinde eski taraftar kültürüne, kulüp tarihine ve eski/efsane kadrolara ilişkin az sayıda paylaşım yaptıkları da saptanmıştır. Ankaragücü taraftarı Benekli Ayhan'a yönelik bir paylaşım bu kategoriye örnek gösterilebilir.

Tablo-5: Cinsiyetçi İfadeler, Nefret Söylemi ve Küfür

Cinsiyetçi İfadeler ve Küfür	#Ankaragücü	#Gençlerbirliği
Yok	96	100
Var	4	0
TOPLAM	100	100

Erkek egemen kültürün spor dallarından biri olarak kabul edilen futbol kültüründe cinsiyetçi ifadeler ve küfür başkaca çalışmalarda sıklıkla bulgularan içerikler olsa da (Gökulu, 2007; Kytö, 2010), araştırma kapsamında incelenen tweetlerde bu tür ifadeler içeren içeriklere nadiren rastlanmaması şaşırtıcıdır. Ancak Twitter demografisinin şehirli kullanıcılar ve daha genç kitleden, yani Y kuşağından oluştuğu göz önüne

alındığında (Williams, Chinn ve Suleiman, 2014: 38); bu durumun temel nedenlerinden birinin, genel olarak Twitter kullanıcılarının daha iyi eğitilmiş bir kitle olmalarından kaynaklanabileceği değerlendirilecektir.

Cinsiyetçi ifadeler, nefret söylemi ve küfür içeren tweetlerin yalnızca #Ankaragücü etiketine ek olarak #AbdülkadirBitigenYönetmediYönetildi etiketiyle paylaşılan tweetlerde yer aldığı saptanmıştır. Bu dönemde sosyal medyada taraftar eylemliliği olarak görülebilecek tek etkinlik #AbdülkadirBitigenYönetmediYönetildi etiketiyle; Çaykur Rizespor-MKE Ankaragücü karşılaşması sonrası Ankaragücü taraftarlarından gelmiştir. #AbdülkadirBitigenYönetmediYönetildi etiketi ile hakeme yönelik eleştirilerini toplu biçimde dile getiren taraftarlar, bu tweetlerde seslerini duyurmak için TFF'nin resmi kurumsal hesabını da tweetlerine eklemişlerdir. Söz konusu tweetlerin sınırlı bir bölümünün (%4), 't*p', 'i*ne', 'paralı köpek' ve 'onun bunun çocuğu' gibi cinsiyetçi ifade ve küfürler içerdiği gözlenmiştir.

Tablo-6: Politik Eleştirel Pozisyon, Sınıf/Kimlik Vurgusu

Politik Eleştirel Pozisyon, Sınıf/Kimlik Vurgusu	#Ankaragücü	#Gençlerbirliği
Yok	100	100
Var	0	0
TOPLAM	100	100

Futbolun ve Türkiye'deki futbol fandomunun siyasetle ilişkisi dikkate alınmadan incelenemeyeceği; bu ülkede futbolun siyasetin içinde doğduğu ve o zamandan beri ondan hiç ayrılmadığı önceki araştırmalarca desteklenen bir görüştür (Gökacı, 2008; Gökdemir, 1999). Ancak Irak, futbol taraftarlarının aktivizmini konu alan çalışmasında Türkiye'de futbolun her zaman politik olmakla birlikte gururla apolitik olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu tespit, açıkça bir paradoks gibi görünse de; ülke, politik tüm alanlarda her şeyi dikte eden devasa bir devlet ve zayıf demokrasinin gerçekleştiği cüce bir sivil toplum üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla futbol ve futbol taraftarlığı da, nadir görülen taraftar aktivizmleri dışında genel olarak bu yapılanmadan azade değildir (2019). Bu görüşten hareketle Ankara takımlarının futbol taraftar kültürünün sanal ortamda politik eleştirel bir pozisyon ile sınıf/kimlik vurgusu içermediği; aksine apolitik bir görünüm arz ettiği saptanmıştır.

Kullanıcıların bıraktıkları dijital izlerle kolayca saptanıp cezalandırılacakları endişesi taşımaları da bu tür paylaşımların yapılmamasına neden olabilmektedir.

Şehir/Şehirlilik, Şehir Kültürü Vurgusu ve Folksonomi

Mekan ve hayran kimliği ilişkisi, özellikle şehir ve futbol ilişkisi bağlamında tüm dünyada köklü bir geçmişe sahiptir. Küresel bir oyunda yerel kimlik vurgusu araştırmacıların dikkatini çeken konulardan olagelmektedir (Evans ve Norcliffe, 2016). Örneğin Ekim 2005'te Manchester City Futbol Kulübü, 'Bizim Kentimiz' kampanyasını başlatarak; şehri, "havalı" ve "otantik" olarak tasvir etmek suretiyle, yerel hayran kitlesi ile bağını arttırmayı hedeflemiştir. Kampanya gerçek Manchesterlıların, kaba ve sömürücü olarak tasvir edilen Manchester United Futbol Kulübü yerine local ve otantik Manchester City taraftarlığını tercih ettikleri alt metnini taşımaktadır (Edensor ve Millington, 2008). Türkiye'de ise Anadolu futbolunun sahneye çıktığı 60'lı yıllarda kent takımları arasında oluşmaya başlayan şiddetli rekabetlerin, "kent savaşları"na dönüştüğü bilinmektedir. Bu dönemle birlikte taraftar kimliği kentsel bir kimlik savunusu haline gelmiş ve futbolda kentsel taraftarlık önem kazanmıştır (Zelyurt, 2014: 239). Bu kapsamda başkent takımlarının taraftarlarının şehir kültürüne içkin değerleri analize değer bir konudur.

Örneklem kapsamında incelenen tweetlerde Gençlerbirliği taraftarlarının 'Kırmızı-Kara Burası Ankara' gibi ifadelerle şehir vurgusuna yer verdikleri; Ankaragücü taraftarlarının ise profillerde Başkent vurgusu içeren tanımlamalar kullanarak 'Özledik la' gibi Ankara'ya özgü sokak ağzını tweetlerde az da olsa kullandıkları gözlenmiştir. Ancak bu tür içerikler oldukça sınırlıdır. Belli bir şehri temsil eden iki futbol kulübüne ilişkin paylaşımlarda, genel olarak şehir ve şehir kültürüne ilişkin motiflerin oldukça sınırlı olduğu söylenebilecektir. Her iki takımın etiketini de içeren yalnızca tek bir tweette, şehirliliğe yönelik bir vurgu saptanmıştır.

Tweetlerde kullanılan diğer etiketlerin ise takımlara göre benzerlik ve farklılıklar içerdiği saptanmıştır. O hafta karşılaşılacak olan rakip takımın adı en çok kullanılan ikinci etiket kategorisidir. Taraftarların kendilerinin oluşturdukları, yaygın biçimde kullandıkları diğer etiketler ise folksonomi bağlamında incelemeye değer bir olgudur. Folksonomi

sıradan internet kullanıcıları tarafından kullanılan etiketlerle oluşan sınıflandırma sistemidir. Bu nedenle profesyonel içerik yaratıcıları yerine, tüketiciler tarafından paylaşımlara eklenen yaratıcı etiketlere dayanır. Diğer bir deyişle, söz konusu etiketleri kullanarak dolaşıma sokan "halk"(folk)'tır. Dolayısıyla bu tür etiketler, zorunlu veya resmi bir ton içermez; doğal, konuşma dilinde yazılır. Bu bağlamda, Ankaragücü taraftarlarının #AşkBaşkent, #gecekond, #Maraton1910, #yenidoğan ve #imalatıharbiye gibi taraftar geleneklerini yansıtan etiketlere yöneldikleri; Gençlerbirliği taraftarlarının ise #ForzaGençlerbirliği, #Ultraskardeşler, #kırmızıkar, #haydigençler gibi etiketlere yer verdikleri gözlenmiştir.

MKE Ankaragücü ve Gençlerbirliği spor kulüplerinin #ankaragücü ve #gençlerbirliği resmi etiketlerine ek olarak; taraftarların yaygın biçimde kullandıkları, yukarıda sıralanan diğer etiketleri Twitter paylaşımlarında hiç kullanmadıkları saptanmıştır. Dolayısıyla, her iki spor kulübünün resmi hesaplarının paylaşımlarında folksonomiden yararlanmadıkları söylenebilecektir.

Sonuç

Bu araştırmada dijital fandom kültürü, futbol taraftarlığı örneğinde Ankara futbol kulüpleri özelinde incelenmiştir. Gençlerbirliği ve MKE Ankaragücü futbol topluluklarının #gençlerbirliği ve #ankaragücü etiketlerini kullanarak Twitter'da yaptıkları paylaşımların analiz edilmesi sonucunda MKE Ankaragücü Spor Kulübü'nün, taraftarla etkileşim bağlamında etiketleri daha fazla kullandığı gözlenmiştir. Ancak folksonomi açısından, iki kulüp de taraftar diline içkin olan etiketleri paylaşımlarında kullanma konusunda gönülsüzdür.

Bir şehri ve başkent kültürünü temsil eden iki futbol kulübü araştırma konusu olmakla birlikte, gerek profesyonel paylaşımlarda gerekse taraftarların paylaştıkları tweetlerin içeriklerinde şehir, şehirlilik kültürü ile ilgili ifadelerin oldukça sınırlı olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla siber ortamda dijital taraftar mesajlarının yerel kültüre ilişkin motifleri yeterince dolaşıma sokmadıkları gözlenmiştir.

Futbolun erkek egemen taraftar kültürünü destekleyecek şekilde, cinsiyete yönelik çıkarımlarda bulunulabilen taraftar profillerinin tamamına yakınının erkek olduğu bulgulanmıştır. Genellikle takım adı,

taraf tar grupları ve sloganları profil adı olarak kullanan anonim hesaplarda ise cinsiyete ilişkin bir göstergeye rastlanmamıştır.

Paylaşımlarda cinsiyetçi ve nefret söylemi içeren küfürler nadiren gözlenmiştir. Bu durumun nedeninin Twitter kullanıcı profilinin genellikle iyi eğitilmiş, üst/orta sınıftan oluşması olabileceği değerlendirilmektedir. Bu tür ifadeler içeren az sayıdaki tweetin hakemlere yönelik cinsiyetçi klişeleri yeniden ürettikleri söylenebilecektir.

Tweetlerde futbol dışı politik/eleştirel bir tutum gözlenmezken, sınıfsal ya da kimliğe yönelik vurgulara da rastlanmamıştır. Taraftar aktivizmi olarak kabul edilebilecek dijital eylemliliklerin oldukça sınırlı olduğu ve bu eylemliliklerin de mevcut politikaların eleştirisi ya da sistem sorgusundan ziyade yalnızca Türkiye Futbol Federasyonu’nu hedefe koyduğu tespit edilmiştir.

Futbol ve dijital fan kültürünü merkeze alan gelecek çalışmaların farklı dijital platformlardaki taraftar gruplarını içerecek şekilde tekrarlanmasının alana katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca gerçek toplumsal yaşam pratikleri içindeki taraftarlık biçimleriyle sanal taraftarlık biçimlerinin karşılaştırmalı analizlerine de ihtiyaç duyulmaktadır. Son olarak, alandaki çalışmaların kendini taraftar olarak tanımlayan ancak sosyal medyada paylaşım yapmayan “pusuda bekleyen” taraftarları da içerecek şekilde genişletilmesinin yeni anlatı ve örüntüleri ortaya çıkarma potansiyeli bulunmaktadır.

Kaynakça

1. ALVERMANN, D. E. ve HAGOOD, M. C. (2000). Fandom and Critical Media Literacy, February 2020, 43:5, s.436-446.
2. BEN-PORAT, A. (2009). “Not just for men: Israeli women who fancy football”, Soccer & Society, 10 (6), s.883-886.
3. BOOTH, P. (2015). Playing Fans: Negotiating Fandom and Media in the Digital Age, University of Iowa Press, Iowa City.
4. BRUNS, A.; WELLER, K. Ve HARRINGTON, S. (2014). “Twitter and Sports Football Fandom in Emerging and Established Markets”, içinde (ed). Katrin Weller, Axel Bruns, Jean Burgess, Merja Mahrt, & Cornelius Puschmann: Twitter and Society, Peter Lang, New York, s.263-280.
5. EDENSOR, T. ve MILLINGTON, S. “ ‘This is Our City’: branding football and local embeddedness”, Global Networks, 8(2), s. 172–193.

6. EVANS, D. ve NORCLIFFE, G. (2016). "Local identities in a global game: the social production of football space in Liverpool", *Journal of Sport & Tourism*, 20(3-4), s.217-232.
7. GÖKAÇTI, M. A. (2008). *Bizim İçin Oyna: Türkiye’de Futbol ve Siyaset, İletişim*, İstanbul.
8. GÖKDEMİR, O. (1999). "Bir Politik Söylem Aracı Olarak Futbol", *Düşünen Siyaset Dergisi*, 2, s.32-39.
9. GÖKULU, G. (2007). "Kramponlu Mehmetçikler: Medya’da Futbol Medya’da Futbol Haberlerinin Sunumunda Fanatizm ve Milliyetçilik", *Cogito: Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki*, 53, YKY Yayınları.
10. HARGREAVES, J. (1994) *Sporting females: Critical issues in the history and sociology of women's sports*, London: Routledge.
11. HARRIS, J. (1998). "Defending like women: An interpretive sociological study of female collegiate football players", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Brunel University.
12. HARRIS, J. (2001). *Playing the man's game: Sites of resistance and incorporation in women's football*, *World Leisure*, 43:4, s.22-29.
13. IRAK, Dağhan (2019). *Football Fandom, Protest and Democracy*, Routledge, London ve New York.
14. JENSON, J. (1992). "Fandom as pathology: The consequences of characterization", içinde: L.A. Lewis (Ed.), *The adoring audience: Fan culture and popular media*, New York, Routledge, s.9-29.
15. KYTÖ, M. (2011). " 'We are the rebellious voice of the terraces, we are Çarşı': Constructing a football supporter group through sound", *Soccer & Society*, 12(1), s.77-93.
16. LAWRENCE, S. ve CRAWFORD, G. (2019). *Digital Futbol Cultures: Fandom, Identities and Resistance*, Routledge, NY.
17. NONNECKE, B. ve PREECE, J. (2000) 'Lurker demographics: Counting the silent', *CHI Letters*, 2 (1), s. 73–80.
18. PACHECO, D. F., PINHERIO, D., F. B. De Lima-Neto, E. Ribeiro ve R. Menezes (2016). "Characterization of Football Supporters from Twitter Conversations," 2016 IEEE/WIC/ACM International Conference on Web Intelligence (WI), Omaha, NE, doi: 10.1109/WI.2016.0033, s.169-176.
19. PEARSON, R. (2010). "Fandom in the Digital Era", *Popular Communication*, 8:1, s.84-95.
20. PFISTER, Gertrud; LENNEIS, Verena ve MINTERT, Svenja (2013). "Female fans of men's football – a case study in Denmark", *Soccer & Society*, 14(6), s.850-871.
21. REDHEAD, S.(1997). *Post-fandom and the millennial blues: The transformation of soccer culture*, London, Routledge.
22. RIFFE, D., LACY, S., FICO, F. (2005). *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis In Research*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
23. SANDVOSS, C.; GRAY, J. ve HARRINGTON, C. L. (2017). *Fandom, Second Edition: Identities and Communities in a Mediated World*, New York University Press, USA.
24. SEHL, K. (2020). *Top Twitter Demographics That Matter to Social Media Marketers*, <https://blog.hootsuite.com/twitter-demographics/> (Erişim: 10.11.2020)/

25. SEO, W. J. ve GREEN, B. C. (2008). "Development of the motivation scale for sport online consumption", *Journal of Sport Management*, 22(1), s.82-109.
26. STOREY, J. (1996). *Cultural studies and the study of popular culture*, Athens, GA, University of Georgia Press.
27. TAYLOR, I. (1995). "It's a Whole New Ball Game": Sports Television, the Cultural Industries and the Condition of Football in England, Salford, University of Salford.
28. TONEY, J. (2013). *Sports Journalism: The Inside Track*, Bloomsbury Publishing, London.
29. WILLIAMS, J., CHINN, S. ve SULEIMAN, J. (2014). The value of Twitter for sports fans. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 16 (1) , s.36-50.
30. WILLIAMS, J. ve CHINN, S. J. (2010). 'Meeting relationship marketing goals through social media: A conceptual model for sport marketers', *International Journal of Sport Communication*, 3(4), s.422-437.
31. ZELYURT, M. K. (2014). Seyirden Protesto Kimliklerine: Futbol Taraftırlığı ve Temsil, *Sosyologca*, 8, s.235-249.

**ABDURRAUF FITRAT'IN CEDİTÇİLİK
HAREKETİ'NDEKİ YERİ
Shokhrukhbek Olimov⁶³**

Özet

Bu çalışmada 20.yüzyılın başında başta Kırım olmak üzere tüm Türk Dünyasında yaygınlaşmış Ceditçilik (veya Ceditizm) hareketi üzerine fikir yürüteceğiz. Gaspıralı İsmail Bey'in açtığı yeni usul okullar ve Tercüman gazetesi sayesinde Rusya'da yaşayan tüm Müslüman toplumlarında yeni bir aydınlanma süreci başlamış oldu. Bu dönemde çağdaş eğitim ve bilimle milli mücadele ederek, bağımsızlığa kavuşmayı umut eden bir çok aydın ortaya çıktı ve toplumu milli uyanışa teşvik etti. Türkistan'da bu hareket biraz daha geç başlamış ise de kısa sürede tam anlamıyla siyasi partilere zemin olan toplulukların oluşumuna hizmet etti. Fakat Türkistan, Rusya'ya bağlı iki devlet ve bir vilayetten oluşmaktaydı ki, her bölgede ceditçilik paralel ama bazı farklar ile gelişmeye başladı. Buhara Ceditçileri liderlerinden ve aynı zamanda döneminin en tanınmış aydınlarından biri olan Abdurrauf Fıtrat'ın hareket içerisindeki yeri ve bu yöndeki çalışmaları çok önemli kaynaklardan sayılır. Buhara'da ve İstanbul'da tahsil gören aydın, Türkistan'da milliyetçi görüşlerin üretici ve teşvikçisiydi. Cedit hareketi incelemelerinde Fıtrat'ın eserlerine sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. İşbu çalışmada Fıtrat'ın bir ceditçi aydın olarak yaptığı faaliyetler ve bu yöndeki eserlerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Buhara Emirliği, Ceditçilik, Fıtrat, Gazetecilik, Genç Buharalılar, Şubat ve Ekim 1917 Devrimleri, Türkistan.

**THE ROLE OF ABDURRAUF FİTRAT
İN JADİDİSM MOVEMENT**

Abstract

In this study, we will discuss the Jadidism movement, which was widespread in the Turkish World, especially in Crimea, at the beginning of the 20th century. Thanks to the new-style schools and Tercüman newspaper opened by Gaspıralı İsmail Bey, a new enlightenment process started in all Muslim societies living in Russia. During this period, many intellectuals hoping to achieve independence by struggling nationally with modern education and science emerged and encouraged the society to national awakening. Although

⁶³ Ankara Hacı Bayram Veli Ün. Doktora Öğrencisi, shohruxbekolim@gmail.com

this movement started a little later in Turkistan, it served the formation of communities that were the basis for political parties in a short time. However, Turkistan consisted of two states and a province affiliated to Russia, and in each region, seriousness began to develop parallel but with some differences. The role of Abdurrauf Fitrat, one of the leaders of the Bukharian Jadidism and also one of the most renowned intellectuals of his time, in the movement and his work in this direction are considered as very important sources. The intellectual who studied in Bukhara and Istanbul was a producer and promoter of nationalist views in Turkistan. It is seen that Fitrat's works are frequently used in the studies of the Jadid movement. In this study, we will examine the activities of Fitrat as an intellectual and his works in this direction.

Keywords: Emirate of Bukhara, Fitrat, Jadidism, Journalism, Revolutions of February and October in 1917, Turkistan, Young Bukharian,

Giriş.

Türkistan, Timur (1336-1405) devletinden sonra parçalanmaya başladı ve 19.yüzyıla gelindiğinde bölge Hive ve Kokan Hanlıkları hem de Buhara Emirliği olmak üzere üç ayrı devletten oluşmaktaydı. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusyası bölgeyi tek tek fethetmeye başladı. Rus askerleri 1853-1865 yıllarında Akmesic, Tokmak, Taşkent gibi şehirleri ele geçirip, merkezi Taşkent olan Türkistan Genel Valiliği'ni tesis ettiler. 14 Temmuz 1867 yılında Kokan Hanlığı'na resmen son verildi. Sonra Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'na doğru ilerlediler. Fakat Kokan Hanlığı'ndan farklı olarak, bu devletler düşürülmedi, anlaşmalara göre Rusya'ya bağlı müstemleke devlet statüsünde kaldılar. Hive Hanı ve Buhara Emiri devlet sınırları içinde serbest, dış ilişkiler konusunda kısıtlıydı. Rusya için bu bölge bir ham madde kaynağıydı ve hiç bir karşılıksız sömürmekteydi. Aslında Rusya'nın kendisi de bu dönemde ekonomik yolsuzluğa uğramıştı. Böyle bir muhitte Ceditçilik ortaya çıktı.

Ceditçilik, XIX.yüzyılın sonuna doğru Rusya Müslümanları (Kırım, Kazan, Kafkas ve Türkistan müslümanları) arasında eğitim ve kültür alanında başlayan bir yenileşme hareketidir. Ceditçilik Batı'daki aydınlanma felsefesinin İslâm dünyasına yansımaları ve “usûl-i cedîd” adlı eğitim hareketinin etkisiyle ortaya çıkmıştır (Akyol, 1993: 211).

XIX. yüzyılın sonlarına kadar hemen hemen her müslüman toplumunda, özellikle Çarlık Rusyası'na bağlı tüm müslüman

toplumlarında ilk öğretim, şehirlerde medrese bünyesinde, köylerde ise camilerin yanında bulunan mekteplerde geleneksel yöntemlerle yürütülüyor, bir çocuk çoğu zaman 15-20 yıllık eğitimin sonucunda ancak okuma yazmayı öğrenmiş, Kur'an'dan bazı sûreleri ezberlemiş oluyordu.⁶⁴ Çünkü medrese ve mekteplerde eğitim düzensiz yürütülür, dersler genellikle sadece kışın olup, yazın talebeler eğitimleri için para kazanmak üzere çeşitli yerlerde çalışırlardı. “Usûl-i kadîm” denilen bu yönteme karşı çıkarak yerine usûl-i cedîd adıyla Batı'daki eğitim sisteminden etkilenen bir yöntem öneren kişilere Ceditçiler (Batı dillerinde Djadids) ve bunlar vasıtasıyla gelişen akıma da Ceditçilik (Djadidisme) denilmiştir (Akyol, 1993: 211).

Ceditçilik 19.yüzyılın 80'li yıllarında Kırım'da Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914) önderliğinde Kırım Tatarları arasında ortaya çıktı. Akımın temsilcileri çoğu zaman kendilerini terakkiperver, sonralarında ceditler olarak tanıtmaya başladılar. Dönemin ileri gelen terakkiperver güçleri, aydınlar, yerli ahalinin dünya gelişiminden geri kalmışlığını ve bundan dolayı toplumu ıslah etme zarureti hissetmişler. İsmâil Bey eğitim ve öğretim amacıyla bulunduğu İstanbul'da Genç Türkler'den, Paris'te iken de sosyalist ve liberalistlerden etkilenmiş, bu şekilde Batı'daki eğitim sistemini tanıma imkânı bulmuştur. Gaspıralı İsmâil Bey, Kırım'da ve Rusya'daki diğer Türk beldelerde halkın içinde bulunduğu gerilikten kurtulması için öncelikle eğitim ve kültüre önem verilmesini istiyor, ıslah çalışmalarının ilkokullardan başlatılması, bu okullarda uygulanagelen usûl-i kadîmin terkedilerek yerine usûl-i cedîdin yerleştirilmesi gerektiğini savunuyordu. 1883 yılında Kırım'da “Dilde, Fikirde ve İşte Birlik” alt başlığıyla çıkarmaya başladığı “Tercüman” gazetesinde usûl-i ceditle ilgili fikirlerini dile getiriyor ve ilk öğretimdeki sistemi eleştiriyordu (Akyol, 1993: 211). Ceditçilik akımına bir başlangıç noktası belirleme ihtiyacı söz konusu olursa, bu başlangıç “Tercüman” gazetesinin yayına başladığı 10 Nisan 1883 tarihi olmalıdır. Zira yenilikçi fikirler uzak ve yakın tüm bölgelere bu gazete vasıtasıyla ulaşıyor ve yaygınlaşıyordu.

⁶⁴ Not: Fıtrat'ın ilk kitabı “Münazara”nın ana temalarından biri de kadimci eğitimin başarısızlığıdır. Bir müderris dilinden anlatıldığına göre eğitim arapça olmasına ve 20 yıl sürmesine rağmen bir kitabı ancak okuyabilen bir müderrisle hiç bir gelişmenin olamayacağı mesajı verilmektedir.

Türkistan’da Ceditçilik.

İlk başta sadece eğitim reformunu savunun düşünce gittikçe sosyal ve siyasi bir harekete dönüştü. İsmail Bey fikirlerini yaygınlatmak için Türk Dünyasının bir çok şehrini bizzat ziyaret etti ve yetkililerle görüşmeler yaptı. Örneğin, 1893 yılında Türkistan’a gelmiş ve yetkililerle Usul-i cedit okulları üzerine istişarede bulunmuştur (Hablemitoğlu, 2014: 100). 23 Mayıs 1893 yılında Buhara Emirinin de katıldığı törenle Buhara Emirliği’nde karşılanmış ve dört gün kalarak yeni usul mekteplerle ilgili görüşmeler yapmıştır (Erşahin, 2000: 16). İsmail Bey bu konuda her ne kadar çaba harcamış olsa da, gerçekte ceditçilik mühtelif bölgelerde paralel olarak gelişti ve tek bir merkeze bağlı değildi. Genel olarak aynı hedef yani toplumu geri kalmışlıktan kurtarmak yolunda hareket eden aydınlar, birbirlerine bağlı olmaksızın gelişmeye devam ettiler. Yani ceditçiliğin yegane siyasi ve iktisadi merkezi yoktu ve fikrimizce tek merkezli bir yapının kurulması gibi hedefleri de yoktu. İsmail Bey ise bu yolda sadece bir fikir kaynağı oldu. Bazı bölgelerde İsmail Bey’den öncesinde de ıslahı gündeme getiren, eserleriyle bu fikri öne süren Kazanlı Şihabeddin Mercani (1818-1889), Mısırlı Muhammed Abdüh (1849-1905) gibi aydınlar ve onlar sayesinde yetişen bir takım yeni görüşlü aydınlar da mevcuttu. İslam dünyasının çoğu bölgelerinde mahalli aydınlar, ulema ve siyasiler sömürgeci kurtulmak, ekonomik, siyasi ve kültürel bakımlardan parçalanmış olan toplumu birleştirecek ve daha aktif hale getirecek fikirleri ve yolları aramaya koyulmuşlardır.

Usul-i cedit Gaspıralı İsmail Bey’in teşebbüsüyle Kırım’da ortaya çıktıysa da, Türkistan’a yayılması Kazan Tatarları sayesinde gerçekleşti. Kazanlı müellimler Türkistan’a yerleşerek, burada yeni okulları teşvik etmeye başladılar. Dolayısıyla, Türkistanlılar için Ceditçiliğin kaynağı Tatarlar ve Tataristan’dı. Nitekim, Buhara ceditçilerinin önderlerinden olan Sadrettin Ayni “Bize şu kadarı malumdı ki, yeni usul’ün kaynağı Tataristan’dı” (Ayniy, 1963: 201).

Türkistan’da ceditçilik hareketi. Köklü bir tarihe sahip Türkistan’da bu süreç biraz daha geç başlamış olsa da, kısa sürede yaygınlaştı. Ruslar, XX.yüzyıl başına kadar Türkistan’ı ceditçilikten uzak tutmaya çalışmışlardır. Ancak Türkistan halkı ile aynı dili konuşan Tatarlar söz konusu fikirleri bölgeye taşıyarak bölgenin siyasi, ekonomik,

sosyal ve kültürel hayatının değişmesinde önemli katkıda bulunmuşlardır. Dışarıdan gelen bu fikirleri kendi bilgi ve kültür birikimleri ile zenginleştiren Türkistan ceditçileri, toplumlarını geri kalmışlık ve sömergedan kurtarmak için girişimlere başladılar. Türkistan bölgesindeki ıslahatçıların ve ceditçilerin önemli bir kısmı ulemadan oluşuyordu. Buhara uyanışının başlatıcılarından Ahmet Mahdum Daniş (Ahmet Kelle) (1827-1897), Semerkand ceditçilerinin başı Mahmudhoca Behbudi (1874-1919) ve Taşkent ceditçilerinin önderi Münevver Karı'nın (1878-1931) birer din alimi oldukları bilinmektedir (Erşahin, 2000, 2). Ceditçiliğin kurucusu olarak İsmail Bey kabul edilmişse, Türkistan'da bu hareketin lideri olarak Mahmudhoca Behbudi hatırlanır. Dönemin ünlü devlet adamı Feyzullah Hoca “o dönemde siyasi, sosyal ve diğer konulardaki bilgisi açısından Türkistan ceditçilerinden kimse onunla eşit olamaz” diye yazar (Xo'jayev, 1997: 64).

Ceditçilerin amacı, ülkelerini çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık ve benzeri sosyal, kültürel alanları tecdid-ıslah etmek, Türkistan'a tekrar İslam medeniyetini ve yerlilerin siyasi hakimiyetini kazandırmaktı. Bunun da yolu değişimden geçiyordu. Onlara göre değişim siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal bakımdan tecdid yoluyla terakki etmek anlamına geliyordu. Amaçlarına ulaşmak için eğitim başta olmak üzere, tarih, edebiyat, basın-yayın ve sanata (tiyatro) ağırlık verdiler (Erşahin, 2000: 3). Bununla beraber, halka ulaşmakta güçlüklerle karşılaştılar. Her şeyden önce, önlerinde, bütün yönleriyle belli alışkanlıklar ve katı gelenekler tarafından kuşatılmış bir toplum ve bu topluma hakim olan kadimcilerin sert muhalefetini buldular. Muhafazakar resmi makamlar ve ulemadan oluşan kadimciler, ceditçilerin topluma yarar getireceğinden kuşku duyuyorlardı. Bu grup, ceditçilerin seslendirdikleri değişimin, geleneksel İslam düşünce tarihinde görülen tecdid-ıslahatla sınırlı kalmayıp, bireysel ve toplumsal kimliğin tamamen kaybına yol açacağını düşünüyorlardı. Dolayısıyla, aslında İslam dünyasının diğer yerlerine nazaran daha ılımlı sayılabilecek ceditçi değişim çabalarına şiddetle karşı çıkılıyordu.

İlk cedit okullarının açılışı, matbaa, kitap satımı, gazeteler gibi faaliyetler 1905 yılından sonra aktifleşti. 1905 yılında Rusya'da gerçekleşen halk ayaklanması sonucunda Çar Nikolay “17 (30) Ekim

1905 Manifesto'sunu" ilan etti. Duma (danışmanlar meclisi) kurmaya karar vermekle beraber çarlığa dahil olan toplumlara sosyal, siyasi, dini ve kültürel bazı haklar tanımayı kabul eder. Bu fermanla Rusya'da yaşayan herkes için söz, basın ve toplantı hürriyeti tanınmakta, "Duma"nın teşrii bir müessese olacağı ve seçimler yapılacağı bildirilmekte idi (Devlet, 1999: 87). Bazı kaynaklarda meşrutiyet olarak anılan dönem 28 Şubat 1917 devrimine kadar devam etti (Erşahin, 1999: 90). Böylelikle, Rusya müslümanları Milli Uyanışa doğru ilerlediler.

Milli Uyanış önce yeni usul mekteplerle başladı ki, Türk dünyasının bir çok yerinden gönüllü olarak gelen ve okullarda öğretmenlik yapan gençler sayesinde okul sayısı hızlıca çoğaldı. Okulların ardından ders kitapları ihtiyacını karşılamak üzere kitaplar yazıldı ki bazı dersler üzerine yazılan ilk kitaplar bu dönemde neşredildi. Ayrıca daha önce tasavvuf, ilahiyat, ilahi aşk ağırlıklı edebiyatta "Vatan", "millet", "özgürlük" kavramları önem arzetmeye başladı. Cedit edebiyatının her örneğinde Vatan merkezi bir konumdadır. Bunun haricinde, ceditçiler tiyatroya önem verdiler, yenilikçi fikirleri sahne eserleriyle aktarmaya çalıştılar. İlk milli piyesler ve tiyatro grupları işte o zaman ortaya çıkmaya başladı. Yeri geldiğinde ceditçilerin kendileri bile roller oynadılar.

Ama bir hareket olarak ceditçilik ancak 1910 yılında teşkilat karakterine sahip olabildi, ki bu dönemde Türkiye ve İran inkılapları etkisi altında tüm İslam Şarkı açıkça milli ve inkılabi uyanış ile kavranmıştı (Xo'jayev, 1997: 65). 1904-1905 yıllarındaki Rus-Japon savaşı, 1905-1907 yıllarında gerçekleşen I.Rus inkılabı, 1905-1911 yıllarındaki İran inkılabı, 1908 yılında Türkiye'deki Genç Türkler inkılabı ceditlerin görüşlerini ciddi bir şekilde etkiledi. İstanbul, Orenburg, Sankt-Petersburs gibi şehirlerde eğitimini tamamlayıp ülkeye dönen gençlerle beraber bu reformculuk fikirleri daha da yaygınlaştı.

Türkistan'da ceditçilik hareketi, yaygınlaşma ve yönelimine göre üçe ayrılır: Türkistan, Buhara ve Hive ceditçiliği. Bir başka deyişle, ceditçilik Rusya istilasından önceki üç hanlıkta farklı yönlerle gelişti. Türkistan ceditleri ile Buhara ve Hive ceditleri arasında belli bir fark vardır. Rusya Türkistan'ı (Türkistan Genel Valiliği) ceditleri okul, gazete, kitap, tiyatro işlerinde resmi ve aktif çalışırken, Buhara ceditçileri emirin

baskısından dolayı gizli cemiyetler bünyesinde çalışmak zorunda kalmışlardır (Xo'jayev, 1997: 64). 1905 yılındaki Rusya İnkılabını kaynak alan Türkistan ve Buhara ceditçiliği, gittikçe birbirinden ayrıldı, açık söylemek gerekirse, Türkistan ve Buhara'da ceditçilik farklı teşkilat şekillerini seçti, ki bu onların siyasi gelişme yollarını belirledi (Xo'jayev, 1997: 64).

Ceditçilik üzerine araştırma yapan birçok bilim adamı Türkistan ceditçileri olarak genel değerlendirir. Halbuki 20.yüzyılın başlarında Türkistan bölgesinde (Türkistan Genel Valiliği, Buhara Emirligi ve Hive Hanlığı) ceditçilik aynı yoldan gelişmeye devam etmiş olsa da, sonuç hedef farklılığından dolayı gündemdeki sorunları farkediyordu. Ayrıca bu üç bölgedeki ceditçiler birbirlerini gönülden destekleseler de, gerçekte birbirlerinden bağımsız hareket ediyorlardı.

Ceditçilik üzerine yapılan çoğu araştırmalarda Türkistan ceditçiliği tarihi üç aşamada incelenir:

1. *Geleneksel Sosyal ve Ekonomik Yapıyı Islaha Yönelik Düşünce Dönemi (1868-1905)*
2. *Sömürgeci Kurtulmaya Yönelik Milli Bağımsızlık Arayışları Dönemi (1905-1917)*
3. *1917 Şubat Devrimi Sonrası Yahut Sosyalizm Dönemi Ceditçiliği (1917-1938)*

Fıtrat'ın Ceditçilik Hareketindeki Yeri

Daha önce belirttiğimiz gibi Türkistan'da ceditçilik hareketi 19.yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başladı. 1905 yılından sonra aktif olarak Ceditçilik fikri yaygınlaşmıştı. Eğitim reformu gayesi etrafında birleşen yerli aydınlar önce cedit okulları açarak yeni görüşlü gençleri yetiştirme yönünde çaba gösterdiler. Gerek emir yönetimi, gerek Çar Rusyası temsilcileri tarafından baskıya uğrayan okullar kapanınca ceditçi aydınların hareketi siyasi mücadeleye dönüştü.

Abdurrauf Fıtrat, 1886-1938 yıllarında geçen hayatı boyunca farklı alanlarda ve farklı mekanlarda siyasi, ilmi, edebi ve pedagojik faaliyet yürüttüğü görülmektedir. İki yüzü aşan büyük küçük eserleri de aynı şekilde farklı görüş açılarından kaleme alınmıştır. Fakat yazarın kaleme aldığı her konu milletin refaha, huzura kavuşması yolunda bir çabaydı ki, ceditçiliğin ana hedefi de eğitimi geliştirerek toplumu refaha kavuşturmaktı. Bir başka deyişle, Fıtrat'ın her eserini ceditçilik gayeleriyle bağdaştırabiliriz. Fıtrat'ın ceditçilik hareketinin gelişmesi için

yazdığı eserlerinin yanı sıra bizzat iştirak ettiği tarihi süreçler ve olaylardan bahsetmek ile şahsiyetini açıklamış olacağız.

İlk başta yazdığı eserlerinde İslamcılık görüşleri daha ağır basarken, 1920’li yıllara kadar ceditçilik, daha sonraki yıllarda milliyetçilik, sonraki yıllarda ise edebi ve tarihi araştırmacılık üzerine yoğunlaşmıştır.

İstanbul’daki eğitim hayatı boyunca İslamcı görüşü güçlüydü. İstanbul’daki İslamcı aydınlar ile yakın olması da büyük katkı sağlamıştır. Sadrettin Ayni Fıtrat’tan bahsederken onun İstanbul’a gelmeden önce de Sırat-i Müstakim mecellisini okuduğu ve ufku açıldığını ve İstanbul seferine hazırlık gördüğünü nakletmektedir (Ayniy, 2010: 101). Bu dönemde yazdığı eserlerinde de tüm Müslüman dünyasının hep birlikte eğitime önem vermesi, Müslüman aleminde mevcut olan katı hurafeleri ortadan kaldırması, Batı toplumlarına karşı zihinsel “savaşa” kalkışmasına teşvik ediyordu. Kendisi İstanbul dönemiyle ilgili çok az bilgi vermekle beraber bir makalesinde şunları yazmıştır: “....Buhara’da yeni başlayan ceditler hareketine karşılık gösterdim. Sonrasında ceditler hareketine katıldım. O zamandaki zihniyetin etkisi, eski ceditlerin teşvik ve yardımı ile Türkiye’ye tahsil için gittim. Tam o sıralarda ben dini reform taraftarı idim: dini bilim ile beraber geliştirmek, bilime uymayan hurafeleri dinden çıkartmak, dini temizlemek hayallerine inanmıştım.” (Fıtrat, 2003: 231)

İşte kendisinin de dediği gibi bu hayallerinin etkisi ile “Münazara”, “Seyyahi Hindi”, “Sayha” gibi şeklen edebi ama gerçekte oldukça siyasi eserler yazmıştı. Fıtrat devamlı olarak Müslüman memleketlerin Avrupalılar tarafından zaptının matemini tutuyor ve cahil din adamlarını ve Buharalılar idaresinin her ikisini de Orta Asya’yı hıristiyan nüfuzundan savunmaya muktedir olamamakla takbih ediyordu. O Muhammed’in mukaddes savaşın zaruri olduğunu bildirdiğini hatırlamada ve halkın aydınlanmasının “İslamın savunması için silah ve mermilerin hazırlanması ve vatanın münkir ellerden kurtarılmasına” yardım edeceğini bildiriyordu (Zenkovsky, 1971: 135-136). Fıtrat İstanbul’da basılan bu üç eserini de Buhara’ya göndermiş ve aydınlar, talebeler tarafından sevilerek okunmuştur. Rus sansürü her ne kadar bu eserleri yok etmeye çalışırlarsa da kitaplar yerli aydınlar içinde el ele paylaşılarak okunuyordu. Yine Ayni’nin kayıtlarına göre, Fıtrat’ın eserleri ceditçiler tarafından uzak şehirlere de dağıtılmış hatta okuma-yazması olmayan

kişiler için sesli okuma geceleri de yapılmıştır (Ayniy, 2010: 124). Bu hareketler sonucunda Fıtrat daha İstanbul'dayken Türkistan'da tanınmış islahatçı önder haline gelmişti. Kısacası Fıtrat İstanbul'da eğitiminin yanı sıra üç kitap bastırdı, İstanbul yayınlarına makaleler yazdı ve hayriye cemiyetinin faaliyetleriyle ilgilendi. Yazdığı her eserinde ülkede gittikçe güçlü bir çatışmaya doğru giden kadimci ve ceditçi mücadelesine karşı fikir yürüttü. Eğitimin islah edilmesi dine ve milli değerlere aykırı olmadığını anlatmaya çalıştı. İşte bu yüzden eserleri cedit hareketinin bir programı haline geldi, esas talepler ve hedefleri açık ve net bir şekilde iletilen eserler olarak değer gördü.

Fıtrat döneminin tüm aydınları gibi İslam medeniyetinin altın çağlarına dikkat çeker, dünya gelişiminden geride kalmanın sebeplerini arar ve bu yönde önemli teklifler sunar ki, söz konusu önerilerin temeli eğitimin islahı üzerine kuruluydu. Medrese mezunu, hacı ve İstanbul İslamcı aydınlarını yakından takip eden biri olarak İslam dininin doğru bir şekilde uygulanması modernleşmeye hiç bir şekilde engel olmadığını ispatlamaya çalışır. İstanbul'da yazdığı tüm eserlerinde Kur'an ve Hadislere atıf yaparak Cedit okullarının İslama hiç bir şekilde aykırı olmadığını ileri sürer. Dönemin Buhara'sında dini ulemanın otoritesi güçlü olduğundan haram dedikleri herşey toplum tarafından kabul edilirdi ki, cedit okulları ve ceditlerin her türlü faaliyetlerini ulemalar haram sayıyorlardı. Öyle ki, 10 Ramazan 1327 (25 Eylül 1909) tarihinde (Ayniy, 2010: 124) ilk defa okulun resman kapanması yönünde ferman duyurulmuştu. 1913 yılında kapatma işleri bir kez daha gündeme gelmişti ve ardından ceditler tarafından açılan onlarca usul-ü cedit okulları kapatılmaya emredildi ve "Buhara-i Şerif" ve "Turan" gazetelerinin de yayını bu senede durduruldu.

Fıtrat İstanbul'da olsa da Türkistan'daki yerel yayınlara yazar ve büyük ihtimal hilafete gelen gidenler vasıtasıyla gönderirdi. 1912 ve 1913 yıllarında yine Farsça yazılan "Maktub be idare", "Meharicu'l Huruf", "Kevaid-i Kıraat", "Feryad", "İstikbal" gibi şiir ve makaleleri Emirlikte ceditçilerin ilk yayını olan Buhara-i Şerif gazetesinde ve "Menfaat", "Hayat ve Gaye-i Hayat" yazıları Türkistan ceditçilerinin lideri Behbudi'nin çıkarttığı "Ayna" dergisinde basıldığı, hatta Ayna'daki

yazıları altına “İstanbul: Abdurrauf Fıtrat” diye imza çektiği görülmektedir.

1.Dünya Savaşının başlamasından sonra İstanbul’da bulunan talebeler ülkelerine dönmeye başlar ve Fıtrat da 1914 yılında Buhara’ya gelir. Fıtrat İstanbul’da ceditçiliğe fikri açıdan destek vermişse, Buhara’ya gelir gelmez okulların açılması yönünde aktif çalışmaya başlar. İlk başta kendi evinde ders vermeye başlar ki, Aynı bunu şu şekilde nakletmektedir: “*Abdurrauf efendi kendi evinde oturup müracaat eden gençlere ders verir, talim ve terbiye yolunda koştururdu.*” (Ayniy, 2010: 160) Bunun yanı sıra Fıtrat Şehrisebz ve çevre şehirlere gidip oralarda cedit okullarının açılması ve gelişmesi yönünde çalışmalarını sürdürür. Bunu Feyzullah Hocayev şöyle aktarmaktadır: “*1913 ve 1914 yılının başında emir usulü cedit okullarını kapattıktan sonra Fıtrat ve Ata Hoca oğlu ve diğer bir çok kişiler Buhara’yı terketttiler ve kısa zamanda her şehirde benzeri usulü cedit okullarını açmayı başardılar. Halk onları hoş karşıladı. Emir hükümetinin fermanlarına bakmaksızın yerel yönetimler usulü cedit okullarını kapatamadılar. Kerki ve Şehrisebz şehirlerinde halk yeni okullara çok destek verdi.*” (Xo’jayev, 1997: 78)

Fıtrat 1914-1917 yıllarında Usulü Cedit okullarını geliştirmekle kalmayıp yazı işlerini de eksik etmemiştir. İstanbul’dayken planladığı veya yazdığı eserlerini sırayla bastırmaya başladı. Örneğin, 1914 yılında Taşkent’te “Mevlut-i Şerif Yahut Müratı Hayrül-beşer” adlı eseri basıldı. Aynı yılda Semerkant’ta “Muhtasar-i Tarih-i İslam” eseri yayınlandı. 1915 yılında Gaspıralı İsmail Bey’in “Ganimet Diyar” eserinin Farsça tercümesi “Müsülmani Daru’r-rahah” adıyla Petrograd’da basılmıştır. Bu kitapla beraber bir başka eseri “Rehber-i Necat” da 1915 yılında Petrograd’da neşredildi. 1916 yılında ise Bakü’de “Aile Vezife-i Hanedari” eseri basıldı. Bu eserlerin hepsi Farsça olup, temeli İstanbul’da atılmıştı.

Şubat 1917’de Rusya’da Çar tahttan indirilip geçici hükümet kuruldu. Devrim Rusya’ya bağlı bölgeleri de etkiledi. Siyasi süreçler Buhara Ceditçileri için ilham ve ümüt verdi. Ülkede islahat yapılması talebini duyurmaya başladılar. Fıtrat’ın aktif siyasi mücadelesi tam bu sırada ortaya çıkıyor. Aynı bu konuda şunları yazmıştır: “*Şubat devriminden sonra Fıtrat ve Osman Hoca gibi Türkiye’de talim görmüş ve pantürkizmi teşvik edici ceditler islahatçılar hareketinin başına geldiler. Onlar kendi aralarında değil belki çoğunluğu Özbekçeyi bilmeyen Buhara ahalisi ile de Osmanlı Türkçesinde konuşurdular. Şubat devriminden sonra islahat talep etmeye giriştiler. Ceditler islahat talebiyle*

Petrograd'a, geçici hükümete dilekçe yazarak, emirin islahat yapması için buyurmasını istediler.” (Ayniy, 1963: 77-78) Bu durumu Feyzullah Hocayev de dile getirmiştir: “(Dilekçeye) cevap gecikmedi. Rusya elçisi Miller’e ve emire Petrograd’dan telegraf geldi. Telegrafta hızlıca islahat yapılması istenmekle beraber Rusya’nın yeni idaresinde, yakın ve komşu toplumların da hukuka dahil olmaları lazımlığı belirtilmişti. Ama islahat olmadı. Uzun zaman bekledikten sonra teşkilatın merkez komitesi Petrograd’a bir tane daha telegraf gönderip emire baskı uygulanmasını istedi. Telegrafı ben düzenledim, Fıtrat ve Saidcanov imzaladılar (Xo’jayev, 1997: 83-84). Yazışmalar fayda vermeyince Buhara ceditçileri Petrograd’a bir heyet göndermeye karar verirler ve o heyet Fıtrat ve Osman Hoca oluşuyordu. Orenburg’a ulaştıklarında Rusya’dan heyet gönderileceğine ilişkin haber alırlar ve geri dönerler.⁶⁵

Rus hükümetinin baskısı ile Emir yönetimi bir islahat fermanı duyurmaya karar alır ve çok beklenen Ferman-i Ali imzalanır. Fıtrat’a göre “...çok uğraşılardan sonra “*Ferman-i İslahat*” adında işe yaramayan buyruğa imza çekti ve bir kaç nüsha neşretti.” (Fıtrat, 1992: 32) Söz konusu manifesto ceditlerin belli oranda başarıya kavuşmaları anlamına geliyordu. Tam bu arada Buhara ceditçileri arasında ihtilaf ortaya çıktı. Eski ceditçiler daha sakin bir tavırla hareket etmeyi ve Fıtrat önderliğinde yurtdışında tahsil gören ceditçiler fermanı kutlamayı tercih ediyorlardı. Genç Buharalıların sol kanatı yürüyüş taraftarıydı ve özellikle destekleyenler Feyzullah Hocayev, Fıtrat ve Osman Hocayev idi (Xo’jayev, 1997: 89). Sağ ve sol olarak ayrılan taraflar mücadelesinde Sollar galip geldiler ve 7 Nisan’da ilan edilen ferman üzerine ertesi günü 8 Nisan’da kutlama yürüyüşü yapmaya karar verdiler. Bu sürecin şahidi ve iştirakçısı Ahmed Naim’in aktardığına göre, ceditçiler Fıtrat’ın evinde “Zinde Boş Amir-i Bukhara” (Çok Yaşa Buhara Emiri) gibi sloganlar yazılan pankartlar hazırlarlar (Allworth, 2018: 90). Ayrıca Osmanlı’da meşhur olan “Ey Vatan, ey marhemetli topraklar, Osmanlı yurdu” diye seslendirilen marşındaki “Osmanlı”yı “Turan” ile değiştirerek ezberlerler (Allworth, 2018, 91).

Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi kutlama amaçlı yapılan yürüyüş emir askerlerinin baskını ile sonuçlanır. Bir çok ceditçi

⁶⁵ Bakınız: Xo’jayev Fayzulla, “Buxoro inqilobining tarixiga materiallar”, Toshkent, “Fan” nashriyoti, 1997, 84-bet

ve medrese talebeleri tutuklanır, idam edilir. Fıtrat ve diğer ceditçi liderler Rus yönetimi altında olan Kagan'a kaçmayı başarırlar. Fıtrat sonra Taşkent'e ve ardından Semerkant'a taşınır ve orada faaliyetini devam ettirir.

Buhara'dan kaçabilenler bulundukları şehirlerde etraflarında grup oluşturarak Emire karşı mücadeleyi devam ettirdiler. Aynı zamanda Buhara Ceditçileri yerine açık bir şekilde hareket eden Genç Buharalılar fırkası kurulur ve Fıtrat fırkanın merkez komitesi üyelerinden biri olarak seçilir. Merkez komite Buhara'da toplum tarafından bir protesto düzenlenmesi ve Türkistan'da bulunan Rus memurları ve askerlerinden destek talebinde bulunmak üzere çalışmalar yaptı. Feyzullah Hocayev'e göre, fırkanın mezkur kararlarının gerçekleşmesi yolunda Buhara'da Burhanov, Taşkent'te Fıtrat, Osman Hocayev, Ebu Saidov'lar çok şey yaptılar (Xo'jaye, 1997: 94). Fıtrat kısa süre Taşkent'te bulunduktan sonra Semerkant'a taşınır ve gazeteciliğe üstlenir. Behbudi ve çevresindekiler tarafından açılan Hürriyet gazetesinin baş muharrirliğine üstlenir. Gazetenin 26.sayısından itibaren tüm editörlük işlerini kendisi yürütmeye başlar ve Ceditçilik mücadelesini gazete yazılarıyla devam ettirir.

Genç Buharalılar fırkasının merkez komitesi zaman zaman toplanır ve Emir'e karşı mücadelenin çarelerini tartışır ki, her şeyden önce fırkanın bir programı hazırlanması gerekiyordu. Programın yazılması için Fıtrat görevlendirilir (Xo'jaye, 1997: 106). Programın içeriği ve koyacağı hedefler çok dikkatli seçilmesi gerekirdi, ufak bir hata ve yan vermeyle daha yeni birleşmiş sol ve sağ ceditçiler arasında ihtilafa yol açabilir ve ana hedeften kaydırabilirdi. Dolayısıyla söz konusu programın Fıtrat gibi siyasi bilgisi ve tecrübesi zengin olan birisi hazırlaması gerekirdi. Fıtrat söz konusu programı iki ay içerisinde tamamlayıp, 1918 yılın Ocak ayı sonunda Merkez Komiteye sunmuştur (Xo'jaye, 1997: 106). Böylelikle Abdurrauf Fıtrat siyasi parti olarak kurulan Genç Buharalılar fırkasının programını hazırlayan, ana ilkelerini belirleyen kişi olarak tarihte kalmıştır.⁶⁶ Fakat söz konusu program resmi olarak ancak Genç Buharalılar 1920'de Buhara'da iktidara gelmesinden sonra basılmış ve resmi değere sahip olabilmıştır.

⁶⁶ Program hakkında detaylı bilgi için bakınız: Xo'jaye Fayzulla, "Buxoro inqilobining tarixiga materiallar", Toshkent, "Fan" nashriyoti, 1997, 107-114-betlar

Feyzullah Hocayev program esas itibarıyla iki ana hedefi ileri sürdüğünü kaydeder. İlk hedef: “Buhara’ya hukuki devlet usulünü getirmek. Orta Çağdan kala Şark müstebitliğini giderip yerine Avrupa’daki gibi medeni monarşi usulünü uygulamak ve Buhara halkının iktisadi ve medeni terakkisini temin edecek bir şekilde Buhara’nın iktisadi, siyasi ve askeri yönden güçlendirmek.” (Xo’jayev, 1997: 107). Görüldüğü üzere Genç Buharalılar fırkası Osmanlıda görülen Genç Osmanlılar fırkasının benzeriydi ve esas itibarıyla arasında fark yoktur. Hatta Genç Buharalılar yeterli kadro oluşana kadar Türkiye, Rusya ve Azerbaycan’dan ılımlı uzman müslümanlardan davet etmeyi planlamaktaydılar (Xo’jayev, 1997: 112).

Hürriyet kutlamasındaki baskıdan sonra Ceditçilerin sağ (eski ceditçiler) ve sol (Genç Buharalılar) kolları birleşerek tekrar birlikte hareket etmeye başladılar. Fakat ufak bir dikkatsizlik bile iki taraf arasında ihtilafa yol açabiliyordu. Fıtrat programı hazırlarken iki tarafı da kızdırmayacak bir şekilde yazmaya çalıştı. Feyzullah Hocayev program Fıtrat tarafından çok fazla yumuşatıldığını söylemekle beraber Genç Buharalılar fırkasının genel çerçevesini çizdiği ve topluma tanıttığını, daha da önemlisi Genç Buharalılara göre kullanılan “dini yok etmeye çalışıyorlar” yaftasını ortadan kaldırmış olduğunu belirtmektedir.

24-26 Ekim 1917 tarihlerinde Rusya’da Ekim Devrimi gerçekleşti. Çarlık Ailesini tahttan indirip iktidara gelen geçici hükümet bu sefer Bolşevikler tarafından lağvetildi. Türkistan’da da aynı şekilde geçici hükümet taraftarları ve Bolşevizm taraftarlarınca dört gün boyunca sürdürülen çatışma sonrası 1 Kasım 1917 tarihinde Bolşevikler Türkistan yönetimini resmen ele geçirmiş oldular. Türkistan’ın yönetimi Kolesov başkanlığındaki Halk Komiserleri Şurasınca sürdürüldü. Bolşevik yönetim devriminde sonra Türkistan’da da durum değişti, Rusya’nın eski temsilcileri yerine yeni şahıslar görevlendirildi. 28 Kasım 1917’de Kokan’da Türkistan ceditçileri tarafından muhtariyet devleti ilan edildi. Buhara’da ise Emir yeni kurulan Bolşevik hükümetini tanımadı. Emir’e karşı mücadelede yardım talebinde bulunan Genç Buharalılara Kolesov acele etmemeyi ve Kokan’da kurulan Muhtariyeti son verilene kadar sabretmeyi önerdi. Bolşevik yönetimi için iç siyasetinde serbestçe hareket eden ve aynı zamanda Türkistan’a doğrudan tehlike yaratmayan Buhara

Emirliğinden Türkistan'ın içinde kurulmuş Muhtariyet daha da önemliydi ve acilen bu hareket sondurulmalıydı.

Bu sırada Genç Buharalılar Emir'e karşı silahlı da olsa savaş açmaya hazırlanmaya başladılar ve Rus yönetiminde olan Kagan'da toplanarak Buhara İnkılap Komitesi kurdular. Yedi kişiden oluşan komitede Fıtrat da yer almaktaydı. Yani Semerkant'ta Hürriyet gazetesinin baş müharrırlığını yapmakta olan Fıtrat bir süreliğine Kagan'a gelmiş ve çatışmaya hazırlık görmekteydi. Fıtrat'ın bu sırada Kagan'a geldiği hakkında aydının kendisi hiç bir yerde yazmamıştır. Fakat Feyzullah Hocayev ve Abdullah Recep Baysun onun bu sırada olay yerinde olduğunu kaydetmişlerdir.

1 Mart 1918'de Kolesov ordusuyla Kagan'a geldi (Xo'jaye, 1997: 124). Genç Buharalılardan 200 kişi silahlandırıldı ve Emire bir ultimatometni gönderilecekti. Talepnameye göre Emir kendi tahtını koruduğu halde ülkede Genç Buharalılar Merkez komitesi tarafından oluşan hükümetin çalışmasına izin verecek ve onların önerilerine göre ıslahat yapacaktı. Emir şartları kabul edip bir ferman imzalayıp gönderir. Kolesov Genç Buharalılar ile söz konusu fermanı tartışmak üzere toplantı yapar ve toplantıda Fıtrat'ın da hazır bulunduğu görülmekte. Feyzullah Hocayev bunu şöyle nakletmekte: “Kolesov Genç Buharalılar tarafından beni, Fıtrat, Burhanov ve Fazlettin Mahsum'u çağırıp emirin temsilcileri ile müzakereye girdi.” (Xo'jaye, 1997: 128) Emir söz konusu müzakereler ile zamanı biraz daha uzatmayı başardı. Kolesov başkanlığındaki saldırı başarısız oldu, ki bu hakta 1.2.2 bölümünde detaylıca bilgi vermiştik. Çok sayıda asker kaybeden komutan geri dönmeye ve emir ile anlaşma yapmaya karar verdi. Emir de bu anlaşma karşılığında Feyzulla Hocayev, Fıtrat, Burhanov'ları teslim etmesini istedi. Bu da Fıtrat'ın ne kadar önemli bir siyasi figür olduğunu göstermektedir. Kolesov emirin talebini red eder (Xo'jaye, 1997: 136). Fakat Baysun'un bu konuda görüşü biraz farklıdır: “Kalisof milliyetçileri emire teslim etmeye meyletti. Bunu sezen gençler de, Kalisof'u dinlemeden Kettekorgan'a doğru yol almağa başladılar” (Baysun, 1943: 36). Başarısız girişimin ardından tüm inkılapçılar kaçmaya karar verirler ve onlara Buhara ahalisinden de 8 bin kişi sığınır, emir zülmundan kurtulmak isterler. Bu sebeple geri çekilme oldukça zor geçer. Tam beş gün boyunca geri çekilme devam eder. Emir askerleri

Kagan ile Semerkant'ı bağlayan tren yolunun bir kısmını yok ederler. “Semerkant’e varabilmek için bütün kuvvetleriyle çalışan gençler arasında Abdülrauf Fitret⁶⁷ de vardı. Bir çok eser müellifi olan bu zatın koca traversleri omuzlayarak çalışmasına gençlik hayran olmuştu. Her sahada takdir edilen bu üstadın şu güzel hatırasını yazık ki gençlik tespit edecek bir vasıtaya malik değildi.” (Baysun, 1943: 36)

Genç Buharalılar fırkası Kolesov olaylarından sonra tamamen dağıldı. Çoğu açlık ve imkansızlıktan vefat etti ve bir kısmı ise başarısız girişim sonucunda siyasi mücadeleyi bıraktı. Fırka liderleri esas itibarıyla Semerkant ve Taşkent’e yerleşen gençleri bir şekilde elde tutmaya çalıştılar. Fıtrat hayatında da bu süreç önemli iz bıraktı. O siyasetten edebiyata, bilimsel çalışmalara yoğunlaştı. Taşkent’e yerleşip Afganistan elçiliğinde çalışmaya başladı. Feyzullah Hocayev’un beyan ettiği gibi tüm gücüyle aydınlatma işlerine yoğunlaştı (Xo’jayevev, 1997: 147). Bu açıdan Fıtrat’ın ceditçi kişiliği bununla sona ermiş oluyordu. Gerçi İştirakiyun gazetesine sık sık yazı yazmış, Buhara Emirliği’ndeki durum, emirin ahalisine uyguladığı zulumlardan bahsetmiş ise de, siyasi faaliyetten kendini ayırmış oldu. Elçilikteki görevinin yanı sıra kendisi tarafından kurulan ve etrafında bir çok aydını topladığı “Çağatay Gurungi” topluluğuyla meşgul olur. Ayrıca topluluk üyeleriyle birlikte “Tang” dergisi çıkartır. Derginin sloganı “Beyin değişmeyince diğer değişimler kök tutmaz” şeklindeydi ki, Fıtrat’ın bu dönemde yaptığı faaliyetlerin özetini temsil ediyordu.

1919 yılında Taşkent’te bulunan Genç Buharalılar tarafından Buhara Komünist Partisi kurulur. Haziran ayında partinin 1.Kurultayı düzenlenir ve önde gelen bir çok isimler ile beraber Fıtrat da partinin Merkez komitesi üyeliğine kabul edilir. Bu sıralar Fıtrat’ın bir çok yazısı bölgede komünizmin teşvikçisi olarak yayın yapan İştirakiyun gazetesinde yayınlanmıştır. O dönem aydınları gibi Fıtrat da Komünizm sayesinde özgür yönetime sahip olabileceklerine inanmış ve ya inanmış gibi bir tavır sergilemiştir.

Eylül 1920’de Buhara’ya yapılan baskında ve Genç Buharalılarının iktidara gelmesinde de Fıtrat katılımı görülmemektedir. Geçici hükümetin

⁶⁷ Not: aydının ismi bir çok kaynaktan farklı tarzda yazıldığı görülmektedir, Baysun, böyle yazmayı tercih etmiştir.

üyeleri arasında da Fıtrat yoktur. Ancak 1921 yılında Fıtrat'ın Buhara'ya geldiği ve maarif nazırı olarak görevlendirildiği görülmektedir.

Fıtrat 9 Mart 1921 tarihinde Buhara'ya davet edilir (Boltaboyev, 2000: 21). İlk eserlerinden itibaren eğitimin islah edilmesini tartışan, çözümler öneren aydın, Buhara Halk Şurular Cumhuriyetinin Maarif naziri olarak görevlendirildi. 26 Nisan 1922'de Halk Nazirler Konseyi başkan yardımcısı ve Buhara Nazirler Konseyi bünyesindeki Planlama ve Bütçe Belirlemesi Heyet başkanı olarak seçilir. 19 Eylül 1922'den itibaren Hariciye naziri, Halk Ekonomisi Konseyinin başkanı; 9 Kasım 1922'den Halk Nazirler Konseyinin Mütevelli Başkanı gibi görevlerde çalışmıştır (Boltaboyev, 2007: 65). Çalıştığı her görevinde cumhuriyetin sosyal ve kültürel yapılanmasına büyük katkı sağladı. Fıtrat'ın inisiyatifiyle Buhara'da Şark Müzik Mektebi açıldı (Qosimov, 2004: 361). Söz konusu okulun 1990'lı yıllarda bile eğitime devam ettiği bilinmektedir (Burhonov, 1993: 201).

1921 yılında Buhara İlmi Merkezi kurulur. Tarihi mirası korumak, sanatı geliştirmek, fen tarihine ait elyazması eserleri toplamak, arkeolojik eşyalar ve halk edebiyatı nünunelerini toplamak gibi projeler üzerine çalışmalar başlatılır. Burada da Fıtrat'ın önderliği görülmektedir.

Ayrıca 1921 yılından itibaren Buhara Halk Şura Cumhuriyeti'nin resmi dili Türkçe (Özbekçe) olarak belirlenir (Qosimov, 2004: 361). Buhara'da yüzyıllar boyunca Farsça (Tacikçe) resmi dil olarak kullanılmıştır. Milliyetçilik bakımından çok önem arzeden bu kararın alınmasında Türkçülükten esenlenmiş Fıtrat'ın katkı sağlamaması mümkün değildir.

14 Eylül 1922'de Cumhuriyet Merkez Yönetimi Komitesi Buhara'da bir darülfunun açılmasına yönelik bir kararname çıkartır (Qosimov, 2004: 361). Gerçi söz konusu darülfunun kurulmamış ise de, Fıtrat bir maarif sorumlusu olarak attığı en büyük adımlardandı. Ayrıca yeni hükümete hizmet edecek kadroların yetişmesi için Almanya'ya 70'e yakın öğrenci gönderilmişti. Öğrencilerin çoğu başarılı bir şekilde eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine döndüklerinde 1938 Represyonlarında katledilmiştir. Durumu öngörebilen öğrencilerin bir kısmı Avrupa'da, bir kısmı da Türkiye'de hayatını devam ettirmiştir. Türkiye'ye yerleşenlerin

çoğu üniversiteleri ve devlet organlarında önemli görevlere hizmet etmişlerdir.

Fıtrat'ın siyasi kariyeri 1923 yılına kadar devam etti. Kısa sürede Buhara Halk Şura Cumhuriyetinin istikbali için bir çok önemli projeleri gerçekleştirmişti. Zira bir devletin sıfırdan inşası olağanüstü fedakarlık talep ediyordu.

12 Haziran 1923'te “Buhara Meselesine Dair” kabul edilmiş kararı yerine getirmek için Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Y.E.Rudzutak Buhara'ya gelir, toplantıda şu fikirleri seslendirir: “Burada işçi toplumun menfaatlerine hala riaye edilmediğine yönelik bazı dilekçeler mevcut...tüccarlar devletin bütçesinde %75 kredi almışlar, halbüki, kooperasyon ve tarımcılara bütçenin %25 verilmiştir. Bu durum partimiz Merkez Komitesinin Buhara hükümetinin üyelerine daha yakından dikkat ederek göz atmaya itti, çünkü en gözde kişiler, mesela maarif işlerinden sorumlu kişi maarif ile ilgilenmek yerine taş yol çalışmalarıyla meşgul olmuştur...Partimiz Merkez Komitesi tüm bunları hesaba katarak şöyle bir karar aldı, Buhara Hükümeti terkiibini sağlamlaştırmak için Fıtrat, Aminov, Atahocayev, Settarhocayev, Yakubzade'leri hükümetten çıkarıp, Buhara'dan sınır dışı etmek lazım. Partimiz Merkez Komitesi bu yoldaşlar yerine... çiftçi ve işçiler arasından yetişen kişileri kendi devlet hayatının liderleri olarak seçilmesi uygundur görüşündedir.” (Boltaboyev, 2007: 66) Bu karar ile Rusya'nın Buharalılara sadece tadına bakmak için verilen özgürlüğün bitmesi demekti. Zira bundan sonra Rusya'nın Komünistik İdeolojiye aykırı gerekçesiyle hemen hemen her konuda müdahale ettiği görülür. Sınır dışı edilen Fıtrat, Feyzulla Hocayev'in desteğiyle Rusya'ya gider ve Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde çalışmaya başlar.⁶⁸ Siyasi faaliyetine da bu noktada son verir. Daha sonraki faaliyeti ve eserleri daha çok edebiyat ve sanat ağırlıklı olup, Ceditçi ve Genç Buharalı kişiliği gölgede kalır. Zaten 1918 Kolesov olaylarından sonra da siyasetten gönül ayırmıştı, bu kez resmen siyasi davasından vaz geçmiş olur. Bu vakalar arşivlerde “Fıtrat'ın

⁶⁸ Not: H.Boltaboyev 1923-1924 yılları arasında Moskova'da Lazarev Canlı Şark Dilleri Enstitüsü'nde çalıştığını belirtir. Fakat söz konusu enstitü 27 Ekim 1921 Rusya Milletler Başkanlığının Kararı ile Moskova'daki tüm Şarkiyat Enstitütöleri yegane Moskova Şarkiyat Enstitüsüne birleştirilmiştir. Bakınız: Moskova Şarkiyat Bilimleri Tarihinden (Главы Из Истории Московского Востоковедения), Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitütüsü, Moskova, 2015, s.203-221

Rusya'ya davet edilmesi münasebetiyle yerine Kaygusız Atabayev atansın” diye kaydedilmiştir (Aktaran: Boltaboyev, 2007: 67).

Bu döneme gelindiğinde gerek Buhara'da, gerek Türkistan'da ceditçilik hareketi son verilmiş, hareket üyelerinin çoğu Komünist partinin üyeliğini kabul etmiş ve bölge için yeni olan bu ideolojinin yaygınlaşması için çalışmaktaydılar. Fıtrat gibi milliyetçi ceditçiler ya siyasi davalarından vaz geçmiş ve ya edebiyet, sanat üzerine yoğunlaşmışlardır. Çok geçmeden söz konusu Buhara Cumhuriyeti'ne de, bölgedeki diğer devletlere de son son verilir, Türkistan'da yeniden yapılanma sonucunda 1924 yılında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulur.

Sonuç

Özetle bir eğitim islahı olarak başlayan hareket gitgide siyasileşmiştir, hareket üyeleri daha sonra farklı siyasi partile yönelmişlerdir. Özellikle Buhara'da yaşanan olaylardan sonra ceditçilerin siyasi görüşlerin yaşanan değişimleri görebiliyoruz. Fıtrat, Buhara'daki medrese eğitimi sonrasında İstanbul'da okudu. İslamcı ve Milliyetçi çevrelerin etkisi ve 2.Meşrutiyet döneminin şahidi olması Fıtrat'ın siyasi görüşlerini geliştirmiştir. 1914 yılında Buhara'ya döndüğünde o artık tanınmış bir siyasetçi ve aydıdı. Daha sonraki yıllarda Milli özgürlük, demokrasi, hak aramak yolunda ciddi bir mücadele sürdürdü. Başta Buhara emiri yönetimi olmak üzere kadimciler, bolşevikler tarafından itibarı düşürölmeye çalışıldı. Ama Fıtrat, yazdığı eserleri ve sürdürdüğü siyasi mücadelesiyle Türkistan'ın en tanınmış düşünürü olabildi. Ayrıca Türkistan'ın ilk profesörü oldu ki, unvana münasip bilimsel çalışmalar miras bıraktı. Tek cümleyle söylemek gerekirse, Abdurrauf Fıtrat, tamamen milli eğitimin yetiştirdiğı çok yönlü aydıdı. Zira sonraki dönemlerde Sovyet eğitimi yetiştiren bir çok yazar ortaya çıkmasına rağmen onun kadar değer göremedi.

Kaynakça

1. Akyol Taha, “Ceditçilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C.7
2. Allworth A.Edward, Conversation With Ahmed Na'im Nusratullahbek, Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924, Haz: Timur Kocaoğlu, İkinci baskı, UZNED, Haarlem, 2018
3. Ayniy Sadridin, “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar”. Asarlar, Birinchi tom, O'zSSR Davlat Badiiy adabiyot nashriyoti, Toshkent, 1963

4. Ayniy Sadridin, “Qisqacha tarjimai holim”, Asarlar, Birinchi tom, O‘zSSR Davlat Badiiy adabiyot nashriyoti, Toshkent, 1963
5. Baysun Abdullah Recep, Türkistan Milli Hareketleri, 1943
6. Boltaboyev Hamidulla, “Fitrat va jadidchilik”, O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, Toshkent, 2007
7. Burhonov Mutavakkil, “Fitna san’ati”, “Fen” nashriyoti, 1993
8. Devlet Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Tarih Kurumu Basimevi – Ankara 1999 (2.baskı)
9. Erşahin Seyfettin, Buhara’da Cedidcilik Eğitim Reformu, T.C: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
10. Erşahin Seyfettin, Türkistan’da İslam ve Müslümanlar, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 1999
11. Fitrat Abdurauf, “Amir Olimxon hukmronligi davri”, (ilk baskısı Tacikistan Devlet Neşriyati, Stalinabad, 1930) Minhoj xayriya nashriyoti, Toshkent, 1992
12. Fitrat Abdurauf, Yopishmagan gajaklar, Tanlangan asarlar, 5 jildlik, 3-jild, “Ma’naviyat” nashriyoti, Toshkent, 2003
13. Hablemitoğlu Necip, Gaspıralı İsmail, Pozitif yayınları, İstanbul, 2014
14. Qosimov Begali, “Milliy va ijtimoiy kurashlar davri adabiyoti”, “Ma’naviyat” nashriyoti, Toshkent, 2004
15. Xo‘jayev Fayzulla, “Buxoro inqilobining tarixiga materiallar”, Toshkent, “Fan” nashriyoti, 1997
16. Zenkovsky S.A., Rusya’da Pan-Türkizm ve Müslümanlık, Hikmet ve Dava Yayınları, İstanbul, 1971

KENT KİMLİĞİNİN SÜREKLİLİĞİNDE GAZETELERİN ROLÜ: GAZETE SOLFASOL ÖRNEĞİ

Sümeyye POLAT

Her kentin kendine ait kimliği vardır. Bu kimlik, doğa ve insanların o kente kazandırdığı birikimler neticesinde elde edilir. Kent kimliği, o kenti diğerlerinden farklı kılan özelliklere sahiptir. Kentlerin kimliklerini kaybetmemeleri adına yapıların devamlılığı ve sürdürülebilir olması önemlidir. Kent kimliklerinin kaybolmasından sıkça söz edilen bir dönemde özellikle yerel basın, kent kültürünün korunabilmesi açısından kentte yaşanan gelişmeleri, kente ilişkin değerleri ve sorunları dile getirmede en büyük araçtır. Yerel basının bölgesel milliyetçilik yaptığı da bilinir. Bu çalışmanın amacı kent kimliğinin sürdürülebilir oluşu bağlamında aylık olarak çıkarılan Solfasol gazetesinin (Ankara’da) işlevini ortaya koyabilmektir. Bu çerçevede Solfasol gazetesinin Mart 2020 tarihli sayısı incelenmiştir. Toplamda 22 habere ulaşılmış, bu haberler arasından 14 tanesinin “kent kültürü” temalı haberler olduğuna karar verilmiştir. Ankara’nın kent kültürüne ilişkin haberler söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu yol ile kent kimliği ve kültürünün oluşmasında Solfasol’un rolünün anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kent Kimliği, Kent Kültürü, Haber

THE ROLE OF NEWSPAPERS IN THE CONTINUITY OF URBAN IDENTITY: THE CASE OF SOLFASOL NEWSPAPER

Sümeyye POLAT

Every urban has its own identity. This identity is obtained as a result of the savings that nature and people have brought to that city. Urban identity has features that make that city different from others. It is important that the buildings are sustainable and sustainable so that cities do not lose their identity. In a period where the loss of urban identities is frequently mentioned, the local press is the greatest tool to express the developments in the city, values and problems related to the city in terms of preserving the city culture. It is also known that the local press is regional nationalism. The aim of this study is to reveal the function of Solfasol newspaper (in Ankara) is published as monthly in the context of sustainability of urban identity. In this context, the March 2020 issue of the Solfasol newspaper was examined. A total of 22 news stories were

reached, and 14 of them were decided to be "urban culture" themed news. News about Ankara's urban culture were subjected to discourse analysis. In this way, it is aimed to understand the role of the Solfasol newspaper in the formation of urban identity and culture.

Keywords: Urban, Urban Identity, Urban Culture, News

TÜRK DİLİNDE ALFABE DEĞİŞİKLİKLERİ: TÜRK MEDENİYET VE KÜLTÜRÜNÜN AKTARIMINDA SÜREKLİLİK SAĞLANMASI AÇISINDAN MEDYANIN GÜNCEL ROLÜ

Dr. Gülsen SARAY⁶⁹

ÖZET:

Bu makalenin amacı, Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde kullanılmış olan farklı alfabelerin Türk medeniyetinin aktarılması sürecinde süreklilik sağlayıp sağlamadığı veya toplumsal hafızayı etkileyip etkilemediğini araştırmak ve bu doğrultuda medyanın güncel rolünü incelemektir. Türk dilinde kullanılan sözlü veya yazılı ifadeler, dönemin sosyal, ekonomik, kültürel ve askeri yaşamına dair Türk medeniyetini ve kültürel öğelerini yansıtmıştır. Topluma bilgi ve enformasyon sunma sürecinde Türk dilinde çağlar boyunca farklı alfabeler kullanılmış ve o döneme ait olgular Türkçe yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Türk medeniyeti ve kültürünün sonraki nesillere aktarılması açısından öneme haiz olan, edebi, bilimsel, dini ve askeri yazılı metinler, Türk Devletleri'nin tarihi dönüşüm duraklarında, toplumsal hafızayı diri tutma ve sancak devretme görevini üstlenmiştir. Medya, Türk medeniyetinin ve kültürünün sonraki nesillere aktarılması konusunda süreklilik sağlayabilecek önemli bir araçtır.

Zaman ve mekân yolculuğu kavramlarının pratik uygulamalara dönüştürülmeye çalışıldığı uzay çağına gelinceye kadar Dünyanın medeniyet taşlarının döşenmesinde önemli roller üstlenmiş olan Türk halkının toplumsal hafızasının muhafaza edilmesine önem verilmelidir. Medya metinlerinin tarih ve arkeoloji çalışmalarına daha fazla yer vermesi ve Türk tarihinin akışı içinde gelişmekte ve değişmekte olan Türk medeniyeti kapsamında günümüze dek süregelen kültürel öğelerin,

⁶⁹ **Ph.D:** Gazi University Faculty of Communication; **M.A.:** Atılım University, Political Sciences and Public Administration; **M.Sc. equiv:** Ruhr University Bochum, Civil Engineering "Weiterbildungsstudium"; **B.Sc.:** TH/FH Cologne University of Applied Sciences, Civil Engineering. E mail: synergy.saray@gmail.com ORCID: 0000-0003-3910-3296

çağdaş haber içeriklerinde hassasiyetle ele alınarak yansıtılması medyanın güncel görevleri arasında olmalıdır.

Türk medeniyeti ve kültürü, insaniyetin evrensel değerlerini taşıyan öğeleri barındıran ve eylemsel faktörler açısından birbirine bağlı olan toplumsal birikimlerdir. Türkçe konuşulan ülkelerde tarih içinde yapılan alfabe değişiklikleri yüzünden yok olduğu iddia edilen toplumsal hafızayı diri tutma görevini, tarih, arkeoloji ve iletişim bilimcilerin çok disiplinli çalışmaları aydınlatabilir. Uzay çağının akıl ve bilinciyle Türklük ruhuna ait kopuk parçaların eklenmesi “unutulanların” hatırlatılması Türk kültürüne yeni renkler katacaktır. Medyanın bu doğrultuda görev alması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk alfabeleri, medya ve toplumsal hafıza, Türk tarihi, medeniyet aktarımı, kültürel süreklilik

**ALPHABET CHANGES IN THE TURKISH LANGUAGE: THE
CURRENT ROLE OF THE MEDIA IN TERMS OF CONTINUITY
IN TRANSFERING TURKISH CIVILIZATION AND CULTURE**

Dr. Gülsen SARAY

ABSTRACT:

The aim of this article is to investigate whether the different alphabets used in various periods of Turkish history affect social memory or provide continuity in the transfer process of Turkish civilization, and also to examine the current role of the media in this direction. Oral or written expressions used in the Turkish language reflected the Turkish civilization and cultural elements regarding the social, economic, cultural and military life of the period. In the process of providing knowledge or information to the society, different alphabets have been used in the Turkish language throughout the ages and the facts of the period have been transformed into written Turkish texts. Many literary, scientific, religious, military written texts , which are important in terms of transferring Turkish civilization and culture to the next generations at the historical transformation stops of the Turkish States, have undertaken the task of keeping the social memory alive and transferring the banner. Media is an important tool that can provide continuity in the transfer of Turkish civilization and culture to the next generations.

Care should be taken to preserve the social memory of the Turkish people, who played important roles in laying the civilization's stones of the world until today's space age, where the concepts of traveling in time and space are tried to be transformed into practical applications. It should be among the current duties of the media that the media texts give more places to historical and archaeology studies in contemporary news contents and reflect the cultural elements that have survived until today within the scope of the developing and changing Turkish civilization in the course of Turkish history.

Turkish civilization and culture are social accumulations that contain the universal values of humanity and are interconnected in terms of operational factors. The multi-disciplinary studies of history, archaeology and communication scientists can illuminate the task of keeping the social memory alive, which is claimed to be destroyed due to

the alphabet changes made in the Turkish-speaking countries throughout history. Combining the mind and consciousness of the space age with the disconnected parts of the Turkish spirit and reminding the “forgotten” will add new colours to Turkish culture. It has become inevitable for the media to undertake duties in this direction.

Keywords: Turkish alphabets, media and social memory, Turkish history, civilization transfer, cultural continuity

GİRİŞ

Türk medeniyeti ve kültürü tarih boyunca sözlü ve yazılı olarak toplumsal hafızaya kazınmış, evrensel değerler kazanarak nesilden nesile aktarılmıştır. Türk medeniyeti ve kültürünün aktarımı olgusuna alfabe değişiklikleri üzerinden eğilmek için, Türkler’in askeri, siyasi ve din tarihini dikkate almak; egemenlik, teşkilat yapısı, dış politika, diplomasi, ekonomi temelli sebepleri ve neticeleri Türçe anlamak önemlidir. Türkler’in çeşitli dönemlerde kullanılmış oldukları farklı alfabelerin kuşaklar arası bilgi ve kültür aktarımını etkileyip etkilemediğini ve süreklilik sağlayıp sağlamadığını araştırmak için aslında Türkler’in yaşadığı coğrafi etki alanlarında, farklı sebeplerden dolayı kabul görmüş, benimsenmiş ve kullanılmış olan alfabelere de bakmak gerekir. Konu ebedi bir Türk kalesi olan Anadolu ile sınırlanamaz, zira milletlerin temas coğrafılarında ortak tecrübeleri vardır.

Bu çalışmada alfabe değişimi konusunda Türk dünyasının ortak Latin alfabesine geçiş süreci ön plana çıkarılarak medyada yer alan haberler doğrultusunda bir inceleme yapılmaktadır. Türk tarihi ve Türk alfabesi konusunda bilimsel görüşlerin yanısıra gerek ana akım medyada ve yerel basında gerekse sosyal medya mecralarında yapılmış olan haberleri görmek yetmez. Haberin arkasındaki hikâyeyi bilmek ve efsanenin arka plan bilgilerini araştırmak merak ve ilgi ister. Bu yüzden halkın zihnine doğrudan ulaşan internet platformlarında yayımlanan popüler tartışma konularının ve “tepkisel uç söylemlerin” de dikkate alınması gerekir. Basında ve sosyal medya platformlarında dinamik Türk tarihi ve Türk alfabeleri üzerinde yapılmış olan değişiklikler hakkında çığlık atan “uç tartışmalar” yapılmakta ve günümüzde kullanılan Latin esaslı Türk Alfabesi ve farklı alfabelerle yazılmış Türk mezar taşları bu perspektiflere örnek gösterilmektedir. Alfabe, anlatmanın ve anlamının iletişim aracıdır. Mezar taşları ise Türkler’in tarih boyunca sıkıca

sarıldıkları kültürel davranışların yansımaları ve tuttukları medeniyet değerlerinin somut örnekleridir. Türklerde ölenin ardından yapılan yuğ töreni (cenaze merasimi) sonrası mezarına bir taş dikilir. Oyularak şekil değiştiren bu taşın üstüne yazılan yazı artık ölen kişinin kimliğidir. Asırları aşan medeni bir kültürel eylem olarak dikilen mezar taşları, somut tarihi belgeler arasına girme niteliği taşımaktadır.

Kültür ve medeniyet iletişiminin güncel aktörleri arasında önemli bir yer tutan ana akım medya, yerel basın, digital medya ve sosyal medya platformları göz ardı edilemeyecek roller oynamaktadır. Türk medyası Alfabe değişiklikleri üzerine çarpışan görüşleri haber yapmıştır. Alfabe değişimi sürecinde yok olduğu iddia edilen toplumsal hafızanın diri tutulması için yeni haber çerçeveleri aranmalı ve haber değeri taşıyan tarih ve arkeoloji çalışmalarına günlük gazetelerde öncelik vermesi hususunda medya daha hassas olmalıdır. Türklük ruhuna ait kopuk parçaların birleştirilmesi ve tarih içinde unutulananların hatırlatılması Türk kültürüne ve toplumsal bilince zengin renkler katacaktır.

ALFABETİK YAZININ GELİŞİMİNDEN GÜNCEL MEDYAYA

Kültür ve medeniyet bir toplumun yaşam tarzları, topluma has düşünce ve davranış standartları olarak toplumsal hafızada biriktirilir; kuşaktan kuşağa söz, yazı veya eylem olarak aktarılır ve topluma özgün bir kimlik şeklinde miras bırakılır. Bilim, sanat, kültür gibi toplumsal çerçeveler içinde gelişmiş olan somut ve manevi unsurların, dünyaya açık yenilikçi anlayışların ve estetik süreçlerin özümsemesi ve kurumsal temellerde yerleştirilmesi bir medeniyet gereksinimidir. Diğer din, dil ve ırkların kültürlerine karşı barışçıl ve hoşgörülü bakış açıları sunulması medeniyet göstergeleridir. Dil ve yazı, kültürel ifadenin temel aracı olarak bireysel ve kolektif kültürleri yansıtır.

Yazı insanlık tarihinin büyük bir başarısıdır. İnsanların yazma bilgisinin olmadığı çağda tarih öncesi insan, özlemlerini ve arzularını kaya yüzleri ve mağara duvarları üzerindeki çizimlerle ifade etti; tarih çağına erdiğinde sözcükleri tasvir etmeye başladı. İlk yazıtlar, Konuşulan dili sistematik betimleyen grafik işaretlerin kullanıldığı, kelimeleri veya heceleri temsil eden çok sayıda piktograftan oluşuyordu. Alfabenin icadı, yazının icadından yaklaşık binlerce yıl sonra gerçekleşti. Sembollerin

sayısının en aza indirilmesiyle harfin gelişimine adım atıldı. (Naveh, 1997:1).

Dilin en temel unsuru alfbedir. Alfabe kelimesi, Yunan alfabetesinin ilk iki harfinin adları olan “alpha” ve “beta” seslerini birleştirir ama bu harflerin adlarının, “alfa, beta, gama, delta vb.” Yunanca’da bir anlamı yoktur, ancak Semitik eşdeğerleri “alef, bet, gimel, dalet vb.” Semitik kelimelerdir. (Naveh, 1997: 175-176). Alfabetik yazının evrimi başlangıcından modern yazılara kadar izlenirse her yazının gelişimi ve kullanıcılarının özellikleri arasındaki derin bağlar görülür. Tarihsel ve jeopolitik faktörler ve farklı halkların kültürel özellikleriyle kendi yazıtları devreye girmiştir (Naveh, 1997: 1). Yazı sistemlerinde “ses, hece veya kelime” esas alınabilir. Sesi temel alan yazı sistemine “sesçik alfabe”denir. Tarihte kullanılan farklı alfabeler örneğin Mısır ve Çin hiyeroglifleri incelendiğinde, “fikir yazı; resim yazı; kelime resim yazı; kelime ses yazı; hece yazısı”, ve en son aşamada “harf yazı” oluştuğunu görmekteyiz. Türk “runik yazı” sisteminde tamgalar ve harflere giden gelişmeler kaydetmiştir (www.agudaba.com/turklerin-tarih-boyunca-kullandigi-alfabeler/).

Antik çağ alfabelerinin öyküsü bilimsel tartışmalara konu olmaktadır. Batı ve Yakın Doğu kültürleri erken dönemlerden itibaren iç içe geçmiştir (Naveh, 1997:1).

Alfabetik yazı MÖ 18. veya 17. yüzyılda Suriye-Filistin’de ortaya çıktığında, eski dünyada alfabetik olmayan diğer yazılar geliyordu. Doğuda, Babililer ve Asurlular ve çeşitli halklar, Sümerler’den aldıkları çivi yazısıyla; Güneyde Mısırlılar hiyerogliflerle yazdılar; Kuzeyde Hititler kendi resim yazılarını geliştirdiler; Batı’da, Akdeniz adalarında ve Yunan anakarasında başka bir yazı gelişti. En eski sabit alfabetik sırayla yazılmış harfler, MÖ 14. yüzyıla uzanan Ugarit’ten gelir. Sami yazının bir hece sistemi olarak görülmesi ve “alfabe” teriminin Yunanca, Latince ve Kiril alfabeleriyle sınırlı olduğu yönündeki öneriler tartışmalıdır. Alfabenin tanımı, harflerin değerlerine bağlı değildir. Yazı sisteminde kelime, sabit bir alfabetik sırada sınırlı sayıda işaret içerir. Yunan ve Latin alfabelerindeki harflerin sırası esasen Batı Sami alfabelerindekiyle aynıdır ve bu düzen Ön-Kenan (Proto-Canaanite) yazısının başlangıcında oluşturulmuştur (Naveh, 1997: 9-10). Güney Mezopotamya’da MÖ 4. ve 3. binyıllarda iyi gelişmiş bir medeniyete sahip olan Sümerler’in dilbilgisi

veya kelime bilgisi bugüne kadar bilinen diğer eski veya modern dillere benzemez. Sümer yazısını 3. binyılda bölgeye yerleşen Akadlar devraldılar; Sümer kelime ve terimlerini temsil eden ve ideogram olarak adlandırılan işaretleri benimsediler, ancak bunları Akad karşılıkları olarak okudular. Sami dilleri de bunu kullandı. Çivi yazısında bir dizi sembolik gelişti. Sümer Çivi yazısı, Sami olmayan Elamitler, Hurrialılar ve Hititler tarafından da benimsendi. Mezopotamya’da, Güney’de Babil ve Kuzey’de Asur olmak üzere Akad dilinde iki Doğu Semitik lehçe ortaya çıktı. Bu lehçeleri konuşan Babilliler ve Asurlular çivi yazısı yazma geleneğini korudular. Yeni Asurlular, fethedilen eyaletler arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için alfabetik Aramice yazıyı yaydılar ama kendi yazılarını terk etmediler ve hem Asur hem de Babil dilleri MS 1. yüzyıla kadar karmaşık çivi yazısı ile yazıldı. “Mısır hiyeroglif” yazısı, kazınmış metinler ve resimlerden oluşan piktografik bir yazı olarak kullanıldı. “Hitit hiyeroglif” yazısı da resimsel yazıdır, ama Mısır yazılarıyla ilişkisi yoktur. Hitit dili, Yunanca, Latince ve Almanca ve Slav dillerine benzeyen bir Hint-Avrupa dilidir. Hititler de Sümer çivi yazısını kullandılar, ancak bazı anıtsal yazıtları kendi ana hatlarıyla yazdılar (Naveh, 1997: 13, 14, 18). Antik çağda Yakın Doğu’da Semitik diller konuşuldu. Sami dilleri arasında, Suriye, Filistin ve Arap Yarımadası’nda; Doğu’da Akadca, Babilce ve Asurca; Batı’da İbranice, Fenikece, Monitce ve muhtemelen Ugaritçe dâhil Kenan ve Aramice; Güney’de Güney Arapça dilleri vardı. Semitik yazıların bölünmesi Semitik dillere paralel değildi. Doğu Semitler (Akadlılar, Babilliler ve Asurlular) Semitik yazıyı değil, bir Sümer sistemi olan çivi yazısını kullandılar (Naveh, 1997: 9). Suriye’de ortak bir atadan evrimleşen üç alfabetik yazı Fenikece, İbranice ve Aramice kullanılmıştır. Fenike dili ve yazısı MÖ 10. ve 9. yüzyıllarda, uluslararası saygınlık diliydi, ulusal olmayan bir gelişim gösterdi ve zamanla Fenike alfabesi ortadan kalktı; İbranice alfabenin kullanımı zamanla kısıtlandı ve Aramice uluslararası bir iletişim aracı olarak büyük ölçüde yayıldı (Naveh, 1997:53-54, 62). Bazı hoşgörülü hükümdarlar, biat eden ulusların kendi topraklarında özerk krallıklar kurmalarına izin verdi; kültürel kimliğini koruyan yeni küçük devletler özgün Aramice yazılar geliştirdi (Naveh, 1997:133). Roma İmparatorluğu sınırlarında bulunan şehirler, antik dünyanın ortak dili olan Aramice yazıyı benimsedi ve kendi yöntemleriyle geliştirdi. Roma İmparatorluğunun her ülkesinde bilinen

Palmira yazıtları çoğunlukla adak ve mezar yazıtlarıdır ve çoğu taş oyulmuş veya kazılmıştır (Naveh, 1997:143). Persler zamanında Yahudilerde, idari ve ticaret dil Aramice alfabe yaygındı ama halkın belli bir kısmı hâlâ İbranice konuşuyordu (Naveh, 1997: 162, 164). Aramice lehçeleri, Doğu kulağının bazı çevre bölgelerinde hayatta kaldı. Azarbaycan, İran, Irak, Türkiye ve SSCB sınır bölgesinde, Doğu Aramice hala kullanılır (Naveh, 1997: 125-127). Süryanice, Güney Türkiye'de Suriye sınırına yakın modern Urfa'da (Edessa) bulunan Arap kökenli bir halk olarak krallık kuran ve daha sonra Hristiyanlığı kabul eden Suriyeli Hristiyanların doğu Aramice lehçesindeki dilidir (Naveh, 1997: 147). İslami dönemde Arap alfabesi öncelikle Kuran'ı yazmak için kullanılmıştır. Kufi stiline ek olarak, günümüzde kullanılan Naskhi stili ve Persler'in Ta'lik stili geliştirildi. Arap yazarlar çeşitli sesleri ayırt etmek için aksan işaretleri kullandı. Çoğu harfin farklı ilk, orta ve son biçimleri vardır (Naveh, 1997: 161-162).

Alfabetik yazı, Batı kültürünün temel özelliklerinden biridir (Naveh, 1997: vii): Alfabenin erken tarihi, gelişimi ve yayılması hakkındaki bilgiler sürekli değişmektedir. Epigrafi ve paleografi⁷⁰ çalışmalar sayesinde mevcut kanıtlar, kişisel görüşler ve yeni veriler ışığında yeniden incelenmekte ve kabul gören yeni görüşler değerlendirilmektedir.

İnsana yönelik olarak kullanılan ilk alfabenin Tanrı kaynaklı mı yoksa insan ürünü mü olduğu, bu bağlamda ortak bir düşünce ürünü mü yoksa bireysel olarak mı icat edildiği bir tartışma konusudur. Örneğin Eski Ahit'in kutsal metinlerinde Hz. Musa'ya verilen 10 emir'in Tanrı tarafından kayalara yazıldığı belirtilir. Tevrat başlangıçta Naveh'in (1997: 123) ifadesiyle İsrailoğluna kutsal dilde İbranice harflerle verildi; daha sonra Ezra zamanında, Asur alfabesiyle ve Aramice (Asurlular'ın resmi yazısı) yazı olarak tanıtıldı. Haham çevreleri soruna özür ruhuyla yaklaşıp da Kabalist Yehuda ha-Nasi, Tevrat'ın aslen Asur alfabesiyle verildiğini iddia etti. Edessa'da (Türkiye-Urfa) çok sayıda Hristiyan el yazması

⁷⁰ Epigrafi, arkeolojinin ortaya çıkardığı sert yüzeylere yazılmış yazılı kaynakları inceler; paleografi ise, eski kitabelerin ve el yazması belgelerin doğru okunması ve tarih saptanması için harf formlarının gelişimini izler. Bu uzmanlar kapsamlı bir tarih bilgisine sahip olmalıdır. Karşılaştırmalı paleografi ile tartışmalı konulara yaklaşılabilir; tarihi metinlerin yorumlanmasında tarihin yardımcıları olur. Aynı zaman dilimine denk gelen yazılar senkronize edilirse, farklı jeopolitik koşullarda gelişen halkların ve toplumların ilgili kültürlerini yansıtabilir. Belgelerin ve yazıtların yakından incelenmesi, bireye özgün yazı kullanan ve geliştiren insanların kültürel geçmişleri hakkında ek veriler sağlayabilir (Naveh, 1997: 2-6).

yazılmıştır (Naveh, 1997:147); örneğin İncil'in Süryanice tercümesi olan “Peshitta”, MS 200 civarında Edessa’da ortaya çıkmıştır. Süryani yazısı, Batı Aramice bir lehçeyle konuşan Filistinli Hristiyanlar tarafından da kullanıldı. Süryanice bugün Süryani Kilisesi adı verilen kilisenin kutsal dili ve yazısıdır. En eski tarihli Süryanice yazıtlar MS 6’ya ait Fırat üzerindeki Birecik’te ve MS 73’e ait Urfa’nın güneybatısında Serrin’de bulunmuştur.

Asurlular, Aramca alfabesini resmi bir yazı biçimi olarak sundular, ancak ana dilleri için kendi karmaşık çivi yazısını terk etmediler. İbraniler alfabeyi MÖ 12. veya 11. yüzyılda kabul ettiler; 8. yüzyıldan itibaren İbranice ve Aramice yazıtların sayısı giderek arttı; Aramice yönetim ve ticaret dili olunca, geleneksel değerlerine bağlı muhafazakâr bir ulus olan Yahudiler, kendi yazılarını terk ettiler. Pers döneminde iki dilli bir topluma dönüşen Yahudiler her iki dili ve alfabeyi kullandılar. İbranice metinler Yahudiler arasında hala İbranice karakterlerle yazılırken, Yahuda yazıtları Aramice dili ve alfabesiyle yazıldı. Aynı fenomen MÖ 9. yüzyılın sonlarında Türkiye’de Zincirli’de bulunan bir Kilamu yazısında görüldü (Naveh, 1997: 54, 112, 117, 177).

Bir yazının gelişimi, aşamalı birkaç paralel düzlemde kademeli olarak gerçekleşti; örneğin münferit harflerde yapılan değişiklikler; öğelerin ihmal edilmesi; konturlarda konumsal kayma; duruşta değişiklikler; önceden ayrı yazılan öğelerin birleştirilmesi ve bazen yeni öğelerin eklenmesi gibi unsurlar yazma etkinliğinin dağılımını etkiledi. Okuryazar toplumlarda yazma faaliyeti yaygınlaştı, profesyonel yazı çevrelerinden meslekten olmayan kişilere kaydı. Kaligrafi ile yazmak zorunda olmayan bazı kişiler muhafazakâr bir resmi yazıda belirli standartları korumadılar, el yazısının alt stillerinde üslup farklılıkları oluştu. İmlada sınır tanınmayan bazı eğitimli kişiler farkında olmadan daha hızlı bireysel yazma araçları geliştirdiler. Artık *özgür el yazısı* kültürlü kişiye; *resmi el yazısı* profesyonel yazara; *kaba el yazısı* sınırlı eğitim görmüş kişilere aitti. Örneğin 19. yüzyılın Latin alfabesinde el yazısı (cursive) metinlerle basılı (printed) metinler arasında açık bir ayrım vardır. Okuma-yazması sınırlı olan bir marangoz veya ayakkabıcı, muhtemelen bir gazete okumayı da biliyordu, ancak harflerle mektup yazmak çok daha karmaşık bir konuydu (Naveh, 1997: 7-8).

Ön Türk tarihi ile ilgili derin araştırmalar yapmış olan Kazım Mirşan⁷¹ Latin, Yunan, Fenike ve Kril alfabelerinin Ön-Türkçe'den oluştuğunu öne sürmüştür. Bu teze göre yazı MÖ 16.000 yılında Türkler tarafından icat edilmiştir ve tüm dünya alfabelerinin kökeni Türk alfabesidir. Mirşan'ın tezine göre, Ön-Türk dilinin gelişmiş hali olan Orhun kitabelerinde görülen dil işaretlerinin ve noktalamaların oluşabilmesi için en az 3.000 yıl geriye gidilmesi gerekmektedir. Orta Asya'da bulunan taşlar üzerindeki piktogramlar (resim-yazı) 30.000 yıllık ve petroglifler (yazı elementi taşıyan resimler) 15.000 yıllıktır. Avrupa'da özellikle Skandinavya 5.000'den fazla Türkçe yazıt bulunmaktadır. Norveç, İsveç ve Fransa'daki mağara yazılarının türk damgaları ile okunduğunda anlam kazandığını ileri sürmüştür. İskitler'in (Sakalar) Türk kökenli oldukları; Etrüskler, Truvalı'lar, Sümerler, Hititler ve Frigler'in dip kültüründe Türk uygarlığı olduğu; en azından dip kültüründe türk etkisi olduğu görüşü de ileri sürülmektedir. 2004 senesinde Kazım Mirşan tarafından ilk kez çözümlenmiş olan Etrüskçe yazıtlar Türkçe'dir, dolayısıyla Etrüskler Türk'tür. Anadolu'da da Ön-Türkçe yazıtlar vardır. Türk göçlerinin Anadolu'ya 1071'den çok önce MÖ 7.000 yıllarında geldikleri ve türk varlığını tesis ettikleri iddia edilmektedir. Nitekim Anadolu'yu sürekli besleyen Oğuzlar, burada aynı dili konuşan pekçok Türk grubu ile karşılaşmışlardır. (www.tarihturklerdebaskar.wordpress.com/); 30 Ekim 2011),

Yalçın Bayer, 31 Ağustos 2014 tarihli Hürriyet Gazetesinde “*Mirşan'ın ön-Türk kültürünün zaferi*” başlıklı makalesinde, Uluslararası Hititoloji Kongresi'nde alınmış olan bir kararla Türkçe'nin evrensel kültürlerdeki yerini alarak bir kongre dili olarak kabul edildiğini yazmıştır (CNRS, Eylül 2000, Bülten No:386, s8). Kongrede Uygur Türkü Kazım Mirşan'ın ortaya çıkardığı ön-Türk kültürü bulgularına göre Hint Avrupa Diller Teorisi'nin çöktüğünü iddia etmiş ve Batı'nın artık ön-Türkçe ve Orta Asya Türkçelerini öğrenmesi ve tüm dünya kültürünün tarihinin yeniden yazılması gerektiğini savunmuş ve bu yorumunu haber metnine katmıştır. “*Orta Asya'da doğan ön-Türk kültürü, ön-Türk*

⁷¹ Kazım Mirşan, Doğu Türkistan'da Kulca'da 1919'da doğdu, Orta Asya'dan Türkiye'ye gelip araştırmalar yaptı. İTÜ'de ve Berlin Üniversitesi'nde inşaat mühendisliği öğrenimi gördü. Tüm Türk lehçelerini (Tatarca, Özbekçe, Başkurtça, Tarançica, Kaşkarlıkça (Uygurca), Kazakça, Kırgızca, Azerice, Türkiye Türkçesi ile kendi ana lehçesi olan, Tümenlikçe) bildirdi. Almanca, Rusça, İngilizce ve meslek araştırmalarına yarayacak kadar Yunanca, Latince ve İtalyanca öğrendi. “Atatürk'ün Tarih Tezi” kapsamında da araştırmalar yapmış olan Kazım Mirşan'ın “Güneş Dil Kuramını” ispatladığı öne sürülmüştür, lakin çalışmaları geniş kitlelere ulaşmamıştır.

dili ve ön-Türk yazısı zaman ve mekânda dev atımlar atarak kıtalara yayılmış, dip kültürü oluşturmuş çok sayıda binlerce yılı geride bırakarak kopmadan günümüze kadar gelen ilk dil ve onun taşıdığı ön-ata kültürü olduğu ortaya çıkmıştır.” (www.hurriyet.com.tr; 31 Ağustos 2014).

Gazeteci Dr. Hulki Cevizoğlu, 6 Temmuz, 2002 tarihinde, “atv” kanalında yayınlanan “Ceviz Kabağı” programında Kazım Mirşan ile bir röportaj yaptı. Mirşan, canlı yayında ekranda Türk diline yönelik olan tezini bulgulara dayanarak savundu. Runik yazı ile yazılmış belgeleri ve İtalya’daki Etrüsk yazılarını Türkçe okuduğunu ve anlamlı cümlelerin ortaya çıktığını söyledi. Türkler’in konuştukları dille bütünleşerek alfabeği geliştirdiklerini, bütün dünyadaki alfabelerin Türk alfabesine dayandığını, Batıya alfabeği Türklerin öğrettiğini ve medeniyetleri kuran insanların Türkler olduğunu söyledi. Başta İngilizce olmak üzere her yerde Türk kültürünün izleri olduğunu vurguladı. Moğolistan’da Tariat Kitabesi’nin Batı yüzünde okuduğu yazıtlara dayanarak Herodot’tan önce Türklerin tarih yazmış olduklarını belirtti (örneğin 1982’de yayımlanmış olan MÖ 530-493 arasında yaşamış olan bir komutanın savaş tarihi). Cevizoğlu, kabul görmesi durumunda bu iddiaların, bazı milliyetçi kavramları ve Avrupa’daki önyargıları yok edebileceği yorumunu yaptı. Mirşan, Erzurum’un Karayazıt İlçesi, Salyamaç Köyü’ndeki Cunni Mağarasında bulunan kaya yazıtından bahsederek, MÖ 3200 yıla dayanan Mısır yazısını Türk lehçeleriyle okuduğunu ve Mısır medeniyetini Türkler’in kurduğunu iddia etti. Konuşmacılar, Atatürk’ün Anadolu’yu 7 bin yıllık Türk beldesi olarak tanıttığını ve Türk tarihinin Orta Asya’da araştırılması gerektiği fikrini vurguladılar (www.youtube.com.tr, Kazım Mirşan: 15 Bin Yıllık Türk Tarihi). Kazım Mirşan’ın açıklamaları Türk izleyicisinde ilgi ve merak uyandırdı.

Arkeolojik Haber, Prof. Dr. Veli Sevin’le, “**Arkeolojik belge birinci elden kaynaktır**” başlığını atarak, 23 Haziran 2019 tarihinde bir röportaj yayınladı. Prof. Sevin, Türkçü gruplar tarafından “*Binlerce yıl önce Anadolu’da Türklerin yaşadığı*” tezi lehine bir argüman olarak gösterilen gizemli Hakkârî Stelleri (kabartma taş) hakkında, Ukrayna Kiev Müzesi ile birlikte çalıştığını söyledi. Muhabirin “**Bu stelleri yayınlarınızda Prototürk, Hint Avrupa kökenli toplumlar, Hurriler gibi birbirinden çok farklı gruplarla ilişkilendirdiniz. Bir taraftan da bozkır kökenli toplumlarla ilişkili olduğunu söylediniz. Şimdi biz bunların**

hangisini öne çıkaracağız? Bize neler söyleyebilirsiniz?” sorusuna karşılık Prof. Sevin , güney Hakkâri’nin adının erken Demir Çağı’ndan beri Hubuşkia olduğunu; bundan dolayı bu stelleri önce “Hubuşkia Krallığı” olarak isimlendirdiğini belirtti. **Kazım Mirşan isimli bir türkologun “Bu taşların üzerinde Göktürk yazıtlarında kullanılan runik yazılar var. Bunların üzerindeki yazıtı okuyamadın mı hoca”** sorusuna cevap bile vermediğini söyledi. Daha sonra esasen bu taşlara çok yabancı olduğunu; Anadolu’da analoji yapacak veri olmadığını; şaşkınlık yaşadığını; daha sonra Orta Asya’ya gittiğini; Avrasya bozkırlarının ve orta Asya’dan Alp Dağları üzerinden İber Yarımadası’na kadar dağılan bir alanda bu taşların görüldüğünü söyledi. Yayınlarında “Hurri kökenli Turukkular”ı öne çıkardığının srulması üzerine Prof. Sevin, Çivi yazılı bazı belgelerde ve Amerika’da yazılan bir doktora tezinde Hakkâri’nin doğusunda yaşadıkları belli olan Turukku Krallığı’ndan bahsedildiğini söyledi ve bunları Hurca (Hurrialılar) konuşan Turukkular olarak betimledi. Bazı aşırı milliyetçi Türkçü grupların internette bu stelleri sahiplenerek Türklerin ataları olduğunu iddia etmelerinin doğru olmadığını vurguladı. Bunların Anadolu ile hiç ilgisi olmayan Hakkâri ile Hazar Denizi’nin güneyi arasında göçebe yaşayan bir kuzeyli topluluk olduğunu belirtti. Bu stelleri tanımlama sürecinde, Avrupalılarla çok mücadele ettiğini; bunları Hint Avrupalıların ilk somut belgeleri olarak görenlere karşı, Hint Avrupalılardan çok Prototürklerle doğru düşünmek gerektiğini söylediği zaman arkeolojide milliyetçilik yapmakla suçlandığını anlattı. **“Arkeolojik buluntulardan bir etnik köken tespiti yapmak çok zordur. ‘Bir kırlangıçla bahar olmaz’.”** dedi (www.arkeolojikhaber.com/etiket/kazim-mirsan; 23.06.2019).

Medeniyetin en öncül aşaması, sözlü iletişimden yazılı iletişime geçilerek halkın kültürel birikimlerini esas alan bir toplumsal sözleşmenin kendi toplumsal hafızasına kaydedilmesi olmuştur. Halka özgün olan yaşam tecrübeleri, ihtiyaçlar, gereksinimler, duygu ve düşünceler önce atasözleri, şiir, türkü ve müzikle sözlere; sonra da halkın konuştuğu dilde yazıya geçmiştir. Yazılı iletişim, teknoloji gerektiren aşamalardan geçmiştir: Medeniyet ve kültür öğeleri önce keski aletleriyle sert kayalara çizilmiş; sonra kalem, mürekkep parşömen ve kâğıt kullanılarak sınırlı sayıda el yazması belgeler şeklinde üretilmiş; nihayet matbaanın bulunmasıyla çoğaltılmıştır. İnternet çağında ise her bilgi,

digital ortamlarda büyük veriler olarak kayıt altına alınmakta; toplumsal hafızanın yanısıra uluslararası bilgi bankalarında saklanmaktadır. Gazeteler, toplumu bilgilendirme görevini basılı yayın organları olarak üstlenmiş olsa da günümüzde internet sayesinde medya, hem yazılı hem de sözlü iletişime geçmiştir. Halka yönelik bilgi ve enformasyon aktarımı artık ana akım medya veya yerel gazetelerle sınırlı değildir. Kültürel iletişim, internet medyası, facebook, twitter, instagram, youtube gibi sosyal medya platformlarında bireyler ve guruplar arasında gerçekleşmektedir. İnternet iletişimi, dünya ülkelerinde konuşulan farklı dillerde, o dile has alfabelerle yazılarak sağlanmakta ve diller arasında çeviri yapan programlar ücretsiz kullanılmaktadır. İnternet iletişimi sürecinde oluşan bilgi kirliliğini önlemek için medyanın haber doğrulama eylemleri yetersiz kalmakta; bilgiler, kültürel öğeler, halkın medeniyet standartlarını gösteren metinler veya görseller eksik bilimsel referanslarla her dilde sıkça paylaşılmaktadır.

Türkolog Kazım Mirşan ve Prof. Dr. Veli Sevin’le yapılan haber ve röportajlarda görüldüğü gibi medyanın ikna etkisi çift yönlü bir kılıçtır. Türk kültürünün aktarılabilmesi için medyanın halkın ilgisini çeken haberler bulması ve bilimsel bulgular ve kanıtlar eşliğinde tartışma açması olumlu bir adımdır.

2. TÜRK TARİHİNİN SEYRİNDE BİRLEŞTİRİLMİŞ YENİ TÜRK ALFABESİ

Anadolu’yu yurt tutan Türk Devletleri, değişen siyasi, dini ve ekonomik koşullara uygun olarak farklı kültürel ve bürokratik yazı türleri kullanmıştır. Türklerin toplumsal hafızasına nakşedilmiş olan kültürel değerlerin sonraki nesillere aktarılması, öncelikle halkın kendi diline sahip çıkması ve Devletin yazılı kayıt tutmaktaki hassasiyeti sayesinde süreklilik kazanmıştır. Türk kültür ve medeniyetinin gelişmesi konusunda Türk dünyasında ortak kurumsal adımlar atılmıştır. Yazılı basın ve günümüzde internet medyası toplumsal hafızanın kaydedilmesinde nerdeyse sınırsız imkânlarla sahiptir. Farklı Türk alfabeleri Türk tarihine paralel gelişen bilinçli siyasi kararlara dayanarak özümsemiştir.

Türkler, Orta Asya bozkırlarında “olmak ya da olmamak” kaygası yaşarken Asya’dan, Avrupa’ya ve Afrika’ya uzanan bir coğrafyaya yayılarak birçok devletler kurdular ve Dünyanın uygarlık tarihi içinde

yerlerini aldılar (Avcioğlu, 1993:419). Türk tarihi, herhangi bir milletin tarihiyle mukayese edilemez. Türkler'in azameti, Çin, Hindistan, Avrupa Kıtası, Kuzey Afrika Kıtası, Asya'nın İndonezya'ya kadar her bölgesi ve Ön Asya'da çok geniş bir coğrafya maliktir. Türkler 2200 yıllık ana tarihi mecrasında, Asya Hunları'ndan Göktürkler yoluyla Karahanlılar'a, Selçuklular'a ve Osmanlılar'a geçen "Büyük Türk Hakanlığı" ile mükedderatını muntazam hamlelerle güneybatıya ve açık denizlere kaydirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu kaymanın son mahsulüdür. Bu akımın dışında kalan son derecede haşmetli olan Çin'deki Türk hanedanları, Hindistan, Mısır ve Doğu Avrupa Türk tarihi vardır (Öztuna, 1963: v-viii). İlk Türk İmparatorlukları arasında Asya Hunları, Çin tipi To-ba Türk Devleti, Avrupa Hunları gösterilmektedir (Avcioğlu, 1993: 459, 487). Kayıtlı Türk tarihine, tarih içinde Uygurlar, Dokuz Oğuzlar, Şato Türkleri, Avrupa Oğuzları, Ogur Türkleri, Volga Türkleri, Sabarlar, Avarlar, Tuna Türkleri, Hazar Türkleri, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar, Kıpçaklar, Soğdlar, Turgişler, Şul Türkleri, Halaç Türkleri ve niceleri yurt tutmuşlardır. Sakalar, To-har, Kışan, Oar-hun ve Türk gibi çeşitli topluluklara Tura (Turan) adı verilir (Avcioğlu, 1993:1107-1111). Bazı tarihçiler Sakalar'ın atı ilk ehlileşiren bir kavim olarak MÖ 10-12 yy da Orta Asya'dan gelip Hazar Denizi'nin kuzeyi ve Kafkasya'ya yayılarak, Hazar Denizi'nin kuzeyinden güneyine akınlar yapan ve İran'ı bir dönem yönetmiş olan Öncül bir Türk devleti olduğu yazar. İskitler'in Türk soylu olduğunu, Fars edebiyatında ve Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-ı Lugat-ı Türk" adlı eserinde adı geçen İskitler'in efsanevi hükümdarı Afrasyab'ın Alp Er Tunga olduğu kabul edilmektedir. (www.tarihturklerdebaslar.com/). wordpress.

Türk devletleri arasında Göktürk İmparatorluğu, Türk-Moğol İmparatorluğu, Selçuklu İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu, yarattıkları siyasi, dini, ekonomik ve kültürel etkiler sebebiyle hem dünya medeniyetinin hem de Türk kültürü ve medeniyetinin önemli nirengi taşlarını döşemişlerdir. XIX. yüzyılda başlayan milliyetçilik akımlarının getirdiği ulus devlet anlayışıyla Anadolu'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Orta Asya'da kurulan Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azarbeycan gibi Türk ulus devletler, varoluş kaynaklarını Türk kültürü ve medeniyetine bayrak açmalarına yasladılar (Avcioğlu, 1993: 5-7).

Türk tarihinde Arapça, Farsça ve Osmanlıca matbu eserler Osmanlı tarihine kaynak bolluğu arzeder. Çin, Latin ve Slav dâhil 15-20 dilde, düzinelerce lehçede kaleme alınmış binlerce yıllık arşivlerde birçoğu hala yayınlanmamış çok çeşitli kaynakların incelenmesi gerekir. Türk tarihi üzerinde Avrupa belgelerini araştırma imkânları, modern tarih metoduyla Batılı anlamda çalışan tarihçilerimizin eksikliğinden dolayı kısıtlı kalmıştır. Arşive dayalı neşri tarihçiliğin yanısıra ham arşiv kullanmaya vakti olmayan terkipçi tarihçilerin eserlerinin derinliği tartışma konusudur (Öztuna, 1963: v-viii). Osmanlı döneminde devlet tarihçiliği İslam tarihine paralel yürütülmüş, islam ve hanedan tarihleri yazılmış, Araplar’a başrol tanınmış, Türk tarihinden çok az söz edilmiştir. Selçuklu ve Osmanlı kentlerinde ileri gelenlere “Rumi” denirdi, “Türk ve Türkmen” göçebe anlamında kullanılmıştı. Tanzimat’tan sonra Cevdet Paşa arşiv belgelerine dayalı tarih yazma yolunu açmıştır. Avrupa’da Orta Asya tarihi ile ilgili akademik çalışmalar gelişmiş, Radlof ve Vambery Orta Asya gezilerini, Türk kültürü ile ilgili çalışmalarını yayımlamıştır. Orhun Yazıtları, Kutadgu Bilig, Şecere-i Türk gibi yapıtlar Avrupa’da basılmıştır. Prof. Dr. Afet İnan “*Osmanlı Devleti zamanında islamdam önceki Türk tarihine önem verilmemiş ve Türklerin islam uygarlığına katkıları belirtilmemiştir.*” der (Avcıoğlu, 1993: 14-16).

Gazi Mustafa Kemal Paşa 1922 tarihinde TBMM’de, Türkiye halkının makeddaratı hakkında bir konuşma yapmış ve Türk tarihi ve İslam tarihi hakkında özlü ve seri bilgiler vermiştir. TBMM’nin Zabıt Ceridelerinde yer alan bu konuşma, tarihi bir dönüm noktasında Türk medeniyeti ve kültürü açısından çok büyük bir öneme haiz olan yazılı metinlerden biridir. TBMM kayıtlarına göre (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1922: 305-316; Münderecat 7), müzakere edilen 1.Madde kapsamında (*Madde 1. Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle arkadaşlarının; Hilâfetin Hanedanı Âl-i Osman’a aid olduğuna ve Halifenin bu Hanedandan Büyük Millet Meclisince intihab olunacağına dair takriri*) söz alan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın veciz ifadesine göre, dünya tarihinde Türk milleti azimesinin “iki mikyasa” ile ölçülen bir derinliği vardır : Türkler’in İslamiyet’ten önce yaşanmış kendine özgü bir “devlet tarihi” vardır ve buna hem dini anlatılı hem de belgelenmiş ve yaşanmış olan bir “hilafet tarihi” eklenmiştir.

“Türk Milletinin cediti âlâsı olan Türk namındaki insan, ikinci eblülbeşer Nuh Aleyhüsselâmın Oğlu Yafes’in oğlu olan zattır. Tarih devrinin

tedariki vesaiikte pek müsamahakâr olan ilk safhalarına biz de müsamaha edelim; fakat en bariz ve en katî ve en maddî delâilî tarihiyeye istinaden beyan edebiliriz ki: Türkler on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kâbiliyatına tecelligâh olmuş bir unsurdur. Sefirlerini Çin'e gönderen ve Bizansın sefirlerini kabul eden bu Türk Devleti ecdadımız olan Türk Milletinin teşkil eylediği bir Devletti." (Gazi Mustafa Kemal, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1922: 305-316).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Hilafetin Türkler'e nasıl geçtiğini Türk ve İslam tarihini birleştirerek anlatmaya başlamadan önce, Fahr-i Kâinat Efendimiz Muhammed Mustafa hakkında yaptığı tasvir, âcizane görüşüme göre sanki bir "Hilye-i Şerif" niteliği taşımaktadır. Bu metni kendi cümlelerimle anlatırsam kelimelerimin aciz kalacağı endişesini taşıdığım için aynen nakletmeyi uygun bulmaktayım:

"...Asya ve Ceziretülarab'da yaşayan yüz milyonluk bir kitlei Arap içinde... Mazharı nübüvvet ve risalet olan Fahrî âlem Efendimiz bu Mekke'dedünyaya gelmiş bir vücudu mübarek... Hatemülenbiya olmuştur ve kitabı, kitabı ekmeldir... Cenabı Peygamber, yüzü nurânî, sözü ruhani, reşid ve niyette bibedel, sözünde sadık ve halim ve mürüvetçe saire faik olan Muhammed Mustafa, evvelâ bu evsafi mahsusa ve mütemayizesiyle kabilesi içinde (Muhammedülemin) oldu... Muhammed Mustafa Peygamber olmadan evvel kavminin muhabbetine, hürmetine, itimadına mazhar oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında Nübüvvet ve (43) yaşında risalet geldi. Fahrî Âlem Efendimiz nâmütenahi tehlikeler içinde, bipayan mihnetler ve meşakkatler karşısında (20) sene çalıştı ve dini İslâmî tesise ait vazifei peygamberisini ifaya muvaffak olduktan sonra vâsılı âlâyı illiyyin oldu." (Gazi Mustafa Kemal, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1922: 305-316).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, saf bir imanla bütünleşen zahiri ve batini bir kavrayışla İslamiyetin dört Halifesi hakkında görüş beyan etmiştir:

"... İntihali Fahrî Âlemden sonra birinci Halifei Resul Ebûbekir, ne dünyayı istemiş, ne de dünya ona teveccüh eylemişti. İkinci halife Hazreti Ömer, Hayatı içtimaiyedeki temevvücâtın gayrikabili tevkif olduğu kanaatini hayatında yakinen idrak ederek muztariburruh olarak vefat etti. Hazreti Osman'a gelince: Mukadder dan tehacümat içinde kanını Kitabullah'a akıtarak terki dünya eyledi. Hazreti Ali, hilâfeti uhdesinde takarrür ettirememek ve ehli beyti resulün hukukunu muhafaza edememek bedbahtlığıyla gıryan oldu..." (Gazi Mustafa Kemal, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1922: 305-316).

Gazi'nin ifadesine göre Emeviler, hilâfeti doksan seneden fazla muhafaza edemediler; Abbasi halifelerinin sonuncusu olan Mu'tasım ve ailesi Bağdad ahalisiyle beraber Cengiz'in torunu Hülâgû'ye kurban verildi. Abbasi Halifesi'nin za'fını görerek (Halifei Resulullah) ve (Emîrülümünîn) unvanlarını almış olan Endülüs'teki halifeler Elhamra Sarayının kapısından çıkamadılar ve hicri 5. asırda yerküre üzerindeki Halife ve Hilâfet Makamı feci bir akıbetle sonlandı. Hicri 659 tarihinde Hülâgû'dan kurtulup Mısır'a iltica eden Abbasi Halifesi neslinden Elm üstansır Billâh isminde bir zat, Mısır Meliki tarafından Halife tanındı, fakat unvanına haiz hiçbir salâhiyeti, hiçbir tesir ve nüfuzu olmıyarak doğrudan doğruya Mısır Hükümetinin himayesinde yaşadı.

Gazi, tarihi bir silsile içinde Türk tarihi ile İslam tarihinin buluşmasını özlü bir biçimde ifade etti. Gazi'nin anlatısına göre: Bundan 1. 500 yıl yani Hicreti Nebeviden iki buçuk asır önce, Orta-Asya'da muazzam bir Türkiye Devleti mevcuttu. Türkler, bundan 1. 000 sene evvel İslâmî kabul ettiler ve evvelâ Doğuya yönelerek Çin hududuna kadar girdiler; Zamanla Abbasi Halifesi idaresinde bulunan Suriye ve Irak bölgesinde asil, yiğit ve civanmert askerler olarak anılarak en yüksek emir ve kumanda makamlarına yükseldiler. Hicri 4. asırda Selçuk Hükümeti adında kurulan muazzam bir Türk Devleti'nin sancağı altında Türkler, bir taraftan Kafkasya'ya diğer taraftan Güneyde, İran ve Irak, Suriye ve Anadolu'ya nüfuz ettiler. Bağdad'da oturan Abbasi Halifesi artık bu muazzam Türk Devleti'nin etki alanına girmişti. Türk Devleti hicri 5. asırda Maverâünnehir ve Harzimi, Şam ve Mısır'ı ve Anadolu kıtasının çoğunu alarak hududunu Kâşgar'dan ve Seyhun mecrasından Akdeniz, Kızıl Deniz ve Umman Denizi'ne kadar kuşattı ve Bağdad'da bulunan Abbasi Halifesini yedi ihtiyar ve idaresine aldı. Türk Devletinin hâkimiyetini ve muazzam saltanatını temsil eden Türk Hakanı Melikşah, aynı merkezde Bağdad'da hilâfet makamını tutan Halife ile yanyana oturmak ve akraba olmakta bir mahzur görmedi; yedi idaresine aldığı makamı ortadan kaldırmadı; o makama ait sıfat ve salâhiyeti kendi makamına kaynaştırmadı. Melikşah'ın düşündüğü tek şey Türkiye Selçuk Devletine daha sadık ve hilâfet makamına en layık olanın Halife olmasını sağlamaktı. Türkler'in Anadolu'da kurduğu merkezi Konya olan muazzam ve medeni Rum Selçuklu Devleti hicri 699 senesine kadar yaşadı. Bu İslâm Türk devletleri faaliyet icra ederken, cihan hükümdarı

Cengizhan, hicri 559 senesinde Karakurum'dan çıkarak sınırlarını Çin Denzine, Baltık Denzine ve Karadeniz'e kadar genişletti. Cengiz'in torunu Hülâgû, hicri 656 senesinde Bağdad'ı zaptederek Abbasi Halifesi Mu'tasam'ı idam etti ve bu suretle dünya yüzünde fiilen hilâfeti son verdi. Selçuki Devletinin dağılması üzerine Türkler hicri 699 senesinde Selçuk Devleti yerine Osmanlı Devletini kurdular. Bu Devletin ulularından Yavuz Hazretleri hicri 924 senesinde Mısır'ı adığı zaman idam ettiği Mısır hükümdarlarının civarında Halife unvanı taşıyan bir zat buldu. Halife sıfatının böyle bir âciz şahıs tarafından kullanılmasının İslâm âlemine layık olmadığına inanarak o sıfatı Türkiye Devleti'nin gücüne dayandırmak, ihya etmek ve yüceltmek üzere aldı. Hilâfeti aldıktan sonra Osmanlı Devleti, dünya tarihinde sürekli muzaffer olduğu üç asırlık bir yükselme devri yaşadı. Cihan tarihinde bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti kuran ve olayları yaşayarak tecrübe eden Türk Milleti kendi nam ve sıfatında bir devlet oluşturdu. Türk milleti mukadderatını doğrudan doğruya kendi eline aldı. Milletin tek saltanat ve hâkimiyet makamı, halkın seçtiği vekillerden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bu hâkimiyet makamının hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti oldu. Gazi'ye göre bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir hükümet heyeti yoktur ve olamaz ve Hilafet makamı vicdani ve dini bir vazife ile bağdaşır:

“Hilâfet makamı mahfuz olarak onun yanında hâkimiyet ve saltanatı milliyet makamı ki (Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir) elbette yanyana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında âciz ve naçiz bir makam sahibi olmaktan daha âli bir tarzda bulunur ; çünkü bugünkü Türkiye Devletini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Çünkü bütün Türkiye halkı, bütün kuvasıyla o makamı hilâfetin istinadgâhı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dinî bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül ediyor” (Gazi Mustafa Kemal, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1922: 305-316).

Atatürk, dil ve tarih davasını kurumsal düzeyde örgütsel gelişim çerçevesinde ele almıştır; Türk Tarih Kurumunu kurarak türk kültür ve medeniyetinin bilimsel bakış açılarıyla incelenmesini ve yeni nesillere aktarılmasını sağlamıştır. 28 Nisan 1930'da Türk Tarih Kurumu'nu (www.ttk.gov.tr) ve 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu'nu (www.tdk.gov.tr) kurmuştur. Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin V.

dönem 2. yasama yılını açış konuşmasında Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun Türk tarihi ve Türk dilinin, dünya kültüründe başlangıcı temsil eden unutulmuş derinliklerinin kabul edilebilir bilimsel belgelerle ortaya koymasını arzulamış; dilbilimci ve tarihçilerin bilim dünyasınca tanınacak orijinal eserler yazmalarını dilemiştir. Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğunu ifade etmiş ve **“Tarih Kurumunun Alacahöyük'te yaptığı kazılar sonucunda, ortaya çıkardığı beş bin beş yüz yıllık maddî Türk tarih belgeleri, dünya kültür tarihinin yeni baştan incelenmesini ve derinleştirilmesini gerektirecektir.”** demiştir (www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/). Atatürk, Cumhuriyet'le birlikte pozitivist bir görüşle Türkiye halkının uygarlık tarihi içindeki yerini bulmaya çalışmıştır (Avcıoğlu, 1993:7-9). Nazi zulmüne direnen aralarında Tarihçi, Filolog ve Edebiyat Profesörlerinin de olduğu farklı disiplinlerden gelen ve bir gurup bilim insanını himaye etmekle önemli medeniyet hamlelerinden birini gerçekleştirmiştir. Bunlar Türk üniversitelerinde ders vermiş ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin medeniyet taşlarının döşenmesinde yardımcı olmuşlardır (www.agudaba.com/). **“Türkün unutulmuş medeni vasfı”** Atatürkün veciz ifadeleriyle Türk halkına hatırlatılmıştır.

Kıtalara yayılmış bir coğrafya'da yurt tutmuş olan ve tarihsel dönemlerde farklı alfabeler kullanmış olan Türk Devletleri artık sağlam adımlarla dilde birlik ilkesine doğru ilerlemektedir. Cihanşümül devletler kurmuş ve geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk milleti birçok toplumsal guruplarla etkileşime girmiş; Türk kültürü ve medeniyeti söz, yazı ve eylemle günümüze dek gelişmiş ve aktarılmıştır. Türklerin dinamik tarihi, göçleri, ticaret yaşamları, fetihleri ve savaşları sayesinde Türkçe, gelişen dinamik bir dil olmuştur. Türkler, tarih boyunca Türk dili ile yazıyı eşgüdümlü olarak kullanmışlardır ve konuştukları dile uygun alfabe kullanmışlardır. Türkler, siyasi egemenlikler, dinamik coğrafyada karıştıkları toplumlar ve din değişikliği gibi sebeplerle zamanın şartlarına göre alfabe değişimini gerekli görmüş ve birçok alfabeler kullanmışlardır.

Türklerin tarih içinde kullandığı alfabelerden bilinen bazıları Çin Yazısı/İdeogramlar; Göktürk Alfabeti; Mani Alfabeti; Soğd Alfabeti; Uygur Alfabeti; Brahmi Yazısı; Tibet Alfabeti; Grek Alfabeti; Ermeni

Alfabesi; Süryani Alfabesi; İbrani Yazısı; Arap Alfabesi; Kiril (İslav) Alfabesi); Latin Alfabeleridir (www.agudaba.com/turklerin-tarih-boyunca-kullandigi-alfabeler/). Günümüzde Türk halkları genelde Latin ve Kiril harflerini, İran Azerileri, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar ve Kuzey Irak'ta Türkmenler halen Arap alfabesini kullanmaktadırlar.

Eski Türkler okur-yazardı. Halkın okuma bildiğini, günlük hayatta kullanılan para, bardak, tabak, çanak, küpe, yüzük, bilezik, at gemi, kılıç, bıçak, kemer gibi nesnelere kazınmış yazılar göstermektedir. Uygurlar'ın ve Göktürkler'in çok sistemli ve düzgün alfabeleri (abece) vardı; bu harflerle eğitim yapan okullar kurdular. Türklerin okuma-yazma eğitim ve öğretimi çok geniş bir coğrafyada yapılmıştır (Sertkaya, 2001: 23-37). Bazıları, Türkler'de ilk yazılı eser olarak, bir Göktürk erinin İltiş Kağan'a katılmasını anlatan altı satırlık Çory Yazıtı'nı göstermektedir (Demirci, 2011: 225-229). Göktürk Alfabesi'nin Türklerin kullandığı ilk düzenli resmi yazı sistemi olduğu ifade edilmektedir. İskandinav yazıtlarında kullanılan Runik yazı, karakterler örtüştüğü için, Sibiry Run Harfleri, Yenisey Run Harfleri, Türk Run Yazısı olarak da adlandırılmaktadır (User, 2006: 27, 42, 48). Türklerin Orhon Abidelerinde kullandıkları Göktürk alfabesi'nin Arami kökenli olduğu ve İran'da yaşayan Soğdlar aracılığı ile Türklere geçtiği, daha sonra kullandıkları Uygur alfabesinin Sami kökenli Soğd alfabesine dayandığı da söylenmiştir (Demirci, 2011; www.turkyurdu.com.tr). Sibiry'da bulunan “Yenisey” dikilitaşının, 2-3 metrelik Köl-Tigin ve Bilge Kağan yazıtının Göktürlere ait olduğu tespit edilmiştir, lakin kullanılan alfabeye ait olan harflerin telaffuz sıraları hala meçhuldür. Türkler, Göktürk yazısını yazarken “*aynalı yazı*” sistemiyle bazı harfleri ters çevirirlerdi. Üç büyük yazıtta 38 işaret olan kullanılan harfin aslında 66 adet olması gerekir. Türkler'e ait olan ikinci bir Uygur alfabesi tespit edildi. Türkistanın iki ayrı bölgesinde, iki ayrı devrede yazılan alfabelerin birbiriyle örtüştüğü ortaya çıkarıldı. Bilinen üç büyük yazıt olan *Bilge Kagan*, *Köl Tigin* ve *Tonyukuk* yazıtlarının yanı sıra *Köl-İç-Çor*, *Ongin* ve diğer külliye yazıtları vardır. Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da bulunan bazı küplerde “*kesme yazılar*” bulunmuştur. Kazakistan-Hoytu Tamir külliyesinde renkli yazılar mevcuttur. Göktürk harfleriyle yazılmış *Irk-Bitig* adında 110 sayfalık Çince bir fal kitabı British Museum'da korunmaktadır (www.turkoloji.cu.edu.tr; www.turkoloji.com.tr.tc).

Türklerin konuştıkları dil tarih içinde lehçelerde farklılaştı. Bozkırda geniş bir kitle olan Oguz Türkleri “z”li lehçeyi Batı’ya giden Ogur Türkleri ise “r”li lehçeyi konuşmaya başladılar (Avcıoğlu, 1993: 567). Genel kabul gören altı Türk dil gurubuna (Çuvaş, Yakut, Oğuz, Kıpçak, Güney Sibirya dilleri) Halaç dili de katılmıştır. Soğd dili bir zaman Orta Asya’nın enternasyonel kültür ve ticaret dili oldu (Avcıoğlu, 1993: 1112). Türkler 10.yy’da İslam dini ile müşerref olduktan sonra Arap alfabesini Türkçe ses uyumuna uygun olarak Batı ve Doğu Türkçesinin lehçelerine uyarlayarak benimsediler. Sertkaya, (2001: 23-37), Latin ve Arap alfabesinde bulunan harflerin belli sıralamasına dikkat çeker. Arap alfabesinden önce, Uygurlar ve Moğolların kullandığı alfabede, Soğutlar’dan alınan “*a-ba-ka; va-sa-ka; ya-ka-da; ma-na-za; pa-ça-ra; şa-da-la; şa-ma-ka*” şeklinde üçer harflik sıralama vardı. Daha sonra kullanılan Arapça’da harflerin belli kümeler içinde biraraya gelmesiyle “*ebced; hevvez; hutti; kelemen; sa’fas; karaşet; sahnaz; dazıglen*” şeklinde bir sistemsel sıralama olduğu tespit edildi.

1860’larda Kiril Alfabesi kökenli bir alfabe hazırlamış olan Azerbaycanlı Feth Ali Ahunzade tarafından, Latin Alfabesinin Türkçe’ye uyarlanması önerilmişti (Agah, 1972: 156). Latin harfleriyle basılan ilk Türkçe gazete 1911’de Manastır’da Bitola’da yayınlanan “Ečas” (Esas) Gazetesi’dir.

Türk Devletleri arasında birçok Türkoloji Kurultayı yapılmıştır. Bunlardan 1926’da yapılan 1. Bakü Kongresinde, döneme hâkim olan Pan-Türkizm, Pan-Osmanizm ve Pan-İslamizm akımları damgasını vurmuştur. 1. Bakü Kongresinde, Arap harflerinin halk tarafından konuşulan Türkçe’nin fonetik yapısını zorladığı, okuma yazmada zorluklar, matbuat düzeneği gibi sorunlar tartışılmış ve tüm Türkler için, Kiril alfabesine değil de Latin alfabesine geçiş kararı alınmıştır (www.turkyurdu.com.tr; Demirci, 2011). Farklı ülkelerden gelen Türkologlar tarafından, Türk dillerinin dil akrabalıkları, alfabe, harf ıslahı, imla kurallarının değişimi, ünlü ve ünsüz harflerin oluşması, konsonantlar, vokaller, terminoloji, etnografya gibi konular çerçevesinde görüşler tartışılmıştır. Medeni milletlerin seviyesini yakalamak gerektiği ortak görüş olarak dile getirmiş ve Latin alfabesine geçiş sürecine önem verilmiştir. 1930’da başlayan “Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi”

hareketi ile dilde birlik yolu açılmıştır. Bu karar genel olarak Rusça'nın etkisinin azalması, yerel dilin öneminin artması, dil üzerinden oluşacak siyasi bağımsızlık ve Türk dünyasının bağlarının kuvvetlenmesi anlamına geldiği için Rusya'nın muhalif tepkilerine maruz kalınmıştır (Çalışkan, 2017; www.insamer.com). Atatürk, 1926 Bakü Kongresi'ne yakından ilgi duymuştur. Çağdaş Türkçenin grameri, sözlüğü, imlâsı ve terimleri ile ilgili çalışmalar da Atatürk tarafından ilgiyle izlenmiştir.

Okuryazar bir toplumun yeni bir yazıyı benimsemesinin nedeninin genellikle yeni yazının belirli avantajları olması, uygunluk veya ideoloji olduğunu vurgulayan Naveh'in (1997: 54) ifadesiyle modern Türkler, muhafazakâr yazılarını Latin alfabesiyle değiştirdiler, yeni Türk cumhuriyetinin laik karakterini onayladılar ve Asya'dan ziyade Avrupa ile kültürel yakınlıklarını vurguladılar. Uygulamada pratiklik açısından Latin alfabesi şüphesiz Arapçadan daha kolay bir sistemdi.

Resmi dili Türkçe olan Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk'ün Dil Devrimi bir uygarlık hamlesi olmuştur. TBMM, önce 28 Mayıs 1928'de resmi kurumlarda uluslararası rakamların kullanılmasına dair kanunu onayladı. Bunu Türklerin Harf Devrimi olarak isimlendirilen süreç takip etti. Arap harflerini esas alan Osmanlı alfabesinin terk edilerek Latin harflerini esas alan Türk alfabesine geçiş kararı 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'de onaylanan 1353 sayılı “Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbikatı hakkında Kanun”un 3 Kasım 1928 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmesi ile gerçekleşti. Yeni Türk alfabesine Türk diline has olan seslerden türetilen harfler (ç, ş, ğ, ı, i, ö, ü) eklendi (www.tdk.gov.tr).

1936 Dil Kurultayında “*Ulu önder Atatürk'ün kutlu eliyle ve onun yüce Kurucu ve Koruyucu Genel Başkanlığı altında*” kurulmuş olan “Türk Dili Tetkik Cemiyeti”, Türk Dil Kurumu adını almıştır. 2876 Sayılı Kanun ile Türk Dil Kurumu; Atatürk, Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi ile birlikte kamu tüzel kişiliğine sahip dört kurumdan biri olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr). Atatürk, Türk dili üzerindeki yerli ve yabancı araştırmaları incelemiş, Göktürk (Runik) yazılı metinlerin ilk iki cildini yayımlamıştır. Onun sağlığında *Dîvânu Lüğâtî't-Türk*, *Kutadgu Bilig* gibi eserler incelenmiş; 13. yüzyıla ait Batı Türkçesinin eski eserlerini içeren

Tarama Sözlüğü ve Anadolu ağızlarında kullanılan kelimelerin derlendiği *Derleme Sözlüğü* ile ilgili çalışmalara başlanmıştır (www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/).

Türkiye Türkçesi için 1928’de kabul edilen Latin harfleri ile yazılan Yeni Türk alfabesi, günümüzde medyada olumlu ve olumsuz perspektifleri savunan bazı tartışmalara konu olmuştur:

Milliyet Gazetesinden Mehmet Can Kömürcü 1.11.2017 tarihinde şu yorumu yaptı: “1922’de Azerbaycan’ın Latin Alfabesi’ne geçişi dikkat çekti. Sovyetler Birliğine üye olan Türk Devletleri de Latin harflerini kullanıyordu. Türkiye Cumhuriyeti de bunun üzerine ortak bir alfabeyi kullanarak Türk devletleri ile olan iletişimi artırma adına Latin Alfabesi’ne geçme kararı aldı. Sovyetler Birliği ise Stalin döneminde Türk devletlerinin Türkiye ile olan bağıını koparma amacıyla tüm Türk devletlerini Kiril Alfabesi kullanmak zorunda bırakmıştır” (www.milliyet.com.tr; 1.11.2017; Mehmet Can Kömürcü).

2019 yılında vafatının 81. yılında Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından düzenlenen Mustafa Kemal Atatürk’ü anma etkinliğinde konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kemal Karpat’ı referans vererek Osmanlı döneminde okuryazarlık oranının yüzde 50 olduğunu söyledi ve harf devrimi sonrası için “**Bir gecede cahil bırakıldık**” dedi. Erdoğan’ın bu iddiaları bir tartışma başlattı ve harf devriminin kazanımlarını savunanlar tarafından eleştiri konusu oldu.

Yeni Çağ Gazetesi, 10 Kasım 2019 tarihinde “**Harf Devrimiyle herşey sıfırlandı diyen Erdoğan’ı TUİK arşivi yalanladı**” başlıklı haberinde, TUİK arşivinde yer alan belgelere referans yaptı. Harf devriminden önce 28 Ekim 1927 yılında yapılan nüfus sayımına ilişkin çalışmalara göre, Türkiye’de toplam nüfus içindeki okuryazar oranının sadece yüzde 8,6 olduğunu (1,111,496 kişi), Arap harfleriyle okumayazma oranının erkeklerde yüzde 12.99, kadınlarda yüzde 3.67 olduğunu belirtti. Bu rakamların TUİK kurumunun resmi internet sitesinden kolaylıkla ulaşılabileceğini vurguladı ve Ankara Başvekalet Mudevvenat Matbaasında 1929’da basılan “28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III. Usuller Kanun ve Talimatnameler” isimli çalışmayı (TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü kütüphanesi) gösterdi (www.yenicaggazetesi.com.tr, 10.11.2019).

Birçok konuda karmaşık hukuki süreçlere konu olan OdaTV’nin web sitesinde 11.11.2019 tarihinde Şenol Çarık’ın haberine yer verildi.

Haberde Orhan Koloğlu'nun “*Osmanlı'dan Türkçeye Okuryazarlığımız*” adlı kitabına yapılan referansla Osmanlı döneminde okuryazarlık oranının yüzde 10 olduğu, bunun yüzde 4'ünün “millet-i sadıka” olarak nitelendirilen Rum, Ermeni, Aranvut ve Araplardan oluştuğu ifade edildi. Koloğlu'nun ağzından, I. Dünya Savaşı esnasında bunlardan birçoğunun yaşamını yitirdiğini ve okuryazarlık oranının yüzde 4 hatta yüzde 2 oranına düştüğü belirtildi (www.Odatv4.com, 11.11.2019, Şenol Çarık).

Alfabe değişimi konusunda medyanın ilgisinin haberle sınırlanmadığı yorumlardan anlaşılmaktadır.

“*Neden yazıda birlik sağlanamıyor?*” sorusuna, Türk Dil Kurumu ve Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün, 20-21 Kasım 2018'de İstanbul'da düzenlediği İkinci Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu cevap aradı (www.tdk.gov.tr/). “*Çağdaş Türk devlet ve topluluklarında kullanılmakta olan alfabeler (yazı sistemleri); Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sonrası bağımsız olan Türk devlet ve topluluklarında alfabe kabul süreç ve uygulamaları, Türk devlet ve topluluklarında ortak alfabe kabulü ve kullanılma olasılığı*” konu edildi (www.etkinlik.marmara.edu.tr/imctas2018). Sempozyumun Sonuç Bildirgesinde Türk devlet ve topluluklarında Latin esaslı Türk dünyası ortak alfabesinin kullanılması, tasvip ve tasdik edildi. Türk halklarının birbirini anlaması ve kültür birliğinin sağlanması açısından, Türk devlet ve topluluklarında Latin esaslı ortak bir Türk alfabesini kabul etmenin önemli olduğu vurgulandı ve uygulamaya geçirilme açısından konunun gündemde tutulması tavsiye edildi. Sempozyumda alfabe değişimindeki güncel sorunlar tartışıldı. Bildiride, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan Latin alfabelerinin, yazı dillerine uygunluk ve ortak bir Latin alfabesine geçmedeki sorunları anlatıldı. Kelimeleri doğru yazmak, kelimenin telaffuzu ile yazıya aktarılışı arasında farkları engellemek amaçlandı. Alfabeyi oluştururken dilin fonolojik kuruluşunun dikkate alınması gerektiği fakat Arap alfabesinin, Türk dillerinin fonolojik kuruluşunu yansıtmaya elverişli olmadığı vurgulandı. Bütün Türk halklarınca kabul edilmesi istenen Ortak Türk Latin alfabesinin “bir foneme karşılık bir harf” prensibine dayanarak hazırlanması önerildi. “*Türk dilli halklar arasındaki bağların korunması ve geliştirilmesi açısından önemlidir. Ortak Türk Latin alfabesinin kullanılması, ortak Türkçenin oluşmasına yardımcı olabilir*” görüşü savunuldu (Deniz, 2019).

İletişimciler açısından bir alfabenin okunması ve yazılması, kültür ve medeniyet standartları içinde kuşaklararası iletişimi sağlayan eylemler olarak öğrenilen ve öğretilen bir sosyal davranıştır. Alfabe, dildeki her sese karşılık gelen harfleri belli bir sıraya göre dizen işaretler sistemidir. Tersten okunursa oluşan alfabede her harfe karşılık gelen bir sesin tanımlanması bir işaret konvansiyonu olur. Alfabe bir dilde sistematik ifadeler oluşturmak için sosyal uzlaşımlar getiren bir iletişim altyapısı haline girer. İnsanlar arasında kurulan iletişimin özü, seslere yüklenen anlamdır. Ses, biyolojik özelliklere göre gırtlığa özgün bir rezonans oluşturur. Fiziksel açıdan tınılar farklılaştığı için her sese karşılık gelen bir harf bulmak mümkün olmayabilir veya her ses yazı biçimine aktarılamayabilir. Dilde şiveler farklılaşınca o dilin alfabesine yeni harfler eklenebilir. Türk dünyasında kullanılan alfabelerdeki harf sayısı kanımca bu olgular perspektifinde farklılık göstermektedir.

Latin alfabesine 1917 ile 1933 arasında ilk geçen Yakut Türkleri'nin alfabesi 33 harften olmuştur. 1990'da SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız olan Türk Cumhuriyetlerinin çoğu Latin alfabesini tercih etmiştir. Azerbaycan, aslında 1926'da 1.Bakü Türkoloji Kongresi'de Latin alfabesine geçiş kararı almış, 25 Aralık 1991'de bu kararını yinelemiş ve nihayet 2000 yılında kesin olarak Latin alfabesine geçmiştir. 12 Nisan 1993'de Türkmenistan, 2 Eylül 1993'de Özbekistan ve 1993'de Gagavuz Türk Cumhuriyeti ve Kırım Özerk Cumhuriyeti, 1999'da Tataristan Latin alfabesine geçmeyi kabul etmişler, ancak Rusya Federasyonu Devlet Duma'sının 15 Kasım 2002 tarihli kararı sonrasında Kiril alfabesi kullanılmaya devam edilmiştir (Demirci, 2011; www.turkyurdu.com.tr, 2011 Temmuz).

Kırım Haber Ajansı 12 Nisan 2017'de “Nazarbayev, Kazakistan'ın Latin Alfabesine Geçişini İlan Etti” başlıklı bir haber verdi. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur sultan Nazarbayev, “*Oryantasyon, Geleceğin Manevi Canlanması*” adlı makalesinde, Kazakistan'ın 2017 sonuna kadar 1940'dan beri kullanılmakta olan “*Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş talimatını vermiş, 2025 sonuna kadar tüm kitap, dergi, resmi belgelerin Latin harfleriyle yazılması*” hedefini göstermiştir (Çalışkan, 13 Nisan 2017; www.insamer.com).

“Sovyet Sonrası Türkistan'da Latin Alfabesine Geçiş Süreci” başlıklı habere göre, Sovyet sonrası gelen Glasnost (açıklık) ve Pereystoroyka (yeniden yapılandırma) kapsamında Türkmenistan ve

Özbekistan kademeli olarak Latin alfabesine geçiş yapmıştır (www.orhaajans.com). 23 Ekim 2020 tarihinde “*Özbekistan Kiril Alfabesini terk ediyor! Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev Özbek dilinin Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişini hızlandıran kararnameyi çıkardı.*” şeklinde bir haber yapılmıştır (www.ahaber.com.tr/dunya/2020/10/23/).

Alfabe değişikliği sürecinde medyada birtakım sorunlar yaşanmıştır. İnternet kullanımında problemler olmuş, gazetelerin tirajları düşmüş, bazı gazete ve televizyonlar sistem değişiminde zorluklar yaşamıştır. Kabul edilen yeni Latin alfabesine geçiş sürecinde, Türk Cumhuriyetlerinde konuşulan Türk dillerine göre dilin fonetiğine uygun olarak bazı harfler ıslah edilmiştir ve Anadolu Türkçesinde olmayan bazı harflerin kullanılması tercih edilmiştir.

Alfabenin oluşumunda zor olan her sesin ifade edilip edilmediğidir. Her harfe karşılık gelen bir ses vardır. Lakin her dilin kendine özgün bir ses yapısı vardır. Türk lehçeleri için tavsiye edilen Latin temelli alfabeye “Ää”, “Ññ”, “Xx”, “Qq”, “Ww” ilave edilmesiyle oluşturulan 34 harfli ortak alfabe için karar alındı ve ülkeler kendi imla kurallarına göre harfleri ıslah etti. Azerbaycan “ä” yerine “ə” harfini aldı (www.orhaajans.com). Örneğin Dağlık Karabağ davasında kardeş Türk halklarının zor günlerinde gösterdikleri dayanışmayla ilgili metiner, Azerbaycan ve Anadolu Türkçesine has ortak ifadeleri içermektedir. Türk KIZILAY’ı tarafından vatandaşlara yollanan SMS mesajlarında, Türk alfabesinde olmayan, fakat Azerbaycan alfabesinde kullanılan “x” ve “ə” harfleri kullanılmıştır:

“Vaxt Qardaşa Köməlik Vaxtıdır... Göster Kardeşiliğini Türkiye! Kardeş Azerbaycan’a destek için...” (www.kizilay.org.tr/b/az).

3. ÖRNEKLER: FARKLI ALFABELERLE YAZILAN TÜRK MEZAR TAŞLARI

Konuşulan bir dili yeniden inşa etme girişimleri, Dilbilimcinin görevleri arasına girer. Eski dillerin incelenmesinde temel kaynak materyal, yazıtlar ve el yazmalarıdır. Eski yazıtlar tarihi belgelerdir. Yazıtların metinlerin yazıldığı dilleri bilmek zorundadır. Epigrafi ve

paleografi, dilbilimi ve filoloji ile yakın bağlantılıdır ve insan uygarlığına dair çok yönlü bilgiler içeren antik kayıtları inceler.

“Bereketli Hilal” topraklarında sistematik arkeolojik kazılar yapılmakta, eski Yakın-Doğu tarihi için büyük öneme haiz yazıtlar deşifre edilmekte, halkların tarihi, unutulmuş şehirlerin ve medeniyetlerin arşivleri gün ışığına çıkmaktadır. Eski yazıtlar, İncil'e dayalı tarihi metinlerden çok daha kısa olsa da, genellikle daha güvenilirlerdir. Yüzyıllardır birçok elden günümüze dek gelen tarihçi anlatıları, kopya hataları ve hatta kasıtlı düzeltmeler içerir, ama antik kentlerin enkazında bulunan yazıtlar bize orijinal haliyle doğrudan ulaşır. Epigrafik malzeme iyi korunmuşsa ve yazılı metin zarar görmeden hayatta kalmışsa, birincil öneme sahip tarihi belgeler olurlar. Kısa yazıtlar bile değerlidir, örneğin bir özel isim, belli bir halkın etnik bileşimi hakkındaki bilgilere katkıda bulunabilir; bir cümle hatta bir kelime, belli bir toplumun diline ışık tutabilir; tek bir harf bile belirli bir elyazması hakkındaki bilgiye katkı sağlayabilir. Bilinen Semitik yazıtların sayısının artmasıyla çeşitli dillerde ve lehçelerde yazılmış önemli bir külliyat mevcuttur. Kil tabletler üzerine alfabetik çivi yazısı ile yazılan Ugaritik metinler dışında, bu materyal iki ana gruba ayrılabilir; sivri uçlu bir aletle, çoğunlukla taş veya metal üzerine yapılan “**yazıtlar**” ve papirüs, parşömen ve hatta çanak-çömlek parçaları üzerine mürekkeple yazılmış “**el yazmaları**”. İlk gruba ait en önemli dört yazıt türü:

1) **Graffiti** yazıtlar, genelde çanak, çömlek, metal kaplar gibi çeşitli nesnelerin üzerine mülkiyet işareti olarak kazınmış özel bir addan oluşur.

2) **Adak yazıtları**, gümüş kâse, figür, kitabe gibi tanrılara adanmış nesnelerin üzerine yazılmıştır. Adak yazıtı yazma geleneği, tüm eski halklar arasında yaygındı. Örneğin Kartaca'da şu formülü taşıyan binlerce dikili adak bulundu: “*Kime (tanrısal isim ve unvan); sesini duyduğu için yemin eden (gerçek isim). Onu kutsasın!*”.

3) **Mezar yazıtları** veya **kitabeler** bazen sadece ölenin adından söz ederse ve özellikle vasıfsız bir el tarafından yapılmışsa bir **graffito** olarak düşünülebilir. Diğer mezar yazıtları, ölen hakkında ek ayrıntılar verir veya mezarı açmaya çalışan veya ona zarar verecek kişilere lanetler eşliğinde uyarılar verir. 4) **Anıt kitabeler**, krallar ve yöneticiler tarafından, bazen ilahi iradenin yerine getirilmesi adına yapılan öznel

eylemlerini yüceltmek için dikildi. Bu yazıtlar önemli tarihsel veriler içermektedir. Bazan anıta zarar verecek veya yazıtları tahrif edecek kişilere karşı lanetler edilir. Bu kategoriye sınır yazıları gibi sert yüzeye yazılmış metin türleri de dâhil edilebilir. Bu dört türe ilaveten ağırlıklar, mühürler ve madeni paralara yazılmış üç tür kısa metin daha görülür (Naveh, 1997: 2-5).

Anadolu, tarihin en kadim medeniyetlerine ev sahipliği yaparken, biryandan önemli bir ticaret yolu, din ve kültür merkezi olmuş, öte yandan en acımasız savaflara da sahne olmuştur. Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması uzun zaman almıştır. Türk devletlerinde din anlayışları da farklı aşamalardan geçmiştir. Tarihsel bir evrimle Gök Tanrı inancı, Şamanist, Mani, Budist, Zerdüş, Maniheist, Musevi, Hristiyan ve Müslüman dinler benimsenmiştir (Avcıoğlu, 1993:1123). İslamın Türkistan'da yayıldığı sırada Öngüt, Nayman, Kereyit, Kun, Merkit gibi Türk ve Moğol boyları Nasturi Hristiyan olurlar. 762 yılında Uygur Kaganları mani dinini Devlet dini olarak benimser (Avcıoğlu, 1993:1126). Helenizm, Budizm kültürlerinin birleştiği Afganistan yöresinde (Avcıoğlu, 1993: 575) sonradan İslam dini etkisini gösterir.

Türkler'de ölümlerin gömülmesi ve mezar taşları dikilmesi bir gelenek olmuştur. Mezartaşları Türk kültürü ve medeniyeti hakkında derin bilgiler veren somut kanıtları ve tarihin şahitleridir. Örneğin Ak-Hunlar denilen Heftalitler'de zengin mezarına taş yığılır, fakirler toprağa gömülürdü (Avcıoğlu, 1993: 575). İslama komşu olan Çu havzasında XIII. ve XIV. yüzyıllarda birçok Türk Hristiyan mezarı görülür (Avcıoğlu, 1993: 1125). Selçuklu ve Osmanlı döneminde mezar taşlarında Arap harflerini temel alan Osmanlı Alfabesi hâkim yazı olmuştur. Çetin (2019: 113-122), Osmanlı mezar taşları etrafında gelişen kültür ve medeniyet dünyası üzerine bir inceleme yapmıştır: Türk milleti her dönemde mezar taşlarına önem vermiştir. İslamiyet öncesi mezar geleneği, Müslüman olan Türklerde İslamiyetin etkisiyle şekillenmiş, toplumun düşünce anlayışını, kültür seviyesini gösteren birer sanat ve inanç abideleri haline gelmiştir. Osmanlı mezar taşları, motifler, simgeler, süslemeler ve yazılarıyla topluma ve devlete ait kültür, düşünüş, toplumsal yaşayış örneklerini ve dünya görüşünü sunan tarihsel belgeler niteliğindedir.

Gömülen kişinin dua isteği; dini ve sosyal bir edep, ibret veren bir nezaket; ölümü hatırlatan bir incelik, latif ve zarif duyguların yüklenmesi söz konusu olmaktadır.

Medyada mezar taşları üzerine uzun süre tartışmalara konu olan haberler yer almıştır. Örneğin Antalya’da düzenlenen Milli Eğitim Şurası’nda Osmanlı Türkçesi’nin tüm liselerin öğretim programlarında zorunlu ders olarak okutulması kararı sosyal medyada farklı yorumlara yol açmıştır. Öneriye destek veren bir grup Milli Eğitim Şurasında, **“Ecdadımızla bağımız koptu. Dedemizin mezar taşını bile okuyamıyoruz”** diyerek kararı savunmuştur. Diğer bir kısım bu dersin seçmeli ders olarak alınmasını önermiştir.

Eski İstanbul Barosu Başkanı Prof. Dr. Ümit Kocasakal sosyal medyada **“Mademki Atalarınızın mezarını okumayı çok istiyorsunuz o halde “Göktürk dilini, Uygur dilini, Gagavuz dilini de bilmek gerek”** diye yazmıştır (www.sozcu.com.tr, 5.12.2014, 16:01; twitter@Umit_Kocasakal).

Yeni Akit’ten Hüseyin Öztürk, **“Torun Dedesinin Mezar Taşını Okuyamıyor”** başlıklı makalesinde Yemen’deki Türk şehitliğinde mezar taşlarında “Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin” gibi isimlerin okuyabildiklerini, en çok Osmanlı mezarının Balkanlarda olduğunu, örneğin Bulgaristan’da kaldırımların mezar taşlarının kırılarak yapıldığını yazmıştır (www.m.yeniakit.com.tr; 12.10.2014).

Özgür Kocaali Gazetesi’nin (www.ozgurkocaali.com.tr; 12.12.2014) **“İşte Okuyamıyoruz denilen o mezar taşı yazıları”** başlıklı haberinde **“Osmanlıca’nın okullarda ders olarak okutulup öğretilmesinin gündeme getirilmesi ve ‘Atalarımızın mezar taşlarını bile okuyamıyoruz’ açıklamalarının ardından birçok kişi dikkatini eski mezar taşlarına çevirdi.”** diye yazdı. Özgür Kocaali yerel gazetesinin haberine göre Ahmet Nezih Galitekin adlı bir vatandaş, Kocaali’de Osmanlıca mezar taşlarını araştırarak bir kitap halinde derlemiştir. Osmanlı döneminde mezar taşını dikmenin büyük emek ve masraf gerektirmiştir. İlk önce şairlere yazdırılan şiirleri hattatlar kağıda dökmüş daha sonra mezar taşı ustaları bu dizeleri taşlara kazımış ve oluşan mezar taşı ölen kişinin statüsünü göstermiştir. Kadın ve erkek mezar taşları farklılık göstermektedir (www.ozgurkocaali.com.tr; 12.12.2014).

Oda TV tarafından 11.12.2014 tarihinde yapılan açıklamalara göre Osmanlıca, içinde Arapça, Farsça, İtalyanca, Fransızca ve eski Yunanca dillerinden geçen birçok kelimeyi barındıran Türkçedir, yabancı bir dil değildir. Arap alfabesiyle yazılmasına rağmen bazı sesler, Türk fonetiğine uygun olması için özel işaretlerle ifade edilmektedir. Osmanlıca okumak ile yazmak arasında farklılıklar vardır. Örneğin Arapça ve Farsça kelimeler kendi kaidelerine göre yazılır. Osmanlıcada divane, rik'a, talik, sülüs, kufi, grift gibi 18 çeşit yazı vardır. Osmanlıca mezar taşları bu yazı çeşitlerinden biriyle yazılmış olabilir (www.Odatv4.com; 11.12.2014).

Aşağıdaki örneklerde hedeflenen, Türkler'in asırlar boyunca kutsallık atfettikleri mezar kültürüne, alfabe değişikliği çerçevesinde bir göz atmak ve medeniyet standartlarını bu doğrultuda anlamaya çalışmaktır. Toplumsal hafızanın somut belgeleri olan mezar taşları üzerine farklı alfabelerle yazılmış olan yazıların anlamları, mekânın ve dönemin Türk kültürünü ve medeniyet ruhunu yansıtmaktadır.

ÖRNEK 1: Avrupa'da Fransa-Vichy Yakınında Bulunan Yüce Konfigürasyon Yazıtı (Humara Yazıtı).

Karçay Balkar Türkleri Humara Yazıtı 01

Öğ[ü]nbeh b[e]l[ü]g dog [e]ni e[ş] oyuşt[u]k. İzden el [o].

**Öğünbek[in] işaretini [anıtını] tören [anma] yeri tapınakta oyduk [kazıdık].
Tannın önünde o [duruyor].**

Yayınlar
Kuznetsov V.A. Inscriptions of the Khumarsan to brass. - SA. 1955, № 1, fig. 1, 1/4, 3, 2.
Scherbak A.M. Les inscriptions inconnues sur les pierres de Khumars (au Caucase du Nord) et le problème de l'alphabet runique des turcs occidentaux. - AOH. 1952, vol. 15, fasc. 1-3, p. 5-7.
Baichorov S.Ya. Ancient Turkic runic monuments, p. 174-178, table 126-129.
Kyzlasov I.L. Ancient Turkic runic script of Eurasia, fig. 11, p. 31-33.
Okuma Girişimleri
Baichorov S.Ya. North Caucasian area of the Ancient Turkic runic writing. Autoreferat of the Ph.D. dissertation. M., 1977, p. 22.
Baichorov S.Ya. The Ancient Turkic runic monuments, p. 178.
<http://www.kamatur.com/makaleler/tarih/55-karcay-balkar-turkleri-kerker>

Resim 1:Fransa Vichy'de Humara Yüce Konfigürasyon Yazıtları. Oz Damgalı Mezar Taşı.
(www.tarihturklerdebasar.wordpress.com/2011/10/30/kazim-mirsan/ ; 30.10.2016).

Avrupa’da yaşamış olan Ön Türklere ait bir “Yüce Konfigürasyon”un izleri Fransa’da Vicy Kenti yakınında bulunan Humara Yazıtından sürülebilir. Karçay Balkar Türkleri’ne ait Humara Yazıtı’nın Oz-Damgalı bir Mezar taşı olduğu öne sürülmekte ve anlamlı cümle çıkmaktadır: *“Ogünbek’in işaretini (anıtını) tören (anma) yeri tapınakta oyduk (kazıdık). Tanrı’nın önünde o duruyor.”*

Ön Türk tarihini araştıran Kazım Mirşan 2004 yılında ogüne kadar anlaşılamayan Proto Romen Etrüsk Yazıtlarını, İspanya Bask bölgesindeki kaya yazıtlarını, Portekiz’deki yazıtları ve Fransa Alplerindeki yazıtlarını kendi dilleriyle değil de Türkçe okuyarak çözmüş, Türklerle İtalyanların aynı soydan geldiğinin en büyük kanıtını ortaya koyduğunu söyleyerek dünyada büyük ilgi toplamıştır.

ÖRNEK 2: Şivet-Ulan İltirış Kağan’ın Mezar Külliyesi Yazıtı

Yenisey’de damgalar taşıyan külliye mezarlıklarında bulunan taşlardaki metinlerden ve aile damgalarından baba, oğul ve torunun izini sürülmesi mümkündür.Şivet-Ulan’da İltirış Kağan’ın mezar külliyesinde bulunan yazıtlarda muhtemelen yoğ törenine katılan Türk boylarının kabile damgaları görülmektedir

(Sertkaya, 2001:23-37; www.turkoloji.cu.edu.tr; www.turkoloji.com.tr).

Resim 2: Şivet-Ulan İltirış Kağan’ın Mezar Külliyesi Yazıtı (Sertkaya, 2001: 23-37; www.turkoloji.cu.edu.tr).

ÖRNEK 3: Malatya’da Bulunan Göktürkçe Mezar Taşı.

Malatya’nın Alevi-Türkmen nüfusun yoğun olduğu Arapgir ilçesine bağlı Onar köyünde bulunan ve bir Türk’e ait olduğu bilinen bir mezar taşı görülmektedir. Adını “Onar Sultan” adlı bir erenden almış olan Onar köyü, Türkiye’nin en eski cem evine sahip bir alevi köyüdür.

Göktürkçe yazılmış olan bu mezar taşının üzerinde Ön Türkçe haflerle şu yazılmıştır: “*Neng ölesi*”, günümüz Türkçesinde “*Herşey ölümlüdür*”.

Resim 3: Malatya-Arapgir Göktürkçe Mezar Taşı.

Kaynak: (www.tarihturklerdebasklar; 15 Nisan 2016).

Bu mezar taşının şeceresi hakkında iki farklı açıklama yapılabilir. Bizans ordusunda paralı askerlik yapan ve Bizans tımar sistemi ile birlikte bölgeye yerleşen “Uz-Peçenek-Kıpçak” Türklerine ait olabilir. Veya Malazgirt Savaşı’nın akabinde Anadolu’ya göç eden Türklerle birlikte Orta Asya’dan gelerek bölgeye yerleşmiş, “gök tanrı” inancına sahip ama henüz Müslüman olmamış Türklere ait olabilir. (www.tarihturklerdebasklar.wordpress.com/2016/04/15/malatyada-bulunan-gokturkce-mezar-tasi/, 15 Nisan 2016). Bu mezar taşı hakkında Erdal Uslu web sitesinde şöyle bir yorum yapmaktadır: “Yazılanı “*neng ölesi*” olarak okumak, aşırı zorlama gerektirir. iki “*n*” (*ng*) sesi bir “*ö-ü*” sesi, ve bir de “*s*” sesi var. “*s*” sesi bazen “*ş*” sesini de karşılar. Burada yazılanı ben “*oñuñ üş*” olarak okuyorum. Günümüzdeki anlamı “*Ruhun Şad Olsun*” veya “*Ruhu Cennete Gitti*” anlamına gelmektedir.”

ÖRNEK 4: Kam Davulu ve Üzerindeki Semboller.

“Kam (şaman) davulu” denilen bu çalgı aleti, Türk Kültürüne ait binlerce yıllık bir nesne olarak Türk Tarihi ile iç içe geçmiştir (www.tarihturklerdebasklar; 8 Nisan 2016). TRT’nin “Diriliş Ertuğrul” dizisinde yer

alan Moğol komutanın şaman ayinlerinde kam davulu halka yeniden hatırlanmıştır.

Kam Davulunda bulunan sembollerin hepsi belli anlamlar taşımaktadır. Bunlar: (1) **Göğün Direği**, gök kubbeyi taşıyan kutsal direktir; bir ucunda “uçmağ” diğer ucunda “kızıl tamu” yer alır. (2) **Yer-Gök Çizgisi**, gök ile yeri ayırır. (3) **Uçmağ**, ya da “Yukarı Gök” Gök Tanrı’nın bulunduğu, iyilerin ve savaşta ölenlerin tinlerinin yükseldiği cennettir. (4) **Kızıl Tamu**: “Aşağı Gök” yerin yedi kat dibinde bulunan ve Erlik Han adındaki cezalandırıcı oturduğu cehennemdir; kötülerin tinleri, arınıncaya kadar Albız tarafından oraya götürülür. (5) **Atlar**, Türk kültüründe önemli bir yer tutar. (6) **Sungur kuşu**, birçok Türk aşiretinin ongun hayvanıdır. (7) **Alageyik**, Türk Kültüründe önemli bir yere sahip olan bir canlıdır; birçok boyun ongunu olarak tamgayapılmıştır.

(8) **Tabiat Ana**, bir ruhu olduğuna inanılan ve Türkler için kutsal doğadır. (9) **Türk-Turan Birliği**, Türklerde önemli olan birlik ve beraberlik sembolüdür; büyük devletler ve büyük imparatorluklar ancak Türk ve Turani toplulukların birleşip birlik oldukları devirde ortaya çıkmış ve yüksek medeniyetler kurmuşlardır. (10) **Gökyüzü**, Türk’ün rengi olan maviliktir ve Gök Bayrağa Türkler’in kutsal rengini vermiştir. (11) **Güneş ve Yıldızlar**, Türk kültüründe efsanelerde önemli bir yere sahiptir (www.tarihturklerdebasklar; 8 Nisan 2016).

ÖRNEK 5: Ahlat’ın Selçuklu Mezar Taşları ve Bilgilendirme Tabelaları.

“Arap Harfli Yazıtlar ve Ahlat Mezar Taşları Çalıştayı” Ahlat’ta 6-7 Haziran 2014’de Ahlat belediyesi ve Türk Dil Kurumu ve Bitlis Eren Üniversitesi işbirliği ile yapıldı ve mezar taşları

konusunda bir duyarlılık yaratmak hedefiyle dünyanın en büyük İslam mezarlığı olarak bilinen Selçuklu Meydan Mezarlığı” incelendi (www.mynet.com, 07.06.2014, 14:02). Rektör Doğru, konuşmasında “*Kültür mirasımızı dünyaya tanıtmak istiyoruz. Ahlat, Anadolu’nun kapısı, Ahlat mezar taşları da bölgenin tapusudur*” dedi (www.tdk.gov.tr).

Bitlis’in Ahlat ilçesinde bulunan ve UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde yer alan 1050 Selçuklu mezar taşının, temizlik, taş düzeltme ve restorasyon çalışmasının ardından epigrafik çözümlemesi (mezar taşı okuması) tamamlanmış, Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde 45 adet bilgilendirme tabelası bu mezar taşlarının yanına yerleştirilmiştir (www.arkeolojikhaber.com, 07.08.2020). (www.trthaber.com, 25.07.2018). Yazılı birer metin olan mezar taşlarının evrimsel gelişiminin sistematik ve metodik incelemesi, UNESCO Dünya Mirası Projesi kapsamında paleografik araştırmalar başlatılmıştır. Genellikle eski formun yanında görünen yeni bir harf formu tamamen kabul edildikten sonra bile, eski biçimin yıllarca kullanımda kalması mümkün olmaktadır.

Resim 5: Ahlat’ta Selçuklu mezar taşları ve Bilgilendirme Levhaları. (www.arkeolojikhaber.com , 07.08.2020, 23:18). (www.trthaber.com, 25.07.2018, 15:18)

Bilim insanları sayıları 6.208 adet olan mezar taşları arasından sadece 200-250 tanesindeki yazıların okunabildiğine dikkat çekerek tümünün okunması durumunda tarih açısından önemli bulguların ortaya konulacağını söylediler. Prof. Dr. Cengiz Ayyılmaz, konuşmasında Ahlat’ı, Türk mimarisinin ve yazı bilimi ve sanatının doruktaki eserleri olarak tanıttı ve “*Ahlat mezar taşları Türk milletinin hafızası durumunda*” dedi (www.haberler.com, 07.06.2014, 10:44).

ÖRNEK 6: Eyüp Mezarlığında Osmanlı’nın Cellat Mezar Taşı-

Osmanlı’da cellatlar toplum tarafından dışlandıkları için şehrin ücra köşelerine gömülürlerdi. Bedduaları ve mezar taşına zarar verilmesini önlemek ve intikam duygusu uyandırmamak için tedbiren

Cellat mezar taşlarında herhangi bir yazı, motif ve bilgi bulunmazdı, sade bir taş dikilirdi. Bundan dolayı hangi taşın hangi cellata ait olduğu da hala bilinmez (Çetin, 2019: 113-122).

Cellatlık mesleği can almak eylemini gerçekleştirmektedir, ama can alma kararını alan makamlara ait bir mezar taşı stiline neden geliştirilmediği medeniyet tarihi açısından tartışma konusudur.

Resim 6: Osmanlı Dönemi Cellat Mezar Taşı-Eyüp
(Kaynak: Çetin, 2019: 113-122)

Örnek 7: Park Yerinde Bulunan Blok Taşını Mezar Taşı Zanneden Çocuk

Sosyal medyada, birçok facebook ve Instagram hesaplarında örneğin, bir milyon yüzbin'den fazla takipçisi olan “Sokak Çocuğu” sayfasında (@sokakcocuguofficial/ ; 26 Temmuz 2018) park yerindeki bulunan bir blok taşını, mezar taşı zannedip dua eden bir çocuğun resmi paylaşılmıştır. Eğlence ve mizah içerikli sayfalarda sevimli görünen bu olay aslında kültürel değerlerin nesiller arası aktarımı söz konusu olduğunda, aile içinde ve toplumda mezar taşlarına verilen değeri göstermektedir.

Resim 7: Park Yerindeki Blok Taşı Mezar Taşı Zanneden Çocuk.
Kaynak: (www.facebook.com.tr; twittwr.com; instagram.com)

Medyanın ilgisini çeken bu olay bazı toplumsal yanlışları önlemek açısından bilgi ve iletişime verilmesi gereken değeri gösteren çarpıcı bir örnektir. Eğer bu gerçek bir mezar taşı olsaydı, bu çocuk belki de isimsiz bir cellat mezar taşı önünde minik yüreği ile büyük bir dua ediyor olacaktı.

SONUÇ

Bu çalışmada Türk dilinde yapılan alfabe değişiklikleri sürecinde toplumsal hafızaya kaydedilen Türk kültür ve medeniyetinin yeni nesillere aktarılması konusu, Türk dünyasının Latin alfabesine geçme hamleleri tarih ve dil bilinci ile ön plana çıkarılarak medyada yer alan haberler doğrultusunda incelenmeye çalışılmış ve medyanın güncel görevleri mercek altına alınmıştır. Gazeteler yaşanan olayları haber ve tartışma formatında vermeye yönelirken, sosyal medya platformları takipçi sayılarını artırmak için konuları Türk tarihi üzerinden popülerize etmektedir.

Farklı Türk alfabeleri ile yazılmış olan metinlerin mezar taşları örneği üzerinden incelenmesi, Türk kültürü ve medeniyetinin aktarımı konusunda bazı olgulara ışık tutmaktadır. Şöyle ki, Türkler, geniş bir coğrafyaya yayılarak kurdukları devletler ve göçebe yaşam tarzları sayesinde geliştirdikleri Türk kültürü ve medeniyetini dünyanın farklı yerlerine taşımış ve Anadolu'ya kalıcı olarak yerleştirmiştir. Türkler konuları Türkçe ifade etmişler; konuştukları dili yazılı metinlere aktarmak için kendi özgün alfabelerini geliştirmişlerdir. Zamanla toplumsal, siyasi, askeri, ticari ve dini sebeplerden dolayı Türkçe metinleri yazmak için başka dillerdeki harfleri içeren alfabeler kullanmışlardır. Alfabe stilindeki çeşitliliğe rağmen Türkler tarafından benimsenen bazı töreler, adet ve gelenekler bugüne kadar korunmuş ve yazılı bir biçimde Türkçe'nin dağarcığına kaydedilmiştir. Türk kültürüne ait öğeler zamanı ve mekânı aşarak halkın dilinde nesilde nesile aktarılmış ve neredeyse yaşam tarzlarına yerleşmiş evrensel ilkelere dönüşmüştür. Bir ulusun tarihi kökenine ait bilgileri toplumsal hafızasına kaydetmesi varlık bilincinin önemli bir unsurudur. Türkler'in toplumsal hafızası tarihi dönüşüm duraklarında mezar taşları üzerine adeta kayda alınarak diri tutulmuştur. Dünyanın farklı yerlerinde ve Anadolu'da yaşayan Türk dilinin izlerini sürmek ve bulgulara dayalı medeniyet eserlerinin somut verileri üzerinden Türk kültüründe süreklilik aramaya çalışmak için dini ve sosyal öneme haiz mezar taşlarını ve yazıldıkları Türk alfabelerini daha derinden incelemek gerekmektedir. Göktürkçe mezartaşı yazılarında ve kitabelerinde anlatılmak istenen şeyler Türk alfabesi veya Türk tamgaları kullanılarak Türk dilinde yazılmıştır.

Selçuklu veya Osmanlı mezar taşlarındaki yazılar Türkçe ve Arapça metinlerdir. Bunlardan bazıları Arap harfleriyle yazılmış Türkçe metinler, bazıları da Arap harfleriyle yazılmış Osmanlıca veya Arapça metinlerdir. Anadolu’da bulunan mezar taşı yazıları sadece dilbilimi alanını değil, sosyal antropoloji, askeri, siyasi ve dinler tarihi gibi çok disiplinli akademik çalışmalar ışığında incelenmektedir. İletişim bilimciler bu konu üzerinde duyarlılık göstermiştir ve Türk medyası bu konuda bilgi veren haberler yapmıştır.

Ulu bilge Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk milletine verdiği en nadide kültür ve medeniyet hediyesi, Türkiye Cumhuriyeti’ni demokratik siyasi sistem üzerine oturtmanın zeminini hazırladıktan sonra Türkler’e kendi tarihini hatırlatması ve Türkçe’yi şaha kaldırması olmuştur. Türk dünyasının göçler, savaşlar, ekonomik, siyasi ve dini koşullar nedeniyle zaman içinde arka plana iterek toplumsal belleğinin dip köşelerine sakladığı “Türklüğün unutulmuş medeniyet vasfı” toplumsal hafızaya geri yüklenilmeye başlanmıştır.

Soğuk savaşın bitmesiyle Türk devletleri arasında tarih tüneline özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında kopmuş olan ilişkiler yeniden kurulmaktadır. Küreselleşme ve internet iletişimi sayesinde Türkler’in ortak kültür ve medeniyetine ait öğeler yeniden hatırlanmakta ve Türk dünyasının yaşam alanları canlanmaktadır. Türk tarihinin saklanan veya tam gün yüzüne çıkarılamayan anıları, bilim insanları tarafından çok disiplinli rasyonel ile incelenmektedir. Dil ve alfabe bu istemin gerçekleşmesi sürecinde en önemli ipuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuşulan şivelerin ve kullanımda olan alfabelerin farklı olması nedeniyle Türk dünyası arasında seri ve süratli bir iletişim sağlanması zorlaşmıştır. Medyada, Türk halkları arasında kültürel iletişim sağlanması açısından, Latin esaslı Türk alfabesini kabul etmenin önemi vurgulanmaktadır.

Medyanın Türk medeniyeti ve kültürünün yeni nesillere aktarılması konusunda daha atik davranması ve halkı bilgilendirme sürecinde tarih ve arkeoloji haberlerine daha fazla yer vermesi arzu edilir. Türk halkı, eğitilmiş olsun veya olmasın, özünü anlatan hikâyelere karşı çok duyarlıdır. İnternet âleminde kontrol edilmesi gittikçe imkânsız hale gelen eksik veya yanlış bilgiler dolaşmakta, her türlü sosyal medya

platformlarında takipçilerin zihnini karıştıran yorumlar yapılmaktadır. Özellikle ana akım medyada, ulusal ve yerel gazetelerde, radyo ve TV kanallarında veya internet medyasında Türk kültürü ile ilgili konuların somut örneklerle tartışılması ve bu süreçte siyasilerin yanı sıra, dilbilimcilerin, tarihçilerin ve arkeologların seslerinin de daha fazla duyulması zihinlerde yeni ufuklar açabilir. Örneğin Türk dünyasında yaşıyan sıradan insanların haber değeri taşıyan ilginç mezartaşı öyküleri anlatılabilir. Türk devletleri ile ilgili her türlü habere Türk dünyasına has bir ortak haber ajansı vasıtasıyla ulaşılması yeni iletişim köprüleri kurabilir. Türk dünyasına ait medya kurumlarının, Türk dili ve lehçeleri kapsamında yeni haber çerçeveleri oluşturmaları artık kaçınılmaz olmaktadır.

KAYNAKÇA:

1. AGAH, Sırrı Levend (1949). Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri. Ankara: TDK.
2. AVCIOĞLU, Doğan (1993). Türklerin Tarihi 1.-6. Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi
3. ÇALIŞKAN, Burak (2017, 13 Nisan). Türk Cumhuriyetlerinin Alfabe Mücadelesi ve Kazakistan'ın Harf Devrimi Kararı. (www.insamer.com ; IHH İnsani ve Sosyal Araş. Merkezi).
4. ÇETİN, Ömer (2019). Osmanlı Mezar aşıları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet Dünyası Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2019, ss 113-122.*
5. DEMİRCİ, Özgür Ümit (2011). Türk Dünyasında Latin Alfavesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze). *Türk Yurdu Dergisi, Yıl 100, Sayı 287, Cilt 31, s.225-229.* (www.turkyurdu.com.tr; Temmuz 2011).
6. DENİZ Yılmaz, Ö . (2019). İkinci Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu 20-21 Kasım 2018'de İstanbul (Türkiye)'da Gerçekleşti. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi , 6 (1) , 102-108.* DOI: 10.16985/mtad.571865.
7. NAVEH, Joseph (1997). *Early History of the Alphabet. An Introduction To West Semitic Epigraphy And Palaeography.* Jerusalem: The Hebrew University, Magnes Press. ISBN 1-59045-022-1 Schol PDF Edition.
8. ÖZTUNA, T. Yılmaz (1963). Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi. 2. Baskı, İstanbul, Hayat Yayınları.
9. SERTKAYA, Osman F. (2001). “Eski Türkler Okur Yazar mıydı”. Göktürk Devleti'nin 1450 Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri. Çukurova Üniversitesi Türkoğlu Araştırmaları Merkezi. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, s 23-37. (www.turkoloji.cu.edu.tr; www.turkoloji.com.tr).
10. T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ (1922). Yüz otuzuncu içtima, Devre 1, Cilt 24; 3. içtima senesi Münderecat: 7, Müzakere edilen madde 1, (İ:130, C:1; 1.11.1338 Çarşamba; 1922); sayfa 305-316. Ankara: TBMM Kütüphanesi.
11. USER, Sirin Hatice (2006). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri.* Ankara, Akçağ.
12. Tüm web sitelerine 14.11.2020 tarihinde internetten yeniden erişim sağlanmıştır:
13. www.agudaba.com/turklerin-tarih-boyunca-kullandigi-alfabeler/ (Erişim, 14.11.2020)

14. www.youtube.com/watch?v=TkUby7eGbrE&list=FLFLBjp3CyRrWs-SMffHeQ1w&index=969 ; “Kazım Mirsan: 15 Bin Yıllık Türk Tarihi” Hulki Cevizoğlu; atv kanalı “Ceviz Kabuğu” programı. (Erişim, 14.11.2020)
15. www.tdk.gov.tr/icerik/duyurular/2-milletlerarası-cagdas-türk-alfabeleri-sempozyumu-duzenleniyor/ (Erişim, 14.11.2020)
16. www.tarihturklerdebasklar.wordpress.com/2011/10/30/bir-oy-bil-federasyonu/; 30 Ekim 2011. (Erişim, 14.11.2020)
17. www.tarihturklerdebasklar.wordpress.com/2011/10/30/iskitler/ (Erişim, 14.11.2020)
18. www.tarihturklerdebasklar.wordpress.com/2011/10/30/kazim-mirsan/; 30.10.2016. (Erişim, 14.11.2020)
19. www.hurriyet.com.tr; 31 Ağustos 2014, Yalçın Bayer haberi. (Erişim, 14.11.2020)
20. www.m.yeniakit.com.tr ; 12.10.2014, 08:24, Hüseyin Öztürk “Torun Dedesinin Mezar Taşını Okuyamıyor”. (Erişim, 14.11.2020)
21. www.sozcu.com.tr , 5.12.2014, 16:01; @Umit_Kocasakal (Erişim, 14.11.2020)
22. www.tarihturklerdebasklar.wordpress.com/2016/04/15/malatya-da-bulunan-gokturkce-mezar-tasi/ ; 15 Nisan 2016. (Erişim, 14.11.2020)
23. www.milliyet.com.tr; 1.11.2017; Mehmet Can Kömürcü haberi “*Harf Devrimi nedir? Harf Devrimi ne zaman kabul edildi?*” (Erişim, 14.11.2020)
24. www.yenicaggazetesi.com.tr, 10.11.2019. “*Harf Devrimiyle herşey sıfırlandı diyen Erdoğan'ı TÜİK arşivi yalanladı*” Erişim 9 Kasım 2020. (Erişim, 14.11.2020)
25. www.Odatv4.com, 11.11.2019. Şenol Çarık haberi “*Osmanlı'da okuryazarlık ne kadardı*”. Erişim 9 Kasım 2020. (Erişim, 14.11.2020)
26. www.ahaber.com.tr/dunya/2020/10/23/ ;23 Ekim 2020. (Erişim, 14.11.2020)
27. www.etkinlik.marmara.edu.tr/imctas2018 ; 5 Kasım 2020. (Erişim, 14.11.2020)
28. www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/;5 Kasım 2020. (Erişim, 14.11.2020)
29. www.kizilay.org.tr/b/az (Erişim, 14.11.2020)
30. www.turkoloji.com.tr.tc (Erişim, 14.11.2020)
31. www.turkoloji.cu.edu.tr (Erişim, 14.11.2020)
32. www.youtube.com/watch?v=RLGxE0yszl8&feature=share (Erişim, 14.11.2020)
33. www.turkyurdu.com.tr; 2011 Temmuz (Erişim, 14.11.2020)
34. www.haberler.com, 07.06.2014. (Erişim, 14.11.2020)
35. www.mynet.com, 07.06.2014, 14:02. (Erişim, 14.11.2020)
36. www.m.yeniakit.com.tr ; 12.10.2014, 08:24. (Erişim, 14.11.2020)
37. www.Odatv4.com ; 11.12.2014 (Erişim, 14.11.2020)
38. www.ozgurkocaeli.com.tr ; 12.12.2014. (Erişim, 14.11.2020)
39. www.tarihturklerdebasklar; 8 Nisan 2016. (Erişim, 14.11.2020)
40. www.trthaber.com, 25.07.2018. (Erişim, 14.11.2020)

HABERDE TOPLUMSAL CİNSİYET: KADINLARIN HABER İÇERİSİNDE YER ALMA BİÇİMLERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Şeyma SARI⁷², Salih TİRYAKİ⁷³

Özet

Hem dünyada hem de ülkemizde medyada kadınların meta olarak kullanımı sık rastlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların toplumsal, kültürel ve siyasal alanda konumlandırılış şekli tüm kitle iletişim araçlarına bariz olarak yansımaktadır. Kitle iletişim araçlarında kadına hem tüketici olarak hem de tüketimde kullanılan bir nesne olarak yer verilmektedir. Bu çalışma, özellikle haberlerde kadınların yer alışı biçimlerini ve toplumsal cinsiyet konumlarını incelemektedir. Kitle iletişim araçlarında kadın olgusunun kullanımında kadınların sadece cinsellikleriyle değil siyasetten ekonomiye, kültür-sanattan spora toplumun çeşitli alanlarındaki farklı yönleriyle yansıtılmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Kadınlar, kamusal alandaki özgürlüklerini kendi emekleri ve üretimlerine bağlı olarak kazanmaktadır. Kadınların hem özel hem de kamusal alanda elde ettikleri güç ve statü onların bu alanlarda kazandığı kimlikleri de ortaya koymaktadır. Yazılı ve görsel medyada kadına yüklenen özellikler kadınların güç ve statü ilişkilerini yansıtmaktan uzaktır. Günümüzde halen kadınların büyük bir çoğunluğu cinsellik, aldatılma, kıskançlık gibi haberlere konu olarak medyada kendilerine yer bulmaktadır. Bu çalışma içerisinde yukarıda sıralanmış olan durumlar nedeniyle haberde toplumsal cinsiyet sunumları özellikle kadınlar açısından incelenecek ve konuya ilişkin önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet, haber, kadın, kadın sunumu, haberde toplumsal cinsiyet.*

Abstract

The use of women as commodities in the media both in the world and in our country is a common phenomenon. The positioning of women in the social, cultural, and political fields is clearly reflected in all mass

⁷² Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, seymasari@gmail.com ORCID: 0000-0002-3786-3112

⁷³ Doktor Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Anabilim Dalı, salih.tiryaki@selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-0966-3359

media. In mass media, women are included both as a consumer and as an object used in consumption. This study specifically examines the way women appear in the news and their gender position. In the use of the phenomenon of women in mass media, attention should be paid to the reflection of women not only with their sexuality but also with their different aspects in various fields of society from politics to economy, from culture and arts to sports. Women gain their freedom in the public sphere depending on their labor and production. The power and status women gain in both private and public spheres reveal the identity they have acquired in these spheres. The characteristics attributed to women in written and visual media are far from reflecting the power and status relations of women. Today, the majority of women still find themselves in the media as the subject of news such as sexuality, being deceived, and jealousy. In this study, due to the situations listed above, gender presentations in the news will be examined especially in terms of women and suggestions will be made on the subject.

Keywords: *Gender, news, woman, woman presentation, gender in news.*

GİRİŞ

Günümüzde kaynağını dolaylı ya da doğrudan şekilde toplumdan alan ve döngüsel olarak mesajı yine topluma ileten medya, toplum içerisindeki kitlelerin düşüncelerini yönlendiren ve gerçekleri belirli bir bakış açısından, kimi zaman inşa eden kimi zaman ise yapı bozumuna uğratan yaklaşımıyla ve kimliklerin temsilindeki gündem belirleyici tarafıyla ideolojik bir aygıt olarak işlev görmektedir (Kuruoğlu ve Akçora, 2017: 7). Bu yönleriyle medya bireylerin hayatında büyük yer kaplamaktadır. Geleneksel kitle iletişim araçlarının yanı sıra sosyal medya da bireylerin gündemini oluşturma özelliği göstermekte ve kamuoyunu oluşturma ve etkileme işleviyle de önemli bir rol oynamaktadır.

Medya, bireyleri etkileme mekanizmasının gücünden kaynaklı olarak stratejik bir konumda yer almaktadır. Toplumsal algıyı oluşturan medya, toplumsal cinsiyet mücadelesine yer veriş biçimiyle büyük önem taşımaktadır. Medyanın toplumsal cinsiyet rollerini ön plana çıkaracak içerikte haberleri sunuş şekli de belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır.

“Toplum, haberlerde karşısına çıkan içeriklerle bir ilişkiye girer. Kazalar, kavgalar, ölüm haberleri, aşklar, tartışmalar, geçim derdi, iktidar mücadeleleri vb. konulu haberler insanlara içerisinde yaşadığı gerçekliğin değerlerini ve değerleri tehdit edenleri, normal ve anormal olan arasındaki ayrımı, kabul edilebilir olan ve kabul edilemez olanlar arasındaki ayrımı, kabul edilebilir olanla kabul edilemez olan arasındaki sınırları, gücün mücadele tarzlarını göstermektedir. Bu gösterimi, toplum kendisine yapmaktadır. Toplum, kendisine kendisini göstermektedir. Toplum, toplumsal ne olduğunu haber yoluyla öğrenebilmektedir” (İnci, 2013: 288). Bu açıdan hem toplumsal cinsiyet rolleri hem de kadının toplumsal hayatta ne olup olmadığı da medyada yer alan haberle inşa edilmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Medyaya Yansımaları

Toplumsal cinsiyet kavramı kişinin dogmatik bir niteliği değildir. Bireylere özellikle yakın çevresi tarafından empoze edilen davranışlar ve kurallar bütünüdür. Öncelikle aile içerisinde başlayan ve bireyin kamusal alanda devam ettirdiği fikir ve düşüncelere dayalı olarak kadın ve erkeklere biçilen bir takım rol kalıplarıdır (Avcı ve Güdekli, 2018: 477). Belirlenen bu rollere göre kadınlar; ev içi işlerden ve çocukların bakımı gibi işlerden sorumlu tutulurken erkekler ise para kazanarak evin geçimini sağlama, eş ve çocuklar üzerinde söz sahibi olma gibi roller yüklenmektedir. Bu roller bağlamında bakıldığında kadınlar; şefkatli, namuslu, evine ve eşine sadık olması beklenirken erkeklerden ise güçlü, baskın ve lider özelliklere sahip olması beklenmektedir. Kadınlar belirlenen bu roller dışında hareket ettiğinde ise kıskançlık ve töre gibi olgular bahane edilerek şiddetin her türlüüne maruz kaldıkları görülmektedir.

Toplum tarafından insanlar genellikle cinsiyeti ırk, cinsel eğilim, dini inanç vb. özellikleriyle ötekileştirilmektedir fakat bu ötekileştirilmenin baş öznesini kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar başta cinsiyetlerinden kaynaklı olarak madunlaştırılmaktadırlar (Şahin ve Birincioğlu, 2020:193). Temsili konusunda sıkıntı yaşanan kimlikler arasında - üstelik nüfusun yarısını oluşturmalarına karşın- kadınlar bulunmaktadır. Medya içerisinde kadının özel alanda olduğu kadar kamusal alanda da görünür olması istenmemektedir (Kuruoğlu ve Akçora, 2017: 8).

Biyolojik farklılıklar bir takım toplumsal role indirgenmiş ataerkil düzende kadınlar erkeklerle bağlı kılınmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasında bulunan farklılıkların biyolojik olarak vurgulanmasının görüşleri tersine cinsiyetler arası ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin zemini; birçok farklı toplumsal yapıya dayanmaktadır (Güzel, 2012: 186-187).

Özel ve toplumsal alan ayrımı ve toplumsal alanın erkeklerle özdeşleştirilmesi durumunda da kadınların özel alanla sınırlandırılması toplumsal değerler üzerinden gerekçelendirilerek kadınlık ve erkekliğe dair toplumsal cinsiyet rollerinin biçimlenmesine neden olmuş ve kadınlar arka plana itilmişlerdir. Bu durum değerlendirildiğinde toplum içerisinde oluşturulan ataerkil bakış açısını ve bu bakış açısı aracılığıyla gerekçelendirilen değerler ile kadını şekillendiren toplumsal cinsiyet rollerinin ürünü olarak değerlendirilmektedir (Akmeşe ve Deniz, 2015: 312-313).

Kadınların konumlandırılması, toplumsal dönüşüm süreci içerisinde sürekli değişim ve dönüşüm göstermiştir. Bu değişim ve dönüşüm kadının geçmişe dönük tüm özellikleriyle birlikte içinde bulunan popüler kültür bağlamında şekillendirilmiş ve kitle iletişim araçlarının benimsediği ideoloji kodlarıyla gerçekleşmiştir. Kadınların toplumsal düzen içerisindeki konumları sosyal, ekonomik ve siyasal etkenlerle belirlenmiştir. Toplum içerisinde uygulanması düşünülen davranışlar ve uyulması gereken rol kalıpları ise yine ataerkil sisteme uygun bir biçimde sistematize edilmiştir (Büyükbaykal, 2012: 20). Kadınlık ve erkeklik rollerini tamamen biyolojik özellikler üzerinden kurmak ve toplumsal yapıyı bu çerçevede oluşturmak tamamen yanlıştır. Fakat ataerkil toplumların genel yapısı gereği bu durum aynen uygulanmaktadır (Köseoğlu, 2018: 85).

Günümüzde teknolojinin büyük bir hızla gelişme kaydetmesiyle birlikte medya da artık tüm dünyada birçok dinamiği etkileme gücüne sahip bir mekanizma durumundadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadın hareketlerinin medyada yer alması kamuoyu algısında da önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla medyada toplumsal cinsiyet sunumu da önemli bir araştırma konusu oluşturmaktadır.

Medyada kadının sunumu 1970’li yıllarda gündeme gelmiştir. Bu sunum, feminist medya çalışmaları dolayısıyla gündemde yer etmiş ve kadını arka plana iten tüm toplumsal yapıların medya içerisinde yer alan

kadın sunumlarıyla ilişkili olduğunun altı çizilmektedir. Feminist medya çalışmaları ve inşa konusu toplumda kadınların arka planda kalma durumunu yeniden üreten bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Çelenk, 2010: 230).

Hem dünya hem de Türk medyasında kadın ve erkeklerin temsili erkek egemen kültür kodları tarafından şekillendirilmektedir. Dolayısıyla büyük sermayeler tarafından kontrol edilmekte olan medya endüstrisiyle üretilen kültürel ürünler de egemen ideolojiyi yeniden üretmekte ve çoğaltmaya hizmet etmektedir. Tıpkı diğer kitle iletişim araçları programlarında yapıldığı gibi haberlerde de etkileşim sürdürülerek toplumsal cinsiyet konusunda anlamlar üretilmeye devam edilmektedir (İmançer, 2006: 70).

Günümüzde özellikle kadınlar üzerinden yürütülen cinsiyetçi söylemler tüm kitle iletişim araçlarında kendine yer bulabilmektedir. Kadınlar, kalıp yargılar içerisinde sıkıştırılan ve roller yüklenen söylemlerle medya aracılığıyla meşrulaştırılmaktadır. Özellikle yeni iletişim teknolojileriyle birlikte haber kaynaklarının çoğalması ve geleneksel kitle iletişim araçları haricinde internet üzerinden yayın yapan haber sitelerinin de gündelik yaşamda kendine bir yer edindiği gerçeği bulunmaktadır. Fakat bu yeni kaynaklarında geleneksel medya söylemi üzerinden gitmekte olduğu görülmektedir. Ülkemizde toplumsal cinsiyet kadının erkeğe bağımlı olması yönünde bir rol verirken bu durumun erkeğin egemenliğini pekiştiren yapının devamı olduğunu söylemek mümkündür.

“Ataerkil ve toplumsal cinsiyet olguları toplumlara göre farklılık göstermesine rağmen cinsiyet eşitsizliğinin belirginlik kazandığı kavramlardandır. Toplumsal cinsiyet rollerinin baş aktörleri olan kadın ve erkeğe dikte edilen roller, kalıp yargılar, statüler, imajlar, davranışlar ve görevler, değişmekte olan sosyolojik bağlamlara karşın heteronormatif yapının güçlenmesine ve eril hegemonik sistemin güç kazanmasına yol açmaktadır. “Normal” diye tabir edilen kadınlık ve erkeklik statüleri, toplumun belirlemiş olduğu kültürel değerler çerçevesinde performatif bir yapının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bir diğer deyişle medya, haber ve yorumları aracılığıyla toplumsal önyargıları yeniden üretmekte ve geleneksel kadın imgesini pekiştirmektedir” (Şahin ve Birincioğlu, 2020: 208).

Türkiye’de toplumsal cinsiyet ayrımının en belirgin olarak aile içerisinde görülmektedir. Aile içerisinde kadın ve erkeklere uygun görülen roller biçilmekte ve üretilen bu kalıpların ötesine geçmenin aykırı olduğu düşünülmektedir. Belirlenen bu toplumsal cinsiyet rolleri içerisinde kadınlara ev işleri, çocuklarının bakımı gibi işler verilirken erkeklere kamusal alandaki işler ve para kazanması gibi roller yüklenmiştir. Kadınların bu roller dışında hareket ettiği görüldüğü bazı durumlarda ise erkeklerin fiziksel güç kaynaklı avantajlarını kullanarak şiddet eylemine varan hareketlere rastlanabilmektedir. Bu yüzden medyanın tavrı bu durumun önemli bir belirleyicisi olabilmektedir.

Medyada kadın temsili uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Sosyal bilimler alan yazını temel alındığında bu alan temelindeki çalışmaların ve ortaya konulan tezlerin büyük bir bölümünü, medyanın seksist bir duruş sergilediği durumu oluşturmaktadır. Bu durumun bir uzantısı olarak da eşitsizlik üzerine kurulan cinsiyetçi söylemler, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar, erkeklerin otorite kurması ve iktidarlarını yeniden üretmesi olarak tanımlanmaktadır (Yaktıl Oğuz, 2010: 440). Dolayısıyla kadınlar ve erkeklerin arasındaki bu durum, kadınlar aleyhine bozulmakta ve bu durum da kadınların ikinci plana atılması sonucunu oluşturmaktadır (İşliyen Şimşek, 2015: 479-480).

Şiddet ve Cinayet İçerikli Haberlerin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Sunumu

Kâr amacı güden kitle iletişim araçları, habercilik görevlerini yerine getirmek yerine tiraj kaygısı taşıyarak çoğu zaman haberlerin gerçeklik olgusundan uzaklaşmaktadır. Medya içerisinde yer alan haberlerde kadınların, meta olarak kullanıldıkları çok fazla içerik bulunmaktadır. Gazeteler özellikle kadın cinayeti ve şiddet konulu içeriklerde ele alınan sorun alanının toplumsal nedeninin altını çizmek yerine haberi çok daha sansasyonel bir biçimde vermeyi tercih etmektedir (Avcı ve Güdekli, 2018: 477).

Kadına yönelik her türlü şiddet haberleri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’nin de gündeminin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu tür şiddet haberleri ise toplumsal cinsiyetin getirisi olan ataerkil düzenden kaynaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet ayrımının getirilerinden olan ataerkil düzen ve toplumsal cinsiyet rolleri sonucunda kadınlar ikincil

insan konumuna düşürülmekte ve hayatın her alanında eril şiddete maruz kalmaktadırlar. Bu şiddetin bireysel sonuçları olduğu gibi toplumsal sonuçları da bulunmaktadır. Birçok alanda boy gösteren eşit olmayan güç ilişkileri ataerkil yapıyı daha da güçlendirmekte ve kadınların ezilmesine imkân tanımaktadır. Medyanın kamuoyunu etkileme gücü düşünüldüğünde ise kadına şiddet haberlerinde kullanılan dil ve söylemler bu durumun dönüşüme uğramasında önemli bir paya sahip olmaktadır.

Kadınların kadın olmaları ve toplumun kadınlığa yüklemiş olduğu rollerin bir sonucu olarak kadınların cinayete uğramaları anlamında kullanılan kadın cinayeti kavramının toplumsal cinsiyet zemininde ele alınması 1990'lı yıllarda başlamıştır. Ülkemizde aile içi şiddetin sözde gerekçesinin dinsel kuralların özellikle “namus” kavramıyla bağlantı kurulması sebebiyle kadın cinayeti kavramı; namus suçu olarak değerlendirilmektedir (Gül Sallan ve Altındal, 2015: 172). Böylelikle medyanın kadınları çoğunlukla “bedene” indirgediğini, farklı kadınlık durumlarını temsil etmediğini ve kadınların ataerkil roller içerisine sıkıştırıldığı görülmektedir.

İlgili haber metinlerinde yer alan “kadına şiddet” genel olarak kişilerin kendi arasında ortaya çıkan problemlere indirgendiği görülmektedir. Bu haber metinleri kişilerin sosyal, kültürel ve siyasal düzlemlerinden bahsedilmeksizin, haber niteliği oluşturacak şekilde heyecan ve gerilim öğeleri üzerinde durularak okuyucu-dinleyici-izleyici'nin ilgisini çekecek minvalde aktarılmaktadır. Buradan çıkarılacak diğer bir sonuç ise; sözde gazetecilerin, gazetecilik etiğini göz ardı ederek, sansasyonel habercilik üzerine üretimler yaptığıdır. Bu haberlerde yer verilen şiddet türünün salt olarak fiziksel veya cinsellik üzerine olması, diğer şiddet türlerinden ise hiç bahsedilmiyor olması bunun yanı sıra açıkça gösterilen cansız kadın bedenleri bu savı destekler niteliktedir. Erkek saldırgan, korkutucu ve aktif özne olarak yansıtılıp, ataerkil sistemin meşrulaştırması görülmektedir. Ataerkil yapının ortaya çıkardığı benzer durumlarda da (erkeğin erkeğe karşı uyguladığı şiddet) olay kısmen kişiselleştirilerek normalleştirilir.

Söz konusu haber metinlerinde kadınları pasifleştirme, edilgenleştirme ve şiddeti olağanlaştırma durumları açıkça

gözlemlenebilmektedir. Haberde şiddet uygulayan erkeklerin alkol ya da uyuşturucu kullanımları, işsizlik ve maddi sıkıntılar, psikolojik rahatsızlıklar ön plana çıkarılırken, şiddete maruz kalan kadınların “kurban” olarak yaftalanması buna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra şiddeti uygulayan bir kadın ve meslek sahibi bir kadın ise mesleğinin önüne geçecek derecede “kadın” olduğu vurgulanmaktadır. Bu haberlerde geçen kişilerin mesleklerinden bahsederken doğrudan “doktor”, “polis” olarak nitelendirildiğinde bu kişinin erkek olduğu anlaşılacağı varsayılmıştır. Burada gazetecilerin cinsiyetçi haber dilini kullandıklarını gösterir.

Medyada Kadın Çalışanlar ve İçerikler

Türkiye’deki çoğu sektör gibi medya sektörü de erkek egemen yapının elinde bulunmaktadır. Dolayısıyla kadın temsili ve kadın sorunlarına duyulacak ilginin de sınırlı kalacağı açıktır. Kadın temsillerinde süreç içerisinde görece bir iyileşme görülmektedir. Fakat cinsiyet ayrımı devam etmekte, medya sektöründe çalışan erkekler de erkeklere yönelik haberler yapmayı sürdürmektedir. Özellikle dünya medyasına bakıldığında, siyahi kadınların göz ardı edildiği görülmektedir. Örneğin siyahi kadınlara yönelik cinsel saldırı suçları konusundaki haberlerde göz ardı edilme ya da üstün körü geçilme durumu söz konusudur. Medyadaki kadın temsili bu durumu çoğu zaman kadınların birey olarak görülmemesi ve hep bir erkekle ilişkilendirilmesinde kaynaklanmaktadır (Çelenk, 2010: 231-232). Kadına ilişkin haberlerin yapılması öznel bir bakış açısı gerektirmektedir ve haberlerin eril çerçeve içerisinde konumlandırılması, kadına yönelik şiddet haberlerinin ikincil olarak gözetilmesi ve yeniden üretilmekte olan pratiklerin de egemen fikirlerin hegemonik inşasına neden olmaktadır (Gürses, 2017: 543).

76 ülkede yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, haber içeriklerinin yalnızca yüzde 10’unun kadınlarla ilgili olduğu görülmektedir. Magazin, spor ve sosyal bazda konuları ele alan haberlerde kadınlar yüzde 17 oranında özne olarak ele alınırken ekonomi haberlerinde yüzde 3, politika haberlerinde ise yüzde 8 oranında yer almaktadırlar. Araştırma sonuçlarına göre diğer bir bulgu ise kadın gazetecilerin kadınlarla ilgili haberlere yüzde 25 oranında yer verirken

erkek gazetecilerin bu tür haberlere yüzde 20 oranında yer verdikleri görülmektedir (Mater, 2007: 178). Kadınların yer aldıkları haberlerin içeriklerine bakıldığında ise kadınlar genellikle şiddetin nesnesi durumunda sunulmaktadır. Bu haberlerle birlikte ise bu haberlerin içeriğinin üretilmesine neden olan ataerkil düzen ve toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla medyanın bu tür içerikler üretmekle birlikte kadınları ikincil konuma sürüklemekte ve erkek egemen söylemi sürdürmeye devam etmektedir.

Kadınların medyada yer alma oranları ve şekilleri, yerleşik kalıpların ve kültürel edimlerin o ülke içerisindeki oluşumunun yanı sıra kadınların kamusal alanda hangi oranda ve hangi kimliklerde var olduklarına göre değişiklik göstermektedir. Medya ve kadın ilişkisi analize tabi tutulduğunda değişim sağlanması için önemli ipuçları verebilmektedir. Bu sebeple kadınların medyada ne oranda ve nasıl var olduğunun saptanması yalnızca kadınlar için değil aynı zamanda uygarlığı hedefleyen toplumlar içinde gerekli görülmektedir (Kuruoğlu, 2006: 239-240)

Haberde Kadın Sunumu

Türkiye’de hâkimiyet süren ataerkil düzen, başta kadın-erkek ilişkileri olmak üzere birçok konuda bireyleri oldukça olumsuz etkilemektedir. Hali hazırda var olan sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkiler üzerinde ataerkil sistemin yansımaları gözlenmektedir. Bu yansıma, şiddet içeren haberlerde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Özellikle cinsiyetçi tutumun sergilendiği haberlerde, kadını cinsel bir obje olarak gösteren ve pornografik fotoğraflar ile destekleyen ögelere rastlanmaktadır. Aynı zamanda çocuklar ve henüz cinsel kimliğine ulaşmamış ya da farklı cinsel kimliklere sahip bireyler için de benzer etik dışı tavırlar görülmektedir.

Medyada çoğunlukla kadın temsilleriyle ilgili olumsuz örneklerle karşılaşılmaktadır. Kadının toplum içerisinde konumlandırılışına ve geleneksel rollere bağlı tanımlamaların net bir biçimde okunabildiği medya araçları, kadına biçilen rollerin analizi konusunda uygun bir alan yaratmaktadır. Bu minvalde kadınlar ve erkekler arasında gerçekleşen ayrımcılığa ve eşitsizlikte temellenen bu durumu sergileyen alanlardan birisi de haberlerdir (Güzel, 2014: 191).

Türk basınında sıklıkla karşılaşılan konulardan birisini de sağlıklı beslenme ve diyet içerikli haberler oluşturmaktadır. Bu minvaldeki haberler, büyük bir çoğunlukla zayıf ve fit görünen kadın fotoğrafları ile birlikte verilmektedir. Güzellik konusunu barındıran neredeyse tüm içeriklerde kadınların gazete ve dergi sayfalarında daha sık sunulduğu görülen içerikler bulunmaktadır (İnceoğlu, 2019: 32).

Haber ve nesnellik ilişkisine yönelik yapılan araştırmalarda da bahsedildiği gibi, herhangi bir konuya ilişkin yapılan haberlerde söylemin nasıl yapılandırıldığı kadar söylenmeyen ya da yer verilmeyen şeyler de haber-nesnellik ilişkisini analiz ederken önemli bir kriter olarak görülmektedir. Aynı durum medyanın kadına yönelik tutumu içinde söylenebilmektedir. Medyanın göstermiş olduğu kadın imajında en dikkat çeken özelliklerden birisi de bize gösterdikleri değil göstermedikleridir. Kadınlar haberlerde ev, aşk ve cinsellik ile ilişkilendiriliyorsa kadının ilişkilendirilmediği şeyler para, siyaset ve iş yaşamıdır. Haber içeriklerine baktığımızda ise kadının konumlandırılması bu yaklaşımı doğrular niteliktedir (Söğüt, 2019: 219).

Kitle iletişim araçlarının kadınları yoğunlukla kullandıkları içerikleri genellikle taciz/tecavüz veya aldatma konuları oluşturmaktadır. Fakat kadınların bu tür içeriklerde temsil edilme biçimleri bilgilendirme amacı taşımaksızın sadece duygu sömürüsü odaklı verilmektedir. Bu durumda kadınların temsil durumu ise yalnızca kadınların çaresizliği ya da zavallılığı gibi durumlara işaret etmektedir. Kimi zaman ise bu durum çaresizlik olarak verilmeyip haberde “hak etmiş” alt metniyle yer almaktadır (Tanrıöver, 2007: 159). Dolayısıyla günümüz toplumlarında iletişim ortamları içerisinde olguların hikayeleştirilmesinde egemen ideolojilerin anlatı geleneklerinin teşhiri ve var olan hikayeleştirilme tarzının egemenlik ilişkilerini hangi şekilde barındırdığı önem taşımaktadır. Özellikle şiddetin hikayeleştirilmesinde her türlü düşünce aktarımı toplum içerisindeki eşitsiz ilişkilerin pekiştirilmesi söz konusu olmaktadır. Yazılı basın tarafından şiddet haberlerine verilen öncelik de göz önünde bulundurulduğunda bu tür haberlerin cinsiyetçi bakış açılarının yapılandırılmasında önemli bir rol üstlendiği görülmektedir (Aziz, 1994: 17).

Kadınların medyada geleneksel rollerle sunumu özellikle ev içi roller ve annelik rolleridir. Bu rollerin en bariz yansımalarından birisini bir kadın siyasetçi ya da bir iş kadınıyla gerçekleştirilen röportajlarda görmek mümkündür. Röportajda büyük bir çoğunlukla kadınların ev içi rollerini ne düzeyde yerine getirebildikleriyle ilgili sorular sorulmaktadır.

Hatta bu sorular ve cevapları da özellikle fotoğraf kullanımıyla desteklenmektedir. Sonuç olarak verilmek istenen mesaj; kadınların hangi meslek ile uğraşırsa uğraşsın ev içi rollerini mutlaka yerine getirmesi gerektiği yönünde verilmektedir. Aynı konumlandırma ünlü kadınlara da yapılmaktadır. Annelik rolleri abartılarak anlatılmakta ve çoğunlukla da gebeliklerinin ilk dönemlerinden başlayan bir tür “kutsanmış varlığa” dönüştürülme süreçleri görülmektedir (Tanrıöver, 2007: 157).

Türkiye basınında özellikle neredeyse tüm günlük gazetelerde ve haftalık haber dergilerinde kadın cinsel nesne olarak sunumunu görmek mümkündür. Tirajı yüksek olan bir gazetenin yayın yönetmeni, askerlerin izine çıkacakları hafta sonlarında gazetenin ilk sayfasına olabildiğince çıplak kadın fotoğrafı koymaya çalıştıklarını itiraf etmiştir. Bu durum da gazetenin tirajının yüksekliğini açıklar niteliktedir. Egemen güzellik kalıplarını yansıtmak da en kolay medya aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Yayınları ekonomi politik açıdan da en çok besleyen alanlar arasında kozmetik, diyet ve bakım endüstrisi yer almaktadır. Dolayısıyla kadınların medya içerisinde dişi olarak gösterimini öne çıkarmak medya tarafından ayrıcalıklı görülmektedir. (Tanrıöver, 2007: 158-159).

Haber bültenleri dışında diğer TV programlarında durum benzerlik teşkil etmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri TV programları üzerinde yeniden üretilmektedir. Bu programların yayın saatlerine bakıldığında kadın izleyicilere ilişkin cinsiyetçi varsayımlarla hazırlandıkları görülmektedir. Üstelik yayın içerikleriyle de bu cinsiyetçi yeniden üretim sürecini devam ettirmektedir. Ayrıca, Türkiye’de yayınlanmakta olan popüler yayın türleri düşünüldüğünde prime time öncesi kuşakta yer alan yayınlar genellikle “kadınsı” olarak tanımlanmakta, düşük düzeyde görülmektedir. Bu durumun yanı sıra erkek izleyici sayısının daha fazla olduğu spor yayınlarına bakıldığında bu tür bir eleştiri durumu söz konusu dahi değildir.

Bir taraftan da medyada yer alan cinayet haberlerinin öznesi olan kadınların gelinlik giyerek tedbirsiz davrandığı ve bununla birlikte tecavüze teşvik ettiği gibi birtakım detaylara yer verilmekte ve gelinliğe cinsel çağrışımında bulunan anlamlar yüklenip haber içerisinde bu biçimde yer almaktadır (Doğanay ve Kara, 2011: 87).

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Haberde Fotoğraf Kullanımı

Kadın temsili ile ilgili bir diğer sorun ise kadın bedeninin nesneleştirildiği görsellerdir. Hem yazılı hem de görsel basında kadınlara ayrılan kısım genellikle kadın bedenini teşhir etmek üzere doldurulmaktadır. Haber metinleri ise adeta görselleri kullanabilmek üzere üretilmiş bahane özelliği taşımaktadır. Kadınların toplumsal cinsiyet kalıplarını kırmak için verdikleri mücadele, medyanın kadına karşı tutumu göz önünde bulundurulduğunda umutsuz bir tablo oluşturmaktadır (Çelenk, 2010: 235).

Gazetelerin çoğunlukla tiraj kaygısı taşımaları nedeniyle etik kurallar dışı hareket ettikleri görünmektedir. Gazetelerin etik kurallara bağlı kaldıkları tek nokta şiddete maruz kalan çocukların görsellerinin yayınlanmaması durumudur. Kadınların cinsel obje olarak kullanılan canlandırma görsellerinin ise canlandırma olduğu mutlaka fotoğraf altı yazılarda belirtilmelidir. Aksi takdirde bu olguların ihlali önemli etik sorunlara neden olmaktadır.

Özellikle şiddet haberlerinin öznesini oluşturan kişilerin aileleri de düşünülerek haber yazımının gerçekleştirilmesi ve mağdur tarafın fotoğraflarına yer verilmemesi gerekmektedir. Bu fotoğrafların kullanılması durumunda ise buzlanarak kullanılması önem arz etmektedir. Haber detaylarında kişilerin psikolojisini etkileyecek ya da benimseme durumu oluşturacak biçimde değil, kişilerde bilinç oluşturacak olgular doğrultusunda verilmesi gereklidir. Benzer durumu yaşayan bir kişi haberde mağduriyetini giderecek devlet politikalarını ve uzman görüşlerine ulaşabilmelidir (Tekeli, 2016: 141).

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Haberde Özensiz Dil Kullanımı

Kadınlarla ilgili haberlerle ilgili özensiz dil kullanımı ya da canlandırmalar sorunlu bir diğer alanı oluşturmaktadır. Özellikle haber

başlıklarında görülen gelenek, töre ve namus terimleri cinayetleri meşrulaştıran bir kurgu içerisinde verilmektedir. Örneğin, “töre cinayeti” gibi yanlış kullanımlı ifadeler medyada sıklıkla karşılaşılan başlık türlerindendir. Benzer bir durum “kıskançlık” ifadesi için de geçerlidir. Kıskançlık cinayeti başlıklı haberlerde eşlerini öldüren kocalar “kurban” olarak addedilmekte kadınlara ise olumsuz bir rol yüklenmektedir. Kadın cinayetleri ile ilgili birçok haberde bu tür sıfatlarla karşılaşmak oldukça mümkündür (Çelenk, 2010: 233).

Haber ve toplumsal cinsiyet denilince özellikle bu konu başlığının haberde yansımaları oluşturan can alıcı noktası kadın cinayetleri noktasında kullanılan olay tanımlamaları ve başlıklar ilgi çekicidir. Birçok haberde ortak tanımlamalar kullanıldığı görülmüştür. “Vahşet”, “tecavüz dehşet,” ve “korkunç cinayet” gibi genel olay tanımlamaları kullanılmasının yanı sıra cinsiyet ayrımcılığının ve taraflı haberciliğin alenen ortaya koyulduğu; “Nakavt”, “Kadın dediğin dayak da yemeli”, “Kadın paylaşmasaydı kocası da dövmezdi”, “Tek suçlu tecavüzcü mü?” gibi başlıklara da rastlanmaktadır.

Toplumdan beslenen medya var olan gerçekleri, kendi ideolojisi doğrultusunda sunmakta ve kimlikleri betimlemektedir. Dolayısıyla medyayı pasif olarak alımlamakta olan kitlelerin tutum ve davranışlarında egemen ideolojinin istediği türden bir şekillenme görülmektedir (Kuruoğlu ve Akçora, 2017: 8). Medyanın haber içeriği belirlerken dikkate aldığı bir diğer konu ise siyasi aktörlerin sahip oldukları ideolojilerdir. Bu durum medya ve siyasi aktörler arasındaki simbiyoz ilişkiden kaynaklanmaktadır. Medya bu ilişki sonucunda hem ekonomik alanda hem de manevi alanda önemli bir statü sahibi olmaktadır. Siyasi aktörler ise medyanın kamuoyunu etkileme gücünden yararlanmaktadır. Siyasi aktörlere zıt görüşlerde yayınlar yapan medya kuruluşlarıyla karşılaşmak mümkündür. İdeolojilere bağlı olarak haber pratiklerinin de kadın konusundaki haberlerin ideoloji temelli olarak sunumunun değiştiği görülmektedir. Bunun en büyük göstergelerinden birisi ise kadın cinayeti haberlerine farklı ideolojilere sahip medya kuruluşlarında farklı biçimlerde yer verilmesidir. Örneğin Akit gazetesi kadın cinayeti içerikli haberlerine; “6284 zulmü bir can daha aldı. Evinden uzaklaştırılınca...”, “2019 yılında 550 bin baba evinden atıldı”, “6284 yuva yıkmaya devam ediyor” ve

“Yuva yıkan 6284’e Taksim’de protesto” gibi başlıklar kullanırken, Bir Gün gazetesi kadın cinayeti içerikli haberlerinde, “Alacağı cezayı hesaplayarak eşi ve baldızını kezzapla yaktı”, “Bir kadın daha ölüme sürüklendi”, “İlişki teklifini reddeden kadını öldürdü”, “Katillerden pişkin savunma” gibi başlıklar kullanmıştır.

“Devlet yine koruyamadı” gibi başlıklar, aynı sorun ile karşılaşan bireylere yaşadıkları şiddeti herkesten saklamaya yönlendirmekte ve şiddet üreticisi olan erkeğin eylemlerinin yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla failin yargı süreci takip edilmeli ve özellikle caydırıcı ağır cezalarla sonuçlanan yargılama süreçleri kamu ile paylaşılmalıdır (Tekeli, 2016: 141).

Kadın cinayeti haberleri medya tarafından “yine kadın cinayeti” gibi başlıklarla sunulmaktadır. Söz konusu sunum ile cinayetlerin bu sıklıkla yaşanmasına duyulan tepki ve öfkeye vurgu yapılırken kimi zaman bu olgu meşrulaştırılabilmekte, şiddete meyilli insanlar için yönlendirici bir nitelikte taşıyabilmektedir (Yegen, 2014: 19-20). Kadın cinayeti ya da kadına şiddet haberleri verilirken meşrulaştırıcı ya da gerekçelendirici ifadelerden kaçınılmalıdır.

Sonuç

Genel anlamda medya, özel anlamda da haberler kamusal bir gücü barındırmakla birlikte önemli bir sorumluluk da taşımaktadır. Medyanın, toplumda içerisinde kadınlar ve erkeklerin rollerini etkilemesinin yanı sıra toplumda yer alan çeşitliliği de yansıtmaya zorunluluğu bulunmaktadır. Toplum içerisinde bulunan bütün bireylerin haber değeri taşıyan birtakım olaylardan haberdar olmasını sağlar ve aynı zamanda toplumsal alanda tartışma zemininin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bahsi geçen görev gerçekleştirilmez ise olayların yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Bu durumun en net gözlemlenebileceği nokta ise kadınların haberlerdeki temsil sorunudur. Haber medyası, toplumsal çeşitliliği yok sayarak kadınlar ve erkekleri yanlış temsiliyle özellikler kadınların etkileneceği adaletsiz bir yöntem kullanmaktadır. Bu nedenle kadınlar kamusal alanda geri planda kalmakta ve kendilerini göstermelerinin önüne set çekilmektedir (Toker, 2013: 79-80).

Medya içerisinde belirli kalıp ve tiplerde insanlar yine sürekli belirli rollerde gösterilmekte ve medyayı takip eden insanlara da belli kalıplarda içerikler sunulmaktadır. Bu kalıplar, insanları hem başkalarını hem de kendilerini belirli şekillerde görmeye yönlendirmektedir. Kime ve neye değer vereceklerini, kime ve neye karşı çıkacaklarını öğretmekte ve dolayısıyla belirli görme biçimleri inşa etmektedirler (Söğüt, 2019: 215).

Kadınlar büyük bir çoğunlukla cinsellik, aldatılma ve kıskançlık gibi haberlerle birlikte medyada yer alabilmektedirler. Kadınlar ülke içerisinde yaşanan ekonomik veya siyasal gelişmelerden tamamen dışlanmış biçimde hatta çoğunlukla aldatan veya aldatılan şeklinde gündeme getirilmektedir. Kadınların medyaya yansıma şeklinin önüne geçme sürecinde kadın medya çalışanları da harekete geçmeli ve kadınların metalaştırılmasının önüne geçilmelidir. Sonuç olarak medyada kadınlar yalnızca cinsellikleriyle değil siyaset, ekonomi, spor ve kültür-sanat gibi toplumun her alanındaki başarılarıyla gündeme getirilmelidirler.

Öncelikli olarak şiddet konulu haberlerde olayın öznelinin ailelerinin hassasiyeti göz önünde tutularak haber yazımının ve fotoğraf kullanımının özenli gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Haberde yer alan ayrıntıların toplumu olumsuz etkileyecek olgular üzerinden verilmemesi gerekmektedir. Aksine, toplumu pozitif yönde etkileyecek, bilinç oluşumuna katkı sağlayacak biçimde verilmesi gerekmektedir. Haber içeriğinde, konu özelindeki benzer durumla karşı karşıya kalan bireye pozitif yönde katkı sağlayacak içerikler ve bilgiler aktarılmalıdır. “Devlet yine koruyamadı” gibi başlıklar, aynı sorunla mücadele etmeye çalışan bireylere güvensizlik ve korku ile yaşadığı veya yaşamakta olduğu her türlü olumsuzluğu saklamaya ve çaresizlik hissini kabullenmeye yöneltmektedir. Bu durum ise şiddetin üreticisi konumunda olan kişinin uyguladığı şiddetin yeniden üretimine neden olmaktadır. Faillerin hukuki süreçleri takip edilmeli ve özellikle caydırıcı cezalar kamuoyuyla paylaşılmalıdır ve ayrıca gazetecileri yetiştirmekte olan iletişim fakültelerinde toplumsal cinsiyet dersleri zorunlu olarak verilmeli ayrıca etik unsurların gazetecinin kendi vicdanında anlam bulması da önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akmeşe, Zuhul ve Deniz, Kemal (2015) Kadına Yönelik Cinsiyetçi Söylemin İnternet Haber Portallarında Yer Alma Biçimleri, Uşak Ün. Sosyal Bilimler Dergisi (8)1: 311-326.
2. Avcı, Fatma ve Güdekli, Ayşad (2018) Toplumsal Cinsiyet ve Medya İlişkisi: Yazılı Basında
3. Kadına Şiddet ve Kadın Cinayetleri Haberleri Üzerine Bir Analiz, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 4(2): 475-506.
4. Aziz, Aysel (1994) Medya Şiddet ve Kadın. Ankara: Şafak Matbaacılık.
5. Büyükbaykal Ilgaz, Ceyda (2012) Medyada Kadın Olgusu, İstanbul Ün. İletişim Fak. Derg. 0(28): 19-30.
6. Çelenk, Sevilay (2010) Kadınların Medyada Temsili ve Etik Sorunlar. Televizyon Haberciliğinde Etik, Ed. Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel, ss.229-236. Ankara: Fersa Matbaacılık.
7. Doğanay, Ülkü ve Kara, İlkay (2011) Tecavüzün Münferit Bir Olay Olarak Çerçeveselmesi:
8. Yazılı Basında Pippa Bacca Haberleri, Ankara Ün. İletişim Araş. Dergisi 9(1-2): 73-99.
9. Gül Sallan, Songül ve Altındal, Yonca (2015) Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki
10. Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetesi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (24): 168188.
11. Gürses, Fatma (2017) Kadın Cinayetlerinin Haber Söylemi: Münevver Karabulut ve Özgecan
12. Aslan Haberleri Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. Ankara Ün. SBF Dergisi, 3(72): ss.541-568.
13. Güzel, Ebru (2014) Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Medyanın Rolü. Global Media Journal 4(8): 185-199.
14. İmançer, Dilek (2006) Türk Medyasında Kadının Temsili. Medya ve Kadın. Ss.67-81. Ankara: eabil Yay..
15. İnceoğlu, Deniz Gökçe (2019) Medyada Cinsiyetçi Söylem Toplumsal Cinsiyetin Popüler İsimler Bağlamında Medya Yansıması, İstanbul Bilgi Ün. Sos. Bil. Ün. Yüksek Lis. Tezi.
16. İnci, Ülkü H. (2013) Basında Yer Alan Namus Cinayetlerinin Sosyolojik Analizi, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (2)3: 282-296.
17. İşliyen Şimşek, Fadime (2015) Şiddet Haberlerindeki “Mağdur Kadın” Miti Üzerine
18. Göstergebilimsel Bir İnceleme: “Habertürk Gazetesi Ş.E. Cinayeti Örneği”, Global Media Journal TR Edition (6)11: 478-496.
19. Köseoğlu, Mualla (2018) Kadına Yönelik Şiddet Sorununun Sosyalleşme Süreci ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi 19(42): 77-95.
20. Kuruoğlu, Huriye (2006) Türkiye’de Televizyon Ana Haber Bültenlerinde Haber Öznesi Olarak Kadın. Medya ve Kadın, Ed. Dilek İmançer, ss.237-272. Ankara: eabil Yayıncılık.
21. Kuruoğlu, Huriye ve Akçora, Elçin (2017) Türkiye’de Televizyon Ana Haber Bültenlerinde Haber Öznesi Olarak Kadın Kimliklerinin Kıyaslamalı İncelenmesi-2001 ve 2016. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 2(4): ss.1-26.
22. Mater, Nadire (2007) Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek. Kadın Odaklı Habercilik, Ed. Sevda Alankuş, ss.167-195. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
23. Söğüt, Fatih (2019) Yeni Medya ve Temsil: İnternet Gazeteciliğinde Toplumsal Cinsiyet Kimliklerinin Sunumu, Akdeniz İletişim Dergisi: 212-231.
24. Şahin, Zeynep Burcu ve Birincioglu, Yıldız Derya (2020) Toplumsal Cinsiyet ve Medya:
25. Şule Çet’in Şüpheli Ölümü Üzerine Haberlerin Eleştirel Söylem Analizi. Erciyes İletişim Dergisi (7)1: 189-216.

26. Tanrıöver Uğur, Hülya (2007) Medyada Kadınların Temsil Biçimleri ve Kadın Hakları İhlalleri. Kadın Odaklı Habercilik, Ed. Sevdâ Alankuş, ss.149-166. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
27. Tekeli Serdar, Esra (2016) Kadın Cinayetlerinin Haberleştirilmesi Bağlamında Medya Etiğimi
28. Yeniden Tartışmak: Habertürk Gazetesi Örneği, Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi 1(1): 129-142.
29. Toker, Huriye (2013) Fark Göremiyorum Ya Siz? Norveç ve Türkiye Haber Medyasında Kadının Sunumu, Yeni Düşünceler Dergisi (7): 77-94.
30. Yakıtlı Oğuz, G. (2010) Erkek Egemen Toplumda Gücün Kanıtı: Kadına Yönelik Şiddet ve Medyadaki Görünümleri. Ed: Ö. Özer, Medyada Şiddet Kültürü, İstanbul: Literatürk Yay..
31. Yegen, Ceren (2014) İnternet Haberciliğinde Kadın Cinayeti Haberlerinin Sunumu: Posta Gazetesi Örneği, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (4)3: 15-28.

COVID 19 SALGINI VE EĞİTİMDE BİLGİ AÇIĞI İLİŞKİSİ
Türkiye’de Yeni Medya Destekli Eğitim Sisteminin Bilgi Açığı Durumuna
Yönelik Bir Analiz

Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK⁷⁴, Banu COŞKUN⁷⁵

ÖZET

Türkiye’de 16 Mart 2020’den itibaren Koronavirüs (Covid 19) salgını nedeniyle okullar tatil edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı salgının sürecini yöneten Sağlık Bakanlığı ile de görüşerek okulları Eylül 2020’ye kadar kapatmıştır, ancak eğitimin televizyon ve yeni medya olanaklarıyla dijital platformlardan devam edeceği açıklanmıştır. Bu kapsamda 23 Mart 2020 itibariyle Millî Eğitim Bakanlığı, ‘#tatildegiluzaktanegitim’ sloganıyla EBA (eğitim bilişim ağı) sistemini dijital kaynaklarıyla devreye almış ve belirli saatlerde TRT üzerinden uzaktan eğitim uygulamasına geçmiştir.

Türkiye’deki güncel veriler ışığında eğitim sisteminde kullanılan yeni medya olanakları ve eğitim ortamındaki bireylerin bilgi açığı sorunları incelemenin ana konusunu oluşturmaktadır. Mevcut durum bu çalışmada betimlenmiş, eksikliklere ve sorunlara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

THE RELATIONSHIP BETWEEN COVID 19 PANDEMİC AND THE
KNOWLEDGE GAP IN EDUCATION
An Analysis of New Media Assisted Education System’s Knowledge Gap
Circumstance In Turkey

SUMMARY

Due to coronavirus pandemic, schools have been closed in Turkey temporarily beginning from March 16, 2020. As a result of meetings of The Ministry of National Education and Ministry of Health, schools have been closed until the end of September 2020, however it has been announced that education will continue on television and on digital platforms with new media opportunities. In this context, as of March 23, 2020, the Ministry of National Education has activated the EBA (education information network) system with its digital resources with the slogan "# not a holiday distance education" and started distance education over TRT at certain hours.

This study aims to analyze new media opportunities and information gap problems of individuals in the education system. The current situation is described in this study, and suggestions are made for deficiencies and problems.

⁷⁴ Prof. Dr., Ankara HBV Ün., Radyo Tel.ve Sin. Böl. Öğr. Üyesi, ORCID: 0000-0003-3619-4241

⁷⁵ Ankara HBV Ün., Radyo-Tel. ve Sin. Doktora Öğr.

Keywords: Knowledge Gap Theory, New Media, EBA, Distance Education

Giriş

Günümüz toplumunun gündelik hayatında teknolojik gelişmelerin etkisi giderek artmaktadır. Bu etkilerin en önemli alanı kuşkusuz iletişim yollarında ve araçlarında gerçekleşmiştir. İnsanoğlunun iletişim serüveni kendi varlığının başlangıcından bu yana tecrübelerle birikerek ilerlemiş, 21.yüzyılda ise geçmiş dönemlere nazaran daha hızlı ve farklılaşan bir iletişim biçimi doğmuştur. Bilgisayar ve internet teknolojisinin icadıyla dünyadaki geleneksel iletişim araçlarına yeni medya araçları eklenmiştir. İnsanların hayatına büyük bir yenilik getiren yeni medya ile artık haberin ve bilginin hızı dil, sınır, zaman engellerine takılmaksızın yayılma olanağı bulsa da bu durum her toplum için geçerli olamamaktadır. Dünya genelindeki çeşitli toplumlar ve toplumların kendi içerisindeki kesimleri arasında sosyoekonomik farklılıklar bunda başlıca etkindir. Buradan hareketle çalışmada yeni medya ve bilgi arasındaki ilişki, bilgi açığı kuramı ışığında ele alınmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın kapsamı yeni medya kullanımının, Türkiye’deki salgın günlerinde eğitim olanaklarında ne ölçüde etkin olduğu üzerinedir. Çalışmada öncelikle bilginin kısa bir kavramsal tanımına değinilmekte, sonrasında Türkiye’deki güncel veriler ışığında yeni medya olanakları ve eğitim ortamındaki bireylerin bilgi açığı sorunları incelenmeye çalışılmaktadır.

Bilgi Piramidi ve Kavramlar

Bilginin ne olduğuna dair insanlık tarihi boyunca felsefi düşünce ortamında çeşitli fikirler geliştirilmiştir. Felsefede, bilginin kaynağı ve niteliği üzerine gerçekleştirilen sorgulamalar sonucu epistemoloji olarak isimlendirilen bilgi felsefesi dalı oluşmuş, sosyoloji de ise bilgi sosyolojisi dalı ile bilginin toplumsal yönü ele alınmıştır. Diğer sosyal bilimler alanında bilginin toplumsal kökeni, hakikatle ilişkisi ağırlıkla Marksizm geleneği içerisinde ele alınırken, eleştirel kuramla birlikte bilginin içeriğinden ziyade biçimi, inceleme konusu olmuştur (Marshall,1999:66). Bu nedenle bilgi üzerine olan geniş çaplı çalışmaların neticesinde farklı dalların farklı bilgi tanımlaması söz konusudur. Ancak öz itibarıyla bir tanım yapılacaksa sözlük anlamıyla bilgi; insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü olarak tanımlanabilir. Tanımdan da yola çıkılarak bilginin anlık değil bir süreç ve emek sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

Bilginin kaynağına ve niteliğine dair ortaya konulan fikirlerle birlikte onun oluşum sürecine dair de yaklaşım modelleri söz konusudur. Bunlardan

birisi de ‘bilgi piramidi’ ya da ‘bilgi hiyerarşisi’ olarak adlandırılan bilginin oluşum modelidir. Bilgi piramidi şemasını oluşturan temel basamaklar veri, enformasyon ve bilgidir. En üst basamak olan bilgelik ise aklın olgunlaşması/bilgeliği yani insanın vardığı kâmil sonuç noktası olarak görülmektedir.

Şekil 1. Bilgi Piramidi

Bilgi piramidi literatürde üç bazen de dört basamak olarak geçmektedir. Bu piramidin en altında yer alan, bilgiye giden yolda ilk başlangıç noktasında ‘veri’ yer almaktadır. Veri sözlük anlamıyla; bir araştırmannın, bir tartışmanın, bir muhakemenin temeli olan ana öge, muta, donedir. Veri ham işlenmemiş niteliğiyle kendinden sonra gelen enformasyonun da oluşmasına kaynaklık eder. Nesnelerin, olayların ve çevrelerinin özelliklerini temsil eden rakamlar ve semboller olarak tanımlanan basamaktır (Henkoğlu,2019:137-138). Bu basamağın bir üstünde yer alan enformasyon ise sözlük anlamıyla danışma, tanıtma, haber alma, haber verme, haberleşmedir. Aynı zamanda bilgiden önce var olan, ona kaynaklık eden bir olgudur. Hey (2004:7)’e göre enformasyon ölçülebilir, nesnel, özerk bir nitelik taşır. Bilgi piramidinde bilginin bir önceki adımı olan enformasyon, bilgiye ulaşma yolunda kendinden önceki verilerin bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Enformasyonun işlenmesi ise bilgiyi doğurmakta, netice olarak bilgi insan emeğine ihtiyaç duymaktadır (Aslan,1991:15). Emek sonucu ortaya çıkan bilgi bu nedenle çağlar boyu önemli bir değer ve inceleme konusu olmaktadır. Üzerine çokça çalışmalar yapılmış bu basamaklar arasında, birbiriyle en çok karıştırılan ise enformasyon ve bilgi kavramlarıdır.

Burke’ye göre; bilgi enformasyondan, "nasılını bilme" "neyini bilme"den, açık seçik olan verili sayılandan ayrılabilmelidir. Yazara göre "enformasyon" terimi görece "çiğ", özgül ve pratik olanı anlatırken; "bilgi" ise "pişmiş", işlenmiş ya da düşünce ile sistemleştirilmiş olan anlamına gelmektedir (2001:12). Bilgiye ulaşmak için yeterli enformasyona sahip olmak, bununla birlikte bu enformasyonu işleyebilecek düşünsel bir yeterliliğe sahip olmak gerekmektedir. Enformasyon, insanoğlundan bağımsız, soyut bir şey iken bilgi, akılla ortaya konulan, bireyin fiziksel, biyolojik, psikolojik veya yerine göre toplumsal özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur (Cansever,2016:46-47). Dolayısıyla

bilgi; daha çok araştırma, insanın düşünsel süreci olarak olgunlaşan bir değer ile elde edilirken, enformasyon daha nesnel süreçlerle oluşarak insana ulaşır. Enformasyonu işlemeye ortaya çıkan bilgi fark yaratma anlamında da bir değer taşımaktadır. İnsanın ilerlemesini sağlayacak nitelikler bilgiye ulaşım sayesinde mümkün olmaktadır. Bilgiye ulaşmak ve ulaşmamak arasında ortaya çıkacak fark, iletişim bilimlerinde de araştırma konusu olan bilgi açığına neden olabilmektedir.

Bilgi Açığı Kuramı

İletişim alanında bilgi ve enformasyon üzerine birçok çalışma yürütülmüştür. Bilgi üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ağırlıklı, bilginin insan ve toplum üzerindeki etkisi ve niteliği üzerine olmuştur. Bu çalışmalardan birisi de günümüzde hâlâ günceliğini koruyan ‘bilgi açığı kuramı’dır. Bilgi açığı kuramı, Phillips J. Ticheneor, George A. Donohue ve Clarice N. Olien tarafından kaleme alınmış, 1970 yılında yayınlanan “Kitle Medyasının Akışı ve Bilgideki Farklı Büyüme” adlı çalışma ile ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucu ortaya çıkan kuram, ilk ortaya atıldığı 1970’lerde, yazılı basın özelinde oluşturulsa da daha sonra radyo ve televizyon için de uyarlanmıştır. Kuramın temel savına göre, toplumdaki bilgi artışı bireylerin sosyoekonomik düzeyine göre değişmektedir. Kitle iletişim araçlarıyla aktarılan bilgiye ulaşmada yüksek statüdeki kesimler alt kesimlere göre daha avantajlı konuma sahip (Mutlu,1998:63) iken daha aşağı kesimler için bu söz konusu değildir. Farklı kesimler arasında bilgiye ulaşmada ortaya çıkan bu ayrım bilgiye ulaştıkça açılmakta, bilginin sahipliği bakımından aradaki fark giderek artmaktadır. Yüksek gelire sahip, sosyokültürel anlamda gelişmiş kesimler daha avantajlı konumda bulunurken; daha geriden gelen kesimler bilgiye ulaşma yoksunluğu yaşamaktadırlar. Özellikle de bilimsel konularda bu açıklık artmaktadır (Yaylagül,2010:84). Bu noktada eğitim olanakları okullar önem kazanmaktadır. Günümüzde geleneksel eğitim kurumlarından olan okulların yanı sıra bilgiye ulaşmada yeni olanaklar ortaya çıkmakta, bilimsel kaynaklar bu sayede artmaktadır. Bu kaynaklardan birisi de teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği yeni medya araçları ve ortamıdır.

Yeni Medya Olanakları ve Bilgiye Ulaşma İmkânları

Tarih boyunca insanlığın geliştirdiği araçlar sayesinde enformasyon gibi bilgi de hızla yayılmış, toplumların gelişim ve dönüşümünde önemli etkilere yol açmıştır. Bilgi, yine insanoğlunun icat ettiği en ilkel araçtan en gelişmiş araca değin birikmiş bilginin sonucu neticesinde aktarılmış ve geniş coğrafyalara yayılmıştır. Her tür bilginin bir araç vasıtasıyla yayılımına matbaadan sonra en büyük katkılardan birini de gazete, sinema, radyo ve televizyon olarak adlandırılan kitle iletişim araçları sağlamıştır. Bu geleneksel medya araçları

hâlen etkin güçlerini korumakla birlikte yeni medya olarak adlandırılan bilgisayar ve internet ağlarının keşfi bu alana yeni bir alternatif getirmiştir.

Yeni medya, geleneksel medya olarak adlandırılan gazete, sinema, radyo ve televizyondan farklı olarak sayısal ağ temelli kodlama sonucu ortaya çıkan yeni bir iletişim mecrasıdır. Adeta ‘bedenin bir uzantısı/parçası’ haline gelen bilgisayar, internet ortamı, akıllı cep telefonları vb. diğer dijital teknolojiler yeni medya başlığı altında toplanabilir (Binark,2007:21). En önemli özellikleri karşılıklı etkileşime dayalı, zaman ve mekândan bağımsız sesin, görüntünün ve birçok verinin çoklu ortamlarda hızla yayılabilesidir. Aynı zamanda bu yenilik, bireylere geleneksel medyaya nazaran daha aktif ve etkin bir rol biçmektedir. Geleneksel kitle iletişim araçlarından yayılan, tek taraflı iletilen enformasyon ve bilgi yeni medya sayesinde karşılıklı özelliğine kavuşmuş, birey bilgiye ulaşım seçmede daha etkin bir konum kazanmıştır. Bununla birlikte geleneksel bilgi kaynakları olan kütüphanelerde ansiklopedilerde veyahut okullarda bilgiye ulaşım imkânı, internet olanaklarıyla dijital dünyaya kadar genişlemiştir. Artık yazılı bilgi kaynaklarından ansiklopedi kavramı biçim değiştirmiş, kütüphaneler çevrimiçi hizmet de vermeye başlamışlardır. Dolayısıyla artık günümüz teknolojisi geleneksel iletişim araçlarını da dönüştürerek yeni bir iletişim biçimi yaratmaktadır. Elektronik kitaplar, çevrimiçi (online) dersler, wikipedia gibi elektronik temelli ansiklopediler vb. vasıtasıyla geleneksel bilgi kaynakları dijital platformlarla farklı biçimler almaya başlamıştır. Böylece yaşamın her alanının vazgeçilmez bir parçası olan yeni medya, bilgiye ulaşma anlamında da sınırları kaldırmış, hızlandırmıştır.

Dijital gelişmelerle birlikte bilgi; farklı dillere coğrafyalara ulaşabilmekte, bilgisayar ve ağlar sayesinde her zaman ve şartta, mekân sınırına bağlı olmaksızın yayılabilmektedir. Buna karşın bilginin oluşuma ve erişimine katkı sağlayan teknolojik gelişmeler dünyadaki ve toplumlardaki her kesim için mümkün olamamıştır. J. Van Dijk bilgisayar ve internet erişimi ve yoksunluğunu ‘dijital bölünme’ olarak kavramsallaştırmakta ve buna yol açan nedenleri birkaç başlık altında sıralamaktadır. Bunlardan ilki maddi kaynak yokluğudur. Maddi kaynakların yetersizliği beraberinde teknolojik araçların yokluğunu doğurmakta, gelişen teknoloji karşısında geri kalmışlık durumuna neden olmaktadır. İkinci olarak zihinsel kaynak yokluğu sayılabilir. Bu durum gerekli teknolojik altyapı bilgisinin, kullanım becerilerinin yokluğudur. Bir başka yokluk ise kültürel kaynaklarının yokluğudur. Toplamların teknolojiye adaptasyonu ve kullanımını belirleyen kültürel koşullar, yetersiz eğitim bilgiye erişimde de eşitsizlikler doğurmaktadır (Van Dijk,2003: 315-316). Böylece yeni medya mecraları her ne kadar bilgiye erişim konusunda yeni olanaklar getirir de sayılan bu faktörler insanla bilginin buluşmasına engel oluşturabilmektedir. Özellikle de bilginin oluşması

ve yayılmasında etkin olan okul/eğitim sistemi dijital teknolojiyle buluştuğu zaman ortaya çıkan sonuçlar farklı toplum kesimleri arasında uçurum oluşturabilmektedir.

Bilgiye ulaşmada toplumdaki yetişkinler kadar çocuklar da dezavantajlı konumda bulunabilmektedirler. Bu dezavantaj bilgi ve teknolojinin buluştuğu noktada da görülebilmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu UNICEF (Dünya Çocuklarının Durumu Raporu 2017) çocuklar arasında oluşan dijital ayrımların kökeninin derinlerde yattığını vurgulamaktadır. Kurumun 2017 yılındaki raporuna göre, dünyada sosyoekonomik düzeyde gelişmiş ülkelerde internet kullanımı %81 iken Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde bu oran %40'lardadır. Az gelişmiş ülkelerde ise %15 gibi oldukça düşük bir oran söz konusudur. Rapora göre dijital bölünmeler maddi yoksunluklar bir yana kullanıcıların eğitim ve beceri düzeyleri ve kendi dillerinde içeriğin bulunma sayılarıyla da ilgilidir. Orta vadede çocuklar çevrimiçi bağlantıda olsa ve eğitim alanındaki zengin kaynaklara, küresel bilgi kaynaklarına tüm bu nedenlerden dolayı ulaşsa dahi bilgi fırsatlarından mahrum kalmaktadırlar.

Bilgi Açığı Kuramı Bağlamında Türkiye'de Yeni Medya ve Eğitimdeki Bilgi Açığı

Bilgi açığı kuramına göre; kitle iletişim araçlarıyla iletilen bilgi, toplumdaki farklı sosyoekonomik ve kültürel değerlere sahip bireyler arasında önemli ölçüde bilgi farklılıkları yaratmaktadır. Yüksek gelir sayesinde gerekli teknolojik materyale sahip, bununla birlikte medya araçlarını kullanabilme becerisi ve kültürüne vâkıf kitleler avantajlı konumda bulunmaktadır. Bu kesime nazaran sosyoekonomik koşullar bakımından dezavantajlı kesimler ise bilgiye ulaşabilmede geriden gelebilmektedirler. Söz konusu kuram daha çok geleneksel medya araçları özelinde geliştirilmiş olsa da benzer argümanlar yeni medya araçları için de söylenebilir. Bu yeni medyanın ulaştırdığı bilgiyi bazı toplumsal katmanlar daha geniş imkânlarla alabilmekte, bu yeterli imkânlarla sahip olamayan kesimler bakımından büyük farklılıklar yaratabilmektedir. Amerika'da yapılan bir araştırmada, sosyoekonomik seviye ve internet kullanımı arasındaki ilişki televizyon ve gazete kullanımıyla kıyaslandığında, internet ortamındaki dijital bölünme sonucu oluşan bilgi açığının daha belirgin bir şekilde arttığı ortaya konulmuştur (Güz ve Yanık,2017:10). Böylece internet kullanımı artışının, toplum kesimleri arasındaki bilgi eşitsizliklerini daha da artıracığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

Günümüzde özellikle geleneksel medya araçlarına nazaran yeni medya ortamında bireyler ve farklı toplumsal kesimleri arasındaki bilgi açığı daha çok

açılabilir. Bu durumun birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle yeni medya araçlarına nazaran geleneksel medya araçlarına maddi yönden erişim daha ekonomiktir. Aynı zamanda, araçları kullanım becerisi bakımından takip etmesi ve kullanımı yeni medya araçlarına göre daha basit düzeydedir. Gazete gibi bir medya aracı uygun fiyatlarla topluma ulaşabilmekte, radyo ve televizyon gibi geleneksel medya araç teknolojileri artık hemen hemen her evde yer almaktadır. Gazete için sadece okuryazarlık yeterliyken radyo televizyon için birkaç tuşu kullanabilmek yeterli olmaktadır. Oysaki bilgisayar, tablet, internet ağı sağlayıcıları gibi yeni medya araçlarının satın alma gücüne bağlı olarak maddi bedeli, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede oldukça yüksektir. Bununla birlikte kimi zaman bu araçların kullanımı karmaşıklaşabilmektedir. Bu nedenle toplumun her kesiminde bu olanaklara erişim kolaylığı bulunamamakta, bu durum da bilgiye erişimde kısıtlılığa neden olabilmektedir.

Yeni medya araçlarıyla bilgiye ulaşabilme ve bilgi açığının ilişkisine 2020 yılındaki salgın sonrası uygulanan uzaktan eğitim uygulamaları gösterilebilir. Salgın öncesi dönemde internet ve diğer araçlar bilgiye erişim olanağı sağlayan bir araştırma mecrası iken, 2020 yılının koronavirüs salgın hastalık döneminde eğitimin doğrudan verildiği bir biçime evrilmiştir. Okullu çocuklar için bilginin kaynağı bu dönemde okuldan, uzaktan eğitimin verildiği kitle iletişim araçlarına kaymıştır.

Salgın hastalığın küresel bir hâl almasıyla birlikte, dünya genelinde sıkı tedbirler uygulanmaya başlamıştır. Bunlardan birisi de okulların kapatılmasıdır. Çocukların hastalık karşısındaki kırılgan konumları nedeniyle kapatılan okullar, eğitime bir süre ara verse de kısa zamanda yeni medya olanaklarıyla uzaktan eğitime geçmiş, sistem bu sürece hızlıca adapte olmuştur. Ancak yeni medya imkânı, toplumların her kesimine eşit derece ulaşmamaktadır. Birleşmiş Milletlerin eğitim kültür ve bilim kuruluşu olan UNESCO salgınla beraber okulların kapatılmasının getirdiği olumsuzlukları bir rapor halinde yayınlamıştır. Rapora göre (Adverse Consequences of School Closures-2019) okulların kapanması toplumlar için yüksek sosyal ve ekonomik bedelleri beraberinde getirmiştir. Okulların kapanmasıyla eğitimde var olan eşitsizliklerin arttığı, ebeveynlerin özellikle de eğitim ve kaynak yetersizliği olanların bu süreçte zorlandıkları belirtilmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca dünya genelinde sıklıkla rastlanan salgınlar, yaşadığımız çağda 2019 yılının sonlarında ilk Çin’de ortaya çıkmış, bir iki ay içinde hızla dünyanın diğer kesimlerine yayılmıştır. Çin’den yayılan salgın koronavirüs hastalığı, Türkiye’de ilk defa 10 Mart 2020’de görülmüş, bu vaka dönemin Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından televizyon ekranlarından

topluma duyurulmuştur. İlk vakanın açıklanmasından 5 gün sonra ise ülkede ilk ölüm yaşanmış, ülke çapında sıkı tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir. Bu tedbirlerden biri de okulların kapatılmasıdır. Türkiye’de 16 Mart’tan itibaren koronavirüs salgını nedeniyle okullar kapatılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı salgının sürecini yöneten Sağlık Bakanlığı ile de görüşerek okulları fiziki olarak Eylül 2020’ye kadar kapatmıştır, ancak eğitimin televizyon ve yeni medya olanaklarıyla dijital platformlardan devam edeceği açıklanmıştır.

Bu kapsamda 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla Millî Eğitim Bakanlığı, ‘#tatildegiluzaktanegitim’ sloganıyla EBA (eğitim bilişim ağı) sistemini dijital kaynaklarıyla devreye almış ve belirli saatlerde TRT üzerinden uzaktan eğitim uygulamasına geçmiştir. EBA, Millî Eğitim Bakanlığının Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen Fatih projesi kapsamında çevrimiçi sosyal eğitim platformu olarak tanımlanabilir. Bu platformun amacı; okulda, evde, kısacası ihtiyaç duyulan her yerde bilgi teknolojileri araçlarını kullanarak etkili materyal kullanımını destekleyip teknolojinin eğitime entegrasyonunu sağlamaktır (fatihprojesi.meb.gov.tr). Fatih projesi uygulamasında, salgın nedeniyle okulların fiziki şartlarda eğitime devam edememesi dolayısıyla, içerik çeşitlenmesi artırılmış ve müfredata göre kapsamı genişletilmiştir. Bakanlık uzaktan eğitim uygulamasıyla her sınıf kademesine yönelik ders videolarının çekimlerini birkaç hafta içinde artırarak hızlandırmış, müfredata paralel giderek haziran ayı sonuna kadar bu eğitim yöntemini kullanacağını öğrenci ve velilere ilan etmiştir.

Şekil 2. Sayılarla Uzaktan Eğitim

Millî Eğitim Bakanlığı kendi internet sitesinde (meb.gov.tr) EBA sisteminin nasıl işlediğine dair öğrenci ve velileri güncel verilerle bilgilendirme yoluna gitmektedir. Bu medya ortamını kullanımda daha önce

bilgisi olmayan öğrenci ve veliler için kullanım grafikleri paylaşmakta, aynı zamanda sisteme dair çeşitli istatistikleri yine bu site üzerinden yayınlamaktadır. Bakanlığın paylaştığı önemli bir istatistik de salgın dönemindeki sisteme erişimde öğrencilerin teknolojik yeterlilikleri, sitenin ziyaret sayıları ve içerikteki bilgilerdir. Şekil 2’de yer alan ilk grafikte EBA TV olarak adlandırılan sistemin, 10 stüdyoda gerçekleştirilen 2315 ders videosu içerdiği bilgisi yer almaktadır.

Aynı zamanda eğitim videolarına ek olarak rehberlik, hobi, etkinlik videoları gibi içeriklerin de sistemde yer aldığı yazılmıştır. Böylece EBA ile sadece eğitim değil çocukların rahatlamasını sağlayacak etkinlikler ve yol gösterici rehberlik hizmetlerinin de geleneksel okul kurumlarına benzer biçimde oluşturulduğu gözlenmektedir. Şekil 2’deki diğer grafiklerde sistemin ziyaret ve tıklanma istatistikleri ve öğrencilerin teknolojik imkânlarla ne ölçüde sahip olduğu bilgisi yer almaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı istatistiklerine göre, yaklaşık 18 milyon öğrenci sayısına sahip eğitim sisteminde, 23 Mart ve 15 Mayıs 2020 tarihleri arası EBA sisteminden aktif olarak 6.973.352 öğrenci faydalanmış, Türkiye genelinde en çok ziyaret edilen 11. site konumuna gelmiştir. Fakat bakanlığın verdiği bu verilere göre örgün eğitim sistemindeki 18 milyon öğrencinin büyük bölümü bu uzaktan eğitim sistemine entegre olamamış, sadece 7 milyon öğrenci internet ağı üzerinden siteyi kullanmıştır. Yine bakanlığın verilerine göre EBA internet erişiminin %56’sı cep telefonlarından, %38’i bilgisayarlardan, %6’sı ise tabletlerden gerçekleştirilmiştir (yegitek.meb.gov.tr). Bakanlığın yayınladığı bu veriler Türkiye’nin henüz bilgisayar ve internet ağına sahiplikte gelişmiş ülkelere göre hayli geri kaldığını göstermektedir. Öğrencilerin çoğu, teknolojiyi ve bilgiyi takip etmekte gelişmiş teknolojilerden yoksundurlar. Cep telefonu sahipliği ise her ne kadar dijital olanaklar sunsa da bilgisayarın ve ona bağlı teknik donanımların verdiği olanakları sağlayamamaktadır. Akıllı telefonlar sadece video izleyip dersleri takip etmeyi sağlayabilmektedir. Ancak bilginin gelişmesini sağlayacak kapsamlı araştırma ve yazı yazma temelli ödev hazırlama bakımından öğrencileri kısıtlayabilmektedir. Bu nedenle, her ne kadar Millî Eğitim Bakanlığının verilerine göre telefonlarıyla sisteme erişenler erişemeyenlere göre avantajlı konumda olsalar da, bilginin işlenmesi ve iletilmesi bakımından daha gelişmiş teknolojik imkanlara sahip yaşlılarından geri kalmaktadırlar.

İnternet altyapısına kısmen erişebilenler ya da hiç sahip olamayanlar ise TRT televizyonlarından, kısıtlı zaman diliminde yayınlanan dersleri takip etmektedirler. Ancak televizyon aracı, yeni medyanın bilgiye ulaşım açısından zaman ve mekân sınırlamalarından bağımsız sağladığı özgürlüğü bu anlamda verememektedir. Bu da eğitimi bu platformlar üzerinden takip eden öğrenciler açısından bilgi açığı problemini doğurmaktadır.

Bilgiye ulaşabilmede televizyon ve yeni medya olanaklarını kullanabilenler arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Çünkü yeni medya teknolojileri destekli çalışmalar, dünya standartlarına uygun biçimde kullanıcı merkezli ve aktif öğrenme temelli ortamları hazırlama bağlamında

gelişmeye önemli katkılar sağlamaktadır (Türk ve Topçu,2016:462). Böylece dünyadaki bilgiye yetişebilen ve onu aktif kullanabilen öğrenci ve eğitim sistemi mümkün olmaktadır. Bununla birlikte ülkedeki bireyler arasında sosyoekonomik farklılıklar bu katkıları yetersiz bırakabilmektedir.

EBA sistemine erişimde Bakanlığın da yayınladığı istatistiklere göre öğrencilerin büyük bir kısmı (%56) uzaktan eğitim için yeterli teknolojik imkânlardan yoksundur. Sistem için gerekli yüksek kapasiteli bir internet ağı ve kendilerine ait bir bilgisayarları bulunmamaktadır. Bu nedenle de dijital eğitim sistemine erişim sağlayabilmek için kısıtlı mobil veriye sahip telefonlar kullanılmaktadır. Ancak bu imkân da olumsuz anlamda farklılıkları arttırmaktadır. Bu duruma bir örnek basında yer alan bazı haberler gösterilebilir. Salgın sürecinde okulların kapanmasıyla eğitime uzaktan devam etmek durumunda kalan çocuklar hakkında basında sıkça haberler yer almaya başlamıştır:

“Enes Karahasan, koronavirüs sürecinin devam ettiğini ve dersleri EBA üzerinden takip ettiğini söyledi. Evlerinin çukur bir alanda kalması nedeniyle internetin çekmediğini ifade eden Karahasan, "Kitabımı, defterimi, telefonumu çantama koyuyorum, 10-15 dakika yürüyorum. Buraya geliyorum, canlı dersimi telefondan açıp izliyorum. Sıklıkla buraya geliyorum. Buraya gelmediğimiz zamanlarda hayvan otlatmak için başka yerlere gidiyorum. Hayvan otlatırken ders çalışıyorum dedi.” (Hayvan otlatırken ders çalışıyorum, Habertürk Gazetesi).

“Kuyucuk İmam Hatip Ortaokulu öğrencisi 14 yaşındaki Fatma Aydın, kaz yetiştiriciliğinde Türkiye'nin önemli merkezi olan Kars'ta bir yandan babasının cep telefonundan EBA üzerinden derslerini dinliyor bir yandan da kaz yavrularını besliyor. 8'inci sınıf öğrencisi Fatma Aydın, okuldaki öğretmenlerinin hafta içi online anlattıkları dersleri, EBA TV üzerinden dinleyerek yanında bulundurduğu kalem ve defterle not alıyor. Babasının telefonundan online derslere katılan Fatma Aydın, telefon olmadığı zamanlarda da önceden işlediği konuları tekrar ediyor.” (Derslerini kaz ve kuş sesleri arasında EBA'dan takip ediyor, Hürriyet Gazetesi).

Türkiye yüksek okullaşma oranı bakımından iyi bir durumda olsa da eğitim kademelerinin çoğunda finansman yetersizlikleri, öğretmen sayılarındaki yetersizlikler, bina ve tesis eksiklikleri ve çok ciddi araç-gereç, laboratuvar donanımı bilgisayar ve kütüphane yetersizlikleri vardır (Gedikoğlu,2005: 72). Bu şartlar eğitim sisteminin eksiklikleri ve bilgi açığına neden olabilen faktörler iken diğer taraftan öğrencilerin yaşadıkları şartlar bakımından da çeşitli yetersizlikler bulunabilmektedir. Türkiye’de her ne kadar dijitalleşme ve internet altyapısının kurulması anlamında önemli ilerlemeler kaydedilse de hâlâ bu gelişmelerin tam ulaşmadığı yerleşim yerleri söz konusudur. Kimi merkeze yakın kırsal bölgelerde internet ağı bağlantısı gerekli verimi sağlayamamakta kimi bölgelerde ise mobil bağlantılar için gerekli sinyal bağlantısı tam alınamamaktadır. Habertürk gazetesinde çıkan haberde kırsal alanda yaşayan

öğrencinin internet bağlantısına ulaşma yoksunluğu buna örnek gösterilebilir. Çoğu kırsal alanda coğrafi şartların getirdiği zorluklar ve yatırımların eksikliği buna neden olabilmektedir.

Söz konusu haberlere konu olan çocuklar salgın döneminde bir yandan uzaktan derslerini takip ederken, diğer yandan çoğu yaşatlarının aksine, çalışarak çiftçi ve hayvan yetiştiricisi olan ailelerine yardım etmektedirler. Habere konu olan iki çocuk da Millî Eğitim Bakanlığının istatistiklerinde yer alan cep telefonlarıyla sisteme giren öğrencilere örnektir. Kimi zaman yaşadıkları coğrafya nedeniyle internet ağında bağlantı sıkıntısı çekmekte ya da kendi telefonlarına sahip olamadıkları için fırsatını bulurlarsa ebeveynlerinin telefonlarını kullanmaktadırlar. Söz konusu şartlar da farklı koşullarda bulunan öğrencilerle aralarında bilgi açığı oluşturabilmektedir.

EBA sistemini etkin kullanabilme bakımından, öğrencilerin maddi koşulları dolayısıyla gerekli teknolojik araçlara ve imkânlarla sahip olamayışları bunlara sahip olan yaşatlarına göre onları geride bırakabilmektedir. Bu konuda, eğitim alanında çalışmalar yapan New York Üniversitesi'nden öğretim üyesi Prof. Selçuk Şirin de belirgin farklılıkların öğrencilerin arasındaki başarı ve bilgi makasını arttıracığı yorumunu yapmıştır.

"Okullar kapalı kaldığı her gün yoksul çocuklarla varlıklı çocuklar arasındaki fark açılıyor demektir. Adına "tatilde öğrenme kaybı" dediğimiz bu kavramı Covid-19 krizinde okul dışı zamanda öğrenme kaybı olarak yeniden tarif etmek gerekiyor. Uzaktan öğrenme maalesef okulda öğrenmeye göre daha sınıfsal bir makas", diyor Prof. Şirin, "Evinde bilgisayar, geniş bant internet, kitaplık, eğitilmiş bir yetişkin olan çocuklar bir adım öne geçecek. Bu saydıklarına sahip olmayan çocuklar bir adım daha geriye düşecek. O nedenle keşke her öğrenciye bir tablet ve bir de ücretsiz internet bağlantısı hemen acil olarak sunulsa" (Uzaktan eğitim dijital uçurumu derinleştiriyor mu? İnterneti olmayan öğrenci nasıl eğitim alacak? www.euronews.com).

Eğitim bilimci Şirin'in aradaki açılan makasa bir önerisi, öğrencilere ücretsiz internet bağlantısı sunulması olmuştur. Böylece sosyoekonomik farklar bir ölçüde eğitime ulaşabilme adına giderilebilecektir. Bu öneriye benzer bir uygulama Türkiye'de 13 Mayıs 2019 tarihinden itibaren uygulamaya geçmiştir. Salgının ortaya çıkmadığı dönemde, GSM operatörleri ve Millî Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan anlaşmaya göre, öğrencilere çevrim içi sosyal eğitim platformu Eğitim Bilişim Ağı'na aylık 3 GB'ye kadar ücretsiz erişim imkânı sağlanmıştır.

Salgın dönemindeki uzaktan eğitim sürecinde, EBA uygulamasının başlamasından bir süre sonra, mobil cihazlarıyla sisteme girebilen öğrenci ve velilerden internet kota imkânlarının yetersizliği yönünde şikayetler oluşmaya başlamıştır. Bunun üzerine devlet yetkilileri ve GSM operatörlerinin yaptıkları

yeni anlaşıma gereği, tüm EBA içeriklerine aylık 6 GB'a kadar ücretsiz erişim imkânı sunulmuştur. Ancak internet kotalarının büyük bir çoğunluğunun video izlemede harcanması, bir aylık sunulan bu ücretsiz erişim hakkında yetersizliğe yol açabilmektedir. Van Dijk(2003)'ın dijital bölünme kavramını anlatırken bireylerdeki maddi kaynak/materyal yoksunluğunun olumsuz sonuçları bu anlamda öğrenciler arasında bilgi açığına neden olabilmektedir.

Öğrenciler arasında bilgi açığına neden olan bir başka faktörde eğitim ve teknolojiye hızla adapte olabilecek, teknolojiyi etkin kullanabilen aile faktörüdür. Özellikle de küçük yaşlardaki öğrencileri EBA sistemine hazırlayan ebeveynler teknolojik araçları kullanmada yetersiz, kültürel olarak da mesafeli ise eğitim anlamında öğrencilerde diğer yaşlılarına göre geri kalma söz konusu olabilmektedir. Eğitimli ve eğitim düzeyi düşük ebeveynlerin çocukları üzerindeki olumlu katkıları bu nedenle farklılaşmaktadır. Bu durum da daha düşük eğitime, maddi olanaklara ve teknolojik beceriye sahip ebeveynlerin çocuklarını, bu konuda daha ileri ebeveynlere sahip olan çocukların gerisinde bırakmaktadır. Yeterli medya olanaklarından yoksun böylece bilgiye ulaşabilmeye geriden gelen çocuklar ile kendi bilgisayarına internet ağına sahip çocuklar arasında bilgi açığı oluşmaktadır. Oysaki 'Dünya standartlarında eğitimde imkân ve fırsat eşitliğinin teknolojik iyileştirmenin kişiselleştirilerek yapıldığı bir eğitim öğretim ortamı, bireysel bilincin ve farkındalığın pozitif gelişmesi öğrenmeyi, öğrenme üzerine daha fazla düşünmeyi sağlamaktadır' (Türk ve Topçu,2016:463). Böylece çocuklar dünyadaki yaşlılarıyla eğitim ve bilgi anlamında rekabet edebilecek bir konuma gelebilecektir.

SONUÇ

Toplumda son derece önemli yere sahip kitle iletişim araçlarının çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevlerden birisi de onun haber verme ve bilgilendirme işlevidir. Bu işlevi üzerine sosyal bilimler alanında birçok çalışma yürütülmüş, çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bu çalışmalardan birisi de 'Bilgi Açığı Kuramı'dır. 1970 yılında geliştirilen bu kuram, ağırlıklı yazılı basın üzerine yürütülmüşse de daha sonra bu kuram ışığında çalışmalar diğer kitle iletişim araçlarına da genişlemiştir. Hipoteze göre kitle iletişim araçları, farklı ekonomik ve sosyal kesimlere eşit biçimde ulaşamadığı için bilgi edindirme işlevini de her toplumsal kesim için tam yerine getirememektedir.

1990'lardan itibaren iletişim alanında teknolojinin gelişmesi sonucu yeni medya araçları gündelik hayata hızla girmeye başlamıştır. Geniş bant internet ağlarının yaygınlaşması, bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ve buna bağlı diğer dijital gelişmelerin hızla ilerlemesi bilginin yayılımını da hızlandırmıştır. Ancak dünyada ve tabii ki Türkiye'de bu araçların yaydığı bilgi her toplumsal kesime

eşit ulaşamamaktadır. Bilgi açığı kuramının geleneksel medya için gerçekleştirdiği argümanlar yeni medya araçları içinde geçerlidir. Bilgi farklı gelire ve sosyokültürel şartlara sahip toplumsal kesimler için eşit dağılmamaktadır. Bunun nedenleri arasında gerekli internet altyapısına ve bilgisayar, tablet, telefon gibi teknolojik araçlara sahiplikte yetersizlik başta gelmektedir. Bir diğer neden ise bu teknolojileri kullanabilme yetisi ve kültürel mesafe sayılabilir.

Bu çalışmada bilgi açığı kuramı ve yeni medya bağlamında ele alınan Uzaktan Eğitim Sistemi buna önemli bir örnektir. EBA olarak adlandırılan uzaktan eğitim sistemi televizyon ve yeni medya araçları üzerinden yürütülmektedir. Öğrencilerin internet ortamında bu sisteme erişimi için yeterli bir ağ bağlantısı, bilgisayar, tablet veya cep telefonu gerekmektedir. Aynı zamanda bu araçları ve sistemi kullanabilecek beceri ve ebeveyn bilgisi önem taşımaktadır. Ancak Millî Eğitim Bakanlığı'nın istatistik verilerinde ve basında yer alan haberlerde görüldüğü üzere bu araçlara sahiplik ve kullanım düşük kalmaktadır. Toplamda 18 milyon kadar öğrenciden oluşan eğitim sisteminden sadece 6.973.353 kişi aktif olarak bu sistemi kullanabilmektedir. Bunlarında yalnızca %38'i kendi bilgisayarından sisteme giriş yapmaktadır. Öğrencilerin büyük bir kısmı cep telefonlarından kısıtlı bir olanakla bu eğitim sistemine ulaşabilmektedir. Öğrenciler arasında yeni medya kullanımı ve bilgiye erişim arasında bu nedenle farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Teknolojik araçlara sahiplik ışığında herhangi bir sorunu olmayan öğrenciler sisteme her zaman giriş yapabilir ve bilgiye ulaşabilme imkanına sahip iken, yeterli maddi ve teknolojik imkânlardan yoksun veyahut ebeveynlerinin teknolojiyi kullanabilme becerisi yetersiz öğrenciler, bilgiye ulaşmada geriden gelmektedirler. Bu nedenle de farklı toplumsal kesimlere mensup çocuklar arasında bilgi açığı oluşabilmektedir.

KAYNAKLAR

1. Aslan, H. (1991). 'Epistemik Cemaat', Yayınlanmış Doktora Tezi <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/19854.pdf> adresinden 24.05.2020 tarihinde alınmıştır.
2. Binark, M. (2007). 'Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorunlar ve Yöntem Sorunu', (Ed. Binark, M), İçinde *Yeni Medya Çalışmaları*. Dipnot Yayınları
3. Burke, P. (2001). *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
4. Cansever, B. (2016). Bilgi Toplumunda Kavram Kargaşası: Bilgi mi? Enformasyon mu?, *Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı* s.41-50
5. Gedikoğlu, T. (2005). 'AB sürecinde Türk Eğt. Sis.: Sorunlar ve Çözüm Önerileri'. *Mersin Ün. Eğt. Fak. Derg.*, 1(1) s.66-80.
6. Güz, N., ve Yanık, H.B. (2017). 'Bilgi Açığı Hipotezi ve Yeni Medya'. *Yeni Medya Derg. Sayı:2*, s.1-14
7. Henkoğlu, T. (2019). 'Bilgi Saklama Süreçlerinde Yapay Zekâ Sistemlerinin Kullanımına Yönelik Risk Değerlendirmesi'. *Arşiv Dünyası Dergisi* 6(2), s.134-147
8. Hey, J. (2004). 'The Data, Information, Knowledge, Wisdom Chain: The Metaphorical Link' <http://www.dataschemata.com/uploads/7/4/8/7/487334/dikwchain.pdf> adresinden tarihinde alınmıştır.
9. Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları

10. Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları
11. Türk, M.S. ve Topçu, Z. (2016). 'Dijital Çağ Okuryazarlığı Bağlamında Yeni Medya Becerileri'
12. *Yeni Türkiye Dergisi Bilim ve Teknoloji Özel Sayı 2*, s.459 [https://www.academia.edu/ 31084121/ Dijital_%C3%A7a%C4%9F_OKURYAZARLI%C4%9EELAMINDA_YEN%C4%B0_MEDYA_BECER%C4%B0LER%C4%B0_k_1_.pdf?auto=download](https://www.academia.edu/31084121/Dijital_%C3%A7a%C4%9F_OKURYAZARLI%C4%9EELAMINDA_YEN%C4%B0_MEDYA_BECER%C4%B0LER%C4%B0_k_1_.pdf?auto=download) adresinden 27.5.2020 tarihinde alınmıştır.
13. Van Dijk, J. (2006). 'Digital Divide Research, Achievements and Shortcomings'. *POETICS* 34, s.221-235
14. Yaylagül, L. (2010). *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Dipnot Yayınları
15. İnternet: MEB <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/icerik.html> adresinden 25.05.2020 tarihinde alınmıştır.
16. İnternet: Milli Eğitim Bakanlığı
17. <https://yegitek.meb.gov.tr/www/sayilarla-uzaktan-egitim-23-mart-15-mayis-2020/icerik/3047> adresinden 25.05.2020 tarihinde alınmıştır.
18. İnternet: 'Hayvan otlatırken ders çalışıyorum,' Habertürk Gazetesi
19. <https://www.haberturk.com/eba-dan-canli-derslere-katilabilmek-icin-her-gun-1-kilometre-yuruyor-2684825> adresinden 25.05.2020 tarihinde alınmıştır.
20. İnternet: 'Derslerini kaz ve kuş sesleri arasında EBA'dan takip ediyor', Hürriyet Gazetesi
21. <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/derslerini-kaz-ve-kus-sesleri-arasinda-ebadan-takip-ediyor-41521887> adresinden 25.05.2020 tarihinde alınmıştır.
22. İnternet: 'Uzaktan eğitim dijital uçurumu derinleştiriyor mu? İnterneti olmayan öğrenci nasıl eğitim alacak?', www.euronews.com
23. <https://tr.euronews.com/2020/04/17/uzaktan-egitim-dijital-ucurumu-derinlestiriyor-mu-interneti-olmayan-ogrenci-nas-l-egitim-a> adresinden 27.05.2020 tarihinde alınmıştır.
24. İnternet: UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu Dijital Bir Dünyada Çocuklar Rapor-2017
25. http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/SOWC_2017_SUM_TR.pdf
26. İnternet: UNESCO 'Adverse Consequences of School Closures-2019'
27. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences>

Uluslararası Basının COVID-19 Haberlerinde Kullandığı Türkiye Görsellerinin Çerçeveleme Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi

Zahit Ali KİLİT⁷⁶
Mehmet Sezai TÜRK⁷⁷

ÖZET

Medya ister geleneksel ister yeni medya araçları üzerinden olsun bilgi aktarımı yaparken veya haberleri oluştururken bilinçli olarak seçme ve yerleştirme işlemi yapmaktadır. Çerçeveleme olarak tanımlanabilen bu süreç iletişim bilimlerinin inceleme alanına girmektedir. Özellikle haberi üretenlerin sahip olduğu bilişsel çerçevelerin habere nasıl yansıdığı, haberi alan okuyucunun kendi bilişsel çerçevesinden nasıl geçirdiği ve haberin sunuluş biçiminin ne etki yaptığı gibi konular, çerçeveleme çalışmalarının ilgi alanındadır. Bu bağlamda çalışmada uluslararası medya organlarının ürettikleri kimi haberlerde, haber metninden bağımsız olarak Türkiye’ye ait görsellere yer verdikleri görülmüş ve bu haberlerden seçilen örnek üzerinde görsel çerçeveleme analizi yapılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışma sonucunda sunulan haber çerçevelerinin sunuluş biçimlerinin tesadüfi veya sehven olamayacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, COVID-19, Çerçeveleme Kuramı, Uluslararası medya, Haberin Nesnelliği

A framing analysis of international media news (but not related to Turkey) linked with covid-19 that presented with Turkey photos.

ABSTRACT

The media consciously selects and places them when transmitting information or creating news, whether through traditional or new media. This process, which can be defined as framing, falls within the field of communication sciences. The effects of the cognitive frameworks of news producers on the news, how the reader perceives the news with their own cognitive frameworks, and the way the news is presented are within the scope of framing theory. In some news reports in the international media were used photographs taken in Turkey. These photos although it is not related to Turkey, was used for the coronavirus news. Samples selected from these news items were subjected to visual framing analysis. As a result of the study, it was evaluated that the presentation of the news frames presented could not be accidental or unintentional.

Keywords: Coronavirus, COVID-19, Framing theory, international media, news objectivity

⁷⁶ Ankara HBV Ün., Radyo TV ve Sinema A.B.D. Doktora Öğr. ORCID: 0000-0001-8442-0421

⁷⁷ Prof. Dr., Ankara HBV Ün. Radyo Tel. ve Sin. Böl. Öğr. Üy., ORCID: 0000-0003-3619-4241

1-Giriş: Kuramsal Çerçeve

20. yüzyılın ilk yarısındaki güçlü etki paradigmasından farklı olarak, medyanın uzun erimli, dolaylı ve salt davranışsal olmayan etkilerini açıklamaya çalışan bir dizi kuram ortaya çıkmıştır. (Özçetin, 2018). 1960'lara gelindiğinde medyanın etkilerini daha kapsamlı tespit etmeye çalışan Gündem Belirleme, Çerçeveleme Kuramı, Bağımlılık Kuramı, Suskunluk Sarmalı, Ekme Kuramı ve Kültürel Göstergeler gibi yeni kuramlar bu kapsamdadır (Yıldırım, 2020).

İnternet, yayın materyalinden, profesyonel olarak üretilen internet dizilerine, kullanıcı tarafından üretilen içeriğe kadar her türden görsel-işitsel medya ile etkileşimde bulunmak için önemli bir alan haline gelmiştir. Yeni Medya mecraları olan sosyal ağlarda bireysel olarak ağ içinde sosyalleşme amaçlı yapılan gündelik içerik üretimlerinin yanı sıra, bu ağların toplumsal düzeyde haber iletimi, kültür sanat paylaşımları, siyasi propaganda, kriz yönetimi, aktivizm gibi birçok alanda da kullanıldığı görülmektedir (Akmeşe & Deniz, 2017).

Medya kuruluşları dünyada her gün gerçekleşen çok sayıda olaydan belli başlılarını haberleştirerek “nesnellik” vurgusuyla okuyucuya/izleyiciye sunmaktadır. Medyanın “en doğru”, “en tarafsız”, “en gerçek” haberi verdiği yönündeki iddiası iletişim alanında tartışılan temel konulardan birini oluşturmaktadır (Saraç, 2018).

Medya içeriklerinin üretimi, dağıtımı ve tüketimi var olan ekonomik ve siyasal sistemden bağımsız değildir. Medya ürünlerinin üretim sürecinde güç ilişkilerinin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Reklam verenler, güçlü haber kaynakları, siyasi kurum ve kuruluşlar da içeriği biçimlendiren aktörlerdendir. Medya tarafından üretilen ve dağıtılan içerikler şüphesiz ki insanların belli ihtiyaçlarını karşılamada belli bir faydaya sahiptirler. Bu ihtiyaçlar, bilgi alma, haber alma, eğlenme, haz alma gibi sayısız faydayı içerebilir. Bu doğrultuda medya kuruluşları tarafından biçimlendirilen haber çerçeveleri ideolojik olarak üretilmekte, toplumdaki güçlü ekonomik, siyasal ve kültürel aktörlerin durum tanımlarını ve yorumlarını haber çerçevelerine taşıyarak, toplumsal bir gerçekliği egemen görüş doğrultusunda inşa etmektedir (Saraç, 2018).

Bu açıklamalar doğrultusunda çerçevelemenin tanımı, kuramın gelişimi ve uygulanmasıyla örnek bir görsel çerçeveleme analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu analiz yapılırken Rodriguez ve Dimitrova'nın 2016 yılında yayınlanan The Levels of Visual Framing makalesinde önerilen adımlar uygulanmıştır.

2- Çerçeveleme Kuramı

Akademik alanın psikoloji, sosyoloji, politik bilimi, iletişim ve medya çalışmaları gibi pek çok alanında çerçevelemenin öneminin farkına varılmıştır (Demir, 2010). Çerçeve ve çerçeveleme konsepti günümüzde gerek betimleme gerekse çözümleme amaçlarıyla toplum bilimleri ve psikoloji dilbilim ve söylem analizi iletişim ve medya araştırmaları, siyaset bilimi olmak üzere çeşitli alanlarda sıklıkla kullanılmaktadır (Güran & Özarslan, 2015).

Çerçevelemenin tanımlarına bakıldığında, “olay ve konunun çeşitli yönlerini belirleme”, “organize etme”, “kimin veya neyin sorumlu olduğunu belirtme”, “çözüm ve değişiklik önerileri sunma” gibi niteliklere sahip olduğu görülmektedir (Özer, 2012).

“Çerçeveleme sosyal gerçeklik inşasında kritik elementtir. Çünkü algıları şekillendirir ve enformasyonu işlemede içerik sağlar. Bir doğa resmini çerçeveleyen çerçevenin yaptığı gibi stratejik iletişimciler bazı noktalara odaklanıp diğer özellikleri çıkartarak bir konunun belirli parçalarının göze çarpmasını sağlamak için mesaj çerçevelerini kullanırlar” (Hallahan, 1999).

Entman’a göre (1993) “çerçevelemek”, bir sorunun belirli bir şekilde tanımlanmasını, istenen nedenselliklerin kurulmasını, tercih edilen ahlaki değerlendirmelerin yapılmasını ve istenen çözüm önerilerinin gündeme gelmesini sağlamak amacıyla, algılanan gerçekliğin bazı bölümlerini seçmek ve bir iletişim metninde daha önemli hale getirmektir.

Sosyal ve beşeri bilimlerin her alanında rastlanan çerçeveleme fikrini ortaya atan ilk kişi dilbilimci ve sosyolog Erving Goffman olmuştur (Demir, 2010). Kuramının temelleri Heider ve Simmel’in psikoloji deneylerine ve Goffman’ın çerçeveleme üzerine sosyolojik analizlerine dayanmaktadır (Özçetin, 2018). Goffman’a göre birey, günlük yaşamda durumları, eylemleri, rolleri ve insanları tanımlayıp tasnif etmek için zihninde hazır bulunan beklentiler takımından yararlanmaktadır. Bu bağlamda çerçeveler olayları anlamlı kılarak deneyimleri bir düzen içinde organize eder ve eyleme amaç ve hedef kazandırmaktadır. Başka bir deyişle çerçeveler, insanların, kendi çevrelerinde akan bilgiyi bulmalarına, anlamalarına, tanımlamalarına ve etiketlemelerine (yaftalama) imkan tanımaktadır (Goffman, 1974). İnsanlar kendi yaşamlarını anlamlandırmak için sınıflandırmakta ve yorumlarda bulunmaktadırlar. Çerçeve diye bilinen yorum şemaları, bireylerin olayları ve bilgi parçalarını algılamalarına ve tanımlamalarına imkan sağlamaktadır (akt. Demir, 2010).

Bateson (1972) çerçeveyi, anlamlı eylemler veya mesajlar sınıfı olarak tanımlamaktadır. Kavramı bir ‘resim çerçevesi’ üzerinden açıklayan Bateson,

mesajların çerçevelenmiş resimler gibi olduğunu belirtmektedir. Gitlin (1980) çerçevelemeyi “ısrarlı seçme”, “vurgu” ve “dışarıda bırakma” olarak tanımlamıştır. Ona göre haber çerçeveleri baskın ideolojinin taşıyıcısıdır ve baskın ideolojiyi yeniden üreterek ve toplumsal uzlaşmayı sağlayarak meşrulaştırmaktadırlar. Gamson ve Modigliani (1989) de haber metinlerinin düzenlenmesinde belli çerçevelerin seçilmesine, öne çıkarılmasına ve belli çerçevelerin dışarıda bırakılmasına dikkat çekerek çerçevelemeyi, bir konuya anlam veren “yorumlayıcı paketler” olarak tanımlamışlardır (Saraç, 2018). Onlara göre (1987) çerçeveleme, düzenleyici ana fikir ya da anlamı sağlayan olaylar dizisidir (akt. Demir, 2010).

Çerçeveleme kuramı medyanın, özellikle de haberlerin, insanlara belirli konular hakkında ne şekilde düşünceleri gerektiğini söylediğini iddia etmektedir (Özçetin, 2018). Medya belirli olayları belirli şekillerde tanımlayarak, olaylar arasında ilişkiler kurarak ve bu olayları birbirine bağlayarak insanların algı ve tutumlarını etkilemektedir (Yıldırım, 2020). Hikaye konusu ne olursa olsun çerçeveler bilinçli olarak tasarlanmış güçlü söylemsel ipuçlarıdır (D’Angelo, 2002). Tıpkı ressamların izleyicisinin resmi en doğru şekilde göreceği çerçeveyi seçmesi gibi gazeteciler de (çoğunlukla bilinçaltı olarak) siyasal dünyayı tanımlarken izlerkitlenin konuları ve politikaları nasıl yorumlayacağı ve değerlendireceği üzerinde etkisi olan imge ve kelimeleri seçmektedirler (Tewksbury & Scheufele 2009).

İktidar, kitle iletişim araçları üzerinden, kamusal tartışmaların çerçevesini ve gündemini belirleyerek, bu konuları kamu gündeminden uzaklaştırma yeteneğine sahiptir. Medya içeriklerinde dışarıda bırakılanlar, neyin hakim güç/iktidarlar tarafından önemli ve ayrıcalıklı olduğuna ilişkin tartışmalara izin verilen terimlerin neler olduğuna ilişkin bir çerçeveleme sağlamaktadır (Nalçacıoğlu, 2010).

Medya, bireylerin ve toplumların düşünce ve kanaatlerinin oluşumunda önemli bir konuma sahiptir (Çetin, 2016). Medya, yer verdiği olay ve olgulara belli anlamlar yükleyerek biçim vermekte ve böylece egemen sınıfın ideolojisinin topluma yayılmasını sağlamaktadır. Örneğin haber medyası olayların seçilmesini, çerçevelenmesini, tanımın oluşturulmasını ve karşıtların belirlenmesini sağlamaktadır. Yani, medya seçme, dışarıda bırakma, bazı noktaları ön plana çıkarma, çerçeveleme gibi haber üretim sürecinin rutin pratikleri ile gerçekleri ideolojik olarak yeniden inşa etmektedir (Yaylagül, 2006). Medyanın alımlanması (izleme ve anlamlandırma) insanların günlük amaçlı yaşamlarının bir parçasıdır. İnsanlar medya mesajlarını (kodlanmış sembolik ürünleri) sahip oldukları ideolojik çerçeve, o anki deneyim ve amaçları bağlamında yorumlamaktadırlar (Erdoğan & Alemdar, 2010).

Çerçeveler hem bir şeyin kendisini hem de o şeyin algılanma şeklini yapılandırmaktadırlar (Ensink & Sauer, 2003). Çerçeveler, sosyal etkileşim alanı içindeki çerçeveleme sürecinin dinamik yapısı gereğince siyasi, kültürel, toplumsal, ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin getirdiği toplumsal uzlaşım alanlarındaki dönüşümlere bağlı olarak zaman zaman kısmi değişikliklere uğrayabilmekte ya da tamamen değişebilmektedir (Durur, 2011).

Pan ve Kosicki (1993) öne çıkartılmış imgelerin bireyin bilişsel kaynaklarında daha büyük yer aldığını ve bu öne çıkartmayla imgelere daha büyük bir etkinlik kazandırdığından bu imgelerin bir sonraki düşünce sürecini daha fazla etkilediğini kanıtlamışlardır (akt. Kılıç D., 2007). Bir çeşit kategorizasyon da denebilecek bu çerçevelerin, alımlayıcı toplulukların kendi çerçeveleri ile etkileşime girmesiyle gelişen süreçte de toplumsal gerçeklik inşa edilmektedir (Durur, 2011).

Çerçeveleme türlerine bağlı olarak yapılan araştırmalar da temel olarak ya içeriğe (gazete veya televizyon haberlerinde kullanılan çerçeveler) ya da çerçevelemenin okuyucu/izleyici üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. İçerik üzerinde yoğunlaşan araştırmalar haber değeri kriterlerine dayanmaktadır. Etki üzerinde yoğunlaşan araştırmaların kökeninde ise sosyoloji ve psikoloji alanında yapılan araştırmalar yer almaktadır (Kılıç, 2011).

Kahneman ve Tversky (1984) insanların pek çok sosyal ve politik konu üzerinde aslında çok da iyi bilgi sahibi olmadıklarını, aktif konumda bulunmadıklarını ve bu yüzden çerçevelemenin insanların iletişime yönelik yanıtlarını ağır bir şekilde etkilediğini öne sürmüşlerdir. Çerçevelemenin kamuoyunda güçlü etkiler doğurduğu sonucunu ortaya koyan önemli deneylerden biri Kahneman ve Tversky'nin (1989) çalışmasıdır. Bu çalışmada insanların karar alma süreçlerine etki etmede çerçeveleme kuramını kullanarak aynı anlama gelen ancak farklı biçimlerde çerçevelemiş senaryolar hazırlamışlardır. Senaryoya göre nüfusu 600 kişiden oluşan bir şehir ölümcül bir salgınla karşı karşıyadır. Bununla mücadelede izlenecek farklı stratejiler sunulmuştur. A seçeneğinde 200 kişinin hayatı kurtarılabilecektir. B seçeneğinde %33 ihtimalle 600 kişinin tamamı kurtulacak, %66 ihtimal ile de hiç kimse kurtulamayacaktır. Katılımcıların %72'si A seçeneğini tercih etmiştir. Diğer senaryoda C seçeneğinde 400 kişi ölecek, D seçeneğinde ise %33 ihtimalle kimse ölmeyecek ancak %66 ihtimalle 600 kişinin tamamı ölecektir. Katılımcıların %78'i D seçeneğinde karar kılmıştır. Burada da görüldüğü üzere oluşturulan çerçevede Ölüm/Yaşam ifadelerinin vurgulanmasına bağlı olarak insanların seçim yapma davranışları farklı sonuçlar vermiştir.

Gamson ve Modigliani (1989), bilgiyi yoğunlaştıran ve bir konunun ‘medya paketi’ni sunan ‘çerçeveleme araçları’ni metaforlar, modeller, sloganlar, tasvirler ve görsel imgeler olarak belirlemişlerdir (De Vreese, 2005).

Scheufele’e göre dört tür çerçeveleme etkisi vardır. İlki; alıcıların zihnindeki şemalar medya çerçevelemesi yoluyla etkinleştirilebilir (etkinleştirme etkisi), ikincisi; değiştirilebilir (dönüştürme etkisi), üçüncüsü; henüz var olmayan şemalar medya çerçevelemesi ile kurulabilir (oluşturma etkisi) ve son olarak mevcut tutumlar değiştirilebilir (tutumsal etki) (Özarslan & Güran, 2015).

Haberlerin çerçevenenme biçimini inceleyen Tankard (2001) ise, 11 maddelik bir çerçeveleme mekanizması belirlemiştir. Bunlar: 1. Ana başlıklar ve bunların üzerinde yer alan daha küçük başlıklar. 2. Alt başlıklar. 3. Fotoğraflar. 4. Fotoğraf yazıları. 5. Haber hikayesinde giriş niteliğindeki ilk kısım. 6. Kaynak tercihi. 7. Alıntı tercihi. 8. Büyük alıntılar (metin içinde yapılan biçimsel vurgular). 9. Logolar. 10. İstatistikler, grafikler, çizelgeler. ve 11. Paragrafların sonuçlandırılma biçimleridir (sonuç cümleleri).

3. Uluslararası Basının COVID-19 Haberlerinde Kullandığı Türkiye Görsellerinin Çerçeveleme Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi

İnsanlar fotoğrafları sözcüklerden daha hızlı algılamaktadırlar çünkü görseller kendiliğinden duygusal bir tepki ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple görsel imgelerin 'ikoniklik ve sözdizimsel kesinliği' onları çok etkili çerçeveleme araçları yapar (akt. Hellmueller & Zhang, 2019).

Görsel çerçeveleme, 'algılanan gerçekliğin görsel uyaranlarla bazı yönlerinin seçilmesi ve vurgulanması' olarak tanımlanabilir (Brantner vd., 2011).

Rodriguez ve Dimitrova (2011), görsel çerçevelerin (1) ‘düzanlamsal sistemler’, (2) ‘biçimsel-göstergebilimsel sistemler’, (3) ‘yananlamsal sistemler’ ve (4) ‘ideolojik temsiller’ olmak üzere dört ana başlık altında incelenip çözümleme yapılabileceğini belirtmiştir.

1. aşamada görselde var olan nesneler ve unsurların tamamı belirtilir. Kimin veya neyin tasvir edildiği incelenir. Bu seviye, Barthes’ın görsel mesajların analizindeki ilk anlam katmanı olan 'düzanlam' kavramını yansıtır. Görsel incelenirken “burada kim veya ne tasvir ediliyor?” sorusuna cevap aranır (Bader, 2019).

2. aşama teknik ve biçimsel tercihlerin görselin üslubunu nasıl etkilediğine yer verilmektedir. Aynı nesnenin farklı açı ve ölçeklerde fotoğraflanması anlamda değişiklik meydana getirerek algıyı değiştirebilmektedir. Örneğin yakın çekim (close-up) yakınlık-samimiyet-

mahremiyet işaretiyken, orta çekim (medium shot) kişisel ilişkiyi işaret etmektedir. Genel veya boydan çekim (full shot) sosyal ilişkiyi işaret ederken, geniş çekim (long shot) bağlam-kapsam ve kamusal mesafeyi işaret etmektedir (Berger, 1998). Bakış açılarına geldiğimizde (alçak, eşit, yüksek/alt açı, göz hizası, üst açı) ise alt açı nesneyi güçlü gösterirken, eşit yükseklik sembolik olarak eşitliği, üst açı ise nesnenin acizliğine vurgu yapmaktadır. Nesnenin ön cepheden görülmesi izleyicide katılım hissi oluştururken, profilden veya arkadan görülmesi soyutlanma, yansızlık, tarafsızlık anlamı oluşturmaktadır (Fahmy, 2004).

3. aşamada haberde kullanılan görsellerin, gösterge sistemi içinde diğer göstergelerle olan bağlantıları çözümlenmektedir. Görseller daha çok kişilere ve nesnelere bağlı işaret ve sembollerin türü açısından incelenmektedir. Bu aşama çerçeveleme analizinin diğer aşamalara nazaran daha detaylandırıldığı adımdır.

4. ve son aşamada çerçevelerin çözümlenmesiyle bir ulusun, dönemin, sınıfın, dini ya da felsefi inancın ana fikrini ortaya koyan belli başlı ilkeler belirlenmektedir. Ayrıca, bu aşamada, yaklaşım ve ideoloji ile ilgili: Bu temsiller ile ortaya konulan görüşler nelerdir? Kimin ya da kimlerin fikirleri öğrenilmektedir? Hangi görüşler egemen olmaktadır? sorularına cevap aranmaktadır (akt. Erdoğan, 2014).

Bulgular ve Yorum

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası basının COVID-19 ile ilgili haberleri dijital platformlarından veya sosyal medya hesapları üzerinden duyururlarken kullandıkları görseller üzerinde inceleme yapılmıştır. Seçilen haberler Rodriguez ve Dimitrova'nın önerdiği dört aşama üzerinden değerlendirilmiştir.

Cnn International

ABD merkezli uluslararası yayın yapan CNN International, resmi Twitter hesabı üzerinden 12 Mart 2020'de yayınladığı haberde, dünya sağlık örgütünün virüsle alakalı verdiği bilgileri aktarırken Türkiye'de bir caminin dezenfekte edilirken çekilmiş fotoğrafını kullanmıştır (Görsel 2). Türkiye'nin adının dahi geçmediği haber metninde şu ifadeler yer almaktadır: "Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, koronavirüs dünya genelinde 124.500'den fazla kişiye bulaştı. En fazla etkilenen Çin (80.000 vaka), ardından İtalya (12.000) ve İran (9.000) gelmektedir." İlgi görsel gelen tepkiler üzerine değiştirilmiştir.

Görsel 2: CNN International haberi

Düzanlamsal boyut: Haberin sunumu için seçilmiş olan bu fotoğrafta, elinde dezenfektan cihazı olan ve baştan aşağı koruyucu tulum giymiş, maskeli, koruyucu gözlüklü ve eldivenli bir adamın büyük ve tarihi bir cami içerisinde dezenfekte/ilaçlama yaptığı görülmektedir. Yalnızca fotoğraf çerçevesine bakarak, çekimin yapıldığı esnada cami içerisinde dezenfekte yapan adam, caminin diğer ucunda düşük seviyeli korunma önlemleri almış bir başka adam ve fotoğrafçı olmak üzere üç kişinin varlığından söz edilebilir.

Biçimsel boyut: Kullanılan fotoğraf, bir haber fotoğrafçılığı örneği olduğundan dolayı kurgusal değildir. Yapay ışık ve mizansen kullanılmadan çekilmiştir. Bir anın çerçevelenerek dondurulmasından ibarettir. Orta ölçekte bir çekim tercih edilmiş ve çerçevenin içindeki insanlar bütün bedenleriyle birlikte çerçeveye dahil edilmiştir. Bu ölçekte mekanın tasviri kısmen anlaşılabilir haldedir. Çekimin yapıldığı mekanın bir ibadethane olduğu, mimarisine bakarak doğu kültürüne ait bir coğrafyanın inançlarından izler taşıdığı, büyük kalabalıkların sığabileceği kadar geniş olduğu ve yeterince aydınlatıldığı bilgisine ulaşmak mümkündür. Çekimde göz hizasının çok daha altından bir açı tercih edilmiştir. Böylece dezenfekte işlemi yapan kişi, çerçevenin merkezinde ve en öndeki nesne olması sebebiyle daha güçlü ve hükmeden bir tavır oluşturmuştur. Adamın yan duruyor olması veya çerçevenin adamın yanında pozisyon alınarak kurulmuş olması, doğrudan kişiyle bir hayali temas veya özdeşleşme/yakınlık kurulmasının önüne geçmektedir.

Yananlamsal boyut: Yananlam boyutunda ele alındığında söz konusu fotoğraf Cnn International'ın haberiyle birlikte çerçevelendiğinde farklı anlamların oluşmasının önünü açmaktadır. Haberde konu edilen durum, dünya çapında 124,500'den fazla insanın koronavirüse yakalanması ve ilk üç sırayı Çin, İtalya ve İran'ın aldığıdır. Ancak haber sunulurken haberin desteklediği görsel olarak kullanılan fotoğraf Türkiye'de bir Cami'nin dezenfekte edilirkenki görüntüsüdür. Söz konusu fotoğraf kendi bağlamından koparılarak başka bir haberin başka bir içeriğin konusu haline getirilmiştir. Bu fotoğraf gerçekte

virüsle mücadele kapsamında Türkiye’deki camilerde yapılan dezenfeksiyon işleminin bilgisinin verildiği haberlerin görsellerinden biridir. Görseli CNN’in bu haberdeki kullanımıyla birlikte ele aldığımızda şöyle bir değerlendirme yapılabilir: “Virüsün bütün dünyada hızla yayılması Çin özelinde Doğu toplumunu daha çok etkilemiştir. Virüs sebebiyle insanlar ibadethanelere gitmekten vazgeçmiştir ve büyük ibadethaneler bomboş kalmıştır. Virüs, Müslümanları etkilemiştir. Kalabalık gruplar halinde ibadet eden Müslümanların bu birliği virüs sebebiyle bozulmuştur. Camilerin kullanılmaması, dezenfekte edilmesi virüsün yayılmaması açısından önemlidir.”

İdeolojik boyut: Bu çerçeveden bakıldığında “uygar, güçlü, bilim ve sağlık alanında ileri bir toplum olan Batı’nın karşısında, güçsüz, zayıf, fakir, bilimden uzak ve Batı’ya muhtaç bir Doğu” karşımıza çıkmaktadır. “Virüsün kaynağı Doğu’dur. Müslüman toplumun merkezi Doğu’dadır. Dolayısıyla Virüsün yayılmasına sebep olan kaynaklardan biri de Müslümanlardır. Doğu’dan çıkıp gelen bu hastalık Avrupa’ya sıçramış ve binlerce ‘Batılı’nın’ ölümüne sebebiyet vermiştir. Dini inançlar, dogmalar, ibadetler, ritüeller, kültürel, geleneksel yöntemler virüsü etkisiz hale getirmeye yetmez. Virüs geldiğinde içinde Tanrı’ya ibadet ettiğiniz camileri veya mabetleri terk ettiğinizde, sizi terk etmeyecek ve çözüm bulacak olan güç bilimdir. Bilim insanlarının, bilimsel yöntemlerle ürettiği faydalı bir kimyasal, yine korunaklı olduğu bilimsel olarak test edilmiş bir tulum içerisine girerek virüsle mücadele için kullanması bunun en net örneğidir.”

RT

Rusya’nın devlet destekli uluslararası yayın organı olan RT, 14 Mart 2020 tarihinde resmi Twitter hesabı üzerinden yayınladığı haberde Türk milli futbol takımının bir maçı esnasında çekildiği düşünülen bir görseli haber fotoğrafı olarak yayınlamıştır (Görsel 1). Haber başlığında “Koronavirüs 2020’de eğlenceyi öldürme niyetinde görünüyor” yazısına yer verilirken haber içeriği olarak futbol, golf ve motor sporları etkinliklerinin dünya çapında virüs sebebiyle iptal edildiği bilgisine yer verilmiştir. İlgili görsel gelen tepkiler üzerine kaldırılmıştır.

Görsel 1: RT’nin haberi

Düzanlamsal boyut: 14 Mart 2020 tarihinde devlet destekli Rus yayın kuruluşu olan RT, resmi Twitter hesabı üzerinden yayınladığı bir koronavirüs haberinde, haber görseli olarak 12 Mart 2020 tarihinde oynanan Başakşehir-Kopenhag maçında Reuters tarafından çekilen Türk taraftarların fotoğrafını kullanmıştır. Haberde üst başlık olarak “Koronavirüs 2020’de eğlenceyi öldürme niyetinde görünüyor” yazılı mesajı kullanılmış ve alt kısımda RT’nin web sayfasına bir bağlantı linki verilmiştir. Görselde koltukları Türk bayraklarıyla örtülü bir tribünde oturan maskeli, taraftar atkılı üç adam bulunmaktadır. Bunlardan önde olan ikisi sahaya doğru ancak farklı yönlere bakarken arkada oturan taraftar telefonuyla meşguldür. Önde ve sağda duran taraftarın elinde de Türk bayrağı olduğu görülmektedir.

Biçimsel boyut: Fotoğraf bir spor müsabakasında ve stat ışıkları altında doğal haliyle çekilmiştir. Bir tribündeki Türk taraftarların doğal halini yansıtmaktadır. Kurgusal bir fotoğraf değildir. Çerçeve üç adam fotoğrafın merkezine alınarak çekim yapılmıştır. Orta ölçekte denebilecek bir çekim ölçeğine sahip fotoğrafta kişilerin çevrelerinde bulunan alanın kısmen görünmesi sağlanmıştır. Göz hizasına yakın bir yükseklikten çekildiği sanılan fotoğrafta nesnelerin çevresinde bırakılan boşluk ve nesnelerin objektife bakmıyor olmaları onları, fotoğrafa bakanlar açısından mesafeli göstermiştir. Böylece herhangi bir empati, hayali temas veya yakınlık kurulması mümkün olmamıştır.

Yananlamsal boyut: Görsel yananlam boyutuyla değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir. Türkiye, koronavirüse rağmen spor müsabakalarına seyirci almaya devam etmektedir. Türk seyircisi koronavirüs sebebiyle statlarda maç izlemekten kaçınmaktadır. Türk izleyicisi takımını yalnız bırakmıştır. Türk seyircisi koronavirüs nedeniyle futbola olan ilgisini kaybetmiştir. Stada gelen az sayıdaki destekçi ise maçı takip etmek yerine ilgisiz bir tutum içindedir. Türk taraftarların eski heyecanlı ve tutkuyla maç izleyen tutumları artık değişmiştir.

İdeolojik boyut: Haber çerçevesini bu boyutta ele aldığımızda devlet destekli RT’nin bu görseli kullanmasının nedeni, Türkiye ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin bir sonucu olabilir. Fotoğrafın kullanıldığı günlerde Türkiye’nin Doğu Akdeniz enerji yolları meselesindeki askeri adımları, Suriye meselesi, Libya’daki meşru hükümete olan askeri desteği gibi konular Rus devletinin çıkarlarıyla zaman zaman ters düşmekteydi. Bir diğer yorum RT’nin bu fotoğrafı seçmesinde koltukların renginin ve bayrakların dizilişinin oluşturduğu mavi beyaz ve kırmızı şeritlerin etkisi olabilir mi? O günlerde Rusya henüz koronavirüslü vaka sıralamasında görünür değildi (59 aktif vaka) ve bu durumu Türki ile Rusya arasında ‘sağlıklı olmak’ bakımından karşılaştırma amaçlı kullanmış olduğu söylenebilir. Bir diğer yorum ise RT’nin, koronavirüsün

küresel anlamda spor müsabakalarını etkilemesinin sorumluları arasında 14 Mart 2020 itibarıyla halen futbol maçlarına taraftar yasağı getirmemiş olan veya ligleri ertelememiş olan Türkiye'yi gördüğü söylenebilir.

Sonuç

Geldiğimiz noktada, görsel çerçeveleme kuramının dört aşamasına göre incelemeye alınan iki haberde de görüldüğü üzere, medya ister yeni medya araçları aracılığıyla ister geleneksel medya araçlarını kullanarak kamuoyuna yazılı mesajın yanında görsel mesajlar da iletmekte ve bunu yaparken amiyane tabirle kendi 'racon'una göre hareket etmektedir. Bilginin haber haline dönüştürülüp paketlenmesi ve kamuoyuna sunulması aşamalarında medya kuruluşu veya haberi hazırlayan yetkili, haberin 'ambalajını' da kendi istediği biçimde veya ondan 'istendiği' şekliyle biçimlendirmektedir. Haber kamuoyuna sunulurken, sunan kaynağın çerçevesinin sınırları içerisinde tutularak sunulmakta ve alıcıya bu çerçeveden haberi görme/okuma 'lütfunda' bulunmaktadır. Buradan hareketle medya kuruluşlarının bağlı bulundukları/beslendikleri egemen atmosferin dışına çıkmadıkları sonucuna varılabilir. Bu bakımdan bahsi geçen kuruluşlar da bir başka güç tarafından (örn. İktidar, medya patronu, reklam veren, bağlı olduğu kuruluş tarafından) çerçevelenmiş vaziyette olduğu söylenebilir.

Kaynakça

1. Akmeşe, Z., & Deniz, K. (2017). Sosyal Medya ve Televizyonda Yayınlanan Haberlerin Karşılaştırmalı Çerçeve Çözümlemesi. *Sobider: Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 591-604.
2. Bader, D. (2019). Picturing female circumcision and female genital cosmetic surgery: a visual framing analysis of Swiss newspapers, 1983–2015, *Feminist Media Studies*.
3. Bateson, G. (1972). Steps to an ecology of mind: Collected essays in anthropology, psychology, evolution and epistemology. San Francisco, CA: Chandler.
4. Berger, A. A. (1998). Media research techniques. Sage Publications.
5. Brantner C., & Lobinger K., & Wetzstein I. (2011). Effects of visual framing on emotional response and evaluations of news stories about the Gaza conflict 2009. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 88:523–540.
6. Çetin, M. (2016). Çerçeveleme Kuramı Bağlamında Kamuoyu Oluşturmada Spin: Birinci Körfez Savaşı. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (42).
7. D'Angelo, P. (2002). News Framing as a Multiparadigmatic Research Program: A Response to Entman. *Journal of Communication*, 52(4): 870-888.
8. Demir, Z. G. (2010). Çerçevelemenin Karar Verme Sürecine Etkisi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (13), 161-180.
9. De Vreese, C. H. (2005). News framing: Theory and typology. *Information design journal & document design*, 13(1).
10. Durur, E. K. (2011). İnşacı Yaklaşım İçinde Çerçeveleme Kuramı ve Haberin Çerçevenişi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (2), 21-31.
11. Ensink, T., & Sauer, C. (2003). Social-functional and cognitive approaches to discourse interpretation. Framing and perspectivising in discourse, 111, 1.

12. Entman, R. M. (1993). Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4): 51-58.
13. Erdoğan, İ., & Alemdar, K. (2010). Öteki kuram: Kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi. *Erk*.
14. Erdoğan, İ. (2014). Siyasal Liderlerin Haber Fotoğraflarında Görsel Çerçeveleme Yanlılığı: 2014 Türkiye Yerel Seçim Kampanyası ve Gazete Haberciliğinin Karşılaştırmalı Çözümlemesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (39).
15. Fahmy, S. (2004). Picturing Afghan Women: A Content Analysis of AP Wire Photographs during the Taliban Regime and after the Fall of the Taliban Regime. *Gazette: the International Journal for Communication Studies* 66(2), 91-112.
16. Gitlin, T. (1980). *The Whole World Is Watching*. Berkeley, CA: University of California Press).
17. Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
18. Güran, M., & Özarslan, H. (2015). Çerçeveleme Teorisi ve Toplumsal Hareketler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(1).
19. Hallahan, K. (1999). Seven Models of Framing: Implications for Public Relations, *Journal Of Public Relations Research*. 11(3): 205-242.
20. Hellmueller, L., & Zhang, X. (2019). Shifting toward a humanized perspective? Visual framing analysis of the coverage of refugees on CNN and Spiegel Online before and after the iconic photo publication of Alan Kurdi. *Visual Communication*.
21. Kahneman, D., & Tversky, A. (1984). Choices, Values and Frames. *Ameriacan Psychologist*. 39: 341-350.
22. Kılıç, D. (2007). Türk Basınında İran Nükleer Krizi'nin Sunumu: Haberlerin Çerçevenmesi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (6), 67-86.
23. Kılıç, S. (2011). Tekel Eylemi Haberlerinde Çerçeveleme: Türk Yazılı Basını Örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32, 1-36.
24. Nalçaçoğlu, N. T. (2010). *Kitle İletişim Kuramları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
25. Özarslan, H., & Güran, M. S. (2015). İletişim araştırmalarında çerçeveleme paradigması: son döneme ait bir inceleme.
26. Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları Kavramlar, Okullar, Modeller*. İstanbul: İletişim Yayınları.
27. Özer, Ö. (2012). Çerçeveleme Çözümlemesi. Ömer Özer. *Haberin Doğası Gazetecilikte İdealler ve Sorunlar*, 19-42.
28. Rodriguez, L., & Dimitrova, D. V. (2011). The levels of visual framing. *Journal of visual literacy*, 30(1), 48-65.
29. Saraç, D. Ç. (2018). Domuz Gribi Haberlerinde Çerçeveleme: *Hürriyet Gazetesi Örneği*. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 8(16).
30. Tankard, J. W. (2001). The empirical approach to the study of media framing. *Framing public life: Perspectives on media and our understanding of the social world*, 95-106.
31. Tewksbury, D., & Scheufele, D. A. (2009). News framing theory and research. In *Media effects* (pp. 33-49). Routledge.
32. Tversky, A., & Kahneman, D. (1989). Rational choice and the framing of decisions. In *Multiple criteria decision making and risk analysis using microcomputers* (pp. 81-126). Springer, Berlin, Heidelberg.
33. Yaylagül, L. (2010). *Kitle iletişim kuramları: egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara. Dipnot yayınları.
34. Yıldırım, E. (2020). *İletişim Kuramları*. (Ed: Hıdıroğlu, İ). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakülte

ÖZBEKİSTAN HABER SİTELERİNDE TÜRKİYE TEMSİLİ

Dilnoza UMAROVA⁷⁸

Özet

2016 senesi Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde yeni sayfa açtı. Bu gelişme medyada da sıkça gündeme gelmeye başladı. Bu tarihten itibaren iki devlet Cumhurbaşkanlığı düzeyinde 4 yılda 4 kere resmi ziyaret gerçekleşti. Önceki yıllarda Özbek medyasında, Türkiye'nin iç ve dış siyaseti, uluslararası konumu hakkında çok nadir yazı rastlanmaktaydı. Fakat bu tarihten itibaren medya gündemi değişti ve Türkiye'nin nasıl temsil edildiği soru işareti oluşturmaktadır. Özbekistan'da aktif gelişmekte olan kun.uz ve daryo.uz haber sitelerinde iki devlet Cumhurbaşkanlarının ziyaretleri kapsamında yazılan yazılara içerik analizi uygulayarak Türkiye'nin hangi konularda haber olduğu, yazılarda ülkeye dönük bakış açısı, Özbek medyası Türkiye'yle ilgili haberleri hangi kaynaklarda elde ettiği öğrenildi.

Anahtar kelimeler: Orta Asya Cumhuriyetleri, muhalifet, IPTC konu başlıkları, medya altyapısı, haber siteleri, haber kaynakları.

THE REPRESENTATION OF TURKEY IN NEWS SITES OF UZBEKISTAN

Abstract

The year 2016 opened a new page in Turkey-Uzbekistan relations. And this option began to come up frequently in the media. As of this date, 4 official visits were made at the Presidential level of the two states in 4 years. In previous years, internal and external, were reflected in the Uzbek media rarely the subject of Turkey in international politics. How is it represented since this date? In Uzbekistan, kun.uz and daryo.uz news sites are actively developing. We applied content analysis to the articles written within the scope of the visits of the Presidents of the two states in these media. As a result of the research, we learned this kind of subjects: Turkey was the news which matters, What is the country perspective in articles, What resources are benefiting from Turkey in Uzbek media to get information about

Key words: Central Asian Republics, opposition, IPTC topics, media infrastructure, news sites, news sources.

Giriş

18 Kasım 2016 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Özbekistan'a ziyareti iki devlet arasında sıkı işbirliğinin başlangıcı olarak algılandı. Bu tarihten itibaren iki devlet Cumhurbaşkanlığı düzeyinde 4 yılda 4

⁷⁸ Konya Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Gaz. Böl. Doktora Öğrencisi, dinosaur1987@mail.ru

kere resmi ziyaretin gerçekleştiği Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldığına işaret etmektedir.

Bu yeni münasebetlerin kurulması, ekonomik hem de medeni işbirliğinin yeni düzeye yükselmesinde Özbek okuyucuları zihninde Türkiye konusunun ne denli yansıdığı çok önemli faktörlerden biridir.

Bu çalışmanın amacı; Özbekistan ile gerek etnik ve gerekse kültürel bağları bulunan Türkiye'nin Özbekistan'da haber dağıtma açısından en aktif olan haber sitelerinde nasıl yer aldığını ve bu haberlerin ülke imajını ne şekilde yansıttığını sayısal verilerle ortaya koymaktır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- Araştırma kapsamında Türkiye hangi konularda haber olmaktadır?
- Haberin ülkeye dönük bakış açısı nasıldır?
- Karşılaştırmalı olarak bakıldığında haber sitelerinin bakış açısında farklılık var mıdır?
- Özbek medyası Türkiye'yle ilgili haberleri hangi kaynaklardan elde etmektedir?
- Çalışmada veri toplama tekniği olarak içerik analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın evreni Özbekistan'da faaliyetini sürdüren Özbek haber siteleridir. Özbekistan'da 562 haber sitesi bulunmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise daryo.uz ve kun.uz haber siteleridir. Araştırma söz konusu haber sitelerinin iki devlet Cumhurbaşkanlarının 2016 yılından bu yana gerçekleştirdikleri 4 resmi ziyaret çerçevesinde iki haftalık aralıkla yazılar üzerinden yapılmıştır. Resmi ziyaretler ve ele alınan 2 haftalık süre ise aşağıdaki gibidir:

- 18 Kasım 2016, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Özbekistan'a ziyareti. 10.11.2016-24.11.2016 tarihli yazılar.
- 25-26 Ekim 2017, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev'in Türkiye'ye ziyareti. 18.10.2017-1.11.2017 tarihli yazılar.
- 29 Nisan-1 Mayıs 2018, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Özbekistan'a ziyareti. 22.04.2018-06.05.2018 tarihli yazılar.
- 19-20 Şubat 2020, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev'in Türkiye'ye ziyareti. 15.02.2020-29.02.2020 tarihli yazılar.

Sovyetler devletinin çözülmesinden sonra Türkiye Orta Asya ülkeleriyle sıkı ilişkiler kurmak, etnik ve dilsel yakınlıktan yola çıkarak ortak piyasa oluşturmak ve başka ekonomik çıkarları için büyük fırsat olarak değerlendirmek için bir kaç girişimlerde bulundu. Akgül'e göre, Bugünkü Türk-Rus çekişmelerinin başlıca nedenleri sırasında Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geleceğe büyük sermaye olduğunun altını çizmek gerekir. Orta Asya Cumhuriyetleri de, hem kültürel kimlik, hem ekonomik hem de stratejik açıdan, Türkiye'nin sahiplenmesi ve ağabeylik rolünü üstlenmesi gereken bir bölge iken, Rusya da buralardaki avantajlarını elinden kaçırmamak için direnmektedir.(Akgül,

2008:144-145). Ne var ki, Orta Asya ülkeleri yeni bağımsızlıklarını kazanmış, milli kimliklerini inşa etme sürecinde iken Rusya yerine, yeni bir “ağabey” istememekteydi. Bu nedenle Türkiye’nin Orta Asya ülkeleriyle başlattığı birkaç proje ülkeler tarafından destek görmedi ve kendi amaçlarına ulaşamadı.

Türkiye’nin Orta Asya’da hayal kırıklığına uğradığı girişimleri sırasında en başta “Türk Cumhuriyetleri Zirvesi”, Ortak Yazı Dili Projesi yer almaktadır. Türk karar alıcıları bu platformu ortak sorunlara karşı ortak pozisyon alma, var olan dilsel ve kültürel farklılıkları azaltma, ekonomik konularda işbirliği alanları yaratarak bu işbirliğini artan biçimde geliştirme, dahası dış politik alanda hassas konularda ortak politikalar üretme gibi iddialı konularda işlevselleştirmek düşüncesindeyken, Kafkasyalı ve Orta Asyalı “Türk” liderlerde yalnızca yukarıda değinilen uluslararası alandaki yalnızlıklarını çeşitli uluslararası platformlarda diplomatik işbirliğiyle dengelemek amacı ağır basmaktaydı.(Çaman, 2009: 274) Ortak yazı dilinin kabul edilmemesi ise Orta Asya Türk dillerinin ve Azerice’nin dilsel farklılıkları nedeniyle bazı ek harflere gerek duymalarıydı.

Siyasi İlişkiler

Özbekistan’ın yüzölçümü 448.900 km² olup Orta Asya Bölgesi’ndeki Amuderya ve Sirderya nehirleri arasında uzanan toprakların büyük kısmını kapsamaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkmenistan’la sınır komşudur. Nüfus ve milli gelir bakımından Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerinin önde geleni Özbekistan coğrafi olarak da merkezde bulunmaktadır. Temmuz 2020 verilerine göre, ülke nüfusu 34 mln 19 bin kişiden ibarettir, her sene ortalama yarım mln nüfus artışı kaydedilmektedir.

31 Ağustos 1991 yılında Özbekistan bağımsızlığı ilan edildi. Aralık 1991 tarihinde Türkiye’nin dünyada genç Özbek devletinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması gerçeği karşılıklı ilişkiler tarihinde özel bir önem taşımaktadır. Nisan 1992 tarihinde Taşkent’te Türkiye Büyükelçiliği açıldı. Türkiye’de Özbekistan Büyükelçiliği ise Ocak 1993’te açılmıştır. 1996’da Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı.

İslam Kerimov 29 Aralık 1991 yılındaki seçimlerde kazanarak, bağımsız Özbekistan’ın Birinci Cumhurbaşkanı oldu. O dönemde hakim eski komünistik, bağımsızlıktan sonra Halk demokratik partisine alternatif “Erk” ve “Birlik” partileri meydana gelmişti. Siyasi münakaşede kaybeden muhalif parti temsilcileri 1993-94 yıllarında Türkiye’ye sığındılar. Özbekistan-Türkiye arasında çok sıcak ve hızlı gelişmeye başlayan ilişkilerde bu durum birinci krizi ortaya çıkardı.

Türkiye’den Cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk ziyaret Nisan, 1993’te Turgut Özal’la başlayıp, Süleyman Demirel (1996, 1996, 1999), Ahmet Necdet Sezer (2000), Recep Tayyip Erdoğan(2016, 2018)’ın hemde başbakanlık düzeyinde Türkiye Başbakanları Süleyman Demirel(1992), Tansu Çiller(1995) ve Recep Tayyip Erdoğan(2003)’ın resmi ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.

1999 yılına kadar Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ise resmi ve özel temasların yanı sıra çeşitli vesilelerle 10 kez Türkiye’ye gelmişti(Al Jazeera, 2016). 1991, 1994, 1997 ve 1998 yıllarında Birinci Cumhurbaşkanı İ.A.Kerimov resmi ziyaretle Türkiye’de karşılanmıştı.

İki ülke arasında, ekonomi ve ticari işbirliği, kültür eğitim, bilimsel değişim, sağlık, spor, turizm, haberleşme, ulaşım gibi alanlarda anlaşmalar imzalandı, Türk-Özbek İş Konseyi kuruldu. Türkiye’den çok sayıda iş adamı Özbekistan’a ciddi yatırımlar yaptı. Ama Türkiye’nin bağımsızlığın ilk yarılarındaki olumlu imajının bozulmasında, Türkiye’den gelen bu girişimcilerin de payı vardır. Yapılan görüşmelerde ilk gelenlerin genelde Türkiye’de herhangi bir beklentisi bulunmayan, bir miktar sermaye ile maceraya atılırcasına ülkeye gelenler olduğu ve bunların kısa sürede ‘köşeyi dönme’ beklentileriyle dürüst davranmadıkları belirtilmiştir. Çok sıcak başlayan ilişkilerin bozulmasında Türkiye’den beklentilerin karşılanmamasının yarattığı kırgınlığın da rolü vardır. Türkiye’nin büyük vaatlerle başlayan ‘Türk dünyası’ seferberliğinin, vaatlerin yerine getirilememesiyle tepki yarattığını dile getiriyorlar. Bunun da ötesinde, Özbekistan tarafında ‘kandırma psikolojisi’ yaratan bazı olumsuz gelişmeler yaşanmıştır (Balım ve Gürbüz, 2012: 291).

16 Şubat 1999 yılında Taşkent’te Cumhurbaşkanı İ.Kerimov’a karşı bombalı suikast düzenlendi. Daha sonra suikastta bir Türk vatandaşının da yer alması Özbek tarafının muhalifetçi Muhammed Salih’i Taşkent’e teslim etme talebinin yerine getirilmemesi üzerine eklenip ilişkilerde kırılma noktası yarattı. Bunun ardından Özbek yönetimi Türkiye’de eğitim gören öğrencileri geri çağırdı. Kanımızca bu ikili ilişkilerde ikinci kriz olarak değerlendirilebilir.

Bu olaydan sonra ilişkiler ekonomi sektöründe devam etti, 2003 yılında o dönemde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan heyetle Özbekistan’ı ziyaret etti. Özbek yönetimiyle güvenlik, bölgesel ve uluslararası işbirliği, terörle mücadele, havacılık, askeri alanlarda ortak çıkarlar hakkında görüştiler.

Mayıs 2005 yılında Özbekistan’da gerçekleşen Andican olayları ise Özbekistan hükümetini dünya politika sahnesine eşitsiz güç kullanan, baskıcı bir rejim olarak çıkartırken, Birleşmiş Milletler’de Türkiye devleti de bu suçlama kararına imza atması Özbek-Türk ilişkilerinde üçüncü krize neden oldu.

Andican olaylarının Türkiye ilişkileri açısından önemli noktası ise Dünya'dan gelen tepkilere Türkiye'nin katılması ve Taşkent yönetiminin diğer iddialarıdır. Bu iddiaların başında Türkiye'nin Özbekistan'daki hükümet karşıtı eylemlere katkı sağladığı gelmektedir (Abuşoğlu, 2016). Güler is Orta Asya, Kafkas ülkeleri ve Türkiye ilişkilerine ait çalışmasında, “Türkiye’nin Özbekistan ile ilişkileri Özal döneminden beri sahipsiz denilebilir. Türk müteşebbisleri uzunca bir süredir Orta Asya’da ne yapıyorsa devlet desteğisiz, hatta bazı girişimleri devlete rağmen yapıyor denilebilir. Özellikle Andican olaylarından sonra Özbekistan’da ‘yabancı’ olmak, özellikle de Batı’dan gelmek potansiyel tehlike olarak değerlendirilmeye başlanmıştır”, (Güler,2007:134) diye değerlendiriyorlar o dönemi.

Ardı ardına gerçekleşen bu siyasi olaylar iki kardeş ülkenin ilişkilerinde uzun yıllar süren durgunluğa yol açtı. 2014 yılında Soçi ve Şanghai’da gerçekleşen Türk ve Özbek taraflarının üst seviyedeki görüşmelerinin ardından iki ülke arasında söz gelimi barış yaşanmasına kadar ülkeler liderleri bir araya gelmediler.

Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde yeni sayfa, yeni dönem olarak 2016 senesinden sonraki dönem kabul edilmekte. 3 Eylül 2016 yılında Türkiye’ye karşı politikada çok temkinli davranan Birinci Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un vefat etmesiyle ikili siyasi ilişkilerde yine canlanma yaşandı. 2016 yılından bu yana Cumhurbaşkanlık düzeyinde 4 kere resmi ziyaret gerçekleştiğini vurgulamak gerekir. Görüşmeler neticesi olarak Özbekistan’da Türk vatandaşlarına vize uygulamalarına kolaylık sağlandığı, İstanbul-Taşkent uçuşlarına ek olarak İstanbul-Semerkant direkt uçuşlarının başlatılması, Özbekistan’ın Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi)’ne üye olması, iki ülke arasında direkt kara bağlantısı olmadığı için Özbekistan’dan geçen demir yolu hatları Bakü-Tiflis-Kars hattına bağlanması, Özbekistan’da Turizm devlet komitesi ve Özbekistan Hava Yolları gibi kurumlara başkan yardımcısı olarak Türkiye’den uzmanın davet edilmesini sayabiliriz.

Orta Asya bölgesi Türkiye tarafından önemli bir pazar olarak görülmektedir. Ayrıca, bölge ile dünya pazarları arasında bir köprü olmak, lojistik bağlantılar ve enerji politikalarında boru hatları vasıtasıyla bölge için kilit bir rol üstlenmek de Türkiye’nin ekonomik çıkarları arasındadır. (Çaman, 2013: 187)

Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve Özbekistan arasında ekonomik ilişkiler stratejik ortaklık protokolleri ve anlaşmalarla sürdürülmektedir. Türkiye, Özbekistan’a göre ekonomik anlamda çok daha gelişmiş ve güçlü ülke konumundadır, para birimi açısından da çok daha güçlüdür. Bu iki ülke ortak olarak üyesi olduğu

uluslararası kuruluşlar; Birleşmiş Milletler, İslam işbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler'dir (Tanınmış Yücememiş ve diğerleri, 2017:165) Ekim, 2019'da Azerbaycan'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Devlet Başkanları 7.Zirvesinde Özbekistan da Konseye (Türk Keneşi) tam üye oldu.

Ülke Ekonomilerinin Genel Görünümü(2019)

	Türkiye	Özbekistan
GSYİH (mlrd dolar)	760,778	58,3
Reel GSYİH Büyüme oranı	%0,9	%5,6
Kişi başı GSYİH (dolar)	9127	1741
Enflasyon	%11,84	%15,2
İşsizlik	%13,7	%9
İhracat (mlrd dolar)	171,531	17,9
İthalat (mlrd dolar)	202,705	24,3
Dış Borç (mlrd dolar)	436,9	25,1
Karşı Ülkedeki Şirket Sayısı	231(Özbek)	1306(Türk)

TÜİK, Dışişleri Bakanlığı ve Dünya Bankası verilerinden derlenerek düzenlendi.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin söz konusu Özbekistan'la ekonomik ilişkileri çok güçlü görünmemektedir. Bu ilişkiler 2016 yılında da kısıtlı kalmıştır, hatta önceki yıla kıyasen ithalatta yüzde 22 oranında, ihracatta yüzde 33 oranında düşüş yaşanmıştır.

Şavkat Mirziyoyev ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Türk yatırımcıları için Özbekistan piyasasında engel oluşturabilecek herhangi bürokratik sorunlar bertaraf edilmesi ve girmecilerin istikrarlı hareket etmeleri hükümet yetkililerince garanti altına alınması hakkında anlaştılar. Ekonomik ilişkilerin temellerindeki sorunlar da son yıllarda kaldırılmaya başlandı. Özbekistan, 10 Şubat 2019'dan itibaren Türk vatandaşlarına 30 günlük süre için vize muafiyeti başlatmıştı. Vizelerin kaldırılması, taraflar arasında kurulan güveni ortaya koyuyor (Kemaloğlu, 2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı web sitesinde, Türkiye'nin Özbekistan ile ikili ticaret hacmi, 2017 yılında 1,5 milyar dolar, 2018 yılında ise 1,7 milyar Dolar, 2019 yılında ise 2,3 milyar dolar olarak gerçekleştiği belirtilmiştir.

2019'da Türkiye Maden Tetkik ve Arama (MTA) Genel Müdürlüğü, Özbekistan'da ilk defa altın ve tungsten yataklarının tespiti için havadan jeofizik çalışmalar gerçekleştirdi.

Türkiye mühendisleri Özbekistanda birkaç inşaat sektöründe de kendi tecrübelerini paylaşarak Taşkent'teki Çarşu Hoteli, Eskişehir turizm bölgesi, Taşkent City Alışveriş Merkezi, Çarvak dağlık bölgesinde turizm tesisleri projelerini bitirdi.

Kültür ve Eğitim İlişkileri

Ergin ve Türk'e (2010) göre, Türkiye dış kültür politikasının üç Önemli sacayağı(Türkçenin yaygınlaştırılması, yurtdışında Türkiye Türkçesi öğretim merkezleri açma, Türk üniversitelerinde okumak için yurtdışından öğrenci getirme) Özbekistan'da da temellerini attı. Türkiye devleti ve Türk sivil kuruluşarı tarafından açılmış 18 okul 1998-2000 yılları içerisinde kapatıldı. Özbekistan vatandaşları üniversite eğitimi için Türkiye'ye gelmeye devam etmektedirler. Türkiye'de okumak için başvuruların çok olduğunu belirten yetkililer Türkiye'nin Özbekistan'a yılda burslu olarak 10-15 kontenjan verdiğini belirtmişlerdir (Balım ve Gürbüz, 2012:295)

2017 yılı verilerine göre, uluslararası öğrenci sayısının çoğunluğunu oluşturan ülkeler arasında Azerbaycan(2), Türkmenistan(3), Kazakistan(8), Kırgızistan(9) bulunmasına karşın ilk on sırada Özbekistan yer almamaktadır. (2017:332)

Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinde birkaç üniversitesi mevcuttur. Ama Özbekistan'da da Türk girişimli üniversite yeni politika görüşmelerinden sonra açıldı. İstanbul'da faaliyet gösteren Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ekim 2019 itibarıyla Buhara'da İbn-i Sina Tıp Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu kurarak Özbek öğrencilere tıp eğitimi vermeye başladı (Abdülkerimov, 2020, 19 Şubat). İkinci Türk üniversitesi olarak Taşkent'te Türkiye İktisat ve Teknoloji üniversitesi şubesi 2020/2021 eğitim yılına başladı.

1993 yılında Türk Dünyası ve Türkiye arasındaki kültürel ilişkileri bütünsel bir çatı teşkilatı altında toplayarak kurumsallaştırmak hedefiyle Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi'nin(TÜRKSOY) kuruldu. İkinci on yılın yarısından itibaren yeni evreye giren kültürel ilişkiler kapsamında TÜRKSOY'a katılmada canlanma, Özbekistan'ın tarihi şehirlerinden biri olan Hive'nin 2020'de Türk Dünyası Kültürü Başkenti olarak seçilmesi de önemli olaylardan biridir.

Ekonomi, eğitim-öğretim, kültür, sanat, tarih ve tarihsel araştırmalar, dil ve alfabe, etnografya, turizm, idare, adalet, güvenlik, iletişim ve iletişim teknolojisi, çevre, bilim ve teknoloji konularında işbirliğinin koordinasyonunu kapsayan TİKA Başkanlığı Özbekistan'a yönelik proje ve faaliyetlerini 1992'de başlamıştı. TİKA, halen Mirziyoyev ve Erdoğan'ın başlattığı yeni ilişkiler çerçevesinde özellikle sağlık, eğitim ve idari ve sivil altyapıların geliştirilmesi alanlarındaki çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.(Kızıltoprak, 2020) 2018 TİKA Projeleri Tanıtım Kitapçığı'nda TİKA tarafından halk hayatının birkaç alanlarıda toplam 722 proje gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

Türkiye'nin dizileriyle yarattığı etki, senaryo ve gelişmiş film yapım tekniği, teknolojik altyapısının düzeyi Özbek-Türk ortak filmleri için Özbekistan'da Pazar yaratmaktadır. 2019-2020 yılları Özbek-Türk ortak film yapımcıları birlikte “Mendirman Celaliddin” dizisini çekimini yaptılar ve 3 Ekim 2020 yılında Taşkent'te ilk serisinin kapalı vizyonunu sundular.

Özbekistan'ın Medya Altyapısı

Bağımsızlıktan sonra Özbek gazeteciliğinin kurumsal sistemi oluşturuldu. Ona Milli Basın Merkezi, Özbekistan Gazetecileri Birliği, Bağımsız kitle iletişimi araçları ve haber ajanslarının geliştirme ve destekleme Fonu, Elektronik medya milli Derneği dahil edilebilir (Ernazarov ve diğerleri, 2020: 136)

Özbekistan'da sansür resmi olarak 2002 yılında Birinci Cumhurbaşkanı İ. Karimov'un alana ait kararıyla kaldırılmıştı.

Şubat, 2019 yılında Cumhurbaşkanı Ş.Mirziyoyev'in kararıyla Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdaresine bağlı Enformasyon ve Kitle İletişimi Ajansı kuruldu. Ajans ülkenin siyasi, sosyal, iktisadi gelişmesinde kitle iletişim araçlarının rolünü pekiştirmek için lazım herhangi hukuki ve idari meselelerle ilgilenmektedir.

Günümüzde Özbekistan'da gazetecilik ve kitle iletişim eğitimi veren üniversiteler 5 tanedir: Özbekistan Milli üniversitesi, Özbekistan devlet Cihan Dilleri üniversitesi, Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim üniversitesi, Karakalpakistan devlet üniversitesi ve Webster üniversitesinin Taşkent şehrindeki şubesi. 15 Ekim, 2019 verilerine göre ülkede mevcut medya sayısı 1765'tir. Medyanın türlerine göre tasnifi aşağıdaki tabloda yansımaktadır.

Medya türü	Devlete ait medya		Devlete ait olmayan medya		Toplam Sayı
	Sayısı	Faiz Oranında (%)	Sayısı	Faiz Oranında (%)	
Gazete	334	49,3	330	50,7	664
Dergi	162	44,4	248	55,6	410
Haber bülteni	10	60,0	6	40,0	16
Televizyon	36	50,0	35	50,0	71
Radio	5	13,5	32	86,5	37
Haber ajansları	3	75,0	2	25,0	5
web siteleri	78	11,3	484	88,8	562
Toplam	622	36,4	1104	63,6	1765

Tabloda devlete ait ve ait olmayan medya türlerine göre sayılarda farklılık sergilemektedir. Basın ve televizyon kanallarında hemen hemen faiz oranında yarı yarıya devlete ait ve özel medya kuruluşları yer almaktadır. Özbekistan'da toplam 5 tane haber ajansı bulunmaktadır. Devlete ait haber ajansları sırasına Özbekistan Milli Haber Ajansı, Özbekistan Dış İşleri Bakanlığına bağlı “Dünya” haber ajansı, Karakalpakistan Devlet Haber Ajansı;

devlete ait olmayan haber ajansları ise “Uzreport”, “UzbekistanToday” haber ajanslarıdır. Kitle iletişim araçları olarak kabul edilen haber sitelerinin sayısı toplam 562 tane olup, devlet kuruluşlarının haber hizmetlerinin dışında çoğu özel haber sitelerden ibarettir.

Özbekistan’da faaliyetini sürdüren kun.uz haber sitesi en aktif e-gazetelerden biri sayılır. Kun.uz sitesinde siteye her gün ortalama 350 bin kişi ziyaret ettiği belirtilmiştir.(2 Ekim 2020). Haber sitesi 2012 yılından itibaren faaliyetini başlatmıştır. Alexa verilerine göre, kun.uz haber sitesi Özbekistan’daki en meşhür siteler içinde dördüncü sırada yer almaktadır.

Kun.uz ilk yıllarda sadece özbek dilinde yayınlarını yapmışsa, günümüzde ek olarak rus ve ingiliz dillerinde de yazıları yayınlamaktadır. “Kun mavzuları” (Kun konuları) adında açılmış sütünde Özbekistan ve dünya’da gündeme gelen ve en çok ilgi çeken yazıları bir başlık altında topluyorlar. Bu sütünler içerisinde Türkiye konusu ele alınan sütünler: “Türkiye’nin Suriye’ye girişi”, “Özbekistan-Türkiye ilişkileri”, “Cemal Kaşıkçı’nın ölümü”, “İstanbul’daki silahlı saldırı”, “Suriye’deki savaş”, “Türkiye ve Kürtler”. “Türkiye ve Kürtler” sütününde 9 Ekim 2019’dan bu yana 55 yazı yayınlanmıştır. Sütün açıklamasında “Türkiye 9 Ekim’de Suriye kuzeyinde Kürtlere karşı askeri hareket başlattı. “Barış Pınarı” isimli harakattan maksat Türkiye sınırları yakınında terörcüler için koridor bırakmamaktır” denilmektedir.

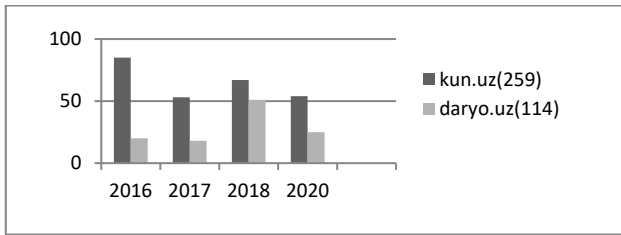
Ayrıca Türkiye’ye ait bilgilerin yer alması tahmin edilen “Yurt dışındaki Özbekler” sütününde sadece 1 tane yazı bulunmaktadır. Onda Özbek öğrencisinin Türkiye’deki yaşamı, eğitim hayatı hakkında olumlu fikirleri yer almaktadır. Bunun dışında “Göçmenler faciası” sütününde yurt dışında çalışan göçmen Özbeklerin Rusya, Güney Kore, Kazakistan’daki kaza ve felaket olayları anlatılırken, Özbek göçmenlerinin Türkiye’deki çalışma hayatı hakkında hiçbir yazı bulunmamaktadır. Meğer Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm bakanlığının verilerine göre, 2003-2018 yılları arasında Türkiye’nin çalışma izni verilen göçmen Özbek vatandaşları sayısı 250 bine ulaşmıştır. Fakat kayıt dışı göç rakamlarının daha fazla olduğu tahmin ediliyor. Hatta Türkiye’de çok yankı uyandıran, sosyal medyada gündemi patlatan Özbekistanlı göçmen Nadira Kadirova hakkında da hiçbir yazı bulunmadı.

www.uz millî arama sisteminin “Haberler ve Medya” kategorisi “Haber siteleri” alt kategorisinde en çok girilen haber sitesi olarak daryo.uz sitesi yaklaşık 634000 kullanıcı tarafından kullanılmıştır (17.08.2020 tarihi için). Daryo.uz haber sitesi 2013 yılında faaliyete geçmiştir. Sloganı: “Haber deryasından habersiz kalmayın”.

Özbekistan'daki bu iki aktif haber sitesinde Özbekistan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının karşı devlete resmi ziyaretleri sırasında verilen haberleri sayısal ve içeriğine göre değerlendirdiğimizde aşağıdaki manzara ortaya çıkmaktadır.

Haber içeriklerinin etiketlenmesinde, hem insanlarca hem de makinelerca anlaşılabilir bir yapıda haberleri tanımlamaya yarayan zengin üst veri terimlerinden oluşan IPTC(International Press Telecommunication Council) haber konu kodları kullanılmaktadır (Şencan, 2014: 16)

Kun.uz ve daryo.uz haber sitelerinde resmi ziyaretler kapsamında verilen 2 haftalık yazıların sayısal değerlendirilmesi

Türkiye hakkında yayınlanan toplam 374 haber araştırmanın temel verilerini oluşturmaktadır ve içerik analizine dâhil edilmektedir. **Verilere bakarak kun.uz sitesi Türkiye'yle bağlı yazıları daryo.uz sitesine kıyasen daha fazla(259>114) verdiğini görebiliriz.**

Haber sitelerinde haber başlığı çok önemli unsurdur. Kullanıcı haber başlıklarını okuyarak metni tamamını okuyup okumamak için karar verir. O yüzden haber başlıkları ülke temsilindeki en birinci unsur olarak ele alınmaktadır:

Haber Sitelerinde Yer Alan Haberlerin Dağılımı ve IPTC Konu Başlıklarına Göre Değerlendirilmesi

		Siyaset	Suç, hukuk ve varoluş	Ekonomi, işleme ve finans	Sosyal konular	Yaşam tarzı, tatil	Spor	Bilim ve teknoloji	Savaş ve karışıklıklar	Kaza ve felaket	Din ve inanç	İş yaşamı	Eğitim	Çevre	Yaşam ve ilgi alanları	Sanat, kültür ve magazin	Sağlık	Toplam
kun.uz	2016	47	13	1			1	1	12	3	2	1			1	3		85
	2017	24	3	11		1		1	4			2	2	1	2	1	1	53
	2018	33	3	10	3	1	5	1	4	1	1		1		1	2	1	67
	2020	15		6	2	2	1		18	2		2			2	4	2	54
	Toplam	119	19	28	5	4	7	3	36	6	3	3	5	1	6	10	4	259
daryo.uz	2016	9	6						3	2								20
	2017	8	2	2					3	1	1	1						18
	2018	20	4	12	1		1	1	1	1			3	1		5		51
	2020	10	1	3					4	1		2			2	2	2	25
	Toplam	47	13	17	1		1	1	11	5	2	1	5	1		7	2	114

Kun.uz sitesinde 2016, 2017, 2018, 2020 yılları yapılan ziyaretler kapsamında her sene için ele alınan 2 haftalık süre içerisinde Türkiye konulu toplam 260 yazı yayınlanmıştır. İPTC konu başlıklarına göre değerlendirildiğinde her ziyaret senesi için de geçerli siyaset konulu yazılara ele aldığımız iki haber sitesinde de daha sık rastladığımızı belirtebiliriz. Peki siyaset konu başlığı altında ülkeler arası ikili ilişkiler daha çok ele alınmış mı yoksa Türkiye'nin başka ülkelerle siyasi ilişkileri değerlendirilmiş mi sorusu tabiidir. Araştırmaya dahil ettiğimiz siyasi haberleri incelediğimizde kun.uz haber sitesinde yayınlanan 119 haberin 67'si Türkiye-Özbekistan arasındaki ikili ilişkiler, 40'ı Türkiye'nin dış politika hem de 12 yazı Anadolu'nun iç siyaseti hakkında olduğunu görüyoruz.

Özbekistan-Türkiye ilişkileri yansıyan yazıların çoğu ziyaret sırasında yapılan protokolleri yansıtan “Erdoğan Özbekistan’ı ziyaret edecek”, “Erdoğan Semerkant’ta. İkili ilişkilerde yeni sayfa”, “Şavkat Mirziyoyev ve Erdoğan 3 saate yakın zaman içinde yüz yüze görüştü”, “2017 yılında Özbek-Türk hükümetlerarası komisyon toplantısı yapılacak”, “Türkiye Mirziyoyev’in ziyaretine nasıl bir tepki vermekte?”, “Mirziyoyev’in Türkiye ziyareti hakkında resmi bilgi verildi”, “Mirziyoyev Türk Parlamentosunu ziyaret etti”, “Erdoğan Ali Meclis(Parlamento)’in ortak oturumunda konuşma yapacak”, “Taşkent’te Recep Tayyip Erdoğan için resmi karşılama töreni düzenlenmekte” gibi başlıklı haberlerden ibarettir. İkili ilişkilere bağlı birkaç işbirliğine katılma kararı, imzalanan anlaşma, mutabakat neticeleri hakkında bilgi veren yazılar “Özbekistan-Türkiye: yeni işbirliği fırsatları”, “Türkiye, Özbek tarafının vatandaşlarına vizeyi kaldırmasını umuyor”, “Özbekistan ile Türkiye arasında Stratejik Ortaklık Yüksek Konseyi kurulacak”, “Özbekistan Türk dili konuşan ülkeler işbirliği Konseyi’ne katılacak”, “Mirziyoyev bakanlara: “Türk işadamlarına karşı ihaneti devlet politikasına karşı ihanet olarak görüyorum”, “Özbekistan’la Türkiye arasında 20’den fazla belge imzalandı”, “Özbekistan-Türkiye İşbirliği Konseyi Ankara’da bir araya geldi” başlıklarıyla yazılmıştır.

Türkiye lideri Recep Tayyip Erdoğan şahısını ortaya koyan yazılar ise “Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İmam El Buhari Külliye’sinde Cuma namazı kıldı”, “Erdoğan Abdulla Aripov’un bir şiirini okudu”, “Erdoğan, Özbekçe atasözlerinden örnekler verdi”, “Asad: Erdoğan Osmanlılar Emperatorluğu zamanında yaşıyor”, “Erdoğan Erkin Vahidov’un “Özbekim” şiirini okudu” başlıklarıyla yer almaktadır.

Türkiye’nin dış politikasıyla bağlı yazılar Türkiye’nin ABD ve Rusya ile daha çok Suriye meselesinde, Avrupa Birliği’ne üyelik ve yaptırım konularında, Şanghai İşbirliği Teşkilatına katılma ihtimali hakkındadır.

Türkiye iç siyaseti ise iktidardaki hakim ve alternatif güçler, AB'ne katılma hususunda halk isteği ve memuri yönetimdeki değişiklikler hakkındadır.

İPTC konu başlıkları üzerine siyaset kategorisi boyunca **daryo.uz** haber sitesindeki yazıları değerlendirdiğimizde toplam 44 siyasi konulu yazının bulunduğu, ondan 31'i Türkiye-Özbekistan ilişkileri, 10'u Türkiye dış siyaseti ve 3'u Türkiye iç siyasetiyle bağlı olduğu görülmektedir. Uluslararası ilişkiler yansıyan yazılar ziyaret kapsamındaki protokoller ve elde edilen neticeleri daryo.uz sitesi de kun.uz sitesinde yapıldığı gibi aynı şekilde vermektedir.

Türkiye dış siyaseti onun Avrupa Birliğine katılma macerası, Irak Kürdistan'ı, ABD ile uluslararası teröre karşı mücadele çağrışimleri gibi konulardaki yazılara yansımaktadır. Türkiye iç siyaseti ise 2018 Cumhurbaşkanlık seçimleriyle ilişkilidir. Fakat Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan şahısı üzerine yazılan yazılarda onun özgeçmişi, liderlik karakteri hakkında “Belediye başkanından hapishaneye, hapishaneden Cumhurbaşkanlığına kadar. Darbeyi atlatan Erdoğan 66 yaşında” başlıklı yazı yazmaya gereksinim duyulmuş.

Ayrıca bölgedeki Suriye, Libya krizi, müslümanlara karşı saldırılar da Türkiye ile haber başlıklarının çoğunluğunu oluşturmaktadır. Zaten Türkiye konusu hakkında siyasetten sonra sıklıkla ele alınan İPTC konusu da savaş ve karışıklıklardır (kun.uz'da 36, daryo.uz'da 11). Örneğin, **kun.uz** sitesinde “Türk Genelkurmay:ülkenin Hava Kuvvetleri Suriye'deki operasyonlarda yer almıyor”, “Erdoğan: Suriye muhalifeti bir an önce Türkiye desteğiyle El-Bab'ı ele geçirecek”, “Erdoğan Batı'yı İŞİD'i İslam'ı karalamak için kullanmakla suçladı”, “Türkiye S-400 sistemlerini Rusya'dan alabilir”, “Erdoğan, Suriye'deki Kürtler'e saldırı yapılacağını açıkladı”; “”Erdoğan Rusya'yı Libya'daki savaşı yönetmekle suçladı”, “Hafter güçleri kural yüklenmiş Türk gemisi yok edildiğini ilan etti”; “Türkiye Myanmarlı müslümanlar için yaklaşık 22 mln para topladı”, “Erdoğan Hindistan'da müslümanların öldürülmesine tepki verdi” gibi başlıklı yazılar savaş ve karışıklıklar sıklıkla yer alan konular olarak geçmektedir.

Daryo.uz haber sitesinde ise savaş ve karışıklıklar kategorisine dahil edilen yazılar şunlardır: “Erdoğan Batı ülkelerini İŞİD'i desteklemekle suçladı”, “İstanbul'da mülteciler merkezinde yaşayanlar binaya ateş yakıp, şehir sokaklarına kaçtılar”, “Türkiye İdlip'te ateşkesi temin edecek”, “Bir Türk gemisi bir Yunan donanmasına saldırdı”, “On dördüncü Rus-Türk savaşı olacak mı? Siyaset bilimcisi Mikhail Magid yorumları”.

İPTC konu başlıklarına göre her iki sitede de yayınlanmış yazılara baktığımızda, sayısı açısından üçüncü kategori Ekonomi, işletme ve finanstır. **Kun.uz** haber sitesinde 28, daryo.uz sitesinde ise 17 haberden bahsetmekteyiz.

Bunu Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin her zamanda olduğu gibi daha çok ekonomi temelli olduğuyla açıklayabiliriz. Kun.uz haber sitesinde 2016 yılında hemen hemen ekonomi işbirliği gelişmeleri haber konusu olmasa da sonraki yıllarda “Taşkent City Uluslararası iş merkezi, Türk mimarlarının projesine esasen inşa edilecek”, “Ziraat bankası, Agrobank’ın Utbank’taki hissesini satın almayı planlıyor”, “Mirziyoyev: İstanbul’da 3,5 mlrd değerinde 35 proje imzalandı”, “Özbekovqatxolding Türkiye’de birkaç anlaşma imzaladı”, “Şavkat Mirziyoyev Türk finans ve iş çevrelerinin temsilcileriyle bir araya geldi”, “Özbekistan’da Türk İş merkezi kurulacak”, “Urgut serbest ekonomi bölgesinde Türkiyeli girişimcilerin 6 projede payı var”, “Özbekistan ile Türkiye arasındaki ticaret cirosu 5 mlrd dolara ulaşabilir”, “Özbekistan’ın turizm potansiyeli Türk yatırımcılarına ve medya temsilcilerine gösterildi”, “Özbekistan altın yataklarının jeolojik keşfi için Türk yatırımını çekti”, “Türk şirketi Olmalık dağ maden metalurji birleşmesine yatırım yapacak” gibi başlıklarla ekonomi gidişatı göz önümüze serilmektedir.

Daryo.uz haber sitesinde ise ekonomi gelişmeler konusuna ek olarak Türk sanayi mallarının reklamı yer alan yazılara rastladık: “Türkiye’nin Arçelik şirketi Özbekistan’da ev aletleri üretmeye başlayacak”, “Dekoratif kaplama ve boya mağazası Kalekim Gallery Taşkent’te açıldı” gibi.

Uluslararası Haber Akışı Bağlamında Özbek Haber Sitelerinin Kaynakları

İletişimin uluslararasılaşmasıyla ortaya çıkan enformasyon dolaşımının dengesizliği ve tek yönlülüğü özetleyen Oya Tokgöz, kavramı şöyle tanımlar: “Dünya düzeyinde enformasyon aktarımı teknik bakımdan gelişmiş ülkelere gelişmemiş ülkelere doğru yapılmaktadır. Ayrıca, aynı veya benzer dilleri konuşan ve kültürleri benzeşen, uzun tarihsel bağlarla birbirine bağlı olan ülkeler arasında enformasyon aktarımı azdır. Bir başka deyişle bilgi alışverişi, enformasyonu dağılımı bakımından göze çarpan özellik, dünyanın çeşitli bölgeleri yönünden tek yönlü olarak bir akışın egemenliğidir.” (Tokgöz, 2000: 25)

Uluslararası iletişim 4 değişik biçimde gerçekleştirilmektedir:

- ✓ Devletler arasında diplomatik yollarla;
- ✓ Uluslararası örgütler tarafından;
- ✓ Özel kurum ve kuruluşlar arasında iletişim araçlarıyla;
- ✓ Kitle iletişim araçlarıyla (Girgin 2002: 46).

Haberin üretildiği haber kaynaklarına gelirse, haberlerin dünyanın birkaç ülkesi haber ajanslarından ve haber kurumlarından elde edildiğini görebiliriz. Uluslararası alanda haber akışını sağlayan haber ajanslarını esas kaynak olarak belirtip, yine Rus haber kaynağından tercüme yapıldığı da inkar edilemez. Bu

durumu haber sitelerinde çalışan gazetecilerin yabancı dil olarak çoğunlukla Rus diline hakim olması, önceden de Özbekistan’da ikinci dil sayılan Rusça’dan tercüme yapma geleneğinin var olması, Türk haber kaynaklarıyla herhangi bir irtibatın olmadığı hem de Türkçeden çevirme yapacak gazetecinin bulunmamasıyla değerlendirmek mümkündür.

Kun.uz sitesinde yayınlanan toplam 259 yazının kaynaklarına bakıldığında aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

	Haberlerin Üretildiği Haber Organizasyonu ve Ülkeler	Ziyaret tarihleri				
		2016	2017	2018	2020	Toplam
1	uza.uz (Özbekistan resmi haber ajansı)	1	13	1		15
2	Ziyouz.uz (Özbekistan)	2		-		2
3	Kun.uz (Özbekistan)		6	13	8	27
4	Uzdaily.uz (Özbekistan)		1			1
5	Tribuna.uz (Özbekistan)			1		1
6	Özbekistan resmi devlet kurumları basın daresi		4	25	17	46
Özbekistan haber organizasyonları yayınlayan vazıların toplam sayısı						92
7	Daily Sabah (Türkiye)	1	3		1	5
8	Anadolu Ajansı (Türkiye)	12	12	4	1	29
9	Habertürk (Türkiye)	3			2	5
10	Hürriyet (Türkiye)	2	1			3
11	TRT (Türkiye)	1		1	1	3
12	DHA(Türkiye)	1				1
13	NTV(Türkiye)	3				3
14	Ahaber(Türkiye)				1	1
15	Sabah(Türkiye)	1		1		2
16	Yenişafak(Türkiye)			1		1
17	Türkiye resmi devlet kurumları basın daresi	1	1	2	7	11
Türkiye haber organizasyonları yayınlayan vazıların toplam sayısı						65
18	RIA Novosti (Rusya)	11	-	1	1	13
19	TASS (Rusya)	6	1	-		7
20	İnterfaks (Rusya)				1	1
21	rt.com (Rusya)	1				1
22	Championat.com(Rusya)	1				1
23	NTV (Rusya)			2	1	3
24	Rusya resmi devlet kurumları basın daresi				4	4
Rusya haber organizasyonları yayınlayan vazıların toplam sayısı						30
25	Bloomberg (ABD)	1			1	2
26	AP (ABD)	1				1
27	CNN Türk(ABD)	1				1
28	CBS (ABD)	2				2
29	ABD resmi devlet kurumu sitesi			1		1
ABD haber organizasyonları yayınlayan vazıların toplam sayısı						7
30	Al Jazeera (Katar)	1				1
31	Samaa.tv (Pakistan)	1				1
32	SWR (Almanya)	1				1
33	Bild (Almanya)	1				1
34	Radio e Televisao de Portugal(Portekiz)	1				1
35	BBC (Büyük Britanya)	1		-	1	2
36	Guardian (Büyük Britanya)	1		-		1
37	Reuters (Büyük Britanya)	7		1	2	10
Büyük Britanya haber organizasyonları yayınlayan vazıların toplam sayısı						13
38	Kazakistan resmi devlet kurumları basın daresi		1			1
39	Kanal2 (İsrail)	1				1
40	Twitter		2	3		5
41	Press Tv (İran)			1		1
42	Belirtilmemiş	18	9	9	5	41

Kun.uz sitesinde belirli zaman aralığında incelenen toplam 259 yazıdan 92'si Özbekistan, 65'i Türkiye, 30'u Rusya, 13'ü Büyük Britanya, 7'si ABD, 5'i Twitter sosyal medyası ve diğer haber kuruluşlarınca üretildiği belirlendi. Esas kaynak olarak geçmesi gereken Türkiye haber organizasyonları %25 oranda yazıların kaynağını oluşturmakta.

daryo.uz Haber Sitesindeki Toplam 114 Yazının Haber Kaynağı Açısından Değerlendirilmesi

	Haberlerin Üretildiği Haber Organizasyonu ve Ülkeler	Ziyaret tarihleri				
		2016	2017	2018	2020	Toplam
1	gazeta.uz (Özbekistan)	1	1	3	2	7
2	uza.uz (Özbekistan resmi haber ajansı)	1	4	10		15
3	Özbekiston24 (Özbekistan)			1		1
4	1news.uz (Özbekistan)		1			1
5	Uznews.uz (Özbekistan)		1	1		2
6	Azon.uz (Özbekistan)			1		1
7	Kommersant.uz (Özbekistan)		1			1
8	Daryo.uz (Özbekistan)			8	3	11
9	Halk sözi (Özbekistan)			1		1
10	Spot.uz (Özbekistan)				1	1
11	Özbekistan resmi devlet kurumları basın dairesi			15	13	28
Özbekistan haber organizasyonları yayınlayan yazıların toplam sayısı						69
12	Cumhuriyet (Türkiye)		1			1
13	Anadolu Ajansı (Türkiye)			1	1	2
14	Türkiye resmi devlet kurumları basın dairesi	2	1			3
Türkiye haber organizasyonları yayınlayan yazıların toplam sayısı						6
15	RIA Novosti (Rusya)		2			2
16	TASS (Rusya)	11		1	1	13
17	İnterfaks (Rusya)	1	1	1		3
18	Vestnik Kavkaza (Rusya)			1		1
19	Vedomosti (Rusya)	1				1
20	Kommersant (Rusya)		3	1	1	5
21	RBK (Rusya)	2	1		2	5
22	Sputnik (Rusya)			3		3
23	Korrespondent (Rusya)			1		1
Rusya haber organizasyonları yayınlayan yazıların toplam sayısı						34
24	Ummet.kz (Kazakistan)			1		1
25	Korrespondent.net (Ukrayna)	1				1
26	Meduza (Letonya)		1		1	2

Daryo.uz sitesinde Özbekistan-Türkiye Cumhurbaşkanları düzeyinde yapılan ziyaretler kapsamında ele alınan toplam 114 yazının 69'u Özbekistan, 6'sı Türkiye, 34'ü Rusya haber organizasyonlarınca üretilmiştir. Bu durum adeta Türkiye'deki olup biten haberlere Özbek toplumunun Rusya gözüyle bakmasını ve değerlendirmesini sağlamaktadır.

Sonuç

Türkiye ve bağımsız Özbekistan arasındaki ilişkilere uzmanlar inişli çıkışlı veya dalgalı diye sıfatlar vermekteler. 1991 yılından bu yana Özbekistan ile Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerde 29 yıl içerisinde birçok dalgalanma yaşandı. Bu ilişkilerde üç defa kriz yaşandığı ve bu krizlerin nedenleri terör ve radikal İslamcılıkla mücadelede iki devletin ortak anlayışa gelememesi, Türkiye devletinin Özbekistan iktidarındaki siyasi güce alternatif güçlere sahip çıkması ve başka küçük ekonomik sorunlar olarak ortaya çıktı.

Siyasi ilişkiler gelişmesinin tarihçesine bakarak, Özbekistan ve Türkiye uluslararası politikasında aşağıdaki karmaşık dönemleri ayırt edebiliriz:

1. 1991-1994 bağımsız Özbekistan ve Türkiye arasında yeni ilişkilerin kurulması, Türkiye'nin Özbekistan'la türlü alanlarda dostça işbirliğine girişmesi.
2. 1994-2000 iki ülke arasındaki ilişkilerin ardı ardına gerçekleşen olaylar yüzünden bozulması. Bunun nedeni ise o dönemde iktidardaki güce alternatif olan siyasi rakibin Türkiye davetiyle Türkiye'ye gelmesi ve burada barınması denilmektedir. 1998-2000 yıllar içerisinde Türk okullarının kapatılması. Şubat, 1999 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'a yönelik bombalı suikasta Türk vatandaşlarının da katıldığı suçlaması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.
3. 2000-2014 arası uluslararası ilişkilerde durgunluk yaşanması, Mayıs 2005, Andican olaylarında Türkiye'nin BM'de Özbekistan yönetimini eleştiren rapora imza atması ve kınaması ardından süregelen süreçtir.

2016 yılından bu yana Türkiye'ye karşı politikada çok temkinli davranan Özbekistan'ın Birinci Cumhurbaşkanı İ. Kerimov'un vefat etmesiyle iki ülke arasında siyasi ilişkilerde ılıma ve yeni siyasi ilişkiler arayışı. 2016'daki iki devlet cumhurbaşkanlarının görüşmelerin ardından hız kazanan ilişkiler, 2017'de stratejik ortaklık düzeyine çıkartılmıştır.

Özbekistan'da günümüzde 2 bine yakın medya kuruluşları mevcut olup, İnternet ortamında yayın yapan medya kuruluşları en çok okunan, izlenen ve dinlenen medya olarak çok hızlı suratlarda gelişmekte. Onların içerisinde daryo.uz ve kun.uz siteleri okuyucuların günlük en çok ziyaret ettiği e-gazetelerin en başında gelmektedir.

Bu haber sitelerindeki Türkiye konulu yazıları içerik analizi kapsamında yapılan araştırmada aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

İki haber sitesinde de İPTC konu başlıklarına göre, Siyaset, Savaş ve Karışıklıklar hem de Ekonomi, İşletme ve Finans konuları ilk sıralarda haber başlıklarına konu olmaktadır. Anlaşılır ki, iki haber sitesinin Türkiye'ye yönelik haber üretme stratejisi çok da farklılık sergilememekte. Fakat ekonomi, işletme ve finans konularındaki yazılar daryo.uz sitesinde reklam amaçlı yazıldığı tespit edildi.

Özbekistan-Türkiye ikili ilişkilerinin dışında Türkiye'nin iç ve dış politikasıyla ilgili yazılara da rastlandı. Haber sitelerinde Türk lideri Recep Tayyip Erdoğan şahısına ait yazılarda malûm bir ilkelerden yola çıkılmadığı,

bazen kaynağı gösterilmeyip, türlü ideolojilerle üretilen rastgele yazılar çevirildiği ortaya çıktı.

Öğrenilen yazıların kaynağı daha çok Özbekistan medya kuruluşlarınca oluşturulduğu belirlendi, ancak dış kaynak olarak liste başında Türkiye gelmesi gereken yerde alışılmış medya platformları olarak Rusya medya organizasyonları öne çıkmaktadır.

Kaynakça

1. 2017'de Türkiye (2017). SETA Yayınevi, İstanbul
2. Abuşoğlu, M. (Ağustos, 2016). Omnibalancing Teorisi ve Türkiye-Özbekistan İlişkileri. 21.yüzyıl Türkiye Enstitüsü. Erişim: <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/omnibalancing-teorisi-ve-turkiye-ozbekistan-iliskileri>
3. Akgül, A. (2008). BOP'un Temelleri(1988-1998), Bilge Karınca, İstanbul
4. Balım, Ç. ve Gürbüz, E. (2012). Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri. Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara
5. Çaman, E. (2009). Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği. Ed. M.S. Erol, Barış Platin Kitabevi, Ankara
6. Ergin, G. ve Türk, F. (Haziran, 2010) «Türkiye'de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler». Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Vol.2. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobiadsbd/issue/11349/135617>
7. Girgin A. (2002). Uluslararası İletişim: Haber Ajansları Ve A.A., Der Yayınları, İstanbul
8. Güler, M. (2007). Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı, İlgili Kültür Sanat, İstanbul
9. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
10. Kemalöğlu, İ. (21 Şubat, 2020). Mirziyoyev'in ziyaretini çerçevesinde Türkiye-Özbekistan ilişkileri. Anadolu Ajansı. Erişim: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mirziyoyev-in-ziyareti-cercevesinde-turkiye-ozbekistan-iliskileri/1740453>
11. Kızıltoprak, S. (Şubat, 2020). Orta Asya Dış Politika Dinamikleri ve Türkiye-Özbekistan ilişkileri, Star gazetesini. Erişim: <https://www.star.com.tr/acik-gorus/orta-asya-dis-politika-dinamikleri-ve-turkiye-ozbekistan-iliskileri-haber-1518832/>
12. kun.uz Competitive Analysis, Marketing Mix and Traffic - Alexa
13. Özbekistan'ın milli modern gazetecilik modelinin şekillenışı. (2020). Editörler:K. Ernazarov, Ş. Ernazarov ve E.Voytik, Humanitarian Vector, Cilt 15, Sayı 1., s.136.
14. Özbekistan'la inisli-çıkışlı ilişkiler. (Eylül, 2016). Al Jazeera Türk. Erişim: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>
15. Şencan, İ. (2014). Haber Metinlerinin Kategorizasyonunda Varlık İsimleri Ve Konu Başlıkları İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 16.
16. Tanınmış Yücememiş, Arcan ve Alkan. (Temmuz, 2017) “Türkiye-Kazakistan-Özbekistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi”. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Vol.9. Erişim: dergipark.org.tr/tr/download/article-file/353955
17. TİKA Projeleri Tanıtım Kitapçığı.(2018). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Ankara
18. Tokgöz O. (2000). Temel Gazetecilik. İmge Basınevi, Ankara

YENİ BİR EDEBİ MUHİT: SOSYAL MEDYA

Duygu UYSAL* - Ali ALTUN**

Geçmişten günümüze günlük hayat, alışkanlıklar, sosyal ve kültürel etkinliklerin farklılık gösterdiği bilinmektedir. Toplum ve kültür değişken yapıda olduğundan oluşan bu farklılıklar, edebiyatı ve edebî kültürü de etkilemiştir. Bu etkilenmenin bir sonucu olarak sosyal medya platformları da yeni bir edebî muhit olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hem içinde bulunduğumuza salgın sürecinde hem de öncesinde erişim ve etkileşim kolaylığı dolayısıyla sosyal medya üzerinden birçok program yapılmaktadır. Dijitalleşme sürecinin edebiyat ile ilişkisine baktığımızda, edebî geleneğin ve alışılmış düzenin dışında farklılaşma ve gelişme olarak nitelendirebileceğimiz yenilikler vardır. Çalışmamızda, bu yenilik ve değişimin kültür, sanat, edebiyat ve toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz yönleri, sosyal medyanın kitle iletişim araçları arasındaki yeri, önemi ve etki alanı, sosyal medyanın ve dijital ortamların faydalı hale getirilmesi, sosyal medyanın çeşitli faaliyetler ile kısa sürede çok sayıda insana ulaşma ve etki etme gücü, dijitalleşme sürecinde yeni kavramların dile, kültüre, geleneğe ve edebiyata yansımaları, dijitalleşme nedeniyle edebî, tarihî, kültürel, sosyal alanlarda yeni bir bellek oluşumu ve aynı zamanda salgın sürecinde de hayatımızda aktif bir şekilde rol alan sosyal medyanın yeni bir edebî muhit olması konuları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: edebiyat, muhit, salgın, sosyal medya, değişim.

A NEW LİTERARY PLACE: SOCIAL MEDIA

Duygu UYSAL - Ali ALTUN

It is known that daily life, habits, social and cultural activities differ from past to present. Since society and culture have a variable structure, these differences have also affected literature and literary culture. As a result of this influence, social media platforms have started to be used as a new literary center. Many programs are carried out on social media due to the ease of access and interaction both during and before the epidemic. When we look at the relationship between the digitalization process and literature, there are innovations that we can describe as differentiation and development outside the literary tradition and the usual order. In our study, the positive and negative aspects of this innovation and change on culture, art, literature and society, the place, importance and impact area of social media among mass media, making social media and digital media useful, social media with various activities in a short time. The power of reaching and influencing people, the reflection of new concepts on language, culture, tradition and literature in the digitalization process, the formation of a new memory in literary, historical, cultural and social areas due to digitalization, and also a new social media the issues of being a literary master are included.

Keywords: literature, place, epidemic, social media, change.

* Doktora Öğr., Ank. YB. Ün. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Ed., e-mail: uysal_duygu@hotmail.com,

** YL Öğr., Ank. YB. Ün. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Ed., e-mail: alialtun-19@hotmail.com, telefon:

**Karadeniz’deki İlk Millî Derin Deniz Sondajı ve Doğalgaz Rezervi Keşfi
Konulu Haberler Üzerine Bir İnceleme
Doç. Dr. Ceren YEGEN**

Mersin Üniversitesi İletişim Fakültesi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2020 yılı Ağustos ayı sonuna doğru yaptığı bir açıklama ile önemli bir “müjde” vereceğini beyan etmiş, 21 Ağustos 2020 tarihinde ise Türkiye’nin milli sondaj gemisi olan Fatih Sondaj Gemisi’nin, Karadeniz Ereğlisi’nin yaklaşık 175 km kuzeybatısında yer alan Tuna-1 Bölgesi’nde 320 milyar metreküplük doğalgaz yatağı bulunduğunu açıklanmıştır. Enerji kaynakları konusunda önemli bir gelişmeyi niteleyen bu rezervin keşfi, dış basında olduğu gibi Türk ulusal medyası içerisinde de büyük yankı bulmuştur. Öyle ki Türkiye’nin ilk milli sondajında tarihindeki en büyük doğalgaz keşfini yapmış olmasının ekonomik yansımaları oldukça kayda değer düzeydedir. Bu çalışmada söz konusu milli derin deniz sondajı üzerinden, Karadeniz doğalgaz rezervi keşfine ilişkin yayınlanan haberler incelenmiştir. Böylelikle enerji alanında yaşanan bu gelişmenin Türk ulusal basınında nasıl değerlendirildiğinin ve konumlandırıldığının anlaşılması amaçlanmıştır. Bu nedenle Türk ulusal basınına temsilen seçilen ve farklı ideolojik duruşlarda olan Sabah, Yeni Şafak ve Hürriyet gazetelerinde ilgili rezervin keşfine ilişkin yayınlanan bazı haberler, söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Milli Sondaj, Enerji Kaynakları, Medya

**A Study on the News on First National Deep Sea Drilling in the Black Sea
and Natural Gas Reserve Discovery
Assoc. Dr. Ceren YEGEN**

Mersin University, Faculty of Communication

President of Republic of Turkey Recep Tayyip Erdogan, with a statement he made towards the end of August 2020, an important “gospel” has declared that it would give. On August 21, 2020, it has been reported that Turkey's national drill ship Fatih Drilling Ark found 320 billion cubic meters of natural gas deposits in the Danube-1 Region, which is located Karadeniz Ereğli about 175 km northwest. The discovery of this reserve, which qualifies as an important development in energy resources, has had great repercussions in the Turkish national media as well as in the foreign press. Indeed, in its first national drilling, Turkey has made the greatest natural gas drilling exploration in its history. The economic implications of this discovery are remarkable. In this study, the news published on the exploration of the Black Sea natural gas reserve through the aforementioned national deep sea drilling was examined. Thus, it is aimed to understand how this development in the field of energy is evaluated and positioned in the Turkish national press. For this reason, some news published in Sabah, Yeni Şafak and Hürriyet newspapers, which are selected to represent the Turkish national press and have different ideological stances, regarding the exploration of the relevant reserve have been analyzed using discourse analysis method.

Keywords: Turkey, National Drilling, Energy Resources, Media

**Göçebe Medeniyetin Mirası Olarak
Kazak Çadır Evlerinin Tarihi ve Yapısı**

Doç.Dr. Amina AHANTAYEVA

*Kazak Milli Tarım Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Bölümü
Almatı/Kazakistan*

Küreselleşme çağında, Kazak halkının yüzyıllar boyunca oluşan manevi ve maddi kültürünü inceleyerek milli kültür dünyaya tanıtılması gerekmektedir. Kazak maddi kültürünün eşsiz barınaklarından biri çadır evleridir. Bu makale, Kazak halkının coğrafi ortama uyum sağlamasına ve göçebelik hayat yaşamaya elverişli olan çadırların yapım şekli, tarihi ve yapısı ele alınmaktadır. Çadır ilkbahar, yaz ve sonbaharda bir yerden başka bir yere taşınmaya uygun prefabrik bir evdir. Çadır bir anda kurulması ve toplanması, dikilmesi ve taşınması için kolaydır. Çadırların görünümü M.Ö.3. Yüzyıllara, yani Bronz çağına kadar uzanır. Kazak evleri yuvarlak, tamamen kubbelidir. Çadırların büyüklükleri çarpma sayısına göre belirlenir. Köylülerin dört kanadı, zenginlerin altı kanadı ve büyük feodal beylerin ve han-sultanların sekiz ve on iki, on beş, on sekiz kanatlardan oluşmuştur.

Çadırlar güçlü ahşap, söğüt veya huş ağacından yapılır, çabuk çürümez ve böcekler bu ağaca yaklaşmaz. Evin her bölümü için kalın, ince bir söğüt veya huş ağacı seçilir. İlk birkaç yıl gerekli ağaçlar hasat edilir ve gölgede kurutulur. Güneşte kurutulduğunda odun çatlar ve kalite ile dayanıklılık düşer. Marangozlar, ağaçları evin kemiklerine uyacak şekilde keser, düzeltir ve sırtını temizler, sonra onları özel bir fırında ısıtır, giriş ve çıkış için uyacak şekilde bir ritime (şekle) sokar.

Kazakların çadırları estetik bir şekilde yapılır, dış görünüşü görkemli olması şartıyla çadırları özel ustalar yaparlar, süzlenmesine de büyük önem verilir. Orta ve yakın çağ döneminde Kazak bozkırlarına gelen seyahatçiler Kazak çadırlarının çok görkemli olduklarını söylemiştir. Kazak çadırlarının yapılışı kutsallık bir sır taşımaktadır, sebebi çadır içindeki her bir parçanın özel hizmeti olmuştur, köşeleri de belli bir görev yapmıştır. Çadır Kazak halkının atalarından miras kalan, asırlardır inşa edilen değerli bir hazinedir.

Anahtar Kelimeler: Kazak kültürü, Kazak çadırı, kutsallık, sır, tarih

**The History And Structure Of Kazakh Tent Houses
As A Heritage Of The Migrant Civilization**

Ass.Prof.Dr. Amina AHANTAYEVA

*Kazakh National Agricultural University,
Department of Social Sciences*

In the age of globalization, national culture should be introduced to the world by examining the spiritual and material culture of the Kazakh people that has been formed for centuries. Tent houses are one of the unique shelters of Kazakh material culture. This article deals with the construction, history and structure of the tents that are suitable for Kazakh people to adapt to the geographical environment and to live a nomadic life. Tent is a prefabricated house suitable for moving from one place to another in spring, summer

and autumn. The tent is easy to set up and collect, sew and transport in an instant. The view of the tents BC. It dates back to the 3rd centuries, ie the Bronze Age. Kazakh houses are round and completely domed. The size of the tents is determined by the number of hits. It consisted of four wings of the peasants, six wings of the rich, and eight and twelve, fifteen, eighteen wings of the great feudal lords and khan-sultans.

Tents are made of strong wood, willow or birch, do not rot quickly and insects do not approach this tree. A thick thin willow or birch is chosen for each part of the house. In the first few years, the necessary trees are harvested and dried in the shade. When dried in the sun, the wood cracks and the quality and durability decrease. The carpenters cut the trees to fit the bones of the house, trim and clean the back, then heat them in a special furnace, putting them into a rhythm (shape) to suit the entrance and exit.

The tents of the Kazakhs are made in an aesthetic way, provided that the outer appearance is magnificent, they make the tents by special masters, and great importance is given to their filtration. Travelers who came to the Kazakh steppes in the middle and modern times said that Kazakh tents were very magnificent. The construction of Kazakh tents carries a mystery of holiness, the reason is that each part of the tent has been a special service, and its corners have served a certain duty. The tent is a precious treasure built for centuries, inherited from the ancestors of the Kazakh people.

Keywords: Kazakh culture, Kazakh tent, holiness, secret, history

Kilitbahir'deki Osmanlı Dönemi Camilerinin Restorasyon Öncesi ve Restorasyon Sonrası Özelliklerinin İncelenmesi

Prof. Dr. Yunus Berkli

Atatürk Ün., Güzel San. Fak., Temel Sanat Eğitimi Böl.,
ORCID: 0000-0003-3650-3681

Nülüfer Kıncal

Atatürk Ün., Güz. San. Ens., Sanat Kur. ve Eleştiri ABD, YL. Öğr.
RCID: 0000-0001-6545-4052

Özet

Osmanlı döneminin tarihsel özellikleri genel olarak analiz edildiğinde, Osmanlı topraklarında, imar faaliyetlerinin yaygın olarak gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir. Bu çerçevede, diğer mimari eserlerin yanında, camilerin ön planda yer aldığı görülmektedir. Kilitbahir'de Osmanlı döneminde inşa edilen, farklı dönemlerde onarım geçirerek, günümüzde de hizmet vermeye devam eden üç cami bulunmaktadır. Osmanlı döneminde, yörede ilk olarak inşa edilen cami, Fatih Sultan Mehmed döneminde yapıldığı için Fatih Camii adını almıştır. Cahidi Sultan Camii'nin yapım tarihi 1630 olarak ifade edilmektedir. Tabip Hasan Paşa Camii'nin ise, 1775 yılında inşa edildiği belirtilmektedir.

Bu çalışmada, Çanakkale İli, Eceabat İlçesi, Kilitbahir köyünde bulunan ve Osmanlı döneminde inşa edilen üç cami, tarihsel ve temel özellikleriyle tanıtıldıktan sonra, restorasyon öncesi ve restorasyon sonrası mimari özelliklerinin genel olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Öncelikle, camilerin restorasyon projesi ve rölövelerinin özgünlük düzeyi temel boyutları itibarıyla gözden geçirilmektedir. Özellikle, restorasyon sürecinde yapılan çalışmaların mimari yapının özgün özelliklerine uygunluk durumu farklı boyutlarıyla irdelenmektedir. Daha sonraki aşamada ise, konuya ilişkin olarak genel değerlendirmelere yer verilmektedir. Araştırma ve inceleme sürecinde, camilerle ilgili olarak yerinde yapılan gözlem ve incelemenin yanında, Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden ve Çanakkale Savaşları Tarihi Gelibolu Alan Başkanlığı'ndan alınan bilgi ve belgelerden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda ulaşılan verilere göre, Kilitbahir Köyü'nde bulunan ve Osmanlı döneminde inşa edilen camilerin özgün durumlarına uygun olarak restore edildikleri anlaşılmaktadır. Restorasyon sürecinin proje aşamasında olduğu gibi, uygulama aşamasında da özgünlüğe titizlikle riayet edildiği dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kilitbahir Köyü, Kilitbahir Köyü Osmanlı Dönemi Camileri, Osmanlı Dönemi Cami Mimarisi, Rölöve, Restorasyon

The Analysis of the Ottoman Mosque's Features Before and After Restoration in Kilitbahir

Prof. Dr. Yunus Berkli

Ataturk Un., Faculty of Fine Arts, Department of Basic Education

Nülüfer Kincal

Ataturk Un., Graduate School of Fine Arts, Art Theory and Criticism, Graduate student

Abstract

When historical features have been analyzed in Ottoman period, it has pointed out that construction plans were done in common. In this manner, the mosques have been seen at the forefront as well as other architectural works. Today, there are three mosques keeping serving in Kilitbahir, which was constructed in ottoman period and restored in the different times. The first mosque was called Fatih mosque in ottoman period because it was constructed in Fatih Sultan Mehmed's period. Cahidi Sultan Mosque was stated to construct in 1630. Doctor Hasan Pasha was constructed in 1775.

This study aimed to analyze generally three mosques' historical and architectural features before and after restoration which were constructed in Ottoman period in Kilitbahir village, Eceabat, Çanakkale. Firstly restoration projects of the mosques and their relieve's originality were analyzed according to their basic elements. It has been determined in different aspects whether restoration works were designed to its architectural original features. In the next level, general analysis were done. In research and investigation process, both mosques were observed and investigated and also the documents and data were used significantly which were obtained from Balıkesir General Directorate for Foundations and Çanakkale Wars Historical Gelibolu Administration.

According to the research's results, it has been determined that the mosques, which were constructed in ottoman period and in Kilitbahir village, were restored to their original features. It points out that practice process of the research was implemented in a very right way like Project process in the restoration process.

Key words: Kilitbahir village, the ottoman period mosques in Kilitbahir village, ottoman empire mosque architecture, relieve, restoration.

GİRİŞ

Kilitbahir Köyü, Çanakkale ilinin Avrupa kıtasındaki bölgede ve Eceabat ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Kilitbahir Köyü'nün içinde yer aldığı Gelibolu Yarımadası antikçağ savaşlarından yakınçağ savaşlarına, antik yerleşimlerden modern yerleşimlere kadar birçok olay ve kültüre ev sahipliği

yapmış nadir alanlardan biridir. Uzun ve farklı geçmişi sayesinde birçok iz ve kalıntıyı barındıran önemli bir coğrafya olma özelliği de taşımaktadır (Sabah, 2018).

Kilitbahir Köyü'nde Osmanlı döneminde camilerin dışında inşa edilen diğer bazı mimari yapılar da yer almaktadır. Bunların bazıları Kilitbahir Kalesi (Boran, 1999), Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi ve Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (Sabah, 2018), bu dönemde inşa edilmiştir. Ancak, bazılarının günümüze kadar ulaştığı ve bazılarının ise günümüze ulaşmadığı tabyaların (Acioğlu, 2018) da söz konusu dönemde inşa edildiği bilinmektedir.

Kilitbahir Köyü'nde Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen ve günümüze kadar gelen 3 cami bulunmaktadır. Bunlar Fatih Camii, Cahidi Sultan Camii ve Tabip Hasan Paşa Camii'dir. Her 3 caminin de farklı dönemlerde onarımlar gördüğü bilinmektedir. Fatih Camii'nin son restorasyonu Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı (ÇSGTAB), Cahidi Sultan ve Tabip Hasan Paşa camilerinin restorasyonu ise Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü (BVBM) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmada, Kilitbahir Köyü'nde bulunan ve Osmanlı döneminde inşa edilen camiler, genel özellikleriyle tanıtıldıktan sonra, restorasyon öncesi ve restorasyon sonrası mimari özellikleri genel olarak irdelenmektedir. Öncelikle, yöredeki üç caminin restorasyon projesi ve rölövelerinin, özgünlük düzeyi temel boyutları itibarıyla gözden geçirilmektedir. Özellikle, restorasyon sürecinde gerçekleştirilen çalışmaların mimari yapının özgün özelliklerine uygunluk durumu farklı boyutlarıyla incelenmektedir. Daha sonraki aşamada ise, araştırma konusuna ilişkin olarak genel değerlendirmelere yer verilmektedir. Araştırma ve inceleme sürecinde, camilerle ilgili olarak yerinde yapılan gözlem ve incelemenin yanında, Çanakkale Savaşları ve Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı (ÇSGTAB) ile Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden (BVBM) alınan bilgi ve belgelerden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca, konuyla ilgili olarak kütüphane ve veri tabanlarında da gerekli araştırmalar yapılarak bilgi ve belge toplanmıştır.

Bu araştırma, Kilitbahir Köyü'ndeki Osmanlı dönemi camilerinin restorasyon öncesi ve restorasyon sonrası dönemlerdeki mimari özelliklerinin incelenmesini kapsamaktadır. Araştırmanın verilerini elde etmek üzere yerinde gözlem, fotoğraflarla belgeleme ve yüz yüze görüşme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze görüşme kapsamında, araştırma konusu camiler mahallinde ziyaret edilerek, gerekli gözlem ve incelemeler yapılarak, camilere ilişkin kayıtlar tutulmuş; camilerle ilgili olarak başta cami görevlisi/görevlileri olmak üzere, cami hakkında bilgi sahibi olan diğer güvenilir yerel kaynaklardan

da yararlanılmıştır. Kilitbahir Köyü'ndeki araştırma kapsamına giren camilere gerçekleştirilen gözlem ve incelemeler sırasında, camilerin fotoğraf çekimi işlemleri yapılmış ve sonraki aşamada, bu fotoğraflar tasnif edilerek, kullanıma hazır hale getirilmiştir. Bu çerçevede yapılan işlemler aşağıda yer almaktadır:

- ✓ Cami avlularının ve eklentilerinin fotoğraflarını çekilerek kayıt altına alınması,
- ✓ Camilerin dış cephe ve minarelerin mevcut ve güncel görünümünün belirlenmesi,
- ✓ Camilerin harım bölümlerinin farklı yönleriyle fotoğraf çekimlerinin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

Kilitbahir Köyü'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Camileri

Kilitbahir Cahidi Sultan Camii

İsmi : Cahid-i Ahmed Camii

Vakfı : Cahid-i Sultan Vakfı

Yapım Tarihi : 1630

Onarım Tarihi : 2016

Tescil Tarihi ve No: 17.06.1991/1784

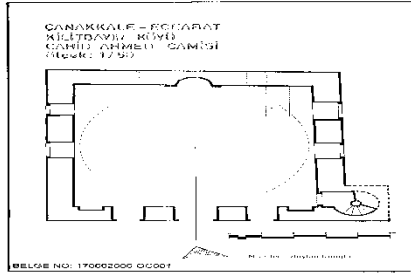
Tescil Eden Kurul: Bursa

Yeri: Kilitbahir Köyü içinde bulunmaktadır.

Tarihçe: Cami, Birinci Dünya Savaşı'na kadar ibadet amaçlı olarak kullanılmıştır. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra belirli bir dönem için, sınırlı bir çerçevede ibadet amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Camide önemli tahribatlar oluşmuştur. Caminin bu durumu devam ederken, köydeki 9. Piyade Alay Komutanının oluruyla, teğmen Muzaffer Sağesen 250 askeriyle birlikte, 25-30 günlük çalışma sonunda Cami ve bahçesindeki türbenin onarılarak açılmasını sağlamıştır. Caminin önceki döneme ait kitabesinde Arapça harflerle müteveffa Sultan Cahid-i Hazretleri 1690 yazmaktadır (BVBM) (Fotoğraf 1). Cami, türbe, hazire ve çeşmelerden oluşan bir külliye şeklindedir. Mihrap ve minberin önceki dönem fotoğrafları bulunmaktadır (Fotoğraf 25-26).

Fotoğraf 1. Kitabe "Cahid-i Sultan Hazretleri" 1690 (BVBM)

Çizim 1.Kilitbahir Cahid-i Sultan Camii planı (BVBM)

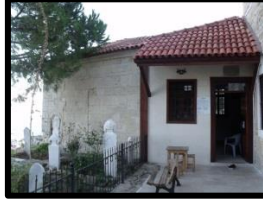
Dış Mimari Özellikleri: Cami 9.5m 9.0m ölçülerinde olup, duvar kalınlığı 98 cm ile 102 cm arasında farklılıklar göstermektedir. Yapımında moloz ve kesme taş kullanılmıştır. Kare planlı tek kubbelidir (Çizim 1). Kubbe, sekizgen formu iskelet ile taşınmakta olup, üzeri alaturka (Osmanlı) kiremit kaplıdır. Cahidi Sultan Camii'nin bitişiğinde türbe ve hazırlık bölümü bulunmaktadır. Cami taş duvar örgü sistemi ile dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Doğu cephede iki adet lokma demir parmaklıklı ve dikdörtgen formu pencere bulunmaktadır. Bu cephenin ortasında, BVBM verilerine göre, çatıya yakın mesafede, silindirik formu 80 cm çapında pencere yer almaktadır. Kuzey cephe kapının her iki tarafında iki adet dikdörtgen formu, lokma demir parmaklıklı, kenarları mermer söveli pencere bulunmaktadır. Üst katta ise üç adet dikdörtgen formu, yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır (Fotoğraf 2). Hazırlık bölümünden Cahid-i Sultan ve eşi Kerime Hatun'un kabirlerine geçiş sağlanmaktadır (Fotoğraf 3). Cami girişi kuzey cephede yer alan çift kanatlı ahşap kapıdan yapılmaktadır (Fotoğraf 4). Kapı, ahşap olup, kenarında onu saran ters u şeklinde mermer sövesi bulunmaktadır. Giriş kapısı dikdörtgen formu, yuvarlak kemerli olup, kemer üzerinde bir kabartma rozet ve kemeri çevreleyen ince bordür dizilimi yer almaktadır (Fotoğraf 5). Üst kat pencere ölçüleri 70 x140 cm civarındadır (BVBM).

Güney cephede iki adet dikdörtgen formu, yuvarlak kemerli pencere ve bu pencerelerin orta kısmında çatıya yakın silindirik nişli pencere bulunmaktadır. Caminin güney bölümünde yuvarlak kemerli bir çeşme yer almaktadır (Fotoğraf 6). Batı cephe alt katta yer alan iki adet dikdörtgen formu pencere arazi eğiminden dolayı zemin kotundan aşağıda kalmaktadır. Ayrıca bu cephede çatıya yakın silindirik nişli pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 7). Caminin kuzey ve batı duvarlarının kesiştiği bölgede kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minare yer almaktadır (Fotoğraf 8). Minarenin yerden yüksekliği yaklaşık olarak 21.50 m, çapı ise 1.70m civarındadır. Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun 28.09.2006/2329 kararı ile minare külâhı kurşun altı kaplama tahtası yenilenmiş ve kurşun levha ile kaplanmıştır (BVBM). Cami avlusunda görevli odası yer almaktadır (Fotoğraf 9). Cami avlu içerisinde şadırvan bulunmaktadır (Fotoğraf 10-11). Ayrıca, bu çevrede Kilitbahir köyü mezarlığı mevcuttur.

Hazire: Mustafa Paşanın kızı Atiyye Hanım, alay katibi Tevfik Efendinin annesi Ayşe Hanım, Cevat Paşanın 16 yaşında veremden vefat eden kızı Bedile Hanım ile kimlikleri belirlenemeyen mezarlar ile mezar taşlarının bazılarında kitabeler yer almaktadır. Hazirede yer alan mezar taşlarının en eski olanı H.1254/ M.1838, en yenisi H.1329/ M.1911 tarihli (Fotoğraf 12-13) (Tombul, 2015:386).

Fotoğraf 2. Rest. sonrası kuzey ve doğu cephe görünümü (N. Kınal)

Fotoğraf 3. Türbe girişi (N. Kınal)

Fotoğraf 4. Kuzey cephe (N.Kınal)

Fotoğraf 5. Cahidi Sultan Hazretleri Camii giriş kapısı (BVBM)

Fotoğraf 6. Güney cephe (N. Kınal)

Fotoğraf 7. Batı cephe (N.Kıncal)

Fotoğraf 8. Minare (N. Kıncal)

Fotoğraf 9. Rest. sonrası görevli odası (N.Kıncal)

Fotoğraf 10. Rest. öncesi şadırvan (BVBM)

Fotoğraf 11. Rest. sonrası şadırvan (N.Kıncal)

Fotoğraf 12. Rest. öncesi hazire (BVBM)

Fotoğraf 13. Rest. sonrası hazire (BVBM)

İç Mimari Özellikleri: Harim bölümüne giriş çift kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Harim yaklaşık 7.50 m ölçülerinde olup, kare planlıdır (Fotoğraf 14). Harimi çevreleyen kubbe beyaz sıvalıdır. Kubbenin yerden yüksekliği 9,5 m'dir (BVBM). Caminin iç cephe duvarlarında kesme taş, moloz taş ve ahşap hatıl kullanılmıştır. Pencere kemerlerinde tuğla dizilimine yer verilmiştir (Fotoğraf 15). Mihrap nişi sekiz sıra mukarnaslı olup, kemerinde bitkisel sarmal desenli alçı kabartma motif bulunmaktadır. Mihrabın her iki yanında mermer kaideli birer şamdan yer almaktadır. (Fotoğraf 16-17). Şamdanlar geceleri imamın namazda rükü ve sücûd hareketlerini cemaatin görebilmesi için yakılan mumlardır (Arseven,1956, 227). Minber kaidesi kesme taştan yapılmış olup, kenar korkulukları yapımında mermer kullanılmıştır. Aynalık altı bölümünde bir adet tuğla malzemeli, sivri kemerli açıklık birde yuvarlak kemerli geçit yer almaktadır. Mermer korkuluklar üzerinde üç adet kabartma rozet bulunmaktadır. Korkuluk kenarlarında bitkisel bordür yer almaktadır. Köşk kısmında dört ahşap direk ile kubbe yapılmıştır. Kubbe üzerinde bir alem bulunmaktadır (Fotoğraf 18).

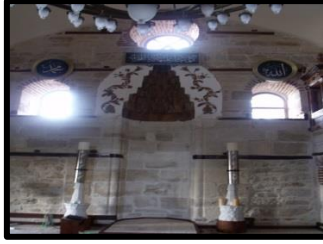
Fotoğraf 14. Cami Harimi (N. Kınal)

Fotoğraf 15. Cami harimi kuzey duvarı görünümü (N.Kınal)

Fotoğraf 16. Rest. öncesi mihrap (BVBM)

Fotoğraf 17. Rest. sonrası mihrap (N. Kınca)

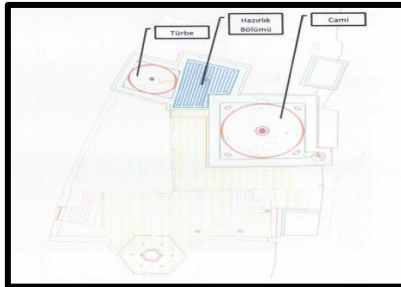

Fotoğraf 18. Minber (N. Kınca)

Yapılan Onarımlar: Çanakkale Eceabat Kilitbahir Cahidi Sultan Camii ve Türbesinin rölöve, restitüsyon, restorasyon, statik, hazire, fotoğraf, çevre düzenleme, elektrik ve mekanik tesisat projeleri 2011-2012 yıllarında Kuleli Mimarlık tarafından hazırlanmış olup, restorasyonu gerçekleştirilmiştir (Fotoğraf 19) (Çizim 2). 2003-2016 arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü aracılığı ile restorasyon ve onarımı tamamlanmıştır.

Fotoğraf 19. Rest. öncesi (BVBM)

Çizim 2. Vaziyet planı (BVBM)

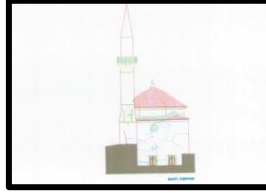

Çizim 3. Doğu cephe yapılacak onarım ve yenilemelerin çizimi (BVBM)

Fotoğraf 20. Rest. öncesi doğu cephe (BVBM)

Doğu cephe taşıyıcı sistem ve pencerelerin bağlantı hatları boyunca tavan seviyesine kadar derin ve yüzeysel çatlaklar, sıva kopmaları tespit edilmiş olup, restorasyonu yapılmıştır (Çizim 3) (Fotoğraf 20).

Çizim 4. Batı Cephe yapılacak onarım çizimi (BVBM)

Fotoğraf 21. Rest. öncesi batı cephe (BVBM)

Batı cephe taşıyıcı sistem ve pencere üzerlerini birbirine bağlayan hat boyunca, cephenin güney tarafındaki pencere üzerine kadar derin çatlaklar ve sıva bozulmaları tespit edilmiş olup, onarımı yapılmıştır (Çizim 4) (Fotoğraf 21).

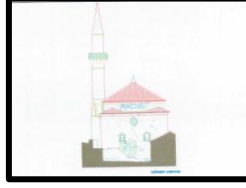

Çizim 5. Rest. öncesi kuzey cephe yapılacak onarım çizimi (BVBM)

Fotoğraf 22. Rest. Öncesi kuzey cephe (BVBM)

Kuzey cephede yerel sıva bozulmaları ve yüzeysel çatlaklar, üst sıra pencerelerinde yoğunlaşmış olan hasarlar yapıya uygun malzeme ile tamir edilmiştir (Çizim 5) (Fotoğraf 22).

Çizim 6.Güney cephe (BVBM)

Fotoğraf 23.Rest. öncesi güney cephe (BVBM)

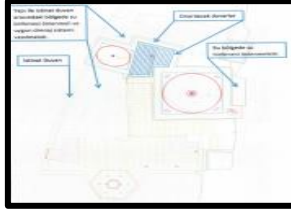
Güney cephe duvarının türbe duvarı ile kesişim bölümünde derin çatlak tespit edilmiştir. Ayrılmalar duvar üzerindeki çatı askıya alındıktan sonra sökülmüş ve aynı duvar malzemesi ile uygun harç kullanılarak restorasyon kurallarına bağlı kalınarak onarılmıştır (Çizim 6) (Fotoğraf 23).

Camide minarenin oturduğu bölgedeki izolasyon detayının yetersizliğinden kaynaklanan rutubetlenme ve buna bağlı hasarların yapıya daha fazla hasar vermesini engellemek amacıyla, bu bölgeye su izolasyonu uygulanmış ve tüm kırık kiremitler değiştirilmiştir (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 24. Rest. öncesi minare ve kubbe (BVBM)

Cami yerleşkesinde muayene çukuru açılarak zemin çalışması yapılmıştır. Bu çalışma sırasında yapının drenaj problemi dışında, zeminden kaynaklanan herhangi bir sorununun olmadığı tespit edilmiş olup, onarımı yapılmıştır. Yapı ile istinat duvarı arasındaki bölgede su birikmesini önlemek amaçlı drenaj sistemi yapılmıştır (Çizim7).

Cizim 7. Onarım vaziyet planı (BVBM)

Duvar yüzeyindeki çimento sıvalar sökülüştür. Sıvalı ve boyalı olan dış ve iç cephe duvarları raspa yapılmış olup, özgün moloz taşları ortaya çıkarılarak derz dolgusu yapılmıştır. Yapılan restorasyon çalışması sırasında mevcut temeller açılarak kontrolleri sağlanmıştır.

Fotoğraf 25. Mihrap önceki dönem (BVBM)

Fotoğraf 26.Minber önceki dönem (BVBM)

ECEABAT KİLİTBAHİR TABİB HASAN PAŞA CAMİİ

Yapım Tarihi	: 1775
Onarım Tarihi	:2007
Tescil Tarihi ve No	:26.01.1964/2350
Tescil Eden Kurul	: GEEAYK
Vakfı	: Tabip Hasan Paşa
Yeri	: Kilitbahir Köyü içinde bulunmaktadır.

Tarihçe: Sultan II. Selim'in kızı Esmihan Sultan ve Sokullu Mehmet Paşanın Oğlu olan Tabip Hasan Paşa tarafından 1659 yılında yaptırılmıştır (BVBM). 480 no'lu defterin 406 sahife ve 67.sirasında kayıtlı Kilitbahir kazasında (Tabib Hasbi Hasan Efendi İbn-i Muhammed) Vakfının 25/ Cemâziye'l ul a /1191 tarihli vakfiyesinin çıkarılan örneğidir.

Dış Mimari Özellikleri: Cami eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı ve bodrum katlı olarak inşa edilmiştir. Caminin dış beden duvarları yapımında moloz taş kullanılmıştır. Dış cephe sıva ile kaplanmıştır. Bodrum kat ile cami katı arasında yonu taşından silme kuşak bulunmaktadır. Burada kullanılan taş malzemeli kuşağın, binanın köşelerinde ve saçak altında da yer aldığı görülmektedir (Fotoğraf 27). Çatı alaturka kiremit kaplıdır. Çatının etrafında bulunan korniş üzerinde gizli dere bulunup, yağmur suları düşey oyuklarla zemine akıtılmaktadır. Caminin batı duvarında iki adet dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli kilit taşı ile vurgulu pencere bulunmaktadır. Aynı cephede bodrum katında kare formlu demir korkuluklu zemin seviyesinde küçük bir pencere yer almaktadır (Fotoğraf 28). Doğu cephede üst katta yonu taşı söveli üç pencere ve bir kapı bulunmaktadır. Bodrum kat pencereleri dikdörtgen formlu düz lento ve sövelidir (Fotoğraf 29). Güney cephede iki adet pencere bulunmaktadır. Cami girişi kuzey cephede yer alan dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli, kemer üzerinde kilit taşı vurgulu kapıdan yapılmaktadır (Fotoğraf 30). Kapı üzerinde tamirat kitabesi yer almaktadır (Fotoğraf 31). Bu kitabenin içeriği şu şekildedir:

Tabib Hasan Efendi Camii ihyayı tecdiden, bu kere evladı sebep kıldı,
Bu mazhar kuluna hak virdi çok gayretedüp himmet göstere,
Zabitan efradı Şahane-i zaman Sultan Han Hamid'in bu velâ âdeti,
Çün defatan nice iğman hayrâtı mevkuf eylesün yazdan,
Hüdâ kılsın Şahidi Şahid, himmet başa bilazze velediveled
Tarih 1320-1323/ 1902 (Eren, 2012: 99)

Caminin minaresi kuzey batı köşede yer almaktadır. Minare yapımında taş malzeme kullanılmış olup dışı sıvalı durumdadır. Şerefe kenar korkulukları, beton blok ile çevrilidir. Petek bölümünden sonra, kurşun kaplı soğan kubbe ve üzerinde bulunan alem ile minare nihayetlenmektedir (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 27. Güney ve batı cephe görünümü (N. Kınal)

Fotoğraf 28. Batı cephe (N. Kınal)

Fotoğraf 29. Doğu cephe (N. Kincal)

Fotoğraf 30. Rest. sonrası kuzey cephe (N. Kincal)

Fotoğraf 31. Rest. sonrası cami giriş kapısı (N. Kincal)

Fotoğraf 32. Minare (N. Kincal)

İç Mimari Özellikleri: Caminin harim bölümünden önce koridor, imam odası ve kadınlar mahfiline çıkış merdivenleri bulunmaktadır. Minareye giriş de bu bölümden sağlanmaktadır. Kare formulu dört adet ahşap sütun, mahfilin zemin ve tavan bölümlerinin taşıyıcısı konumundadır. Kadınlar mahfilinin zemini, tavan ve kenar korkulukları ahşap malzemeden yapılmıştır (Fotoğraf 33). Caminin harim bölümü dikdörtgen planlıdır. Harim bölümü Türk üçgenlerinin üzerine oturan kubbe tavan ile örtülüdür (Fotoğraf 34). Kubbede kalem işi ile İhlas suresi yer almaktadır (Fotoğraf 35). Kible duvarında yer alan mihrap nişi içerisinde perde motifi bulunmaktadır. Mihrap alınlığının orta bölümündeki alçı kabartma akantus yaprağından çıkan sarmal yapraklar ile her iki tarafta yukarıya doğru

uzayan lale motifleri dikkati çekmektedir. (Fotoğraf 36). Mihrap neoklasik dönem özellikleri taşımaktadır. Mihrabın sağ ve solunda ahşap parmaklıklarla ayrılmış dar bölümler bulunmaktadır. Minber, ahşap malzemeden yapılmıştır. Minberin üzerinde soğan kubbeli bir alem yer almaktadır (Fotoğraf 37). Vaaz kürsüsü üçgen form üzerine oturtulmuştur. Kenar korkulukları oval biçiminde sıralanmış halkalardan oluşmaktadır ve üzerinde ahşap silme bulunmaktadır (Fotoğraf 38).

Fotoğraf 33. Rest. sonrası kadınlar mahfili (N. Kincal)

Fotoğraf 34.Cami Harimi (N. Kincal)

Fotoğraf 35. Kubbe (N. Kincal)

Fotoğraf 36.Mihrap (N. Kincal)

Fotoğraf 37. Minber (N. Kincal)

Fotoğraf 38.Vaaz kürsüsü (N. Kincal)

Yapılan Onarımlar: Yapının özgün mimari nitelikleri yitirilmeden cami bölümünün, bodrum kat ve avlu ile bütün olarak ele alınması gerektiği düşüncesiyle hareket edilmiştir. Restorasyon projesi hazırlanırken yapının hem özgünlüğünün korunması hem de fiziki anlamda sağlamlaştırılarak gereksinimlere cevap verecek hale getirilmesi amaçlanmıştır. Malzemesi ve detayı yapıdan gelen izlerle takip edilemeyen ancak yapı işlevi gereği yapıya sonradan eklenmiş malzemelerin sağlam olan kısımları mevcut halde bırakılarak, deforme olanları ise rölövesine uygun olarak değiştirilmiştir. (Avlu duvarları, ahşap oturma elemanı). Yapıda muhdes ekler nitelsiz müdahaleler kaldırılmıştır (Fotoğraf 39). (Son cemaat yeri dış duvar eklentisi, abdest alma yeri vb.)

Fotoğraf 39. Rest. öncesi kuzey cephe (BVBM)

Sıvalı moloz taş, kesme taş ve dolgu duvarlardaki sıvalar raspalanarak gerekli derz tamirleri yapılmış olup, özgününe uygun sıva karışımı ile duvarlar yeniden sıvanmıştır. Yonu taşı söve, lento, silme, korniş vb. mimari elemanlardaki fiziksel ve biyolojik sorunlar nedeni ile bozulmuş bölgeler özgününe uygun malzeme ile yenilenmiştir. Dolgu eksikliği olan yerlerde eksiklikler özgün malzeme ile onarılmıştır. İç mekanlardaki tüm boya ve sıvalar sökülmüştür. Ortaya çıkan yüzeyde dolgu malzemelerinde boşalmalar gözlenmiş olup, özgüne uygun doku ve sıva ile onarılmıştır (Fotoğraf 40-41).

Fotoğraf 40. Rest. öncesi mahfil (BVBM)

Fotoğraf 41. Rest. öncesi mihrap ve minber (BVBM)

Tüm kiremit örtü malzemesi kaldırılmıştır. Çatı konstrüksiyonunda çürüyen bozulan ahşaplar özgününe uygun ebatta empire edilmiş ahşap ile değiştirilmiştir. Üzerine kaplama tahtası ile ısı ve su yalıtımı yapılmıştır. Özgününe uygun olarak alaturka kiremit ile örtülmüştür (Fotoğraf 42).

Fotoğraf 42. Çatı görünümü (N.Kıncal)

Bodrum kat tavanı askıya alınmıştır. Döşeme kirişleri ile yastık, kaplama tahtası gibi yapı elemanlarında çürüyen, bozulan ahşaplar özgününe uygun ebatta empire edilerek ahşap ile yenilenmiştir. Bodrumun özgün döşeme kaplaması incelenerek, özgün malzeme araştırması yapılmış olup, koruma altına alınıp blokaj üzerine harcına uygun tesviye yapıldıktan sonra nem yalıtımı yapılarak kuru harç ile karo taş plak döşeme kaplaması yapılmıştır.

Cami kapıları tekniğine uygun olarak temizlenip, yarı mat yağlı boya ile boyanmıştır. Kullanılmayacak durumda olanları orijinaline uygun olarak yenilenmiştir. Bodrum kapı ve pencereleri projesine uygun olarak empire ahşap malzemeden yeniden yapılmıştır. Sağlam durumda olan sütun, başlık, tavan vb. tüm ahşap elemanları temizlenip sağlamlaştırılarak, yeniden boyanmıştır. Kadınlar mahfilinin muhdes tavan kaplaması sökülerek, özgününe uygun olarak bağdadi sıva yapılmıştır (Fotoğraf 43).

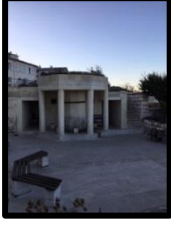
Fotoğraf 43. Rest. öncesi mahfil tavan (BVBM)

Minare iç duvarlarında deniz suyu kullanılarak yapılmış olan sıvalar sökülmüş olup, özgününe uygun sıva karışımı ile yeniden sıvanmıştır (Fotoğraf 44).

Fotoğraf 44. Minare iç duvarları (BVBM)

Köyün turistik potansiyeli nedeniyle kalabalık ziyaretçi kitlesine sahip olması sebebiyle gelen ziyaretçiler için abdest alma yerleri ve WC gereksinimini karşılamak amaçlı, caminin tarihsel özelliğini etkilemeyecek ve görsel olarak rahatsız etmeyecek şekilde eğimden faydalanılarak taş malzeme kullanılarak yeni abdest alma yerleri ve WC mekanları oluşturulmuştur (Fotoğraf 45).

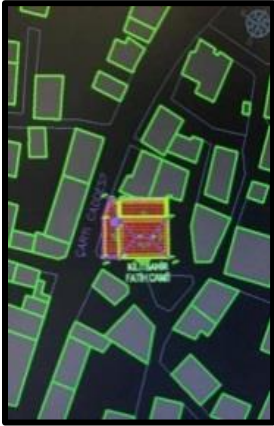

Fotoğraf 45. Rest. sonrası abdest alma yeri (N.Kıncal)

FATİH CAMİİ

Mahalle/Köy	: Kilitbahir
Mevkii	: Köy içi
Yapım Tarihi	: 1479
Onarım Tarihi	: 2018
Tescil Eden Kurul	: GEEAYK
Yeri	: Çanakkale İli, Eceabat İlçesi, Kilitbahir Köyü'nün içinde yer almaktadır (Çizim 8).

Tarihçe: Çanakkale Vakıflar Müdürlüğü, vakfiye kayıt defterinin 57. Sayfasında Lapseki İlçesi Çardak Beldesi'nde Yakup Paşa'nın Çardak eserleri anlatıldıktan sonra Kilitbahir mimarisi hakkında bilgi verilerken sözü edilen mescidin Fatih Camii olduğu belirtilmektedir (Eren, 2012: 101). Caminin günümüze ulaşan kitabesinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. ÇSGTAB verilerine göre ise,

yapının tarihçesine ilişkin en önemli arşiv belgesi 1479 tarihli vakfiyedir. II. Mehmed döneminde Kilitbahir kalesini inşa etmek üzere görevlendirilen Yakup Bey'in H.844/M.1479 tarihli vakfiyesinin H.889/M.1484 yılında düzenlenen ekinde "Fatih Mescidi" adı ile geçmektedir. Aynı tarihte Yakup Paşa'nın Kilitbahir'de han ve hamam yaptırdığı bilinmektedir. Bu süreçte, caminin de inşa edildiği ve Yakup Paşa Vakfı'na ait olduğu düşünülmektedir. Bu verilerden hareketle, caminin kesin yapım tarihine ilişkin olarak somut bir verinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Çizim 8. Fatih Camii Vaziyet Planı (ÇSGTAB)

Dış Mimari Özellikleri: Cami dikdörtgen planlı olup, kırma çatıdır. Çatı alaturka kiremit kaplıdır. Tuğla kirpi saçaklıdır. Caminin üç farklı cepheden giriş kapısı bulunmaktadır. Caminin ana girişi batı cepheden yapılmaktadır. Son cemaat yeri dikdörtgen ahşap çerçeveli altı adet pencere ve camekan ile kapatılmıştır. Pencere aralarında tuğla malzemeden duvar örgü sistemi kullanılmıştır. Son cemaat yerine giriş batı cephede yer alan çift kanatlı, ahşap camekanlı kapıdan yapılmaktadır. Tavan çıtalı ahşap kaplamalıdır. Duvarlar moloz taştan yapılmıştır (Fotoğraf 46). Son cemaat yerinde kible duvarında tuğla diziliminden oluşan yuvarlak kemerli, mihrap yer almaktadır (Fotoğraf 47). Ayrıca, giriş sol bölümde erkek abdest alma muslukları bulunmaktadır. (Fotoğraf 48). Minare giriş kapısı son cemaat yeri solunda yer almaktadır. Güney cephe de mihrap dışı taşkın olup, tuğla kirpi saçaklıdır. Bu cephede dört adet dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli, lokma demirli pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin her birinin üzerine gelecek şekilde silindir formlu beş adet pencere yer almaktadır (Fotoğraf 49). Doğu cephede iki adet yuvarlak kemerli pencere ve çift kanatlı, ahşap harim giriş kapısı bulunmaktadır (Fotoğraf 50-51). Kuzey cepheden giriş komşu eve yakın olup, beton merdivenli, ahşap tablolu kapıdan yapılmaktadır (Fotoğraf 52). Bu bölümde ikinci bir son cemaat yeri ve mihrap bulunmaktadır. Kuzey bölümde kadın abdest alma yeri bulunmaktadır. Kadınlar mahfiline çıkış ahşap karkas merdivenden yapılmaktadır. Bu bölümden ahşap çift kanatlı, yuvarlak kemerli kapı ile harime geçilmektedir. Caminin minaresi kuzeybatı köşede yer almaktadır. Minare taş pabuçluklu, silindirik gövdeli olup, şerefe altı dört sıra tuğla mukarnasıdır. Yonu taşı şerefe korkuluğu, taş petek, taş külâh ve üzerinde bakır alem ile nihayetlendirilmiştir (Fotoğraf 53).

Fotoğraf 46. Rest. sonrası batı cephe (N. Kınal)

Fotoğraf 47. Son cemaat yeri mihrab (N. Kınal)

Fotoğraf 48. Abdest alma yeri (N. Kınal)

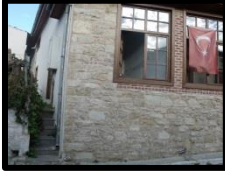
Fotoğraf 49. Rest. sonrası güney cephe (N. Kınal)

Fotoğraf 50. Rest. öncesi doğu cephe (BVBM)

Fotoğraf 51. Rest. sonrası doğu cephe (N.Kınal)

Fotoğraf 52. Kuzey cephe görünümü (N.Kınal)

Fotoğraf 53. Rest. sonrası minare (N.Kınal)

İç Mimari Özellikleri: Harim 109, 15 m² ölçülerinde olup, kadronlu ahşap döşemedir (Fotoğraf 54). Duvarlar moloz taş duvar sıva üzerine su bazlı boya kullanılmıştır (ÇSGTAB). Kadınlar mahfili zemin ahşap olup, halı kaplamalıdır. Mahfilin tavanı çıtalı ahşap kaplamalıdır. Müezzin mahfili ahşap küpeştelidir (Fotoğraf 55). Cami ahşap düz tavanlı olup, zemin ahşap üzerine halı kaplıdır. Tavan ahşap pasalı olup, ortada göbek motifi yer almaktadır (Fotoğraf 56). Tavanda ahşap rozetler vardır (Fotoğraf 57). Harim kuzey duvarında üç adet niş bulunmaktadır. Nişlerin içerisinde Kur'anı kerimler sergilenmekte olup, cam ile kapatılmışlardır (Fotoğraf 58). Mihrap alçı malzemedan yapılmış olup, on sıra mukarnalıdır. Camide ahşap minber yer almaktadır. Vaaz kürsüsü ahşap korkuluğunda sitilize edilmiş motifler bulunmaktadır (Fotoğraf 59).

Fotoğraf 54.Cami harimi (N. Kıncal)

Fotoğraf 55.Kadınlar mahfili (N. Kıncal)

Fotoğraf 56.Tavan (N. Kıncal)

Fotoğraf 57.Tavanda yer alan rozet motif (N. Kıncal)

Fotoğraf 58. Niş (N.Kıncal)

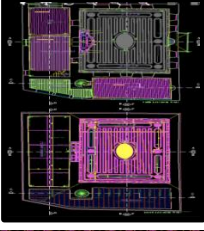
Fotoğraf 59. Vaaz kürsüsü (N. Kıncal)

Yapılan Onarımlar: Fatih Camii 2018 yılında ÇSGTAB tarafından restore edilmiştir (Çizim 9).

Çizim 9.Fatih Camii onarım planı (ÇSGTAB)

Son cemaat yeri, bu bölümün alanı 30. m² dir. Bu bölümde zemin kadrönlü ahşap döşeme, moloz taş duvar, sıva boya yapılmıştır. Kürsüde yağlı boya raspası yapılarak ıslah edilmiştir. İki kat ahşap koruyucu sürülmüştür. Harim kadrönlü ahşap döşeme, duvarlar moloz taş duvar üzerine sıva ve boya uygulaması gerçekleştirilmiştir. Mevcut ahşap çıtalı tavan onarılmıştır (Çizim 10-11).

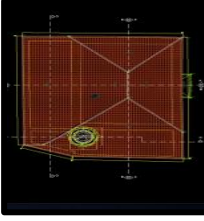

Çizim 10. Tavan (ÇSGTAB)

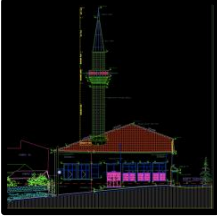
Çizim 11. Tavan (ÇSGTAB)

Korkuluklarda yağlı boya raspası yapılmış olup, iki kat ahşap koruyucu sürülmüştür. Çıtalı ahşap tavan kaplaması, üç sıra kirpi saçak, su yalıtımı, taş yün ısı yalıtımı yapılmıştır. Çatı alaturka kiremit kaplanmış yağmur oluğu yenilenmiştir (Çizim 12).

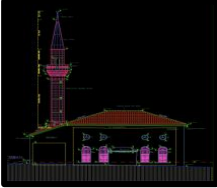

Çizim 12. Çatı da yapılan yenilemeleri gösteren çizim (ÇSGTAB)

Kadınlar mahfili zemin ahşap döşeme, duvar moloz taş, sıva ve boya, ahşap korkuluk, tavan çıtalı ahşap kaplama uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Son cemaat yerindeki muhdes metal çerçeve ve ferforje korkuluklar kaldırılmıştır (Çizim 13) (Fotoğraf 60).

Çizim 13. Batı cephede yapılmış olan yenilikleri anlatan çizim (ÇSGTAB)

Çizim 14. Güney cephede yapılmış olan restorasyon çizimleri (ÇSGTAB)

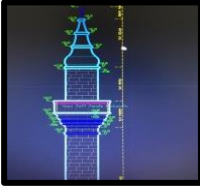
Fotoğraf 60. Rest. öncesi son cemaat yeri (BVBM) Betonarme muhdes minare kaldırılmıştır (Fotoğraf. Yerine yenisi yapılmıştır (Çizim 15-16) (Fotoğraf 61)

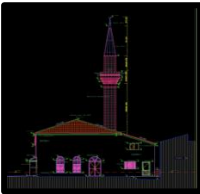
Fotoğraf 61. Rest. öncesi minare (BVBM)

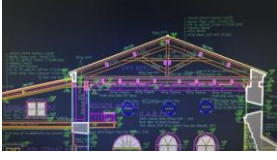
Çizim 15. Minare yenileme aşamasında yapılmış olan yenilemeleri anlatan çizim (ÇSGTAB)

Çizim 16. Gövde, şerefe korkuluğu, petek, külah restorasyonunu kapsayan çizim (ÇSGTAB). Doğu cephe sıva raspası yapılmış olup, Horasan harcı ile derz yapılmıştır. Kapıda yağlı boya raspası yapılmış, ıslah edilmiş, iki kat ahşap koruyucu sürülmüştür. Muhdes demir parmaklıklar kaldırılmıştır (Çizim 17-18).

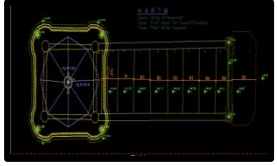
Çizim 17. Doğu cephede yapılacak olan restorasyonu anlatan çizim (ÇSGTAB)

Çizim 18. Yapılan restorasyonu anlatan plan kesiti (ÇSGTAB) Pencere altına denizlik, ahşap, süpürgelik, lokma demir parmaklık yapılmıştır. Mihrapta seramik kaplamalar sökölüp sıva ve boya yapılmıştır (Çizim 19).

Çizim 19. Mihrapta yapılan yenileme çalışmalarını kapsayan çizim kesiti (ÇSGTAB) Minberde yağlı boya raspaşı yapılmıştır. Minber onarılıp iki kat ahşap koruyucu sürülmüştür (Çizim 20).

Çizim 20. Minberde yapılan yenileme çalışmalarını anlatan çizim (ÇSGTAB)

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Cahid-i Ahmet Camii

Diğer bir adı ile Cahid-i Sultan Cami'sinin, bulunduğu coğrafi konum itibariyle ön planda olduğu dikkati çekmektedir. Osmanlı döneminde inşa edilen camilerin pek çoğunda olduğu gibi, Fatih Camii gibi, bu cami de bir külliye olarak inşa edilmiştir. Fatih Camii, külliye olma özelliğini günümüzde kaybederken, Cahid-i Ahmet Camii ise, bu özelliğini belirli bir ölçüde muhafaza etmektedir. Cahid-i Ahmet Camii, haziresi, çeşmesi ve türbesi, mezarlığı ile birlikte Kilitbahir Köyü'nü ziyaret edenlerin önemli uğrak yerlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Fatih Camii

Caminin dış ve iç mimari özellikleri genel olarak değerlendirildiğinde, yapım tarihi olan 15. yüzyıl mimari özelliklerini göstermediği, muhtemelen 20. yüzyılda yapı yeniden inşa edilerek günümüzdeki halini aldığı ifade edilebilir. Caminin son olarak inşa edilmesine ve geçirmiş olduğu büyük onarımların tarihine ilişkin olarak bilgi olmamasına rağmen, mimari özellikleri ve benzer özelliklerde Anadolu'da görülen aynı dönem yapılarla bağdaştırmak mümkün olabilir. Caminin ahşap tavan süslemeleri, kadınlar mahfilinin çıkması ve taşıyıcı olarak herhangi bir sütun paye kullanılmaması, duvar kalınlığı ile taşıyıcı gücün

sağlanmış olması ise, geç dönem Osmanlı mimari özelliklerini yansıtmaktadır (ÇSGTAB). Fatih camindeki tavan göbeği Çanakkale Merkez Tıflı cami tavan göbek motifleriyle benzer özellikler göstermektedir. Vakıf kayıtlarında Fatih Mescidi olarak geçen yapının, günümüzde varlığını sürdürmekle birlikte, özgün niteliklerini yitirdiğine (Uysal-Çaylak Türker, 2005, 108) ilişkin bilgiler de yer almaktadır.

Tabip Hasan Paşa Camii

Caminin yapım tarihi dikkate alındığında, 17. yüzyılda taşrada inşa edilen camilerden önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir (BVBM). Yapı, büyük ölçüde modernleşme dönemi özellikleri göstermektedir. Caminin neoklasik usulde yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin son cemaat bölümü bulunmamaktadır, fakat, arsanın konumu göz önüne getirildiğinde, son cemaat bölümüne benzer bir düzenlemenin yapıldığı dikkati çekmektedir

KAYNAKLAR

1. Acioğlu, Y. (2018). *Kilitbahir' de Günümüze Ulaşmayan İki Tabya Hakkında Bazı Tespitler*, ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3 (2), 465-480.
2. Arseven, C. E. (1956). *Türk sanatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
3. Boran, A. (1999). *Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi*. Osmanlı Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yay., 10, 347-361.
4. Çaylak Türker, A. - Uysal, A.O. (2005). *Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları*, 24. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 1-04 Haziran, 107-126.
5. Eren, R. (2012). *Çanakkale Yöresi Türk Devri Eserleri*. Çanakkale: Çağdaş Çizgi Basın Yayın
6. Sabah, İ. (2018). *Kaptan-ı Derya Halil Paşa ve Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmeleri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler*, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Der., 15 (2), 407-424.
7. Tombul, M. (2015). *Çanakkale Kültür Envanteri -Arkeolojik Yerleşim Alanları ve Sanat Tarihi Yapıları*. İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri.

İSTANBUL'DA CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLEN BİZANS YAPILARI ve BUNLARIN OSMANLI DÖNEMİ ONARIMLARI HAKKINDA BİR ÖN RAPOR

*Sevil DERİN**

ÖZET

Bu araştırmanın konusu İstanbul'da Bizans dönemine ait bazı yapıların Osmanlı döneminde camiye çevrilişi ve sonrasında uğradığı hasar ve müdahale türlerini saptamaktır. Onarım işleri ya da *bir onarım yapıldığı* bilgisini içeren kaynaklar çoğunlukla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleridir. Bununla birlikte seyahatnameler, geç dönemde yapılmış haritalar ya da kartpostallar gibi kaynaklar da yapıların geçirdiği değişim ya da onarımların saptanmasında sıklıkla referans alınmaktadır. Çalışma Osmanlı koruma, onarım ya da tamirat konularında somut verilerle örnekler sunarak yapıların sürdürülebilirlik ilkesine dikkat çekmeyi ve bu anlamda modern restorasyon hareketlerine de katkı sunabilmeyi umut etmektedir.

Yapılan çalışmalar bugün İstanbul'da Bizans döneminden kalma camiye çevrilmiş yaklaşık 36 kilisenin varlığından bahsetmektedir. Bunların 28'i günümüzde tamamen ya da kısmen mevcuttur ve yapıları büyük oranda Bizans zamanından kalmaz. Öte yandan kökeni Bizans'a dayanan ve kilise olarak kullanılmaya devam eden bir takım yapıdan da haberdarız. İlginç bir şekilde, camiye çevrilen kiliselerde Bizans strüktürü günümüze ulaşmışken, kilise olarak kullanılmaya devam eden yapıların orijinal yapısını kaybettiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni kilise işlevli yapıların yıkılması, yıkılarak genişletilmesi ya da yenilenmesiyken camiye çevrilenlerin, Osmanlı döneminde diğer camiler gibi, el verdiği ölçüde onarılarak işlevini sürdürmesidir.

Osmanlı dönemi inşaat ve onarım işlerine bakıldığında, incelenen her bir yapı özelinde XIX. yüzyıl başı ve öncesinde gerçekleştirilen faaliyetlerin uygulamalarına dair bilgilerin kısıtlı ve bunların sıradan inşaat işleri şeklinde yapıldığı gözlemlenmiştir. İlk açılan “Müze-i Hümayun” ve 1869 tarihli “Asar-ı Atika Nizamnamesi” ile ülkeye Avrupalı bir anlayış ve düzen getirilmeye çalışılmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılmış onarımlarda ilk modern restorasyon teknikleri kullanılmıştır. Özellikle anıtsal bazı yapıların *asar-ı atikadan* olması gerekçe gösterilmiş ve onarımlarda aslına sadık kalınması istenmiştir. Ancak durumun her onarım işinde ne derece etkili olduğu ve eski

* Dr., Manisa Celal Bayar Ün., Fen-Edebiyat Fak. San. Tar. Böl. sevil.derin@cbu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-4487-9451

eser sayılabilme kriterlerini hangi yapının karşıladığı gibi sorular çalışmanın sonucunda varılabilecek noktalardır.

Anahtar kelimeler: İstanbul, Bizans, Osmanlı, Kilise, Cami, Onarım.

BYZANTINE BUILDINGS CONVERTED INTO A MOSQUE IN ISTANBUL: A PRELIMINARY REPORT REGARDING THEIR OTTOMAN PERIOD REPAIRS

ABSTRACT

The present study aims to investigate the types of damage and intervention suffered during and after the conversion of some Byzantine-era buildings into mosques in the Ottoman period İstanbul. The sources that contain the information of repair works or that repair that has been undergone are mostly from the documents from Presidential Ottoman Archives. Besides this, sources, such as travel books, late maps, or postcards, are frequently referred in identifying changes or repairs to buildings. This study set out to draw attention to the sustainability principle of buildings using presenting examples based on concrete data on conservation, restoration or repair works in the Ottoman period and to contribute to modern restoration movements in this sense. Studies that have been conducted so far reported the existence of approximately 36 churches from the Byzantine period that have been converted into mosques in Istanbul. Twenty-eight of them have survived completely or partially until today, and their structures are largely remained from the Byzantine period. On the other hand, there are many buildings that have their origins in Byzantium and continue to be used as a church today. Interestingly, while the Byzantine structure has survived in churches that have been converted into mosques, it is observed that the buildings that continue to be used as churches have lost their original structure. The underlying reason for this is that the buildings with church functions were demolished and expanded or renovated over time, while the structures converted from a church to mosques continued to function by being repaired as much as possible, like other mosques in the Ottoman period. Considering the Ottoman period construction and repair works, it is seen that the information regarding the applications carried out in the early nineteenth century and before is limited for each structure examined. It has also been observed that these construction and repair works are carried out as ordinary construction works. With the firstly opened "Müze-i Hümayun/Imperial Museum" and with the "Asar-ı Atika Nizamnamesi/Ancient Artifacts Regulations," which was enacted in 1869, a European understanding and order were tried to be brought to the country. The first modern restoration techniques were used in the repairs made after the second half of the 19th century. In particular, some monumental structures were

cited as "Asar-ı Atika/ancient artifacts" and the restoration works were asked to remain true to their originals. However, some questions, such as to what extent this request affects each repair work and which buildings can meet the criteria to be considered as ancient artifacts are the points that can be reached as a result of this study.

Keywords: Istanbul, Byzantine, Ottoman, Church, Mosque, Repair.

GİRİŞ

İstanbul'un fethini müteakip ilk olarak Ayasofya camiye çevrilmiştir. Şehrin en gözde yapısının Türk Fetih geleneğine göre camiye çevrilmesi doğal bir sonuçtur. İstanbul fethedildiği zaman şehirdeki kilise, manastır ve diğer ibadet yerleri oldukça yıpranmış hatta birçoğu harap veya tamamen yıkılmış durumdadır. Fetihten sonra İstanbul'da büyük çaplı imar işine girildiği sırada bunların bazıları Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) tarafından kendi vakıflarına eklenmiş, geri kalanı da İstanbul'un fethine katkıda bulunan şeyh, derviş ve abdalların hizmetine verilmiştir. Ancak bunlardan kullanılabilir durumda olanların İslam ibadetine uygun bir hale getirilmesi uzun zaman almış, bu değişimler şehrin imarı ve Müslüman mahallelerinin genişlemesine bağlı olarak gelişmiştir. Bu sebeple yaygın olarak bilinenin aksine bu kilise ve manastırların büyük kısmı Fatih Sultan Mehmed sonrasında cami ya da mescide çevrilmiştir. Araştırmacılar camiye çevrilen kilise sayısı hakkında net bir rakam vermenin şimdilik imkansız olduğunu belirtmektedir (Yerasimos, 2011). Bu çalışmada ise şimdiye kadar 33 Bizans kilisesinin bir şekilde Osmanlı döneminde cami ya da mescit olarak işlevlendirildiği görülmüştür.⁷⁹ Bunlardan beşi kendi vakıflarına aktarılmak üzere onüçü Fatih Sultan Mehmed, onu II. Bayezid (1481-1512), biri Yavuz Sultan Selim (1511-1520), ikisi Kanuni (1520-1566), beşi III. Murad (1574-1595) ve ikisi IV. Murad (1630-1640) döneminde camiye çevrilmiştir. Bu yapılardan kaçının aktif olarak kullanıldığı henüz belirlenememekle birlikte bazıları tamamen ortan kalkmış, bazıları ise kısmi olarak ayakta bulunan metruk binalar halindedir. Çalışma, sürdürülebilirlik amacıyla gerçekleştirilen onarım faaliyetlerinin yapıları nasıl etkilediği ve modern restorasyonlarına ışık tutulabilmesi adına yalnızca günümüzde tamamen mevcut olanların incelenmesiyle sınırlandırmıştır.⁸⁰ Tamamı suriçi bölgesinde yer alan söz konusu camilerin yüzyıllar boyu ayakta kalabilmiş olması şüphesiz işlevini sürdürme gereksinimi ile açıklanabilmektedir. Eski eser anlayışı ve modern restorasyon

⁷⁹ Yerasimos bu sayıyı 36 olarak belirtmekte ancak yapıların hepsinin ismini çalışmada zikretmemektedir. Yazar, Bunlardan 28'inin halen ayakta olduğunu belirtmektedir. Bkz. Yerasimos:184.

⁸⁰ Arazi çalışması henüz tamamlanmadığı için yapıların isimleri, mevcut durumları ve net sayıları çalışmanın son şeklinde kesinlik kazanacaktır.

tekniklerinin kullanılmaya başlandığı XIX. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı mimarlığında bu gereksinim sonucu yapılar uzun süre yaşatılmıştır. Eserlerin uzun süre yaşatılmasındaki diğer belki daha da güçlü etken vakıf eserleri içinde yer almalarıdır. Her ne kadar geç dönemde büyük miktarda maddi açmazlar yaşamış olsalar da vakıflar eserlerin bakım ve korunmasında en etkili kurumlardır. Çünkü vakıfların birincil amacı eserlerin yaşatılması yoluyla hayır yapmaktır. Araştırmanın önemi tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda yapıların günümüze ulaşana dek geçirdiği değişim, orijinal mimarisini şema, malzeme, teknik ve estetik açısından ne kadar yansıttığı bilgisi merak konusu olmaktadır ve konu ancak ayrıntılı araştırmalarla aydınlanabilecek niteliktedir. Dönem kronikleri, arşiv belgeleri ve seyyahların anlatım ve çizimleri pek çok anısal yapı hakkında fikir edinmeyi mümkün kılan başlıca kaynaklardır. Küçük ya da orta ölçekli yapılarda ise bu durum daha ayrıntılı bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu uzun soluklu çalışma, onarım ya da tamiratın yapıldığı dönemin sosyal olayları ve ekonomik koşulları da göz önünde bulundurularak İstanbul'daki cami ya da mescide dönüştürülmüş Bizans yapılarının malzeme, teknik ve inşaat organizasyonunun değerlendirilmesi ve anlaşılması üzerine odaklanmaktadır. Bildirinin ise temelde maksadı çalışmada gelinen aşamayı seçilen yöntemi de tanıtarak bir ön bilgi sunmaktır. Bu nedenle bildiride tüm onarımlar ve ayrıntıları bütün yönleriyle değil genel hatlarıyla verilecektir. Özellikle inşaat uygulamaları, malzeme, teknik ve işçilere ilişkin bilgiler son derece uzun bir anlatımı gerektirdiği için bu konulara da kısaca değinmekle yetinilecektir.

Ayasofya Camisi

İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed'in kendi adına vakfettiği Ayasofya'nın bakımı ve yaşatılması için gelir getirecek pek çok mülk ayrılmıştır. Zengin vakıfları olan bu cami ilk fethedildiğinde *ulu cami* niteliğinde ve şehrin en önemli ibadet mekânıdır (Eyice, 1986, s.4). Fatih döneminde mihrap ve minber dışında camiye fazla bir ek yapılmadığı düşünülmektedir. Sultanahmed Meydanı tarafındaki minarenin bu döneme ait olduğu kabul edilmişse de burada önce batıdaki yarım kubbenin üstüne ahşap bir minare oturtulduğu ve bunun uzun süre kullanıldığı bilinmektedir (Eyice, 1986, s.4). Fatih'in ek olarak yaptırdığı tek bina ise kuzeyindeki medresedir (Eyice, 1986, s.4). Ancak Bizans İmparatorluğu'nun son zamanlarında yapının son derece bakımsız kaldığı için

şehirde yapılan ilk işler arasında Ayasofya'nın onarımının da olduğu bilinmektedir.⁸¹

Minare, mihrap ve minber gibi unsurların büyük ve anıtsal bir camiye tamamlanmasının ardından neredeyse hemen her padişahın hükümdarlığı süresince Ayasofya büyük ve küçük çaplı pek yok müdahale görmüştür. Bu konu oldukça kapsamlı ve hakkında birkaç müstakil çalışma yapılmış olması dolayısıyla bildirinin sınırını aşmaktadır. Ayrıca konunun ayrıntılarına çok girilmeyerek, her dönem onarımı bir öncekilerin izini sildiği ya da azalttığı için en son yapılan Osmanlı onarımına değinmek gerekir. Bu son onarımlar XX. yüzyılın başında yapılanlardır ve mimarlık ortamı için yeni sayılabilecek modern restorasyon teknikleri uygulanmıştır. Sulan V. Mehmed Reşat Döneminde (1909-1918) Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nde caminin aslına uygun olarak onarımı konusunda bir karar çıkarılmıştır. Oluşturulan bir komisyon yapıyı etraflıca tetkik ederek, ayrıntılı röleve, plan ve kesitlerine göre karar vermek amacıyla 12 ay süreli olarak çalışmak üzere birkaç memurun 2500 liralık ödenekle görevlendirilmesini istemiştir. Ayrıca konuyla ilgilenmek üzere alanında uzman İtalyan bir mimar ya da mühendisin bulunması için Hariciye Nezaretine talimat verilmiştir. Kim olduğu bilinmeyen bu mimarın 1908 yılının Eylül ayı sonlarında yol masrafları hariç günlük 50 Frank karşılığında İstanbul'a geleceği İtalyan hükümetince bildirilmiştir. Bu tarihten bir yıl sonra da yine Ayasofya Camisi'nin onarımını yapmak üzere pek çok yerli ve yabancı uzmandan oluşan bir heyet oluşturulmuştur (Diker, 2010, s. 105).

Ayasofya'nın onarım işlerinin her dönem konusunda en iyi uzman mimar ve mühendislerce yapılmasına özen gösterilmiştir. *Evkaf Nezareti İnşaat Umum Müdürü Mimar Kemaleddin Bey*'in Evkaf Nezareti'ne yazdığı 12 Cemaziyülevvel 1337/13 Şubat 1919 tarihli belgeden caminin onarımı için Avrupa'nın en meşhur mimarlarına baş vurulduğu ve onlardan onarım teklifleri alındığı öğrenilmektedir (Yücel, 1990). Bunlardan Fransız mimar *Proupper*, İngiliz mimar *Jakson*, Alman mimarlar *C. Gurlitt*, *Haffman* ve Osmanlı mimarlarından *Kemalettin* ve *Nihat Bey* Ayasofya hakkında ayrı ayrı incelemelerde bulunmuş ve raporlar sunmuştur.

⁸¹ Yapının onarımları hakkında daha önce iki müstakil çalışmada arşiv vesikaları ayrıntılı şekilde incelenmek suretiyle kullanılmıştır. Bu sebeple söz konusu belgeler yeniden okunup değerlendirilmemiştir. Çalışmanın müdahaleler bölümünde aktarılan onarım bilgilerinin büyük bölümü bu çalışmalarda kullanılan arşiv belgelerine dayandırılmaktadır. Ancak asıl çalışmada Ayasofya faslı oldukça uzun olduğundan bu bildiride kısaca değinilecektir. Onarımlar hakkında geniş bilgiler içeren iki çalışma için bkz. (Akgündüz vd., 2006; Diker, 2010).

Zeyrek Camisi-Pantokrator Kilisesi

Yapının çok sayıda barok karakterli unsur barındırması XVIII. ve XIX. yüzyıllarda önemli onarımlar geçirmiş olduğuna işarettir. Özellikle 1766 depremi sonrası ve araştırmacıların işaret ettiği gibi hemen sonrasında I. Abdülhamit tarafından yaptırılan kapsamlı onarımlarla yeni eklemelerin olması muhtemeldir. Bununla birlikte minarenin çevre sakinlerinin isteği üzerine yazılan dilekçe ve ilanlarda birkaç kez onarımının istendiği görülmektedir. Özellikle külâhın harap olması durumu minarenin yıldırım, fırtına gibi doğal afetlere maruz kaldığını düşündürmektedir. Ayrıca 1894 depreminde yapının zarar gördüğü edinilen bilgilerdendir. Ancak bu ve sonrasında yapılan bazı onarımların nitelikleri ile ilgili sınırlı bilgiye ulaşılabilmektedir.

Tablo 1. Zeyrek Camisi-Pantokrator Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1814	Belge sultan ve ailesine ait bazı vakıf eserlerinin tamirinin yapılması ile ilgilidir. Zeyrek Camisi de bu vakıflar arasındadır ve yapılan keşifler neticesinde 39.000 kuruş bedelle onarımı gerekmektedir. Bu paranın da <i>Yenişehirdeki Gazi Turhan Bey, Ömer Bey ve Hasan Bey vakıfları</i> fazlasından elde edilecek gelir ile karşılanması uygun görülmüştür. Belgede onarımların yeri ve uygulanışı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.
1875	Minarenin harap olan külâhı hakkındadır. Minare cami çevresindeki Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri için tehlike arz ettiğinden, mahalle ahalisi tarafından yazılan bir dilekçe üzerine onarılması istenmektedir.
1889	Caminin minaresi hakkındadır. Öncekiyle aynı içeriktedir.
1889	<i>Dâhiliye Dairesi</i> konuyla ilgilenilmesini istemiş, bunun üzerine fenni bir heyet duvarlarda keşif yaparak, mecidi 19 kuruş hesabıyla 38.083 kuruşa yeniden yapılmasını uygun bulmuştur.
1895	Caminin bazı yerlerinin depremden zarar gördüğü belirtilmektedir. Bu deprem 1894 yılında meydana gelen büyük depremdir. Belgede şehremaneti komisyonunca belirlenen bir fenni heyetin caminin hasar tespiti konusunda keşif yaptığı belirtilmekte ve mecidi 19 kuruş hesabıyla 34.254 kuruşa emaneten tamirinin yapılması istenmektedir.
1906	Caminin keşif defteri mucebince onarılması hakkındadır.
1911	Caminin ihale usulü onarılacağını beyan etmektedir. Ancak caminin mimari değerinin korunması için Asar-ı Atika Nizamnamesi'ndeki esaslara göre onarım yapılması gerekmektedir. Bu yüzden onarımın keşifler gereğince emaneten yapılması uygun görülmüştür. Onarımın 165.885 kuruşa mal edildiği keşifler neticesinde belirlenmiştir.

Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi -St. Theodoros Kilisesi

Yapı XIX. yüzyılın ilk yarısında yangın dolayısıyla kapsamlı bir onarım geçirmiş ve muhtemelen özgün mimarisine ait birçok özelliğini bu onarımda yitirmiş olmalıdır. Belki de bu nedenle aynı yüzyılda yapıyı ziyaret edip incelemeler yapan bazı araştırmacılar yapının plan ve cephe düzenlerini, yazıda anlatılmaya çalışıldığı şekliyle birbirinden farklı sunmaktadır. Özellikle tuğla süslemeleri ve çok sayıda kemerli açıklık içeren batı cephesinin onarımlarla bozulduğu açıktır. Caminin Osmanlı'nın son döneminde doğal afetlerden fazla etkilenmediği ve yangın sonrasında, en azından somut bir veri bulunana kadar,

kapsamlı bir onarım geçirmediği söylenebilir. Orijinal mimarisi ve süslemelerine ilişkin söz konusu farklı betimlemelerden yola çıkarsak net bilgiler sunmak imkansızdır. XX. yüzyılı başlarında ise bugünkü mevcut durumundan farklı olmadığı Ebersolt ve Tiers'in röleve çizimlerinden anlaşılmaktadır.

Tablo 2. *Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi -St. Theodoros Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.*

Yılı	Açıklama
Fatih Sultan Mehmed Önemli ?	XIX. yüzyıla kadar caminin maruz kaldığı değişimler, onarımlar ya da ekler konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Yapının mescide dönüştürüldüğü ilk tarihte büyük olasılıkla apsisinin ve batıdaki büyük kapısının değiştirildiği ve güneydoğu köşesine bir minare eklendiği düşünülmektedir (Wiener, 2001, ss. 169–170).
1833-34?	Cami hakkında XIX. yüzyıla ait ilk bulgu ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, 1249/1833-34 tarihli bir plan şeklinde karşımıza çıkmaktadır (BOA., PLK., s., 02591). <i>Kiliseden Çevrilen Şemseddin Molla Gürani Camisi'nin Planı</i> başlığıyla sunulan planın ne için çizildiği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak 30 Ağustos 1833 yılında Cibali Yangını olarak bilinen yangında caminin bulunduğu bölge ve hatta İstanbul'un yarısına yakını yanmıştır (Cezar, 1963, ss. 371–372). Söz konusu çizimin bu yangından hemen sonra yapılan onarım nedeniyle yapılmış olması muhtemeldir. Çünkü yangından sonra cami, mescit, medrese, tekke gibi umumi yerlerde önemli ve zengin kişilerce tamirlerin yaptırıldığı bilinmektedir. ⁸²
1848	Eski paraklesionun yıkılmış, harimdeki dört adet sütunun payelerle değiştirilmiş, batıdaki kapıda değişiklikler yapılmış ve mozaiklerin kapatılmış olabileceğini düşünülmektedir (Wiener, 2001, s. 170).
1901	XX. yüzyıla eriştiğinde yapının yüzyıl başında küçük çaplı birkaç işlem gördüğü anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 23 Safer 1319/11 Haziran 1901 tarihli belge (BOA., MF. MKT., 652-40) minarede şerefeye korkuluğunda yer alan devşirme taşın eski eser olduğunun anlaşılması hakkındadır. Buna göre taşın <i>Müze-i Hümayun'a nakli</i> için işlemlerin yapılması gerekli görülmektedir.

Kalenderhane Camisi-Theotokos Kyriotissa Kilisesi

Yapının günümüze gerek Bizans gerekse Osmanlı dönemlerinde pek çok ek ve yenileme ile gelebildiği açıktır. Ancak bu konuda bilgiler sınırlıdır. Gerek onarım kitabelerinden gerekse arşiv belgelerinden Osmanlı döneminde yapılmış onarımların içeriğine dair ayrıntı görülememektedir. Erken tarihli onarımlara ait bir bilgiye de ulaşılamayan yapıda mahfil, mihrap ve minberin XVIII. yüzyılda yenilendiği anlaşılmaktadır. Minber ve mihrap yakın bir zamanda yeniden yapılmıştır. Böylece camiye çevrildiği zamanlarda camiye ilk eklenen unsurlar olan mihrap ve minberin orijinal durumu hakkında fikir yürütmek tamamen imkansız hale gelmiştir. Bununla birlikte içinde mihrap bulunması lazım gelen apsis çıkıntısının kaldırılarak, bu kısmın tamamen klasik üslupta kalem işi ile süslenmesi olasılıkla ilk camiye çevrildiği zaman olmuştur.

⁸² Yangından sonra resmi kurumlarca hasar gören yapıların bir listesi çıkarılmış ve devletin nüfuzlu kişileri yardımıyla onartılmıştır. Koca Mustafa Paşa Hankahı Serasker Hüsrev Paşa tarafından, Kasım Paşa Mevlevihanesi Kaptan Halil Paşa ve Üsküdar Hassa Müşiri Fevzi Paşalar tarafından, Saraçhane'deki Dülgerzade Camisi Aydın Muhassılı Yakup Paşa ile kardeşi Eyüp Ağa ve benzer başka onarım yardımları bunlara örnek olarak gösterilmiştir (Cezar, 1963, s. 372).

Tablo 3. Kalenderhane Camisi-Theotokos Kyriotissa Kilisesi 'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yıl	Açıklama
1746-47	<i>Darıssaade Ağası Beşir Ağa</i> tarafından yaptırılmıştır. Bu onarımda Beşir Ağa'nın camiye yeni bir minber, mihrap ve mahfil yaptırdığı bilgisi bulunmaktadır.
1854-55	Bu onarımı yalnızca Hacı Kadri adında birinin yaptırdığı bilgisi mevcuttur.
1884	Belgeye göre caminin bazı yerleri tamire muhtaçtır ve Şehremaneti tarafından keşfi yapılmıştır. Bu keşifler neticesinde caminin onarımının 34.500 kuruşa <i>Andon Kalfa</i> 'ya yaptırılması planlanmaktadır. Ancak belgenin asıl konusu keşfi yapılmayan bazı yerlerin de onarıma dahil edilmesidir. Caminin <i>mürûr-ı zamanla</i> başka bir deyişle zamanla kurşunlarının bozulmuş ve çok kez üstü açık kalmış olduğu için harap olduğu belirtilmektedir. Önceki keşifte yer verilmeyen bu onarımın yapılması ve 8.072 kuruş 2 para olan yeni masrafın keşf-i evvel defterine eklenmesi istenmektedir.
1895	Caminin ve minaresinin depremde zarar gördüğü belirtilmektedir. Şehremaneti tarafından oluşturulmuş bir komisyonun keşif yaptığı ve onarımların mecdî 19 kuruş hesabıyla 30.999 kuruşa mal edileceği aktarılmaktadır.
1896	Söz konusu belgede (BOA., İ. EV., 13-58) daha önceden yapılmış olan keşif haricinde bazı yerlerin bulunduğu ve buraların 8.258 kuruş masrafla onarılması için masraf defterine eklenmesi istenmektedir.
1900	Caminin daha önce 39.257 masrafla onarımına başlandığı ancak keşfe dahil edilmeyen ve onarılması gereken bazı yerlerin daha olduğu belirtilmektedir (BOA., İ. EV., 26-15). Bu ek onarımların da mecdî 19 kuruş hesabıyla 10.725 kuruşa yapılması ve masrafın maliye hazinesinden karşılanması istenmektedir. Belge <i>Sadrızam Rıfat</i> imzası taşımaktadır. Böylece belgelerden caminin 1894 depreminden sonra üç kere keşfinin yapılmış olduğu sonucu çıkmaktadır. Bunun sebebi muhtemelen depremde büyük hasar almasıdır.

Küçük Ayasofya Camisi-Sergios ve Bakhos Kilisesi

Yapıda bilinen ilk geniş çaplı onarım hareketi 1760 ve 1762 yıllarında yapılanlardır. 1760 yılında cami yanmış ve kısa süre sonra başta caminin derz, sıva ve badanası olmak üzere pek çok yerinde onarım yapılmıştır. Bu müdahaleden çok kısa bir süre sonra yeniden yanan camide 1763 senesinde iki onarım keşfi daha gerçekleştirilmiştir. Söz konusu keşiflerden anlaşıldığı kadarıyla onarımları hassa baş mimarı Ahmed Ağa daha çok yapının cam ve çerçevelerinde yenilemeler şeklinde yapmıştır. Aynı tarihlerde minarenin de yeniden yapıldığı öğrenilmektedir. XVIII yüzyılda son olarak bir kapı ve çeşme eklendiği bilinen yapının geriye kalan tamirat işlemleri XIX. yüzyıla aittir. Bu yüzyılda da Küçük Ayasofya Camisi kubbesinde, son cemaat yerinde bazı onarımlar yapılmakla birlikte nitelikleri ve diğer ayrıntıları bilinmeyen daha birçok onarım gerçekleştiği görülmektedir. Öte yandan 1766, 1894 gibi büyük yıkımlara yol açan depremlerden sonra yapının durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Tablo 4. Küçük Ayasofya Camisi-Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1648	1648 tarihinde gerçekleşen depremde İstanbul'da büyük hasara yol açmıştır. Küçük Ayasofya'nın bu depremde kubbe sıvası dökülmüş, kubbe üzerindeki pencereler kırılmıştır (Cezar, 1963, s. 386). Deprem sonrasında caminin birtakım müdahalelere maruz kalması muhtemeldir ancak bu konuda bir bilgiye ulaşılamamıştır.
1760	Belgeye göre (BOA., TSMA. d., 55555) vakıf görevlileriyle birlikte hassa mimarlarından Ahmed ve Yahya halifeler külliyyede onarım gerçekleştirmiş ve onarımların bedeli ikinci bir keşif ile hesaplanmıştır. Cami, türbe, mektep ve tekke odalarının bazı yerleri yangında zarar gördüğü için onarılmıştır. Cami ve diğer binaların onarımı toplam 234.713 akçeye yapılmıştır. Belgenin sonunda hassa baş mimarı Hacı Ahmed'in mührü vardır.
1828	Eylül 1828 tarihli belgeye (BOA., İ. MVL., 405-17602) göre Küçük Ayasofya Cami ve medresesi tamire muhtaçtır. Onarımların nerelerde ve nasıl yapılacağı belgede belirtilmemiştir. Ancak <i>Hamamcıbaşı Mardiros Kalfa</i> adlı mimarın onarımı yapacağı ve onarım maliyetinin 13.000 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.
1857	1857 tarihinde minarenin yıkılmak üzere olduğu için onarıldığı başka bir arşiv belgesinde kayıtlıdır (BOA., A. MKT. NZD., 220-95). Belge, mahalle ahalisinin minarenin onarılması için bir dilekçe yazmasına ilişkindir.
1881-82	1881 tarihli belgede (BOA., İ.Ş.D., 56-3202) Küçük Ayasofya Camisi'nin kubbesi ve bazı yerleri hasar görmüştür. Şehremanetince yapılan keşif sonucu altın yüz kuruş hesabıyla 52.000 kuruş masrafla <i>Dimitri Kalfa</i> 'ya yapılması yönünde bilgiler vardır. Belgeye göre (BOA., İ.Ş.D., 62-3590) de daha önce yapılan keşiften başka son cemaat yeri de zarar gördüğünden önceki keşif hariç iki adet mermer direk ve üzerlerinin kurşunları ile lüzumlu olan diğer yerlerin sağlamlaştırma masraflı olarak <i>Osmanlı lirası</i> yüz kuruş hesabıyla 23.743 buçuk kuruş tutacağı tahmin ediliyor. İlk keşifle birlikte bu onarımların 52.000 kuruşa mal olacağı belirtilmektedir.
1892	İcmal kuponu olarak nitelendirilmiş belgeler (BOA., EV. d., 27634-27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36) 1892'nin sonundan ve 93 senesinin başına kadar toplamda 10 haftayı kapsamaktadır. Onarımların sebep ve nitelikleri hakkında bilgi vermeyen pusulalar Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin inşa ve tamir ettirdiği bir kısım hayrat ve vakıf binası olduğu, Küçük Ayasofya Camisi'nin de bunların içinde bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte belgelerde geçen yabancı işçi adları dikkat çekmekte, bunların büyük bölümünün Rum ya da Ermeni asıllı olduğu görülmektedir. Onarımların süresi ve işçilerin unvanlarına bakıldığında ise onarımın kapsamlı sayılabilecek düzeyde olduğu görülmektedir.

Koca Mustafa Paşa Camisi-Hagios Andreas Kilisesi

Koca Mustafa Paşa Camisinin, hakkında pek ayrıntı olmamasına karşın XVI. ve XVII. yüzyıllarda çeşitli ek ve onarımlara tabi tutulduğu kesindir. 1766 depreminden sonra da çeşitli onarımlar geçirdiği bilinen yapıda müdahale türlerin ilişkin bilgiye ulaşılamamıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde gerek onarım kitabeleri gerekse arşiv belgeleri onarımlar konusunda oldukça aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Özellikle belgelerde *yeniden inşa olunan büyük tarih taşı* olarak belirtilen ve bugün son cemaat yerinin doğu ucunda bulunan büyük kitabenin yapımı için oldukça yüklü miktarda para ödemesi dikkat çekicidir. Kitabenin konusu olan 1847-48 senesi onarımlarına ait belgeler kitabenin açıklaması niteliğindedir. Minareden çıkan taşların bahçe set duvarlarında

kullanılması, minarenin onarım ayrıntıları, caminin dışında, son cemaat yerinde ve minaresinde badana yapılması defterdeki ayrıntılardan bazılarıdır. Bu tarihten sonra yapılmış birkaç onarımın varlığı daha bilinse de konunun ayrıntıları sınırlıdır.

Tablo 5. Koca Mustafa Paşa Camisi-Hagios Andreas Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1766	Depremde caminin kubbesi harap olmuş ve çeşitli yerleri zarar görmüştür. Bunun üzerine caminin tamamı 1767-68 yıllarında yenilenmiştir (Ayvansaraylı vd., 2001, s. 227).
1847-48	Ayrıntılı ön keşif raporlarına (BOA., EV. d., 18691-2) göre bu yıllarda cami, külliye ile beraber büyük bir onarıma tabi tutulacaktır. Defterler 35 haftalık bir onarım sürecinin yaşanacağını göstermektedir ancak defterlerin 11. haftaya kadar olan bölümüne ulaşılammıştır.
1876	Cami ve minaresi 11.631 buçuk kuruş masrafla yeniden tamir edilmiştir. Onarımın ayrıntılarına ait bir başka bir veri elde edilememiştir (BOA., İ. DH., 717-50140).
1891	Yedi haftalık icmal defterine göre (BOA., EV. d., 27634-37, 39, 43, 48, 50, 52) inşaatta çalışmış olan işçilerin günlük yevmiyesi, çalıştığı gün sayısı ve ismi ile bunların toplam maliyetini düzenli şekilde aktarmaktadır. Bu defterde de onarımların organizasyonu ve niteliklerine ilişkin başka bir kayda rastlanmamaktadır.

Kariye Camisi – Khora Kilisesi

Kiliseden çevrilen cami bilindiği kadarıyla Bizans döneminde XI. Yüzyılda iki kez, XIV. Yüzyılda ise dış narteks, kuzeydeki ek kısım ve mezar şapelinin eklemek suretiyle yeniden inşa ve esaslı onarım süreçleri geçirmiştir. II. Bayezid döneminde camiye dönüştürüldükten sonra ilk olarak içindeki bütün süslemeler, özellikle insan, haç ve yazı figürleri koyu bir boya maddesi ile kapatılmıştır. İkinci aşamada ise pencere içlerinde kalanlar hariç bütün freskoların badana ile kapatılmış olduğu düşünülmektedir (Akyürek, 1996, 68). Böylelikle bu fresko ve mozaikler günümüze kadar gelebilmiştir.

Sonrasında çok sayıda onarım geçirmesi muhtemel yapı, özellikle 1766 ve 1894 depremlerinin ardından kapsamlı müdahalelere uğramıştır. Özellikle 1766 depreminde caminin büyük kubbesi büyük oranda yeniden inşa edilmiştir. XIX. yüzyılda yapı günümüzdeki görünümünü kazanmış olmalıdır. Yüzyılın ikinci yarısında yapılan çalışmalarda cami içindeki mozaik ve freskolar açığa çıkarılmış, cephelerde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yüzyılın son onarımı ise 1894 depreminde zarar görmüş olması sebebiyledir. Tam olarak ne tür onarımlar yapıldığı saptanamamakla birlikte yapının tezyinatına dönük bazı müdahaleler olduğu anlaşılabilmektedir.

Tablo 6. Kariye Camisi – Khora Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1766	1766 depreminde ağır hasar aldığı bilinmektedir (Mazlum, 2011, ss. 42–54). Depremden sonra yazılmış bir masraf defterine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlanmaktadır (BOA. TSMA. d. 10129). Defter, Atik Ali Paşa'nın vakıflarından Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa, Karagümrük'teki Atik Ali Paşa ve Kariye Camilerinin depremden sonraki onarım masraflarının ayrıntılarını içermektedir.
1875	Bu onarımda yapının mozaikleri açığa çıkarılmış ve temizlenmiştir. Caminin dış cephelerindeki dönüşüm de bu onarımda yapılmıştır (Ousterhout, 1987, s. 9). Söz konusu onarımın 14 Recep 1292/16 Ağustos 1875 tarihli resmi yazışmalarına Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlanmaktadır (BOA., İ. DH. 706-49402). Belgede caminin <i>Asar-ı Atikadan</i> olduğu için harap bir durumda kalmaması gerektiği ve 64.000 kuruşa onarılabileceği belirtilmiştir.
1893	Caminin kuşunları ve bazı yerlerinin tamire muhtaç olduğu ve keşifler neticesinde 1.613 kuruşa onarılmasının uygun görüldüğü belirtilmektedir (BOA., İ. EV., 5-1). Ancak bu paranın onarım maliyetini karşılamadığı ve onarımın yarım kaldığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine onarımlara 4.800 kuruş daha bütçe verilerek devam edilmesi düşünülmüştür.
1896	Belgelerden anlaşıldığı üzere (BOA., BEO., 778-58342) bu onarımlar yapı depremden zarar gördüğü için yapılmıştır. Caminin yeniden <i>Asar-ı Atikadan</i> olduğu vurgulanmakta ve onarım için ilk keşfin Şehremaneti tarafından <i>Mösyö D'Aronco</i> 'ya yaptırıldığı belirtilmektedir. Ancak bu ilk keşiften hariç camiye ilave onarımların yapılması için ikinci bir keşif daha yapılmış ve ilkinde 66.000 olan masrafın 117.000 kuruşa çıkarılması görülmüştür. 22 Zilkade 1313/5 Mayıs 1896 tarihli diğer bir yazı da aynı konu ile ilgilidir. Ancak bu belgede caminin tezyinatı için ek para istendiği açıkça belirtilmektedir. Bu depremde minarenin yıkılmış olduğu bilgisi vardır.

Fenari İsa Camisi-Konstantin Lips Manastırı

Fenari İsa Camisi'ne özellikle Bizans döneminde güney kilisesinin eklenmesi ile kilisenin pek çok değişiklik geçirdiği yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır.⁸³ Bunlardan en önemlisi Kuzey Kilisesi'nin beş nefli ve beş apsisli olmasıdır. En kuzey ve en güneyde bulunan bu apsisler pastaförion odalarına bitişik birer şapel durumundayken güney kilisesinin inşasından sonra güneydeki Güney Kilisesi'ne eklenmiş, kuzeydeki ise yıkılmıştır.⁸⁴

XV. yüzyıl sonunda mescide çevrilişinden sonra bir mihrap ve XVII. yüzyılda minber eklenerek ilk müdahalelerin yapıldığı camide başka ne tür ekler ve onarımlar yapıldığı bilgisine ulaşılamamaktadır. Araştırmacılar yapının orijinal mihrabının malakari üslupta olduğunu ve yakın bir geçmişte kaybedildiğini, minberin de aynı şekilde orijinal olduğunu ve kaybedildiğini söylemektedir (Eyice, 1995a, s. 339). XVII. yüzyılda yandığı bilinen yapının yangından sonra geçirdiği onarımların nitelikleri de bilinmemektedir. Bununla

⁸³ Bu konuda Kuzey Kilisesi'nin orijinal durumunu anlatan makalesi ile Megaw ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bkz. (Megaw, 1964).

⁸⁴ Ayrıca bkz. (Freely & Çakmak, 2005, ss. 146–147)

birlikte caminin geçirdiği onarımlara ait bilgiler 1894 depremi sonrasında yapılanlara aittir. Deprem ertesinde 1898’de kapsamlı onarım geçirmiş kubbeler, duvar ve camlara önemli müdahaleler olmuştur. Aynı onarımda yenilendiği anlaşılan minare de sonraki tarihlerde bir ya da birkaç kez daha yenilenmiş olmalıdır.

Tablo 7. Fenari İsa Camisi-Konstantin Lips Manastırı’nın bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1636	XV. yüzyıl sonunda mescite çevrildiği bilinen yapı 1633 yılında bir yangında zarar gördükten sonra 1636’da <i>Sadrazam Bayram Paşa</i> tarafından onartılmıştır. O güne kadar mescit olan yapı minber eklenerek camiye çevrilmiştir. Kuzeydeki yapı ise tekke olarak kullanılmıştır (Müller-Wiener, 2001, s. 128).
1831	Fenari İsa Camisi’nin 1831-32 yılında onarım geçirdiği bilinmektedir. Yapının her iki kubbe kasnaklarındaki pencerelerin biçimlerine bakılarak bunların söz konusu onarımda yapılmış olduğu düşünülmektedir (Eyice, 1995a).
1896-97	1894 depreminden zarar görmüştür ve şehremaneti tarafından belirlenen heyet-i fenniye komisyonunca keşfi yapılmıştır (BOA., İ. EV., 13-19). Onarımların niteliklerine değinilmezken maliyetinin mecidi 19 kuruştan 27.626 kuruş olduğu görülmektedir. Aynı onarımın başka bir belgede (BOA., ŞD., 2984-33) <i>Fenerli Pavlı</i> adında bir mimara münakasa usulü yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 3 Cemaziyülahır 1315/30 Ekim 1897 tarihli belge daha önce hazırlanmış olan keşifteki onarım maliyetinin yanlış hesaplanması ile ilgilidir.

Bodrum Camisi- Myrelaion Manastırı

Yapının çok sayıda onarım geçirerek günümüze gelebildiği düşünülmektedir ancak konu hakkında bilgiler sınırlıdır. Bilinen onarımlar ise 1894 depremi ve XX. yüzyıl başlarındaki yangınlar gibi sebeplere dayanmaktadır. XX. yüzyıla ait pek çok fotoğrafta ise harap halde görülen cami bugün ibadete açık durumdadır.

Yılı	Açıklama
1784	II. Bayezid döneminde camiye çevrilen yapı 1784’te çıkan yangın sonucu ciddi hasara uğramış ve kuzey kısmı onarılmıştır (Wiener, 2001, s. 105).
1857	Onarıma ilişkin belge caminin helaları, suyuolları ve çeşitli yerlerinde onarım yapılacağından bahsetmektedir (BOA., MVL., 353-63). <i>Yıvan/Yuhan Kalfa</i> ’ya yaptırılacağı anlaşılan onarımın 5.500 kuruşa mal edileceği dışında bir bilgiye yer verilmemektedir.
1902	Caminin depremden zarar gören yerlerinin Şehremaneti tarafından yapılan keşfi mucebince onarılması gerekmektedir. Söz konusu deprem olasılıkla 1894 depremidir. Belgeye ilişitirildiği belirtilen keşif ve masraf defterine ulaşılamamıştır. Bu sebeple onarımlarının ne şekilde ve nerede yapıldığı gibi niteliksel bilgilere ulaşılamamaktadır.

Tablo 8. Bodrum Camisi- Myrelaion Manastırı’nın bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Atik Koca Mustafa Paşa Camisi-Aziz Petros ve Markos Kilisesi

Hakkında sınırlı bilgi bulunan bu camiye kiliseden dönüştürüldüğünde ne gibi ek ve yenilemeler olduğu bilinmemektedir. Elde edilen bulgular yapının 1638, 1789 ve 1897 yıllarında onarım geçirdiğini göstermektedir. Ancak söz konusu onarımların nitelikleri ve müdahale türleri hakkında bilgilere ulaşılamamıştır.

Tablo 9. Atik Koca Mustafa Paşa Camisi-Aziz Petros ve Markos Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1638	Vakıf kayıtlarına göre (Eyice, 1990; F. Mathews & Hawkins, 1985) caminin pencerelerinde onarım yapılacağı, onarım için gerekli olan malzemenin 730 akçe tutarında olduğu bilgisi bulunmaktadır. Oldukça uzun olan kayıtlarda bu onarımda kullanılan malzemenin türü ve onarımın niteliğine değinilmemektedir.
1789	Padişah ile vezir arasında yapılan bir yazışma suretinde (BOA., AE.SABH.I., 365-2553) vezir, sultana Bizans döneminde, fetihten önceki Müslüman kuşatmasında Müslümanlar tarafından beş vakit namaz kılınan bir yer olduğunu aktarmaktadır. Hemen ardından bu türbenin ve caminin onarımı ihtiyaç duyduğu ve 5 keseye onarılabileceği fakat gerektiği gibi tamirinin 10 keseye yapılabileceğini bildirmektedir.
1897	Belge (BOA., BEO., 918-68846) Sadrazam Rıfat imzalıdır ve caminin depremde zarar gördüğü için tamirinin gerektiğini bildirmektedir. Yapılan keşifler neticesinde mecdî 19 kuruş hesabıyla 20.804 kuruş masrafla emâneten tamirinin yapılması istenmektedir.

Gül Camisi-Hagia Theodosia Kilisesi

Gül Camisi'nin XV. yüzyılda tahmin ve gözlemlerden öteye gidemeyen bazı onarımlar geçirdiği düşünülmektedir. Ancak tarihi ve nitelikleri şimdilik kesin olarak bilinen en erken tarihli müdahaleler, XVIII. yüzyılın ortalarında, 1758-59 yılında yapılanlardır. Öte yandan bu kapsamlı onarımın 1754 yılında İzmit Köfezi'nde meydana gelen büyük deprem sonucu yapılması olasıdır. Defterde yer alan Gül Camisi ile birlikte Ayasofya, Fethiye ve diğer büyük yapıların keşfi bu ihtimali desteklemektedir. Caminin 1766'da yaşanan büyük depreme ilişkin herhangi bir hasar ve onarım bilgisine rastlanmayışı da bu büyük onarım neticesinde sağlam kalışıyla açıklanabilir. Ulaşılan belgelerde yapının XIX. yüzyılda minare ve suyuollarının onarım geçirdiği görülmektedir. Yüzyılın sonundaki müdahalenin de muhtemelern 1894 depremi sonrasında yapıldığı anlaşılmakla birlikte onarım ve müdahale türleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Olasılıkla XX. yüzyılda da bazı onarımlar ile günümüze gelebilen cami ibadete açık durumdadır.

Tablo 10. Gül Camisi-Hagia Theodosia Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1758-59	Ayasofya Camisi, Gül camisi, Hoca Ali ve Fethiye camilerinin onarım keşiflerinin ayrıntılarını içeren bir defterde (BOA., EV.HMH., d, 5172-4-5) Gül Camisi ile ilgili bölüm ağırlıklı olarak hünkâr mahfilinde yapılacak onarımı konu almaktadır. Bunun dışında avlu duvarı, minare ve şadırvan ön keşif raporu olan belgedeki diğer konulardır.
1824-25	Camide neccar kalfalarından Kiğork Kalfa tarafından bir onarım gerçekleştirilmiştir. Bu onarımın nitelikleri hakkında herhangi bir bilgi vermeyen belgede, mimarın onarımdan sonra ikinci bir keşif yapılmadığı için ücretini alamadığı ve dilekçe ile ikinci keşfin yapılmasını istediği anlatılmaktadır. Belgeye göre onarım sonrası keşif yapılmış ve 6.518 buçuk kuruş masrafın hazine tarafından ödenmesi uygun görülmüştür.
	Tarihsiz bu belgede (BOA., HAT., 1513-36) minare yıkılmak üzere olduğu için mahalle ahalisi tarafından sultana yazılan bir dilekçe ile onarımı istenmektedir. 20.300 kuruşa yapılması öngörülen minare onarımının birtakım indirimler yapılarak 18.618 kuruşa yapılması önerilmektedir. Onarımı yapacak mimarın ismi belgede geçmezken hassa mimarlarından biri tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir.
1855	19 Muharrem 1272/ 1 Ekim 1855 ve 8 Safer 1272/20 Ekim 1855 tarihli iki belge (BOA., İ. MVL., 342-14781 ve BOA., İ. MVL., 342-14781) caminin önündeki şadırvanın harap olan suyuollarının tamirine ilişkindir. 8.350 kuruşluk onarımın keşfini Yeni Cami Suyolcusu Hacı Halil Ağa adlı birinin yaptığı anlaşılmaktadır
1896	4 Kanun-ı Sani 1311/16 Ocak 1896 tarihli başka bir belge, müteahhit Todori Kalfa tarafından bir onarım keşfinin yapıldığı fakat onarımda kullanılan iskele maliyetinin keşif defterlerine kaydedilmediği ile ilgilidir.

Fethiye Camisi-Pammakaristos Kilisesi

Yapının Türk döneminde gördüğü ilk müdahale camiye çevrilisi sırasında olmuştur ancak bu müdahale türleri hakkında bilgi yoktur. Takip eden yüzyılda cami bir yangın geçirmiş ve onarılmış, yine XVIII. yüzyılda önce bir yangın ve kısa süre sonra muhtemelen depremde aldığı hasar sonucunda bir dizi kapsamlı onarım geçirmiştir. XIX. yüzyılda ise yine olasılıkla büyük ve küçük çaplı bazı müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 1894 depremi sonrası, gecikmiş de olsa, muhtemelen kapsamlı bir tamir geçirmiştir. Çalışmada söz konusu yüzyıla ait onarımların ayrıntıları şimdilik noksandır ve sonraki çalışmalara açık kapı bırakılmaktadır.

Tablo 11. Fethiye Camisi-Pammakaristos Kilisesi'nin bazı onarımlarına ilişkin bilgiler ve tarihleri.

Yılı	Açıklama
1598-99	Osmanlı arşiv belgelerindeki bir kayda göre ⁸⁵ cami saraylar ve çok sayıda yapı ile birlikte <i>Mimar Dalgıç Ahmed Paşa</i> (1598-1603) tarafından onarılmıştır. Onarımın ayrıntıları ve nitelikleri hakkında bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Türk dönemi eklerinin kısmen ya da tamamen bu onarımda, Dalgıç Ahmet Paşa tarafından yapılmış olması ihtimaller arasındadır. Ancak yapının 1584'te camiye çevrildiği bilindiği için Türk dönemi müdahalelerinin ilk olarak <i>Mimar Sinan</i> (1537-1587) ya da <i>Mimar Davud</i> (1587-1598) zamanında yapılabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.
1729	İlk onarımın sebebi yangındır ve ön keşif belgesi <i>vakıf müfettişi Veliyyüddin ve Hassa Başmimarı Kayserili Mehmed Ağa</i> (1697-?) mührünü taşımaktadır. Keşfi, Hassa Mimarı usta <i>Elhac Mustafa Halife</i> ve babası <i>Elhac Ali Ağa</i> ile birlikte vakıf mütevellisi yapmış ve bir defter düzenlenmiştir. Buna göre ön keşif bedeli 439.527 akçe olarak belirlenmiştir (Mazlum, 2004).
1759	Aynı yüzyılda caminin kısa süre sonra geçirdiği diğer bir onarım 15 Zilkade 1172/10 Temmuz 1759 tarihli keşif defteri aracılığıyla anlaşılmaktadır (BOA., EV. HMH. d., 5172-6). Defterde Ayasofya türbeleri, Ayasofya haremindeki abdest muslukları, bazı suyuolları ile birlikte Gül, Hoca Ali ve Fethiye camilerinin onarım masrafları yer almaktadır. ⁸⁶ Toplamda 868.627 akçelik onarım bedelinin 317.645 akçesi Fethiye Camisi'ne aittir. Ayasofya ve türbelerin 336.706 akçelik onarım masrafından sonra Fethiye Camisi ikinci sıradadır ki bu da onarım kapsamının geniş olduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu defter <i>Sermimar Elhac Ahmet</i> mührünü taşımaktadır ve <i>vakıf mütevellisi Mehmed Emin</i> 'in onarım masraflarının vakıf gelirlerinden karşılanacağını belirttiği yazıyla sonlanmaktadır.
1766	Bu yüzyılda caminin geçirdiği diğer bir onarım 22 Mayıs 1766 depremi sebebiyle gerçekleştirilmiştir. Söz konusu onarımda kubbe kurşunları yenilenmiş, kubbe kasnaklarında derzleme yapılmış, kapı önlerinde saçak ve çatıların onarımı gerçekleştirilmiştir (Mazlum, 2004, s. 175). Bu onarımın kapsamının sınırlı olmasının sebebi yapının depremde fazla hasar almamış olmasıdır.
1808	Kısmen tahrir olduğu için bazı kelimeleri eksik olan belgeden anlaşıldığı kadarıyla cami türbeler vakfından diğer bazı yapılarla birlikte bir onarım geçirecektir. Keşif defterine rastlanılmayan bu onarımın hükûkâr mahfili ve dört adet havale camını ⁸⁷ kapsadığı görülmektedir. Aynı tarihli başka bir belge de (BOA., HAT., 1507-43) caminin tamire muhtaç yerleri için müfredat defterine göre 432 kuruş 30 para, kubbesi için ayrıca 164 kuruş 7 para gerektiği belirtilmektedir.
1845	Caminin günümüzde giriş için kullanılan batı kapısı üzerinde, 1262/1845-46 tarihli bir onarım kitabesi bulunmaktadır. Onarımın detayları ve kapsamı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ayrıca barok üsluptaki minarenin de bu onarımda yapılmış olabileceği ihtimali üzerinde duran araştırmacılar vardır. Bu iddiaya herhangi bir dayanak sunulmamakla birlikte muhtemelen üslup açısından değerlendirilmektedir (Eyice, 1995b, s. 461).
1862	17 Zilhicce 1278/15 Haziran 1862 tarihli başka bir arşiv belgesi İstanbul'da bazı camilerle birlikte Fethiye Camisi'nden de kurşunların çalınması hakkında (BOA., A. MKT. NZD., 424-98). Kurşun çalanların bulunup cezalandırılması amacıyla yazılan belgeden, caminin çatısı ve kubbelerinde kurşunların yenilendiği sonucu çıkarılabilir.
1896	Yüzyılın son onarımı ise İstanbul'daki hemen bütün eski binaların zarar gördüğü ve büyük çaplı imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği 1894 depremi sonrasında yapılmak istenmiştir. Bu konuda iki ayrı resmi yazışma bulunmaktadır ve 9 sene arayla yazılmışlardır. İlk resmi kayıt 8 Safer 1314/19 Temmuz 1896 tarihlidir (BOA. İ.EV.14-4). Belge caminin depremde zarar görmüş yerlerinin keşifler neticesinde mecidi 19 kuruş hesabıyla 7.065 kuruşa onarılması gerektiğini belirtmektedir. Sözü geçen keşif defterine ulaşılamadığından onarım için öngörülen işlemler bilinmemektedir. Ancak onarımın gerçekleştirilmediği 12 Recep 1325/31 Ağustos 1907 tarihli başka bir yazıda ortaya çıkmaktadır (BOA. İ.EV.45-12). Keşfini <i>tamirat memuru müteveffa Şükrü Bey</i> 'in hazırladığı onarımın, nedeni bilinmeyen bir sebeple yapılamadığı görülmektedir. Cami giderek harap olmuştur ve bu sebeple yeniden keşfi gerekmektedir.

⁸⁵ *Masarif-i Şehriyari Ruznamçesi* adını taşıyan bir defterde İstanbul'da bakımı ve onarımı yapılacak bir grup yapıdan bahsedilmektedir. Onarım hakkında bilgi ve mimar için bkz. (Akalin, 1958: 73–74).

⁸⁶ Söz konusu belgeyi 2017'de tamamlanan doktora tezimde Gül Camisi'nin Osmanlı dönemi onarımları hakkında çalışırken bulmuş ve okumuştum. Ancak belge daha önce Deniz Mazlum tarafından başka bir araştırmada kullanıldığı için belge yerine bu çalışma referans alınmıştır. Belge ve tez için bkz. (Derin, 2017, s. 354); (Mazlum, 2004, ss. 167–183).

⁸⁷ Geniş yüzeylerde kullanılan ve yüksekliği fazla olan cam (Mazlum, 2004: 281).

SONUÇ

İstanbul'da Türk dönemi öncesinden kalan eserleri arasında yer alan yapıların, geniş bir zaman aralığında geçirdikleri onarımların, genellikle yangın, deprem ve diğer doğal afetler sonucu yapıldığı görülmektedir. Şehrin deprem kuşağında yer alması geçmişte çok sayıda felaket ve yıkımların görülmesine sebep olmuştur. 1509, 1648, 1754, 1766 ve 1894 depremleri geçmişte İstanbul'da yaşanmış en büyük depremlerdir ve yapılar üzerinde büyük tahribatlar yaratmışlardır. Çalışmada değinilen onarımların büyük kısmı için 1766 ve 1894 depremlerinin yarattığı tahribatlar sebep gösterilebilir. Yangınlar da aynı şekilde özellikle XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başında yapılmış pek çok onarımın ana kaynağıdır. Bunlar haricinde, zamanla oluşan eskime ve hasarlara karşı periyodik onarım çalışması da görülmektedir.

Çalışmanın konusunu sınırlayan yapılara bakıldığında geçirdikleri onarımların nitelikleri dönemlere göre ayrıştırılamamaktadır. Dolayısıyla her bir dönemin camileri için onarım karakteristiğinden bahsetmek imkânsızdır. Bunun nedeni genel olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı mimarisinde geleneksel malzeme ve teknolojinin kullanılmış olmasıdır. XIX. yüzyılın sonunda ise modern inşaat ve restorasyon tekniklerinin kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Yapıların onarımlarında genellikle minare ve örtülere müdahale yapıldığı görülmektedir. Duvarların ve kubbelerin sağlamlaştırılması adına sıva ve derz yenilemesi yine en çok uygulanan müdahaledir. Bu müdahale türü genellikle deprem ertesinde zarar gören yapılarda uygulama alanı bulmuştur. Yine deprem sonrasında yıkılan ya da kayan duvar ve kubbelerin onarımı, kurşun yenilemesini gerektirmektedir. Hatta kurşun onarımının sıklığı, geç dönemlerde müteahhitlik kurumunun oluşmasından sonra “kurşun müteahhitliği” gibi bir meslek grubunu ortaya çıkarmıştır.

Hasar türlerine göre onarımların türlerinin ve kapsamının değiştiği çalışmadan çıkan bir sonuçtur. Buna göre bir yapının yangında örtüsünün yanması ya da depremde duvar ve kubbelerinin yıkılması büyük ve masraflı onarımlar gerektirmektedir. Çalışma kapsamında yer alan yapıların birçoğunda son cemaat yeri kubbeleri ve harim kubbelerinin en sık onarım geçiren mekânlar olduğu dikkat çekmektedir. Bunu pencereler ve mihraplar takip etmektedir. Minber, mahfil ve süslemeler de müdahalelere sıkça maruz kalmıştır. Bununla birlikte yapılara çoğu zaman yenileme ve bakım yapmak amacıyla en sık uygulanan metodun sıva, badana ve derz yenilemesi olduğu görülmektedir.

İstanbul'a zarar veren yangınlar neticesinde yapılan onarımlar da depremler gibi belirli müdahale türlerini gerektirmiştir. 1755'te meydana gelen

“Hoca Paşa Yangınında” Ayasofya’nın kurşunlarının erimesi örneğinde olduğu gibi yapılarda yangınlar neticesinde kurşunlar yine en çok değiştirilen unsurlar olmuştur. Ayrıca yangın sonrası yapılan onarımlar içinde en sık görülenleri, pencere çerçeveleri, cam ve kapıların değişmesi, sıva, boya ve badana yenilemesidir.

Çalışmada yer alan camilerinin sıklıkla onarım geçiren diğer unsurları mahfillerdir. Bunun gibi minber ve mihrap da yeni inşa edilmiş unsurlar arasındadır ancak bunların Ayasofya ve Kalenderhane Camisi’nde görüldüğü şekliyle inşasına ait bilgiler sınırlıdır.

İmparatorluktaki onarım etkinlikleri ise ayrı bir kurum tarafından düzenlenmemiştir. Yeni yapıım teknikleri ile ilgilenen kişiler, kurumlar ve uygulanan mali ve idari organizasyon aynen onarım etkinlikleri için de geçerli olmuştur. Öte yandan onarım gereken yapılar için mali kaynaklar, teknik ve bürokratik hizmetler zaman içinde farklı kişi ve kuruluşlar tarafından üstlenmiştir.

Erken dönemlerde vakıflar kanalıyla ve Hassa Mimarlar Ocağı eliyle yapılan pek çok onarım işinin geç dönemde nezaretler aracılığıyla yapıldığına şahit olunmaktadır. Bu, nezaretlerin görev ve yetkilerinin birbiri içine geçmiş, uygulamadan çok bürokratik işlemlerin yoğunluk kazandığı bir dönem olarak yorumlanabilir. Her dönem için değişmez önemi ve tutarlı yeri olan kurum ise, her ne kadar geç dönem siyasi ve ekonomik açmazlar sebebiyle mali gücünü kaybetse de vakıflardır. Vakıflar yapıların sürekliliğinin sağlanmasında en büyük etkindir.

KAYNAKÇA

1. Akalın, Ş. (1958). Mi’mar Dalgıç Ahmed Paşa. *Tarih Dergisi*, 13, 71–80.
2. Akgündüz, A., Öztoprak, S., & Baş, Y. (2006). *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
3. Akyürek, E. (1996). *Bizans’ta Sanat ve Ritüel, Kariye Güney Şapelinin İkonografisi ve İşlevi*. Kabaıcı Yayınevi.
4. Ayvansaraylı, H. H., Satı, A., & Besim, S. (2001). *Hadikatü’l Cevami-İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi’ mari Yapılar* (A. N. Galitekin (ed.)). İşaret Yayınları.
5. Cezar, M. (1963). Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler. *Türk San’atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*.
6. Derin, S. (2017). *İstanbul Camilerinde Osmanlı Dönemi Onarımları (Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Dönemi Camileri)*. Mimar Sinan Güzel San.ar Ünivesitesi.
7. Diker, H. F. (2010). *Belgeler Işığında Ayasofya’nın Geçirdiği Onarımlar (Yayımlanmamış Doktor Tezi)*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
8. Eyice, S. (1986). *Ayasofya* (C. 3). Yapı ve Kredi Bankası Kültür Sanat Yayınları.
9. Eyice, S. (1990). İstanbul’da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescitler ve Bunların

Restorasyonu. *Vakıf Haftası Dergisi*, 7, 279–291.

10. Eyice, S. (1995a). Fenari İsa Camii. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fenari-isa-camii>
11. Eyice, S. (1995b). Fethiye Camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, 458–459.
12. F. Mathews, T., & Hawkins, J. W. (1985). Notes on the Atik Mustafa Pasa Camii in Istanbul and Its Frescoes. *Dumbarton Oaks Papers*, 39, 125–134.
13. Freely, J., & Çakmak, A. S. (2005). *İstanbul'un Bizans Anıtları* (G. Tanman (çev.)). Yapı Kredi Yayınları.
14. Mazlum, D. (2004). Fethiye Camii'nin 18. Yüzyıl Onarımları. *Sanat Tarihi Defterleri (Metin Ahunbay'a Armağan)*, (Özel Sayı, 167–183.
15. Mazlum, D. (2011). *1766 İstanbul Depremi-Belgeler Işığında Yapı Onarımları*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
16. Megaw, A. H. S. (1964). The Original Form Of the Theotokos Church of Constantine Lips. *Dumbarton Oaks Papers*, 18, 279–298.
17. Müller-Wiener, W. (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası* (Ülker Sayın (çev.)). Yapı Kredi Yayınları.
18. Ousterhout, R. G. (1987). *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
19. Wiener, W. M. (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*. Yapı ve Kredi Bankası Kültür Sanat Yayınları.
20. Yerasimos, S. (2011). Kostantiniye Kiliselerinden İstanbul Camilerine bir değişimin Tarihi. İçinde Annie PROLONG (Ed.), *Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar* (ss. 184–195). Kitap Yayınevi.
21. Yücel, E. (1990). Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar. *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 11.

Arşiv Belgeleri

22. BOA., PLK., s., 02591
23. BOA., İ. EV., 13-58
24. BOA., İ. EV., 26-15
25. BOA., TSMA. d., 55555
26. BOA., İ. MVL., 405-17602
27. BOA., A. MKT. NZD., 220-95
28. BOA., İ.ŞD., 56-3202
29. BOA., İ.ŞD., 62-3590
30. BOA., EV. d., 27634-27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36
31. BOA., EV. d., 18691–2
32. BOA., İ. DH., 717-5014
33. BOA., EV. d., 27634–37, 39, 43, 48, 50, 52
34. BOA. TSMA. d. 10129
35. BOA., İ. DH. 706-49402
36. BOA., İ. EV., 5-1
37. BOA., BEO., 778-58342

38. BOA., İ. EV., 13-19
39. BOA., ŞD., 2984-33
40. BOA., MVL., 353-63
41. BOA., AE.SABH.I., 365-2553
42. BOA., BEO., 918-68846
43. BOA., EV.HMH., d, 5172-4-5
44. BOA., HAT., 1513-36
45. BOA., İ. MVL., 342-14781
46. BOA., İ. MVL., 342-14781
47. BOA., EV. HMH. d., 5172-6
48. BOA., HAT., 1507-43
49. BOA., A. MKT. NZD., 424-98
50. BOA. İ.EV.14-4
51. BOA. İ.EV.45-12

FERGANA VADİSİ'NİN TACİKİSTAN SAHASINDAKİ XV-XVIII. YÜZYIL MİMARİ ESERLERİ

Çağlayan HERGÜL

*İstanbul Gelişim Ün. Güzel San. Fak., İletişim ve Tasarımı Böl.
Dr. Öğr. Üyesi, Sanat Tarihçisi ORCID: 0000-0002-9041-0438
chergul@gelisim.edu.tr*

*“Bizim ömrümüzün aşüfte divanını sorma
Yazı yanlış mana yanlış yazım yanlış deneme yanlış
Hakikatle tanışlıklar yanlış tanışsızlıklar yanlış
Hakikatle dünyanın halkıyla yakınlıklar ve uzaklıklar yanlış”*

Gök Kubbe Camisi (Abdüllatif Sultan Mescidi)/Istravşan

Özet

Orta Asya'nın kadim nehri Siriderya havzasını teşkil eden Fergana Vadisi günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan devletlerinin dahilindedir. Vadi'nin Tacikistan sahasında kalan kesimi, bu ülkenin Soğd idari bölgesinde kalmaktadır. Bölgenin kadim şehirlerinden Istravşan, Hocent, İsfara ve Konibadam önemli tarihi yerleşimlerdir. Sempozyumda ele alacağımız konu, Vadi'nin bu bölgesindeki Timurlu devrinden başlamak üzere XVIII. yüzyıla kadarki sürede oluşturulmuş mimari kültürüdür. Bahsedeceğimiz bu mimari eserler, 2 adet cami, 10 adet türbe, 1 adet medrese ve 1 adet kaleden oluşmaktadır. Bu eserlerden Şeybaniler döneminde inşa edilmiş olan iki cami mimari bakımdan Timurlu ekolünün Fergana Vadisi'ndeki önemli temsilcilerindendir. Her iki yapı da anıtsal kütesellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Istravşan'daki Abdullatif Han Camisi (Gök Mescit), çini süslemeleriyle inşa edildiği dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Bölgenin nicelik bakımından öne çıkan türbe mimarisi, Istravşan ve Hocent şehirleri merkezinde ve çevresinde şekillenmiştir. Hocent, Şeyh Muslihiddin Türbesi gibi hankah-türbe niteliğindeki önemli bir esere sahiptir. Yapı mevcut mimari özelliği ile Ahmet Yesevi Türbesi'nin mimari ekolünün temsilidir. Diğer yandan Istravşan şehri boyutları bakımından daha küçük türbelere sahip olsa da bu eserlerin iç mekan özellikleri, dönemin mimari anlayışını gayet net bir biçimde yansıtmaktadır. Bunlardan Baba Tago, Adjina Hana, Abdulkadir Celoni ve Hudayar Velomi türbeleri iç mekan ve dış cephelere özgü mimari sistemleriyle ön plandadır. Konibadam merkezindeki Mir Receb Dodhko Medresesi bölgedeki en erken tarihli eğitim yapısıdır. Siri Derya üzerindeki önemli bir tahkimat yapısı olan Hocent Kalesi tarihi geçmişi bakımından önemli bir eser olup Moğol akınları sırasında sıkça bahsedilirken Babur tarafından da kendi eserinde anlatılmıştır. Kısaca yukarıda bahsettiğimiz eserler, vadideki

Türk-İslâm devletlerinin mimari ekollerinin yayılım sahasını da tanıtmaktadır. Bununla birlikte, Özbekistan ve Kırgızistan dışında Fergana Vadisi'nin literatürümüzde belirsiz kalan sahasını tanıtmayı ve vadinin bütünlüğündeki mimari kültürü anlamamızı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Tacikistan, Feragana, Timurlular, Şeybaniler, Mimari, Çini

ARCHİTECTURAL MONUMENTS OF 15TH-18TH CENTURİES İN TAJİKİSTAN PART OF FERGANA VALLEY

Abstract

Fergana Valley which is holding the historical river Syr Darya of Central Asia has been shared by the countries Uzbekistan, Tajikistan and Kirgizstan. The Tajikistan side of valley stays at Sughd district of this country. Old cities Istravshan, Khujand, Isfara and Konibadam are important historical places of this district. What we will present in the symposium is the architectural heritage period beginning from Timurid dynasty until 18th century. The architectural monuments we will mention are consisting of 2 mosques, 10 tombs, 1 madrasah and 1 fort. Among this heritage, two mosques constructed by Shaybanids are two of the most important examples of the Timurid architectural school of Fergana Valley. Both structures come into prominence by monumental massic appearance. In addition to this, Abdullatif Mosque named Gök Mascid, in Istaravshan expresses its own construction eole with tile ornaments. Tomb structures which come forward by quantities in distirict have been shaped in the center and country sides of the cities Khujand and Istaravshan. Khujand has a variation of Kanqah-Tomb as a significant tomb called Sheykh Muslihiddin. That monument keeps up with architectural principles of Ahmed Yesevi Tomb. However, dimensions of Istaravshan tombs are even smaller, it reflects its own period's architectural style whit their interior creations. Among those, Baba Tago, Adjina Khana, Abdulkadir Jeloni ve Khudayar Velomi tombs are comes forward with their interior and exterior design. Madrasa of Mirreceb Dodkho in Konibadam is the earliest constructed madrasa of district. Having a highly important historical background, Khujand fortification is one of the famous castle which had been established shore of Syr Darya river and it is mentioned in Mongolian occupations and Babur's autobiography. Shortly mentioned above, those monuments also introduce sprawl area of architectural ecoles of Turkic and Islamic dynasties in the valley. In addition to this, that will provide to introduce unknown part of Fergana Valley except Uzbekistan and Kirgizstan and to understand architectural heritage of valley completely.

Key words: Tajikistan, Fergana, Timurids, Shaybanids, Architecture, tile

Giriş

Timurlu Rönesansı (Cezar, 1977, s. 452) (Grouset, 1999, s. 496) (Roux, 2001, s. 357-358) (Aka, 2000, s. 123) ile canlanan Orta Asya Mimarisi XV. yüzyıl ile hareketlenirken; Tacikistan'da asıl gelişim Şeybaniler döneminde yaşanmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda devletin güçlenmesine paralel olarak mimaride de bir zenginlik görülmektedir (Türkoğlu, Şebânî Han, 2016-2020, s. 44). Bayındırlık faaliyetlerine önem veren Şeybani hanları, Semerkant ve Buhara'da önemli yapıları inşa ettirirken (Türkoğlu, Şeybaniler, 2016-2020) (Saray, 2016-2020, s. 104) İstravşan ve İsfara'da da bu etkinliklerini sürdürdüler. İstravşan'da Abdülatif Sultan'ın yaptırdığı Gök Mescit; İsfara'da II. Abdullah Han'a ait mescid yapıları ise Şeybanilerin başkentlerinin dışında da imar faaliyetlerine önem verdiklerini gösteriyordu. Bununla birlikte, daha önceki yüzyıllara nazaran günümüze ulaşan yapı sayısı oldukça artmıştır. Mimari yapıların kendi içinde, plan şeması ve anıtsallık bakımından çeşitlilik oluşturduğu görülmektedir. Bu dönem yapıları tamamen tuğla malzeme kullanılarak yapılmış olup Tacikistan'da Bedaşan otonom bölgesi haricindeki hemen hemen her bölgeye dağılmış bir vaziyettir. XVII-XVIII. yüzyıllar mimari yapıların nitelik ve nicelik bakımından daha zayıfladığı bir dönemdir.

1.Camiler

1.1. Abdullahan Camisi

İsfara şehri, Nev Gilem Mahallesi'ndedir. Yapının 1583-1598 yılları arasında Şeybanilerden II. Abdullah Han tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Litvinsky, 1953, s. 43-44)⁸⁸. 1871 yılında buraya gelen seyyah Fedçenko'nun notlarından, eserin h.993 (m.1585) yılında inşa edilmiş olduğu bilgisini aktaran Litvinsky, caminin mimari özelliklerinin XVI-XVII. yüzyıla özgü olduğunu belirtmektedir⁸⁹. Diğer bir araştırmacı Mirbabayev de bu görüştedir (Mirbabev, Madrasa Kanibadama i İsfarı Kak Pamyatniki Arkhitekturi, 1979, s. 374). Yapının iç mekan düzeni ve mimari özellikleri, araştırmacıların tarihlendirme konusundaki görüşlerini desteklemektedir. Caminin orta mekanının üst sırasındaki yeni kitabe kuşağında Kiril harfleriyle yazılmış “tarih-i mescit 1586 m. 944 h.” yazısı okunmaktadır. 1888-1889,1901-1902, 1927, 1930⁹⁰,

⁸⁸ Boris A. Litvinsky, 1953 yılında eseri incelemiş ve orta mekanın nişinde, Abdullah Han'ın burayı ziyaret ettiğine dair bir şiirin olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte yerli halkın kendisine, yapının bir yerinde h.994 yılının yazdığını gösterdiklerini belirtmiştir. Günümüzde bu şiirden ve de tarih kaydından iz yoktur.

⁸⁹ Boris A. Litvinsky, Fedçenko'nun Abdullah Han'ın yapının inşası sırasında buraya gelerek büyük bir halı hediye ettiği ve bu nedenle caminin bulunduğu semtin adını bu halıdan aldığını, Fedçenko'nun da halı parçalarını yapıda gördüğünü aktarmaktadır (Litvinsky, 1953, s. 41-48).

⁹⁰ Litvinsky bu yıllarda yapının onarım geçirdiğini belirtmesine rağmen, bunların mahiyetinden bahsetmemektedir (Litvinsky, 1953, s. 41).

1970 ve 1989⁹¹ yıllarında çeşitli onarımlar gören cami, günümüzde ibadete açıktır.

Yapının özgün kitabeleri günümüze ulaşmamıştır. Mihrap önü mekanının üst kısımlarında, iki sıra halinde kalemişi kitabe kuşağı bulunmaktadır. Üst sıradaki, yeşil zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış kitabe kuşağında, Bakara suresinin 258-259. ayetleri ve bunun altında Kiril harfleriyle “ТАБРИХИ МЕСЧИД 1586м. 994х.” (Tarih-i mescit 1586 m. 944 h.) ifadesi yer almaktadır. Altındaki beyaz zemin üzerine siyah harfli sülüs kitabe kuşağında, Farsça beyitlerle, sonunda “sene h.1319” (m.1901/02) tarihi okunmaktadır⁹².

Cami, İsfara şehir merkezinin güneybatısındaki Nev Gilem Mahallesi'nde, ana caddeye paralel bir konumda yer almaktadır. Dıştan enine dikdörtgen planlı cami, içten üzeri beşik tonozlu bir giriş mekanı ile kare planlı, kubbeye örtülü bir orta mekan ve bunun iki yanında, mihrap duvarına dik uzanan, üstleri altışar kubbeye örtülü yan bölümlerden meydana gelmektedir (Ç.: 1). Yapı, 26x27x4-4,5 cm boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir.

Günümüzde caminin kuzeybatı cephesine bitişik, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan dükkanlar ile bunların yanına eklenmiş çeşitli odalar bulunmaktadır. Caddeye paralel uzanan bu düzenleme üzerindeki girişlerden, etrafı alçak duvarlarla kuşatılmış avluya geçilmektedir. Bunun kuzeydoğusunda, 1909 yılında inşa edilmiş bir minare (Litvinsky, 1953, s. 41) bulunmaktadır. Tuğladan yapılmış silindirik gövdeli minare, yukarıya doğru daralarak üzeri kubbeye örtülü fener şeklinde şerefe ve petekle son bulmaktadır. Caminin güneybatı cephesi ara sokağa bakmaktadır. Bu cephenin orta duvarında üç cepheli bir taşıntı görülmektedir. Harimin orta mekanını örten, köşeleri pahlanmış kare kasnak ve kubbe, bu yönden rahatlıkla algılanmaktadır. Yıkıldıktan sonra yeniden ayağa kaldırılan güneydoğu cephede, yan yana üç adet yuvarlak kemerli pencere açıklığı mevcuttur (R.: 1, 2).

Yapının 1950 yılına ait bir fotoğrafında, ana cephesinin sol kesimi görülmemektedir. Sağında ise içleri alt sırada iki adet giriş açıklığı ve üst sırada bir adet pencereyle kapatılmış iki adet kemer görülmektedir (R.: 3). Ancak, söz konusu açıklıklar daha sonra kaldırılmış, kemerler camekânla kapatılmıştır. Böylece, ortada yüksek tutulmuş anıtsal bir taçkapı ve bunun iki yanına yerleştirilmiş ikişer kemer açıklığı ile bu cephe simetrik bir görünüme

⁹¹ Cami imamı Abdülsattar Narzullayev'in (Yaşı 55) verdiği bilgilere göre, 1970 yılındaki onarımda güneydoğu mekanın rekonstrüksiyonu yapılmıştır. 1989 yılında gerçekleştirilmiş son restorasyonda ise kuzeydoğu cephe yenilenmiştir.

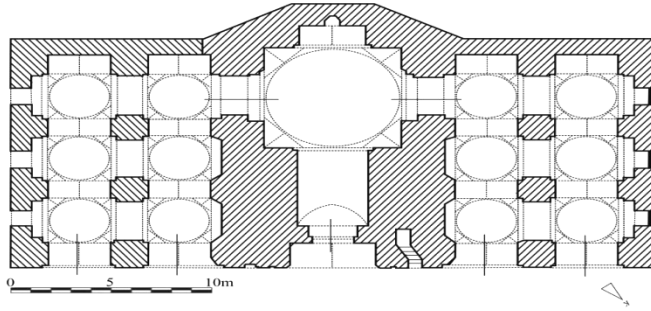
⁹² Bu kitabe Dr. Refet Yalçın Balata tarafından okunmuştur.

kavuşturulmuştur. Sade görünüşlü taçkapının derin sivri kemerli nişinin dip duvarında, sivri kemerli yüksek bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Taçkapının iki yanındaki duvarda yer alan yuvarlak kemerlerden sağdaki, dama çıkışı sağlayan merdivenin giriş açıklığıdır. Soldaki kemer ise içi doldurularak yüzeysel bir nişe dönüştürülmüştür.

Caminin harimine, taçkapının gerisindeki üzeri beşik tonozlu giriş mekânı geçilerek girilmektedir. Yüksek tutulmuş bu mekân, tromp geçişli bir kubbeye örtülmüş kare planlı orta hacme açılmaktadır. Köşeleri pahlı kare bir kasnak üzerine oturan kubbeye geçişler, tromplarla sağlanmıştır. Kasnağın her bir yüzeyinin ortasına ve mihrabın üzerine yerleştirilmiş sivri kemerli pencereler iç mekânı aydınlatmaktadır. Güneybatı duvardaki dışa taşıntılı, enine dikdörtgen planlı derin sivri kemerli nişe açılan mihrap, beş kenarlı bir plana sahip olup üzeri çeyrek küre şeklindeki kavsarayla örtülmüştür. Derin kemerli nişin solunda, son yıllarda yapılmış ahşap bir minber yer almaktadır (R.: 4, 5).

Orta mekânın iki yanında, birer kanat oluşturan, daha alçak tutulmuş bölümler bulunmaktadır. Sivri kemerli birer açıklıkla orta hacme bağlanan bu kısımlara, özgününde kuzeydoğu yönlerdeki kemerli açıklıklarla da geçilmektedir. Altışar birimden oluşan ve sivri kemerli geniş açıklıklarla birbirlerine bağlanan bu mekânların her birinin üzeri pendentifli bir kubbe ile örtülmüştür. Bunlar kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı yönlerde duvarlardaki yarım payelere, ortada ise üç adet serbest payeye oturmaktadır. Kuzeybatı duvardaki üç adet kemerli pencere açıklığının sonradan kapatılarak birer nişe dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu mekânlar, kuzeydoğu yönde yan yana iki adet kemerle avluya açılmaktadır.

Yapının özgün süslemeleri günümüze ulaşmamıştır. Sonraki dönemlere ait mevcut süslemeler caminin kuzeydoğu cephesi ile hariminin orta ve güneydoğu mekanında toplanmıştır. Kuzeydoğu cephesindeki geometrik tuğla duvar örgüleri, taçkapındaki alçı dekorları, Arapça satrançlı kûfi ve sülüs hatlarıyla oluşturulmuş süslemeler 1989 yılındaki son restorasyonda yapılmıştır. Harimin orta mekân duvarlarının üst sırasındaki kitabe kuşağı yine o dönemden kalmadır. Bunun hemen altındaki 1901-1902 yıllarına ait kitabe kuşağında ta'lik hatlı Farsça yazılar bulunmaktadır. Kubbeye geçişteki tromplar ve kemerlerin üzerindeki on altı kollu yıldız şeklindeki silmeler iç mekâna dekoratif bir görünüm kazandırmıştır. Güneydoğu bölümde yer alan kubbe içlerindeki alçı bezemeler de yenidir.

■ Nişe dönüştürülen pencere açıklıkları
▨ 1970 yılındaki restorasyonda ayağa kaldırılan bölüm
▩ Caminin orijinal duvarları

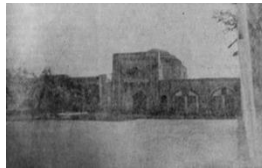
Çizim 1: Abdullah Han Camisi, plan (S. Hmelnsky'den işlenerek)

Resim 1: Abdullah Han Camisi, avlunun kuzeydoğusundan görünüş

Resim 2: Abdullah Han Camisi, güneydoğu yönden görünüş

Resim 3: Abdullah Han Camisi, 1950 yılından bir fotoğraf Boris A. Litvinsky

Resim 4: Abdullah Han Camisi, harimin orta mekandaki üst örtü geçiş unsurları

1.2. Gök Kubbe Camisi (Abdullatif Sultan Mescidi)⁹³

Istravşan şehir merkezinde, Mezar-ı Kuşkorak Mahallesi'ndedir. Araştırmacılar yapının, avlu girişindeki bir kitabesinde, ebcedle düşürülmüş h. 937 (m.1530/31) tarihine istinaden, Şeybanî hanı Abdullatif Sultan tarafından inşa ettirildiği bilgisini vermektedir⁹⁴. Söz konusu kitabe bugün mevcut değildir. Cami, 1998 yılında restorasyon görmüştür⁹⁵. Yapı, günümüzde dini derslerin verildiği bir okul olarak kullanılmaktadır.

Araştırmacıların bahsettiği inşa tarihine ait kitabe günümüzde yoktur. Orta mekanın batısındaki nişin iki yan duvarında, kahverengi zemin üzerinde, siyah harfli ta'lik hatlı Farsça yazıların bulunduğu birer adet pano yer almaktadır⁹⁶. Güneydeki panonun kireçle boyanmasından dolayı bir kısmı okunamamaktadır. Yazıların okunabilen bölümleri şu şekilde aktarılabilir:

گر نبودی نیک بختی ...

(boya nedeniyle okunamamaktadır.)

Transkripsiyonu:

“Ger nebudi nik behti ...”

Türkçesi:

“Eğer olmasaydı olmazdı iyi baht ...”

Kuzey çerçevedeki Farsça şiirde ise şu beyitler yer almaktadır:

پنجه آشفته دیوان عمر ما مپرس / خط غلط معنی غلط املا غلط انشا غلط
در حقیقت قرب و بعد مردم دنیا غلط / اشنائیهها غلط ناأشناییها غلط

Transkripsiyonu:

“Pençe i aşofte i divan i omre ma mepors / Hat galat meni galat emla
galat enşa galat

⁹³ Yöre halkı tarafından yapı “Gök Kubbe Camisi” olarak tanınmaktadır. Ancak, 1873 yılında burada bulunmuş olan seyyah Eugene Schuyler, yapıdan “Abdullatif Mescidi” şeklinde söz etmiştir (Schuyler, 2007, s. 311). Çalışma ve yayınlarda da yapı “Abdullatif Mescidi” şeklinde geçmektedir.

⁹⁴ Araştırmacılar, kitabede ebced ile düşülen Arapça kelimeleri Kiril alfabesiyle “манзили хайр” (Menzili Hayr) şeklinde aktararak inşa tarihinin h.937 (m.1530-31) yılı olduğunu belirtmektedirler (Mirbabev, İstoriya Madrasa Tadjikistana, 1994, s. 54-55) (Muhtarov, 1988, s. 37).

⁹⁵ Yapıdaki görevliler bu onarımlarda revakların ve kubbenin yenilendiği söylemektedir.

⁹⁶ Farsça yazıları Yrd. Doç Dr. Refet Yalçın Balata tarafından okunmuş ve transkripsiyonu yapılmıştır.

*Der hekiket gorb ı bed i merdom i donya galat / Aşinaiha galat
naaşinaiha galat”*

Türkçe çevirisi:

*Bizim ömrümüzün aşüfte divanını sorma / Yazı yanlış mana yanlış yazım
yanlış deneme yanlış*

*Hakikatle tanışlıklar yanlış tanışsızlıklar yanlış / Hakikatle dünyanın
halkıyla yakınlıklar ve uzaklıklar yanlış”*

Mihrabın alınlığında, kelime-i tevhid ve altta kitabe kuşağı halinde, Araf suresinin 179. ayeti yazılmıştır. Dışta, silindirik kasnak üzerindeki geniş Arap harfli kitabe kuşağında, birkaç kere tekrar eden kûfî hatlı “Elbeka lillah Elhamdulillah” yazısı okunmaktadır. Kubbe eteğini dolanan sülüs hatlı çini kitabe kuşağında ise İbrahim suresinin ilk sekiz ayeti yer almaktadır⁹⁷.

Istravşan şehir merkezinin batısında yer alan caminin, etrafı yoğun bir yerleşim dokusuyla çevrilidir. 15x25x4 ve 25x25x5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilen yapı, enine dikdörtgen planda üç mekanlı bir harim ile onun doğusunda yer alan dikdörtgen planlı bir avluyu üç yönde kuşatan 17 birimli tek sıra revaktan meydana gelmektedir (Ç.: 2, R.: 6).

Caminin doğu cephesinde, beden duvarından yüksek tutulmuş, dışa taşıntılı bir taçkapı bulunmaktadır. Cepheyi ortalayan bu taçkapının gerisinde, üzeri kubbeli bir mekan yer almaktadır.

Yapının güney ve kuzey cepheleri dışta sağırdır. Batı cephesinin ortasında üç yüzeyli mihrap taşıntısı görülmektedir. Bunun her bir yüzeyinde dikine dikdörtgen birer çökertme yer alır. Yanlardaki çökertmelerin içi sivri kemerli yüzeyssel birer nişle hareketlendirilmiştir. Yan bölümlerden biraz yüksek tutulmuş olan bu kısmın üstünde, dıştan iki kademe halinde yukarı doğru daralan, köşeleri pahlanmış kare kasnak bulunmaktadır. Bunun üzerinde dış kubbeyi taşıyan silindirik kasnak yükselmektedir (R.: 7).

Avlunun doğu cephesi kendi içinde simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Girişin hemen sol çaprazında, son yıllarda yapılmış ahşap bir çardak bulunmaktadır. Kuzey ve güney avlu cepheleri, yan yana beş sivri kemerle avluya açılmaktadır. Avlunun batı cephesi, dışa taşıntılı, beden duvarından yüksek tutulmuş harim taçkapısı ve bunun iki yanındaki sivri kemerli açıklıklarla simetrik bir düzen göstermektedir. Anıtsal taçkapının sivri kemerli nişinin dip duvarında, yine sivri kemerli yüksek bir giriş açıklığı mevcuttur (R.: 8).

⁹⁷ Yapının, Arapça kitabeleri Ragit Muhammed tarafından okunmuştur.

Caminin avlusuna, yapının doğu cephesini ortalayan bir taçkapıdan geçilmektedir. Bunun her iki yanından başlayarak avluyu “U” şeklinde kuşatan revakların üzeri, 17 adet tromplu kubbeye örtülmüştür. Kuzey ve güneydeki revaklar, sonradan ortada çift kanatlı birer kapıyla; diğer iki yanında kalan kısımlar da son zamanlarda geniş pencerelerle kapatılarak sınıflara dönüştürülmüştür. Her iki revakta da ortadaki birimler doğu ve batı yöndeki sınıflara geçişi sağlayan giriş mekanı durumundadır.

Avlunun batısında yer alan harim, taçkapının gerisinde, üzeri tromp geçişli çift cidarlı kubbeye örtülü bir orta hacim ile bunun sağında ve solunda yer alan ikişer sahnalı, üzerleri tromplu dörder kubbeye örtülü yan mekanlardan oluşmaktadır. Ana kubbeyi taşıyan kasnağın her bir yüzeyinin ortasına bu mekanı aydınlatmak amacıyla pencere açılmıştır. Bu mekan, dört yönde derin nişlerle genişletilmiştir. Batı yöndeki niş üstte, içi mukarnaslarla doldurulmuş istiridye kabuğu formunda çeyrek küre kavsarayla son bulmaktadır. Kavsaranın hemen altında bir kitabe kuşağı yer alır. Bunun dip duvarında yer alan beş kenarlı plana sahip mihrap görülmektedir. Nişin içebakan kemer ayaklarında da çerçeve içine alınmış birer adet tâ’lik hatlı Farsça yazı mevcuttur. Orta mekanın, kuzey ve güney nişlerindeki sivri kemerli açıklıklardan harimin yan mekanlarına geçilmektedir. Buradaki birimler, ortada birer adet serbest paye üzerine; kuzey, güney ve batı yönlerde ise beden duvarına oturan kare planlı dört hacimden meydana gelmektedir. Bunlar sivri kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Yan mekanların kuzeydoğu ve güneybatı duvarında, dama çıkışı sağlayan merdivenin giriş açıklıkları yer almaktadır (R.: 9, 10).

Yapının, süslemelerinin büyük bir kısmı özgün olarak korunmuştur. Dışta, firuze sırlı tuğlalarla kaplanmış ana kubbenin eteğinde, içleri mavi zemin üzerine sarı ve beyaz renkli bitkisel süslemelerle doldurulmuş üç sıra çini mukarnas kuşağı ve bunun altında mavi zemin üzerine beyaz sülüs hatlı çini yazı kuşağı yer almaktadır. Kasnak üzerinde yine geniş kûfi hatlı, firuze çini yazı kuşağı bulunmaktadır.

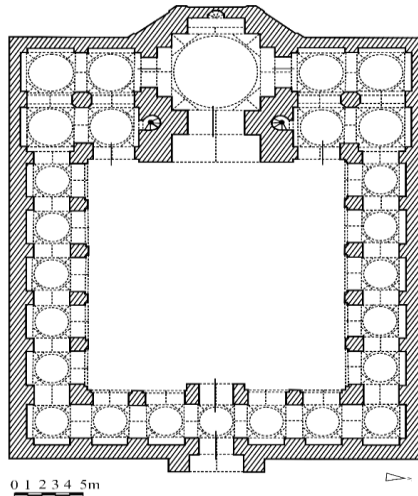
Harim taçkapısı, süsleme unsurlarının yoğun olduğu diğer bir kısımdır. Tüm taçkapı, sırlı tuğla ve çini mozaiklerle bezenmiştir. Bunların çerçevesi, üst üste dikine dikdörtgen çökertmeler içine yerleştirilmiş sivri kemerli yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiş olup içlerinde “Muhammed” ismi okunmaktadır. Benzer süsleme şeridi kemer alınlığını da kuşatmaktadır. Taçkapı kemerinin aynalıkları koyu mavi, firuze ve beyaz çinilerden oluşturulan yıldız - haç kompozisyonlarıyla bezenmiştir. Ayakların içini, karşılıklı dikine dikdörtgen çerçeve içindeki “Muhammed” ve ortada “Ali” isimlerinin yazılı olduğu satrançlı kûfi hatlardan oluşan yazılar ile bunları birbirine bağlayan stilize çarkıfelekler

hareketlendirmektedir. Kemer karnında yine kûfi hatlı “Allah” yazıları birbirini takip etmektedir. Yan mekanların harime açılan kemerlerinin aynalıklarında, içleri sarı, mavi ve firuze renkli sırlı tuğlalarla doldurulmuş çokgenlerden oluşan süsleme kompozisyonu mevcuttur.

Harimde, mihrap önü mekanının duvarları, zengin süslemelere sahiptir. Burada, mihrap nişi dışındaki tüm duvar yüzeyleri, zeminden 1 m yüksekliğe kadar çini mozaik ile kaplanmıştır. Bunların içi kıvrım dallarından oluşan süslemeyle doldurulmuş silmelerle çerçevelenmiştir. Çerçeve içleri ise yıldız-altıgen kompozisyonu ile bezenmiştir. Bu alandaki süslemelerde; sarı, beyaz, firuze, kobalt mavisi çini mozaikler kullanılmıştır.

Mihrabı kuşatan derin sivri kemer, köşelerde mukarnaslara oturan yivli dekoratif bir kavsaraya sahiptir. Mukarnasların dışa bakan yüzlerinin sonradan boyandığı görülmektedir. Bunların zemine bakan kısımları ise çok kollu yıldızlarla bezenmiştir. Kavsaranın içi istiridye formunda yivli süslemeyle doldurulmuştur.

Yapının ana kubbesinin trompları, harimin yan mekanlarındaki serbest payelerin başlıklarını süsleyen iri mukarnaslar caminin iç görünümüne zenginlik katmaktadır. Ana kubbeyi taşıyan trompların içleri, birbiriyle kesişen kemer silmelerinin meydana getirdiği iri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Harimin yan mekanlardaki payelerin başlıkları da köşelerde, üç adet iri mukarnasla süslenmiştir.

Çizim 2: Gök Kubbe Camisi, planı (Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arşivinden harimin üst örtüsü işlenerek)

Resim 4: Gök Kubbe Camisi, kuzeydoğu yönden genel görünüş

Resim 5: Gök Kubbe Camisi, kuzeybatı yönden batı cephesinin görünüşü

Resim 6: Gök Kubbe Camisi, avlunun batı cephesi, harim yan girişi

Resim 7: Gök Kubbe Camisi, harim orta mekanının üst örtü sisteminden görünüş

Resim 8: Gök Kubbe Camisi, mihrabın bulunduğu niş

2. Türbeler

2.1. *Şeyh Muslihiddin⁹⁸ Türbesi⁹⁹

Hocend şehri Pendşembe Meydanı'ndadır. İnşa tarihi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapıyı N. B. Nemtseva, 1960 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucundaki tespitlerine dayanarak XVII. yüzyıla tarihlendirmiştir (N. B. Nemtseva, 1962, s. 154). Saliya Mamadcanova ve R. Mukimov; günümüzdeki yapının yerinde kare planlı, tuğladan inşa edilmiş XII-XIII. yüzyıla ait bir türbenin olduğu; XIV. yüzyılda, bunun yerine doğu-batı doğrultusunda iki mekandan oluşan bir türbe inşa edildiği; XVI. yüzyılda ise diğer mekanların eklenerek yapının bugünkü halini aldığı fikrindedir (Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, 1993, s. 108). Veronika L. Voronina yapının XIV. yüzyıla ait olduğunu belirtirken (Voronina, 1959, s. 30); Numan N. Negmatov, yapının plan ve iç mekan düzeninin XIV-XV. yüzyıl yapılarına benzediğini ve türbenin aslında “hankâh” yapılarına özgü olduğunu düşünmektedir (Numan N. Negmatov, E. D. Saltovskaya, 1962, s. 69).

Türbenin, dört yönde derin nişlerle genişleyen ve köşelere yerleştirilmiş odalardan oluşan mevcut planı XIV-XV. yüzyıl Orta Asya hankah veya çok üniteli türbe yapılarına özgü bir plan tipini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte pandantifler ve bunların içini dolduran deltoid, eşkenar dörtgenlerden meydana gelen ağ, çift kubbe uygulaması gibi unsurlar yapının, belirttiğimiz yüzyıllara ait Orta Asya mimarisine uygun olduğunu düşündürmektedir.

1913, 1945/1948 yıllarında yapının sıvaları yenilenmiş ve dış cephelere cam kırıklarından süslemeler yapılmıştır¹⁰⁰. 1982 yılında türbenin restorasyon projesi hazırlanmıştır¹⁰¹. Batıdaki taçkapı alınlığının gerisindeki basamakların üzerinde 14.9.1984 tarihi; gurhanenin güney duvarındaki saçığın hemen altına H. 1407 (1986/1987) yılı yazılmıştır. Restorasyon projesinin hazırlanma tarihi olan 1982 yılı ve en geç tarih olan 1986/1987 yılları düşünüldüğünde türbenin beş yıllık bir sürede esaslı bir onarım geçirdiği açıktır. Yapının eski fotoğraflarına bakıldığında, bu son onarımla türbenin sıvalarının temizlendiği, ziyaretane mekanının kasnağı ile bunun üzerine oturan dış kubbenin tekrar inşa

* Yapıyla ilgili daha önce yayımladığımız “Şeyh Muslihiddin Türbesi (Tacikistan-Hocent)” başlıklı makalemizin 4 numaralı dip notunda verdiğimiz yüzyıllar, 243 numaralı dip notta düzeltilmiştir (Hergül, 2014)

⁹⁸ Şeyh Muslihiddin, XII-XIII. yüzyıllarda Hocent'in yöneticiliğini yapmış edebi ve tasavvuf ehli bir şahsiyettir. H. 618 yılında (1221/1222) vefat ettiğinde ilk önce Unci köyüne defin edildiği daha sonra müritlerinin, Şeyh Muslihiddin'in cenazesini bugünkü Pendşembe Meydanı'na taşıyıp burada bir türbe inşa ettikleri bilinmektedir. Ancak bu yapı günümüze ulaşmamıştır (Kamol, 2005, s. 110).

⁹⁹ Tarihi kaynaklarda “Şeyh Muslihiddin'in ve türbesinin” bahsi üç yerde geçmektedir. Bunlardan ilki Yezdi'nin yazdığı “Zafernâme” (Yezdi, 2013, s. 184), diğeri Mirza Haydar Duğlat'ın XVI. yüzyılda yazdığı “Tarih-i Reşidî” (Duğlat, 2006, s. 381-383) kitabında yer almaktadır. Bir diğer önemli kaynak olan Babürnâme'de (Babur, 2006, s. 133-135) ise Şeyh Muslihiddin'in sadece ismi ve Hocentli olduğu belirtilmiştir.

¹⁰⁰ Şeyh Muslihiddin Türbesi 1982 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi, s. 50.

¹⁰¹ Adı geçen restorasyon raporu.

edildiği ve hücrelerin iki katlı bir düzene dönüştürüldüğü görülmektedir. Hocent müftüsü Hacı Hüseyin Musazade'nin verdiği bilgilere göre, kubbeler ve taçkapılardaki taş süslemeler 1999 yılında, gürhanenin iç kubbesindeki altın varak kaplama ise 2001 yılında yapılmıştır. Yapının, gürhane girişinin üzerinde, bitkisel süslü zemine sahip sülüs hatlı Arapça ahşap kitabe levhasında şunlar yazmaktadır¹⁰²:

الكبير قبره روضة من رياض الجنة التي أعدت للمتقين وبقعة من بقاع الفردوس هذا قبر الشيخ

Türkçesi:

“Bu kabir cennetin bahçelerinden ve Firdevsin yerlerindendir. Allaha korkanlara hazırlanmıştır. Bu kabir büyük imamın kabridir.”

Türbe, Pendşembe Meydanı'nın batı tarafındaki Hocent Camisi (h.1271-1855/1856) (Voronina, 1959, s. 30) ve bunun doğusundaki minarenden (1865/1903)¹⁰³ oluşan dini yapı kompleksinin kuzeyinde yer almaktadır (R.: 11). 26x26x5 ve 27x27x5.5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilmiş yapı ortada, kare planlı ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülü ziyaretane, onun batısında aynı planı tekrar eden daha küçük boyutta bir gürhane ve bunların çevresine yerleştirilmiş kare planlı ve üzerleri pandantif geçişli kubbelerle örtülü iki katlı hücrelerden oluşmaktadır (Ç.: 3, 4).

Türbenin eski bir fotoğrafına bakıldığında, güney, kuzey ve batı cephelerindeki taçkapıların iki yanındaki hücrelerin tek katlı olduğu görülmektedir (R.: 12). Restorasyon sonrasında hücrelere ikinci bir kat eklenmiştir. Her bir taçkapının dip duvarına birer adet düz atkılı giriş açıklığı ve bunun üzerine şebekeli bir pencere yerleştirilmiştir. Kuzeydeki taçkapı diğerlerinden daha yüksektir. Batıdaki taçkapı, taş plakalardan oluşan bitkisel süsleme kompozisyonuyla ön plana çıkarılmıştır. Her bir taçkapının iki yanındaki geniş yan kanatlarında, üst üste dikdörtgen çökertmeler içine alınmış sivri kemerli nişler yer almaktadır. Bunlar, iki katlı hücrelerin dışa bakan kenarlarındaki çökertmelerle bir bütünlük oluşturmaktadır. Taçkapıların alınlıklarını, enine dikdörtgen çerçeve içine alınmış çini plakalardan oluşan süsleme şeritleri hareketlendirmektedir. Kuzey, güney ve batı cepheler üst köşelerde dekoratif fenerlerle sonlandırılmıştır. Kuzey cephenin alt sırası dışında diğer hücrelerin sahanlık ve balkonlara açılan sivri kemerli nişlerinin içlerinde, düz atkılı giriş açıklıkları bulunmaktadır. Her birinin üzerine, iç mekanı

¹⁰² Bu kitabın okunuşu ve Türkçe çevirisi Ragit Muhammed tarafından yapılmıştır.

¹⁰³ Minarenin giriş açıklığının hemen yanındaki Tacikçe yazılmış mermer kitabe levhasının Türkçe çevirisi şöyledir: “26x26x6,5 boyutlarındaki tuğla malzemeden yapılmış 21 m yüksekliğindeki minare 1865/1866 ile 1902/1903 yılları arasında inşa edildi”. Minarenin inşa tarihi için, levhada belirtilen ilk ve son yılları vermeyi uygun gördük.

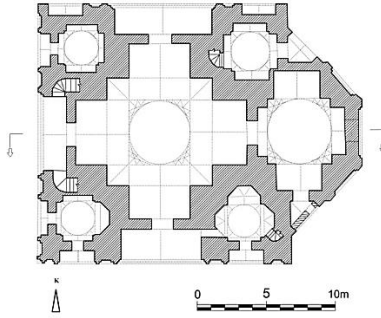
aydınlatmak amacıyla birer adet pencere açılmıştır. Kuzey cephedeki alt sıra hücre nişlerinin içi tamamen kapatılmıştır. Gurhanenin dışa taşıntı yapması nedeniyle türbenin doğusuna üç cepheli bir görünüm kazandırılmıştır. Bunun güney ve kuzey duvarlarının batı yönündeki hücrelerle birleştiği yerde iki katlı, sivri kemerli nişler yer almaktadır. Güney duvarının saçak altında mavi sırlı tuğlalarla yazılmış onarım tarihi görülmektedir. Diğer nişlere nazaran güneydeki alt nişin içi kapatılarak buraya bir giriş açılmıştır. Orta akstaki duvarda ise sivri kemere sahip şebekeli büyük bir pencere bulunmaktadır. Yapının, her iki mekanını örten silindir kasnaklar üzerine oturtulmuş dış kubbeleri, rahatlıkla görülmektedir. Ziyarethane kubbesi, mavi ve beyaz taş plakalardan oluşturulmuş geometrik süslemelerle zenginleştirilmiştir. Aynı renklerden meydana gelen taş plakalarla kaplanmış guruhane kubbesi ise ta'lik hatlı bir yazı kompozisyona sahiptir (R.: 13).

Türbenin merkezinde yer alan üzeri pendentif geçişli kubbeyle örtülü ziyarethanenin kuzey, batı ve güney yönlerindeki derin sivri kemerleri taçkapılarla dışa açılmaktadır. Bu mekan, dışta sekizgen kasnak, onun üstünde de silindir bir kasnak üzerine oturtulmuş ikinci bir kubbeyle örtülü olup guruhaneden yüksek tutulmuştur. Taçkapıların dip duvarının ortasına, ziyarethane mekanına açılan giriş açıklıkları yerleştirilmiştir. Bunların hemen üstlerine oturtulmuş sivri kemerli pencereler iç mekânı aydınlatmaktadır. Ziyarethanenin doğusundaki derin sivri kemerin içine yerleştirilmiş giriş açıklığından ise guruhaneye geçilmektedir. Giriş açıklığının üzerine bu mekânın aydınlatılması için bir pencere mevcuttur. Gurhane, kare planlı olup kuzey ve güney yönlerde derin kemerlerle; doğu ve batı yönlerde ise kısa tutulmuş kemerlerle genişletilmiştir. Daha küçük tutulmuş bu mekânın üzeri ziyarethanenin üst örtü sistemini tekrar etmektedir. Bu mekânın ortasında ahşap bir sanduka bulunmaktadır (R.: 14-17).

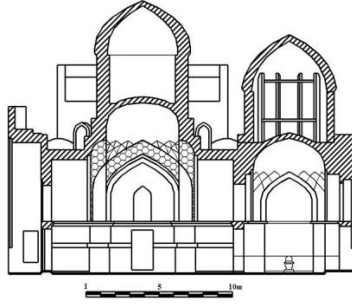
Ziyarethane ve kısmen guruhane mekanlarının çevresine yerleştirilmiş kare planlı ve üstleri kubbeyle örtülü hücreler, dışa doğru kütleli bir şekilde genişleyen yapının duruşunu zenginleştirmektedir. Alt kattaki hücrelere, dışarıya bakan giriş açıklıklarından girilmektedir. Batıdaki üst kat hücrelerine, bu yönde yer alan taçkapı kanatlarının içlerine yerleştirilmiş dolambaçlı merdivenlerle çıkılmaktadır. Doğudaki hücrelere de alt kattaki hücre duvarlarının içine yerleştirilmiş merdivenlerle ulaşılmaktadır.

Dış kubbelerdeki ve taçkapı alınlıklarındaki renkli taş süslemeler 1999 yılında, içleri sülüs hatla doldurulmuş kartuşlar ve üst köşelerdeki fenerler ise son restorasyonda eklenmiştir. Ziyarethane ve guruhanenin kubbe geçişlerindeki deltoid ve eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş ağ şeklindeki uygulamalar yapının özgün dekoratif unsurlarıdır. Diğer boyamalar ve alçı süslemeler restorasyonlar

sırasında eklenmiştir. Gurhane kubbesinin içi ve pandantifleri 2001 yılında altın varakla kaplanmıştır. Ahşap sanduka ve içleri bitkisel süslemelerle doldurulmuş kare çerçevelerin hareketlendirdiği h. 1232 (1816/1817) tarihli güney taçkapısının ahşap kapı kanatları XIX. yüzyıla ait örneklerdendir. Kazı ve restorasyonlar sırasında bulunan, Arap harfleriyle yazılmış çini rozet, kırık kitabe parçaları ile bitkisel ve geometrik süslemelere sahip çini parçaları bugün Hocent Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu malzemelerden yapının özgününde, bitkisel zemin üzerine yazılmış sülüs hatlı çiniler ve Arap harfleriyle yazılmış çini madalyonlarla süslediği anlaşılmaktadır.

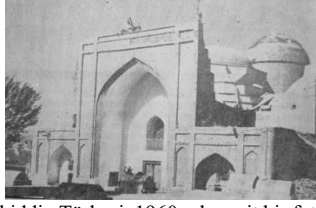
Çizim 3: Şeyh Muslihiddin Türbesi, plan (Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi)

Çizim 4: Şeyh Muslihiddin Türbesi, kesit çizimi (Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi)

Resim 9: Şeyh Muslihiddin Türbesi, Pendşembe meydanından genel görünüş (Sağ kenardaki yapı)

Resim 10: Şeyh Muslihiddin Türbesi, 1960 yılına ait bir fotoğraf (N. N. Negmatov)

Resim 11: Şeyh Muslihiddin Türbesi, batı cephe

Resim 12: Şeyh Muslihiddin Türbesi, güneydoğu yönden görünüş

Resim 13: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyaretane mekanının kubbe içi

Resim 14: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyaretane mekanının doğu duvarı
İçindeki gürhane giriş açıklığı

Resim 15: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gürhane mekanı doğu duvarı

2.2. Baba Tago-i Velî¹⁰⁴ Türbesi

Istravşan şehrinin merkezinde, Baba Tago-i Velî Mahallesi'ndedir. İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı mimari özelliklerinden hareketle, XV-XVI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Hmelnitsky, 1961, s. 131) (Voronina, 1959, s. 31) (Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, 1993, s. 131-133) (Muhtarov, 1988, s. 189) (Pirumşoev, 2010, s. 130). Türbenin güney cephesine, h. 1317 (1899/1900) yılında bir yaz mescidi yapılmıştır. Yapının kuzey cephesine 2000'li yıllarda büyük bir mescit yapısı eklenmiştir.

Taçkapı düzenlemesi, pendantif geçişlerinde görülen deltoid ve eşkenar dörtgenlerden oluşan geometrik ağ, mihrabındaki süsleme unsurları, giriş açıklığının iki yanındaki hücreli planı, yapının XV-XVI. yüzyıla ait olduğu görüşünü desteklemektedir. Türbenin özgün kitabesi yoktur. XIX. yüzyılda yapının güney cephesi önüne inşa edilmiş yaz mescidinin tavanında h. 1317 (1899/1900) ve bunun kuzeydoğu sütununda h.1331 (1911/1912) tarihleri okunmaktadır.

Türbe kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir ziyaretane ile onun doğu yönünde bulunan daha küçük ölçülerde kare planlı ve üzeri kubbeli gürhaneden oluşmaktadır (Ç.:5). Yapının kuzey cephesine son yıllarda bir mescit; güney yönünde girişine, XIX. yüzyılın sonlarında bir yaz mescidi eklenmiştir. Bunun hemen önünde kare planlı bir avlu ve bunu çevreleyen odalar yer almaktadır (R.: 18).

Türbe 25 ve 17cm uzunluklarında, 5,6-6 cm yüksekliklerinde tuğlalardan inşa edilmiştir. Sonraki dönemlerde eklenen bölümler nedeniyle yapının sadece batı ve doğu cepheleri görülmektedir. Batı cephesi masiftir. Burada dama çıkan merdivenin giriş açıklığı bulunmaktadır. Kuzey cephesi, yeni eklenen mescit nedeniyle tamamen kapatılmıştır. Güney cephesinde de yaz mescidi, türbenin giriş cephesinin bir bölümünü kapatmıştır. Görünen kısımlardan, giriş eyvanının iki yanında; üst üste dikine dikdörtgen çöktürmelerin içinde, sivri kemerli yüzeyli birer niş bulunmaktadır. Üstteki nişleri kısmen mescidin üst örtüsü kapatmaktadır. Giriş eyvanının üstünde, yapının kütesinden dışa taşıntı yapan

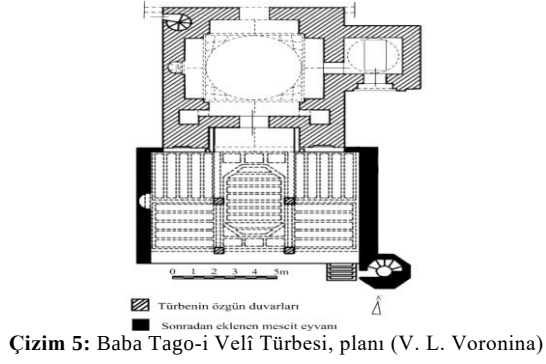
¹⁰⁴ Baba Tago-i Velî'nin kim olduğu konusunda yayınlarda bir bilgi mevcut değildir.

saçaktan, buranın özgününde taçkapı şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, batı cepheden bakıldığında, daha net görülmektedir (R.: 19).

Giriş eyvanının ortasındaki düz atkılı giriş açıklığından girilen ziyaretin kare planlı iç mekanı, dört yönde sivri kemerli nişlerle genişletilmiştir. Üstte, kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Ziyaretin güney yönünde, girişin sağında ve solundaki köşelere 1x1m boyutlarındaki hücreler yerleştirilmiştir. Hücrelere, basık kemerli birer açıklıktan geçilerek girilebilmektedir. İç mekan, giriş açıklığının üzerinde bulunan sivri kemerli bir pencereden aydınlanmaktadır. Batı duvarının ortasında, beş kenarlı derin bir niş halinde mihrap yer almaktadır. Burmalı bir silmeyle sınırlandırılmış kuşatma kemeri ile mihrap, üstte içi mukarnaslı kavsaraya sahiptir. Kuzey duvarında, ana girişin karşı istikametinde yeni eklenen mescide geçmek amacıyla sonradan açılmış düz atkılı giriş açıklığı ve bunun üzerinde bir pencere bulunmaktadır. Yapının doğu duvarında gürhaneye girişi sağlayan düz atkılı bir giriş açıklığı yer almaktadır. Türbenin kare planlı gürhane bölümünün üzeri de pandantif geçişli bir kubbeye örtülmüştür. İçinde, kuzey-güney yönünde uzanan bir sanduka mevcuttur. Gürhanenin güney yönünde, dışa hafif taşıntı yapan ve doğrudan dıştan mekana girişi sağlayan ayrı bir girişi daha vardır. Dikdörtgen bir çökertme içine alınmış sivri kemerli bir kuşatmaya sahip bu giriş açıklığı düz lentoludur (R.: 20, 21).

Türbenin özgün süslemeleri ziyaretin mekanının kubbeye geçiş unsurlarında, mihrapta ve taçkapıdaki ahşap kapı kanadında görülmektedir. Ziyaretin pandantiflerindeki deltoid ve eşkenar dörtgenlerden oluşan geometrik ağ şeklindeki dekoratif unsurlar, mihrap kavsarasında da yer almaktadır. Mihrabın kuşatma kemerinde, iki yanında kaidelere oturan burmalı silmeler ve kilit taşının gerisinde, baş aşağıya yerleştirilmiş kabara dikkat çekmektedir.

Türbenin taçkapı girişi açıklığını örten tek kanatlı ahşap kapısının XV-XVI. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir (Voronina, 1959, s. 59). Süslemeler yukarıdan aşağıya doğru üç bölüm halinde aynalıklar üzerine işlenmiştir. En üst sırada yan yana, enine dikdörtgen kartuşlar yer almaktadır. İçleri palmet ve rûmilerden oluşan girift bitkisel süslemeyle doldurulmuştur. Alt sıradaki süslemeler üst sırayı tekrar etmektedir. Orta bölüm ise kare çerçeve içine alınmış dört kollu bir çark-ı felek hareketlendirilmiştir. Bunun göbeğine, dört yönde uzanan palmetler yerleştirilmiştir. Kolların arasındaki beş kenarlı geometrik çerçevelerin zemini, kıvrık dallarla süslenmiştir. Kapı kanadının oturduğu ahşap kasanın dış çerçevesi, kapının bütün iç çerçeve kenarlarında olduğu gibi yan yana üçgenlerle hareketlendirilmiştir. Aynı kenar süsü, kasanın kilit yuvasında da görülmektedir (R.: 22).

Resim 16: Baba Tago-i Veli Türbesi, güney cephesi

Resim 17: Baba Tago-i Veli Türbesi, giriş cephesi

Resim 18: Baba Tago-i Veli Türbesi, ziyaretin batı duvarı

Resim 19: Baba Tago-i Veli Türbesi, ziyaretin üst örtüye geçiş unsurları

Resim 20: Baba Tago-i Veli Türbesi, ziyaretinin giriş açıklığının ahşap kapı kanadı

2.3. Adjina Han¹⁰⁵ Türbesi

Istravşan şehir merkezinde Sarı Mezar Mahallesi'ndedir. İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe mimari özelliklerinden hareketle, XVII-XVIII. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Hmelnsky, 1961, s. 137) (Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, 1993, s. 130-131) ¹⁰⁶. 1974 yılında restorasyon projesi hazırlanan¹⁰⁷ türbe, buradaki dini görevlilerin verdiği bilgiye göre 1980'li yıllarda da esaslı bir onarım görmüştür.

Sarı Türbe ve XIX. yüzyıla ait bir mescitten oluşan, Hatemî Mahdûmî Âzâm¹⁰⁸ dini yapı kompleksinin güneyinde bulunan türbe, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yan yana yerleştirilmiş kare planlı, ziyaretane ve gürhaneden meydana gelmektedir (Ç.: 6). Kare planlı her iki mekanın üzeri de tromplu birer kubbe ile örtülmüştür. Tuğladan inşa edilen yapının, son onarımında taçkapısı cam mozaiklerle kaplanmış, iç duvarları da tamamen sıvanarak badana edilmiştir.

Türbenin doğu cephesinde, ziyaretane girişini ortalamak maksadıyla, kuzey yöne kaydırılmış taçkapısı yer almaktadır. S. G. Hmelnsky'nin 1959 yılında verdiği bir fotoğrafta (R.:23), harap vaziyette görülen taçkapının sonradan onarıldığı anlaşılmaktadır. Dikdörtgen bir çerçeveye sahip olan taçkapının yan kanatları, iki sıra halinde dikdörtgen çökertme içine yerleştirilmiş sivri kemerli yüzey sel nişlerle hareketlendirilmiştir. Sivri kemerli taçkapı nişinin dip duvarının alt sırasının ortasında düz atkılı, ziyaretaneye açılan bir kapı mevcuttur. Bunun üstüne, alçı şebekeli aydınlatma penceresi yerleştirilmiştir (R.: 24).

¹⁰⁵ Sergey Hmelnsky, burada yaşayanları kaynak göstererek, türbenin zengin bir bayan için inşa edildiği bilgisini aktarmaktadır. (Hmelnsky, 1961, s. 137)

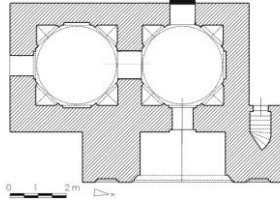
¹⁰⁶ Günümüzdeki cephele tamamen yenilenmiş, iç duvarları da sıvanarak badana edilmiş durumda olduğundan yapıyı sağlıklı tarihleme imkanı yoktur.

¹⁰⁷ **Adjina Han Türbesi 1974 yılına ait restorasyon projesi**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

¹⁰⁸ Daha önce bu kompleks, Rus ve Tacik araştırmacılar tarafından Adjina Han veya Sarı Mezar olarak adlandırılmaktaydı.

Yapının kuzey cephesi masiftir. Güney cephesinin üst sırasının ortasında sivri kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı cephesi yine sade olup, burada sonradan nişe dönüştürülen açıklığın dışa taşıntısı dikkati çekmektedir. Sergey Hmelnsky'nin verdiği planda bu açıklığın mevcut olduğu görülmektedir. Batı cephesinin gerisinde, yapının kuzey yönünde taşıntı yapan taçkapı kanadının hemen arkasına yerleştirilmiş dama çıkışı sağlayan merdivenin, düz atkılı giriş açıklığı yer almaktadır. Türbenin üzeri onarım sonrasında, dıştan tek yöne eğimli ve sac levhalarla kaplı bir çatıyla kapatılmıştır.

Ziyarethaneden gürhaneye geçiş, düz lentolu bir açıklıkla sağlanmıştır. Her iki mekanın boyutları ve yenilenmiş olan iç düzenlemesi birbirine benzerdir. İçeride herhangi bir mezar bulunmamaktadır. Yapının taçkapısındaki cam mozaik süslemeler, 1980'li yıllardaki onarımından kalmış olup, özgün süslemelerine ilişkin herhangi bir bilgi ve iz yoktur.

■ Sonradan nişe dönüştürülen açıklık
Çizim 6: Adjina Han Türbesi, planı
 (Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.)

Resim 21: Adjina Han Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğrafı (S. Hmelnsky)

Resim 22: Adjina Han Türbesi, güneydoğu yönden bakış

2.4. Sarı Türbe

Istravşan şehir merkezinde, Sarı Mezar Mahallesi'ndedir. İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe, mimari özellikleri doğrultusunda XV-XVI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Hmelnitsky, 1961, s. 131) (Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, 1993, s. 135) (Pirumşoev, 2010, s. 130) (Muhtarov, 1988, s. 189). Taçkapılarının düzeni, mihrabı, plan şekli gibi mimari özellikleri dikkate alındığında yapının, belirtilen yüzyıllara uygun olduğu düşünülmektedir. Türbenin 1974 yılında restorasyon projesi hazırlanmıştır¹⁰⁹. Yapı 1980'li yıllarda onarım görmüştür¹¹⁰.

Türbe, Hatemî Mahdûmî Âzâm adıyla bilinen dini bir yapı kompleksinin güneyindedir¹¹¹. Tuğladan inşa edilmiş türbe, dört yönde sivri kemerli nişlerle genişletilmiş, kare planlı ziyaretane ile buna bitişik, daha küçük boyutta, benzer bir planı tekrar eden gurbaneden meydana gelmektedir (Ç.: 7).

Türbenin biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere taçkapı şeklinde düzenlenmiş iki girişi bulunmaktadır. 1959 yılına ait bir fotoğrafta, kuzeydeki taçkapının mevcut formunun korunduğu görülmektedir. Burada taçkapı, her iki yanda saçağa kadar, üst üste üç sıra halinde sivri kemerli yüzeyli nişlerle düzenlenmiştir. Bunun doğusunda, gurbanenin kuzey duvarı yer almaktadır. Batı cephesi masiftir. Bu cephenin güney alt aksında dama çıkışı sağlayan merdivenin yuvarlak kemerli giriş açıklığı bulunmaktadır. Cephenin ortasında ise mihrap nişinin dışa taşıntısı görülmektedir. Güneydeki taçkapısı, kuzeydekinden farklı olarak, yan kanatları dikdörtgen çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Bunun doğusunda, gurbanenin kuzey duvarının ortasında, saçağa yakın seviyede bir adet pencere açıklığı vardır. Doğu cephe masiftir (R.: 25, 26).

Ziyaretane kubbesi dıştan, sonradan iki yana eğimli sac levhalarla kaplı, beşik çatıyla kapatılmıştır. Bunun taçkapıların üzerindeki uzantısı, üçgen bir alınlık şeklindedir. Gurhane kubbesi, üç yöne eğimli saca kaplanmış bir çatıyla örtülmüştür.

Kare planlı ziyaretanenin üzeri pendentifli bir kubbeyle örtülüdür. Buraya giriş, kuzey ve güneydeki taçkapılarda bulunan düz lentolu birer açıklıkla sağlanmıştır. Her iki taçkapı eyvanının dip duvarındaki giriş açıklıklarının üzerlerinde sivri kemerli birer aydınlatma penceresi yer almaktadır. Batı duvarının ortasında, kare şekilli bir nişe sahip, üzeri çeyrek küre biçiminde kavsarayla örtülü mihrap ve onun hemen simetrisinde de gurbaneye açılan düz atkılı giriş açıklığı bulunmaktadır. Burada yan yana sıralanmış beş adet mezar mevcuttur. Mezarların üstleri sıvanmış, kireçle badanalanmış ve bezle örtülmüştür (R.: 27).

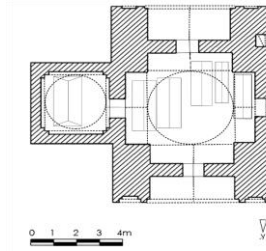
¹⁰⁹ Sarı Türbe 1974 yılına ait restorasyon projesi, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

¹¹⁰ Bu bilgi buradaki dini görevlilerden edinilmiştir.

¹¹¹ Ahror Muhtarov, türbenin çevresinde XIV-XV. yüzyıla ait çok sayıda mezar taşının varlığından bahsedilmektedir (Muhtarov, 1988, s. 189). Ancak bu mezar taşları bugün yerinde yoktur.

Ziyarethanenin doğusunda bulunan guruhane de kare planlı olup, üzeri pandantifli bir kubbeye örtülüdür. Her bir duvarda sivri kemerli yüzeysel birer niş bulunmaktadır. Güney duvarının üst kısmına açılmış küçük bir pencereyle aydınlatılan iç mekanda, yine üstü sıvalı bir mezar yer almaktadır.

Türbenin özgün süsleme unsurları, mihrabında ve kubbenin kilit taşının altında görülmektedir. Mihrapta, kavsaranın kilit taşının altındaki burmalı kabara, ışın demeti ve iri mukarnas dişlerinin köşelerine yerleştirilmiş eşkenar dörtgenlerden oluşan köşe ağları dikkati çekmektedir. Ziyarethane kubbesinin merkezinde, yarım küre şeklindeki kilit taşının yüzeyine stilize bir çark-ı felek işlenmiştir. Sergey Hmelnsky, türbenin duvarlarındaki yazılardan bahsetmekte ve bunları XVII. yüzyıla tarihlendirmektedir (Hmelnsky, 1961, s. 131). Ancak bunlardan sadece mekanın kuzey duvarının üst kısmındaki sülüs hatlı besmele yazısı günümüze gelebilmiştir. Yapının kuzey taçkapısındaki mozaikler, Arapça sülüs hatlar ve alçı süslemeler ise restorasyon sonrasına ait olup yenidir (R.: 28, 29).

Çizim 7: Sarı Türbe, planı (Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.)

Resim 23: Sarı Türbe, 1950'li yıllara ait bir fotoğrafı (S. Hmelnsky)

Resim 24: Sarı Türbe, kuzey taçkapısı, mevcut görünüşü

Resim 25: Sarı Türbe, ziyaretin batı duvarı

Resim 26: Sarı Türbe, ziyaretin kubbesindeki çark-ı felek

Resim 27: Sarı Türbe, ziyaretin mekanındaki yazı

2.5. Hûdâyâr Velâmî Türbesi

Istravşan merkezinde, Namazgâh Mahallesi'nde, Hazreti Şah dini kompleksindedir. İnşa tarihi ve mimarı bilinmemektedir. A. Muhtarov, yapının XVIII. yüzyılda yaşamış Ura-Tepe (Istravşan) hakimi Hûdâyâr Divan Beyi için inşa ettirildiğini düşünmektedir (Muhtarov, 1988, s. 190). Bir grup araştırmacı ise türbeyi, mimari özelliklerinden hareketle XVII-XVIII. yüzyıllara tarihlendirmektedir (Hmel'nitsky, 1961, s. 139) (Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, 1993, s. 125-127).

Yapının plan özellikleri ve inşa malzemesi, XVII-XVIII. yüzyıl Orta Asya mimarisine uygun düşmektedir. Türbenin hemen yanında h. 1205 (1790/1791) tarihli bir mezar taşı sandukası bulunmaktadır¹¹². Tarihlendirmelerle mezar taşının tarihi kısmen örtüşmektedir. Son yıllarda bir restorasyon geçirdiği anlaşılan yapının bu onarımlarda duvarları yükseltilerek üzeri saca kaplanmıştır.

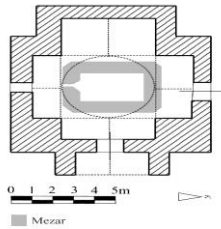
¹¹² Nabidcon T. Rahimov, yapının çevresinde bir mezarlığın olduğu ve bunun 1989/1990 yıllarında şehir dışına taşındığı bilgisini vermektedir (Rahimov, 2002, s. 17). Bu mezar taşı muhtemelen buradaki mezarlığa aitti.

Türbe, Hazreti Şah dini kompleksinin güney yönünde, minareye yakın bir konumdadır. Kare planlı, dört yöne derin sivri kemerlerle genişleyen yapının üzeri pandantifli bir kubbeyle örtülüdür. Sergey Hmelnsky'nin 1959 yılında çizdiği plana bakıldığında, türbenin günümüzdeki vaziyetinde bir farklılık yoktur (Ç.: 8). Ancak yapının 1980'li yıllara ait bir fotoğrafında taçkapının ve dış duvarının daha alçak olduğu görülmektedir. Restorasyon sırasında bu duvarların ve taçkapının yükseltildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca dış duvarların üstüne yapılan ahşap saçak dikkati çekmektedir (R.: 30).

25x25x5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilen yapı, kuzey-güney yönündeki eğim sebebiyle, üç yönde yüksek bir seki üzerine oturmaktadır. Türbenin doğu cephesi, beden duvarından biraz yüksek tutulmuş, sade bir taç kapıya sahiptir. Batı cephesinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Kuzey cephesinin ortasında ikinci bir giriş açıklığı mevcuttur. Güney cephenin ortasında, saçağa yakın seviyede bir pencere açıklığı yer almaktadır (R.: 31).

Türbeye doğu duvarını ortalayan dışa taşıntılı ve sivri kemerli taçkapının alt sırasındaki giriş açıklığından girilmektedir. Kubbenin örttüğü hacim, kare planlı olup dört yönde derin sivri kemerlerle genişletilmiştir. İç mekan, batı duvarının üst kısmındaki pencereden aydınlatılmıştır. Türbenin içinde, 4,5x3x2 m boyutlarında bir mezar yer almaktadır. Köşeleri pahlı, tuğladan yapılmış bu mezarın içi boş olup, üzeri düz bir örtü ile kapatılmıştır. Güney yönünde 60 cm yüksekliğinde sivri kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Dış yüzleri tamamen alçı sıvayla kaplanmıştır (R.: 32, 33).

Yapı, dışta ve içte yalın olup kayda değer bir süslemeye sahip değildir. Yalnız ortadaki büyük mezarın yan yüzlerindeki, yüzeysel dilimli kemere sahip nişler ile bunları kuşatan çerçevelerin kenar bordürlerinde yer alan geometrik unsurlar görülmektedir.

Çizim 8: Hüdâyâr Velâmî Türbesi, planı (S. Hmelnsky)

Resim 28: Hüdâyâr Velâmî Türbesi, 1980'li yıllara ait bir fotoğrafı, (Arkitekturs Sovyetskogo Tadjikistana)

Resim 29: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, kuzeydoğu yönden genel görünüş

Resim 30: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, batı duvarı

Resim 31: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, mezardan detay

2.6. Abdülkadir Celoni Türbesi¹¹³

Istravşan şehrinin 5 km güneydoğusunda yer alan Poçindeki Gumbaz köyü (Tutk köyü) mezarlığındadır. İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı, XV-XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hmel'nitsky, 1961, s. 149-142) (Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, 1993, s. 125-127) (Muhtarov, 1988, s. 188-189) (Pirumşoev, 2010, s. 130). Plan şekli, üst örtü sistemi ve taçkapı formu araştırmacıların işaret ettiği yüzyıllara özgü Orta Asya türbelerinde görülen mimari özellikleri taşımaktadır.

A. Muhtarov, türbeye ait H. 1273 (M. 1856-1857) tarihli bir de vakfiyeden bahsetmektedir. Ura-Tepe (Istravşan) hakimi Rüstem Bey'in onayladığı bu vakfiyeye göre türbe, Çarbağ köyü Çağatay ve Hurri Haris mülkü ile kendi mülkünden olmak üzere üç su arkına sahiptir (Muhtarov, 1988, s. 188-189). Türbenin bakımıyla ilgilenen köy halkının verdiği bilgiye göre, yapı 2003-2011 yılları arasında restorasyon görmüştür.

Türbe Poçindeki Gumbaz köyü mezarlığında, düz bir zemine inşa edilmiştir. Kare planlı olup dört yöne derin sivri kemerlerle genişleyen türbenin üzeri pandantif geçişli bir kubbeye örtülüdür (Ç.: 9, 10; R.: 34). İç duvarları sıvalı ve badanalıdır. Dış cephelerde sıvasız bırakılmış duvar örgüsünden türbenin tuğladan yapıldığı anlaşılmaktadır.

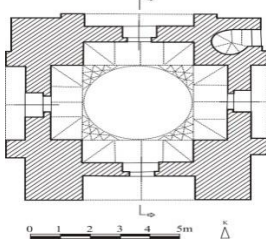
Yapının dört cephesi de birer adet taçkapıya sahiptir. Bunların dip duvarlarının ortasında birer adet düz lentolu giriş açıklığı ve pencere

¹¹³ Türbenin ismine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak yapının adının tasavvuf ehli Abdülkadir Geylanî ile oldukça yakın olması eserin bu şahsa adanmış bir makam türbesi olabileceğini düşündürmektedir.

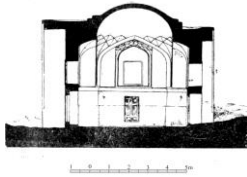
bulunmaktadır. S. G. Hmel'nitskiy'in eser ile ilgili ortaya koyduğu 1959 yılına ait fotoğraflara ve çizimlere bakıldığında, günümüzde doğu cephesindeki yapıyla çağdaş olmayan basit mekanın kaldırıldığı, üst örtüye dıştan ikinci bir kubbe yapıldığı ve taçkapıların alınlıklarının onarıldığı görülmektedir (R.: 35). Güney cephesindeki taçkapı, üst üste iki adet sivri kemerli nişle düzenlenmiştir. Diğer cephelerdeki taçkapılar dışa bir miktar taşıntı yaparken sade tutulmuşlardır. Doğu cephenin kuzey köşesinde dama çıkan merdiven dehlizinin giriş açıklığı yer almaktadır.

Türbe, kare planlı olup dört yönde derin sivri kemerlerle genişlemektedir. Üzeri, içi eşkenar dörtgen ve deltoid şeklindeki geometrik ağ ile doldurulmuş pandantif geçişli basık bir kubbeyle örtülüdür. Her bir sivri kemer dışa taçkapılarla açılmaktadır. Bunların dip duvarında birer adet giriş açıklığı yer almaktadır. Giriş açıklıklarının üzerlerine oturtulmuş düz atkılı pencereler, iç mekanı aydınlatmaktadır. Ortada kuzey-güney yönde uzanan beş adet mermer kaplı sanduka bulunmaktadır (R.: 36, 37).

Türbenin özgün süslemeleri dışta ve içteki dekoratif mimari unsurlardan oluşmaktadır. Güney taçkapısı, geleneksel üslupta sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. İçte, köşelerdeki iri mukarnas dişleri, pandantiflerin içini dolduran kaydırılmış eşkenar dörtgenler ve deltoidlerden oluşan ağ ve derin kemerlerin karınlarında görülen iç bükey hareket, dekoratif bakımdan dikkat çekmektedir.

Çizim 9: Abdulkadir Celoni Türbesi, planı (S. Hmel'nitsky)

Çizim 10: Abdulkadir Celoni Türbesi, kesit çizimi

Resim 32: Abdulkadir Celoni Türbesi, genel görünüş

Resim 33: Abdulkadir Celoni Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğraf

Resim 34: Abdulkadir Celoni Türbesi, üst örtüye geçiş unsurları

Resim 35: Abdulkadir Celoni Türbesi, kuzeybatı köşe duvarı

3. Medrese

3.1. Mir Receb Dodko¹¹⁴ Medresesi

Konibadam merkezindedir. Numan N. Negmatov, taçkapı girişinin eski ahşap kanatlarında Arap harfleriyle yazılmış bir kitabenin olduğunu ve burada, yapının Molla Hocaer ve Mirza Davut ustalar tarafından 1659/1670 yıllarında yapıldığı bilgisini vermektedir (Negmatov, Madrasa Mirradjab Dodkho, 1975, s. 368). 1916/1917 yıllarında avlunun güneybatısına, Mahmut Şükür Usta tarafından bir mescit eyvanı yapılmıştır (Mirbabev, Madrasa Kanibadama i İsfarı Kak Pamyatniki Arkhitekturi, 1979, s. 368). 1960 yılına kadar okul olarak kullanılan medrese (Mirbabev, Madrasa Kanibadama i İsfarı Kak Pamyatniki Arkhitekturi, 1979, s. 365), 1970'li yıllarda onarılacak¹¹⁵ müzeye dönüştürülmüştür.

Lenin Caddesi, Çakırcan Boyerov Sokağı'ndaki yapı, doğu-batı yönlü eğimli bir arazi üzerindedir. Kare plana sahip medrese, açık avlulu olup tek katlıdır (Ç.:11). Tuğladan inşa edilmiştir. Avlunun kuzeybatısındaki mescitte ise ahşap kullanılmıştır. Yapının kuzey cephesi, ortada beden duvarından yüksek tutulmuş dışa taşıntılı bir taçkapı, bunun iki yanında dörder adet sivri kemerli çökertmelerle doldurmuş duvarlar ve bunları köşelerde destekleyen kulelerle simetrik bir duruşa sahiptir (R.:38). Medresenin restorasyon öncesindeki bu cepheye ait fotoğraflarında, taçkapısının yıkık olduğu görülmektedir (R.:39).

¹¹⁴ Kaynaklarda Mir Recep Dodko'nun kim olduğu konusunda bir bilgi mevcut değildir.

¹¹⁵ 1974-1975 yılında restorasyon çalışmalarına başlanmıştır (Negmatov, Madrasa Mirradjab Dodkho, 1975, s. 336). Ancak, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi'nden temin ettiğimiz, yapıya ait restorasyon raporlarının 1976 yılında hazırlandığı görülmektedir (**Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu**, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.).

Onarımla taçkapının yan kanatları, üst üste beş adet sivri kemerli çökertmeyle; alınlığı ise enine dikkörtgen bir çerçeveye sonlandırılmıştır. Bunun dip duvarına düz ahşap atkılı giriş açıklığı yer almaktadır. Taçkapının doğusundaki duvarı hareketlendiren çökertmelerin her birinin içinde, birer adet giriş açıklığı ve pencere bulunmaktadır. Batısındaki duvarda ise sadece orta ve batı köşedeki çökertmelerin içinde giriş açıklığı ve pencere yer almaktadır. Köşelerdeki, yukarıya doğru hafif bir eğimle daralan silindirik gövdeli kuleler, üzeri kubbeyle örtülü fener şeklindeki bir şerefeye sonlandırılmıştır. Onarım öncesinde, batıdaki yıkık olan şerefeye, diğerini tekrar etmek suretiyle ayağa kaldırılmıştır. Mevcut cephenin batısında, üstte, giriş eyvanının doğusundaki mekanı örten kubbenin aydınlatma feneriyle sonlandığı; batısındaki mekanın ise kare kasnak üzerine oturtulmuş sivri bir kubbeyle örtüldüğü görülmektedir. Burada kasnağın her bir yüzüne, iç mekanı aydınlatmak amacıyla birer adet pencere açılmıştır.

Kuzey cepheye karşın diğer cepheler sadedir. Doğu cephede, ortadaki ikinci bir taçkapı dışında herhangi bir açıklık yoktur (R.:40). Son onarımın öncesinde bu cephenin kuleye yakın kısımdan çekilen fotoğrafta görülen giriş açıklıkları sonradan kaldırılmış, mevcut duvar özgün haline dönüştürülmüştür. Buradaki taçkapı, dikkörtgen bir çerçeveye sınırlanmış olup sivri kemerinin orta aksında düz ahşap atkılı bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Güney cephede sadece avluya açılan tonozlu aralığın sivri kemerli girişi görülmektedir. Batı cephe sağırdır.

Taçkapının gerisindeki, üzeri tromplu bir kubbeyle örtülü giriş eyvanından medresenin avlusuna geçilmektedir. Avlunun kuzey cephesi, diğer duvarlardan yüksektir. Bu cephe, ortada beden duvarından bir miktar yüksek avlu taçkapısı ile bunun batısındaki duvarda üç, doğusunda ise iki adet sivri kemerli nişle asimetriktir. Restorasyon öncesinde, avlu taçkapısının kemeri kapatılarak buraya açılmış giriş açıklığı ve pencere düzeni, tamamen kaldırılmıştır. Bunun batı kanadının yan duvarında dama çıkan merdivenin kemerli açıklığı yer almaktadır. Batı cephenin kuzeyindeki, duvarlardan yüksek tutulmuş ahşap destekli mescit eyvanının, onarım öncesindeki fotoğraflarında, ortada bir eyvan ve iki yanında da birer oda şeklinde olduğu görülmektedir. Daha sonra bu odalar kaldırılarak mescit eyvanı günümüzdeki özgün halini almıştır. Buranın güneyindeki duvarda, yan yana üç adet sivri kemerli giriş açıklığı bulunmaktadır (R.: 41). Güney cephe, yan yana altı adet sivri kemerden oluşan bir görünüme sahiptir. Bunlardan batı yöndeki ikinci kemer, dışa açılan tonozlu aralığa aittir. Bu cephenin her iki köşesindeki sahanlık, birer sivri kemer içine alınmış olup dip duvarında buradaki odalara açılan girişler bulunmaktadır. Doğu cephenin ortasında, bir miktar yüksek tutulmuş ikinci bir avlu taçkapısı yer almaktadır. Bunun her iki yanında üçer adet sivri kemerli giriş açıklığı bulunmaktadır. Taçkapı ve iki yanındaki kemerleriyle bu cephe, simetrik bir duruşa sahiptir (R.: 42).

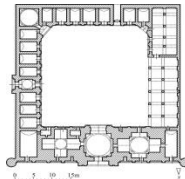
Kare planlı yapı, aynı planda bir avluya sahiptir. Tek katlı medresenin, doğu ve güney kanadı, avluya dik uzanan yan yana yerleştirilmiş dikkörtgen

planlı ve üzeri tonoz örtülü 14 adet öğrenci hücresiyle düzenlenmiştir. Kuzey kanadın ortasında, taçkapının açıldığı kare planlı ve üzeri tromp geçişli bir kubbeyle örtülmüş giriş eyvanı yer almaktadır. Avlu giriş eyvanının her iki yanında, dört yönde derin sivri kemerlerle genişleyen, üzeri kubbeli kare mekanlar bulunmaktadır. Batıdaki mekan, diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur. Burada kubbe, tromp geçişli yüksek bir kasnağa oturmaktadır. Doğudaki mekan ise pendantifli bir kubbeyle örtülüdür. Kubbenin tepe noktası ışıklık olup, burayı dışta bir aydınlatma feneri örtmektedir. Her iki mekanın yanında ise dikine dikdörtgen planlı küçük odalar yer almaktadır (R.: 43, 44).

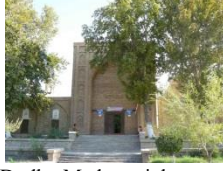
Doğu kanadın ortasında kareye yakın dikdörtgen planlı ve üzeri tromplu kubbeyle örtülü ikinci bir giriş yer almaktadır. Bunun kuzeyinde üç; güneyinde dört adet öğrenci hücresi yer almaktadır. Doğu ve güney kanatların kesiştiği köşedeki oda, kare planlı olup üzeri tromp geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Bu odanın giriş açıklığı, iki yandaki hücrelerin girişleriyle aynı sahanlığa açılmaktadır. Sahanlığın üzeri çeyrek küre şeklinde bir örtüyle kapatılmıştır. Güney kanatta, beş adet öğrenci hücresi yer almaktadır. Burada, batı yöndeki iki hücrenin arasında, dışa açılan üstü sivri tonozla örtülmüş aralık bulunmaktadır. Doğu ve güney kanatların kesiştiği köşedeki sahanlık, güney ve batı kenarın kesiştiği noktada da görülmektedir. Ancak bu giriş açıklıklarından batı yöndeki, mescide kadar uzanan odaya açılmaktadır.

Avlunun batı kanadında, yan yana enine dikdörtgen planlı, avluya paralel uzanan iki mekan bulunmaktadır. Bunlardan güney yöndeki, içten üç adet serbest destek üzerine oturtulmuş ahşap bir konstrüksiyonla, dıştan ise tonozla örtülmüştür. Kuzey yöndeki enine dikdörtgen planlı mekan, eyvan şeklinde olup mihraba paralel üç sahnalı, ahşap destekli ve üzeri ahşap örtüyle kapatılmış bir mescittir. Mescidin batı duvarının ortasında beş kenarlı mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap, dikine dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış ve üstte enine dikdörtgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Mihrabın her iki yanına, üçer adet dekoratif amaçlı sivri kemerli yüzeysel nişler yerleştirilerek kible duvarı hareketlendirilmiştir. Mescit eyvanının kuzey duvarında, kuzeybatıdaki mekanın giriş açıklığı, güney duvarında ise bu yöndeki mekanın giriş açıklığı bulunmaktadır.

Yapının özgün süslemesi, kuzeydeki giriş eyvanının kubbe eteğini dolanan, içi üç sıra mukarnas dolgulu süsleme kuşağıdır. Mescit eyvanının üst örtüsündeki kalemışı tekniğiyle yapılmış bitkisel desenli süslemeler ise eyvanının inşa edildiği dönemle çağdaştır.

Çizim 11: Mir Recep Dodko Medresesi planı (Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.)

Resim 36: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden genel görünüş

Resim 37: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin 1975 yılına ait
(Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.)

Resim 38: Mir Recep Dodko Medresesi, doğu cephe

Resim 39: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun batı cephesinin güney duvarı

Resim 40: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu cephesi

Resim 41: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanının kuzey duvarı

Resim 42: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının batısındaki mekanın üst örtüyü geçişleri

4. Kale

4.1. Hocent Kalesi

Arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilerden hareketle, kalenin M.Ö. IV. yüzyıla tarihlenen bir höyüğün üzerine, M.S. VII-VIII. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir (Negmatov, Stranitsı iz İstorii Hodjenta, 1959, s. 81) (Negmatov, K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli, 1962, s. 63). X. yüzyılda yaşamış Arap seyyah İbn Havkal tarafından anlatılan yapının kuhendizi (eski kalesi), şehri ve rabazı bulunuyordu; Dâr el-İmâresi'nin rabazda, camisinin şehirde ve hapisanesinin kuhendizde yer almaktaydı (Şeşen, 2001, s. 244). Moğol akınlarına uzun süre dayanan kale, düşmesinin ardından bu dönemde harap olmuş, XV. yüzyılda esaslı bir onarım görmüştür (Negmatov, Stranitsı iz İstorii Hodjenta, 1959, s. 81) (Negmatov, K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli, 1962, s. 64). Kalenin kuruluş şeması kısmen Baburnâme'de geçmektedir (Babur, 2006, s. 135-136)¹¹⁶. Babur bu eserinde, Hocent'in eski bir şehir olduğunu vurgularken; kurganının yüksek olduğunu ve Seyhun Nehri'ne bir ok atımı mesafede yer aldığını belirtmiştir. Kale, XVIII. yüzyılda ise Hocent Beyi Ak-Buta tarafından yeniden inşa edilerek dış duvarları güçlendirilmiştir (Negmatov, Stranitsı iz İstorii Hodjenta, 1959, s. 81-82) (Negmatov, K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli, 1962, s. 64).

Günümüzde iç kalenin güney duvarları 2000 yılında ayağa kaldırılmıştır (Negmatov, Reanimatsiya Hudjandskoi Kreposti, 2001, s. 46)¹¹⁷. Bu restorasyon çalışması sırasında, güneybatı köşeye iki kuleyle tahkim edilmiş bir girişi açıklığına sahip “Soğd Bölgesi Tarihi Müzesi” inşa edilmiştir (Ç.: 12-14; R.: 45). Diğer alanları ise askeri bir garnizona aittir.

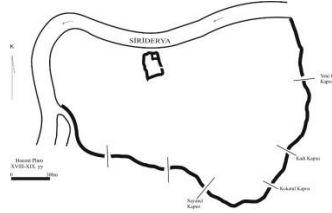
Hocent şehrini ikiye ayıran Sir Derya Nehri'nin güney kıyısının batı kenarındadır. Yerleşim alanı içindeki iç kale, dört yönde sokaklarla çevrili olup doğu ve kuzey yönleri parklarla düzenlenmiştir. Yapı dış, iç kale ve iç kalenin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş bir kuleden meydana gelmekteydi. Günümüzde, iç kalenin bir kısmı onararak ayağa kaldırılmıştır.

¹¹⁶ Babur'un verdiği konum doğrudur. Diğer yandan Babur, Andican'ı aldıktan sonra Hocend'e geliş sırasında, düşmanları üstadı Hoca Mevlânâ Kadı'yı erk kapısında asmışlardır. Babur'un burada bahsettiği “erk kapısı” günümüzde ayağa kaldırılan doğu duvarının ortasındaki iç kalenin girişi açıklığı olmalıdır.

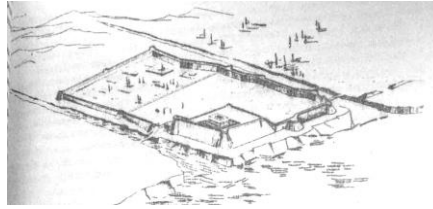
¹¹⁷ 1993-1994 yılında yapının restorasyonu için yarışma açılmıştır. Yapının doğu duvarının ayağa kaldırılmasına karar verilmiş ve bu bölümün restorasyonu 2000 yılında tamamlanmıştır.

42x21x10, 52x28-32x15, 35x16x8 ve 38x18x8cm boyutlarındaki kerpiç malzemeden inşa edilmiş iç kale, 320x200 m boyutlarında, kuzey-güney yönde uzanan bir kuruluşa sahiptir. Sur duvarlarının tahkim edildiği kuleler, yarım daire planlı olup 50-110 m mesafelik aralıklarla yerleştirilmiştir. Kalenin kapısı doğu beden duvarının ortasındadır. İki yanda kulelerle tahkim edilmiş kapı basık kemerlidir. Kalenin kuzeydoğu köşesinde, 80x80 boyutlarında bir kule ortaya çıkartılmıştır.

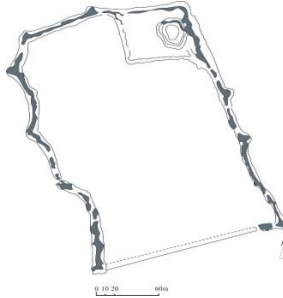
Dış kalenin orijinal duvarlarının uzunluğu Numan N. Negmatov'un verdiği bilgiye göre 6 km idi (Negmatov, Stranitsı iz İstorii Hodjenta, 1959, s. 82). 1954 yılında yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında bu duvarların 1240 m'lik bölümünün kısmen ayakta olduğu tespit edilmiştir (Negmatov, Stranitsı iz İstorii Hodjenta, 1959, s. 82). Günümüze ulaşmayan bu duvarlar, 1950'li yıllardaki fotoğraflardan görülmektedir.

Çizim 12: Hocent şehrinin XVIII-XIX. yüzyıldaki sur duvarları ve iç kalesi (koyu ve kalın çizgilerle belirtilmiş alanlar) (N. N. Negmatov)

Çizim 13: Hocent şehrinin iç kalesi restitüsyon çizimi (R. Mukimov)

Çizim 14: Hocent şehrinin iç kale surlarının restorasyon öncesindeki planı (N. N. Negmatov)

Resim 43: Hocent Kalesi, iç kalenin ayağa kaldırılmış doğu ve güney beden duvarları

Sonuç

Tacikistan'ın Fergana Vadisi'nin bir bölümünü kapsayan kesiminde XVI. yüzyıla tarihlenen anıtsal camiler dikkat çekmektedir. Bahsedilen yüzyılda, Tacikistan'ın kuzeyindeki bu camiler, Fergana Vadisi'nin tamamında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bunun yanında batıda, Istravşan şehrindeki Gök Kubbe Camisi; doğuda ise İsfara şehrindeki Abdullah Han Camisi bulundukları tarihi şehirleri de mimari bakımdan zenginleştirmiştir. Her iki yerleşimin ortasındaki Hocent şehrinde, aynı veya daha önceki dönemlere ait bir cami günümüze ulaşmamıştır.

Türbeler, bir yandan kentin şekillenmesinde önemli bir rol oynarken diğer bir yandan da uzun yollardan gelen hacıların ziyaret yeri olmuştur. Örneğin, Şeyh Muslihiddin Türbesi, Hocent şehrinin merkezindeki Pendşembe Meydanı'nın şekillenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Istravşan'daki Sarı ve Baba Tago-i Velî türbelerinin bulundukları mahalle bu yapıların adlarıyla anılmaktadır.

Türbeleri gruplandığımızda iki mekandan oluşan plan şemasının Tacikistan'da XV-XVIII. yüzyılda yaygın kullanıldığını görürüz. Bu gruptaki yapılar, sandukanın bulunduğu guruhane ve bunun ön mekanı olan ziyaretaneden meydana gelmektedir. Dört yönde derin sivri kemerlerle genişleyen ziyaretaneler, guruhane mekanlarından büyük boyutta ve yüksektir. Gurhanelerde ise bu özellik görülmez. Bu gruptaki türbelerden Sarı, Adjina Han ve Baba Tago-i Velî, XV-XVI. yüzyıllarda Istravşan'da anıtsal niteliğe yakın bir özellik kazanmış yapılardır. Mevcut niteliklerinin yanında bu türbeler çevrelerindeki mahalleri ve Istravşan'ın tarihi kent dokusunu da zenginleştirmiştir. Türbelerin mekanları, yan yana yerleştirilmiştir. Gurhaneye, ziyaretane mekanının duvarına açılmış girişten geçilmektedir. Daha büyük boyuttaki ziyaretane mekanlarının kible duvarlarında mihrap bulunmaktadır. Taçkapılar dışa taşıntı yapmayıp kütsel bir duruşa sahiptir. Diğer iki türbeye karşın Sarı Türbe, iki adet taçkapısıyla özgün bir nitelik kazanmıştır. Adjina Han Türbesi, kuruluş

bakımından diğer türbelerle benzer düzene sahip olmasına karşın eş büyüklükte kare planlı ve tromplu kubbesiyle kısmen diğerlerinden ayrılmaktadır. Istravşan'daki diğer türbelerle karşılaştırıldığında yapısal ve dekoratif bakımdan en zayıf olanıdır. Özgün planlı olan ancak günümüzde hatalı restorasyonlarla bozulmuş, Istravşan'daki Hazreti Şah Türbesi orijinalinde yan yana iki eş kare mekandan meydana gelmekteydi. XVII-XVIII. yüzyıla tarihlendirilen türbe, iki cephesine bitişik inşa edilmiş tonozlu bir giriş koridoruna sahipti.

İki mekanlı ve çok üniteli türbe tipini ise sadece Hocent'teki Şeyh Muslihiddin Türbesi'nde görmekteyiz. Yapı, mevcut plan özelliğiyle Orta Asya'daki bu tip yapıların Fergana Vadisi'ndeki tek örneğidir. Türbenin dört köşede, iki katlı hücrelerle çevrelenmiş kare planlı bir ziyaretane mekanı bulunmaktadır ve yapı, bunun gerisinde, aynı planı tekrar eden daha küçük boyutta gurhanesiyle anıtsal bir özellik ortaya koymaktadır. Plan şeması Orta Asya'da XV. yüzyıl ve sonrasında sıklıkla görülen merkezi mekanlı ve çok üniteli türbelerin bir benzeridir.

Tacikistan'daki medreselerin tamamı açık avlulu medrese tipindedir. XVI-XVII. yüzyıla arasına tarihlendirilen Konibadam'da Mir Recep Dodko, Hisar'da Eski ve Yeni medreseler ise daha az sayıda eyvanıyla karşımıza çıkmaktadır. Üç yapı da Timurlu devri ve sonrasında gelişen medrese mimarisiyle özdeş bir üsluptadır. Mir Recep Dodko ve Köhne medreseleri tek katlı plan şemasıyla benzerdir. Ancak Mir Recep Dodko Medresesi XIX. yüzyılda yapılan düzenlemelerle kısmen değiştirilmiştir. Yapının güney kanadı, ortada taçkapıyla geçilen giriş eyvanı ve bunun yanındaki kubbeli iki büyük mekanla dikkat çekicidir. Bununla birlikte XIX. yüzyılda devam eden medrese inşası, Istravşan'da Rüstem Bey ve Konibadam'da Oim medreseleriyle geleneğini devam ettirmiştir.

Sonuç, Tacikistan'ın Fergana Vadisi kısmındaki XV-XVIII. yüzyıl arasına tarihlenen eserlerin, vadinin geneli düşünüldüğünde önemli bir değere sahip oldukları orta konmuştur. Diğer yandan bildiride sunduğumuz eserlerin Orta Asya'ya ait sanat tarihi ve mimarlık tarihi bilgilerimize de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

1. (tarih yok).
2. (CDA), C. D. (tarih yok). HH,12899. 19.
3. *Erken Osmanlı Sanatı: Beyliklerin Mirası : Akdeniz'de İslâm Sanatı : Türkiye, Batı Anadolu ve Trakya.* (2000). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
4. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri.* (2020, 10 25). TDK: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır
5. *wikipedia-revak.* (2020, 10 28). wikipedia: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Revak> adresinden alınmıştır

6. Aka, İ. (2000). *Timur ve Devleti*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
7. Akan, H., Balos, M. M., & Tel, A. Z. (2013). *The Ethnobotany of some Legume plants around Birecik (Şanlıurfa)* (Cilt 1). Adyütayam.
8. Akçiçek, E. (2002). Dünden Bugüne Şerbetçiliğimiz. M. S. Koz içinde, *Yemek Kitabı Tarih-Halkbilim-Edebiyat*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
9. Akçiçek, E. (2014). Türk Kültüründe Şerbet. *Yemek ve Kültür Dergisi*(37).
10. Akdemir, M. S. (2010). "İsparta'da Gül ve Gülcülüğün Tarihi". B. Kemikli, & S. Turan içinde, *Gül Kitabı; Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (s. 239-248). Isparta: Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları:1.
11. Akpınar, A. (2019). *Istanbul Guides 1: Turkish Language Books*. İstanbul: Dem Turkish Center.
12. Aksakaloğlu, Y. (2018). SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI: ETİMESGUT BELEDİYESİ ÖRNEĞİ. *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 256-274). Ankara: Etimesgut Belediyesi.
13. Albayrak, N. (1991). Âşık. N. Albayrak içinde, *İslam Ansiklopedisi* (s. 547-549). İstanbul: TDV.
14. Artun, E. (1997). Adana Aşıklık Geleneği ve Aşık Fasılları. 5. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, (s. 41-52). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
15. Atasoy, F. (2016). *Yükselen İpek Yolu 3. Cilt: İpek Yolu'nda Kültür ve Sanat*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
16. Babur, G. Z. (2006). *Baburnâme*. (R. R. Arat, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
17. Balcı, F. (2019). Cezveden kültüre 40 yıl: Türk kahvesi ve geleneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(87), 315-328.
18. Bayramova, G. (2019). Türk Kahvesi Pişirme Yöntemleri ve Tarihsel Gelişiminin Ürün Tasarımı Bağlamında İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
19. Bennett, A. (2018). *Kültür ve gündelik hayat* (2 b.). (N. Tokdoğan, B. Şenel, & U. Y. Kara, Çev.) Ankara: Phoenix.
20. Berg, B., & Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Konya: Eğitim Yay.
21. Bilgin, A. (2004). *Osmanlı Saray Mutfağı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
22. Bilgin, A. (2008). Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı. A. Bilgin, & Ö. Samancı içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
23. Bilgin, A. (2012). Osmanlılarda Şerbet Kültürü ve Tatlıhâne-i Amire'de Üretilen Şerbetler. *Yemek ve Kültür Dergisi*(29).
24. Bilirgen, E. (tarih yok). *Osmanlı Saray Hazinesi'den Fincan Zarfları*. Antikalar: <http://www.antikalar.com/osmanli-sarayi-hazinesiden-fincan-zarflar> adresinden alınmıştır
25. Born, T. (2015). *Sadece Kahve: Kahve Dünyası İçine Kolay Giriş*. Kaliforniya: CreateSpace Independent Publishing Platform.
26. Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları.
27. Çalışkan, V. (2018). Türkiye'de Geleneksel Panayırılar: Birbirine Bağlı Bir Sistemde Çözüm ve Kültürel Fonksiyonlarda Kayıplar. *TUCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 1318-1332.
28. Çelebi, E. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 1). (S. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
29. Çetin, A. (2008). Karahanlı-Selçuklu-Memlük Çizgisinde Türk Mutfağı. A. Bilgin, & Ö. Samancı içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
30. Çetin, E. (2010). Günlük hayatın sosyolojisi. *Sosyoloji Lisans Programı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
31. Dağdeviren, M. (2009, Kış). Şerbet, Şurup ve Hısım, Akrabaları. *Yemek ve Kültür Dergisi*(15).
32. De Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi –I*. (Ö. J. Aslan, Çev.) Ankara: Dost Kitapevi.
33. Duğlat, (2006). *Tarih-i Reşidî*. (O. Karatay, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
34. Ercan, H. F. (2018). Sanat Etkinlikleri Bağlamında Festivallerin Kentsel ve Toplumsal Gelişime Katkıları: Kervansaray Buluşması . *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 71-87.
35. Erdoğan, S. S. (2012). *Ortaya Karışık: Her Şeyin Tadı Olmak Gibi Bir Şey*. İstanbul: Cinius Yayınları.
36. Ergener, R. (2002). *About Turkey: Geography, Economy, Politics, Religion, and Culture*. United States of America: Pilgrim's Process Press.
37. Ergin, N. B. (2018). Sıradan İnsanların Gündelik Sanatları: De Certeau ve Gündelik Hayat. A. Esgin, & G. Çetin içinde, *Gündelik Hayat Sosyolojisi; Temalar, Sorunlar ve Güzergahlar* (s. 343-370). Ankara: Phoenix Yayınevi.

38. Er-Razi, E. B. (2013). *Tabibin Ahlakı ve Bir Saatte Şifa Risaleleri*. (H. Akpur, Çev.) İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
39. Fahriye, A. (2018). *Ev Kadını 1883*. (T. Kut, Dü.) İstanbul: Çiya Yayınları.
40. Faroqi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
41. Freeman, J., Freeman, C., & Duggan, T. (2012). *The Blue Bottle Craft of Coffee: Growing, Roasting, and Drinking, with Recipes*. Berkeley: Ten Speed Press.
42. Gazimihal, M. R. (1947). *Konya'da Musiki*. Ankara: CHP Halkevleri.
43. Genç, R. (2002). XI. Yüzyılda Türk Mutfağı. M. Koz içinde, *Yemek Kitabı Tarih-Halkbilim-Edebiyat*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
44. Girginol, C. R. (2017). *Kahve: Toprakdan Fincana*. İstanbul: A7 Kitap Yayıncılık.
45. Göde, H. A. (2010). Isparta folklorunda gül. B. Kemikli, & S. Turan içinde, *Gül Kitabı: Gül kültürü üzerine incelemeler* (s. 185-194). Isparta: Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları:1.
46. Gökulu, G. (2010). KENT GÜVENLİĞİ KENTLEŞME VE SUÇ İLİŞKİSİ. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 209 - 226.
47. Grouset, R. (1999). *Bozkır İmparatorluğu*. (R. Uzman, Çev.) İstanbul: Ötügen Neşriyat.
48. Gudaoglu, K. (2019). Türk kahvesi fincanının formunun kahvenin tat-aroma-lezzet özellikleri ile ilişkisinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
49. Gümgüm, R. (2020). Gündelik Hayatın İzini Sürmek. *Sanatta Yeterlilik Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
50. Güntekin, R. N. (1996). *Göküzü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
51. Güven, M. (2005). Abdulvehhâb Bin Yusuf'un Müntahab-ı Fi't-Tıbb'ı. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Doktora Tezi.
52. Hacıb, Y. H. (2019). *Kutadgu Bilig*. (A. Çakan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
53. Hamsun, K., & Andersen, H. C. (2020). *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*. (B. Gürsaler-Syvertsen, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
54. Harootunian, H. (2006). *Tarihin Huzursuzluğu; Modernik, Kültürel Pratik ve Gündelik Hayat Sorunu*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi.
55. Hassan, Ü. (1988). *Türkiye tarihi: Osmanlı Devleti, 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.
56. (2008). W. A. Haviland, P. E. Haralde, D. Walrath, & B. McBride içinde, *Kültürel Antropoloji* (s. 103). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
57. Hergül, Ç. (2014). Şeyh Muslihiddin Türbesi (Tacikistan-Hocent). *TDİD(XIV/1)*, 116-137.
58. Hızır, C. (1990). *Müntahab-ı Şifa I*. (Z. Önlér, Dü.) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
59. Hmelnitsky, S. (1961). İssledovanie Arkitekturnih Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g. *TRUDI(XXXI)*, 130-142.
60. İnalçık, H. (2014). Sempozyum Açılış Konuşması. A. Avcı, S. Erkoç, & E. Otman içinde, *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
61. İnalçık, H. (2019). *Devlet-i Aliyye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
62. Işın, P. M. (2008). *Gülbeşeker Türk Tatlıları Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
63. Işın, P. M. (2019). *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*. İst.: Yapı Kredi Yay..
64. Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
65. Kâmil, M. (2016). *Melceü't-Tabbahin (Aşçıların Sığınağı) 1844*. (G. Taşkın, Dü.) İstanbul: Çiya Yayınları.
66. Kamol, H. (2005). *İstoriya Mazarov Severnogo Tadjikistana*. Duşanbe: Naşriyoti Devaştıç.
67. Kaplan, A. (2007). Etnografik Müzik Araştırması. *Karadeniz Araştırmaları*, 113-126.
68. Kişmir, C. (1949, Şubat 09). Çopur İsmail. *Ekekon Gazetesi*, s. 2-3.
69. Kişmir, C. (1949b, Haziran 08). Kaybolan Bir Kıymet Çopur İsmail. *Ekekon Gazetesi*, s. 2-3.
70. Koçyiğit, M., & Yıldız, M. (2014). Yerel Yönetimlerde Rekreasyon Uygulamaları: Konya Örneği. *International Journal of Science Culture and Sport*, 211-223.
71. Kuzucu, K. (2008). Osmanlı İçecek Kültüründe Yeni Bir Tat Olarak Çay. A. Bilgin, & Ö. Samancı (Dü) içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
72. Lefebvre, H. (1998). *Modern dünyada gündelik hayat*. (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

73. Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. İstanbul: Metis Yayınları.
74. Litvinsky, B. A. (1953). Meçet-Namazgo v Kişlake Navgilem (İsfarisky Rayon). *Dokladi Akademii Nauk Tajikskoi SSR*(9), 43-49.
75. Mahmud, K. (2018). *Divanü Lügat-it Türk* (Cilt 1-2-3). (B. Atalay, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
76. Mirbabev, A. (1979). Madrasa Kanibadama i İsfarı Kak Pamyatniki Arkhitekturi. *ART*(14), 365-378.
77. Mirbabev, A. (1994). *İstoriya Madrasa Tadjikistana*. Duşanbe: Meros.
78. Mısırlı, İ., & Özdemir, H. (2018). Festivallerin Yerel Halk Üzerindeki Sosyal Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Ilgaz Dağı Kültür ve Sanat Festivali Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 419-435.
79. Muhtarov, A. (1988). *İstoriya Ura-Tyube*. Moskva.
80. N. B. Nemtseva, V. V.-1. (1962). Arheologičeskie İssledovaniya u Mavzolaya Şeikha Muslihiddina v. g. Leninabade. *ART*(VIII), 153-154.
81. Nasrullah, S. B. (2019). *Beden sağlığının korunması (Ğâyetü'l-beyan fî tedbiri bedeni'l-İnsân)*. (A. Işık, Dü.) Konya: Çizgi Kitabevi.
82. Negmatov, N. N. (1959). Stranitsı iz İstorii Hodjenta. *Arkeologi Rasskaziyavut*, 67-85.
83. Negmatov, N. N. (1962). K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli. *AN Tadj.SSR.OON*(Vip. 1 (28)), 51-65.
84. Negmatov, N. N. (1975). Madrasa Mirradjab Dodkho. *ART*(XV), 336-353.
85. Negmatov, N. N. (2001). Reanimatsiya Hudjandskoi Kreposti. *Merosi Neyogon*(2001/5), 42-46.
86. Noyan, A. (1956). *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*. Ankara: Ankara Tıp Fakültesi Yayınları Son Havadis Matbaası.
87. Numan N. Negmatov, E. D. Saltovskaya. (1962). A Rabotah Hodjentsko-Ustruşanskogo Otryada v 1960 g. *ART*(VIII), 69-89.
88. Nurettin, A. (1991). Aşık. *Türk İslam Ansiklopedisi*, 547-549.
89. Odabaşı, A. S. (1999). *Dünden Bugüne Konya Türküleri*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü.
90. Oral, M. Z. (2002). Selçuklu Devri Yemekleri ve Ekmekleri. M. Koz içinde, *Yemek Kitabı Tarih-Halkbilimi-Edebiyat*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
91. Önder, M. (1987). *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi*. İstanbul: Mısırlı Yayınları.
92. Özgen, N. (2016). *Beşeri Coğrafyada Araştırma Yöntemleri ve Teknikler*. Ankara: Pegem Akademi.
93. Özgündoğdu, M. D. (1992). Fincan ve kahvenin Türklerin yaşamındaki yeri ve günümüzdeki kullanımı. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
94. Özgürel, G., & Alan, R. (2015). Yerel Kalkınmada Bir Araç Olarak Festivaller: Munzur Kültür ve Doğa Festivali. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 113-121.
95. Öztürk, A. O., Tan, N., & Turhan, S. (2007). *Konya Halk Müziği*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
96. Öztürk, S. (2010). Türkiye’de sözlü tarihten iletişim araştırmalarında yararlanma üzerine. *Milli Folklor*, 22(87), 13-26.
97. Pera Müzesi. (tarih yok). Kahve Molasi Kütahya Çini ve SeramiklerindeKahvenin Serüveni: <https://artsandculture.google.com/exhibit/tAIS1edPh8jaJg?hl=tr> adresinden alınmıştır
98. Pirumşoev, H. (2010). *İstoriya Tadjikskogo Naroda* (Cilt Tom IV). Duşanbe: Doniş.
99. Rahimov, N. T. (2002). *Mavzoley Hazreti Şah*. Hudjand: Nuri Marifat.
100. Rasim, A. (2006). *Şehir Mektupları*. (M. Özçelik, Dü.) İstanbul: Beyan Yayınları.
101. Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
102. Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova. (1993). *Kirapal - İstravşan - Ura-Tyube*. Duşanbe: Meros.
103. Sallangül, S., & Yılmaz, C. (2010). "İkon Olarak gül: Kentsel Kimliğin Üzerilmesinde Sembolik Anlamları". B. Kemikli, & S. Turan içinde, *Gül kitabı: Gül kültürü üzerine incelemeler* (s. 211-222). Isparta: Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü:1.
104. Samancı, Ö. (2007). Kar, Şerbet ve Dondurma. *Yemek ve Kültür*(9).
105. Saray, M. (2016-2020). *Abdullah Han*. TDVİA: <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-han> adresinden alınmıştır
106. Sarı, E. (2016). *Osmanlı'da Sanat*. Antalya: Nokta E-kitap.
107. Sarı, İ. (2018). *Türk Gelenekleri: Türklerin Yaşam Tarzı*. Nokta E-kitap.
108. Sarı, N. (2008). Osmanlı Tıbbında Besinlerle Tedavi ve Sağlıklı Yaşam. A. Bilgin , & Ö. Samancı içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

109. Sarıoğlu, M., & Cevizkaya, G. (2016). *Türk Mutfak Kültürü: Şerbetler*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.
110. Schuyler, E. (2007). *Türkistan/Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
111. Scott, J. C. (1995). *Tahakküm ve direniş sanatları, gizli seneryolar*. (A. Türker, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
112. Sert, A. N. (2017). Festivallerin Yerel Halk Üzerindeki Sosyal Etkileri: Beypazarı Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 187-199.
113. Sözen, Ü. (2015). Etnik Kimlik Siyaseti ve Festivaller:Munzur Festivali'nde KolektifAidiyetlerin Yeniden Üretimi veKimliğin Çatışmalı Görünümleri. *SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ*, 118-138.
114. Sunar, H., & Gökçe, F. (2018). Somut olmayan kültürel miras olarak kahve geleneği ve tüketimi hakkında bir araştırma: Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa örnekleri. *Innovation and Global Issues in Social Sciences Congress*. Antalya: InGlobe Platform.
115. Sümer, F. (2009). Türklerin İslami Devirde Kurdukları En Büyük Hanedanlardan Biri (1040-1308), Selçuklular. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 36). içinde İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
116. Şahin, H. (2007). Ocak. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 33). içinde İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
117. Şahin, H. (2008). Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Mutfağı. A. Bilgin, & Ö. Samancı içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
118. Şahin, H. (2008). Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Mutfağı. A. Bilgin, & Ö. Samancı içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
119. ŞENGÜL, S., & GENÇ, K. (2016). FESTİVAL TURİZMİ KAPSAMINDA YÖRESEL MUTFAK KÜLTÜRÜNÜN DESTEKLEYİCİ ÜRÜN OLARAK KULLANILMASI: MUDURNU İPEKYOLU KÜLTÜR SANAT VE TURİZM FESTİVALİ ÖRNEĞİ. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 79-89.
120. Şerif, İ.-i. (2003). *Yadigâr- 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yadigâr-ı İbn-i Şerif*. (O. Sakin, Çev.) İstanbul: Yerküre Yayınları.
121. Şeşen, R. (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
122. Şirvani, M. B. (1999). *Tuhfe-i Muradi İnceleme-Metin-Dizin*. (M. Argunşah, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
123. Şirvani, M. B. (2004). *Mürşid (Göz Hastalıkları)*. (A. H. Bayat, & N. Okumuş, Dü) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
124. Tatlı, N. (2012). *İstanbul'un Yüz Lezzeti*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
125. Tekeli, İ. (2000). arih Yazımında Gündelik Yaşam Tarihçiliğinin Kavramsal Çerçevesi Nasıl Genişletilebilir? *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yereleşme*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
126. Terzioğlu, A. (1992). *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
127. Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi: Sözlü tarih*. (Ş. Layikel, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
128. Tosun, M. (2019). Count Luigi Ferdinando Marsigli and his essay on Turkish coffee: coffee, coffeehouses and cultural life in the late 17th century Ottoman İstanbul. *Master's Thesis*. İstanbul Bilgi University, Institute of Social Sciences.
129. Trepanier, N. (2008). 14. Yüzyıl Anadolusunda Yemek Kültürü. A. Bilgin, & Ö. Samancı içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
130. TUİÇ Akademi. (2012). Kahveniz Nasıl Olsun? – Türk Kahvesinin Kültür Tarihi: <http://www.tuicakademi.org/kahveniz-nasil-olsun-turk-kahvesinin-kultur-tarihi/> adresinden alınmıştır
131. Turani, A. (2019). *Sanat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
132. Türkoğlu, İ. (2016-2020). *Şebâni Han*. TDVİA: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-han> adresinden alınmıştır
133. Türkoğlu, İ. (2016-2020). *Şeybaniler*. TDVİA: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seybaniler> adresinden alınmıştır
134. Unger, F. (1987). *Doğu'da Tatlıcılık*. (F. Halıcı, Dü.) Konya: Konya Kültür ve Turizm Derneği.
135. Unger, F. (2020). *Şark Şekerciliği*. (P. Işın, & M. Çakmak, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
136. Voronina, V. L. (1959). *Narodnaya Arkitektura Severnogo Tadjikistana*. Moskva: Literatür po Stroitelstvu, Arhitekture i Stroitelnnm Materialam.

137. Wilkinson, K. (2019). *Semboller & İşaretler Kökenlerine ve Anlamlarına Dair Görsel Bir Rehber*. (S. Toksoy, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
138. Yakıcı, M. (1949, Haziran 08). Çopur İsmail'in Ardından. *Ekekon Gazetesi*, s. 2-3.
139. Yakıcı, A. (2007). *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ.
140. Yalçın, C. (2010). TÜRKİYE'DE KENTLİLEŞME SORUNLARI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA. *Hacettepe Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 225 - 245.
141. Yerasimos, M. (2019). *Eyliya Çelebi Seyahatnamesinde Yemek Kültürü Yorumlar ve İstematik Dizin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
142. Yeremyan, H. S. (2018). *İstanbul İzlenimleri*. (T. Haşhaşoğlu, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
143. Yezdi. (2013). *Emir Timur (Zafername)*. (A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
144. Yıldırım, N. (2008). 14. ve 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar. A. Bilgin, & Ö. Samancı (Dü) içinde, *Türk Mutfağı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
145. Yıldız, O. (2010). "Isparta'da Gül ve Türevleri ile Kurulmuş Yer Adları". B. Kemikli, & S. Turan içinde, *Gül kitabı: Gül Kültürün Üzerine İncelemeler* (s. 155-162). Isparta: Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları:."
146. Yıldız, S. B., & Polat, E. (2016). Yerel Halkın Eskişehir'de Düzenlenen Festivallerin Etkilerine Yönelik Algıları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 40-62.

KONAR-GÖÇER TÜRK GELENEĞİNDE ÇADIR TENT IN THE NOMADIC TURKISH TRADITION Metin IŞIK¹¹⁸ Erdal BİLİCİ¹¹⁹

Özet

Eski dönem Türk toplumları için önemli bir yer tutan çadırların zor doğa şartlarının hüküm sürdüğü bozkırlarda Türklerin barınma ihtiyaçlarını karşıladıklarını söylemek mümkündür. Devamlı olarak hareket ettirmeye zorlayan doğa koşulları, Türk boylarının, yapılması ve taşınması zor olmayan çadırlar ürettikleri söylenebilmektedir. Bu dönemde kurulan çadırlar barınmanın ötesinde görevler de üstlenebilmektedir. Nitekim sanatsal ve yönetsel etkinliklerde sembolik bir rol alabilmektedirler. Çadır türleri arasında en yaygın bir şekilde yurt çadırları kullanılmaktadır. Yapılan literatür araştırması sonucunda söz konusu çadırların Türk toplumlarının konar-göçer hayatı terk etmelerinden sonra bile geleneksel yapının oluşmasında önemli bir unsur olarak ortaya çıktığı görülebilmektedir. Araştırmada, konar-göçer yaşayan Türk toplumlarında çadır, toplumsal yaşamın bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu nedenle konar-göçer olarak yaşayan Türk boylarının toplumsal yaşamının her anına sahne olan çadırlar, konar-göçerlerin gündelik yaşam biçimi hakkında çeşitli ipuçları içerdiği için önem arz etmektedir. Araştırmada, konar-göçer yaşayan Türk toplumlarının hayatında önemli yeri olan çadırların konar-göçerlerin yaşam geleneğindeki yerini incelemek amaçlanmaktadır. Konar-göçer Türk toplumlarında kültür aktarımının yaşandığı çadırın, gündelik yaşam içerisinde devlet işleri, askeri, evlilik törenleri gibi birçok konunun geçtiği mekân olarak Türk yaşantısındaki yerini ele alması çalışma açısından önemlidir. Çalışmada literatür araştırması metoduyla veriler yorumlanmaktadır. Araştırma kapsamında, Türkiye’de çadır geleneği ile ilgili yazılan makale, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Yüksek lisans ve doktora tez tarama işlemleri Ulusal Tez Merkezinden, makale taraması için Dergipark ve Google Scholar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Makale ve tez aramalarında başlığında “Türk”, “Çadır” ve “Gelenek” kelimelerini içeren arama yapılmıştır. Araştırma kapsamında bu sözcükleri içeren çalışma sayısı 13’tür. Ayrıca bu 13 araştırmanın 11 tanesi makaledir. Konuyla alakalı yüksek lisans çalışmasının sayısı 2’dir ve doktora çalışması yapılmamıştır. Sonuç olarak konar-göçer Türk geleneğinde çadırın yerine dair araştırmaların çoğalması için teşvik edici çalışmalar yapılmalıdır. Devlet işlerinin yürütüldüğü, sosyal ve toplumsal olayların gerçekleştiği, Türk örf ve adetlerinin aktarım yeri olan çadır yaşantısında iletişimin nasıl olduğuna dair veriler yeterli değildir. Yapılan araştırmalar çadır yapısının Türk mimarisine etkisi üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Çadır, Türk Kültürü, Konar-göçer, Türk Boyları

¹¹⁸ Prof. Dr. Sakarya Ün., Halkla İliş. ve Rek. Böl., imetin@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5984-0328

¹¹⁹ 2 Sakarya Ün., Halkla İliş. ve Rek. Böl. erdal.bilici@ogr. sakarya.edu.tr, ORCID:0000-0001-9386-1624

Abstract

It is possible to say that the tents, which have an important place for the ancient Turkish societies, met the shelter needs of the Turks in the steppes where harsh natural conditions prevailed. It can be said that due to the natural conditions that force them to move constantly, Turkish tribes produced tents that are not difficult to build and transport. Tents set up during this period can undertake tasks beyond sheltering. As a matter of fact, tents can play a symbolic role in artistic and managerial activities. "Yurt" tents are the most widely used among tent types. As a result of the literature research, it can be seen that the tents in question emerged as an important element in the formation of the traditional structure even after Turkish societies left the nomadic life. In the study, in nomadic Turkish societies, tents constitute the backbone of social life. For this reason, tents, which are the scene of every moment of the social life of Turkish tribes living as nomads, are important because they contain various clues about the daily life style of nomads. The aim of the study is to examine the place of tents, which have an important place in the lives of nomadic Turkish societies, in the living tradition of nomads. It is important for the study that the tent, where cultural transfer is experienced in nomadic Turkish societies, takes its place in Turkish life as a place where many issues such as state affairs, military, marriage ceremonies take place in daily life. In the study, the data are interpreted with the literature research method. Within this study, the articles written about the tent tradition of Turkey, master's and doctoral theses have been studied. Master's and doctorate thesis scanning processes were carried out from the National Thesis Center, article scanning was done through Dergipark and Google Scholar. In the article and in the thesis searches, a search was made in the title containing the words "Turkish", "Tent" and "Tradition". Within the scope of the research, the number of studies including these words is 13. In addition, 11 of these 13 studies are articles. The number of master's studies related to the subject is 2 and no doctoral studies have been conducted. As a result, encouraging studies should be carried out to increase the number of researches on the place of the tent in the nomadic Turkish tradition. Data on how communication is in tent life, where state affairs are carried out, social and social events take place, and where Turkish customs and traditions are transferred, are not sufficient. The researches carried out are on the effect of tent structure on the Turkish architecture.

Keywords: *Tent, Türk Culture, Nomads, Turkish Tribes*

Giriş

Kişisel ihtiyaçların (korunma, uğraş, konaklama vb.) karşılandığı yapılar mesken olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik özelliklerin yanı sıra coğrafi özellikler ve sosyal hayat da mesken türlerinin çeşitlenmesinde etkili olabilmektedir. İklim ve bitki örtüsü coğrafi muhitin biçimlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ayrıca bölge yapısı da bu durumu desteklemektedir. Türklerin

yaşadığı bölgelerdeki coğrafi koşulların etkisi nüfusun yüksek bir bölümünü hayvancılık ile uğraşmaya yönlendirmiştir. Hayvancılığın sürdürülmesinde bitki ve su kaynakları önemli derecede değerli görülmüştür. Bu kaynakların temin edilebilmesi ve hayvancılığın devam ettirilebilmesinde göçebe hayat Türk boyları için kaçınılmaz olmuştur (Cihan, 2018:46). Göçebe hayat felsefesini ilke edinmiş bu toplumların yaşam şartlarına bağlı olarak günlük yaşam tarzları ve düşünce yapıları da etkilenmiştir. Geniş kıraç alanlar ve iklim koşullarındaki zorluklar göçebe hayat süren insanları doğa koşullarıyla devamlı bir mücadele içine sokmuştur. Yayla ve kıraç alanlarda yaşayan toplumların dünyaya olan bakış açısı ayrıca bazı ihtiyaçları karşılama uğraşları, bu hareketli yaşam tarzına paralellik göstermektedir (Yılmaz ve Telci, 2010:16). Dolayısıyla ağır olmayan taşınabilen unsurlar, göçebe hayatın bir parçası olmuşlardır. Kendi ihtiyaçları doğrultusunda oluşturdukları çadırlar bu yapıların genelidir (Köse,2005:167).

Türklerin yaşantısının içinde mekân kavramını oluşturan temel sözcük çadır kelimesidir. Geçmişten günümüze konar-göçer yaşam tarzının benimsendiği birçok boy, topluluk ve devlet kuran Türk toplumlarının sosyal yaşantılarında çadır devamlı olarak Türk kültürünün simgesi haline gelebilmiştir. Boylardan beyliklere ve hatta devletlerden büyük imparatorlukların kurulmasında ve bu alanlar içerisinde hayatlarını sürdüren kişilerin yaşamlarını düzenlemesinde Türklerin kültüründe önemli bir simge haline gelen çadırın katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla çadırlarda sürdürülen hayat rahattır ve hareket yeteneği en üst seviyelere tekabül eder. Fazla zaman almaması nedeniyle çadırların sökülmesinde ve tekrar kurulmasındaki kolaylık Türk kavimlerini Orta Asya'dan Avrupa'nın kapılarına kadar getirebilmiştir.

Çadırın ve çadırlardaki yaşamın eski Türkler için önemi tarifsizdir. Nasıl ki kendileri için kutsal olarak gördükleri nesneler hayatlarının ayrılmaz birer parçası ise aynı şekilde çadır da onlar için bu kutsal rolü üstlenmiştir. Yaz dönemlerinde kullanıldığında serin bir havanın olmasını sağlarken kış aylarında kullanıldığında çadırın iç kısımlarının sıcak tutulmasını sağlar. Yaşadığımız bu dönemde hala çadır hayatını benimsemiş Yörüklerin rahatları yerindedir ve bütün bunlar ülkemizin nadide bölgelerinden biri olan güney bölgesinin Toroslarının o eşsiz yaylalarında gerçekleşmektedir (Atasoy, 2014:336).

Göçebe hayatı benimseyen toplumların barınak ihtiyaçlarının karşılanmasında çadır önemli bir yer almıştır. Göçebe topluluklar ani bir şekilde gerçekleşen doğa olayları karşısında her zaman yer değiştirmeye hazırlıklı olmalıdır. Bu tarz yaşam biçimini benimseyen topluluklar ekonomik olarak hayvancılıkla ilgilendikleri için gittikleri yerlerde kurulumu kolay olduğundan dolayı çadırlarda barınmayı tercih etmişlerdir. Türkler tarafından kullanılan bu

çadırlar, işlevsel olmalarının yanı sıra yerleşik hayatı benimseyen toplulukların ilgisini de çekmiştir. Türk çadırıyla ilgili moda başlatan Çin bunun en güzel örneğidir (Gumilev, 2007: 224).

Farklı toplumlar tarafından, çadır sözcüğüne farklı anlamlar yüklenmiştir. Farsça'da çatur anlamına gelen çadır sözcüğü Sanskritçe'de çattra anlamına gelmektedir (Bozkurt, 1993: 158). Türk medeniyetine ait en önemli eserlerden biri olan Divanı Lügatit Türkte çadır sözcüğü çar/çatır, keregü alaçu ve otağ olarak nitelendirilmiştir. Dede Korkut eserinde ise çadır sözcüğü çetir, otağ, ban, şami, bargah, zıfak ve günlük olarak adlandırılmıştır. (Şahin,2016:27-28).

Çadır sözcüğüne ait birden fazla ismin var olması, Türk toplumlarının geniş coğrafi bölgelere göç etmeleri ve sahip oldukları dilin özellikleri ile yakından ilişkilidir. Birçok farklı ismin kullanıldığı çadırdaki bu isim çeşitliliği, çadırın biçimsel özelliklerini doğrudan etkilemiştir.

Göçebe yaşayan Türk toplumlarında çadır toplumsal yaşamın bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu nedenle konargöçer olarak yaşayan Türk boylarının toplumsal yaşamının her anına sahne olan çadırlar göçebe toplumların gündelik yaşam biçimi hakkında çeşitli ipuçları içerdiği için önem arz etmektedir. Araştırmada göçebe yaşayan Türk toplumun hayatında önemli yeri olan çadırın göçebe yaşam geleneğindeki yerini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın önemini, göçebe Türk toplumlarında kültür aktarımının yaşandığı çadırın, gündelik yaşam içerisinde devlet işleri, askeri, evlilik törenleri gibi birçok konunun geçtiği mekan olarak Türk yaşantısındaki yerini ele alması oluşturmaktadır. Çalışma literatür araştırması metoduyla veriler yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında, Türkiye'de çadır geleneği ile ilgili yazılan makale, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Yüksek lisans ve doktora tez tarama işlemleri Ulusal Tez Merkezinden, makale taraması için Dergipark ve Google Scholar üzerinden erişim sağlanmıştır. Makale ve tez aramalarında başlığında 'Türk', 'Çadır' ve 'Gelenek' kelimelerini içeren arama yapılacaktır.

Türk Tarihinde Çadırın Önemi

Eski dönemde Türklerin kullanmış oldukları tekerlek ve at arabaları sayesinde çadırlar taşınma işlemlerini kolaylıkla yaptığı söylenebilir (Şimşir,2013:176). Yoğun olarak hayvancılığın yapıldığı bu dönemlerde çadırların taşınması için hayvanların (deve, öküz veya at) gücünden yararlanmışlardır. Bu bahsedilen zorlu süreçleri kapsayan yolculuklar göçebe yaşantı neticesinde ortaya çıkmıştır (Atasoy, 2002:15; Onuk, 2005:13). Eski Türk medeniyetlerinden Hunların yanı sıra Göktürklerin de keçe çadırlı araçlardan yararlandıklarını Çin arşivlerinden öğrenmek mümkündür (Huzin, Şakirov ve Karagöz,2019:247; Sarıtaş,2011:41-42). Bu şekil kullanımlarının olduğu çadırlar Türki medeniyetlerin

coğrafyasında görüldüğü gibi Avrupa'nın doğusunda da kullanıldığı söylenmektedir. Söz konusu Avrupa'nın doğu bölgesinde yaşamlarını sürdüren Kıpçakların çadırların taşınmasında hayvanların gücünden ve tekerlekli araçlardan faydalandıklarına ünlü bir seyyah olan Plano Carpini şahit olmuştur. (Şahin,2016:33-34). I. Barbaro ise bu tekerlekli evlerin taşınma son bulduğunda evlerin taşıttan indirilerek kullanıma hazır olduğunu yazmıştır (Şimşir,2013:176). Önemli Türk alimlerinden biri olan İbn Battuta XIV. Yüzyılda bu bölgede çadırların taşınmasında ineklerin ve atların gücünden faydalanıldığından bahsetmiştir (Şahin,2018:215).

Geleneksel Türk kültürünün bir simgesi haline gelen çadır yapı bakımından geniş olmamasına rağmen oldukça büyük imkanlar sağlamıştır. Ama göçebe yaşam tarzından dolayı standart ölçülere bağlı kalınması büyük nüfuslu aileler için uygun olmamıştır. Buna bağlı olarak ayrılmak isteyen ya da doğal yaşamın bir gereği olarak evlenmek isteyen bireylere hak tanınarak aile çadırının uzağında olmayacak şekilde çadırlar kurulmuştur. Kurulan bu çadırlar zamanla çoğalarak bir topluluk halini almışlardır. Avul olarak nitelendirilen çadırlar birkaç ailenin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve en küçük yapı halini almışlardır (Gökçe,2008:235). Günümüz Türk toplumlarında yardımlaşma ve dayanışma ne kadar önemli ise eski Türk toplum geleneğinde aynı şekilde yardımlaşma ve dayanışma büyük bir önem arz etmekteydi. Ve yine günlük çabaların hemen hemen hepsini beraber yaptıkları söylenebilir. Çadır iç kısımları sadece aile bireylerine özeldir ve ortak olarak kullanılan alanlar ise yalnızca çadır önleri olmuştur. Olumsuz hava şartları ve gerekli insani durumlar dışında çadırlar kullanılmamıştır ve yaşamın neredeyse tamamına yakını çadırın dışında şekillenmiştir. İç kısım ve ön kısım olarak kullanılan çadırların eski Türk topluluklarında iki bölümden meydana geldiği söylenebilir (Köse,2005:177).

Çadır, göçebe hayat süren Göktürkler ve etkileşim içinde olduğu Çin kültürü ve edebiyatını etkilemiştir. Çinli Şair Bai JuYi eserlerinde Göktürk çadırlarına yer vermektedir. Eserlerinin temasını çadırında geçirdiği gündelik yaşantısıdır. Çadırdaki verilen ziyafet sofraları, Tang Hanedanlığının evlilik törenlerini eserlerinde sıkça işlemektedir. M. S 805 yılında hanedandaki evlilik törenlerinin niçin çadırlarda yapılması gerektiğine dair görüşlerini kağanın sarayda yaşamaya alışık olmadığını ve çadırdaki düzenlenecek bir evliliğin toplumun tüm sınıflarını memnun edeceği şeklinde şiirlerine yansıtmaktadır (Gong ve Çetin,2009:33-36).

Türk toplum yaşantısı hakkında önemli bilgiler içeren Dede Korkut Destanı içerisinde birçok hikâye içerisinde çadır kelimesine rastlanılmaktadır. Bu hikayeler savaş malzemeleri, giyim, çadır yaşantısı gibi gündelik hayata dair çeşitli bilgiler içermektedir. Dede Korkut Hikayeleri aracılığıyla göçebe hayatı

birakan Oğuz boyunun çadır yaşantısını ve bir mesken olan çadırın işleme ve süslemelerinin nasıl olduğuna dair çeşitli ip uçları içermektedir. Çadır süslemesinin varlığı yerleşik hayata geçen Oğuz'lar için çadırın hala değerli olduğuna işaret etmektedir. Kitab-ı Dede Korkut da yer alan bir diğer hikayede ise Dirse Han Oğlu Boğaç Han'ın çadır süslemesini Şam işi çadırı yeryüzüne dikmek olarak ifade edilmiştir (Deveci, Belet ve Türe, 2013:305). Destanlarda çadır kelimesi 15 yerde geçmektedir ve çadırları kurmak için seçilen yerlerin tasviri altı yol ayırdı, görklü çemen gibi söz öbekleriyle anlatılmaktadır. (Torun,2011:1262; Hacıyev, 2015:84).

Konar-göçer hayatın göstergesi olan çadır, Türk kültüründe çok fazla anlam yüklenmiştir. Bu anlam yüklemelerini sözlü geleneğin en önemli eserleri arasında sayılan Dede Korkut Destanında görmekteyiz. Destanda yer alan hikayeler Türk örf ve adetleri, yaşam tarzları, devlet ilişkileri ile ilgili sunduğu bilgilerle oluştuğu dönemin Türkleri hakkında birçok toplumsal normlara dayalı veriler içermektedir. Türk örf ve adetlerinin anlatıldığı bu hikayelerde çadır hayatı, Türkmen beylerinin toplantılarda fikir birliği içinde karar alma aşamaları ve yiğitlik gösterme, Dede Korkut'un alimliği, ganimetlerin pay edilmesinin yansırı giyisiler, evlilik törenleri gibi bir çok ananelerin sahnelendiği yerdir (Deveci, Belet ve Türe, 2013:314-315).Yerleşik düzene geçtikten sonra Türk toplumu çadırdaki yaşama geleneğini savaş dönemlerinde devam ettirmişlerdir (Öztürk, Ünver, Alptekin ve Burnak, 2018:654). Ordu millet anlayışı içerisinde olan Türk toplumunun yaşantısında çadır seferlerde, devlet işlerinde ve sosyal hayatın içerisinde önemli bir konumda olduğu söylenebilmektedir (Urhan,2018:2).

Asker millet olan Türklerin savaş alanlarında da çadır kullanması bazı toplumları da etkilemiştir. Romalı süvarilerin savaş dönemlerinde kullandığı dörtgen şeklindeki çadırların kaldırılarak Avar tarzı çadırların kullanılmasına yönelik Maurikios araştırmalar yapmıştır. Maurikios Avar çadırlarının daha estetik görünmesinin yansırı bu tarz çadırlarının kullanımının ve kurulumunun diğer çadırlara oranla daha pratik olduğunu öne sürmektedir (Kardoss, 2020: 275-276). Çadırlar göçebe hayat süren Türk boylarıyla birlikte Orta Asya bozkırlarından Anadolu topraklarına, Anadolu'dan da yapılan fetihler doğrultusunda Orta Avrupa'ya kadar çeşitli beldelerde kullanılmıştır.

Savaşlarda güç ve iktidar göstergesi olarak padişah çadırları kullanılmıştır. Otağ-ı Hümayun'un padişahların konakladığı büyük çadıra verilen addır. Otağ-ı Hümayun ortalama bir çadırlardan çok daha büyük olarak yapılmaktaydı. Otağ-ı Hümayun çadırları etekli ve gösterişli olduğu için dikkat çekici görünmektedir. Padişah çadırları gezer saray olarak düşünülebilir. Çadır meheri ekipleri padişah sefere çıktığı zaman önden giderek Otağ-ı Hümayunu padişahın konaklaması için çadırı hazırlardı (Gül,2015:3). Savaşta şehit olan

padişahlar için de çadır kurulurdu. I.Kosova Savaşı'nda bir Sırp tarafından savaş meydanında şehir edilen Osmanlı padişahı I.Murat için otağ hazırlandığı bilgisini Osmanlı İmparatorluğu arşiv kaynaklarında bulmak mümkündür. İfade edilenlere göre şehadete ulaşan I. Murat'ın na'sının olduğu alana hemen bir otağ çadır yapılmıştır. olayın yaşandığı durumla ilgili o dönemin en önemli İslam alimlerinden olan Aşık Paşazade, Mehmed Neşri ve Enveri gördüklerini söylemişlerdir. Osmanlı padişahının na'sının gerekli işlemlerin ardından iç kısımdaki organların gömülü olduğu alandaki otağ kaldırılmaktadır ve dönemin yaygın mezar türlerinden olan türbe yapılmaktadır Bu ve buna benzer otağların kurulmasıyla ilgili ilk otağın Osmanlı İmparatorluğu önemli padişahlarından biri olan Yavuz Sultan Selim'in mezarı üzerine kurulmasıdır. Konuyla ilgili dönemin önemli İslam aliminden biri olan Celalzade'nin aktardığından yola çıkarak; 1520 yılında Çorlu'da vefat eden padişahın na'sı İstanbul'a getirilerek Edirne Kapısı'nda araçtan indirilerek tabuta yerleştirilmiş ardından günümüzde hala önemini koruyan Fatih Cami'sinde cenaze namazı kılınarak yapımı devam eden cami mihrabı ön tarafında defnedilmiştir ve üzerine otağ yapılmıştır (Yazar, 2014:94).

Otağ-ı hümayun olarak adlandırılan padişahlara ait olan otağ çadırları aynı şekilde vezirler tarafından da kullanılabilir. Osmanlı imparatorluğunda ordu birlikleri sefere çıkacağı esnada beraberinde getirdikleri çadırlarla çadır-kent meydana getirebilmekteydiler. Normal bir şekilde halkın yaşamını devam ettirdiği evlerin yerine kapıkulu askerlerin çadırları yer alabilmektedir. Ayrıca üst mevkiye sahip olanların merkezdeki köşklerinin yerine ise kendilerine ait çadırları yer alabilmektedir. Bunun yanı sıra konar-göçer şehirlerin merkezinde yani orta kısmında Osmanlı İmparatorluğu'nun zirvesinde yer alan padişahın devletin merkezdeki sarayın aksine kendine has otağ-hümayunu yer almaktaydı. Bu otağ-ı hümayun kenarları çok sağlam bir kumaştan oluşturulabilmekteydi. Aynı şekilde etrafı surlarla çevrilmekteydi ve kırmızı renkten oluşabilmekteydi (Düzlü, 2016:79; Atasoy, 2002:15). Söz konusu çadır şehirlerde ihtiyaçlarını karşılamak için askerlere ve esnaflara ait olan çadırların yanı sıra seferde zarar görenlerin ihtiyaçlarını ve zararlarını en aza indirmek için hastane çadırlar, ordunun gıda besin ihtiyacını karşılamak için erzak çadırı, sefer araç ve gereçlerini karşılamak için mühimmat çadırı, herhangi bir şekilde şehir kentlerde meydana gelen bir olayı engellemek için idam çadırı ve son olarak sefer sırasında kullanılan hayvanların barınma ihtiyaçlarını karşılamak için ise ahır çadırlar yer almaktaydı (Kocaoğlu, 2019:35-36). Otağ-ı hümayunlarla alakalı olan bilgileri kullanıldığı yerler, biçimsel özellikleri, iç ve dış yapılarındaki süslemeler, yapısal öğeler ve düzen olarak gruplara ayırmak mümkün olabilmektedir.

Klasik Türk Çadırı Türleri ve Özellikleri

Kurgan olarak adlandırılan mezarlarda yapılan araştırmalarda Türklerin farklı özelliklerde çadır oluşturdıkları ve çadır üretiminde gelişme kaydettikleri görülmektedir. Birçok farklı türün görüldüğü çadırlar ayrıca şekil ve boyut olarak da farklı olabilmektedirler. Orta Asya’da en yaygın olarak örtü, şemsiye, yurt, kara çadır vb. çadırlar kullanılmışlardır (Akın ve Keş, 2017:115).

Türk çadırları içerisinde yapılış mantığı ve kurulumu en basit kurulan çadır türü konik çadırıdır. Konik şeklinde oluşturulan çadırlar, uzun sııkların uç taraflarının birleştirilmesi ve birçok direğin dairesel bir biçimde bir araya getirilerek uç taraflarının çaprazlama olarak bir noktada birleştirilmesiyle meydana gelmektedir (Urhan, 2018:54; Akın ve Keş, 2017:115). Hun devleti döneminde kullanılan konik çadırlar yaşadığımız bu dönemde bile bazı bölgelerde kullanılmaktadır.

Örtü çadır direklerin yere sabitlenmesi ve üzerine örtünün serilmesiyle oluşmaktadır. Osmanlı devleti döneminde de kullanılan bu örtü çadırların yanında üçgen şeklinde örtüler vardır (Onuk, 2005:19).

En yaygın kullanılan çadır türleri arasında kubbe şeklini andıran keçe ev ve yurt tipi çadırlar Orta Asya’da yaşamlarını sürdüren Moğol ve Türk toplumları tarafından kullanılmışlardır (Derebaşı ve Oyman, 2016:48). Yurt tipi çadırlar Çin kaynaklarında Ch’iung-lu olarak geçmektedir (Deveci,2017:435). Üst tarafının orta kısmında delik bulunan ve örtülü bir şekilde oluşturulan yurt çadırları iki türden meydana gelmektedir. Birincisinde yerde sabit olarak duran direklerin oluşturduğu muhit duvarı bulunmaktadır. İkincisi ise üst örtüsünden oluşmaktadır. Direklerin yerde sabit bir şekilde kalacak şekilde oluşturulan yurt çadırlarının yapısına bağlı olarak taşınması zor olan ilk türlerdendir. Orta ve dış kısımlar iple bağlanır. Ayrıca yüzeyin tamamı keçe ile kaplanmaktadır. Bir bölümü kapı olarak ayrılan çerçeve keçe aracılığıyla örtülmektedir (Akın ve Keş, 2017:116). Eski Türk toplulukları tarafından kullanılan çadırlar incelendiğinde her topluluğun kendine has sembolik bir değer barındıran şekillerle çadırlarını süslediklerini görmek mümkündür (Şahin,2016:34; Urhan,2018:64). Günümüzde Kazakistan’dan Türkmenistan’a ve Orta Asya’dan Afganistan’a kadar yaygın bir şekilde kullanılan topak ev çadırları da yurt çadırlarıyla benzerlik göstermektedir (Kavas, 2013:233).

Bir diğer çadır türlerinden olan kara çadır, yüzyıllar boyunca göçebe bir hayat süren Türk toplulukları tarafından kullanılmasına rağmen şekilsel bir değişikliğe uğramamıştır (Köse,2005:167). Kara çadırın bir diğer adı ise kıl çadır olarak bilinmektedir. Göçebe yaşamın vazgeçilmez çadırlarında olan karacadır, keçi kılından yapılmış örtülerden oluşmaktadır ve sağlam bir yapıya sahiptir (Onuk, 2005: 32; Kavas, 2013:234). Yaz dönemlerinde siyah renginden dolayı güneş ışıklarını çekmesi kara çadırın en zayıf noktasını oluşturur (Urhan,2018:64).

Zor uğraşlar neticesinde oluşturulan çadır türlerinden biri olan tenefli çadırlarda direk kullanımı yaygındır. Sivas bölgesinde yaygın olarak kullanılan bir çadır türüdür. Ayrıca beşik, kumanda çadır türleri Anadolu ve Orta Asya’da görülen çadırlardandır (Akın ve Keş, 2017:116; Onuk, 2005: 33).

Orta Asya’dan Türkiye’ye Çadırlardaki Çeşitlilik ve Süreklilik

Türk toplumlarında en çok kullanılan ve bilinen çadır türleri yurt, topak ev, keregü ve üydür. Tarihi çok eskilere dayanan bu çadırlar kubbeli olarak bilinir. Kırac alanların göçebe bir yaşam süren Türk toplumlarında eski dönemlerden beri var olan bu çadırlar tahta kafeslerden oluşmaktadırlar. Orta kısmı deliktir ve kutsallık atfedilmiştir (Diyarbakirli, 1972:43-44).

Geleneksel Türk kültür yaşantısı içerisinde vazgeçilmez bir yeri olan çadırın Türk mimarisinin oluşmasına da katkısı büyüktür. Kubbe yapısının yuvarlak olması ve kümbetlerin konik biçimde yapılması ve mimari açıdan süsleme özelliklerinin çadır süslemelerinden etkilendiği görülmektedir. Türk çadırlarında kubbe gök kubbeyi simgelemektedir ve bu simgesel anlatım orta ve Ön Asya’dan dünyaya kubbe yapımında ilham olmaktadır (Yazar, 2004:349). Çadır, Türk ideasına göre yer kürenin minimize edilmiş bir şeklidir.

1071 Malazgirt savaşıyla Anadolu’nun kapıları göçebe yaşam tarzını benimseyen Türk toplumuna açılmıştır. Anadolu’yu yurt edinen Türk boyları belirli bir süre göçebe yaşam tarzını devam ettirerek bu geleneği sürdürmüşlerdir. Ama yıllar geçtikçe nüfusun neredeyse tamamına yakını mezralarda veya beldelerde kalarak yaylak-kışlak yaşamı çerçevesinde yarı-yerleşik hayata ilk adımı atmışlardır. Yarı-yerleşik hayatı benimseyenlerin dışında kalan diğer topluluklar ise Yörük olmayı tercih etmişlerdir. Göçebe yaşamı benimseyen Türk boyları bir yerden başka bir alana göç ettiklerinde çadırlarını yanlarında götürmüşlerdir (Cihan, 2018:44-45).

Günümüz Türkiye’sinde dağlar, platolar ve ovalar kış ve yaz dönemlerinde göçer yaşamlarını sürdürmektedirler. Dönemsel yer değiştirmelerin olduğu bu zamanlarda mevsimsel meraların çokluğu nedeniyle yol uzunluğu kısa tutulur. Konar-göçer bir yaşam sürdürenler hayvanlarını genellikle yaz aylarında yüksekliği fazla olan meralarda kış aylarında ise yüksekliği fazla olmayan meralarda otlatmayı tercih etmişlerdir. Yarı-yerleşik konar-göçerler ve Yörük olarak yaşamlarını devam ettirenler 20.yüzyılın belirli dönemlerine kadar geleneksel çadır malzemelerini kullanmayı sürdürmüşlerdir. Fakat yaşam standartlarındaki gelişim ve değişimler doğal olarak herhangi bir çadırın yapımında kullanılan temel öğelerin uygulanmasında değişiklikler meydana getirmiştir (Gürbüz, 1997:186-187).

Türk Çadır Geleneği Üzerine Literatür Taraması

Göçebe Türk yaşam geleneğinde çadırın yeri ve önemi büyüktür. Askeri, siyasi görüşmelerin yapıldığı veya gündelik yaşamın içerisinde düğün törenleri, misafir ağırlamaları ya da davetlere ev sahipliği yine çadırlarda gerçekleşmektedir. Bu nedenle çadırın Türk ideolojisine göre kutsallaşarak daha da önemli bir konuma eriştiği söylenebilir. Göçebe Türkler için bu kadar önemli bir mesken olan çadırla ilgili yapılan araştırmalar literatür taraması metodu ile analiz edilecektir.

Literatür Taraması Tekniği

Literatür taramasının akademik araştırmalarla sınırlandırılması mümkün değildir aksine hemen hemen her alanda uygulanması gerekli olan öncelikli adımlardan bir tanesidir. Araştırma Gash tarafından spesifik bir konuda yayınlanan birden fazla çalışmanın detaylı ve sistemli bir şekilde incelenmesi şeklinde nitelendirilmiştir. Literatür taramasının önemli araştırmacılarından olan Boll ve Gall'a göre, inceleme sorunlarının sınırlarının nitelenmesi, eskiden uygulanmış ama bir fayda sağlamayan metodların ortadan kaldırılması, inceleme konularının yeni olması ve elde edilebilmesi, sonraki araştırmaların nelerden oluşabileceğinin ifade edilmesi ve son olarak uygunluk ve kullanımı açısından bir sorun teşkil etmeyen metodlar aracılığıyla bilgi kazanımına fayda getirmesi kanıtlanabilmelidir. Genellikle araştırmaların ne yönde sürdürüleceğinin ayrıca devam eden araştırmalardan sentez aracılığıyla doldurmak için hangi boş alanların hedef gösterilmesi amaçlanmaktadır. Daha önceden uygulanan taramanın içeriği de araştırılacak incelemenin türüne bağlı olarak farklılık göstermesi mümkün olabilmektedir. Bir örnek verilecek olursak, herhangi bir durumun gözden geçirilmesi sebebiyle yazılması gereken araştırma makalesinde birçok çalışmanın değerlendirilmesi olası olabilmektedir. Diğer taraftan herhangi bir çalışmanın önerildiği makalede ya da herhangi bir proje uygulamasında çalışılan sunu kaynağında nispi olarak yayınların daha az olmasına neden olabilmektedir. Tarihsel sürekliliği belirtmek amacıyla anlatım, kronolojik bir sırayla uygulanabilir ayrıca önerilebilen ve tercih edilebilen bir diğer yaklaşımın ise tematik olmasıdır. İlk araştırmalarla beraber şu anki olay aynı şekilde altı çizilmektedir. Doğal olarak araştırma sırasında meydana gelecek çalışmaların izlenmesini mecburi bir hale getirecektir (Köroğlu, 2015:61). Araştırmacının önemli bir parçası olan literatür taraması akademik tecrübeyle yeni nesil araştırmacılara iletilen birçok disiplinde köklü bir akademik geleneğe sahiptir. Genellikle bir literatür araştırmasını tamamlamak kendi başına kayda değer bir entelektüel çalışmadır. Daha önceden yapılan çalışmaların sentezlerini ayrıca analizlerini, o çalışmaların ortaya çıkardığı yeni anlayışlarının araştırmanın önünü

açabilmesidir (Bruce, 2001:1-2). Derlemelerin değerlendirilmesini kolaylaştıran en iyi motive edici araçlarından birisi olan literatür taramasının nitelendirilmesi ve taksonomisi ilk öncelikle 1985 yılında Cooper tarafından önerilmiştir. Odaklanma, perspektif, hedef ve hedef kitle, organizasyon son olarak kapsam kategorisi literatür taramasının önemli kısımlarını oluşturmaktadır ayrıca herhangi biri için en kafa karıştırıcı olan şey tarama yaparken makalenin üzerindeki odaklanma olan kapsam kategorisidir.

Bulgular

Yazar/yılı	Yayın Dili	Makale/Tez	Sonuç
Akçay/1993	Türkçe	Yüksek Lis. Tezi	Yayın izni bulunmamaktadır.
Gürbüz/1997	Türkçe	Makale	Türkiye’de en yaygın görülen çadır türleri kara çadır ve alacık çadırıdır. Coğrafi ve ekonomik değişiklikler göçebe yaşantısını etkilediği için çadır yaşantısı azalmaktadır.
Vardar/2002	Türkçe	Makale	Göçebe yaşam tarzının bir parçası olan çadır, yerleşik hayata geçen Türklerin mimari eserlerinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İnşa edilen kümbetlerdeki mimari özellikler Türk sanat bütünlüğünde devamlılık sağladığı söylenebilir.
Erengül/2019	Türkçe	Yüksek Lisans Tezi	Keçeden yapılmış çadır süslemesi ve uygulama teknikleri ile ilgili bilgiler verilerek bu el sanatlarının yaşatılmasının önemine değinilmiştir.
Şahin/2016	Türkçe	Makale	Çadır göçebe yaşam tarzının vazgeçilmez bir parçası olarak dini, sanatsal ve sosyal hayat üzerinde etkisi görülmektedir. Çadırlar karakteristik olarak toplumun bakış açısını yansıtmaktadır.
Akın ve Keş/2017	Türkçe	Makale	Konargöçer hayattan yerleşik hayata geçen Türk toplumunun hayatında önemli bir yer tutan çadırlar Osmanlı döneminde de bu konumunu korumaya devam etmiştir. Otağ-ı Hümayun olarak bilinen padişah çadırlarının minyatürlerde yer alması bu geleneğin sürdürüldüğüne kanıt olmuştur.
Deveci/2017	Türkçe	Makale	Türkmen çadır yapısının diğer Türk çadır kültürleriyle karşılaştırılması yapılmıştır.
Gül/2015	Türkçe	Makale	Kırgız Türklerinin kültürel göstergelerinde önemli bir yer tutan çadırın sanatsal ve mimari unsurları açıklanmıştır.
Cihan/2018	Türkçe	Makale	Yerleşik hayata geçilmesinden sonra topak evlerin çadırla benzer mimari özelliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Çadır geleneğinin sürdürülmesi açısından kültürel devamlılık yorumlanmıştır.
Hatipoğlu ve Haj Ismail/2019	İngilizce	Makale	Göçebe yaşamın son bulmasıyla türk ev yaşantısındaki değişimlerden söz etmektedir. Ev tasarımıındaki farklılaşmalar ve mimari öneriler içermektedir.
Demirarslan/2017	İngilizce	Makale	Geleneksel Türk ev yapısının çadırla olan benzerliği ve farklılıkları ortaya konulmaktadır. Araştırma kapsamında Safranbolu evleri incelenmiştir.
Turgut/2006	İngilizce	Makale	Tarihsel süreç içerisinde değişime uğrayan çadırdan geleneksel ev ve gecekondu sürecindeki sürekliliği incelemektedir.
Genç ve Koyuncu/2011	İngilizce	Makale	Geleneksel yörik çadırları sosyal ve mimari unsurlar açısından değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmada literatür araştırması yöntemiyle veriler yorumlanmıştır. Çalışmada, Türkiye’de çadır geleneği ile ilgili yazılan makale, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Yüksek lisans ve doktora tez tarama işlemleri Ulusal Tez Merkezinden, makale taraması için Dergipark ve Google Scholar üzerinden erişim sağlanmıştır. Makale ve tez aramalarında başlığında ‘Türk’, ‘Çadır’ ve ‘Gelenek’ kelimelerini içeren arama yapılmıştır. Arama işlemi sonucunda 13 araştırmadan 11 makale, 2 yüksek lisans tezi çalışması olduğu görülmüştür. Türk çadır geleneği üzerine doktora tezi çalışması yapılmamıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

İlk Türk boylarının karşılaşmış olduğu doğal buna ek olarak ekonomik şartlar neredeyse konar -göçerlerin hayatlarının en önemli alanlarında tesirini göstermiştir. Bu durumların etkisinin barınmaya da aynı şekilde etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Standart bir yerde kurulu olan çadırlardan ziyade, çadırların konar -göçerlerin yaşamlarında önemli olması ve tercih edilmesinin sebebi rahat bir şekilde kurulabilmesi, taşınabilmesi ve pratikliğinin olmasındandır. Bir alandan diğerine taşınmak ve beraberlerindeki malzemeleri ve bu malzemeler içerisinde önemi konar-göçerler için yadsınamaz bir gerçek olan çadırlar büyük baş hayvanlar (inek, deve, öküz vb.) aracılığıyla ya da o dönemde kayda değer bir taşıma işlevi gören araçlar veya tekerlekli araçlar vasıtasıyla götürülebilmişlerdir. Hayatın devam ettirilmesinde uyuma, dinlenme ve Türk aile yapısı için çok önemli olan yeni bireylerin aile fertlerinin arasına katılması gibi hayati gereksinimlere karşılık konar-göçer toplumlar için çadırlar barınma ihtiyacını karşılamasının çok ötesindedir. Toplumsal statünün gösterilmesinde çadırlardaki iç ve dış düzen buna ek olarak çadırların kendilerine ait yükseklikleri, kullandıkları desenleri veya sembolleri ve renkleri nitekim önemli bir yer tutmaktadır. Sanatsal bir hoşnutluğun açığa çıkmasında kullanılan öğeler (keçe, kilim, halı, örtü vb.) çadırların hem iç kısımlarında hem de dış kısımlarında kullanılmıştır ve bu özellikler kullanılan öğeler için sanat olarak bir değerinin oluşmasına olanak tanımıştır. Konar-göçer topluluklarının liderlerinin seçilmesinde, cenaze merasimlerinin yerine getirilmesinde ve alanların isimlendirilmesinde çadır merkeze alınarak uygulanmışlardır. Çadır kubbe ve Gök kubbe olarak nitelendirilen olgularda, konar-göçerler kurmuş oldukları devletlerin veya imparatorlukların korunmasını ve örtünmesini gök kubbenin sağladığına inanırlarken ailenin devamının sağlanmasında ve örtünmesinde ise çadır kubbenin önemli bir rol aldıklarına inanmışlardır. Mimari yapıların şekillenmesinde önemli bir görev üstlenen çadırların konar-göçer hayattan yarı yerleşik ve son olarak yerleşik hayatı benimseyenler tarafından tarihin derin hazinelerinde unutulmalarına müsaade etmemişlerdir ve varlıklarının günümüze

kadar ulaşmasında ön ayak olmuşlardır. Nihai bir şekilde ele alındığında konar-göçer hayatının bütününi oluşturan en önemli bir parçası halini alan çadırlar dini etkinliklere ve toplumsal alanlara ek olarak sanatsal faaliyetlere de zemin hazırlamışlardır. Dolayısıyla toplumun hayata olan bakışının gözler önüne serilmesinde çadırların katkısı inkar edilemez buna bağlı olarak da konar-göçerlerin karakterlerinin ortaya çıkarılmasında çadırlar, sağladığı yarar açısından değerli bir sembol şekline bürünmüştür.

Araştırma kapsamında literatür taraması yapıldığında “Türk”, “Çadır” ve “Gelenek” sözcüklerini içeren aramasıyla ulaşılan çalışma sayısı 13’tür. Bu 13 araştırmanın 11 tanesi makaledir. Bu konuyla alakalı yüksek lisans çalışmasının sayısı 2’dir. Konuyla ilgili doktora çalışması yapılmamıştır. Konar-göçer Türk yaşam geleneğinde çadırın değerine yönelik ilgili çalışmaların artırılması için cesaretlendirici araştırmaların sürdürülmesinde ön ayak olunmalıdır. Değerlendirilen incelemeler çadır yapısının Türk mimarisini ne yönde ve nasıl etkilediğidir. Önemli çalışmaların görüldüğü, sosyal ve toplumsal durumların meydana geldiği, Türk gelenek ve göreneklerinin iletim yeri olan çadır yaşantısında etkileşimin ne yönde olduğuyla ilgili bilgiler istenilen düzeyin altında seyretmiştir.

Kaynakça

1. Atasoy, N. (2002). Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları, Aygaz.,İstanbul
2. Akçay, K. (1993), Türk çadırlarının evrim süreci ve mimari ile etkileşimleri (işlevler ve bezemeler açısından).Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
3. Akın, K., ve Keş, Y. (2017). Türk Kültüründeki Çadır Geleneğinin Osmanlı Minyatür Sanatına Yansımaları. Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 2(2), 113-128
4. Atasoy, F. (Ed.). (2014). İpek Yolu’nda Türk Kültür Mirası (No.100). Türk Yurdu Yay. Ank.
5. Atasoy, N.,(2002). Otağ-ı Hümayun Osmanlı Çadırları. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım.
6. Bozkurt, N,(1993) “Çadır”, İslam Ansiklopedisi, C. 8, Türk Diyanet Vakfı Yay. İstanbul
7. Bruce, C. (2001). Interpreting the scope of their literature reviews: significant differences in research students’ concerns. New Library World, pp. 158-165.
8. Cihan, C. (2018). Türkistan’dan Anadolu’ya Türklerin Kullandığı Bir Çadırın Göçü: Emirdağ ve Diğer Yörelerde Topak Ev. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5(18), 40-63.
9. Demirarslan, D. (2017). Transformation From Tent To Room: Room Of Traditional Turkish House. International E-Journal of Advances in Social Sciences, 3(9), 987-997.
10. Derebaşı, Z., ve Oyman, N. R.(2016). Geleneksel Şırdak Keçe Tekniği Ve Uygulamaları. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 28, Temmuz 2016, s. 29-54
11. Deveci, A. (2017). Türkmen Kültüründe Çadır. Journal of International Social Research, 10(54).433-452
12. Deveci, H., Belet, D., ve Türe, H. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler. Electronic Journal of Social Sciences, 12(46),294-321.
13. Diyarbakirli, N. (1972). Hun sanatı. MEB, Devlet Kitapları.

14. Düzlü, Ö. (2016). Seyyid Vehbi Divanı'na Göre Padişah Çadırları (Otağ-I Hümayun). *Journal of International Social Research*, 9(45).
15. Erençül, F. (2019). Orta Asya'dan Günümüze Türklerde Keçeden Yapılmış Çadır Mefruşatı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
16. Genç, M., ve Koyuncu, A. (2011). A Part of Yürük Life Style: Tents. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(2), 113-124.
17. Gong, Y. Y., ve Çetin, N. T. D. (2009) Çin edebiyatında Türk imgesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
18. Gökçe, M. (2008). Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmenistan'ında Kadın. *Journal of International Social Research*, 1(4).230-241
19. -Gumilev, L. N., (2007). Eski Türkler, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2007
20. Gül, Y. E. (2015). Kırgız Türklerinde “Boz Üy”(Çadır) Geleneği. *Cazi Türkiyat*, 17, 113 - 1 20
21. Gül, S. (2015), Davutpaşa Sahrası'nda Bir Otağ-ı Hümayun “Davud Paşa Hünkâr Kasrı”. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 7, 1-15.
22. Gürbüz, O. (1997). Türkiye'de Göçebe Mesken Örneği: Çadır. *Türk Coğrafya Der.*, (32), 185-195.
23. Hacıyev, A. (2015), Dede Korkut Kitabı'nda Çadırla İlgili Bazı Sözler Hakkında. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 81-86.
24. Huzin, F. Ş., Z.G. Şakirov ve Karagöz, S. (2019), İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 11(6)239-254
25. Kalfaoglu Hatipoglu, H., & Haj Ismail, S. (2019). Flexibility: From Tent to Modern Houses in Turkey Evaluation and Guidelines. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. doi:10.1088/1757-899X/471/8/082070
26. Kavas, K. R. (2013). Mimariyi" Dokumak": Anadolu-Bati Toros Göçerlerinde Çevre-Kültür İlişkisi. *Bilig*, 64, 231-258.
27. Kocaoğlu, B. (2019) Osmanlı Kara Ordusunda Kirpas Kullanımına Genel Bir Bakış (1752-1836). *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 33-44.
28. Köroğlu, S. A. (2015). Literatür Taraması Üzerine Notlar Ve Bir Tarama Tekniği. *GiDB Dergi*, (01), 61-69.
29. Köse, A. (2005). Türkiye'de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2): 165-200
30. Onuk, T. (2005). Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. YÜZYIL). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
31. Öztürk, A. Ç., Ünver, Ö. Ü. H., Alptekin, Ö. Ü. O., ve Burnak, Ö. Ü. T. M. (2018). Orta Asya Türk Mimari Kültürünün Çağdaş Bir Yorumu: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Yaşayan Müze Projesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 645-662.
32. Sarıtaş, E. (2011) Bazı Klasik Edebi Çin Metinlerinde Türklerle İlgili Kayıtlar. *Doğu Araştırmaları*, (8), 37-48.
33. SZÁDECZKY-KARDOSS, S. (2020) 600lerde Bizans Harp Sanatına Avar-Türk Tesiri (Maurikiosun Strategikon'u Hakkında Mülâhazalar). *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 267-283.
34. Şahin, A. Ç. (2016). Türk Çadırı Üzerine. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 25-39.
35. Şahin, İ. (2018) Göçebeliliğin Yürüyen Evleri ve Şehirleri: Ordo. *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri (Edebiyat-Kültür-Sanat)*, ed: Alaattin Aköz ve

- Şahin Panahov ve Doğan Yörük ve Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya, 2018, s.213-224.
36. Şimşir, N. (2013). Türkistan ve Osmanlıda Tarihî Türk Evi Hakkında Bazı Tespitler. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(15),173-184
37. Torun, Y. (2011). Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler Ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine. *Electronic Turkish Studies*, 6(3). p. 1251-1263
38. Turgut, H. (2006). Change, continuity and home: the tent, traditional dwelling and squatter house in Turkey. *Open House International*.4(31),40-48
39. Urhan, Y. (2018). " Hünername" adlı eserdeki çadırlı minyatürlerin incelenmesi (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
40. Vardar, K. (2002). Anadolu'da Türk Çadır Sanatı ile İlgili Mezar Yapıları. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (15), 91-114.
41. Yazar, T. (2004). Türk Mimarisinde Kozmik Eksen Tasarımları. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002, Bildiriler 8-10 Mayıs 2002*, 348-358.
42. Yazar, T. (2014) Osmanlı Defin Merasimlerinde Otağ Kurma Geleneği. *Belleten*, 78(281), 91-124.
43. Yılmaz, A., ve Telci, C. (2010). Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2-14.

